

ACTA MVSEI APVLENSIS

APVLVM LVII

series ***HISTORIA & PATRIMONIUM***

Fondator
ION BERCIU

Editor
GABRIEL T. RUSTOIU

Colegiul editorial:

Acad. MARIUS PORUMB – Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca
ADRIAN CIOROIANU – Universitatea București
MONOK ISTVÁN – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Budapest
MARIAN ȚIPLIC – Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu
IOAN OPRIȘ – Universitatea „Valahia”, Târgoviște
ION CÂRJA – Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
COSMIN BUDEANCĂ – Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, București

Colegiul de redacție:

TUDOR ROȘU - redactor șef	DRAGOȘ URSU - membru
IOANA RUSTOIU - secretar de redacție	IOANA URSU - membru
FLORIN BOGDAN - secretar de redacție	MARIA ZGÂRCIU - membru
ADINA BOGDAN - membru	MARIUS CRISTEA - membru
DIANA CIUGUDEAN - membru	

Adresa de corespondență:
MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII
510010 ALBA IULIA
Str. Mihai Viteazul, 12-14
Tel. 0258/813300

Correspondence address:
MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII
RO – 510010 ALBA IULIA
Mihai Viteazul St., 12-14
Tel. (+40) (258) 813300

revista.apulum@yahoo.com, www.mnuai.ro

Autorii își asumă întreaga răspundere pentru conținutul studiilor. Materialele nepublicate nu se restituie autorilor.

© 2020 MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII ALBA IULIA
ISSN – 1013-428X
ISSN – 2247 – 871X
ISSN-L – 2247 – 871X

ACTA MVSEI APVLENSIS

APVLVM

LVII

series *HISTORIA & PATRIMONIUM*

ALBA IULIA

MMXX

Tehnoredactare: IOANA RUSTOIU, FLORIN BOGDAN

Prelucrare imagini și copertă: ANCA DREGHICIU

Traducerea rezumatelor și verificarea textelor în limba engleză: ADINA BOGDAN

SUMAR

CONTENTS – SOMMAIRE – INHALT

PRIMUM ALBA IULIA, TUM TRIANON

RĂZVAN MIHAI NEAGU, Personalități ale Marii Uniri: protopopul greco-catolic de Alba Iulia, Vasile Urzică (1872-1970)	1
<i>Personalities of the Great Union: The Greek-Catholic Protopope of Alba Iulia, Vasile Urzică (1872-1970)</i>	<i>10</i>
<i>Cuvinte-cheie/ Keywords</i>	<i>11</i>
LIVIU ZGÂRCIU, Camil Velican (1887-1937), primul primar român al orașului Alba Iulia	13
<i>Camil Velican (1887-1937), the First Romanian Mayor of Alba Iulia Town</i>	<i>29</i>
<i>Cuvinte-cheie / Keywords</i>	<i>31</i>
MIHAI OCTAVIAN GROZA, Pagini din activitatea Legiunii Române din Praga (30 octombrie-24 noiembrie 1918)	33
<i>Snapshots of the Activity of the Romanian Legion from Prague (30th of October-24th of November 1918)</i>	<i>42</i>
<i>Cuvinte-cheie / Keywords</i>	<i>44</i>
TUDOR ROȘU, Drumul spre Adunarea Națională de la Alba Iulia	45
<i>The Road to Alba Iulia's National Assembly</i>	<i>53</i>
<i>Cuvinte-cheie / Keywords</i>	<i>55</i>
VIRGIL PANĂ, Participanți neoficiali din actualul județ Mureș la Unirea cea Mare	57
<i>Unofficial Participants from Mures County in the National Assembly from Alba Iulia</i>	<i>78</i>
<i>Cuvinte-cheie / Keywords</i>	<i>78</i>
TARAS BATYUK, VASYL ILNYTSKYI, Lonhyn Tsehelsky's Diplomatic and Financial Missions in the USA and Canada	79
<i>Misiunile Diplomatice și financiare ale lui Lonhyn Tsehelsky în SUA și Canada (1920-1921)</i>	<i>92</i>
<i>Keywords / Cuvinte-cheie</i>	<i>93</i>

ALEXANDRU PORȚEANU, Trianonul în publicistica maghiară din Transilvania	95
<i>Trianon in the Magyar Media from Transylvania (1920-1921)</i>	100
<i>Cuvinte-cheie / Keywords</i>	100

VIA AUREA SAECULA VERSUS

DĂNUȚ VIOREL PRESURĂ, Penitenciarul din Alba Iulia - repere istorice (1907-1968)	101
<i>Alba Iulia Penitentiary - Historical Landmarks (1907-1968)</i>	111
<i>Cuvinte-cheie / Keywords</i>	112
IOANA-ZOIA URSU, Biografii ale lui Benedict Ghiuș în dosarele securității: narațiuni din fișe biografice și note informative	113
<i>Biographies of Benedict Ghiuș within the Securitate Archives: Narratives from Biographic Files and Informative Notes</i>	129
<i>Cuvinte-cheie / Keywords</i>	129
DRAGOȘ URSU, Colaboraționismul în universul concentraționar comunist. Activitatea lui Victor Biriș în cadrul reeducării de la Aiud (1959-1964)	131
<i>Collaborationism in the Communist Concentrationary Universe. The Activity of Victor Biris within the Aiud Re-Education (1959-1964)</i>	153
<i>Cuvinte-cheie / Keywords</i>	154
LIVIU PLEȘA, Politica de cadre și structura organelor de securitate pe teritoriul actual al județului Alba (1948-1968).....	155
<i>Cadre Policy and Structure of the Securitate Bodies on the Current Territory of Alba County (1948-1968)</i>	184
<i>Cuvinte-cheie / Keywords</i>	185

CERVISIA, PEDIFOLLIS, ANTHROPOLOGIA CULTURALIS

LIVIA MĂGINA, <i>Bibere humanum est</i> . Berea în Transilvania medievală și premodernă.....	187
<i>Bibere humanum est. Beer in Medieval and Early Modern Transylvania</i>	207
<i>Cuvinte-cheie / Keywords</i>	210

GORDÁN EDINA, FLORIN BOGDAN, Old Romanian Books from the Collection of the Reference Library "Bethlen Gábor" from Aiud	211
<i>Cărți românești vechi în colecția Bibliotecii Documentare „Bethlen Gábor” din Aiud</i>	217
<i>Keywords / Cuvinte-cheie</i>	218
BOGDAN-LAURENȚIU AVRAM, Însemnări ale cantorilor de strună pe filele cărților din colecția Museikon	219
<i>Cantor's Notes on Leaves of Books Belonging to Museikon Holdings</i>	229
<i>Cuvinte-cheie / Keywords</i>	229
IOANA RUSTOIU, Un caiet-jurnal inedit: <i>Întâmplările mai însemnate în timpul păstoriei mele</i> (1915), aparținând preotului Ioan Popa din Bucerdea Vinoasă.....	231
<i>An Unpublished Diary: the Most Important Occurrences from my Pastorate (1915), Belonging to the Priest Ioan Popa from Bucerdea Vinoasa</i>	250
<i>Cuvinte-cheie / Keywords</i>	251
CIPRIAN MARINUȚ, Partidele dintre naționalele de fotbal ale României și Ungariei în perioada interbelică	253
<i>National Football Matches between Romania and Hungary, in the Interwar Period: Cold War with Nationalist "Bullets" and "Gases" of Professionalism between "Stepbrothers"</i>	272
<i>Cuvinte-cheie / Keywords</i>	276
OVIDIU VALENTIN BOC, File din viața și activitatea profesorului de muzică, solistului de pian și criticului Enea Borza	277
<i>Snapshots of the Life and Activity of Enea Borza - Music Professor, Piano Performer and Critic</i>	286
<i>Cuvinte-cheie / Keywords</i>	286

HISTORIA, ETHNOGRAPHIA, DEMOGRAPHIA

ADRIANA ȚUȚUIANU, PAUL NEMEȘ, Tipologia așezărilor și locuințelor din zona Munților Apuseni (județul Alba).....	287
<i>Types of Settlements and Homes from the Area of the Apuseni Mountains (Alba County)</i>	303
<i>Cuvinte-cheie / Keywords</i>	304
MARINEL CHIRIȚESCU, Evoluția demografică, structura, emigrarea și imigrarea populației comunei Avram Iancu	305

<i>Demographic Evolution, Structure, Emigration and Immigration of the Population of Avram Iancu Commune</i>	326
<i>Cuvinte-cheie / Keywords</i>	329
ADRIANA ȚUȚUIANU, Câteva superstiții și descântece din comuna Galda de Jos (județul Alba).....	331
<i>Some Superstitions and Incantations from Galda de Jos Commune (Alba County)</i>	335
<i>Cuvinte-cheie / Keywords</i>	335
ION CÂRJĂ, La începuturile unei diaspore uitate: italienii din Transilvania. Considerații istoriografice.....	337
<i>At the Beginnings of a Forgotten Diaspora: the Italians from Transylvania. Historiographical Considerations</i>	350
<i>Cuvinte-cheie / Keywords</i>	354
MARIUS CRISTEA, Luptele din august-septembrie 1944 din zona Aiud-Mirăslău.....	355
<i>Fights from Aiud-Mirăslău Area from August-September 1944</i>	365
<i>Cuvinte-cheie / Keywords</i>	365

CONSERVATIO ET RESTITUTIO

MONICA DRUȚĂ, Considerații privind starea de conservare a bunurilor culturale de patrimoniu care au făcut parte din expoziția <i>Originile Europei. Civilizații preistorice între Carpați și Dunărea de Jos</i>.....	367
<i>Considerations Regarding the Conservation Status of the Cultural Heritage Assets that are Part of the Exhibition Origins of Europe. Prehistoric Civilisations between the Carpathians and the Lower Danube</i>	371
<i>Cuvinte-cheie / Keywords</i>	376
SORINA VOJU, Textile arheologice din colecția Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia, în lumina noilor cercetări.....	377
<i>Archaeological Textiles from the Collection of the National Museum of Unification Alba Iulia, in the Light of the Last Researches</i>	390
<i>Cuvinte-cheie / Keywords</i>	394
MARIA ZGÂRCIU, Metodologia restaurării a șase volume din colecția de carte veche a Mănăstirii Râmeț.....	395
<i>The Methodology of Restoring Six Volumes from the Old Book Collection of Ramet Monastery</i>	401
<i>Cuvinte-cheie / Keywords</i>	401

ARIANA CODRUȚA LEAHU, GHEORGHINA OLARIU, Analize nedestructive efectuate asupra bunurilor culturale de patrimoniu. Studiu de caz: *Cartea de Aur a Serbărilor Unirii* 403

Non-destructive Analyses Carried out on Heritage Cultural Goods. Case Study: *Golden Book of the Unification Celebration* 409
Cuvinte-cheie / Keywords 423

SIDONIA PETRONELA OLEA, Valorificarea unei statui monumentale prin conservare și restaurare. Studiu de caz: statuia lui Emanoil Gojdu (Oradea).....425

Valorisation of a Monumental Statue through Restoration and Preservation. Case Study: *the Statue of Emanuil Gojdu (Oradea)* 431
Cuvinte-cheie / Keywords 437

RECENSIONIS

Ioan Zoba din Vinț, *Cărare pre scurt pre fapte bune îndreptătoare*. Ediție, note, studiu introductiv, glosar și lista prescurtărilor de Alin-Mihai Gherman. Transcrierea textului maghiar Kolumbán M. Judit, Bibliotheca Musei Apulensis XXXIII, Alba Iulia, Editura Cognitiv, 2019 (Laura Stanciu) 439

Mircea V. Grindean-Arieș, *Bistra legendară. Legende și mituri*, Editura Grai, Târgu Mureș, 2019 (Ion Cârja) 443

Dragoș Ursu, Tudor Roșu (coordonatori), *Dicționarul personalităților Unirii. Delegații Adunării Naționale de la Alba Iulia*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2019 (Răzvan Mihai Neagu) 447

The Paris Peace Conference (1919-1920) and Its Aftermath: Settlements, Problems and Perceptions, edited by Sorin Arhire and Tudor Roșu, Cambridge Scholars Publishing, 2020 (Dragoș Ursu) 449

Francesco Guida, *România în secolul XX*, traducere din limba italiană de Dragoș Cojocaru, Editura Cartier, Chișinău, 2019 (Ion Cârja).....451

Ioan Muntean, Ioana Ursu, <i>Pictura interbelică a Sălii Unirii. Recuperare. Restaurare. Reîntregire</i> , Cluj-Napoca, Editura Mega, 2019 (Gabriela Mircea).....	456
Lista autorilor / <i>Authors' list</i>	463

PERSONALITĂȚI ALE MARII UNIRI: PROTOPOPUL GRECO-CATOLIC DE ALBA IULIA, VASILE URZICĂ (1872-1970)

RĂZVAN MIHAI NEAGU
Colegiul Tehnic Turda

Origine, pregătire intelectuală și începutul carierei. Una dintre cele mai importante personalități, care au luat parte în mod direct la Adunarea Națională din 1 decembrie 1918, a fost Vasile Urzică (1872-1970), protopop de Alba Iulia. El era originar din zona secuiască și s-a născut în familia preotului Ioan Urzică, la 13 ianuarie 1872, în localitatea Varviz (*Gyergyóvárhegy*) din Scaunul Ciucului (azi Subcetate, jud. Harghita). Tânărul Vasile Urzică și-a făcut studiile medii în cadrul Gimnaziului Superior Greco-Catolic Blaj, finalizându-și pregătirea în anul 1891 cu susținerea examenului de maturitate (bacalaureat)¹. Ulterior, a studiat știința sacră la Seminarul din Blaj anii 1891-1895². Nu a fost un student oarecare și s-a implicat în viața extrașcolară a Blajului. Astfel, el a fost membru al Societății teologilor „Inocențiu Micu-Klein”, iar în anul 1894 a fost ales secretar al acesteia pentru anul școlar 1894-1895, președinte fiind Mihai Hodârnău, viitor protopop greco-catolic de Brașov³.

Vasile Urzică a fost hirotonit preot la 26 ianuarie 1900 de către mitropolitul de Blaj, Victor Mihály de Apșa⁴. Inițial, Urzică a fost numit ca administrator parohial la Blăjel (comitatul Târnava Mică, azi jud. Sibiu), localitate inclusă în tractul protopopesesc Mediaș⁵. Nu a păstorit acolo, iar presa blăjeană a vremii consemnează că el a fost absolvit de administrarea parohiei Blăjel și a fost numit preot cooperator în localitatea natală Varviz, parohie inclusă în tractul Giurgeu (1900)⁶.

Vasile Urzică s-a implicat în viața comunității greco-catolice din Varviz, pe care o cunoștea în profunzime și al cărui membru era. O primă preocupare în acest sens a constituit-o biserica parohială din localitate. La 27 septembrie 1902, Urzică a citit actul care s-a pus în globul cu cruce al noii biserici din Varviz. Peste câteva zile, la 26 octombrie 1902, alături de parohul Petru Moldovan, Vasile Urzică a participat la actul sfințirii noii bisericii din Varviz, efectuat de canonicul mitropolitan, Vasile Hossu (viitor episcop la Lugoj și Gherla)⁷. Preotul Urzică a participat cu regularitate la sinoadele protopopești din tractul

¹ Brânzeu 1898, p. 132.

² Sigmirean 2007, p. 201-202 (la nr. 1310).

³ *Unirea*, Blaj, nr. 35, 18 august 1894, p. 266.

⁴ Sigmirean 2007, p. 201-202 (la nr. 1310).

⁵ *Unirea*, Blaj, nr. 36, 8 septembrie 1900, p. 301.

⁶ *Unirea*, Blaj, nr. 43, 27 octombrie 1900, p. 365.

⁷ *Unirea*, Blaj, nr. 47, 22 noiembrie 1902, p. 396.

Giurgeu, iar în anul 1911 este atestat membru în forul protopopesesc de primă instanță⁸. Încă de la începutul activității sale pastorale, Vasile Urzică s-a remarcat prin activitatea caritativă, iar în anul 1903 a donat nouă coroane pentru Internatul Văncean de fete de la Blaj⁹. O preocupare constantă a preotului Urzică a fost școala confesională românească greco-catolică. El a participat la adunarea Despărțământului Giurgeu al Reuniunii învățăturilor din Arhidieceză ținută la Corbu (azi jud. Harghita) în 31 mai 1904¹⁰.

În anul 1905, Urzică a fost numit paroh de Varviz, în urma transferului preotului Petru Moldovan în parohia Feisa (tractul Biia)¹¹. Precum mulți alți preoți, Urzică a fost membru al asociațiunii ASTRA, inițial în Despărțământul Giurgeu¹² și a avut o aplecare specială pentru domeniul teatral, așa cum atestă presa vremii. Astfel, la 30 ianuarie 1910 a participat la Toplița la reprezentația piesei *Nepotul răsfățat* de Teodor V. Păcățian¹³, iar ulterior, la 13 august 1911 participă cu alți preoți (Elie Câmpeanu, protopopul de Giurgeu, Alexandru Târnăvean, protopop de Pogăcea și Vasile Berbecar-Muntenescu, paroh la Solovăstru) la adunarea cercuală a Societății de teatru, filiala Reghin, desfășurată la Jebenița (sat în com. Solovăstru, jud. Mureș), eveniment în cadrul căruia au avut loc reprezentări teatrale și recitări de poezii¹⁴. Parohul Urzică și-a continuat activitatea de caritate, în anii 1911-1912 și donează două coroane, iar din parohia sa mai colectează încă opt coroane și 50 de fileri pentru ajutorarea bisericii din Jidvei¹⁵.

Un an foarte important în cariera lui Vasile Urzică a fost 1913, când a fost numit la conducerea tractului Giurgeu, ca administrator protopopesesc¹⁶. Contextul în care el a fost numit în această demnitate este legat de crearea episcopiei greco-catolice maghiare cu sediul la Hajdúdorog (1912). În urma acestei decizii, din protopopiatul Giurgeu au fost desprinse șase parohii (Joseni, Sândominic, Frumoasa, Gheorghieni și Voșlăbeni, azi toate în jud. Harghita și Ghimeș-Făget, azi în jud. Bacău), care au trecut sub jurisdicția canonică a noii eparhii ungare¹⁷. Aceste parohii aveau 38 de filii. În urma acestei decizii, Vasile Urzică a propus în cadrul sinodului protopopesesc al districtului Giurgeu din martie 1913, ca noul

⁸ Șematism 1911, p. 118.

⁹ *Unirea*, Blaj, nr. 47, 21 noiembrie 1903, p. 459.

¹⁰ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 122, 4 (17) iunie 1904, p. 5.

¹¹ *Unirea*, Blaj, nr. 13, 1 aprilie 1905, p. 106; *Răvașul*, Cluj, nr. 14, 8 aprilie 1905, p. 57.

¹² *Transilvania*, Sibiu, nr. 7-12, 1 decembrie 1916, p. 147.

¹³ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 18, 24 ianuarie (6 februarie) 1910, p. 3.

¹⁴ *Românul*, Arad, nr. 174, 10/23 august 1911, p. 7.

¹⁵ *Unirea*, Blaj, nr. 10, 30 ianuarie 1912, p. 5.

¹⁶ *Unirea*, Blaj, nr. 32, 29 martie 1913, p. 5.

¹⁷ Cârja 2012, p. 393.

sediul al protopopiatului să fie în parohia sa (Varviz), în contextul în care alți preoți au propus, în același cadru, ca sediul să fie la Tulgheș¹⁸.

În noua calitate și mai ales în noul context, Vasile Urzică a desfășurat o bogată activitate, preocupându-se de păstoria sufletescă a românilor din zona secuiască. La 19 august 1913, Vasile Urzică în calitate de delegat arhiepiscopesc, a sfințit biserica din Dămuc, comitatul Ciuc (azi jud. Neamț)¹⁹. Păstoria la conducerea protopopiatului Giurgeu nu i-a fost deloc ușoară, în noile condiții create de înființarea episcopiei de Hajdúdorogh. La sinodul protopopesc de toamnă din 13 noiembrie 1913, pe care l-a prezidat, au fost prezenți patru preoți din zece, deși urmau a fi discutate chestiuni de maximă importanță: preluarea arhivei protopopești de la protopopul Elie Câmpean din Gheorgheni, strămutarea interimară a sediului la Varviz și trecerea parohiei Toplița Română la tractul Giurgeu²⁰. Între 4-7 aprilie 1914, Vasile Urzică participă la misiunile sfinte de la Valea Jidanului onorate cu prezența de către Alexandru Nicolescu, secretar mitropolitan (viitor mitropolit)²¹.

În anii Primului Război Mondial, Vasile Urzică și-a intensificat activitatea caritabilă, venind în ajutorul celor aflați în suferință. La începutul anului 1915 a donat trei coroane pentru Spitalul „Sfântul Gheorghe” din Blaj²². De asemenea, tot în 1915 a donat nouă coroane pentru Reuniunea arhidiecezană de misiuni sfinte²³, iar la începutul anului 1916 a contribuit cu trei coroane la Fondul ziariștilor²⁴.

Contribuția la Marea Unire. Anul care i-a schimbat radical viața lui Vasile Urzică a fost 1918 când, la 17 martie, a fost numit protopop de Alba Iulia, având astfel ocazia să contribuie la Marea Unire²⁵. El a fost cel care l-a înlocuit pe protopopul Simion Micu. Precizăm că distinsul protopop a fost unul dintre cei care s-au ocupat de detaliile tehnice ale Marii Adunări de la 1 decembrie 1918. Vasile Urzică și-a luat rapid în primire noile sarcini de protopop de Alba Iulia, iar activitatea sa din anul Marii Uniri a fost deosebit de încărcată. Proaspăt ajuns la conducerea tractului Alba Iulia, alături de preoții Ioachim Totoian din Chișfalău (azi Micești, parte componentă a orașului Alba Iulia) și Amos Frâncu, paroh de Benic (sat în com. Galda de Jos, jud. Alba), protopopul Vasile Urzică a participat la 7 mai 1918, la Blaj, la alegerea noului mitropolit al Bisericii Greco-Catolice²⁶. În urma scrutinului a fost ales Vasile Suciu. La scurt timp de la acest

¹⁸ *Unirea*, Blaj, nr. 27, 18 martie 1913, p. 2.

¹⁹ *Unirea*, Blaj, nr. 86, 30 august 1913, p. 3.

²⁰ *Unirea*, Blaj, nr. 119, 25 noiembrie 1913, p. 3.

²¹ *Unirea*, Blaj, nr. 40, 23 aprilie 1914, p. 4.

²² *Unirea*, Blaj, nr. 6, 23 ianuarie 1915, p. 4.

²³ *Unirea*, Blaj, nr. 116, 27 noiembrie 1915, p. 4.

²⁴ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 33, 13/26 februarie 1916, p. 2.

²⁵ *Unirea*, Blaj, nr. 15, 2 martie 1918, p. 4; Neamțu, Vaida-Voevod 2005, p. 376.

²⁶ *Unirea*, Blaj, nr. 29, 7 mai 1918, p. 1.

moment, la 12 mai 1918, în calitate de delegat al Ordinariatului arhidiecezan a sfințit lucrările de renovare a bisericii din Șard, grav avariata de un incendiu în 1917²⁷.

Așa cum afirmam anterior, Vasile Urzică a fost implicat în organizarea momentului de la 1 decembrie 1918. La 4 noiembrie 1918 s-a creat Consiliul Național Român din Alba Iulia condus de protopopul ortodox, Ioan Teculescu (viitor episcop al armatei și episcop al Cetății Albe și Ismailului), ca președinte, în timp ce Vasile Urzică a fost vicepreședintele acestui important for²⁸. Conform indicațiilor primite de la Consiliul Național Român Central, Consiliul Național Român din Blaj s-a transformat în Consiliu comitatens Alba de Jos, la 11 noiembrie 1918, prin cooptarea de membri din consiliile locale deja constituite, iar printre cei primiți din Alba Iulia s-a numărat și Vasile Urzică²⁹. La 28 noiembrie 1918, Vasile Urzică a luat parte la adunarea Reuniunii femeilor române din cartierul albaiulian Lipoveni, care a desemnat-o pe Emilia Muntean să reprezinte asociația la Marea Unire³⁰. Alături de Ovidiu Gritta, care se afla la conducerea unei gărzi de onoare, Vasile Urzică, vicepreședintele consiliului național local, a fost cel care i-a primit în gara din Alba Iulia pe liderii Consiliului Național Român Central (Vasile Goldiș, Ștefan Cicio-Pop, Aurel Lazăr), precum și pe episcopii ortodocși Miron Cristea al Caransebeșului și Ioan Ignatie Papp al Aradului, ajunși în jurul orei 17 în orașul unirii, la 29 noiembrie 1918 pentru a lua parte la marele eveniment. Protopopul i-a întâmpinat pe înalții oaspeți cu următoarele cuvinte: *Ați venit pe pământul sfințit de țărâna martirilor Horea, Cloșca și Crișan, ca să aduceți desrobirea neamului nostru care a gemut atâtea veacuri de grele suferințe*³¹. I-a răspuns Ștefan Cicio-Pop, în calitate de președinte al Consiliului Național Român Central, după care Vasile Urzică i-a prezentat pe membrii consiliului local și pe ofițerii gărzii naționale³². De asemenea, protopopul Urzică a fost cel care i-a întâmpinat la gară pe oficialii Bisericii Greco-Catolice: episcopii Demetriu Radu de Oradea, Valeriu Traian Frențiu de Lugoj și Iuliu Hossu de Gherla, precum și vicarul Vasile Suciu³³.

Protopopul de Alba Iulia a avut marea șansă să participe la cel mai mare moment al istoriei românilor, în dublă calitate de delegat din partea Consistoriului Bisericii Greco-Catolice din Blaj, care l-a mandatat cu

²⁷ *Unirea*, Blaj, nr. 34, 1 iunie 1918, p. 2.

²⁸ Stan 2009, p. 162; Groza 2012, p. 13, 39; Curelea 2018, p. 76.

²⁹ *Consiliul Național Român din Blaj* 1987, p. 46.

³⁰ *1918 la români*, 1989, p. 151-152.

³¹ *Alba Iulia*, Alba Iulia, nr. ocazional, 18 noiembrie (1 decembrie) 1918, p. 3.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

credențional în acest sens, în data de 21 noiembrie 1918³⁴, dar și de delegat de drept din partea districtului protopopesco Alba Iulia³⁵. Alături de el a stat și soția sa, Maria Urzică, reprezentanta Reuniunii femeilor române pentru înfrumusețarea bisericii din Lipoveni³⁶.

După consumarea marelui eveniment, la o zi distanță (2 decembrie 1918), Vasile Urzică a luat parte, ca delegat din partea Consiliului Național Român, la biserica din Maieri și a ținut un discurs panegiric la înmormântarea stegarului Ioan Arion din Agriș, ucis în gara din Teiuș de jandarmii maghiari, în drum spre Alba Iulia³⁷.

Luna decembrie a anului 1918 a fost deosebit de aglomerată pentru protopopul Urzică. Momentul care a completat istoricul act de la 1 decembrie 1918 a fost intrarea Armatei Regale Române în Alba Iulia. Acest eveniment a avut loc la 18 decembrie 1918, iar protagoniști au fost militarii Regimentului 5 Vânători „Mihai Viteazul” comandați de locotenent-colonelul Vasile Găgiu. Acesta a venit cu trenul de la Blaj, fiind însoțit de protopopul greco-catolic de Cluj, Elie Dăianu și oficialii blăjeni, Victor Macaveiu și Alexandru Lupeanu. În piață centrală a orașului, în fața Hotelului Hungaria (redenumit Dacia), Armata Română a fost așteptată de protopopul Vasile Urzică, ca reprezentant (vicepreședinte) al Consiliului Național Român local³⁸. El a rostit următorul discurs: *„Un mare fapt istoric s-a săvârșit aci în vremile bătrâne, când Mihai, și-a făcut intrarea triumfală în cetatea de pe culme; al doilea fapt istoric a fost la 1 decembrie 1918, când s-a decretat unirea cu România mamă, iar al treilea moment istoric se împlinește acum, când visul nostru de veacuri se înfăptuiește: armata română vine să desăvârșească România mare! Vă salutăm ca pe trimișii M. Sale Regelui Ferdinand, Regele tuturor Românilor. Noi credem, că pe viitor veți fi pururea cu noi, ca să nu ne mai poată sfâșia nimeni dela sânul mamei noastre iubite România Mare. Vă primim cu inimile pline de toată dragostea și strigăm în numele alor milioane de Români: Trăiască M.S. Regele Ferdinand! Trăiască M.S. Regina Maria! Trăiască Familia domnitoare Română!”*³⁹.

La dineul oficial oferit militarilor români, Vasile Urzică a adus aminte de țăranul român și suferințele acestuia: *„Să ne aducem aminte în aceste clipe mari și de talpa țării, de țăranul român, care coboară din legionarii lui Traian, de memoria lui Horia, Cloșca și Crișan, a lui Ion Arion, martirul dela 1*

³⁴ 1918 la români 1989, p. 192.

³⁵ *Gazeta Oficială*, publicată de Consiliul Dirigent la Transilvaniei, Banatului și părților românești din Ungaria, Sibiu, nr. 7, 19 ianuarie (1 februarie) 1919, p. 35.

³⁶ *Gazeta Oficială*, publicată de Consiliul Dirigent la Transilvaniei, Banatului și părților românești din Ungaria, Sibiu, nr. 9, 26 ianuarie (8 februarie) 1919, p. 46; Curelea 2018, p. 77.

³⁷ *Alba Iulia*, Alba Iulia, nr. 1, 27 noiembrie (10 decembrie) 1918, p.4; *Libertatea*, București, nr. 5, 29 noiembrie (12 decembrie) 1918, p. 2; Ursu, Roșu 2019, p. 72.

³⁸ Roșu 2019, p. 161.

³⁹ *Alba Iulia*, Alba Iulia, nr. 3, 11 decembrie (24 decembrie) 1918, p. 3.

Decembrie. Suferințele poporului românesc nu se pot descrie: sătenii din Ardeal cari au suferit atâtea asupriri, țărani din Muntenia, cari au fost storși de Germani și-au eluat dreptul să se facă amintire aici și de ei: să nu uităm pe acest popor de mucenici, țăranul român de pretutindeni”⁴⁰.

La 26 decembrie 1918, Urzică a participat la ședința de constituire a Reuniunii femeilor române din Alba Iulia și împrejurimi, în cadrul căreia a ținut un discurs, afirmând că femeia română are *focul sfânt al iubirii de neam*⁴¹.

Activitatea în granițele României Mari. În perioada interbelică, protopopul Vasile Urzică și-a desfășurat și intensificat activitatea în noul context geopolitic marcat de unirea Transilvaniei cu România. El și-a continuat vechile preocupări, atât cele bisericești, cât și cele laice.

Protopopul a rămas un apropiat al Reuniunii femeilor din Alba Iulia, participând la acțiunile acesteia. Astfel, la 22 martie 1919, a oficiat slujba parastasului pentru cei care au căzut victimă intoleranței etnice, fiind uciși de către maghiari în preajma Marii Uniri⁴².

În 11 iunie 1919, Urzică a reprezentat tractul Alba Iulia la prima întrunire a sinodului arhidiecezan al Bisericii Greco-Catolice în cadrul României Mari⁴³.

Vasile Urzică a dorit să se implice în viața politică a României Mari. Precizăm că el a fost membru al Partidului Național Român, iar din 1926 al Partidului Național Țărănesc. Activitatea politică a protopopului nu au avut mari schimbări, demonstrând din acest punct de vedere o remarcabilă constanță. Vasile Urzică s-a remarcat din primii ani interbelici la vârful politicii românești, iar între 1920-1922 a fost deputat, în cea de-a doua legislatură de după Marea Unire⁴⁴. Experiența sa politică a inclus și funcția de președinte al Consiliului județean Alba, pe care a îndeplinit-o, conform propriei mărturii, de mai multe ori în perioada interbelică⁴⁵.

Urzică a rămas un apropiat al școlii românești, iar în mai 1922 a fost numit comisar pentru examenele de religie de la școlile medii din Zlatna⁴⁶. La 25 octombrie 1926, a participat la adunarea învățătorilor din județul Alba⁴⁷. Vasile Urzică a avut o relație specială de prietenie cu Alexandru Nicolescu, care a devenit episcop de Lugoj, iar apoi mitropolit de Blaj. La 18 iunie 1922, protopopul Urzică a participat la consacrarea noului episcop la Lugoj, alături de numeroși clerici⁴⁸. Harnicul și neobositul protopop a avut în vedere edificarea în

⁴⁰ *Ibidem*, p. 4.

⁴¹ *Alba Iulia*, Alba Iulia, nr. 4, 18 decembrie (31 decembrie) 1918, p. 4.

⁴² *Alba Iulia*, Alba Iulia, nr. 12, 12 martie (25 martie) 1919, p. 4.

⁴³ *Unirea*, Blaj, nr. 118, 11 iunie 1919, p. 1.

⁴⁴ *Unirea*, Blaj, nr. 15, 9 aprilie 1921, p. 3.

⁴⁵ Neamțu, Vaida-Voevod 2005, p. 376.

⁴⁶ *Unirea*, Blaj, nr. 20, 20 mai 1922, p. 4.

⁴⁷ *Amicul Școalei*, Aiud, nr. 44, 28 octombrie 1926, p. 345.

⁴⁸ *Unirea*, Blaj, nr. 25, 24 iunie 1922, p. 1.

tractul său a cât mai multor biserici. Astfel, la 8 noiembrie 1923, el a luat parte alături de mitropolitul Vasile Suciu, la sfințirea bisericii din Galtiu⁴⁹, iar la 15 august 1926 a participat cu același înalt ierarh la sfințirea bisericii din Sântimbru⁵⁰. Distinsul cleric și-a continuat și activitatea caritabilă, iar în 1925 a colectat din tractul pe care îl conducea 1000 de lei destinați Institutului Recunoștinței din Blaj, proiectul de suflet al mitropolitului Vasile Suciu⁵¹. La 22 august 1926, protopopul Vasile Urzică l-a instalat pe noul paroh al parohiei Alba Iulia-Maieri, Elie Magda, transferat de la Șard⁵².

Urzică a revenit în prim-planul scenei politice în anul 1926, când a fost ales delegat în Consiliul comunei urbane Alba Iulia⁵³. Peste numai un an, în cadrul alegerilor generale din 1927 a fost ales senator din partea țărăniștilor, reprezentând consiliul județean și consilele comunale din județul Alba⁵⁴.

Vasile Urzică a fost un critic acerb la adresa veniturilor mici ale preoților. Din această cauză și mai ales pentru convingerile sale politice a avut de suferit. Astfel, la 22 mai 1928, ministrul cultelor Alexandru Lapedatu a tăiat salariul celor doi protopopi din Alba Iulia, Vasile Urzică (greco-catolic) și Alexandru Baba (ortodox). Motivul oficial pentru această măsură a fost faptul că la 6 mai 1928, Urzică a jurat pentru Partidul Național Țărănesc. În toamna aceluiași an măsura a fost anulată⁵⁵.

Pe plan cultural, Vasile Urzică și-a continuat activitatea în cadrul ASTRA, de data aceasta în Despărțământul Alba Iulia. Între anii 1920-1942, el a fost ales consecutiv membru în Comitetul de conducere al despărțământului albaiulian, fiind o prezență constantă în viața acestuia⁵⁶. În perioada interbelică, Urzică a susținut mai multe conferințe atât în mediul urban, cât și în mediul rural⁵⁷. Se remarcă alocuțiunile sale care au avut ca temă educația și teatrul radiofonic⁵⁸. Protopopul a fost un militant pentru o conducere clericală a despărțământului, mai ales după ce președintele Ioan Teculescu, protopopul ortodox al Alba Iuliei a fost ales în 1923, episcop de Cetatea Albă-Ismail⁵⁹. Nu a avut succes, iar

⁴⁹ *Unirea Poporului*, Blaj, nr. 45, 18 noiembrie 1923, p. 1.

⁵⁰ *Unirea Poporului*, Blaj, nr. 34, 22 august 1926, p. 4.

⁵¹ *Unirea*, Blaj, nr. 21, 23 mai 1925, p. 2.

⁵² *Unirea Poporului*, Blaj, nr. 36, 5 septembrie 1926, p. 4.

⁵³ *Amicul Școalei*, Aiud, nr. 45, 4 noiembrie 1926, p. 357.

⁵⁴ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 74, 17 iulie 1927, p. 1.

⁵⁵ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 59, 8 iunie 1928, p. 1; *Unirea*, Blaj, nr. 23, 9 iunie 1928, p. 1; *Unirea*, Blaj, nr. 42, 20 octombrie 1928, p. 3.

⁵⁶ Moga 1994, *passim*.

⁵⁷ *Despărțământul Alba Iulia* 1930, p. 2, 7, 8, 11, 30.

⁵⁸ Curelea 2019, p. 411.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 278.

protopopul unit a avut un conflict deschis cu avocatul Zaharia Muntean, conducătorul interimar al Despărțământului Alba⁶⁰.

La începutul anilor 1930, politica i-a dominat activitatea protopopului Urzică. În campania electorală din anul 1931, l-a primit la Alba Iulia pe Iuliu Maniu (26 mai 1931)⁶¹. Protopopul a candidat pentru un nou mandat senatorial, pe care l-a și obținut și deținut între 1931-1932⁶². Ca senator, Urzică a participat la ședința Comitetului central al Partidului Național Țărănesc, secția Ardeal și Banat, desfășurată la Cluj în 5 iulie 1931, la care au mai fost prezenți iluștrii membri precum Ștefan Cicio-Pop, Alexandru Vaida Voevod, Emil Hațieganu sau Viorel Virgil Tilea⁶³. În anul 1932, Urzică a fost ales în noul comitet provincial al Partidului Național Țărănesc, Ardeal și Banat⁶⁴.

Protopopul Urzică nu și-a neglijat nici îndatoririle liturgice. Astfel, la 20 septembrie 1931, el a reprezentat Biserica Greco-Catolică la sfințirea Troiței de la Miraslău, închinată lui Mihai Viteazul și realizată de Despărțământul Alba al ASTRA în colaborare cu Despărțământul Sibiu⁶⁵.

Vasile Urzică a fost un apropiat al Asociației Generale a Românilor Uniți (AGRU) constituită la Blaj, în anul 1929. El a participat la multe evenimente ale AGRU Alba Iulia. La 12 noiembrie 1933, alături de canonicul Victor Macaveiu, Urzică a sfințit steagul filialei locale a AGRU, la biserica din cartierul Lipoveni⁶⁶. La 19 mai 1935, Urzică a participat din nou la o sărbătoare a AGRU Alba Iulia, în cadrul căreia a concelebrat Sfânta Liturghie alături de canonicul Gheorghe Dănilă și preotul Elie Magda⁶⁷.

Protopopul Vasile Urzică a fost deosebit de atent la situația politică europeană din perioada interbelică, iar din acest punct de vedere anii 1930 au fost marcați de recrudescența tendințelor revizioniste. La 28 mai 1933, la Alba Iulia a avut loc o adunare antirevizionistă, în cadrul căreia s-a remarcat și protopopul greco-catolic, care a susținut un discurs, în numele bisericii pe care o reprezenta⁶⁸.

În urma morții mitropolitului de Blaj, Vasile Suci (25 ianuarie 1935), la 7 mai 1935 au fost organizate alegeri pentru desemnarea succesorului său.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 310.

⁶¹ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 57, 31 mai 1931, p. 2.

⁶² *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 60, 11 iunie 1931, p. 4; *Unirea*, Blaj, nr. 23, 6 iunie 1931, p. 3; Arhire 2001, p. 230.

⁶³ *Românul*, Arad, nr. 25, 2 iulie 1931, p. 1.

⁶⁴ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 26, 31 martie 1932, p. 4.

⁶⁵ *Unirea*, Blaj, nr. 41, 10 octombrie 1931, p. 3.

⁶⁶ *Unirea*, Blaj, nr. 46, 18 noiembrie 1933, p. 2; *Unirea Poporului*, Blaj, nr. 45, 19 noiembrie 1933, p. 1-2.

⁶⁷ *Unirea*, Blaj, nr. 21, 25 mai 1935, p. 3-4; *Unirea Poporului*, Blaj, nr. 21, 26 mai 1935, p. 5.

⁶⁸ Moga 1994, p. 464.

Printre protopopii participanți cu drept de vot s-a numărat și Vasile Urzică⁶⁹. În urma sinodului electoral a fost ales episcopul de Lugoj, Alexandru Nicolescu⁷⁰.

Personalitate marcantă a Bisericii Greco-Catolice din Alba Iulia, Vasile Urzică a fost invitat și a participat la Cluj în 28 noiembrie 1935, la Marele Congres Economic al Ardealului și Banatului⁷¹, inițiativă ce venea în contextul eliminării efectelor Marii Crize Economice, care afectase profund economia statelor lumii și implicit a României.

În urma Marii Uniri, populația românească a orașului Alba Iulia a crescut, iar nevoile liturgice erau pe măsură. În acest context, biserica romano-catolică Sfântul Ioan Nepomuk din cartierul albaian Partoș⁷² a fost donată comunității greco-catolice, iar actul de predare-primire a fost semnat de protopopul Urzică⁷³. Respectiva biserică a fost sfințită la 1 noiembrie 1936, de către trimisul Mitropoliei de la Blaj, canonicul Dumitru Neda, asistat de protopopul tractual, Vasile Urzică și Leonte Opriș, administratorul parohial de la parohia Partoș⁷⁴.

Demnitatea de protopop, presupunea și anumite misiuni de reprezentare, iar de la această cutumă nu a fost exclus protopopul Vasile Urzică. Astfel, la 4 iulie 1937, el a reprezentat Ordinariatul arhidiecezan din Blaj și a dăruit doamnei Elena Albini din Zlatna, Medalia *Meritul Cultural*, în grad de cavaler conferită de regele Carol al II-lea⁷⁵. Tot la Zlatna, în 22 mai 1938, Vasile Urzică, l-a asistat pe mitropolitul Alexandru Nicolescu la sfințirea bisericii din această localitate⁷⁶.

Un moment important din istoria orașului Alba Iulia, la care a participat și protopopul Vasile Urzică, a avut loc la 14 octombrie 1937, când în prezența regelui Carol al II-lea și a principelui moștenitor Mihai a fost inaugurat obeliscul „Horea, Cloșca și Crișan”, opera arhitectului Octavian Mihălțan și a sculptorului Iosif Fekete⁷⁷.

O nouă misiune de reprezentare a îndeplinit Vasile Urzică la 3 iulie 1938, când l-a instalat protopop de Aiud pe preotul Nicolae Crețiu de la Galda de Jos⁷⁸. În această din urmă localitate, la 12 mai 1940, Vasile Urzică a participat, alături

⁶⁹ *Unirea Poporului*, Blaj, nr. 16, 21 aprilie 1935, p. 4.

⁷⁰ *Unirea Poporului*, Blaj, nr. 19, 12 mai 1935, p. 3.

⁷¹ *Revista Economică*, Sibiu, nr. 47, 23 noiembrie 1935, p. 340.

⁷² Această biserică construită la începutul secolului al XIX-lea a fost demolată în anul 1978, ca urmare a stării avansate de degradare în care se găsea Fleșer 2018, p. 86.

⁷³ *Unirea*, Blaj, nr. 17, 25 aprilie 1936, p. 3.

⁷⁴ *Unirea*, Blaj, nr. 45, 7 noiembrie 1936, p. 4.

⁷⁵ *Unirea Poporului*, Blaj, nr. 28, 11 iulie 1937, p. 1.

⁷⁶ *Unirea Poporului*, Blaj, nr. 23, 5 iunie 1938, p. 1.

⁷⁷ Crasnavet 2019, p. 97.

⁷⁸ *Unirea*, Blaj, nr. 29, 16 iulie 1938, p. 3.

de mitropolitul Alexandru Nicolescu la sfințirea bisericii, eveniment onorat cu prezența de Dănilă Pap, rezidentul regal la Ținutului Mureș⁷⁹.

Activitatea lui Vasile Urzică a presupus și participarea la evenimente mai puțin plăcute, cum a fost cazul la 19 octombrie 1941, când a participat la Șard, la înmormântarea lui Petru Pop, judecător de tribunal și membru în directoratul Fundației Șuluțane⁸⁰. În anul 1942, după o îndelungată și foarte bogată activitate, încununată cu multe succese, Vasile Urzică a ieșit la pensie⁸¹. A părăsit Alba Iulia și s-a retras la Dumbrăveni. A murit la o vârstă foarte înaintată în anul 1970.

Considerații finale. Vasile Urzică a fost cel mai reprezentativ protopop greco-catolic de Alba Iulia. Relevanța personalității sale este dată de numeroasele demnități și funcții pe care le-a deținut. A avut marea onoare de a participa și organiza momentul de la 1 decembrie 1918. El a fost cel care i-a păstorit pe credincioșii albaiulieni uniți cu Roma, în prima jumătate a secolului al XX-lea. Activitatea lui Vasile Urzică din perioada interbelică a fost condimentată cu implicarea sa la nivelul politicii românești, ca membru al Partidului Național Țărănesc, pe care l-a și reprezentat în Parlament.

**Personalities of the Great Union:
The Greek-Catholic Protopope of Alba Iulia, Vasile Urzică (1872-1970)
ABSTRACT**

Vasile Urzică was one of the most representative Greek-Catholic protopopes of Alba Iulia. He came from a priest family and was originally from the village Subcetate (now Harghita county). Vasile Urzică formed himself intellectually in the cultural environment of the Romanian schools in Blaj. He decided to become a priest, and in the early years, between 1900 and 1918, he served in his birthplace. In 1918, he was named protopope of Alba Iulia, and thus having this social status, he brought his contribution to organising the Great Union. In the interwar period, he entered politics, being a deputy (1920-1922) and a senator (1927-1928; 1931-1932). On the cultural level, he activated in the ASTRA (the Transylvanian Association for Romanian Literature and the Culture of the Romanian People) and he was a close collaborator of the United Romanian General Association.

⁷⁹ *Unirea*, Blaj, nr. 20, 18 mai 1940, p. 3; *Unirea Poporului*, Blaj, nr. 19, 19 mai 1940, p. 3.

⁸⁰ *Unirea*, Blaj, nr. 43, 25 octombrie 1941, p. 4.

⁸¹ *Unirea Poporului*, Blaj, nr. 26, 28 iunie 1942, p. 3.

Abrevieri bibliografice

- 1918 la români 1989 - 1918 la români. Documentele unirii. Unirea Transilvaniei cu România 1 decembrie 1918, vol. X, București, 1989
- Arhire 2001 - Sorin Arhire, „Alegerile parlamentare din anul 1931 în județul Alba”, în *Apulum*, XXXVIII/2, 2001, p. 225-232
- Brânzeu 1898 - Nicolae Brânzeu, *Școalele din Blaj. Studiu istoric*, Sibiu, 1898
- Cârja 2012 - Cecilia Cârja, *Biserica și politică. Înființarea episcopiei de Hajdúdorogh (1912)*, Cluj-Napoca, 2012
- Consiliul Național Român din Blaj 1987 - Consiliul Național Român din Blaj (noiembrie 1918-ianuarie 1919). Protocoale și acte, vol. I, ediție îngrijită, studiu introductiv, indici și glosar de Viorica Lascu și Marcel Știrban, Cluj-Napoca, 1987
- Crasnaveț 2019 - Cristian Crasnaveț, *Obeliscul din Alba Iulia dedicat eroilor Horea, Cloșca și Crișan*, Alba Iulia, 2019
- Curelea 2018 - Dragoș Lucian Curelea, „Contribuții la o cunoaștere a vieții și activității protopopului greco-catolic de Alba Iulia, Vasile Urzică între 1916-1942”, în vol. *Subcetate la Centenarul Marii Uniri 1918-2018*, coordonatori Doina Dobreanu și Vasile Dobreanu, Târgu-Mureș, 2018, p. 68-93
- Curelea 2019 - Dragoș Lucian Curelea, *Despărțământul Alba Iulia al Astrei (1870-1948)*, Cluj-Napoca, 2019
- Despărțământul Alba Iulia 1930 - *Despărțământul Alba Iulia al Astrei, 10 ani de activitate culturală în județul Alba* (dare de seamă întocmită de Leonte Opreș), Alba Iulia, 1930
- Fleșer 2018 - Gheorghe Fleșer, *Alba Iulia, orașul și monumentele sale în imagini de epocă*, Cluj-Napoca, 2018
- Groza 2012 - Mihai-Octavian Groza, *Documente privind activitatea Consiliului Național Român din Alba-Iulia*, Sebeș, 2012
- Moga 1994 - Valer Moga, „Despărțământul Alba Iulia al Astrei (1818-1948)”, în *Apulum*, XXXI, 1994, p. 441-491
- Neamțu, Vaida-Voevod 2005 - Gelu Neamțu, Mircea Vaida-Voevod, *1 decembrie 1918. Mărturii ale participanților*, vol. I, București, 2005
- Roșu 2019 - Tudor Roșu, „Armata Română la Alba Iulia-19-22 decembrie 1918”, în *Apulum*, LVI, 2019, p. 155-174
- Sigmirean 2007 - Cornel Sigmirean, *Intellectualitatea ecleziastică. Preoții Blajului (1806-1948)*, Târgu-Mureș, 2007
- Stan 2009 - Constantin I. Stan, „Activitatea episcopului Justinian Teculescu pentru realizarea și consolidarea Marii Uniri”, în *Angustia*, 13, 2009, p. 159-170
- Șematism 1911 - *Șematismul veneratului cler al Arhiepiscopiei Mitropolitane Greco-Catolice Române de Alba Iulia și Făgăraș pe anul 1911*, Blaj, Tipografia Seminarului Teologic Greco-Catolic
- Ursu, Roșu 2019 - Dragoș Ursu, Tudor Roșu (coordonatori), *Dicționarul personalităților Unirii. Delegații Adunării Naționale de la Alba Iulia*, Cluj-Napoca, 2019

Cuvinte cheie: preot, intelectual, mișcarea națională, politică, ASTRA

Keywords: priest, intellectual, national movement, politics, ASTRA

CAMIL VELICAN (1887-1937), PRIMUL PRIMAR ROMÂN AL ORAȘULUI ALBA IULIA

LIVIU ZGÂRCIU

Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

Personalitate marcantă, cu o contribuție importantă în organizarea la Alba Iulia, în bune condiții, atât a Adunării Naționale de la 1 decembrie 1918, dar și a Actului Încoronării de la 15 octombrie 1922, viața și activitatea lui Camil Velican nu a prezentat prea mare interes pentru istorici. De abia în anul 2006, apărea în revista *Dacoromania*, un material pe această temă, publicat de Elena Giurgiuman, nepoata lui Camil Velican¹. Doar sărbătorirea Centenarului Marii Uniri în anul 2018 avea să-l aducă în atenția istoriografiei române, unde îi sunt rezervate câteva studii².

Camil Velican s-a născut la 18 decembrie 1878, la Târgu Mureș, într-o familie de intelectuali români³. Tatăl său, Alexandru Velican, a fost de profesie avocat, apoi, după ce s-a mutat cu întreaga familie la Alba Iulia, a ocupat funcția de judecător la Tribunalul Comitatului Alba Inferioară. De bună seamă că el a fost cel care l-a influențat mai târziu în decizia de a se dedica profesiei de avocat. Însă, trebuie avut în vedere și preferința elitei intelectuale românești din Transilvania de a practica avocatura. Explicabil, pentru că în acea perioadă, în care autoritățile de la Budapesta duceau o aprigă campanie de maghiarizare a românilor ardeleni, a te dedica zeiței Themis, reprezenta una dintre puținele șanse pentru români la o situație materială bună. De asemenea, avocații reprezentau un procent important din elita societății românești din Transilvania, mai ales că din rândul lor se recrutau elementele conducătoare ale mișcării naționale, culturale și politice ardelenene⁴.

Această cale o alege și tânărul Camil Velican, care după terminarea școlii primare la Alba Iulia și a Gimnaziului Superior Arhiepiscopesc de la Blaj, optează pentru studiul științelor juridice, pentru început, la Budapesta. Aici frecventează cursurile Facultății de Drept și Științe Politice din cadrul Universității Regale Maghiare (1897-1900). După 1900, își continuă studiile de

¹ Giurgiuman 2006, p. 37-40.

² Gruneanțu, Ionescu 2018, p. 496-497; Lazăr 2018, p. 24-27; Moga 2018, p. 293-295 și Roșu, Ursu 2019, p. 72-73.

³ Camil Velican se înrudea prin mama sa, Maria Târlea, cu episcopul greco-catolic Vasile Hossu (1866-1916), care la rândul său era văr primar cu Ioan Hossu, preot din Mlaș (Bistrița-Năsăud), tatăl viitorului episcop cardinal Iuliu Hossu (Giurgiuman 2006, p. 37).

⁴ Preoții și învățătorii reprezentau categoriile cele mai numeroase, depășind fiecare dintre ele 3000 de persoane, în vreme ce numărul avocaților era de 219 în 1900 și 370 în 1913 (Hitchins 2000, p. 101). De asemenea, pentru eforturile materiale ale elitei românești în direcția pregătirii și sporirii numărului intelectualilor români, a se vedea, Sigmirean 1995, p. 306-309.

drept, de data asta la Cluj, în cadrul Universității „Ferenc József”. Aici își obține și doctoratul în drept⁵.

La vârsta de 25 de ani, în 1903 se înscrie ca avocat în Baroul Alba, deschizându-și un cabinet de avocatură în Alba Iulia. În acea perioadă, pentru a obține diploma de avocat, trebuiau îndeplinite anumite condiții: cetățenia ungară, obținerea unei diplome în drept, experiență de trei ani pe lângă una dintre camerele de avocați și susținerea unui examen în fața unei comisii întrunite la Târgu Mureș⁶.

Până la Marea Unire, Camil Velican s-a implicat în diverse acțiuni, care urmăreau câștigarea drepturilor pentru românii transilvăneni. Astfel, în intervalul studiilor de la Budapesta, a făcut parte din *Societatea Academică Petru Maior*. Societatea, a cărei bază fusese pusă în anul 1862 de către studenții români de la Budapesta, urmărea atragerea atenției asupra îndreptățitei cereri a românilor ardeleni privind egalitatea lor în drepturi cu națiunea maghiară.

Chiar de la începutul practicării profesiei de avocat, s-a dedicat unor cazuri în care românii erau acuzați de autoritățile de la Budapesta pentru naționalism. În acest sens, apără în pledoariile sale pe românii întemnițați pentru recitarea poeziei *Doina* de Mihai Eminescu. De asemenea, în anul 1912 Camil Velican se alătură altor intelectuali români ardeleni, în încercarea de a se opune înființării unei episcopii greco-catolice maghiare în localitatea Hajdúdorog, situată în nord-estul Ungariei. Prin această măsură, Budapesta continua seria acțiunilor de deznaționalizare a românilor din Transilvania, mai ales că noua episcopie urma să preia o mare parte din credincioșii români greco-catolici.

În acest context, la 29 mai 1912, la Alba Iulia are loc o adunare a elitei românești ardeleni, care hotărăște formarea unor comisii ce urma să se ocupe de luarea unor măsuri legale menite să apere drepturile de autonomie a Bisericii Greco-catolice românești. Organul conducător al adunării l-a constituit un birou al congresului, prezidat de George Pop de Băsești și format din 17 membri, printre care se număra, alături de Alexandru Vaida Voievod, Iuliu Maniu, Ion Agârbiceanu, Vasile Lucaciu și avocatul Camil Velican⁷.

Începutul Primului Război Mondial va aduce pentru românii ardeleni ordinul de mobilizare în armata austro-ungară, iar primele unități vor pleca pe frontul din Galiția chiar în ziua de 1 august 1914. Intrarea României în război, în august 1916, va duce la decizia Vienei de a muta trupele compuse în majoritate din soldați de naționalitate română de pe frontul de est, pe frontul de vest, mai exact pe frontul italian.

⁵ Moga 2018, p. 294.

⁶ Gruneanțu 2017, p. 4-5.

⁷ *Românul*, Arad, II, nr. 108, 18/31 mai 1912, p. 2-3.

Aici îl vor prinde pe Camil Velican evenimentele de la sfârșitul anului 1918. Astfel, chiar la începutul lunii noiembrie, se întâlnește la Viena cu Iuliu Maniu, care-i cere să se pună în slujba noului for conducător al românilor ardeleni, Consiliul Național Român Central (C.N.R.C.).

Pe data de 8 noiembrie, revine la Alba Iulia, unde este cooptat în Consiliul Național Român din oraș, instituție a cărui rol va deveni extrem de important, în condițiile în care, la 20 noiembrie, C.N.R.C. ia decizia convocării la Alba Iulia, în data de 1 decembrie 1918, a unei Mari Adunări Naționale.

Interesant este că tot la 20 noiembrie 1918, într-o adunare prezidată de protopopul Ion Teculescu, în sala de gală a primăriei, avocatul Camil Velican este numit în funcția de primar al orașului Alba Iulia⁸. Fostul primar, Roșka Mikloș părăsise deja localitatea de două săptămâni. Această alegere avea să fie cu adevărat un moment istoric, fiind pentru prima dată când orașul avea un primar de naționalitate română.

Fig. 1 - Primarul Camil Velican (al treilea din dreapta) în 1919 alături de Alexandru C. Constantinescu (cunoscut și sub apelativul de Alecu Constantinescu – Porcu / ministrul Agriculturii și Domeniilor) și protopopul ortodox Ion Teculescu (MNUAI, CF)

Date fiind împrejurările, responsabilitățile funcției erau mari, noul primar trebuia să asigure în primul rând condițiile necesare bunei desfășurări a Marii

⁸ *Alba Iulia*, I, nr. 1, 27 noiembrie/10 decembrie 1918, p. 1.

Adunări Naționale. Pentru început, reușește să convingă trupele germane, aflate în retragere prin zonă, să ocolească orașul.

De asemenea, locuința sa devine gazda întâlnirilor reprezentanților românilor ardeleni, asta și pentru că în Alba Iulia, în acel moment, nu existau alte posibilități, puținele imobile instituționale fiind încă ocupate de administrația maghiară. Tot aici, va avea loc la 2 decembrie 1918, prima ședință a Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului, Crișanei și ținuturilor românești din Ungaria, organismul politic provizoriu ce a guvernat Transilvania până la 4 aprilie 1920.

Fig. 2 - Casa familiei Velican din Alba Iulia

Având atribuții legislative, executive și administrative, Consiliul Dirigent își va ține aici ședințele până la 4 decembrie 1918. Pentru bunăvoința de a-i găzdui, Iuliu Maniu îi va trimite lui Camil Velican o carte poștală, pe care semnau 12 din cei 15 membri ai Consiliului⁹. Lipsa semnăturilor lui Alexandru

⁹ Giurgiuman 2006, p. 38.

Vaida Voievod și Vasile Goldiș era motivată prin prezența lor, în delegația care prezenta la București, regelui Ferdinand, Rezoluția Adunării Naționale de la Alba Iulia.

Camil Velican a fost ales delegat titular al cercului electoral Alba Iulia, la ședința Adunării Naționale din sala cazinei militare, desfășurată la 1 decembrie 1918, alături de el găsindu-se și soția sa, Georgeta Velican, ca delegat de drept al Reuniunii de înfrumusețare a Bisericii greco orientale din Alba Iulia¹⁰.

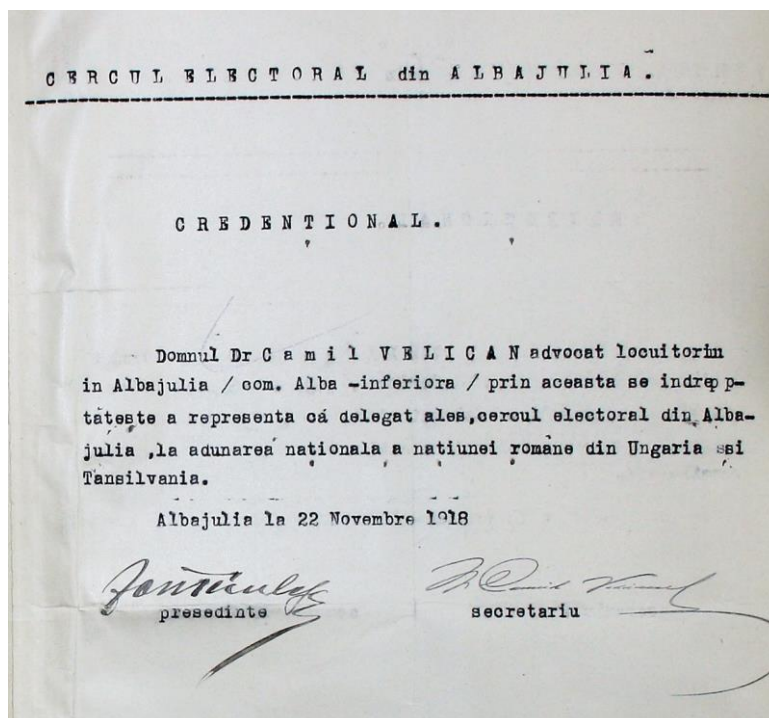

Fig. 3 – Credențialul lui Camil Velican
(MNUAI, Colecția de documente)

Asumarea funcției de primar al unui oraș care cu numai puțin timp înainte fusese condus în totalitate de administrația maghiară, nu era o misiune facilă. Dimpotrivă, Camil Velican trebuia să rezolve unele probleme de necesitate stringentă, date fie de introducerea limbii române în administrația locală, fie de preluarea unor instituții, precum biblioteca și muzeul orașului, cu un patrimoniu extrem de valoros. Trebuiau schimbate și denumirile maghiare ale străzilor și ale firmelor din Alba Iulia. În acest sens, ziarul local *Alba Iulia*, atrăgea atenția la 25 februarie 1919, că dacă nu vor fi înlocuite aceste denumiri, exista posibilitatea ca

¹⁰ Roșu, Ursu 2019, p. 72-74.

intrarea în oraș a regelui Ferdinand să se facă pe strada Széchenyi¹¹. În cele din urmă, în prima jumătate a lunii martie, străzile orașului Marii Uniri vor primi cuvenitele nume românești.

Fig. 4 – Camil Velican alături de soția sa la o întrunire în preajma lunii decembrie 1918, în fața Palatului de Justiție din Alba Iulia (MNUAI, CF)

Cât despre planurile noului edil, ne putem face o părere, parcurgând interviul cu el apărut în același ziar local, la 25 martie 1919¹². Astfel, printre obiectivele urmărite, se număra mutarea instituției prefecturii de la Aiud la Alba Iulia, ridicarea unui nou sediu al primăriei, dar și rezolvarea neajunsurilor pe care albaiulienii le aveau din cauza apei potabile. De asemenea, canalizarea orașului, construcția unei băi publice sau proasta stare în care se găseau cartierele marginase, erau alte provocări ale primarului. Tot în acest interviu, vorbind de redenumirea străzilor, Camil Velican susținea că atunci când s-au dat noile denumiri românești, s-a avut în vedere popularizarea atât a unor personalități românești, cât și a evenimentelor care s-au petrecut în Alba Iulia.

Tot lui Camil Velican, în calitate de primar al orașului, i-a revenit onoarea întâmpinării armatei române, care la 19 decembrie 1918 sosea în gara din Alba Iulia, venind dinspre Blaj. Ce coincidență fericită a istoriei, ca primii sosiți să fie cei din Regimentul 5 Vânători Mihai Viteazul, care au fost încartiruiți chiar în

¹¹ *Alba Iulia*, II, nr. 7, 25 februarie 1919, p. 2.

¹² *Alba Iulia*, II, nr. 12, 25 martie 1919, p. 3.

cetatea Alba Carolina ridicată de austrieci la începutul secolului al XVIII-lea, chiar peste cetatea Bălgradului, în care intra Mihai Viteazul la 1 noiembrie 1599¹³.

Fig. 5 - Primarul Camil Velican (indicat prin săgeată albă) împreună cu un grup de ofițeri români în fața monumentului Custozza în anul 1919 (*MNUAI, CF*)

Regimentul care a ocupat clădirile fostului Regiment 50 de infanterie austro-ungară era condus de locotenent-colonelul Găgiu¹⁴.

Momentul culminant al mandatului său de primar, l-a constituit primirea familiei regale a României Mari, care intra pentru prima dată în Alba Iulia, la 30 mai 1919. Însă până atunci, la 10 aprilie 1919, prințul Carol trecuse deja prin Alba Iulia, unde fusese întâmpinat personal de Camil Velican, cel care avea să-l și însoțească în scurta lui plimbare prin Cetate în care ținuse să viziteze Catedrala romano-catolică și Biblioteca Batthyaneum¹⁵.

Revenind la vizita regelui Ferdinand și a reginei Maria în dimineața zilei de 30 mai 1919, ea a fost minuțios pregătită de Camil Velican. Astfel, poarta a VI-a, pe unde a intrat în cetate perechea regală, ce venea cu mașina dinspre Zlatna, a fost ornată cu portretele regelui și a reginei, dar și cu imaginea lui Mihai Viteazul¹⁶.

¹³ *Alba Iulia*, I, nr. 3, 24 decembrie 1918, p. 2.

¹⁴ Despre intrarea armatei române în Alba Iulia vezi Roșu 2019, p. 155-174.

¹⁵ *Alba Iulia*, II, nr. 15, 11 aprilie 1919, p. 1.

¹⁶ *Alba Iulia*, II, nr. 16, 31 mai 1919, p. 2.

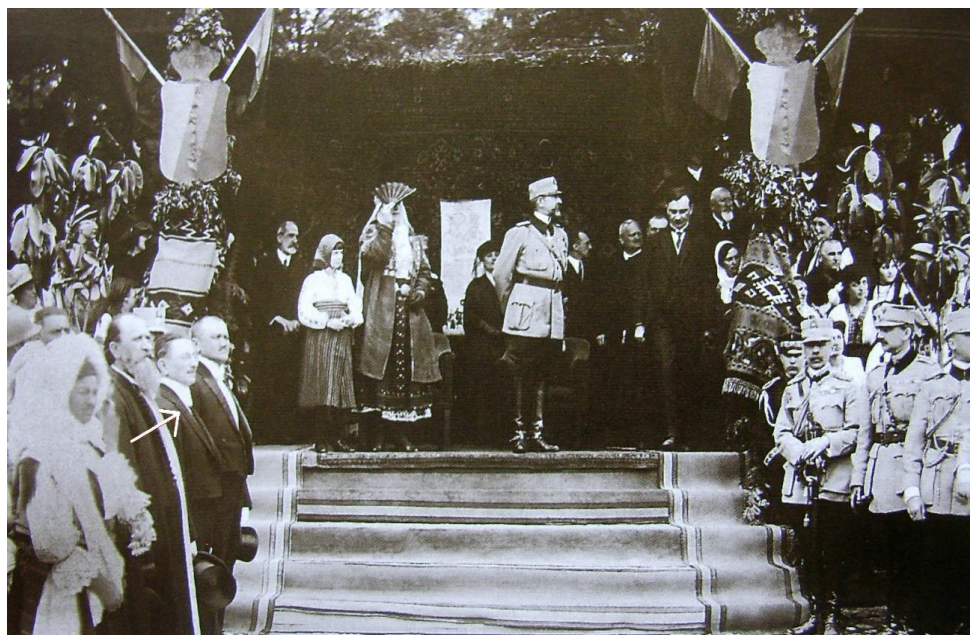

Fig. 6 - Camil Velican (al treilea din rândul din stânga) în 30 mai 1919, cu ocazia primei vizite a familiei regale în Alba Iulia (MNUAI, CF)

De reținut că din acel moment, poarta a IV-a va purta și denumirea de Poarta Regelui. În fața ei i-a primit primarul, pentru a le adresa un scurt mesaj de bun venit. Mișcat de aceste manifestări de dragoste, regele Ferdinand îi va răspunde: „Cetatea aceasta a fost totdeauna simbolul visurilor noastre. Azi aceste ziduri ale ei sunt ca zidurile de flori, căci înăuntru poate răsufla liber toată suflarea românească”¹⁷.

Ulterior, familia regală, însoțită de gazde, a participat la festivitatea oficială care s-a desfășurat în piața centrală a orașului și care a constat într-o paradă a portului popular a țăranilor din satele din județ¹⁸.

Tot de numele lui Camil Velican este legată și prima reprezentație a trupei Teatrului Național din București, în Alba Iulia. În 22 și 23 mai 1919, artiști de seamă precum Constantin I. Nottara, Aristide Demetriade sau Zaharia Bârsan, fondatorul Teatrului Național din Cluj, jucau în sala arhiplină a cinematografului Urania, trei piese de teatru: *Apus de soare* de Barbu Ștefănescu Delavrancea, *Poemul Unirii* și *Trandafirii roșii* de Zaharia Bârsan¹⁹.

¹⁷ Loc. cit.

¹⁸ Giurgiu, Cristea, Rustoiu, Cutean 2009, p. 5.

¹⁹ *Alba Iulia*, II, nr. 15, 24 mai 1919, p. 2.

Fig. 7 - Camil Velican în calitate de prefect participând la o slujbă religioasă (identificat prin săgeata albă) (MNUAI, CF)

Aceste reprezentații au creat o emulație nemaipomenită în oraș, iar măsurile luate pentru a le face o ședere cât mai plăcută la Alba Iulia, au fost coordonate personal de Camil Velican. Acesta a stabilit în cele mai mici detalii programul artiștilor, dar și locațiile unde urmau să fie cazați.

Activitatea politică a fost o altă etapă importantă din viața avocatului albaiulian. Începuturile lui politice sunt legate de Partidul Național Român, care a reprezentat interesele românilor din Ungaria și Transilvania în timpul dualismului austro-ungar.

După Marea Unire, partidul care începe să se intituleze Partidul Național, preia ca program propriu Rezoluția Unirii, iar din vara anului 1919 președinte al lui devine Iuliu Maniu. Se pare că din această perioadă, Camil Velican începe să se apropie treptat de Ion I. C. Brătianu și de Partidul Liberal. Această atitudine a fost facilitată și de încercările de apropiere dintre cele două partide. Astfel, în toamna anului 1921 între PNR și PNL se deschid unele tratative pentru realizarea unui acord la guvernare. În cele din urmă, negocierile au eșuat, deoarece cele două partide nu au reușit să se înțeleagă la o eventuală împărțire a mandatelor de parlamentar²⁰.

²⁰ Florescu 1972, p. 87-98.

În aceste condiții, Camil Velican devine fondatorul și prim-președintele organizației județene a PNL pe județul Alba. Preluarea funcției de prim-ministru de către Ion I. C. Brătianu la 21 ianuarie 1922, a dus și la numirea unor noi prefecți în județele din România. Astfel, în județul Alba, prefect este numit avocatul Velican. Avea să fie cel mai longeviv mandat de prefect din istoria interbelică a județului, rămânând în această funcție 4 ani și 6 luni. Poate că alegerea lui a fost făcută și cu acceptul tacit al lui Iuliu Maniu, deoarece în timpul alegerilor organizate între 1 și 11 martie 1922, alegeri câștigate de liberali, între PN și PNL s-a încheiat un pact electoral prin care se angajau reciproc să susțină candidații cu cele mai mari șanse în circumscripțiile lor.

Încă de la început, în noua postură de prefect, avocatul albaulian avea să treacă un test extrem de dificil, de finalizare și organizare a festivităților de încoronare la Alba Iulia, la 15 octombrie 1922, a regelui Ferdinand și a reginei Maria ca suverani ai tuturor românilor.

Primele măsuri fuseseră luate din timpul guvernării Averescu, perioadă în care începuse și ridicarea Bisericii Încoronării²¹. Încoronarea de la Alba Iulia a reprezentat momentul de apogeu al istoriei românilor, încununarea procesului de formare a națiunii române și a statului ei. Destinul i-a dat lui Camil Velican șansa să îndeplinească chiar atunci funcția de prefect al județului Alba și să fie astfel implicat chiar în mijlocul evenimentelor.

Reușita manifestării s-a datorat și mobilizării exemplare a tuturor factorilor de decizie. Spre exemplu, măsurile de siguranță au fost exemplare, cu o săptămână înainte de încoronare, când a avut loc slujba de sfințire a Bisericii Încoronării, te puteai deplasa în oraș doar pe baza unui permis de liberă circulație și puteai intra în cetate doar cu un permis special²². În cele din urmă, Camil Velican și-a îndeplinit cu succes sarcinile de prefect, aducându-și o contribuție importantă la reușita unui eveniment, care a adus la Alba Iulia nu numai elita politică românească de atunci, dar și reprezentanții a 13 state ale lumii.

Printre aceștia amintim pe reginele Maria a Iugoslaviei și Elisabeta a Greciei, principesa Beatrice de Bourbon și ducele de York, ducele de Geneva, unchiul regelui Victor-Emanuel al III-lea al Italiei, viitorul rege al Angliei, George al VI-lea și infantele Spaniei, Alfonso de Bourbon²³.

Tot în calitate de prefect, Camil Velican va fi direct implicat în procesul de împrumut a țăranilor, conform reformei agrare din anul 1921. De semnalat că în Transilvania realizarea reformei agrare în vederea asigurării existenței țăranilor, se regăsește în Rezoluția Unirii. Interesant este că tot el va fi

²¹ Mandache 2012, p. 16-29.

²² *Vestea*, Alba Iulia, nr. 6, 10 octombrie 1922, p. 1.

²³ Mandache 2012, p. 29.

și cel care, pentru a sprijini agricultura din județ, va apela la legumicultori bulgari, angajați special pentru a dezvolta culturile de legume.

În luna martie a anului 1926, mandatul de patru ani al guvernului liberal a expirat și odată cu el s-a încheiat și mandatul de prefect al lui Camil Velican. Alegerile generale urmau să se desfășoare pe baza *Legii electorale* promulgate de Ion I. C. Brătianu în 1926, chiar la sfârșitul mandatului său. Această lege prevedea scrutinul pe listă, introducând un sistem electoral complicat. Astfel, după totalizarea pe țară a numărului de voturi obținute de fiecare grupare politică, era declarată formațiunea politică majoritară cea care obținea cel mai mare număr de voturi, dar nu mai puțin de 40 %. Această formațiune beneficia de 50 % din mandate. Restul de 50 % din mandate, se repartizau proporțional cu numărul de voturi obținut de fiecare partid ce trecuse pragul de 2 %. Pentru Senat, toate mandatele dintr-o circumscripție, reveneau grupării care a întrunit majoritatea relativă, iar atribuirea mandatelor de deputat sau senator se făcea în ordinea candidaților înscrși pe lista²⁴.

Camil Velican nu va participa la alegerile din 1926, de fapt liberalii nici nu au fost interesați de aceste alegeri câștigate detașat de Alexandru Averescu și Partidul Poporului²⁵. Oricum, era destul de dificil să candidezi în județul Alba, cel mai puternic fief electoral al național-țărăniștilor din România interbelică. Și mai ales, când în fruntea listei contracandidaților, se găsea Iuliu Maniu.

Nu același lucru putem spune despre alegerile din iunie 1927, când avocatul albaiulian apare pe listele PNL pentru Senat. Alături de el, pe lista pentru Senat, mai apărea și protopopul Sergiu Medean²⁶.

Candidatura fostului primar și prefect trebuie văzută și din perspectiva faptului că liberalii își creaseră o elită experimentată politic, formată din foști miniștri, deputați, senatori, prefecți și primari. Pentru că numărul deputaților și senatorilor pentru fiecare județ era direct proporțional cu numărul populației înregistrate la recensământul general, județul Alba avea repartizate cinci locuri de deputat și două de senator.

Alegerile pentru Camera Deputaților aveau loc primele, de obicei cu o săptămână înaintea celor pentru Senat. De asemenea, senatorii erau aleși de două colegii, Colegiul Universal și Colegiul Consiliilor Comunale și Județene.

Alegerile din anul 1927, au fost caracterizate de folosirea pe scară largă a forței și a diferitelor formule de intimidare a adversarilor politici²⁷. Acestei campanii incendiare, în care violențele erau la ordinea zilei, i-a căzut victimă și Camil Velican. Deși liberalii au câștigat lejer pe plan național cu 61,69 %, nu același lucru s-a întâmplat în județul Alba. Aici nu numai că național-țărăniști au

²⁴ Radu 2004, p. 39-52.

²⁵ Radu 2001, p. 207-224.

²⁶ *Viitorul Albei*, Alba Iulia, IV, nr. 24, 2 iulie 1927, p. 2.

²⁷ Radu 2003, p. 460-462.

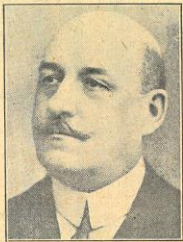
câștigat, dar i-au obligat pe liberali să-l retragă pe avocatul albaiulian de pe lista pentru Senat în Colegiul Universal. El a fost înscris pentru Colegiul Consiliilor Comunale și Județene, o decizie motivată tocmai de violențele înregistrate în campanie, care îi puneau în pericol pe susținătorii lui.

Sâmbătă, 2 Iulie 1927 VIITORUL ALBEI 3

Către cetățenii județului Alba!

Dr. Ion Colbazi
advocat, vicepreședinte al organizației naț.-liberale din jud. Alba

N. D. Chirculescu
fost ministru al muncii, președintele organizației naț.-liberale din jud. Alba

I. Rusu Abrudeanu
fost deputat de Abrud, vicepreședinte al organizației naț.-liberale din jud. Alba

Votați lista partidului național-liberal cu semnul ■ lista care e cea d'întâi pe buletinul de vot!

Votați pe candidații

La Camera:

N. D. Chirculescu,
fost ministru

I. Rusu Abrudeanu,
fost deputat

Dr. Ion Colbazi,
advocat la Alba-Iulia

Dr. Simion Vulcu,
fost deputat, avocat în Alba-Iulia

Preot Ioan Tocaci,
din Rădești

La Senat:

Protopop Sergiu Medeanu dela Sebeș

Dr. Camil Velican fost prefect

Dr. Camil Velican
fost prefect, avocat în Alba-Iulia

Partidul Național-liberal:

Va ușura dările ce vă apasă,
Va feri țara de pericole și nevoi,
Va aduce pacea și liniștea de care aveți nevoie,
Va aduce înfrățire și fericire.
Vă va ajuta ca să propășiți voi și copiii voștri pe toate căile și va ajuta la întărirea voastră.

Cu Ion Brătianu la cârma țării, fiecare e liniștit pe ziua de azi și plin de nădejde pentru ziua de mâine.

Votați prin urmare lista partidului național-liberal cu semnul: **I**

Dr. Simion Vulcu
fost deputat, avocat în Alba-Iulia

Dr. Ion V. Vancea
prefectul județului Alba

Ion Tocaci
preot rom. unit din comuna Rădești

Fig. 8 - Pagină electorală din ziarul Viitorul Albei (2 iulie 1927)

Sâmbătă, 9 Iulie 1927 VIITORUL ALBEI 3

Iubiți consilieri ai satelor și județului Alba!

Din motivele pe cari le arătăm în alt loc, organizațiunea județană a partidului național-liberal a hotărât să nu ia parte la alegerea de senator din 10 Iulie crt.

In acelaș timp însă am hotărât să susținem cu toată tăria candidatura d-lui **DR. CAMIL VELICAN** la alegerea de senator pentru colegiul consilierilor comunale și județan.

Dr. Camil Velican
advocat, fost prefect

Facem acest lucru în credința că teroarea și demagogia partidului național-țărănesc dela noi, va putea fi înfruntată de consilierii comunali și județeni, cari sunt floarea alegătorilor noștri.

Iubiți alegători,

Din rezultatul alegerilor la Cameră pe întreagă țara, Vă puteți da seama că guvernul d-lui I. I. C. Brătianu a ieșit biruitor.

In urmare d-voastră, în calitate de conducători ai satelor, veți avea să lucrați cu acest guvern timp de cel puțin patru ani.

Numai dela guvernul d-lui I. I. C. Brătianu puteți nădăjdui ajutor în greaua sarcină ce ați luat asupra d-voastră la conducerea satelor.

Candidatul nostru la acest colegiu electoral, d. Dr. **CAMIL VELICAN**, fiindcă a fost prefectul acestui județ timp de patru ani și mai bine, este singurul care cunoaște nevoile comunelor din întregul județ și totodată singurul în stare a Vă ajuta la satisfacerea și înlăturarea acestor nevoi.

Iubiți alegători,

D-voastră cunoașteți cu toții pe d. **DR. CAMIL VELICAN**, fiindcă sub prefectura d-sale ați fost aleși în fruntea satelor.

Trecutul d-sale nepătat, cinstit și plin de muncă rodnică este cea mai bună cheazășie pentru d-voastră, că nădejdlile ce puneți în d-sa vi se vor împlini întocmai.

DECI LA ALEGEREA DIN 14 IULIE VOTAȚI CU TOȚI LISTA PARTIDULUI NOSTRU CU SEMNUL

O LINIE I DREAPTA

Fig. 9 - Anunțul oficial privind retragerea candidaturii lui Camil Velican pentru Senat în ziarul *Viitorul Albei* (9 iulie 1927)

Un an mai târziu, în decembrie 1928, îl regăsim pe Camil Velican tot pe lista Partidului Național Liberal, de data aceasta candidând atât pentru Adunarea Deputaților, unde figura pe locul al doilea, după Nicolae D. Chirculescu, fost ministru și președinte al organizației județene liberale, dar și pe lista pentru

Senat la Colegiul Consiliilor Comunale și Județene²⁸. Însă, rezultatele finale ale acestor alegeri nu-i vor oferi un număr suficient de voturi pentru a ocupa aceste mandate.

4 VIITORUL ALBEI Miercuri, 5 Decembrie 1928

Organizația partidului național-liberal din județul nostru a fixat candidaturile pentru alegerile generale precum urmează:

La adunarea deputaților:

- 1. Nicolae D. Chirculescu**
fost ministru și președintele organizației
- 2. Dr. Camil Velican**
fost prefect, avocat în Alba-Iulia.
- 3. Dr. Simion Vulcu**
fost deputat, avocat în Sebeș.
- 4. Ion Moga**
proprietar în Căpâlna.
- 5. Dr. Danil Tecău**
avocat în Alba-Iulia.

La adunarea senatorilor:

Colegiul universal (votul bătrânilor)

- 1. Petru Popoviciu**
fost senator, protopop ort. rom. în Abrud.

Colegiul consiliilor comunale și județene:

- 2. Dr. Camil Velican**
fost prefect, avocat în Alba-Iulia.

Votați semnul listelor partidului liberal:

I

adeca o linie dreaptă.

Precum trece vremea, se va vedea și recunoaște mai mult de toată suflarea românească, că drumul activității politice a partidului liberal a fost cel bun și drept.

Tipografia Dep. Gen. s. s. „Cartea Românească” Alba-Iulia

Fig. 10 - Anunțul privind candidatura lui Camil Velican pentru Senat în ziarul *Viitorul Albei* (5 decembrie 1928)

Campania electorală din vara anului 1931, avea să-l găsească pe Camil Velican pe listele Uniunii Naționale. Aceasta era o formațiune politică eterogenă, condusă de Nicolae Iorga, care încheiase o alianță politică cu PNL. De remarcat că, pe lista Uniunii din județul Alba, pentru Adunarea Deputaților,

²⁸ *Viitorul Albei*, Alba Iulia, V, nr. 44, 15 decembrie 1928, p. 2.

pe primul loc figura chiar Nicolae Iorga, urmat de Ovidiu Hulea și Camil Velican²⁹. Prezența marelui istoric poate fi explicată prin dorința acestuia de a-l învinge pe Iuliu Maniu chiar în propriu lui fief. Alături de ei, în această circumscripție electorală, mai candidau și alte personalități, precum Ion Agârbiceanu sau socialistul Iosif Jumanca. Rezultatele electorale au demonstrat o dată în plus, invincibilitatea național-țărănistă în Alba, unde cu 47,19 procente se plasa mult peste cele 25,09 procente ale Uniunii Naționale. Însă, datorită faptului că formațiunea condusă de Nicolae Iorga câștigase pe plan național, prevalându-se de prevederile legii electorale cu a sa *primă electorală*, Uniunea obținea 3 mandate de deputat în Alba, iar Camil Velican ajungea pentru prima dată deputat³⁰.

În schimb, după căderea guvernului Iorga, la numai un an, Camil Velican nu va mai participa la alegerile din iulie 1932. El conștientiza că era imposibil accesul în Parlamentul României, în condiții în care la guvernare era chiar Iuliu Maniu. Și nu s-a înșelat, național-țărăniștii vor câștiga detașat acele alegeri, iar în Alba vor obține toate cele cinci mandate de deputat.

Totuși, Camil Velican își va lua revanșa în decembrie 1933, când va apărea pe prima poziție a listei electorale pentru Adunarea Deputaților a liberalilor³¹. Profitând și de scăderea influenței PNT în județ, liberalii vor obține aici cel mai bun rezultat din istoria alegerilor interbelice, 32,99 procente foarte aproape de cele 33,03 procente ale național-țărăniștilor. Cele două partide au fost despărțite de doar 17 voturi, iar ținând cont de ce se întâmplase până atunci, acest rezultat poate fi considerat un succes al liberalilor și al lui Camil Velican, care obținea un nou mandat de deputat³². Din păcate, va fi ultimul mandat de parlamentar și ultima lui implicare într-o campanie electorală.

În anul 1937, la numai 58 de ani, Camil Velican se stingea prematur din viață. Avocat, primar, prefect, deputat, dar și vicepreședinte al Baroului Alba și reprezentantul acestuia în Uniunea Barourilor din România, lăsa în urmă o carieră impresionantă³³.

Activitatea sa a fost una extrem de complexă, nu doar în domeniul administrativ, politic sau profesional, ci și în cel cultural. Încă din anul 1911 devine membru al Despărțământului Alba Iulia al societății culturale „Astra”. De asemenea, acceptă și funcția de președinte al Reuniunii Meseriașilor Români din Alba Iulia, având un rol cultural. Statutul reuniunii în cauză, prevedea

²⁹ *Viitorul Albei*, Alba Iulia, VIII, nr. 19, 19 mai 1931, p. 2.

³⁰ *Viitorul Albei*, Alba Iulia, VIII, nr. 21, 3 iunie 1931, p. 1.

³¹ *Viitorul Albei*, Alba Iulia, X, nr. 45, 2 decembrie 1933, p. 2.

³² *Viitorul Albei*, Alba Iulia, X, nr. 46, 7 decembrie 1933, p. 1.

³³ Într-un necrolog apărut sub semnătura lui Eugen Hulea se amintea și rolul important avut de Camil Velican în ridicarea noului corp de clădire al Liceului „Mihai Viteazul”, actualul Colegiu Național „Horea, Cloșca și Crișan” din Alba Iulia (Hulea 1937, p. 3-4).

întrajutorarea membrilor și sprijinirea ucenicilor, dar programul său era dominat de activități precum susținerea unor conferințe, lecturi publice, prezentarea unor piese de teatru popular, constituirea unei biblioteci etc³⁴.

Fig. 11 - Cavoul familiei Velican din cimitirul Maieri din Alba Iulia

Consecvența sa în slujirea neamului românesc i-a fost recunoscută chiar din timpul vieții, când a fost recompensat cu numeroase medalii și decorații, dintre care amintim doar pe câteva: Ordinul Ferdinand I³⁵, Coroana României în grad de Comandor și Steaua României în grad de Ofițer³⁶.

Totuși, în final, nu putem să nu remarcăm că poate soarta l-a luat dintre cei dragi lui și pentru a-l proteja de vremurile grele ce aveau să vină peste români. Din anul 1938, dictaturile au început să curgă peste România, după cea regală, a lui Carol al II-lea, a urmat Antonescu, pentru ca în anul 1948, regimul comunist să se instaleze pentru mult timp la noi în țară.

³⁴ Moga 2018, p. 295.

³⁵ Ordinul Ferdinand I care i-a fost conferit lui Camil Velican în anul 1935, se află în acest moment în patrimoniul Muzeului Național al Unirii Alba Iulia (Rustoiu 2018, p. 128).

³⁶ Giurgiuman 2006, p. 39.

Ceea ce l-ar fi aşteptat sub comunişti nu este greu de intuit, fie doar privind la ceea ce a pătit soţia lui, Georgeta Velican (1887-1968). Aceasta va cunoaşte persecuţiile regimului, doar din simplul motiv că fusese soţie de primar şi prefect. După ce la sfârşitul anului 1947 a fost arestată şi închisă timp de şase săptămâni, la 3 mai 1952 a fost obligată să părăsească oraşul şi casa, care oricum îi fusese confiscată în anul 1950³⁷. În iunie 1948, pierduse în urma naţionalizării şi fabrica de piele „Carmen”, alături de cele 10 hectare de pământ pe care le deţinea în Bărbant³⁸.

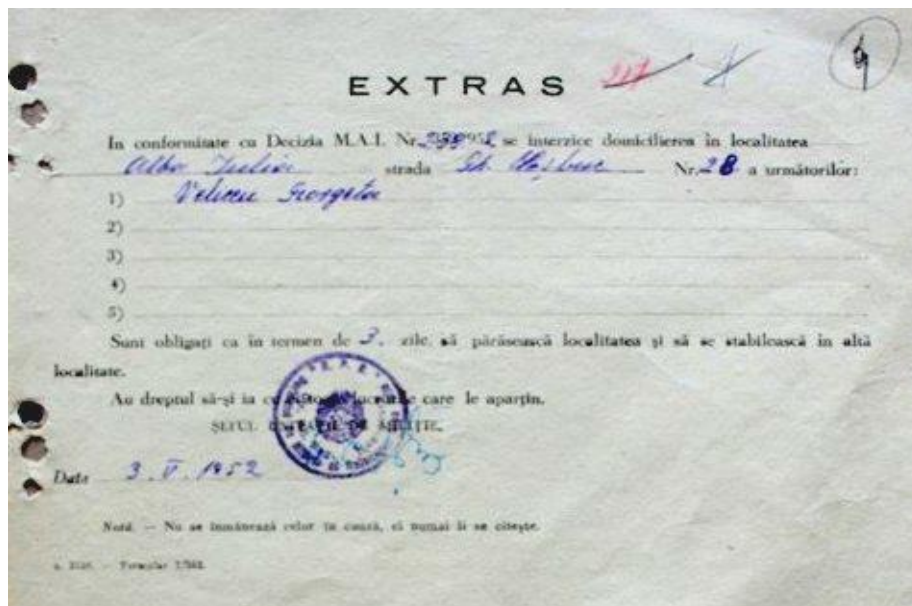

Fig. 12 - Notificarea oficială din 3 mai 1952, prin care Georgetei Velican i se interzicea, de către autorităţile comuniste, să mai locuiască în Alba Iulia, fiind obligată să părăsească localitatea în termen de 3 zile. (ACNSAS)

Camil Velican (1887-1937), the First Romanian Mayor of Alba Iulia Town ABSTRACT

A representative of the intellectual elite from Transylvania, Camil Velican displayed a model biography of the Romanian intellectual at the turn of the XXth century. Following the family tradition, he studied law, at the beginning heading towards the capital of Hungary, where he attended the Faculty of Law and Political Science (1897-1900), at the Royal Hungarian University. The model of the best Romanian students from Budapest allured him to the “Petru Maior” Academic Society, where the talents of the national literature were harnessed. From 1900 onwards,

³⁷ ACNSAS, fond *Informativ*, dos. 902, f. 7.

³⁸ *Loc. cit.*, f. 6.

he attended “Ferenc József” University from Cluj, where he defended a doctoral thesis on law in 1902, following which he became a lawyer. Camil Velican distinguished himself as a prominent figure of the Romanian Bar, professing within Alba Bar, whose member was starting with 1903. With a productive political activity, he was the first Romanian mayor of the Alba Iulia town, after the Union of Transylvania with Romania on the 1 December 1918. He had a successful career, both in administration and legal field, and contributed, by his knowledge, to the economic and cultural development of the community to whom he completely dedicated. Worth noticing is that Alba Iulia was the first town that on 20 November 1918 installed Romanian administration, wherein he occupied the position of mayor. Activity as mayor was remarkable and contributed to the development of the town, which became very important for the whole country, considering the historical event that took place here.

In 1922, dr. Camil Velican was appointed prefect, a position occupied until 1926; he did his job with professionalism, dignity and honour. From this position, he was highly preoccupied with the reorganisation of the agriculture and completion of peasants’ land ownership, that began in 1921. Soon, he succeeded with minimum expense to increase the land productiveness, hiring in the county also Bulgarian vegetable growers, renowned for their skills and expertise. As prefect, he also carried out the noble task of completing the preparations and organising the coronation festivities of King Ferdinand and Queen Marie in Alba Iulia, on 15 October 1922.

Political activity was an important stage from the life of the lawyer from Alba Iulia. Initially, he had links with the Romanian National Party, the political party that represented the interests of Romanians from Hungary and Transylvania during the Austrian-Hungarian dualism. However, immediately after the Great Union, he joins the National Liberal Party, becoming the founder and first president of the county party organisation in Alba County.

He also obtained two deputy mandates (1931-1932 and 1933-1937).

Unfortunately, on 12 June 1937, Camil Velican died, at only 57 years old. He left behind an enormous activity with the most varied domains of public life: politics, administration, economy, culture.

List of illustrations:

Fig. 1 - Mayor Camil Velican (third right to left), in 1919, next to Alexandru C. Constantinescu (also known as Alecu Constantinescu – Porcu / minister of Agriculture and Domains) and the Orthodox protopope Ion Teculescu

Fig. 2 - Home of the Velican family from Alba Iulia

Fig. 3 - The mandate of Camil Velican

Fig. 4 - Camil Velican next to his wife at a meeting, in front of the Justice Palace from Alba Iulia, around December 1918

Fig. 5 - Mayor Camil Velican (pointed at by the white arrow) together with a group of Romanian officers in front of the Custozza monument, in 1919 (*MNUAI, Stereotype Photos Holdings*)

Fig. 6 - Camil Velican (third on the left row) on the first visit of the royal family in Alba Iulia, on 30 May 1919.

Fig. 7 - Camil Velican as prefect attending religious service (pointed at by the white arrow)

Fig. 8 - Electoral page of the newspaper *Viitorul Albei*/2 July 1927

Fig. 9 - The official announcement of Camil Velican on standing aside for the Senate *Viitorul Albei*/9 July 1927

Fig. 10 - The announcement of Camil Velican on standing for the Senate in the newspaper *Viitorul Albei*/5 December 1928

Fig. 11 - Burial chamber of the Velican family from Maieri cemetery from Alba Iulia

Fig. 12 - The official note from 3 May 1952, by which the Communist authorities forbade Georgeta Velican to live anymore in Alba Iulia, being forced to leave the locality in three days

Abrevieri bibliografice:

- ACNSAS - Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
- Giurgiuman 2006 - Elena Giurgiuman, „Avocatul dr. Camil Velican, primul primar român, de după Marea Unire, al orașului Alba Iulia”, în *Dacoromania*, nr. 25, 2006, p. 37-40
- Gruneanțu 2017 - Lazăr Gruneanțu, *Avocații baroului Timiș. 1875-2015*, Timișoara, 2017
- Gruneanțu, Ionescu 2018 - Lazăr Grunțeanu, Mirel Ionescu, *Contribuția avocaților din Transilvania și Banat la Marea Unire*, Cluj-Napoca, 2018
- Hitchins 2000 - Keith Hitchins, *Afirmarea națiunii: Mișcarea națională românească din Transilvania, 1860-1914*, București, 2000
- Hulea 1937 - Eugen Hulea, *Pro memoria. Dr. Camil Velican. Președinte al Comitetului Școlar (1925-1937) în Anuarul Liceului Mihai Viteazul din Alba Iulia pe anul școlar 1936-1937*, p. 3-4.
- Lazăr 2018 - Ioan Lazăr, „Baroul Alba în contextul marii Unirii - Avocatul dr. Camil Velican, primul primar român, de după Marea Unire, al orașului Alba Iulia”, în *Dreptul*, 12, 2018, p. 24-27
- Moga 2018 - Valer Moga, „Primul primar român al orașului Alba Iulia”, în *Memoria Urbis*, Cluj-Napoca, 2018, p. 293-295
- Florescu 1972 - Gheorghe I. Florescu, „Partidele politice în alegerile parlamentare din 1919”, în *Anuarul Institutului de Istorie-Arheologie A.D. Xenopol*, Iași, tom IX, 1972, p. 87-98
- Giurgiu, Cristea, Rustoiu, Cutean 2009 - Dorin Giurgiu, Marius Cristea, Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean, *Regii României Mari la Alba Iulia*, Alba Iulia, 2009
- Mandache 2012 - Diana Mandache, „Ceremonialul Încoronării: Modelul european și identitate națională”, în *90 de ani de la Încoronarea de la Alba Iulia*, Suceava, 2012, p. 16-29
- MNUAI, CF - Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, Colecția clișee, fotografii
- Radu 2001 - Sorin Radu, „Alegerile comunale și județene din februarie 1926”, în *Apulum*, XXXVIII, 2001, p. 207-224
- Radu 2003 - Sorin Radu, „Propaganda electorală în România interbelică (1919-1937). Adunările electorale”, în *Apulum*, vol. XL, 2003, p. 453-474
- Radu 2004 - Sorin Radu, *Electoratul din România în anii democrației parlamentare (1919-1937)*, Iași, 2004
- Rustoiu 2018 - Ioana Rustoiu, „Ordinul Național Ferdinand I în colecțiile Muzeului Național al Unirii Alba Iulia”, în *Apulum. Series Historia & Patrimonium*, LV, 2018, p. 119-140
- Roșu 2019 - Tudor Roșu, „Armata română la Alba Iulia – 19-22 decembrie 1918”, în *Apulum. Series Historia & Patrimonium*, LVI, 2019, p. 155-174
- Roșu, Ursu 2019 - Dragoș Ursu, Tudor Roșu (coordonatori), *Dicționarul personalităților Unirii. Delegații Adunării Naționale de la Alba Iulia*, Cluj-Napoca, 2019
- Sigmirean 1995 - Cornel Sigmirean, “Eglise et école. Le rôle des fondations ecclésiastiques dans la formation de l'élite intellectuelle roumaine à l'époque moderne”, în vol. *Ethnicity and Religion in Central and Eastern Europe*, Cluj-Napoca, 1995, p. 302-312

Cuvinte-cheie: primar, avocat, prefect, Alba Iulia, Unire

Keywords: mayor, lawyer, prefect, Alba Iulia, Union

PAGINI DIN ACTIVITATEA LEGIUNII ROMÂNE DIN PRAGA (30 OCTOMBRIE-24 NOIEMBRIE 1918)

MIHAI-OCTAVIAN GROZA
Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca
Centrul Cultural „Lucian Blaga” Sebeș

Toamna anului 1918, după patru ani de război, de foamete și lipsuri, de scădere a producției și inflație monetară, a evidențiat slăbirea capacității de rezistență pe front a armatei austro-ungare¹, care și-a jucat ultima carte pe frontul italian, unde avea să se contureze și viitoarea prăbușire a acesteia.

Pe fondul înfrângerilor suferite pe frontul italian, într-o ultimă încercare de salvare a monarhiei austro-ungare de la destrămare, la 12 octombrie 1918, împăratul Carol I a convocat, la Baden, 32 de parlamentari ai diferitelor naționalități, propunându-le un proiect de federalizare a monarhiei. Deși rezultatele acestei întâlniri nu au fost încurajatoare, la 16 octombrie 1918, împăratul Carol I a lansat celebrul manifest „Către popoarele mele credincioase!”² prin intermediul căruia a anunțat federalizarea Imperiului sub sceptrul dinastiei de Habsburg³. Profitând de îndemnul formulat în manifest ca „[...] popoarele mele, pe al căror drept suveran de liberă dispoziție se va întemeia noul stat, se îndreaptă chemarea mea, să conlucreze prin sfaturi naționale - compuse din deputații din Parlament ai fiecărei națiuni - care să reprezinte interesele popoarelor unul față de altul, precum și față de guvernul meu”⁴, naționalitățile din Imperiu au procedat la înființarea consiliilor și senatelor militare.

Urmând exemplul altor organisme militare românești formate din foști prizonieri sau voluntari, constituite în Rusia, Italia, Franța, Statele Unite ale Americii, în toamna anului 1918, la inițiativa liderilor politici români transilvăneni, bănățeni și bucovineni sau a unor ofițeri, au luat naștere trei organisme militare românești: Senatul Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților din Viena (31 octombrie-27 noiembrie 1918), Legiunea Română din Praga (30 octombrie-24 noiembrie 1918) și Garda Națională a Marinarilor de la Pola (30 octombrie-22 noiembrie 1918). De ce tocmai aceste centre? Din motive cât se poate de simple: la momentul respectiv, Viena era principalul nod de cale ferată al imperiului, în Praga se aflau unitățile românești ale Regimentului 2 Brașov, ale Regimentului 51 Cluj și ale Regimentului 37 Oradea, iar în portul Pola se afla sediul comandamentului flotei militare austro-ungare. În cele ce

¹ Bérenger 2000, p. 497-499.

² Murgescu 2002, p. 279-280; Stan 2015, p. 313.

³ Puțuri, Deac 1978, p. 463-464.

⁴ Murgescu 2002, p. 279.

urmează, vom încerca să prezentăm activitatea Legiunii Române din Praga care, deși efemeră ca existență, a reușit să-și îndeplinească misiunea asumată în momentul constituirii, aceea a concentrării, organizării și expedierii soldaților și ofițerilor români din fosta armată austro-ungară spre casă.

Înființarea și activitatea Legiunii Române din Praga trebuie așezată în legătură directă cu înființarea Senatului Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților din Viena, căruia i s-a subordonat la începutul lunii noiembrie 1918, dar și cu proclamarea independenței cehilor (28 octombrie 1918). Ca urmare a transferării trupelor transilvănene în părțile apusene ale monarhiei, cu precădere după intrarea Regatului României în război, de partea Antantei, în toamna anului 1918, la Praga, se aflau cantonate unitățile românești ale Regimentului 2 Brașov, ale Regimentului 51 Cluj și ale Regimentului 37 Oradea, acestea constituind baza viitoare Legiuni Române din Praga⁵.

La 14 octombrie 1918, la Paris, a fost constituit un așa-numit „guvern provizoriu” al ceho-slovacilor⁶, în fruntea căruia a fost desemnat Tomáš Masaryk⁷, moment ce a marcat începutul grevei generale în orașul Praga. Populația orașului a solicitat proclamarea independenței și constituirea unei republici, deziderat pus în practică la 28 octombrie 1918⁸.

Proclamarea independenței cehilor, la 28 octombrie 1918, a fost urmată, în Praga, de o puternică manifestație de stradă, despre care sublocotenentul Gavril Câmpeanu, martor al acesteia, avea să noteze următoarele: „[...] Bucuria cehilor era la culme. Sunau clopotele la toate bisericile și lumea alerga veselă în toate părțile, în cântece naționale și dansuri de mare amploare. Au apărut la geamuri stegulețe tricolore naționale cehe și sus pe toate clădirile drapele naționale”⁹. Succesul actului politic asumat de liderii cehi trebuia asigurat și de sprijinul unor forțe militare, capabile să opună rezistență unei eventuale acțiuni represive. În lipsa unei asemenea forțe, până la constituirea unei armate naționale (începută deja sub coordonarea militantului Iosif Scheiner, președintele organizației sportive a socolilor, devenită organizație revoluționară), reprezentanții cehilor, mizând pe un anumit spirit de solidaritate, au apelat la

⁵ Șerban 1981, p. 278-280.

⁶ Bufnea 2010, p. 274.

⁷ Tomáš Masaryk (1850-1937): filosof, profesor, om politic ceh, în anii Primului Război Mondial lider al cehilor emigrați în Occident; „eliberator” și „fondator al statului” a devenit primul președinte al Cehoslovaciei după 1918, reales în anul 1920, în 1927 și în 1934 (a se vedea: E.B., „Tomáš Masaryk, President of Czechoslovakia”, disponibil la www.britannica.com, accesat la 28 octombrie 2017, ora 15:20).

⁸ MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6020, doc. 7, Simion Turcu, *Contribuția românilor la proclamarea statului cehoslovac independent. Legiunea Română din Praga*, f. 1, 4.

⁹ SJSAN, *Colecția personală Gavril Câmpeanu*, inv. nr. 145, dos. 7, f. 57.

trupele românești concentrate în Praga care, contrar ordinelor primite, au refuzat să tragă în manifestanți¹⁰.

Într-o atare conjunctură, ce oferea prilejul concentrării și organizării soldaților români aflați în Praga, la 30 octombrie 1918, din inițiativa preotului militar Laurențiu Curea, în cazarma Regimentului 51 Cluj, s-a desfășurat o întrunire a ofițerilor români. Aceștia au pus bazele unui Consiliu Național Român și unei legiuni militare, „[...] care să dea o mână de ajutor cehilor și pe urmă, ajunși acasă să lupte pentru dezrobirea Ardealului și Banatului”¹¹. Din rândurile ofițerilor participanți la această întrunire, a fost desemnată o delegație care, în aceeași zi, a intrat în legătură cu liderii cehi, asigurându-i de sprijinul lor și angajându-se ca, prin unitățile militare românești (ce urmau a fi organizate în cadrul legiunii române), să asigure ordinea și securitatea atât în Praga, cât și pe o rază de zece kilometri în afara orașului¹². În paralel, s-a luat legătura și cu alți ofițeri ai Regimentului 2 Brașov și ai Regimentului 37 Oradea, ale căror efective erau încartiruite în cazărțile „Franz Joseph” și „Albrechts”, aceștia fiind solicitați să se pună la dispoziția noii formațiuni militare românești¹³.

Pentru bunul mers al activității, încă din prima zi, a fost instituită o „cancelarie” a Legiunii Române din Praga, organism însărcinat cu întocmirea protocoalelor ședințelor de lucru, cu înregistrarea documentelor primite sau expediate, cu întocmirea rapoartelor, ordinelor de zi și cu ținerea evidențelor. Pe tot parcursul activității legiunii, cancelaria a fost condusă de sublocotenentul Gavril Câmpeanu, secondat de soldatul voluntar Aurel Dogariu și elevul sergent Vasile Durgheș, în calitate de curieri¹⁴.

Conștienți de pericolul reprezentat de trupele austro-ungare, aflate încă în subordinea comandamentului din Praga condus de generalii Kestranek și Stonsche, soldații și ofițerii români au procedat la arestarea acestora și la dezarmarea unităților militare maghiare din cadrul regimentelor 2 Brașov, 37 Oradea și 51 Cluj¹⁵. Cu sprijinul unităților militare românești, în special cu cel al armurierilor Ion Hagea de la Regimentul 51 Cluj și Simion Florea de la

¹⁰ MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6449, doc. 1, *Legiunea Română din Praga. Cum au trecut regimentele românești la 28 octombrie de partea muncitorilor cehi*, f. 1; inv. nr. 6020, doc. 11, Simion Turcu, Gheorghe Rusu, Victor Peteanu, *Din istoria revoluției cehoslovace din 28 octombrie 1918*, f. 1.

¹¹ Repede 1938, p. 320.

¹² Dagne 1968, p. 45.

¹³ Șerban 1981, p. 281.

¹⁴ SJSAN, *Colecția personală Gavril Câmpeanu*, inv. nr. 145, dos. 7, f. 58.

¹⁵ Despre acest episod, a se vedea: MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6448, doc. 11, V. Kľofác, *Zilele festive ale Micii Antante din România*; *Patria*, nr. 127, 1925, p. 1; *Dreptatea*, nr. 320, 1928, p. 1.

Regimentul 2 Braşov, au fost echipate cu armament şi muniţii, preluate din depozitele militare de la Strelecky Ostrov, primele unităţi de socoli¹⁶.

După o intensă activitate depusă pentru convingerea soldaţilor şi ofiţerilor români să intre în structurile legiunii, la 1 noiembrie 1918, în localul şcolii germane din oraş (Kaiserlich und Königlich Staatsgymnasium), s-a desfăşurat şedinţa festivă de constituire a Legiunii Române din Praga¹⁷. Conform însemnărilor gazetarului Horia Petra-Petrescu, aflat în Praga pentru recuperare, festivitatea a început în după-amiaza zilei de 1 noiembrie 1918 cu o defilare a soldaţilor şi ofiţerilor români, secondaţi de o unitate de socoli, dinspre Spitalul de Rezervă 2, spre şcoala germană, continuată cu şedinţa legiunii: „[...] La 3 ore ne-am întâlnit, soldaţii români, înaintea spitalului de rezervă număr 2, faţă în faţă cu „Rudolphinul”. De acolo am pornit, conduşi de o gardă de „sokoli”, spre noua locuinţă, oferită nouă din partea „Vybor-ului” [...] „Sokolii” cântau cântece naţionale, noi le răspundeam, nu-i vorbă, mai slăbuţ, fiindcă nu eram instruiţi [...] Şcoala părăsită. În odaia directorului şi a corpului profesoral documente, cărţi, hărţi, clăie pe grămadă, pe mese, pe jos, pe fotoliu. Le-am adunat toate şi le-am închis în câteva odăi, predând cheile directorului. Un steag frumos, românesc, vom căpăta mâine. Deocamdată avem culorile noastre în butonieră şi drept cocardă, pe chipiu”¹⁸.

Constituită oficial, Legiunea Română din Praga şi-a desemnat un comitet de conducere, format dintr-un comandant, în persoana căpitanului de rezervă Alexandru Simon, un secund, în persoana locotenentului Zeno Herbay, un administrator, în persoana preotului militar Laurenţiu Curea şi un secretar, în persoana sublocotenentului Gavril Câmpeanu¹⁹. În paralel, pentru o funcţionare cât mai eficientă a Legiunii Române din Praga, au fost instituite trei resorturi, după cum urmează: „intendenţa” (sau cancelaria), condusă de sublocotenentul Gavril Câmpeanu, „serviciul de legătură cu Consiliul Naţional Cehoslovac”, condus de subofiţerii Octavian Bohăţel şi Horia Petra-Petrescu (cunoscători ai limbii ceh) şi „serviciul medical”, condus de medicul militar Brutus Macavei²⁰. Din punct de vedere militar, efectivele Legiunii Române din Praga au fost grupate în cinci companii, fiecare pusă sub comanda unui ofiţer²¹. Conform mărturiilor sublocotenentului Gavril Câmpeanu, scopul urmărit, încă de la început, de Legiunea Română din Praga a fost de a „[...] ne strânge rândurile toţi

¹⁶ MNUAI, *Colecţia de documente*, inv. nr. 6020, doc. 7, Simion Turcu, *Contribuţia românilor la proclamarea statului cehoslovac independent. Legiunea Română din Praga*, f. 5.

¹⁷ Şerban 1981, p. 282.

¹⁸ Petra-Petrescu 1926, p. 374.

¹⁹ Bufnea 2010, p. 276; Pop 2003, p. 276.

²⁰ Florea 1993, p. 130.

²¹ MNUAI, *Colecţia de documente*, inv. nr. 6020, doc. 7, Simion Turcu, *Contribuţia românilor la proclamarea statului cehoslovac independent. Legiunea Română din Praga*, f. 6.

cei aflați în oraș, ca și cei sosiți aici, de pe diferite fronturi, sub comanda legiunii, pentru o plecare acasă, în scumpul nostru Ardeal în mod demn și pe deplin disciplinat”²².

Pentru a marca, într-un mod festiv, constituirea Legiunii Române din Praga, la 3 noiembrie 1918, în sala de gimnastică a școlii germane, a fost organizată depunerea jurământului și sfințirea drapelului românesc²³. Festivitatea a fost deschisă printr-un moment de Te-Deum, oficiat de preoții militari Laurențiu Curea, Virgil Ciobanu și Ioan Munteanu, urmat de dezlegarea soldaților și ofițerilor români de jurământul de credință depus armatei austro-ungare (momentul, asemeni celui consumat la Viena la 17 noiembrie 1918, nu trebuie înțeles în cheie religioasă, ci mai degrabă politico-națională²⁴, reprezentând, după cum bine sublinia istoricul Liviu Maior, sfârșitul loialismului dinastic, prăbușit sub presiunea celui național)²⁵. A urmat sfințirea drapelului românesc, arborat pe clădirea școlii germane, sediul legiunii, și depunerea jurământului de credință față de națiunea română, „[...] cu lacrimile în ochi”, după cum avea să noteze mai târziu Horia Petra-Petrescu²⁶.

La 4 noiembrie 1918, a sosit la Praga delegația formată din căpitani Petru Popovici și Emil Colbazi, trimisă de conducerea Senatului Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților din Viena pentru a aduce la cunoștința soldaților și ofițerilor români constituirea acestui organism și a pune bazele unei formațiuni similare²⁷. Întrucât unitățile românești din Praga erau deja organizate, conducerea legiunii române și-a trimis un reprezentant la Viena, în persoana locotenentului Zeno Herbay, care a prezentat o declarație de subordonare: „[...] Legiunea română din Praga, constituită din ofițeri și soldați români, bucovineni, ardeleni și ungureni aruncați în oarba oblăduire austro-ungară, în celălalt colț al fostei monarhii, ca să țină încătușată libertatea unui popor care să vrea să trăiască și care a învins, veselă că este dat să vadă zorii unei vârste mai fericite pentru întreaga omenire, salută cu cea mai mare bucurie senatul, Sfatul Militar Central al Ofițerilor și Soldaților Români din Viena. Se simte fericită legiunea din Praga că a nutrit aceleași gânduri cu frații din Viena și promite că va ține cu trup și suflet hotărârilor pe care le va lua Senatul constituit ca secție militară a Comitetului Național Român din Bucovina, Ardeal și Ungaria, cu sediul la Viena. Punctele înșirate în apelul Vienei, din 31 octombrie 1918, le recunoaște de ale sale, își trimite delegatul în senatul central definitiv și așteaptă cu

²² SJSAN, *Colecția personală Gavril Câmpeanu*, inv. nr 145, dos. 7, f. 58; Penea 1984, p. 450.

²³ Repede 1938, p. 321.

²⁴ Stănescu, Roz 2003, p. 155.

²⁵ Maior 2004, p. 201-203.

²⁶ Petra-Petrescu 1926, p. 375.

²⁷ BFTS, fond *Varia*, inv. nr. 53, „Procese verbale ale adunărilor ofițerilor și soldaților români din Viena”, f. 4-5.

încredere în viitor ordinele acestui senat”²⁸. Colaborarea, schimbul de corespondențe între cele două organisme naționale a continuat pe tot parcursul lunii noiembrie, încetând odată cu expedierea ultimelor unități militare românești spre Transilvania și Banat.

La 8 noiembrie 1918, la invitația Consiliului Național Cehoslovac, un grup de zece delegați ai Legiunii Române din Praga, condus de căpitanul Alexandru Simon, a participat la depunerea jurământului primelor unități militare ceh²⁹. Data aleasă pentru depunerea jurământului nu a fost una întâmplătoare, ci coincidea cu comemorarea celor 298 de ani scurși de la înfrângerea cehilor în bătălia de la Muntele Alb (prima bătălie a Războiului de Treizeci de Ani), iar locația aleasă, primăria veche a orașului Praga, reprezenta locul unde, la 21 iunie 1621, au fost executați 27 de nobili cehi din ordinul împăratului romano-german Ferdinand al II-lea³⁰. În numele Legiunii Române din Praga, căpitanul Alexandru Simon a rostit o cuvântare în limba franceză, „[...] binecuvântând noua republică”, răspunsul fiind oferit de Iosif Scheiner, comandantul unităților de socoli³¹.

Organizarea și funcționarea Legiunii Române din Praga a decurs după cele mai riguroase norme militare. Conform ordinelor de zi, emise în perioada 4-24 noiembrie 1918, comandamentul legiunii române a luat o serie de măsuri pentru echiparea și înarmarea unităților militare românești, pentru instituirea ordinii și disciplinei în unități, pentru organizarea unei propagande active care i-a împiedicat pe soldații și ofițerii români să intre în contact cu ideile propagate de revoluția bolșevică, precum și pentru crearea unor condiții acceptabile de igienă. De asemenea, a fost depus un efort substanțial pentru localizarea, concentrarea și încadrarea soldaților și ofițerilor români în cadrul legiunii române³².

Pentru a-și individualiza soldații, la 9 noiembrie 1918, conducerea Legiunii Române din Praga a dispus, prin ordinul de zi cu numărul 5, ca toți soldații, subofițerii și ofițerii români să renunțe la vechile însemne imperiale și să poarte, în locul lor, pe braț și pe chipiu o panglică tricoloră, cu inscripția „Legiunea Română”³³.

Respectând înțelegerea încheiată cu liderii Consiliului Național Cehoslovac, soldații și ofițerii Legiunii Române din Praga și-au adus aportul la menținerea ordinii pe străzile orașului, la sprijinirea acțiunilor desfășurate de unitățile militare ceh, la lucrările pentru întărirea și fortificarea cazărmilor din

²⁸ *Loc. cit.*, f. 21.

²⁹ Petra-Petrescu 1926, p. 375.

³⁰ *Ibidem*, p. 375; Mitu 2000, p. 17-18.

³¹ Petra-Petrescu 1926, p. 375-376.

³² Șerban 1981, p. 283.

³³ SJSAN, *Colecția personală Gavril Câmpeanu*, inv. nr. 145, dos. 7, f. 58; Penea 1984, p. 451.

oraș, precum și a altor puncte importante ale orașului, pregătite pentru o eventuală intervenție de represiune, la repunerea în funcțiune a unor activități industriale, clădiri și instalații dezafectate, necesare reluării activității economice normale etc³⁴. Deloc lipsită de importanță a fost și intenția conducerii Legiunii Române din Praga de a acorda asistență militară unităților cehe pentru eliberarea Slovaciei, amenințată de trupele maghiare însă, în urma știrilor primite din Transilvania, privind convocarea Marii Adunări Naționale la Alba-Iulia, s-a renunțat la acest plan, repatrierea soldaților și ofițerilor români fiind prioritară³⁵.

La rândul său, Consiliul Național Cehoslovac, s-a ocupat de înzestrarea legionarilor cu armament, alimente, medicamente și o soldă zilnică, și după cum am arătat deja, a pus la dispoziția Legiunii Române din Praga un spațiu pentru încartiruirea soldaților și ofițerilor români³⁶.

La 17 noiembrie 1918, prin ordinul de zi cu numărul 13, cu aprobarea Senatului Militar Român Central, pentru a le răsplăti activitatea desfășurată, „[...] în cadrul unei solemnități plină de avânt și dragoste românească”, 11 „elevi” din corpul Legiunii Române din Praga au fost avansați la gradul de „elevi plutonieri” (este vorba despre Horia Petra-Petrescu, Octavian Bohățel, Vasile Durgheș, Liviu Budișan, Victor Petean, Simion Turcu, Gavril Câmpeanu, Octavian Urdea, Victor Chiffa, Virgil Trușașiu și Cornel Mureșan)³⁷.

Un ultim aspect asupra căruia ne-am dori să stăruim este acela al efectivelor Legiunii Române din Praga. Din sursele cercetate rezultă că, în primele zile de activitate în structurile acesteia au intrat circa 500-600 de soldați și ofițeri români, pentru ca pe parcursul lunii noiembrie 1918 numărul acestora să crească până la 1425³⁸. Demn de menționat este și faptul că în structurile Legiunii Române din Praga s-au regăsit și o serie de soldați și ofițeri ai armatei române, până atunci prizonieri în lagărele din Germania sau Austro-Ungaria, aflați în drum spre casă³⁹ (Horia Petra-Petrescu amintește că, la 16 noiembrie 1918, în structurile legiunii române se aflau 12 soldați români, eliberați din Germania, întrebuințați la pregătirea și instruirea soldaților și ofițerilor transilvăneni și bănățeni)⁴⁰. Din însemnările lăsate de Simion Turcu, membru al Legiunii Române din Praga, cunoaștem și numele ofițerilor și subofițerilor care s-au implicat activ în organizarea legiunii: Virgil Ciobanu, Gheorghe Sorescu, Octavian Crișmaru, Nicolae Borza, Ilarie Cojocar, Virgil Mircea, Nicolae

³⁴ *Ibidem*, p. 450-451.

³⁵ Clopoțel 1926, p. 58.

³⁶ Șerban 1981, p. 284.

³⁷ SJSAN, *Colecția personală Gavril Câmpeanu*, inv. nr. 145, dos. 7, f. 58.

³⁸ Groza 2015, p. 238-239; MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6019, doc. 5, *Legiunea Română din Praga. Cum au trecut regimentele românești la 28 octombrie de partea muncitorilor cehi*, f. 1.

³⁹ Despre prizonierii români din Germania și Austro-Ungaria, a se vedea: Groza 2017, p. 107-118.

⁴⁰ Petra-Petrescu 1926, p. 376.

Băboae, Gheorghe Repede, Simion Turcu, Victor Peteanu, Horia Petra-Petrescu, Octavian Bohățel, Laurențiu Curea, Simion Cureș, Gheorghe Vulcu, Gheorghe Rusu, Ion Hagea, Gavril Căpușan, Alexandru Călățan, Vasile Neguțiu, Emil Pivoda, Arsenie Puiu⁴¹.

Spre sfârșitul lunii noiembrie 1918, deoarece soldații și ofițerii români erau organizați, ordinea a fost restabilită în Praga, iar de pe front nu mai soseau alți soldați, conducerea legiunii române și-a considerat misiunea încheiată. Astfel, după o lună de activitate, la 24 noiembrie 1918, prin ordinul de zi cu numărul 20, conducerea legiunii a comunicat soldaților și ofițerilor români decizia de plecare spre Transilvania și Banat, precum și ultimele instrucțiuni: „[...] Măine, la orele 13, va sta legiunea în curte, gata de plecat la gară. Toți ofițerii, subofițerii și soldații să fie de față. Bolnavii, sub comanda stegarului Cozma vor pleca la gară la orele 12. Înainte de plecare, comandantii de companii își vor pregăti unitățile și-și vor instrui soldații pentru o plecare demnă, în cea mai perfectă ordine ostășească-exemplară”⁴².

Pentru a verifica siguranța drumului cel mai scurt, prin Galiția (drumul prin Ungaria fusese respins de autoritățile maghiare), a fost trimisă, în prealabil, o echipă de recunoaștere până la Cracovia, condusă de sublocotenentul Comșa. Rezultatul a fost, însă, nefavorabil, întrucât în Galiția izbucnise un adevărat război civil între ucrainieni și polonezi, linia ferată dintre Lemberg și Colomea fiind întreruptă. Astfel, s-a decis ca drumul de întoarcere să treacă prin Austria și teritoriile sârbo-croato-slovenilor pentru a ajunge la timp la deschiderea Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia⁴³.

La 24 noiembrie 1918, în jurul orei 13:00, soldații și ofițerii Legiunii Române din Praga au fost imbarcați în trenul special pregătit pentru ei, fiind însoțiți de o companie cehă și de muzică militară⁴⁴: „[...] Plecarea la gară a fost de-o rară frumusețe impunătoare. Aliniați pe companii, câte patru soldați în rânduri, cu drapele și stegulețe naționale române și cehe, în cântări patriotice, însoțiți de o companie cehă de onoare în frunte cu muzică militară. A fost o mășăluire de-o rară splendoare de neuitat. Până la gară ne-a însoțit și popor mult de toate vârstele”⁴⁵. În gara orașului, preț de câteva momente, s-au rostit cuvântări de rămas bun, iar din partea Consiliului Național Cehoslovac, ca semn al prețuirii, a fost înmănat legiunii române un drapel tricolor românesc, însoțit de

⁴¹ MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6020, doc. 7, Simion Turcu, *Contribuția românilor la proclamarea statului cehoslovac independent. Legiunea Română din Praga*, f. 6.

⁴² SJSAN, *Colecția personală Gavril Câmpeanu*, inv. nr. 145, dos. 7, f. 59.

⁴³ MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6449, Laurențiu Curea, *Acte, memorii, decupaje din presă, fotografii privind Legiunea Română din Praga (1918)*, f. 6.

⁴⁴ Groza 2015, p. 241.

⁴⁵ SJSAN, *Colecția personală Gavril Câmpeanu*, inv. nr. 145, dos. 7, f. 59.

suma de 150.000 de coroane care au acoperit cheltuielile de transport⁴⁶, precum și de o scrisoare de recomandare din partea acestuia pentru înlesnirea călătoriei de către autoritățile sârbo-croato-slovene⁴⁷.

Din sursele consultate, rezultă că, pe întreg parcursul călătoriei spre Transilvania, unitățile legiunii române s-au aflat sub comanda locotenentului Virgil Mircea, căpitanul Alexandru Simon și locotenentul Zeno Herbay fiind reținuți în Praga pentru rezolvarea ultimelor detalii legate de predarea inventarului⁴⁸.

După o călătorie cu peripeții, după ce unitățile legiunii române au suferit umilința de a fi oprite și dezarmate la Zagreb, acestea au ajuns, la Cluj, în data de 2 decembrie 1918⁴⁹. Conform mărturiei sublocotenentului Gavril Câmpeanu, la Cluj, Legiunea Română din Praga a fost întâmpinată de reprezentanții Senatului Național Român, condus de avocatul Amos Frâncu, și primiți de „comenduirea gărzilor naționale române”⁵⁰. Aici, primind „laudă și mulțumiri”⁵¹, Legiunea Română din Praga, considerându-și misiunea încheiată, s-a autodizolvat⁵², soldații și ofițerii români și-au continuat, separat, drumul spre casă, pentru ca mai apoi să intre în structurile gărzilor naționale locale.

În cinstea soldaților și ofițerilor români, care și-au adus contribuția la apărarea independenței ceho-slovacilor, în anul 1933, la Praga, la cincisprezece ani de la consumarea evenimentelor, în prezența reprezentantului Regatului României, doctor Gheorghe Repede (fost membru al legiunii), a fost dezvelită o placă omagială. Amplasată pe clădirea Ministerului de Război, pe aceasta au fost inscripționate următoarele cuvinte: „În această clădire s-a preluat imperiul cehoslovac, cu prețiosul concurs al soldaților români din armata poporului aliat”⁵³. Mai târziu, în anul 1968, la celebrarea semicentenarului evenimentelor, în cadrul unei manifestări găzduite de ambasada cehoslovacă din București, șapte veterani (Simion Turcu, Vasile Neguț, Victor Petean, Alexandru Alb, Emil Pivoda, Nicolae Boboaie și Arsenie Puiu) au fost decorați cu medalia „Participant la răscoala antirăzboinică din 1918”, distincție a „întregului popor român”⁵⁴.

⁴⁶ Șerban 1981, p. 285.

⁴⁷ MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6450, Simion Turcu, *Acte privind Legiunea Română din Praga 1918*, f. 7.

⁴⁸ Repede 1938, p. 321.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ SJSAN, *Colecția personală Gavril Câmpeanu*, inv. nr. 145, dos. 7, f. 59.

⁵¹ *Loc. cit.*

⁵² Repede 1938, p. 321.

⁵³ MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6019, doc. 5, *Legiunea Română din Praga. Cum au trecut regimentele românești la 28 octombrie de partea muncitorilor cehi*, f. 1; Mareș 2011, p. 9.

⁵⁴ MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6450, Simion Turcu, *Acte privind Legiunea Română din Praga 1918*, f. 7.

Înființarea Legiunii Române din Praga, precum și cea a Senatului Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților din Viena și a Gărzii Naționale Române a Marinarilor din Pola, sub influența încurajărilor formulate în manifestul „Către popoarele mele credincioase!”, trădează, conform istoricului Stelean Ioan Boia, maniera în care naționalitățile (în cazul de față, românii) au înțeles să pună în practică recomandările imperiale, în sensul disoluției puterii centrale și al transferului de putere de la centru spre periferie⁵⁵. Deși efemeră, ca existență, Legiunea Română din Praga a reușit să-și îndeplinească misiunea încredințată, aceea a concentrării, organizării și expedierii soldaților și ofițerilor români din fosta armată austro-ungară (și nu numai, în structurile acesteia, după cum aminteam mai sus, activând și o serie de soldați și ofițeri ai armatei române, foști prizonieri în lagărele din Germania și Austro-Ungaria) spre Transilvania, Banat și Bucovina. Odată întorși acasă, aceștia s-au înrolat în gărzile naționale române, au activat în cadrul consiliilor naționale române, s-au înrolat în armata română a Transilvaniei, iar mai apoi în structurile armatei române. Din păcate, după Marea Unire, soldații, dar mai ales ofițerii transilvăneni și bănățeni, integrați armatei române, au fost retrogradați, în sensul încadrării lor în promoții diferite, astfel încât împlinind condițiile de avansare, în loc să fie înaintați în grad, aceștia erau pensionați. Dezamăgiți de situație, după doi ani de la Marea Unire, majoritatea și-au depus demisiile din cadrul armatei române⁵⁶, însă acesta este un alt subiect asupra căruia vom stăruia cu altă ocazie.

**Snapshots of the Activity of the Romanian Legion from Prague
(30th of October-24th of November 1918)**

ABSTRACT

In the autumn of the year 1918, on the background of the collapse of the Austro-Hungarian army, the Romanian soldiers from Transylvania, Banat and Bukovina, encouraged by the launch of the imperial manifesto entitled “To my faithful nations!” which allowed the foundation of the “national councils”, set the basis of the national military organisms, reflecting how they had become aware of putting into practice the imperial recommendations regarding the dissolution of the central authority and the transfer of authority from the centre to the periphery. So the Romanian Central Senate of the Officers and Soldiers from Vienna (the 31st of October-the 27th of November 1918), the Romanian Legion from Prague (the 30th of October-the 24th of November 1918) and the National Guard of the Sailors from Pola (the 30th of October-the 22nd of November 1918) were founded, the second one being also the topic of the present study. Why exactly within these centres? For simple reasons; at that moment Vienna represented the main railway junction of the Empire, Prague was the centre of the Romanian units of the Second Regiment Brașov, of the 51st Regiment Cluj and the 37th Regiment Oradea, while Pola was the headquarters of the Austro-Hungarian navy. The Romanian Legion from Prague served during a period of a rapid political and social uproar that marked the proclamation of independence of the Czechoslovak state while often

⁵⁵ Boia 2013, p. 29.

⁵⁶ Mircea, Bota 2011, p. 59-61.

constituting a factor of stabilization for various anarchic manifestations. During the outbreak of the revolution in Prague and the proclamation of the newly established Czechoslovak state, the leadership of the legion had to ensure the protection of the city. We have focused our attention on the foundation and the activity of this legion, its administration and its members and also on all the aspects referring to the concentration, the organization and the dispatch of the Romanian soldiers and officers to Transylvania.

Abrevieri bibliografice

- Bérenger 2000 - Jean Bérenger, *Istoria Imperiului Habsburgilor (1273-1918)*, București, 2000
BFTS - Biblioteca Facultății de Teologie „Sfântul Andrei Șaguna” Sibiu
Boia 2013 - Stelean Ioan Boia, „Marea Unire de la 1918. Locul și rolul Aradului”, în *95 de ani de la Marea Unire (culegere de studii)*. Volum omagial (coord. Marius Ioan Grec), Arad, 2013, 13-39
Bufnea 2010 - Elie Bufnea, *Revoluția de eliberare națională a Transilvaniei. Unirea (1914-1918)*, Baia-Mare, 2010
Clopoțel 1926 - Ion Clopoțel, *Revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România*, Cluj, 1926
Dragne 1968 - „Octombrie 1918, la Praga”, în *Magazin Istoric*, an II, 10 (19), 1968, p. 45-46
EB - Encyclopedia Britannica (disponibilă la: www.britannica.com)
Florea 1993 - Marin Florea, *Medicii și Marea Unire*, Târgu-Mureș, 1993
Groza 2015 - Mihai-Octavian Groza, „Românii apărând Praga. Fragmente din activitatea Legiunii Române din Praga (30 octombrie-24 noiembrie 1918)”, în *Fragmente din trecut. Tinerii cercetători și istoria* (coord. Anamaria Macavei, Diana-Maria Dăian), Cluj-Napoca, 2015, p. 235-242
Groza 2017 - Mihai-Octavian Groza, „Prizonieri români în lagărele din Germania și Austro-Ungaria (1916-1918). Aspecte privind viața în captivitate reflectate în memorialistică”, în *Tinerii istorici și cercetările lor*, IV (coord. Nicolae Dumbrăvescu, Gheorghe Dumbrăvescu), Cluj-Napoca, 2017, p. 107-118
Maior 2004 - Liviu Maior, *Românii în armata habsburgică. Soldați și ofițeri uitați*, București, 2004
Mareș 2011 - Cristian Mareș, „Revoluția din Ardeal din 1918 și gărzile naționale române (I)”, în *Eroii Neamului*, an III, 4 (9), 2011, p. 16-19
Mircea, Bota 2011 - Gabriela Mircea, Cristian Florin Bota, *Autobiografia generalului Vasile Barbu, fost comandant adjunct al gărzilor naționale de la Alba-Iulia din 1 decembrie 1918, ca izvor istoric (1908-1942)*, Alba Iulia, 2011
Mitu 2000 - Sorin Mitu, *Introducere în istoria Europei moderne (secolele XVII, XVIII, XIX)*, Cluj-Napoca, 2000
MNUAI - Muzeul Național al Unirii Alba-Iulia
Murgescu 2001 - Bogdan Murgescu (coordonator), *Istoria României în texte*, București, 2001
Penea 1984 - Ionel Penea, „Activitatea Legiunii Române din Praga”, în *Acta Musei Porolissensis*, VIII, 1984, p. 449-454
Petra-Petrescu 1926 - Horia Petra-Petrescu, „Sokolii. Cu un adaos. Când lucrau legionarii români din Praga mână în mână cu sokolii”, în *Transilvania*, LVII, 7, 1926, p. 374-377
Pop 2003 - Vasile Marian Pop, „Activitatea Legiunii Române din Praga reflectată în colecția personală Gavril Câmpeanu”, în *Buletinul Militar Național*, I, 2, 2003, p. 276-283
Puțuri, Deac 1978 - Ioan Popescu-Puțuri, Augustin Deac (coordonatori), *1918-Unirea Transilvaniei cu România*, ediția a III-a revăzută și adăugită, București, 1978

- Repede 1938 - Gheorghe Repede, „Legiunea Română la Praga”, în volumul *Douăzeci de ani de la Unire. Monografie comemorativă a unirii, volum I, Cum s-a făcut unirea* (coord. Tiron Albani), Oradea, 1938, p. 318-322
- SJSAN - Serviciul Județean Sălaj al Arhivelor Naționale
- Stan 2015 - Constantin I. Stan, „Prăbușirea militară a Puterilor Centrale în Balcani la sfârșitul anului 1918”, în *Primul Război Mondial. Perspectivă istorică și istoriografică* (coord. Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tămaș), Cluj-Napoca, 2015, p. 305-321
- Stănescu, Roz 2003 - Marin C. Stănescu, Alexandru Roz, *Prizonieri și voluntari români din Primul Război Mondial și Marea Unire din 1918*, Arad, 2003
- Șerban 1981 - Ioan I. Șerban, „Din lupta voluntarilor transilvăneni pentru unire. Senatul Central al Ofițerilor și Soldaților Români din Viena și Legiunea Română de la Praga”, în *Sargeția. Acta Musei Devensis*, XV, 1981, p. 269-286

Cuvinte-cheie: armata austro-ungară, 1918, prăbușire, Praga, legiune

Keywords: Austro-Hungarian army, 1918, crash, Prague, legion

DRUMUL SPRE ADUNAREA NAȚIONALĂ DE LA ALBA IULIA

TUDOR ROȘU

Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

Alegerea Albei Iulia ca loc al Adunării Naționale programate pentru 1 decembrie 1918 a mulțumit, cu siguranță, pe majoritatea celor doritori să participe la eveniment, întrucât orașul nu era departe de centrul geografic al Transilvaniei (aprox. 60 km sud de acesta) și era bine racordat la rețeaua feroviară.

Deplasarea participanților s-a produs în mai multe moduri, după posibilitățile fiecăruia și în funcție de localitatea de unde începea traseul. Cei mai mulți au venit cu trenul. Numeroși participanți din comunele apropiate de Alba Iulia au venit pe jos sau cu trăsuri ori sănii. O bună parte au mers o porțiune semnificativă din drum pe jos ori cu căruța, pentru ca mai apoi să ia trenul. În cazuri excepționale s-a mers și cu automobilul. Mai spectaculos, o săptămână mai devreme, locotenentul Vasile Nicolescu pilotase avionul Farman F 40 de la Bacău la Blaj¹, aducând ardelenilor mesajul guvernului României, ce încă funcționa în acele zile în Moldova.

În zilele premergătoare, încă de prin 27-28 și tot mai intens din 29 noiembrie, căile de acces spre Alba Iulia au fost înțesate de oameni, iar orașul era deja plin: „Grupuri mai mici, convoiuri lungi, într-un elan cum nu se închipuia la acest popor [...], încă de vineri seara străbăteau stradele și piața principală”². Desigur, orașul a atins nivelul maxim de vizitatori la 1 decembrie. Imediat după încheierea lucrărilor oficiale din Cazina militară și după manifestațiile și cuvântările de pe Câmpul lui Horea, adică după ora 15.00, a început plecarea grosului participanților³.

În cele ce urmează, vom trece în revistă principalele modalități de deplasare, cu exemple din sursele vremii și din memorialistica evenimentului:

Cu căruțe, trăsuri și sănii:

- „Părinții mei, ca atâția alții, au plecat cu sania trecând pe la poalele muntelui Vulcan, iar de acolo cu Mocănița”⁴.

- Pe viitorul istoric Eugen Hulea l-au impresionat „căruțele românești [...] alcătuind un singur tir [...] scârțâind prin fâgașele zăpezii”⁵.

- De la Apoldul Mic în jos, drumul țării e învârstat de falnicul tricolor. Sunt delegați și oaspeți cari fac drumul cu căruța la Bălgrad”⁶;

¹ Sandachi 2018, p. 40-51; Boaru 2018, p. 9-16.

² *Glasul Ardealului*, Brașov, I, nr. 20, 21 nov./4 dec. 1918, p. 2.

³ *Libertatea*, Orăștie, XV, nr. 4, 22 nov./5 dec. 1918, p. 1.

⁴ Dumitrescu 1993.

⁵ Hulea 1978, p. 452.

- Cu trăsura a venit, de la Blaj, și Alexandru Borza, viitorul întemeietor al Grădinii Botanice din Cluj, depășind numeroase grupuri de săteni ce mergeau în grabă spre Alba Iulia⁷.

- Protopopul clujean Elie Dăianu a luat și el trăsura de la Teiuș⁸.

- Cu căruțele, dar și pe jos, au venit sătenii din Lancrăm, după cum a descris Lucian Blaga evenimentul⁹.

- Delegația din Giulești, Maramureș, a străbătut în convoi de căruțe Munții Gutâi, în 29 noiembrie, pentru a ajunge la Baia Mare¹⁰, de unde au luat trenul.

- La fel, delegația din Hotoan a plecat în 29 noiembrie, a mers cu căruța până la Tășnad, de unde a luat trenul spre Zalău și de acolo spre Alba Iulia¹¹.

- 40 de bărbați, din părțile confluenței Mureșului cu Tisa, au pornit la 27 noiembrie, în căruțe cu coviltir, în pas de marș și intonând cântece patriotice. La sosirea în Alba Iulia, convoiul număra 2000 de oameni¹².

- „Care și sănii întovărășite de mii și mii de călăreți își tăiau drum greu înspre cetatea marelui voievod”¹³.

- Caporalul Petru Bojin din comuna Pădureni (Timiș) a venit călare până la Alba Iulia¹⁴, aproximativ 250 km.

Pe jos

- „Nu sunt trenuri de ajuns, țăranii pleacă pe jos, înfruntând greutatea unui drum atât de lung în cap de iarnă, dar se duc. Grupe de flăcăi din jurul Aradului, voioși, voinici, însuflețiți, cu steagul românesc ca emblemă, cu pâinea-n traistă au plecat și ieri și azi [26 și 27 nov] pe duminică în cetatea lui Mihai Vodă. Un astfel de popor conștient nu mai poate fi robul altui popor și este o impunătoare demnitate în drumul acesta lung și geru ce-l fac pe jos, pentru ca să fie martor la dezrobirea lui. Mergem pe jos, pe sus, în văzduh, în gând, și acolo vom fi, toți într-o suflare, țăranii și cărturarii să strigăm într-un singur glas și o dorință, să știe lumea întreagă că nu mai vrem, nu mai putem fi iobagi”¹⁵.

- La fel s-a făcut deplasarea și pentru sătenii din Galtiu și majoritatea celor din localitățile din jurul Albei¹⁶; după cum își amintea Eugen Hulea, șoselele erau „bătătorite de un imens flux uman de pietoni, convoaie de căruțe, căciuli,

⁶ Sandu 1919, p. 8.

⁷ Borza 1969, p. 283; Borza 1984, p. 166.

⁸ *Alba Iulia*, număr ocazional, 18 nov./1 dec. 1918, p. 3.

⁹ Blaga 1973, p. 199.

¹⁰ Hulea 1978, p. 453.

¹¹ Abrudan 1983, p. 304.

¹² Hulea 1978, p. 454.

¹³ Bordea 1984, p. 157.

¹⁴ Cosma 1978, p. 645.

¹⁵ „La Alba Iulia”, în *Românul*, VII, nr. 15, 14/27 noiembrie 1918, p. 2.

¹⁶ Hulea 1978, p. 452.

cojoace și țundre”¹⁷. Sătenii veneau „în șiruri tot 4 cu 4, în frunte cu preoții și cu învățătorii și cu steaguri tricolore, tot cântând și strigând: Trăiască România Mare!”¹⁸.

- Pâclișenii (la 5-6 km de Alba Iulia) s-au prezentat cu toții la preotul satului, la 7 dimineața, acesta a ținut un discurs și o rugăciune, s-a intonat *Deșteaptă-te, Române!*, după care toată suflarea a plecat grupat și organizat spre „Bălgrad”, cu portdrapelul în frunte și cu pancarta cu numele satului¹⁹.

- Sătenii din Hăpria, Berghin, Dumitra, Henig, Ghirbom (în dreapta Mureșului, la 15-20 km de Alba Iulia) au parcurs distanța în timpul nopții, tot pe jos²⁰.

- Pe jos au venit numeroși participanți și din zona Văii Crișului Alb, chiar dacă până la Brad ajunseseră cu trenul; călătoria a ținut, dus-întors, pentru mulți dintre ei, patru zile²¹.

- Minerii din Valea Jiului au călătorit cu trenul până la Vințu de Jos, de unde au luat-o *per pedes* spre Alba Iulia²², un drum de aproximativ 15 km.

Fig. 1 - Delegația din Lupșa (mvu.ro)

¹⁷ *Ibidem*, p. 454.

¹⁸ Rustoiu, Vaida 2008, p. 159.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Manciulea 1978, p. 77.

²¹ Slev 1993, p. 305.

²² Hulea 1978, p. 452.

Cu trenul

După ce Alba Iulia a fost aleasă pentru Adunarea Națională, gara din localitate a devenit un punct principal în schema de organizare a evenimentului. Aceasta fusese oricum supusă unui control sever și în săptămânile anterioare. O formațiune condusă de un ofițer al legiunii/gărzii naționale locale opera trenurile de marfă cu destinația Ungaria, le controla și proceda la confiscarea bunurilor încărcate: cereale, sare, petrol, ulei, benzină, lemne, mărfuri, echipament, armament, legume, zarzavaturi etc.²³ Mai departe, posturile de pază pe linia ce ducea spre Alba Iulia au fost întărite. Consiliul Național Român a telegrafiat gărzilor naționale, dând directive pentru paza căilor ferate. Neobositul Ioan Suciuc a fost delegat să plece la Alba Iulia și să verifice în gări măsurile luate pentru restabilirea ordinii.

La intervenția CNR, ministrul comerțului, Garami Ernő, a dat ordin de a se pune la dispoziția delegaților ce urmau să plece la Alba Iulia, trenuri speciale: din Târnăveni, via Blaj-Teiuș, din Sibiu, Cluj, Dej și Lugoj. Trenului ce pleca din Arad în 30 noiembrie, spre Alba Iulia, i-a fost atașat un vagon special, pentru membrii CNR și alți fruntași români. Trenurile speciale au fost introduse din 30 noiembrie.

Chiar dacă trenurile aveau „aspect de război prelungit”²⁴, compuse din „șirag de vagoane înnegrite și multilate”, și o viteză medie de deplasare destul de scăzută²⁵, rutele feroviare au fost folosite la maxim pentru a rezolva transportul participanților spre Alba Iulia. Trenurile speciale și garniturile suplimentate au preluat cu greu fluxul mare de oameni ce își puseseră în minte să ajungă la Alba Iulia. S-a circulat și în vagoane de marfă descoperite și „supraaglomerate cu ciorchini de oameni pe scări și tampoane”²⁶.

Numeroase garnituri au fost împodobite cu tricolor, iar cântecele naționale au răsunat cu intensitate din piepturile călătorilor. Evident, pe măsură ce trenurile se apropiau de Alba Iulia și din stații urcau mereu noi și noi delegații oficiale și neoficiale, ele deveneau tot mai ticsite de lume. Opririle în gări erau în general prelungite, dar și ocazie de manifestări de bucurie, largi hore, învârtite și onoruri militare date de gărzile naționale din localitățile de pe traseu²⁷. În același timp, deplasarea a fost marcată și de serioase dificultăți, pricinuite de contactul cu gărzile maghiare, în unele gări. Astfel de întâlniri au iscat tensiuni ori s-au soldat chiar schimburi de focuri²⁸.

²³ Pleșa 1969, p. 398.

²⁴ Mișcuția 1978, p. 652; Evuțianu 1978, p. 165.

²⁵ De la Cluj la Alba Iulia trenul făcea o jumătate de zi (Isac 1984, p. 404).

²⁶ Hulea 1978, p. 452-453.

²⁷ Cosma 1978, p. 644; Abrudan 1983, p. 296; Stanca 1978, p. 97.

²⁸ Câteva titluri: Pleșa 1996, p. 164; Pascu 1993, p. 9; Deju 2018, p. 202; Groza 2016, p. 16.

Fig. 2 - Gara din Alba Iulia la o dată anterioară anului 1918 (MNUAI, CF)

„De la corespondentul nostru din Alba Iulia: trenurile speciale, pline până la refuz, ce sosesc din jumătate în jumătate de oră, varsă o lume imensă în gara Alba Iulia. Sunt delegații români formați din țărani, preoți și intelectuali de la orașe”²⁹. Stația din Alba Iulia nu a făcut față necesarului de garare, astfel că s-a dat ordin ca unele trenuri să fie oprite în stațiile apropiate. Au existat și cazuri în care, din cauza circulației îngreunate la nodurile de la Teiuș, Blaj, Podul Mureș sau Coșlar, unele trenuri au fost întoarse, oamenii au coborât din vagoane, au trecut Mureșul cu bărci împrumutate din sate și au continuat apoi drumul, pe jos sau în căruțe, spre Alba Iulia³⁰. Trenuri au fost garate și la Vințu de Jos, Sebeș sau Sântimbru, iar călătorii au parcurs restul distanței pe jos³¹.

În gara din Alba Iulia, primirea delegaților a fost festivă. Un detașament al Gărzii Naționale s-a ocupat de paza și ordinea în gară, precum și de primirea participanților. Pe clădire au fost arborate steaguri naționale, iar populația orașului și zonei Albei, în port național, a fost prezentă în număr mare, așteptând trenurile și întâmpinându-i pe cei sosiți³². A existat un Comitet de primire și cazare, iar membrii acestuia au așteptat fiecare tren, conducând fiecare oaspete la trăsurile puse la dispoziție de orașenii din Alba Iulia.

Și întoarcerea și-a avut povestea ei, după Adunarea Națională participanții simțind datoria de a răspândi hotărârea de la Alba Iulia. S-a încercat organizarea

²⁹ *Arad Közlöny*, 1 dec. 1918, apud *1918 la Români*, X, p. 259.

³⁰ Albani 1984, p. 93.

³¹ Crișan 1978, p. 151.

³² *Arad Közlöny*, 1 dec. 1918, apud *1918 la Români*, X, p. 259.

în cele mai mici detalii, în ton cu organizarea generală a evenimentului. „Călătorii sunt rugați și provocați să plece numai cu trenurile cari corăspund cu localitatea proprie, ca să înconjure orice îmbulzeală fără rost. La gară călătorii au permisiune să se prezinte numai cu 30 de minute înainte de plecarea trenului propriu”³³. Plecarea trenurilor a început imediat după încheierea Adunării, cu primele garnituri plecând spre: Blaj-Brașov (ora 15.00), Teiuș-Cluj-Oradea (15.30), Zlatna-Abrud (ora 15.00 și 15.30), Vinț-Sibiu (17.00), Arad-Budapesta (17.30), Lugoj-Banat (ora 18.00). Programul a continuat însă toată noaptea³⁴, iar organizarea judicioasă a grupurilor a fost istovitoare pentru gardiștii albaiulieni ce au avut sarcini în această direcție.

Din exemplele călătoriei cu trenul:

- Membrii CNR Central, în frunte cu Ștefan Cicio Pop, au venit vinerea, 29 noiembrie, cu trenul de la Arad, ce avea peste 50 de vagoane de marfă. Pentru siguranță, pe locomotive fusese instalată o mitralieră, în grija lui Sever Popovici³⁵.

- Gheorghe Pop de Băsești a călătorit (pornind de la Băsești) împreună cu fiica lui, Elena Pop, și ginerele Francisc Hossu-Longin. Ultimul amintea că „în același tren se aflau delegații Maramureșului, Țării Oașului, Sătmarului și Sălajului. Prin toate garile am văzut mulțime de lume adunată, care ne întâmpina cu steaguri tricolore și cântece naționale”³⁶.

- 30 de studenți români au luat, în seara de 29 noiembrie, trenul de la Budapesta³⁷.

- Delegații din Țara Bârsei s-au întrunit în 28 noiembrie la Casina română din Brașov. Plecarea trenului din Brașov s-a produs la ora 2 noaptea³⁸.

- De la Cluj au venit cu trenul Amos Frâncu, Augustin Pordea, Nicolae Cristea și colonelul Hidu³⁹.

- Muncitorii din Valea Jiului, în frunte cu Iosif Ciser, au călătorit în vagoane de clasa a III-a⁴⁰.

- Delegații oficiali ai sibienilor au venit cu trenul (care era încălzit, după cum sublinia presa vremii⁴¹) din 30 noiembrie, pornind dis de dimineață. La ora 8 dimineața gara din Sibiu era plină. Au venit delegații din Vatra Oltului, de pe Valea Hârtibaciului, apoi delegații din comitatul Sibiu, reprezentanții reuniunilor și institutelor culturale, corul seminarului și mulți oaspeți, dornici să asiste la

³³ *Alba Iulia*, nr. ocazional, 18 nov./1 dec. 1918, p. 4.

³⁴ Crișan 1978, p. 153.

³⁵ Mișcuția 1978, p. 653; *Alba Iulia*, I, nr. 1, 10 decembrie 1918, p. 2.

³⁶ Abrudan 1983, p. 302.

³⁷ Pușcaș 2018, p. 416.

³⁸ *Glasul Ardealului*, Brașov, I, nr. 14 din 14/27 nov. 1918, p. 4.

³⁹ *Alba Iulia*, nr. ocazional, 18 nov./1 dec. 1918, p. 3.

⁴⁰ Stanca 1978, p. 97.

⁴¹ *Telegraful Român*, Sibiu, LXVI, nr. 128, 16/29 nov., 1918, p. 2 (492).

ceea ce era resimțit de toată lumea ca o mare sărbătoare. Trenul a plecat sub conducerea maiorului Aurel Păcală și a lui Nicolae Regman, însărcinați cu această misiune de Consiliul Național local. La Cristian și la Orlat au urcat noi grupuri de delegați. La ora 15, trenul a ajuns în Alba Iulia, unde pasagerii au fost întâmpinați de compania legionarilor români din Sibiu, venită cu o zi înainte și aflată sub conducerea căpitanului Barbu⁴². Același tren a plecat înapoi spre Sibiu duminică, 1 decembrie, la ora 14, și a ajuns seara, la ora 20. „Trenul va fi încălzit. Cupee de clasa III, întocmite pentru 200 de persoane”.

- „Am fost nevoiți să căutăm o locomotivă și să împingem niște vagoane ca să formăm un tren pentru Alba Iulia. [...] Drumul era anevoios și a durat mai mult de zece ore [din Bran]”⁴³.

- Pentru drumul de întoarcere, țărani cereau mândri bilet în limba română: „Dă-mi un bilet pân’ la Tiuș [Teiuș], zise un țăran vesel; - Nem tudom mi az a Tyus!, răspunde casierul; - Cum, tu nu știi că suntem în țară românească și nici acum nu vrei să știi unde-i Tiușul? [...] când oi da cu tine de zid îndată vei ști unde-i Tiușul sau te vei pomeni la Budapesta!”⁴⁴.

- Un episod similar s-a petrecut și pe o garnitură ce se întorcea spre Arad. În vacarmul generat de înghesuială, veselie, îmbrățișări și lacrimi de bucurie și-a făcut cu greu loc controlorul „cu mustața încârligată. E ungur de pe pustă. – Rog biletele pentru control, spune pe ungurește. Mulțimea se înfurie: - Ieși afară! Uluit, controlorul se retrage [...]. Își lipește fruntea de geamul aburit. Hegemonia milenară s-a frânt”⁴⁵.

Cu mașina

Există puține surse care atestă prezența automobilelor la Alba Iulia. Mărturia lui Alexandru Ciura este cea mai elocventă în acest sens: „și automobile se strecurau, răzbind de abia prin mulțimea ce umpluse orașul [...] Un grup de ofițeri din România sosește într-un automobil”⁴⁶. Deși un alt memorialist își amintea mai târziu că „ropotul goanei de automobile și trăsuri umplu văzduhul”⁴⁷, este foarte puțin probabil ca 1 decembrie 1918 să fi surprins orașul Alba Iulia cu un număr mare de automobile. Nu avem o statistică mulțumitoare pentru anul 1918, dar este de menționat în acest sens că un an mai târziu, la 1919, în tot județul Alba existau doar 37 de autovehicule⁴⁸. Drumurile erau neprietenoase pentru mașinile epocii, iar distanțele parcurse erau în general

⁴² Sandu 1919, p. 8.

⁴³ Stoian 2018, p. 470.

⁴⁴ Albani 1938, p. 247.

⁴⁵ Stanca 1978, p. 100.

⁴⁶ Ciura 1921, p. 14.

⁴⁷ Ciorogariu 1984, p. 182.

⁴⁸ Roșu 2013, p. 223-224.

scurte. Cu mașina a venit cu siguranță liderul clujean Emil Hațieganu, după cum menționează ziarul *Alba Iulia*, în numărul special ieșit în 1 decembrie⁴⁹.

În afară strict de deplasarea la Alba Iulia, liderii ardeleni s-au folosit de automobile în pregătirile Unirii. Lui Ion Clopoțel, redactor-șef la *Românul*, Consiliul Național Român de la Arad i-a pus la dispoziție un automobil⁵⁰, pentru eficiență în interesul ziarului. Cu „automobilul Benz”, pe distanță mare, plecaseră în 14 noiembrie, de exemplu, spre Iași, sibienii Nicolae Bălan și Victor Precup, pentru a ține legătura cu guvernul României. Aceștia au urmat ruta Sibiu-Mediaș-Târgu Mureș-Bistrița-Pasul Bârgăului-Vatra Dornei-Iași. La destinație au ajuns abia în 16 noiembrie, seara. La Vatra Dornei se întâlniseră cu delegația trimisă de Ion I.C. Brătianu la Arad, în frunte cu I. Bordea și Laurențiu Oanea și având la dispoziție două automobile și o camionetă. Aceștia din urmă au făcut chiar un accident la Miroslăvești (Iași), iar mai apoi au luat trenul de la Bistrița⁵¹. Exemplele pot continua: pentru a analiza Masacrul de la Beliiș, Comisia de anchetă din Cluj s-a deplasat cu automobilul, în 12 noiembrie 1918, la locul genocidului, unde „grămada de cadavre fumega încă”, astfel că anchetatorii s-au „urcat îngroziți în automobile și au alergat în goană spre Cluj”⁵².

Fig. 3 - Benz - model 1915 (conceptcarz.com)

⁴⁹ *Alba Iulia*, 18 noiembrie/1 decembrie 1918, nr. ocazional, p. 3.

⁵⁰ Clopoțel 1968, p. 16.

⁵¹ Bordea 1984, p. 153.

⁵² Albani 1938, p. 304-305.

Puțin cunoscut este și faptul că la acea vreme în Transilvania, la fel ca în Ungaria, se circula pe partea stângă. Însă o jumătate de an mai târziu, din 15 iunie 1919, se impunea prin hotărârea Consiliului Dirigent al Transilvaniei, circulația definitivă pe partea dreaptă, „la fel ca în țară”⁵³. În Ungaria, circulația pe stânga a continuat până în 1941.

Rezumând, fiecare grup sau, până la urmă, fiecare participant s-a prevalat de posibilitățile avute la dispoziție. Pentru distanțele mai mari, trenul a constituit principalul mijloc de deplasare, iar pentru cele mai mici, participanții, în marea lor majoritate, au făcut drumul pe jos. Numitorul comun a fost însă entuziasmul care i-a animat pe toți.

The Road to Alba Iulia's National Assembly

ABSTRACT

As the National Assembly from Alba Iulia was programmed for 1st of December 1918, thousands and thousands of Transylvanian Romanians planned to make the trip and be part of this great event, that was about to establish the Union of Transylvania, Banat and “The Hungarian Parts” with the Kingdom of Romania.

For the participants coming from a long distance, the most used means of transportation was the train. The Hungarian government took measures to supplement the train sets, not to be accused of jeopardising a democratical meeting, that was meant to express the voice of the Romanian population. Most of the additional train sets were introduced in 30th of November. On the other hand, the railroads were problematic. The train stations, especially, experienced tensions because the Hungarian National Guards controlled an important part of them. At the same time, the German troops were retreating from Romania after the Armistice and had to cross the territory of Transylvania. However, the participants were enthusiastic during the travel, singing many patriotic songs, dancing during stops in stations and cheering. At the destination, in Alba Iulia railway station, the Romanian National Guard also called the Romanian Legion of Alba Iulia attended the reception of the guests in the town, in a triumphal manner.

Most of the participants from Alba Iulia's surroundings came to the town on foot. They were normally coming in formations, very organised and disciplined, but enthusiastic as well. There were also exceptions, with delegates travelling a more significant distance on foot. There were also mounted participants and delegates that covered the distance on carts or carriages. On several cases, automobiles were helpful for those able to afford them.

For some participants, the travel started in 28th of November, but the most of people came in 30th of November, while those from villages not far away from Alba Iulia set off in the early morning of 1st December. Most of the members of the Central Romanian National Council, the main political body of those days, along with the leader Ștefan Cicio Pop, came, for example, by train in 29th of November. After the Assembly, the 100.000 participants travelled back home, starting in the afternoon of that day.

The present article is based on many memorial sources and newspapers from 1918, presenting numerous examples on the matter.

⁵³ Roșu 2013, p. 223.

Abrevieri bibliografice

- 1918 la Români, X - 1918 la Români. Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei cu România. 1 Decembrie 1918, coord. principali Ștefan Pascu, Ion-Popescu-Puțuri, București, 1989
- Abrudan 1983 - Paul Abrudan, „Din însemnările participanților la lupta pentru Unirea Transilvaniei cu România la 1 Decembrie 1918”, în *Acta Mvsei Porolissensis*, VII, 1983, p. 295-306
- Albani 1938 - Tiron Albani, *Douăzeci de ani dela Unire. Monografie comemorativă a Unirii*. Vol. I – *Cum s-a făcut Unirea*, Oradea, 1938
- Albani 1984 - Tiron Albani, „Memorii”, în *Marea Unire a românilor în izvoare narative*, ediție de Stelian Neagoe, București, 1984, p. 91-99
- Blaga 1973 - Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor*, București, 1973
- Boaru 2018 - Vasile Boaru, *Pe urmele unui erou*, Piatra Neamț, 2018
- Bordea 1984 - Ioan Bordea, „Amintiri din zile mari”, în *Marea Unire a românilor în izvoare narative*, ediție de Stelian Neagoe, București, 1984, p. 151-162
- Borza 1969 - Alexandru Borza, „În preajma zilei de 1 decembrie 1918 la Alba Iulia”, în *Apulum*, VII/2, 1969, p. 283-284
- Borza 1984 - Alexandru Borza, „În viață, trepte spre soare”, în *Marea Unire a românilor în izvoare narative*, ediție de Stelian Neagoe, București, 1984, p. 163-167
- Ciorogariu 1984 - Roman R. Ciorogariu, „Zile trăite”, în *Marea Unire a românilor în izvoare narative*, ediție de Stelian Neagoe, București, 1984, p. 181-184
- Ciura 1921 - Alexandru Ciura, *Adunarea de la Alba Iulia. 1 Decembrie 1918*, Oradea Mare, 1921
- Clopoțel 1968 - Ion Clopoțel, „La Alba Iulia, 1918”, în *Steaua*, Cluj, XIX, 11 (226), noiembrie 1968, p. 15-17
- Cosma 1978 - Aurel Cosma jr., „Amintiri și mărturii de la Unirea din Alba Iulia”, în *Mitropolia Banatului*, XXVIII, nr. 10-12, 1978, p. 642-650
- Crișan 1978 - Gavril Crișan, „Pro patria română”, în C-tin Dumitrescu, *Din lunga timpului bătaie. Anul 1918 în amintirile unor martori oculari*, Cluj-Napoca, 1978, p. 139-153
- Deju 2018 - Georgeta Deju, „De pe frontul din Galiția la Alba Iulia. O pagină de epoece națională, de Valer Pascu”, în *Sargetia*. Serie Nouă, IX (XLV), 2018, p. 191-220
- Dumitrescu 1993 - Constantin Dumitrescu (ed.), *Când bate ceasul mai presus de vreme. 1918: pagini memorialistice din anotimpul Marii Uniri*, Cluj-Napoca, 1993
- Evuțianu 1978 - Sabin Evuțianu, „Efemeride”, în Constantin Dumitrescu, *Din lunga timpului bătaie. Anul 1918 în amintirile unor martori oculari*, Cluj-Napoca, 1978, p. 162-168
- Groza 2016 - Mihai Octavian Groza, „Dimensiunea violentă a revoluției transilvănene și bănățene de la finele Marelui Război, reflectată în memoria colectivă”, în *Astra Sabesiensis*, nr. 2, 2016, p. 159-168
- Hulea 1978 - Eugen Hulea, „Alba Iulia în zilele Marii Uniri”, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 439-465
- Isac 1984 - Emil Isac, „În drum spre Alba Iulia”, în *Marea Unirea a românilor în izvoare narative*, București, 1984, p. 404-406
- Manciulea 1978 - Ștefan Manciulea, „La Blaj – un cântec”, în Constantin Dumitrescu, *Din lunga timpului bătaie. Anul 1918 în amintirile unor martori oculari*, Cluj-Napoca, 1978, p. 64-80
- Mișcuția 1978 - Ilie Mișcuția, „Și eu am fost la Alba Iulia”, în *Mitropolia Banatului*, XXVIII, nr. 10-12, 1978, p. 651-654
- MNUAI, CF - Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, Colecția clișee, fotografii
- Pascu 1993 - Valeriu Pascu, „Pe fronturile Unirii”, în *Când ceasul bate mai presus de vreme*, ediție de Constantin Dumitrescu și Ioan Sima, Cluj-Napoca, 1993, p. 1-12

- Pleșa 1969 - Ioan Pleșa, „Formarea și activitatea consiliilor naționale din județul Alba în luna noiembrie 1918”, în *Apulum* VII/2, 1969, p. 385-410
- Pleșa 1996 - Ioan Pleșa, „Stegarul Ioan Arion - martir al Marii Uniri”, în *Apulum*, XXXIII, 1996, p. 161-170
- Pușcaș 2018 - Cristina Liliana Pușcaș, „Portrete ale Marii Uniri. Drumul bihorenilor la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918”, în *România în anul Marii Uniri, 1918. Culegere de studii*, coord. Gh. Sbârnă și Ioan Opreș, București, 2018, p. 414-436
- Roșu 2013 - Tudor Roșu, „Perioada interbelică”, în *Județul Alba. Istorie, cultură, civilizație*, editori Vasile Moga și Gabriel Tiberiu Rustoiu, Cluj-Napoca, 2013, p. 206-235
- Rustoiu, Vaida 2008 - Ioana Rustoiu, Dănilă Vaida, *Cronica parohiei Păclișa (1901-1944)*, Alba Iulia, 2008
- Sandu 1919 - Z. Sandu, *Măreața Adunare de la Alba Iulia*, Săliște, [1919]
- Sandachi 2018 - George-Paul Sandachi, *Zborul Marii Uniri: de la Bacău la Blaj*, Onești, 2018
- Slev 1993 - Gheorghe Slev, „Am fost la Alba Iulia în 1 decembrie 1918”, în *Ziridava*, XVIII, 1993, p. 305-306
- Stanca 1978 - Dominic Stanca, „Soroc de viață”, în Constantin Dumitrescu, *Din lunga timpului bătaie. Anul 1918 în amintirile unor martori oculari*, Cluj-Napoca, 1978, p. 81-101
- Stoian 2018 - Emil Stoian, „Participarea Branului la Marea Unire”, în *România în anul Marii Uniri, 1918. Culegere de studii*, coord. Gh. Sbârnă și Ioan Opreș, București, 2018, p. 451-482

Cuvinte-cheie: mijloace de deplasare, unirea Transilvaniei, 1 decembrie 1918, trenuri, mașini, căruțe, pe jos

Keywords: means of transportation, Union of Transylvania, 1st of December 1918, trains, cars, carts, on foot

PARTICIPANȚI NEOFICIALI DIN ACTUALUL JUDEȚ MUREȘ LA UNIREA CEA MARE

VIRGIL PANĂ
Muzeul Județean Mureș

În primul număr al revistei *Transilvania* din anul 1923, T. V. Păcățian publica articolul *Jertfele românilor din Ardeal, Bănat, Sătmăr și Maramurăș aduse în războiul mondial din anii 1914-1918*¹. „Ancheta” despre care vorbește autorul a avut, până la finalizarea sa, o istorie sinuoasă datorată evoluției primei conflagrații mondiale. Lansarea în presa românească din Transilvania, în anul 1915, a ideii de a aduna „la timp și cu exactitate toate datele statistice referitoare la jertfele aduse în acest războiu mare, în sânge și avere, de poporul român” a avut loc în conjunctura în care exista temerea că, așa cum se desfășura războiul la momentul respectiv, rezultatul său final putea fi cel nedorit de către majoritatea românilor transilvăneni, existând posibilitatea rămânerii în continuare a acestora în statul maghiar. Pentru această eventualitate, se urmărea strângerea tuturor argumentelor și dovezilor care să demonstreze că, și de data aceasta, românii și-au făcut datoria față de țara în care își duceau viața, în vederea obținerii drepturilor politice și naționale pentru un popor de peste trei milioane, alcătuit de stat, precum maghiarii. Pe de altă parte, toate datele statistice trebuiau să fie adunate la timp și cu exactitate pentru a nu se întâmpla ca la 1848-1849, când acestea „au trebuit să fie adunate pe dibuite, fără temei de exactitate de fericitul Gheorghe Barițiu”².

Pe lângă statisticile propriu-zise, T. V. Păcățian a mai solicitat autorităților administrative locale care se ocupau de strângerea informațiilor să atașeze și un raport care să cuprindă: răspunsuri privind pagubele de război înregistrate; dacă a fost sau nu revoluție în localitate, în noiembrie 1918; dacă s-au înființat gărzi naționale românești și care au fost conducătorii lor; câți locuitori din comună au participat la Adunarea Națională de la Alba Iulia.

Despre participanții neoficiali la Adunarea de la Alba Iulia, majoritatea respondenților au formulat răspunsuri de cele mai multe ori evazive, sau deloc, considerându-le ne semnificative. Astfel, din informațiile oferite de aceste rapoarte coroborate cu ceea ce s-a scris până acum în literatura de specialitate, rezultă că actualul județ Mureș a fost prezent la marele eveniment prin 161 de locuitori din 36 de localități, care i-au susținut pe cei 102 delegați oficiali³.

¹ *Transilvania*, an IV, nr. 1-2, ianuarie-februarie, p. 32-55.

² *Ibidem*, p. 32-33.

³ SJAN Sibiu, fond ASTRA, *Despărțământul Târgu-Mureș. Rapoartele localităților din județul Mureș-Turda*, dos. 1063/1921, f. 1-53; Pascu, Josan 1989, p. 506-518; Pană 2018, p. 17-18.

Statistica bazată doar pe documente oficiale este incompletă: la vremea respectivă, în atenția instituțiilor administrative românești care trebuiau să aibă în vedere și teaurizarea informațiilor referitoare la susținătorii delegaților cu vot deliberativ nu a existat și acest obiectiv și, prin urmare, doar coroborarea datelor puse în circulație de sursele editate cu amintirile celor care au participat la Adunarea Națională pentru a-și susține reprezentanții oficiali pot oferi credibilitatea cifrei de 100000 de români aflați pe Câmpul lui Horea, care au dat caracter plebiscitar voinței românilor transilvăneni. Altfel, această cifră va rămâne tot timpul un subiect de controversă istorică. Totuși, amintirile celor care au fost prezenți la marele act istoric trebuie acceptate cu o anumită reținere, întrucât au fost consemnate după 60 sau 70 de ani, perioadă când deja memoria își arată limitele, când realul face casă bună cu imaginarul.

La arhivele naționale mureșene există dosarul unei „anchete”, realizată de Vasile T. Suciu, un documentarist de excepție, în anul 1978. „Ancheta” cuprinde noi informații privind 39 de participanți neoficiali la actul Unirii (fie foști membri ai gărzilor naționale, fie componenți ai delegațiilor organizate ad-hoc, în fruntea cărora se aflau personalități politice sau ecleziastice locale care s-au deplasat la Alba Iulia, fie simpli participanți la Adunare, aflați întâmplător acolo sau în componența forțelor de ordine. Fiecare dintre aceștia au lăsat informații scrise despre marele eveniment, amintind, de cele mai multe ori, și numele altor participanți neconsemnați în documente anterioare⁴.

**Participanți neoficiali din actualul județ Mureș la
Adunarea Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918**

Nr. crt.	Nume și prenume	Anul nașterii	Locul nașterii	Evenimentul la care a participat
1.	<i>Aștelean Iulius</i>	1892	Ulieș	Unire
2.	<i>Boca Zaharia</i>	1900	Răzoare	Garda Națională
3.	<i>Boroș Victor</i>	1898	Sântioana	Garda Națională
4.	<i>Botoș Ioan</i>	1893	Ungheni	Unire
5.	<i>Brustur Petru</i>	1884	Lechința	Unire
6.	<i>Brustur Remus</i> ⁵	1883	Lechința	Unire
7.	<i>Buja Dumitru</i>	1890	Sântana de Mureș	Unire
8.	<i>Buțiu Vasile</i>	1902	Solovăstru	Unire
9.	<i>Cherecheș Ioan</i>	?	Miheșul de C.	Unire
10.	<i>Crețu Petru</i>	1997	Iclânzul	Unire
11.	<i>Filimon Augustin</i>	1893	Târgu-Mureș	Unire

⁴ SJAN Mureș, *Colecția de documente a Filialei Arhivelor Statului Târgu Mureș*, dos. 613/1978.

⁵ Bosoancă 2018, p. 63.

Nr. crt.	Nume și prenume	Anul nașterii	Locul nașterii	La ce a participat
12.	<i>Gabor Constantin</i>	1899	Sântana de M.	Garda Națională
13.	<i>Ghibuțiu Augustin</i>	1899	Ceauașu	Unire
14.	<i>Giurgica Sofia</i>	1882	Miheșul de C.	Unire
15.	<i>Gorea Simion</i>	1898	Milășel	Unire
16.	<i>Groza Maria</i>	1901	Băița (HD)	Unire
17.	<i>Gurghian Anica</i>	1895	Iernut	Unire
18.	<i>Gurghian Mihail</i>	1899	Iernut	Unire
19.	<i>Hodoș Gheorghe</i>	1900	Ungheni	Unire
20.	<i>Hosu Vasile</i>	1901	Sântana de M	Unire
21.	<i>Kozos Grigore</i>	1896	Râciu	Garda Națională
22.	<i>Mihail Ioan</i>	1899	Craiova	Mărășești
23.	<i>Moga Eugen</i>	1900	Miheșul de C.	Unire
24.	<i>Moldovan Virgiliu</i>	1889	Lechința de M.	Unire
25.	<i>Negovan Petru</i>	1898	Sângeorgiu de C.	Unire
26.	<i>Olariu Gheorghe</i>	1903	Lăscud	Unire
27.	<i>Petărlăcean Filon</i>	1899	Orosia	Unire
28.	<i>Puiu Mihail</i>	1897	Bilbor	Unire
29.	<i>Puni Vasile</i>	1899	Sântana de M.	Unire
30.	<i>Raica Alexandru</i>	1897	Hărțau	Unire
31.	<i>Roman Ioan⁶</i>	1888	Oroi de C.	Unire
32.	<i>Rusu Ioan</i>	1860	Petrilaca	Unire
33.	<i>Șeulean Elena</i>	1900	Miheșul de C.	Unire
34.	<i>Șeulean Virgil</i>	1898	Miheșul de C.	Unire
35.	<i>Șogan Ilarie</i>	1897	Roșiori (MS)	Garda Națională
36.	<i>Tilea Vasile</i>	1901	Bogata de Mureș	Unire
37.	<i>Timar Iuliu</i>	1899	Mădăraș	Garda Națională
38.	<i>Togan Mihăilă</i>	1897	Sântana de M.	Unire
39.	<i>Vilă Gherasim</i>	1897	Sântana de M.	Unire

În concluzie, putem afirma, încă o dată, dacă mai este nevoie, că documentele pe paginile cărora au rămas eternizate aceste episoade relatate de martori oculari sunt o dovadă în plus că Unirea de la Alba Iulia a fost dorința întregului popor român, care și-a hotărât singur viitorul în cadrul unor adunări reprezentative sau prin mari adunări populare, prin participarea mulțimilor investind actul cu un caracter plebiscitar.

⁶ *Ibidem*, p. 228-233.

Mărturii

Boca Zaharie⁷

„Subsemnatul Boca Zaharie, fiul lui Vasile și Maria, născut în 1900, martie 21, în Răzoare, comuna Miheșul de Câmpie, jud. Mureș, cu 4 clase, căsătorit, am cinci copii; cu domiciliul în Răzoare, str. 23 August nr. 11, declar următoarele:

În anul 1922, prin octombrie, eram în armată, la Oradea Mare. Am ales o companie din tot regimentul 6 pionieri pentru a merge la Alba Iulia, la încoronare. O lună de zile am făcut exerciții de defilare.

De la Oradea am mers cu trenul, compania de pionieri (fiind) condusă de cpt. Vernescu.

La Alba Iulia, am fost cazați la regimentul 7 pionieri, cu ei am defilat împreună. Am stat la Alba Iulia o săptămână.

Am defilat pe plutoane, câte 40 de oameni ostași pe un singur rând.

Defilarea a primit-o regele Ferdinand. Toate aveau table cu nr. și numele unității. Regele venea pe la fiecare unitate ce eram în careu și ne saluta cu „SĂNĂTATE BĂIEȚI!”, noi armata răspundeam cu „URA” și cânta fanfara militară.

Am văzut foarte multă armată și civili. Se frigeau boii în frigare la jarul cu foc, erau butoaie cu vin. La civili le-am dat de băut, nouă nu ne-au dat de băut.

În 1922, octombrie a mai fost la Alba Iulia și Gilyju Irime(?) din Cluj la feciorul lor. A mai fost la ÎNCORONARE – în 1922 – Vasile Roșca, decedat. Nu are nici fotografii, nici scrisori.

Mare bucurie a fost atunci pe români, s-a făcut țara românească”.

Botoș Ioan⁸

„Subsemnata Botoș Ana, născută Nyarady, în anul 1900, luna august în comuna Ungheni, județul Mureș, căsătorită cu Botoș Ioan, fiul lui Ioan și Nety, născut în 1893, iunie, ziua (?), în comuna Ungheni, județul Mureș, decedat în 1973. Eu am domiciliu în Ungheni, str. Principală, nr. 382, am avut 4 copii. Soțul a avut 5 clase, de naționalitate română.

Declar următoarele:

⁷ SJAN Mureș, *Colecția de documente a Filialei Arhivelor Statului Târgu Mureș*, dos. 613/1978, f. 111.

⁸ *Loc. cit.*, f. 34-35.

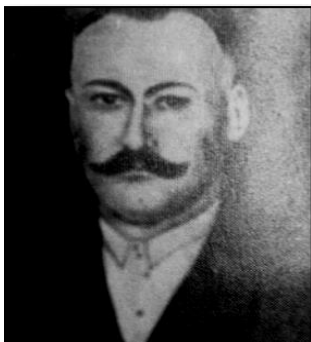
Din discuțiile purtate cu soțul meu îmi aduc aminte că îmi povestea că în anul 1918, luna decembrie, 1, a fost la Alba Iulia, unde s-a făcut unirea. Mi-a spus că au mai fost din Ungheni la Alba Iulia cu soțul, în 1918, când s-a făcut UNIREA cu România, Nemeș Ioan, care are 4 copii și o fată, Potcoavă Filon /.../, Istrate Vasile, decedat, are fecior, Nemeș Vasile care locuiește lângă gara Ungheni, Botoș Toma, decedat, are fecior, Botoș Dumitru, membru C.A.P. Ungheni.

Soțul meu mi-a spus că la Alba Iulia au fost serbare mare și cuvântări.

Soțul a făcut armata 8-9 ani la unguri (sic!), apoi de la unguri s-a dat voluntar la români. În 1917-1918 eu eram de 18 ani. Soțul a fost și la români CURIER, a fost un om inteligent și avea scris foarte frumos. Cei de mai sus au fost în Rusia și au venit voluntari în România. Soțul a avut decorații, dar cu timpul s-au pierdut”.

Brustur Remus⁹

„Subsemnata Ciucă Elena, născută la 1929, mai 21, în Iceland, cu domiciliul în comuna Iclânzul, satul Căpușu de Câmpie, nr. 92, declar următoarele:

În anul 1948, luna august, ziua nu mai știu, locuiam cu părinții mei în terenul numit «Unghiut» din Căpușul de Câmpie, în marginea satului, cum mergi către Bandul de Câmpie.

La această dată, am văzut că s-a oprit la circa 600 de m de casa noastră, venind din direcția Lechința de Mureș, o mașină I.M.S și din care a fost coborât un om civil pe care l-am cunoscut pentru că era prieten cu tata și aproape în fiecare sâmbătă mergea la târg la Band și se oprea căruța și vorbeau amândoi, de tot mai mult timp fiind prieteni.

Acest om a fost numitul Remus Brustur din comuna Lechința de Mureș. Am văzut pe cel de mai sus împușcat în șanțul șoselei Căpușul de Câmpie spre Band, în apropierea casei în care locuiam noi. Era în șanțul drumului, acoperit pe

⁹ Născut în Lechința de Mureș în 1883, a participat, ca delegat supleant din partea cercului electoral Mureș-Luduș la Adunarea Națională de la Alba Iulia (*loc. cit.*, f. 65-66; Bosoancă 2018, p. 63-65).

față cu haina lui ce o avea îmbrăcată, era trasă pe față. L-am recunoscut pentru că era prieten cu tatăl meu. Acesta a fost împușcat dimineața, cam pe la 7,00, eu atunci am mers cu laptele de la vaci de acasă la lăptărie în Căpușul de Câmpie, care era lângă pod.

Am auzit când l-au împușcat ceva ofițeri cu chipiuri de culoare albastră și hainele erau kaki. După ce l-au împușcat, acesta zăcea în marginea șanțului, cam de dimineață până a doua zi noaptea, când a fost îngropat.

Tot satul a venit din Căpușul de Câmpie să-l vadă pe Remus Brustur împușcat. Miliția a încercat să oprească oamenii dar nu a reușit fiindcă populația era foarte multă, care era foarte indignată de fapta criminală comisă de acest om de la securitate.

Nu știu motivul pentru care a fost împușcat Remus Brustur, dar cred că nu a vrut să dea grâul la Arie; atunci s-au făcut primele Arii¹⁰.

Eu când l-am văzut pe Brustur Remus mort, am întrebat pe acel militar de ce l-a împușcat, ce s-a întâmplat? La care acesta a început să râdă și mi-a spus că a încercat să fugă de sub escortă și a fost împușcat. Apoi eu am plâns și am plecat, a venit apoi lumea și l-a văzut. O zi întreagă a fost păzit de un subofițer și l-au văzut oamenii cu toate că miliția a încercat să nu dea voie să se apropie de cel împușcat. Cei care l-au împușcat s-au șters pe iarbă de noroi pe cizme și au plecat spre Lechința.

A fost îngropat în noaptea următoare de către doi chiaburi din Band, Rațiu Gheorghe și Manu Vasile, ambii din Band și mai trăiesc și azi. Mort a mai fost văzut și de Pădurean Ioan, născut în 1910, vecinul nostru și alți oameni din Căpușul de Câmpie. Am auzit că ar fi fost împușcat și un alt om din Papiu, cu numele Bihoreanu cum știu oamenii din Fânațe și vor spune ei.

La Căpușul de Câmpie, atunci era șef de post unul Bereski.
Căpușu de Câmpie, la 28.07.1978”.

Buja Dumitru¹¹

„Subsemnatul Buja Dumitru (...) născut în 1890, iulie 20, în Sântana de Mureș (...) declar următoarele:

În ziua de 31 noiembrie 1918, am plecat la Alba Iulia cu trenul personal de la Târgu-Mureș. Au mai plecat cu mine: Ioan Roman, preot; Ioan Fleșeriu, învățător, din Voiniceni de loc; Gheorghe Chinezu din Sântana, era țăran, avea un frate Ioan ce era profesor; Ioan Viciu din Sântana, tatăl lui era notar aici în

¹⁰ Loc special amenajat unde se treierau cerealele. Țăranii erau obligați să folosească aceste locuri pentru a preda, totodată, și cota impusă de Stat.

¹¹ SJAN Mureș, *Colecția de documente a Filialei Arhivelor Statului Târgu Mureș*, dos. 613/1978, f. 80-82.

Sântana, tatăl lui era din Sâncraiu de Mureș. Au mai fost și alții, dar am uitat de ei că au și murit.

Am mers pe drum, tot cântam și jucam. La gară, la Alba Iulia, ne-au așteptat cu mare alai și muzică. La Alba Iulia, am ajuns ziua și am fost la adunare. A fost multă lume. A fost multă lume când ne-am dat jos din tren, numai om, vedeam o mare de oameni cu costume naționale românești din toată Transilvania: de la Oradea la Brașov, Bistrița, Arad. Am văzut oameni ce plângeau de bucurie. Se sărutau unii cu alții cu toate că nu se cunoșteau.

Am cântat pentru prima dată după secole de suferințe „Hora Unirii”, „Deșteaptă-te române” și alte cântece pe care până atunci le cântam numai în șoaptă, pentru că dacă le cântam ne băgau la închisoare ori chiar ne împușcau.

A fost la unire și fratele meu Vasile Buja, care este născut în 1882 și a decedat. El a fost cu cei din Bărdești. Au fost și din Voiniceni, Ceușul de Câmpie și alte sate de pe Mureș și Câmpie.

Adunarea de la Alba Iulia s-a ținut acolo unde a fost tras pe roată Horea și Cloșca, lângă Cetate. Au fost cam 10-14 tribune improvizate la care se urcau și vorbeau oameni din toată Transilvania și intelectuali și țărani și muncitori.

Am văzut pe președintele adunării de la Alba Iulia, Gheorghe Pop din Băsești, pe Vasile Goldiș, profesor, și pe Ioan Suciu, organizatorul adunării de la Alba Iulia.

Am văzut pe Gheorghe Pop de Băsești de 86 de ani. Era și a venit la adunare, alături de 2 consăteni, care a fost întrebat cum de s-a încumetat să vină la Alba Iulia la cei 86 de ani ai săi? Acesta a răspuns: «o, nepoate cum să nu viu când eu aștept această zi de 80 de ani; am venit chiar dacă voi muri aici». Lacrimile-i curgeau din ochi pe obraz, apoi musteți și apoi în barbă, dar tot vorbea despre dreptul nostru de a ne uni cu România.

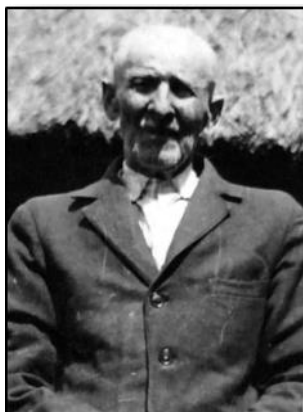
Ungurii nu au avut curaj să facă scandal cu noi, cu românii. Noi le-am spus să nu încerce scandal, că va fi rău de ei și așa că ne-au înțeles și s-au predat.

Eu am fost în armată la unguri, aici în Târgu-Mureș. Pe front am fost în Rusia și am fost aproape de Kiev. Am luptat și în armata română pentru formarea României mari.

Am avut și decorații, 3 de la unguri și 3 de la români. Le-am pierdut și nu mai am niciuna.

La români și la unguri eu am fost plutonier și mi-am făcut datoria așa cum se cere față de lege și popor. În armata română am stat până la încheierea păcii”.

Crețu Petre¹²

„Subsemnatul Crețu Petre, fiul lui Ioan și Anica născută Șanta în 1897, în comuna Iclânzul, județul Mureș, căsătorit, am un copil, 4 clase, naționalitate română, declar următoarele:

În anul 1918, luna septembrie 15, după ce am venit din Rusia, am fost cu armata în Basarabia pentru a ajuta să se facă unirea Basarabiei cu România din primăvară.

Apoi am venit acasă, în noiembrie 25, și am stat numai trei zile și pe urmă am plecat la Alba Iulia pe 1 decembrie 1918 când ne-am unit cu Basarabia, Bucovina și România.

La îndemnul preotului din Iclânzul, Orbean Romul, care a murit demult, de peste 30 de ani, am plecat de aici, din comună, cu Gurghean Vasile, Orbean Filon, Boari Andronic, care trăiește și azi, Boariu Iosif, Mureșan Artinie, Muntean Ioan (ns. 1896) și alții.

Am plecat cu trenul până la Alba Iulia de la Iernut, am avut drapele, am avut goarnă și microfon. Am plecat cu 10 zile înainte de adunarea de la 1 decembrie 1918, am plecat civil, dar acolo mi-au dat haine militare.

Am avut misiunea să asigurăm ordinea publică în cele 10 zile, am fost și atacați de nemții care veneau de pe front de la [indescifrabil] după tren. Noi nu-i lăsam să vină în oraș. Am văzut că un căpitan de nemți în gara Blaj a scos pistolul și a împușcat pe loc pe un căpitan de români, că acesta a spus să plece din gară mai repede și să nu se răspândească prin orașul Blaj.

De la Blaj la Alba Iulia ne-au dus cu două furgoane [cărute militare - n.a.] până la Alba Iulia unde, în capul orașului am fost așteptați de fanfara militară. La Alba Iulia am ajuns înainte de 1 decembrie 1918.

Aici, generalii se urcau pe tribună și ne vorbeau despre necesitatea făuririi României Mari, cum am fost subjuogați peste 1000 de ani de către unguri și cât sânge am vărsat noi românii.

Și la 1 decembrie 1918, batalionul a fost tot de gardă.

A vorbit generalul Moșoi [Moșoiu – n.a.], Averescu și alții. Noi suntem o Românie liberă și am fost jefuiți de bandele ce ne-au furat.

Batalionul nost a fost la Blaj, apoi ne-au dat arme noi, 25 de cartușe, echipament și am făcut ordine.

Acasă am venit prin 15 decembrie 1918, am dat hainele în primire și am venit acasă la Iclânzul”.

¹² Loc. cit., f. 54-55.

Gabor Constantin¹³

„Subsemnatul Gabor Constantin, fiul lui Constantin și Lucreția, născut la 1 decembrie 1899 în Sântana, satul Bărdești, căsătorit cu Goga Albertina din Cătina, județul Cluj, am 7 clase, profesia agricultor, pensionar de la IPROFIL 23 august Tg. Mureș, unde am fost paznic, declar următoarele:

În anul 1916, am intrat în războiul din Italia cu armata austro-ungară la regimentul 62 infanterie cu sediul în Târgu Mureș.

În 1918, cam prin octombrie, când a fost revoluția, fiecare militar și ofițer au părăsit unitățile austro-ungare și plecau fiecare spre țările lor. Germanii plecau în Germania, sârbii în Serbia, românii către Transilvania. Plecau fiecare cu armamentul și echipamentul ce-l aveau în primire și cu 50 de cartușe, arma MANIKER (Manlicher – n.n.) și am venit acasă la părinți, în satul Bărdești.

În luna noiembrie, a venit cineva de la Târgu Mureș și ne-a spus că s-a înființat o Gardă Națională Românească la Tg. Mureș și că este nevoie mare de feciori de români. Atunci eu, cu Moldovan Iosif (născut în 1897, trăiește și azi), Pelea Ștefan, care a murit împușcat de hortiști la 16 octombrie 1944 în Moisei-Maramureș (el a fost născut în 1898, nu a avut copii), Hădărău Simion, născut în Bărdești, la 1899, din Bărdești, noi patru am plecat imediat ce am aflat că se formează Gardă Națională Românească la Târgu-Mureș în luna octombrie 1918.

La Tg. Mureș am fost primiți de Căpitan Cîndea Nicolae, Dr. cpt. Musca, fost director de spital la Tg. Mureș, lt. Roman din comuna Oroiu de Câmpie, inginerul slt. Niculescu din Bărdești, slt. Ghibuțiu din Voiniceni și alți ofițeri.

Noi am avut cazarma pe Bulevard, în Tg. Mureș, unde a fost 82 Infanterie. Acolo am mers în uniformă așa cum am venit din războiul austro-ungar cu arma și 50 de cartușe. Pe urmă, după câteva zile au venit foarte mulți români și s-a format garda românească.

Sub comanda cpt. Cîndea Nicolae am mers la „Székely Gárda” ungurească și am luat tot armamentul muniția, căruța, alimente. Ei nu au opus rezistență, s-au predat și au spus că pleacă la Cluj, că acolo se vor întări și se vor apăra mai bine.

Noi am făcut patrulări prin orașul Tg. Mureș și tot ce am găsit de ale armatei (echipament, căruțe etc.) le luam și le duceam la garda noastră de pe Bulevard.

¹³ Loc. cit., f. 22-23.

Noi fiind mai mulți decât garda maghiară, ei s-au predat și nu au deschis foc asupra noastră de frică. Noi toți eram în uniformă austro-ungară cu toți ofițerii în frunte.

Înainte de a sosi armata română, cam cu o săptămână mai înainte, a adus cineva de la Sibiu panglici cu tricolorul românesc. Cpt. Cîndea Nicolae ne-a adus cam 40, pentru că a primit telefon să mergem la gara mare Tg. Mureș pentru a primi armata română, am fost și eu ales. Toți aveam 3 culori la chipiu pentru a ne recunoaște că suntem români și nu unguri.

În ziua de 2 decembrie 1918, a sosit în gara Tg. Mureș armata română la care noi, cei 40, cu căpitanul în frunte, le-am făcut primirea (cpt. Cîndea Nicolae). Noi nu cunoșteam gradele românești pentru că nu am văzut armata română. Armata română a venit cu muzica lor de la Reghin.

Armata și fanfara română cânta „Deșteaptă-te române”. „Hora Unirii” am jucat-o acolo unde se reconstruiește statuia lui Avram Iancu¹⁴, după care am plecat sus pe bulevard la cazarmă.

Aici a luat comanda colonelul Filichi și alți ofițeri din Vechiul Regat. Colonelul a dat ordin să patrulăm în orașul Tg. Mureș pe străzi, noi cei mai vechi din Transilvania, cu câte 1-2 din armata nouă venită din Regat. Am avut ordin că cei ce fac dezordine să fie duși la cazarmă și acolo erau judecați și muștrați.

Unii militari unguri și civilii unguri ne ciufuleau că au venit „OPINCARI” de români.

La corpul de gardă doi soldați își tocmeau opincile, iar un ofițer ungur i-a râs. Atunci, cei doi soldați români s-au năpustit asupra ofițerului ungur și i-au luat cismele și pe ofițerul ungur l-au obligat să se încalțe cu opincile. Astfel de situații au fost mai multe cazuri între români și unguri.

La Garda Națională din Tg. Mureș am stat cam 3-4 luni de zile până ce s-au mai înființat 2 regimente și pe urmă am venit acasă.

După aceea, am plecat cu armata română la Budapesta unde am stat 3 luni și apoi ne-am retras. Am fost cu regimentul condus de generalul Moșoiu Traian, comandantul trupelor din Transilvania”.

Ghibuțiu Augustin¹⁵

„Augustin Ghibuțiu, fiul lui Petru și Anica, născut la 21 iulie 1897, în localitatea Voiniceni, județul Mureș, a participat la primul Război Mondial (1916-1918) alături de armata română. La fel, a participat la 1 Decembrie 1918 la marea sărbătoare ce a consacrat Unirea Transilvaniei cu România Mare.

¹⁴ Este vorba de actuala statuie ridicată în anul 1978, în Piața Trandafirilor.

¹⁵ SJAN Mureș, *loc. cit.*, f. 50.

În luna mai 1944, a fost concentrat de către autoritățile hortiste la muncă forțată în munții Copilaș, județul Maramureș unde a lucrat alături de circa 10000 de români, evrei și țigani la fortificații, cazemate, șosele, tranșee etc.

În luna octombrie, la început, după ce s-a retras armata hortistă spre Ungaria, a încercat să vină acasă, cu încă 29 de români. Au fost prinși și împușcați de către TABORI CSENDERI în comuna Moisei, în casa lui Ioana Ștețcu, în ziua de 16 octombrie 1944.

Relațiile le-au dat camarazii de lucru și familia lui”.

Vasile T. Suci

Gorea Simion¹⁶

„Fiul lui Dumitru și Ludovica, născut în 28 august 1898, în comuna Crăiești, satul Milășel, județul Mureș, ocupația agricultor, căsătorit cu Maria Graur. A avut 4 copii: Dumitru, Ioan, Liviu și Ana.

A participat la 1 Decembrie 1918 la actul Unirii Transilvaniei cu România; a participat și la Primul Război Mondial (1916-1918), fiind și decorat pentru contribuția adusă la aceste evenimente.

Autoritățile hortiste, în 1944, prin luna mai, l-au concentrat la muncă forțată alături de alți români, evrei și țigani în munții Copilaș din Maramureș. În luna octombrie, 1944, după ce s-a retras armata hortistă spre vest, a încercat să vină acasă, la familie, a fost prins de acei TABORI CSENDERI și împușcat împreună cu alți 29 de români, în casa Ioanei Ștețcu din Moisei. Pentru acest motiv nu și-a mai văzut familia și satul natal atât de drag și iubit de el.

Relații am primit de la soție, copii, camarazi de luptă și muncă etc”.

Vasile T. Suci

Gurghean Mihăilă¹⁷

„Subsemnatul Gurghean Mihăilă, fiul lui Ioan și Anica, născut la 1899, iunie, 14, în Iernut, jud. Târnava Mică, domeniu romano-catolic, căsătorit cu Oltean Anica din Iernut, (trăiește, are 83 ani), am 2 copii, o fată și un băiat, (feciorul Gurghean Gheorghe, născut în 1929), muncitor la termocentrală, studii 4 clase, cu domiciliu în Iernut, str. A. Iancu, nr. 11, declar următoarele:

¹⁶ Loc. cit., f. 48.

¹⁷ Loc. cit., f. 44-46.

Când a venit unirea în 1918, învățătorul Alexandru Macarie (are o fată de 82 de ani, și trăiește în Iernut, str. Dacia Traiană nr. (?). O cheamă Felicia Macarie), a strâns, la Școala din Iernut, școala care era în partea către Mureș, tinerii, fete și băieți. Școala aceea mai este și acum în Iernut, este magazia Cooperativei de consum din str. Unirii.

Acest învățător patriot ne-a strâns la școala din Iernut pe toți flăcăii și fetele și ne-a învățat cântece românești pentru unire. Am învățat în cor cântecele: „Hai să dăm mână cu mână”, „Deșteaptă-te române”, cântecul lui Avram Iancu și altele.

Pe urmă, am plecat cu muzicanți și drapele cu trei culori românești la Alba Iulia. Au fost și Toader Șimon cu soția lui Țira Cioca (?), învățătorul Alexandru Macarie (trăiește și azi în Iernut, str. Mihai Eminescu) și alți feciori și fete de atunci. În total am plecat cam în jur de 30 de tineri cu muzicanți și drapele. Au plecat cu trenul special pus la dispoziție. La Alba Iulia, am ajuns după masă, cam pe la 2 și de la Iernut am plecat cam la 11,00.

Pe drum nu ne-a atacat nime, nici la dus și nici la întors acasă.

La Alba Iulia am fost aranjați pe comune. Noi am avut în frunte pe primarul Ioan Ghip, care a decedat. Atunci a fost și regele la Alba Iulia. Erau așezate toate comunele în ordine cum veneau și soseau la Alba Iulia. Noi, cei din Iernut am fost duși direct în centru unde era armata și poliția care făceau ordine.

Șeful gărzii românești era țăranul român Ghip Ioan din Iernut. A venit din Sălcud cu un locotenent român călare cu un drapel în frunte, locotenentul Truță, cântând cântece revoluționare românești.

Regele Ferdinand a chemat pe primari și pe șefii delegațiilor din toate comunele. Menționez că am fost la Alba Iulia în 1918 ca și în 1926¹⁸ am fost la Alba Iulia.

Când au venit oameni din război, în 1918, la Iernut și la Sălcud s-au înființat gărzi naționale. Iernutul a fost sediul Gărzii naționale române. Chiar în sala în care ne găsim azi 22 iulie 1978, azi Consiliul popular comunal Iernut. Din garda română făceau parte Filon Șimon, Henteș Ioan, Bordea Vică, preotul Alexandru Papiu, învățătorul Alexandru Macarie și alții. Scopul gărzilor a fost menținerea ordinii publice.

Au funcționat ambele gărzi cu comandamente separate. Șeful gărzii ungurești era Cibi Domokos, fostul primar.

¹⁸ Este vorba de anul 1922 când, în contextul Încoronării de la Alba Iulia, la București a fost organizată o mare paradă militară pe sub Arcul de Triumf.

În luna ianuarie-februarie 1919, a venit un sublocotenent, ginerele protopopului Papiu Alexandru din Iernut, care locuia cu socrul său în Iernut. El de loc era din Sălcud, nu știu unde a făcut armata și a dezarmat garda ungurească, rămânând numai garda românească împreună cu sălcudenii, până la un timp de câteva săptămâni, de a venit armata de au făcut ordine.

Tata a fost administrator în timpul Austro-Ungariei, în 1910, la Kuldești, la 4 km de Iernut, locul unde este termocentrala Iernut, unde se face pescăria acum în Iernut. Aici locuiam cu părinții până în 1910. Tata și mama au fost obligați de statul ungar să vorbească numai ungurește în casă și la domeniul romano-catolic.

Am fost 6 copii, 3 feciori și 3 fete, toți români din moși-strămoși, dar din cauză că părinții au fost obligați să învețe și să vorbească numai ungurește în casă cu copiii[i], noi cei 6 copii nici nu am învățat limba română până după 1910, când ne-am mutat de la acest domeniu în comuna Iernut, unde s-a permis să vorbim în casă românește. Când am învățat limba română, eu aveam 10 ani.

Până la această dată, am auzit limba română de la tata și mama numai când se certau ca noi copiii să nu știm ce zic pe românește.

Am umblat numai la școala ungurească obligatoriu. În timpul Ungariei, dacă am zis bună ziua la primărie, am fost dat afară să ies și să intru din nou și să zic pe ungurește.

După 10 ani am mers la școală românească, a venit viceprefectul ungar, ne-au spus că cine știe ungurește, cum am ridicat mâna și am zis că eu știu ungurește. Atunci, din toată clasa de români, mie mi-a dat o coroană, la restul, pentru că nu au știut ungurește, nu le-au dat nimic. Au început să plângă copiii[i] că lor nu le-a dat câte o coroană. La mama i-a părut bine de acea coroană, că eram săraci.

Pe soția mea, Oltean Rodica, au dat-o afară din birou, în 1916, de la primărie de către notarul ungar pentru că nu a zis bună ziua pe ungurește”.

Hodoș Gheorghe¹⁹

„Subsemnatul Hodoș Gheorghe, fiul lui Alexandru și Anica, născut în comuna Ungheni, la 1900, februarie 8, de profesie agricultor; studii 8 clase, căsătorit, am un copil, cu domiciliul în Ungheni, str. Principală nr. 356, declar următoarele:

În anul 1918, am fost la Alba Iulia, la 1 decembrie, la Unirea Ardealului cu România. Domnul părinte Victor Tufan ne-a strâns la biserică și apoi în stradă că se face

¹⁹ Loc. cit., f. 28-31.

Unirea Transilvaniei cu România Mare. De fapt, s-a format comitetul și Garda Națională Românească, din frații mei Hodoș Ioan, care a venit din Rusia ca prizonier, Covrig Ioan, vecinul Botoș Ioan și Radu Ioan zis Monu. A mai fost și un evreu, Izidor și cu mine.

Toți cei din Garda Română aveam arme și muniție, așa cum am venit de pe front. La Arad, eu cu alți camarazi ce veneau de pe frontul italian ne-am întâlnit cu trupele române²⁰; noi eram în echipament unguresc și nu ne-au luat armele și muniția. Eu am fost cu armata maghiară în Italia la 3 Honvezi, care aparținea de Debrețin.

Acasă am venit cu trenul și am ajuns prin 5 noiembrie 1918. După care, am participat la Garda Națională Română în Ungheni și apoi, la 1 decembrie 1918, am plecat la Alba Iulia ca civil, cu trenul din gara Ungheni

Trenul era plin de oameni veniți de prin Tg. Mureș, zona Reghinului, Tirimia, Cerghizel și comune din zona Târgu-Mureșului.

La Alba Iulia am plecat aproape tot satul care s-au putut urca în trenul supraaglomerat. Îmi amintesc că au fost printre alții la Alba Iulia, la 1 decembrie 1918, primarul din Ungheni, Suci Dumitru zis Stoly, Istrate Vasile (decedat), Nemeș Ioan (decedat), Botoș Toma și foarte mult tineret care au avut drapele tricolor. Noi nu am avut muzică. Noi cântam „Hai să dăm mână cu mână”, „Deșteaptă-te române” și alte cântece patriotice.

Noi am mers bine cu trenul. Am pornit în dimineața de 1 decembrie 1918, trenul a mers direct fără oprire și am ajuns la Alba Iulia cam pe la ora 10,00.

La Alba Iulia era atâta lume cât vedeam cu ochii. Nu știu dacă erau și unguri între cei adunați la Alba-Iulia pentru că nu se arătau numai românii noștri.

Când am plecat la gară la Ungheni pentru a merge la Alba Iulia, o unguroaică Narady Erji a lui Bekear ne-a „fotografiat” ridicându-și hainele în cap. A fost dusă de garda națională și i-au dat 25 la fund. Numai cu aceasta i-a pus la punct pe maghiari. Nu au avut gardă națională ungurească în 1918, ci numai românească”.

Kozoș Grigore²¹

„Subsemnatul Kozoș Grigore, fiul lui Petru și Maria, născut în 27 februarie 1896 în Râciu, județul Mureș (analfabet) nu știu carte, căsătorit cu Artina Năznean din Fânașele Mădărașului, născută în 1897, iunie 20, fără copii, declar următoarele:

²⁰ Afirmație cu totul inexactă, probabil un viciu de memorie.

²¹ *Loc. cit.*, f. 24-27.

În 1918, în luna octombrie, ziua 20, am plecat din Râciu la Tg. Mureș, singur la îndemnul preotului Pop Filip din Râciu, pentru a participa la constituirea Gărzii Naționale Române din Tg. Mureș. Din Râciu nu a mai venit nici un om, numai singur am mers.

Am plecat voluntar, în 20 octombrie 1918, după ce am venit de pe frontul italian din Marea Adriatică, când s-a destrămat toată armata austro-ungară. Am venit acasă

cu trenul și pe jos, cum am putut. Eram în uniformă de soldat maghiar, am fost la Regimentul 62, Compania a 12-a. Am venit acasă cam pe la începutul lunii octombrie 1918, cu pușca MANLIKER și cu cartușe de război, cu țoc-poc ce-am avut la mine.

Am stat acasă cam o săptămână, după care am plecat la Tg. Mureș, tot în uniformă maghiară, cu pușca și cartușele la mine, pentru a intra în Garda Națională Română.

Am mers pe drumul către Sântana de Mureș și la gat am trecut peste Mureș, m-am prezentat noaptea, pe la ora 2, la cpt. Cîndea Dumitru și cpt. Moșora Ioan care m-a îmbrățișat și mi-a zis „Bravo Români”. Era la cazarma aia de sus, de pe bulevard. Din Râciu nu a mai vrut să vină nici un tovarăș cu toate că eu la făgădău, în ziua de 20 octombrie 1920²², am băut cu mai mulți români tot de seama mea și ne-am înțeles ca să mergem la Tg. Mureș. Acești colegi de-ai mei nu au venit pentru că părinții lor au zis să nu meargă la moarte și le-a fost frică. Și așa eu am plecat singur. Când am sosit în Râciu, am tras un cartuș în sus ca semn cu nu știu dacă voi mai veni înapoi sau nu.

Comandantul Gărzii Române era cpt. Firulescu și alții străini. În Garda Națională mai erau români de prin Căpuș, Oroii, Iclănzul. Din Oroii știu că era Codarcea Ilie, născut în 1896, cu care am fost coleg și pe front și la Garda Națională din Tg. Mureș (este mort).

La gardă am avut misiunea să păzim cazarma de pe bulevardul din Tg. Mureș, unde eram până la Crăciun cam 150-200. A doua zi de Crăciun am atacat „VÉRES GÁRDA” ungurească cu focuri de armă, la cazarmă. Noi am tras în ei și ei în noi și așa au murit de la ei 35 și de la noi 7 tovarăși de armă. Aceasta a fost a doua zi de Crăciun, an 1918. Dimineața de 27 decembrie 1918, cam pe la ora 8-9 ei, adică garda ungurească, au scos drapelul alb și au cerut să nu mai tragem și să-i lăsăm să-și strângă morții. Noi i-am lăsat să-și strângă morții

²² Este vorba, probabil, despre ziua de 20 noiembrie 1918.

pentru că garda lor spre ziuă s-a și retras în oraș. Noi nu am ieșit din cazarmă. Noi am tras prin geamurile cazărmii și pe unde am putut, pe sub pereți.

După aceea ei și-au strâns morții. Nouă românii, dar mai ales româncele de pe Câmpie ne-au adus de mâncare. Pe urmă noi am patrulat prin orașul Tg. Mureș, noaptea ne-au atacat împușcând 7 inși din Garda Națională Română.

Apoi a venit de la București, cam prin 2-5 ianuarie 1919, a venit cpt. Firulescu care a înființat comenduirea pieții cu sediul unde a fost poliția ungurească (Tg.-Mureș, str. Trandafirilor, nr. 43, azi) cu misiunea ca toți cei ce comiteau atentate să fie duși la comenduirea pieții și acolo le dădeau 25 la fund și așa am învins cu ei.

În timpul dictatului de la Viena din 1940-1944, pentru aceste fapte am fost dus în luna martie 1941 la poliția din Tg. Mureș unde am fost ținut 3 luni de zile. Aici erau mai mulți români pe care ne băteau, eram peste 1000 de români arestați și ținuti într-o baracă lângă malul Mureșului, înspre Sântana de Mureș, 3 luni de zile, din martie până în iunie 1941.

În iunie ne-au dat drumul acasă și trebuia să mă prezint tot a 2-a zi la jandarmii hortiști din Râciu pentru a fi convinși că sunt acasă. Am fost bătut cu bâta în tălpi, nu am putut umbla 3 luni de zile, cum am fost bătut în tălpi când am fost dus la Târgu-Mureș în luna martie 1941 și-am stat în lagăr până în luna mai 1941. În timpul acesta nu lucram nimic ci numai ne băteau în fiecare zi /... /

Am fost sergent în timpul primului război la unguri și sergent am fost și la români după unire. În 1920, prin iunie, contingentul 18-19 de maghiari a fost chemat sub arme de către români; au intrat pe poarta cazărmii din bulevard, din Tg. Mureș au venit cam 300 de unguri care au fost în curtea cazărmii; un colonel, în limba maghiară le-a spus: «care vreți să rămâneți mai departe aici unde aveți părinți și frați pășiți din front afară». Au ieșit cam 80; colonelul a repetat din nou pe la ora 4,00 după amiază, au ieșit 12. Și la ora 20 au mai ieșit câțiva unguri din contingentele 18, 19 și 20 care au vrut să rămână aici. Cam 87 din circa 300, restul nu au depus jurământul față de statul român plecând în Ungaria. Asta a fost luni și până joi, toți cei care nu au depus jurământul românesc au avut aprobare să plece în Ungaria cu pachet de 40 kg și fără bani. Joi s-au prezentat la Cercul de recrutare toți cei care au refuzat să depună jurământul și cu fanfara militară românească au fost conduși la gara Tg. Mureș și cu trenul, încuiați în vagoane, i-au trimis în Ungaria”.

Negovan Petre²³

„Subsemnatul Negovan Petre, fiul lui Ioan și Valeria, născut în 1898, 20 februarie, în comuna Sânpetru de Câmpie, satul Sângeorgiu de Câmpie, declar ur-

²³ Loc. cit., f. 18-20.

mătoarele:

În 1 Decembrie 1918 eu eram în comuna Sângeorgiu de Câmpie, jud. Mureș, comandant de Gardă Națională Română care a luat ființă în toamna lui 1918. Din gardă mai făceau parte cam 20 de persoane printre care amintesc pe: Șimon Eugen, născut în 1898 (era elev în Târgu-Mureș la Liceul Papiu Ilarian, actualmente); Pîrlea Vasile născut în Sânger, lângă Luduș, fost învățător în Sângeorgiu de Câmpie; Uifălean Vasile născut în 1896 în Sângeorgiu de Câmpie; Zăhan Vasile, născut în Sângeorgiu de Câmpie, în 1894, agricultor; Uifălean Ioan născut în 1892 în Sângeorgiu de Câmpie/Sânpetru C., agricultor.

Au mai fost la Alba Iulia împreună cu mine Vulcu Nicolae, proprietar din Râciu, județul Mureș care era mai bătrân decât mine cam cu 10 ani.

Ceilalți amintiți de mine au făcut parte din garda națională română din Sângeorgiu de Câmpie, comuna Sânpetru, jud. Mureș.

La Alba Iulia, la 1 Decembrie 1918 au mai fost împreună cu mine, proprietarul Vulcu Nicolae, Șimon Dionisiu proprietar din comuna Sânpetru de Câmpie, satul Sângeorgiu de Câmpie. La fel a mai fost Grecu Gheorghe, fostul preot din Sângeorgiu de Câmpie; Pîrlea Vasile, învățător; Aștelean Iuliu din Valea Sănmărtinului/Râciu.

Noi cei din satul Sângeorgiu de Câmpie, județul Mureș am plecat din comună la gară la Sărmășel, cam 12 km. pe jos. De la gară am luat trenul spre Luduș-Războieni.

La gară la Sărmășel, cu o zi înainte de 1 Decembrie 1918 ne-am întâlnit cu multe delegații de prin: Sânpetru, Dâmbu, Tușin, Silivaș și Sărmășel. Din fiecare sat erau 1-2 drapele tricolor românesc.

La noi în comună, preotul Grecu Gheorghe a organizat plecarea. Menționez că inv. Șimon Alexandru din Sângeorgiu de Câmpie era pe timpul acela pensionar de vârstă și a fost delegat cu drept de vot la Adunarea de la 1 Decembrie 1918, care a intrat în biserică pentru a vota UNIREA²⁴.

Pe drum, în gară la Războieni, în ziua de 1 Decembrie 1918, cam în jurul orei 5 dimineața, trenul fiind oprit în gara Războieni, garda națională maghiară (Szekely Kocsard) a deschis foc cu armele asupra trenului și a mulțimii din tren. Trenul era încărcat cu oameni și pe scările vagoanelor.

Noi cei din garda națională română eram înarmați cu puști „MANNLICHER” și am ripostat cu foc. Nu am văzut să fie morți sau răniți numai focuri de armă s-au tras din ambele părți.

²⁴ Este o confuzie, deoarece Rezoluția s-a votat în Sala Cazinoului care, de atunci, poartă numele de Sala Unirii.

La Războieni am primit ajutor de la garda națională română din Cucerdea românească care a alungat garda națională maghiară. Cam după 30 de minute de staționare în Războieni am plecat mai departe cu trenul spre Alba Iulia”.

Puiu Mihăilă²⁵

„Subsemnata Puiu Carolina, născută Siklodi, (...) căsătorită cu Puiu Mihăilă (...) declar următoarele:

Din cele povestite de soțul meu Puiu Mihăilă, după ce m-am căsătorit în anul 1926, cunosc că în anul 1918, Decembrie 1, a participat la Adunarea de la Alba Iulia, când s-a hotărât Unirea Transilvaniei cu România. La fel cunosc că în anul 1917, soțul meu a fost în armata Austro-ungară și a luptat cu italienii. A fost în tranșee în Italia, unde a degerat din cauza frigului. A fost luat prizonier de italieni. Pe urmă a venit din Italia, în 1917 și s-a înrolat în armata română și a luptat până la formarea României Mari.

A primit de la statul român și decorații în nr. de 3, pe care le predau pentru a fi păstrate la muzeul din Târgu-Mureș. În 1918, a plecat cu mai mulți tineri cu trenul de la Toplița”.

Puni Vasile²⁶

„Fiul lui Izidor și Anica, născut la 26 ianuarie 1899 în Sântana de Mureș, căsătorit cu Maria Cengher din Suseni Reghin. A avut 2 copii, Denisa și Avram.

A participat voluntar la Adunarea de la Alba Iulia, în 1 Decembrie 1918. A participat la primul Război Mondial, în luptele de la Mărășești fiind decorat pentru aceasta.

În 1944, în luna mai, a fost dus la muncă forțată de către autoritățile hortiste în munții Copilaș, județul Maramureș. În luna octombrie, când a plecat spre casă din detașamentele de muncă, a fost prins de „TABORII CENDERI” și împușcat în comuna Moisei, într-o casă din lemn împreună cu 29 de români, la data de 16 octombrie 1944.

²⁵ SJAN Mureș, *Colecția de manuscrise*, dos. 612/2, *Dosarul unionistului Mihail Puiu, fost deportat de hortiști în anul 1940-1941*, f. 13.

²⁶ SJAN Mureș, *Colecția de documente a Filialei Arhivelor Statului Târgu Mureș*, dos. 613/1978, f. 52.

Relațiile le-am obținut de la familie, soția și copii, judecătoria Târgu-Mureș și de la foști camarazi și tovarăși de ai lui”.

Vasile T. Suci

Raica Alexandru²⁷

„Alexandru Raica, fiul lui Iosif și Maria, născut la 20 decembrie 1897, în comuna Pănet, satul Hărtău, a participat în mod voluntar la actul Unirii Transilvaniei cu România, la 1 Decembrie 1918, a participat la primul Război Mondial. În timpul anului 1944, prin luna mai, a fost dus de către autoritățile horticiste la muncă forțată, apoi când a încercat să vină spre casă din munții Copilaș-Maramureș, unde a lucrat la fortificații, a fost prins și împușcat la Moisei, județul Maramureș într-o casă de lemn, în 16 octombrie 1944. Relațiile culese de la familie, camarazi și consăteni”.

Vasile T. Suci

Tilea Vasile și Petărlăcean Filon²⁸

„Subsemnații Tilea Vasile – Buzău, născut în Bogata de Mureș la 1901, martie 16 și Petărlăcean Filon, născut în 1899, mai 6, în comuna Orosia, declarăm următoarele:

În anul 1918 ne găseam amândoi în comuna Orosia, vecini cu locuințele.

Învățătorul Moldovan Romul a organizat plecarea noastră din Orosia, cam în 30 noiembrie 1918, am plecat cu trenul de la stația Cuci. După masă am plecat la Alba Iulia cu trenul din stația Cuci, cam 12 români, în majoritate tineri. În fruntea noastră a fost învățătorul Romul Moldovan, care a decedat și nu mai are pe nime în Orosia.

Am plecat în costume naționale, cu steaguri, cu muzică. Era lume multă. Toate trenurile de marfă speciale se îndreptau spre Alba Iulia.

Din stația Cuci am plecat în 30 noiembrie 1918, ora 16 și am ajuns la Alba Iulia la 20-21.00. Noaptea am fost găzduiți la Alba Iulia, am făcut focuri și se frigeau boi la frigare.

Dimineața, pe la ora 7-8 toți, în grupuri, ne-am adunat la cetate, în spatele cetății pe platou; aci am cântat cântece: „Deșteaptă-te române”, „Pe-al nostru steag e scris unire”... Lumea era foarte entuziasmată, cântau și plângeau de bucurie. Se îmbrățișau oameni care nu s-au văzut niciodată în viață.

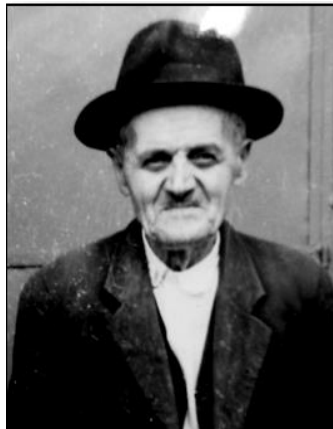
Am fost organizați pe plăși și județe, încolonați câte 4 cu rânduri, eram în roată toți oamenii, peste o sută de mii.

²⁷ Loc. cit., f. 49.

²⁸ Loc. cit., f. 63.

Tilea Vasile

Petărlăcean Filon

Nu am văzut să fie unguri, ei nu au vrut să facem unire cu România. Era și armată românească care făcea ordine²⁹. Am văzut moți mulți de prin Munții Apuseni. Noi am umblat numai la școală ungurească. Au vrut să ne maghiarizeze pe toți românii.

A doua zi, în 2 Decembrie 1918 am venit acasă și am povestit ce am văzut la Alba Iulia. Toată lumea cânta prin restaurante, pe străzi și erau foarte bucuroși. Ungurii nu prea erau bucuroși de unirea Transilvaniei cu România.

Armata română am văzut la Iernut cam prin 3 -5 decembrie 1918, care a fost primită cu drag de toți românii”.

Togan Mihăilă³⁰

„Subsemnatul Togan Mihăilă, fiul lui Gavrilă și Dochîța, născut în 1897, noiembrie 19, în Sântana, satul Bărdești, județul Mureș, declar următoarele:

Am participat la primul război mondial 1916-1919. Am fost dus pe front în Bucovina, în Rusia. Am fost rănit la umărul stâng în 1917, cam în decembrie. Pentru această rană am fost lăsat acasă pe un an de zile. S-a terminat anul de concediu medical și nu am mai mers înapoi la armata austro-ungară din cauză că am aflat că se termină războiul.

În vara anului 1918, am fost acasă, în orașul Tg. Mureș; locuiam în str. Avram Iancu. Am aflat că se organizează la Alba Iulia, pentru ziua de 1 decembrie 1918, o mare adunare a românilor unde se va hotărî Unirea Transilvaniei cu România. Eu, fiind flăcău necăsătorit, am plecat în ziua de 1

²⁹ Face referire de fapt la formațiunile de gărzi naționale, majoritatea membrilor acestora purtând uniforma Armatei austro- ungare, fără însemnele militare.

³⁰ SJAN Mureș, *Colecția de documente a Filialei Arhivelor Statului Târgu Mureș*, dos. 613/1978, f. 32-33.

decembrie 1918 cu trenul personal din Târgu-Mureș la Alba Iulia, cam pe la ora 5-6 dimineața, și am ajuns la Alba Iulia la 1 decembrie 1918, cam pe la orele 9 – 10,00.

Cu trenul personal am mers bine. S-a oprit trenul prin stații mai mici ca Luduș, Războieni etc. Trenul era tare încărcat de români, marea majoritate erau în costum național.

Eu am mai plecat pe cont propriu cu un tânăr cu numele Coroș... nu mai știu celălalt nume, era din Tg. Mureș. Nu știu dacă mai trăiește. Acum 10-15 ani m-am mai întâlnit cu el prin Târgu-Mureș.

La Alba Iulia era foarte multă lume adunată. Se spune că au fost 100000 de oameni din toată Transilvania. Erau jocuri, se cântau cântece ca «Deșteaptă-te române», «Trei culori cunosc pe lume», despre Avram Iancu, «Hora Unirii» și altele. Oamenii erau tare bucuroși că se hotărâse Unirea cu România. Am văzut tribune improvizate, cam 10-14, în toată Câmpia în care eram noi, unde se urcau și vorbeau cu lacrimi în ochi și preoții și oamenii invitați, dar și muncitorii și țăranii care vorbeau în fața mulțimii cu lacrimi în ochi și se îmbrățișau și chiuiau oameni care nu s-au văzut până atunci și nici după aceea. Erau oameni îmbrăcați în diferite costume naționale românești de prin Sibiu, Bihor, Arad, Maramureș, Mureș, Târnave, Câmpia Transilvaniei, Bistrița, Cluj și de prin alte părți ale Ardealului.

Noi nu am mers organizați și nu am fost cazați nicăieri, seara pe la orele 16-17 am și plecat de la Alba Iulia la Târgu-Mureș cu trenul personal.

Au fost și ceva ciocniri la Alba Iulia, pe calea ferată aproape de gară unde un grup de secui au început să arunce cu pietre în grupuri de români. Atunci, câțiva români au luat și ei pietre de pe calea ferată și au aruncat în grupul de maghiari. Nu a fost mare scandal ci s-a potolit imediat fără intervenția oamenilor de ordine.

La sosirea în gara Târgu-Mureș de la Alba Iulia, în ziua de 1 decembrie 1918, pe la ora 22, era liniște și ordine. Eu nu am văzut ceva rău.

În anul 1944, luna mai, am fost dus la muncă forțată în munții Copilaș, județul Maramureș, de către autoritățile hortiste. Am lucrat la fortificații, șosele, cazemate, mai multe companii de români, cam 7 de români și cam 10-12 de evrei.

În luna octombrie, pe la început, noi românii, după ce trupele hortiste-hitleriste s-au retras din zona Leordina - Munții Copilaș spre Budapesta, noi cei din detașamentele de muncă forțată am încercat să venim acasă în grupuri mai mari sau mai mici.

Eu am plecat cu 61 de persoane și am venit 7 zile tot pe jos până la Tg. Mureș din Leordina.

Am plecat cu mai mulți de prin zona Mureșului. Am fost într-o companie V.309 din Leordina, comandant l-am avut pe Bodoni Kalman din Târgu-Mureș, str. Libertății, nr. 24. Cu mine mai erau Gorea Simion din Milășel, Ghibuțiu Augustin din Voiniceni, Raica Alexandru din Tg. Mureș, Puni Vasile din Sântana de Mureș, Hosu Vasile din Bărdești, Pelea Iacob din Bărdești, Buja Lazăr din Sîngeorgiu de Mureș, mai mulți din Fărăgău, Voivodeni, Șincai și alții pe care i-au prins «Tabori Csenteri» și i-au împușcat în două case la Moisei, în anul 1944, octombrie 16 și nu au mai venit acasă niciodată.

Au mai fost cu mine la muncă forțată și Vila Gherasim din Bărdești, care mai trăiește, Simon Mihai din Tg. Mureș, str. Joliot-Curie, nr. 3, care, la fel, mai trăiește”.

**Unofficial Participants from Mures County in the National Assembly
from Alba Iulia
ABSTRACT**

In 1923, the publicist T.V. Pacatian published the work *Jertfele românilor din Ardeal, Bănat, Sătmăr și Maramurăș aduse în războiul mondial din anii 1914-1918* (*The sacrifices of the Romanians of Transylvania, Bănat, Sătmăr and Maramureș on the 1914-1918 World War*) which encompassed some arguments and evidence that showed that also this time the Romanians who fought under the Austrian-Hungarian banner did their bit for the country where they lived in, to acquire political and national rights. Besides the proper statistics on the Romanians from the fronts of the First World War, T. V. Pacatian requested the local administrative authorities that dealt with gathering information to attach also a Report which to include, amongst other things, information on the number of inhabitants from the communes that participated in the National Assembly from Alba Iulia.

About the unofficial participants in the historic act, the majority of respondents gave evasive answers or did not answer at all considering them insignificant. Consequently, official information must be complemented by recalls of those who participated in the National Assembly to support their official representatives.

At the National Archives from Targu Mures is the record of an “investigation“, made in 1978, that includes new information on 39 unofficial participants from Mures County in the Union which we publish for the first time in this study.

Abrevieri bibliografice

Bosoancă 2018 - Traian Bosoancă, *Mureșenii și Marea Unire*, ediția a II-a, București, 2018
Pană 2018 - Virgil Pană, *Românii mureșeni pe fronturile Marelui Război*, Târgu Mureș, 2018
Pascu, Josan 1989 - Ștefan Pascu, Nicolae Josan, „Mărturii inedite privind participarea maselor la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918”, în *Apulum*, XXV, 1989, p. 506-518
SJAN Mureș - Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Mureș
SJAN Sibiu - Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Sibiu

Cuvinte-cheie: T. V. Păcățian, participanți neoficiali, județul Mureș, caracter plebiscitar

Keywords: T. V. Păcățian, unofficial participants, Mures County, plebiscite character

LONHYN TSEHEL'SKY'S DIPLOMATIC AND FINANCIAL MISSIONS IN THE USA AND CANADA (1920-1921)

TARAS BATYUK

Ivan Franko Drohobych, State Pedagogical University

VASYL ILNYTSKYI

Ivan Franko Drohobych, State Pedagogical University;

National Academy of Land Forces named after Petro Sahaidachnyi

After the defeat in the Ukrainian-Polish war of 1918-1919, the Galician government and numerous Ukrainian communities left abroad. The competition on the diplomatic front was an issue at the forefront of the history of Western Ukrainian National Republic (ZUNR - Zakhidna Ukrainska Narodna Respublika) from 1919 to 1923. Diplomatic representatives went out to a number of countries, and delegations were sent to all major international forums and conferences where the fate of Western lands was decided. However, activities in the international arena required considerable funds and public funds were not sufficient. Subsequently, financial difficulties began to jeopardize not only diplomatic competitions, but also the functioning of the Galician emigration government and the whole cause of the struggle for ZUNR independence. In order to receive financial aid in 1920, a mission led by Lonhyn Tsehelsky was sent to the USA and Canada, which should, if possible, also incline the governments of these countries to the side of the Galicians. Yevhen Petrushevych had great hopes for the financial assistance of the USA diaspora and the support of the USA government.

The activities of a diplomatic mission led by L. Tsehelsky were partly considered in the famous works of Y. Slyvka¹, as well as M. Lytvyn and K. Naumenko². Among noteworthy publications that have recently appeared and to some extent touch the problem, we can note the works of O. Krasivsky³, O. Rublev⁴, V. Piskun⁵. However, the works of Oleksandr Pavliuk are the most thorough researches on this issue⁶. His research "Ukraine's Struggle for Independence and the USA Politics (1917-1923)" was written with the understanding of the case and with the involvement of a wide range of sources, primarily the archives of the ZUNR government in Rome. A separate section of this paper is dedicated to covering the activities of the ZUNR diplomatic mission

¹ Slyvka 1985.

² Lytvyn 1995.

³ Krasivskyi 2000.

⁴ Rublov 2004.

⁵ Piskun 2006.

⁶ Pavliuk 2001; Pavliuk 1997; Pavliuk 1996.

in the United States in 1921. However, the author did not use the materials of the Ukrainian archives, in particular the Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine, which make it possible to fully reveal the problems raised by O. Pavliuk, first of all L. Tsehelsky's activities and disciplinary investigation instituted against him, and the matters of mission formation. This is the very purpose of our publication.

In September 1919, a delegation of the Ukrainian Citizens' Committee in Lviv (UHK – Ukrainskyi Horozhanskyi Komitet) arrived in Vienna. It consisted of Stepan Fedak, Vasyl Struk, and Yevhen Hutsailo. This delegation demanded that the ZUNR government increase the financing of the region from state funds.

At this time, in Vienna, there was an Office of the State Secretariat headed by O. Burachynsky, who represented ZUNR interests abroad. However, neither O. Burachynsky nor the UNR financial agent H. Suprun, who was also addressed by S. Fedak, was able to allocate funds for the UHK in Lviv. On this occasion, a meeting of Galician emigrants took place in October 1919, at which it was decided to seek help from the United States and send two delegates there. The first affirmed delegate was L. Tsehelsky, while regards the second one there were some discussions as two candidates claimed this position: S. Herasymovych and V. Struk⁷.

After S. Fedak's departure to Lviv for two months, the debate over the nomination of the second delegate and the question of how to transfer money continued. S. Herasymovych was trying to get authority from the financial institutions of the region to organize broad economic actions in the United States; and V. Struk, being in Prague, came up with the idea of concentration of all future American proceeds in the Ukrainian bank, which they had just planned to create. The Assistance Committee, founded in Vienna at the end of 1919 under the leadership of I. Horbachevsky, kept the opinion that all funds from the United States should come to Vienna, where many Galician emigrants gathered and where contacts with the country were best to establish and necessary amount of money to send. The region was instead concerned about both V. Struk's concept and the Assistance Committee's proposal, as the heads of financial institutions kept the opinion that a future dollar fund should be established in Lviv, not abroad.

In December 1919, Y. Petrushevych arrived in Vienna, and recognized the delegates' trip to the United States as very important and urgent. After meeting with the Ukrainian community in Vienna, he decided that a separate mission, consisting of L. Tsehelsky (chairman) and I. Bobersky (deputy), should go to the United States and Canada, and also include S. Herasymovych and V. Struk, if necessary.

⁷ CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 2.

In accordance with this decision, Y. Petrushevych issued a decree in Vienna on January 4, 1920 establishing a mission to the United States and Canada. The purpose of the mission was to obtain funds to support ZUNR (Galicia and Bukovyna), with the assistance of the Ukrainian organizations of the USA and Canada, in particular to assist the victims of the Ukrainian-Polish war, for the development of Ukrainian organizations and the maintenance of the government. L. Tsehelsky received powers from Y. Petrushevych and money for a trip for himself and I. Bobersky in the amount of \$ 4,400 from the office of the Embassy in Vienna⁸.

After Y. Petrushevych's departure to Paris, the Presidium of the Assistance Committee in Vienna issued L. Tsehelsky a warrant dated February 24, 1920, which instructed him and I. Bobersky to go to North America to organize a mass of local Ukrainians funds to help the victims of the war in Galicia and Bukovyna. The money was to be donated to the Assistance Committee in Vienna, and from there to the Ukrainian Citizens' Committee in Lviv.

On March 12, 1920, L. Tsehelsky was issued a brief instruction signed by O. Burachynsky and S. Holubovych (from the ZUNR government), V. Sinhalevych (from the ZUNR embassy in Vienna), K. Levytsky, and I. Semak (from the Assistance Committee in Vienna). It was done in order to legitimize the diplomatic mission and to prove the USA government that both the Galician public and the government stand in need of material assistance. In addition, the composition of the delegation in the amount of four persons was approved: L. Tsehelsky, I. Bobersky, S. Herasymovych and V. Struk⁹.

L. Tsehelsky left for the United States on March 23, 1920. On the way, he drove to Paris, where he received oral instructions from Y. Petrushevych to contact the USA government, despite the financial assistance. He arrived in America on April 11, 1920, settled in New York, where he was received quite cool. The local community treated the Galician government with great prejudice as "separatist, reactionary, Habsburg, and Denikin" type, as L. Tsehelsky wrote in one of his reports in October 1921¹⁰.

Aiming at a dual mission, humanitarian and political, L. Tsehelsky began his activity very carefully, paying a special attention to rather hostile mood of American Ukrainians, some of whom were major supporters of the Communists, others of S. Petliura. All of them spread the "hottest slander" in the USA and Canadian press against the government of Y. Petrushevych, his person and his

⁸ CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 3.

⁹ CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 5.

¹⁰ CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 4-5.

surroundings, which caused a negative attitude of government circles¹¹. M. Sichynsky and M. Tsehlynsky are particularly distinguished in this case.

For this reason, L. Tsehelsky initially appeared to be only a commissioner of the Assistance Committee, trying first and foremost to gain the favour of American Ukrainians. At that time, political support and what is more financial support to the government was out of the question. Subsequently, the action of L. Tsehelsky was supported by the following organizations: the Ukrainian National Committee led by P. Poniatyshyn, the Ukrainian National Union, „Provydinnia” (Providence), and periodicals: „Svoboda” (Freedom), „America” and „Nova Khvyliia” (New Wave). Instead, „Ukrainski Shchodenni Visty” (the Ukrainian Daily News), „Narodna Volya” (National Freedom), „Narodna Pravda” (National Truth), „Ukraina”, „Ukrainski Sichovi Visty” (Ukrainian Sich News), and virtually the entire Canadian press, treated this action hostile, containing materials in the column „Dopysy z kraiu” (Posts from the Region) aimed at discrediting Y. Petrushevych and his government¹².

In these circumstances, the Temporary Ukrainian Chief Accounting Committee (TUHRK – Tymchasovyi Ukrainsky Holovnyi Rakhunkovyi Komitet) was established in the United States, headed by L. Tsehelsky. TUHRK launched a broad agitation campaign in the press, letters, proclamations, and at numerous rallies, where L. Tsehelsky spoke himself. During one of the rallies in Cleveland, L. Tsehelsky was severely beaten by the supporters of Bolsheviks, which not only the American but the Galician press wrote about¹³. The purpose of the campaign was to agitate among the so-called national camp, inclination of public opinion in favour of the ZUNR government, and collection of donations sent to the region.

The campaign was quite successful, and some influential circles supported the position of the ZUNR government. In the summer of 1920, the written proposals to appoint an official representative of the ZUNR government in Washington began to come to Y. Petrushevych, who was then in London. Due to these wishes and L. Tsehelsky’s personal written request, Y. Petrushevych nominated the latter as a „political agent for the defence of the ZUNR interests before the USA Government” on September 24, 1920¹⁴. At the same time, the dictator expressed his wish that L. Tsehelsky went to Washington for 4-6 weeks and conveyed national and state claims of the Galician population to the representatives of the American government through personal auditions. In particular, L. Tsehelsky had to present facts of repression by the Polish government against the Ukrainian population and to incline the USA

¹¹ CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 4-5.

¹² CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 4-5.

¹³ CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 4-5.

¹⁴ CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 5.

government to their side as soon as possible, since the Galician delegation went to a conference in Riga, fearing that due to the efforts of Polish representatives negative decisions could be made for ZUNR.

L. Tsehelsky began to make a wide range of acquaintances and arrange various agreements with representatives of American business. The first contacts about granting a cash loan L. Tsehelsky began to establish in the summer of 1920, with the American Ukrainian Sokhotsky, who, with the assistance of the Ukrainian bank, which was about to be formed, had to provide financial assistance to the government. However, in September the talks went to a dead end because of "personal misunderstandings", and then L. Tsehelsky made contact with the rich American Peter James Fuller and provided him with "political and economic information about Galicia"¹⁵.

Apparently because of this Fuller, L. Tsehelsky links with the USA business communities, and as early as October 20, 1920, he communicates to Stepan Vytvytsky, a government official for foreign affairs, who is interested in many American businessmen with prospects for oil exploration in Galicia, but they want significant concessions. The further content of the letter shows that L. Tsehelsky had already made many promises at the time, as he asked S. Vytvytsky to write to Y. Petrushevych in London, so that he extended his powers and "to be sparing and leave something for his stakeholders" and „so that they could be given some useful investments" By a letter dated October 30, 1920, L. Tsehelsky said that these businessmen would lend and "do the job of recognition, but they would also crave oil, forests, concessions for railways and for the entire restoration of the land"¹⁶.

In response to these messages, the government sends L. Tsehelsky, as a spokesman for the ZUNR in New York, a letter dated November 18, 1920, stating, in particular, that "when Americans recognize independence as a business, they should not be sparing of promises because it can promise 50% or more of Galician oil as well as the restoration of the region, because no commitments have been made in this respect and it can continue to make the case quite real"¹⁷.

In his report of January 20, 1921, L. Tsehelsky informed Y. Petrushevych that he was in talks with a respectable group of people and had already reached certain agreements. L. Tsehelsky reported that "the group is giving political and financial support, namely, to win the recognition of our state in Washington, and in exchange for a monopoly of tobacco, for the oil, coal, water and railway

¹⁵ CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 6.

¹⁶ CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 6.

¹⁷ CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 6-7.

concessions will give a loan and set up a bank with large millions for that aim". He added that he still had two more groups associated with the new president¹⁸.

On January 22, 1921, he wrote a letter to Kostia Levytskyi demanding clarification on his status and powers, as well as, taking into consideration the negotiations he was conducting, accurate data on land restoration, tobacco monopoly, coal deposits, earth wax, oil, needs of railway materials.

This is followed by a letter from L. Tsehelsky dated January 26, 1921, asking him to send the tobacco statistics to the telegraph, and at the same time informing him of an offer made to him by the Americans: they give an interest-free loan equal to the value of the 20-year tobacco monopoly paid 7.5% of the income from processed tobacco exported from the region. With this in mind, on March 11, 1921, the government sent L. Tsehelsky a detailed report on tobacco production in Galicia, together with statistics for 1912, 1913, 1914¹⁹.

Among the group of people, who L. Tsehelsky negotiated with, were: Fuller, Colby and Tumulti. It was them who the government had to conclude agreements with on tobacco monopoly, oil production, and region reconstruction and electrification. However, as L. Tsehelsky mentioned, the talks were thwarted, because of the lack of relevant data from the region and the defeat in the USA elections of Democrats, who were supported by his allies.

Immediately after the breakup with Fuller, L. Tsehelsky began talks with the editor of *Evening Mail* Nicole, but they also failed.

In April 1921, he established contacts with the Ukrainian Naval Union, whose representative, named Avrutis, he met in the fall of 1920 through Reviuk, the editor of periodical „Svoboda” (Freedom). Initially, L. Tsehelsky's interests were purely personal; then he was offered to become a reseller between the countries of Eastern Europe. For this job he had to earn \$ 10,000, but he refused because he was a representative of ZUNR. After that Avrutis offered a loan to the Galician government in the amount of one million dollars. On April 17, 1921 L. Tsehelsky informed K. Levytskyi on the terms of getting it: „Ukrainian-American Shipping Company will accept 8% of bonds per million dollars - emission in America, redemption up to 10 years, they will pay us a quarter of dollars now, a quarter to them for risk, the rest remains in the company as an 8 percent share of the state for 10 years, the campaign is welcomed, further negotiations will depend on the consent of the president - a cable with his signature, Lonhyn”²⁰.

The next day, April 18, L. Tsehelsky received the answer by the telegram: "I agree on the terms, the agreement and transfer of money addressed to me to

¹⁸ CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 7.

¹⁹ CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 7.

²⁰ CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 8.

Credit Lionne in Paris should be accelerated. Three thousand for the mission. Dr. Yevhen Petrushevych”.

The matter seemed settled, but L. Tsehelsky suddenly disappeared. Mykytei had been sending him telegrams all May, describing the government's financial difficulties, but he did not respond.

As can be seen from the contract and later testified by L. Tsehelsky, on May 7, 1921, being a representative of the ZUNR government, he concluded a one-million-dollar loan agreement in New York with the Ukrainian shipping company, which pledged to accept eight-percent bonds of Galicia republic for the sum of \$ 500,000 on July 1, 1921, and pay \$ 125,000 in cash the same day. The second part of the \$ 500,000 bonds was to be delivered to the company in instalments of \$ 75,000 each month starting from August, for which the company was required to pay 25% in cash. The contract made it clear that 50% of the bonds were owned by ZUNR, the other 50% were unconditionally owned by the company, but the government could redeem them within ten years. At the time of the redemption, the company received privileges for sea freight and passenger transportation between Galicia and the United States. L.Tsehelsky was handed a \$ 7500 deposit, which would later have to be deducted from the total payments²¹.

At the same time, in his letter to K. Levytsky dated by May 18, 1921, L. Tsehelsky states that today (May 18, but not May 7!) he has concluded a preliminary agreement with the Ukrainian Naval Trading Company. Its main principles are: „We give one million of our bonds, they give us \$ 250,000 in cash; they will be rewarded by the value at risk and the means of selling a quarter of the bonds for \$ 250,000 and we invest half a million as our share by the time the bonds are redeemed”²².

Further L. Tsehelsky wrote that the company is American-Jewish-Ukrainian, so other Ukrainian communities did not trust it and therefore it was decided to create a separate bank to finance the loan. He advised them to sell another half a million bonds, for which they had to pay 70%, selling them in Canada, Brazil and Argentina. Therefore, L.Tsehelsky began to demand the Y. Petrushevych's announcement as to the issue of eight percent bonds for one and a half million dollars for sale in all countries of America and to grant him the status of a diplomatic representative of ZUNR for the issue of these bonds, as well as confirmations that they are responsible for ZUNR with all their property²³.

²¹ CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 8-9.

²² CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 9.

²³ CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 9.

In this letter, L. Tsehelsky does not mention the \$ 7500 deposit taken by him from the Ukrainian Shipping Company, but promises to send more than one hundred thousand dollars on July 1.

However, months went by and the funds he promised were not received, so the Galician government had doubts about L. Tsehelsky's ability to do financial affairs, and help him decide to send the appropriate people. For this purpose, on May 31, 1921, an Extraordinary Diplomatic Mission was created, consisting of Robert Berezovsky (chairman) and Luka Myshuha (secretary).

The organizational charter of May 31, 1921 stated that this mission should "resolve matters financially", "support the activities" of an authorized representative of the government in the USA, and achieve the earliest possible recognition of the ZUNR²⁴. In the fourth paragraph, it was stated that all the most important presentations and political actions should be carried out by the Head of Mission R. Berezovsky together with L. Tsehelsky as a "diplomatic representative of the Government"²⁵. In accordance with the change of status from "political agent" to "diplomatic representative" Y. Petrushevych issued new "credentials" to L. Tsehelsky on May 31, 1921²⁶.

The commission left Vienna on June 23 and was instructed to first check the agreement with the shipping company, as L. Tsegelsky's reports were confused and unclear. When they arrived in New York on June 30, they did not find L. Tsegelsky, but instead learned from Lototsky and Reviuk that he „had made some kind of swinish trick" with the Ukrainian Shipping Company²⁷.

As misunderstandings arose about the powers of L. Tsehelsky and R. Berezovsky, a joint meeting of two missions was held on July 7, 1921, at which they concluded that "an extraordinary mission is a part of the diplomatic mission and creates a unity with it"²⁸. The mission was divided into two divisions: diplomatic and financial-trade. The mission's head and diplomatic representative was L. Tsehelsky. R. Berezovsky headed the finance and trade department, and L. Myshuha became the secretary of the mission and a member of the financial and trade department²⁹. All political actions were to be discussed at joint meetings, at which all three members had an equal right to vote in the decision-making³⁰.

However, the collaboration did not work. L. Tsehelsky painfully perceived the emergence of a diplomatic mission and regarded its arrival as a

²⁴ CSAHAA of Ukraine, f. 2192, d. 2, c. 14, p. 17.

²⁵ CSAHAA of Ukraine, f. 2192, d. 2, c. 14, p. 17.

²⁶ Pavliuk 1996, p. 107.

²⁷ CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 11.

²⁸ CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 12.

²⁹ Pavliuk 1996, p. 110.

³⁰ CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 12.

sign of distrust. Conflicts began between him and the representatives of the mission, which quickly gained personal character.

On June 18, 1921, L. Tsehelsky left for Montreal and within one day concluded an agreement with Boer to launch a „State Loan” in Canada, which provided for \$ 1 million dollars sales of ZUNR government bonds in Canada and a further expansion to \$ 9 million dollars secured by state property. The sale of the bonds was to be carried out by the bank of Saint Trost Company for three months, and L. Tsehelsky had to contact the government in the matter of additional issue of bonds for nine million dollars. Boer, as a front-line worker, received 10% of the first million, and 8% of the following ones. The contract was signed by three people: L. Tsehelsky, Boer and his lawyer McTigue. In addition, L. Tsehelsky signed two documents the same day, which (without Y. Petrushevych's confirmation) granted Boer exclusive rights to rebuild railroads in the Galicia Republic and extraction of oil and ozokerite on state soils to the east of the Limnytsa River for 25 years. In the contract, L. Tsehelsky acted as "the only legally authorized deputy in America"³¹.

Later, according to the testimony of lawyer McTigue, it became known that L. Tsehelsky received \$ 4,000 for signing the agreement and \$ 5,000 during July. Of course, the money was earmarked for the government, but as you can guess, L. Tsehelsky did not send a single cent.

L. Tsehelsky arrived in New York on July 3, 1921, and told the Extraordinary Mission that he had terminated his agreement with the Ukrainian Naval Company because he had no money, and instead began negotiations with another company to sell a ZUNR government bond in Canada in the amount of \$ 1 million and \$ 9 million bail on state property, but the case is still pending³².

R. Berezovsky and L. Myshuha informed L. Tsehelsky that, according to Y. Petrushevych's order of June 21, 1921, they were to extend a \$ 100,000 National Defence loan to the United States. He begged them to wait for the loan to be announced before the first of August, in view of the agreement with the Ukrainian Shipping Company, but R. Berezovsky did not agree and announced the loan.

At the same time the Ukrainian Shipping Company announced the sale of bonds signed by L. Tsehelsky for \$ 1 million. The scandal began. At the request of R. Berezovsky and L. Myshuha to explain the situation, L. Tsehelsky "stood up for everything and stated that he knew nothing about it, that everything had been falsified, that he had not signed any announcement and had not empowered anyone before, and that his signature on the announcement was not authentic"³³.

³¹ CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 11.

³² CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 11.

³³ CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 12.

However, under pressure from R. Berezovsky, L. Tsehelsky was forced to publish on July 23, 1921, in the American periodicals "Ostoroga" (Caution), in which he reported that the appeal, which appeared in New York with his signature, "calling the Ukrainians of the United States to buy bonds of the Western Ukrainian State had never been issued through him and had not empowered anyone before the publication. The only loan left in the United States is the National Defense Loan only, which is transferred by a financial mission from Dr. Berezovsky and Dr. Myshuha, and only the appeals signed by that Mission, which are featured in Ukrainian newspapers these days, are important"³⁴.

The agreement with the Ukrainian Shipping Company was officially terminated at the end of July 1921, when L. Tsehelsky strongly demanded from the representatives of the company to pay \$ 250,000 in cash by August 1, 1921. After the company's lawyers had not agreed and wanted to impose new terms, L. Tsehelsky announced the agreement torn off by the fault of the company, and therefore did not give back the deposit of \$ 7,500.

Moreover, L. Tsehelsky went to Montreal and there, on July 18, 1921, concluded an agreement with Saint Trost Bank on the financing of the Canadian loan. In this agreement, which was only a supplement to the previous one (dated June 18), L. Tsehelsky noted that Y. Petrushevych, started issuing bonds for \$ 1 million by decree of June 21, 1921, and authorized him to conclude this agreement on behalf of Galicia republic. The contract also said that the Saint Trost Bank would sell the bonds and pay the money received to Boer in the amount of 12.5%, and 87.5% - into the hands of the representative of the Galician Republic (i.e. L. Tsegelsky)³⁵.

There was a very interesting situation when three loans were announced almost simultaneously: the first one by the National Defence in the USA for \$ 100,000, signed by R. Berezovsky and L. Myshuha; the second one by the Ukrainian Shipping company in the USA for \$ 1,000,000 signed by L. Tsehelsky; the third one by the State Loan in Canada, also signed by L. Tsegelsky.

The most interesting was the thing that Y. Petrushevych did not know anything about the announcement of the State Loan in Canada, and therefore requested the ambassador V. Sinhalevych to inform I. Bobersky, who was the ZUNR representative in Canada, about \$ 100,000 National Defence loan from the USA and about the government's intentions of a similar loan to Canada in future. For this purpose, I. Bobersky had to convene the representatives of the largest Ukrainian organizations, set up a committee and prepare very thoroughly.

³⁴ CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 12-13.

³⁵ CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 13.

Only I. Boberskyi began to take the first steps in this direction, as on August 3, 1921, a message appeared on „Kanadiisky Ukrainets” (Canadian Ukrainian) about the beginning of the „State Loan” of Galicia Republic for one million, with reference to Y. Petrushevych's decree of June 21, 1921 signed by L. Tsehelsky as a representative of ZUNR. In the report it was also said that a syndicate was created to sell the bonds, headed by A. Boer.

According to Fr. Semybratovych, „when the local people compared the date and number of the decision of the American and Canadian Loans, they gained distrust to the action of loans on the whole”³⁶. After the publication in the press as to L. Tsehelsky's announcement about the illegality of the Ukrainian Shipping Company loan, chaos began. Upon this, R. Berezovsky advised Y. Petrushevych in his report of July 26, 1921, „an urgent change of diplomatic mission, because no one treats him seriously and has no trust”, and L. Myshuha in his letter to Petrushevych, with the same date, reports that L. Tsehelsky's periodical *Narodna Volia* (National Freedom) alludes the connection „with people who should have gone to crime long before”³⁷.

In this situation, L. Tsehelsky, on July 23, 1921, tendered a resignation petition to Vienna, motivating it by a lack of trust, conflicts, and misunderstandings over the duality of the mission, and personal setbacks with „financial conditions that were solely for the purchase of funds to save the Government and The President”³⁸. Y. Petrushevych did not accept his resignation. Instead, on August 11, 1921, L. Tsehelsky received a letter from the government with the task of „trying to strengthen the political cause” in the USA³⁹. After moving to the capital, Tsehelsky intensified in this direction. With the help of New Jersey Republican Senator Joe Frelinghausen, who had a good relationship with the new Secretary of State, Charles Hughes, L. Tsehelsky sought an audience with C. Hughes and President W. Harding. But Washington's position was clear: neither the president, nor the secretary of state, nor even the deputy secretaries of state were accepting representatives of governments and states not recognized by Washington⁴⁰. On September 17, 1921, L. Tsehelsky managed to meet with the Head of Western Europe's State Department of the USA, W. Kessel, and on September 20, with the administrative assistant of the same department, Professor C. Martin, but these meetings did not yield results either⁴¹.

³⁶ CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 14.

³⁷ CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 13.

³⁸ CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 13.

³⁹ Pavliuk 1996, p. 111.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 111.

⁴¹ *Ibidem*, p. 112.

In late November 1921, R. Berezovsky left the mission and left Washington for Vienna. Before leaving, he told L. Tsehelsky that he would provide the government with a detailed report on his activities. To this threat, according to R. Berezovsky's confession, L. Tsehelsky also replied with the threat that "he is not afraid of any responsibility, because he has Dr. Kostia Levytsky in his own pockets... the whole government is afraid of him because he has such materials that one has only to proclaim them once, and it will destroy Dr. Petrushevych's entire government"⁴².

However, there was obviously something to be afraid of, and L. Tsehelsky, anticipating the events, sends a letter to Petrushevych on November 27, 1921, in which he points to the reproaches against him, at the same time refuting each of them. In the same letter, L. Tsehelsky notes that „his position has become impossible, not because he is discredited, but because he has not a single penny” and asks for his resignation again⁴³. Y. Petrushevych sent him a telegraph order from December 7, 1921 to remain in his place, carry out the mission and wait for further instructions, but L. Tsehelsky leaves the USA without permission, and on December 10, 1921 he leaves for Vienna⁴⁴. In such a situation, Y. Petrushevych, on December 18, 1921, transfers all cases to L. Myshuha, authorizing him to „temporarily conduct the affairs of the diplomatic mission of the Galician Republic, as well as the trade and financial department”⁴⁵.

After L. Tsehelsky's visit to Vienna, a disciplinary investigation was instituted against him, conducted by K. Levytsky as the head of the foreign affairs department. However, rumours spread among the Viennese diaspora that K. Levytsky wanted to destroy L. Tsehelsky as his longtime political rival, so a commission of three people was formed to investigate the case objectively: Dolnytsky, Keranovych and Semaka. This commission resolved that L. Tsehelsky's activity in the first year of his stay in the United States from April 10, 1920 to May 1921 was „very remarkable and useful, which caused Tsehelsky to raise a large amount of money for the Government and for those Ukrainians, who are in need within the region and abroad. But when Tsehelsky began to deal with a loan for the Government from various American financiers, his blunders began”⁴⁶.

The blunders, according to the investigation materials, were very serious. L. Tsehelsky was accused of power excess, financial fraud, undermining the prestige of the government due to immoral behaviour and waste of state money.

⁴² CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 18.

⁴³ CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 19.

⁴⁴ CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 19.

⁴⁵ Pavliuk 1996, p. 117.

⁴⁶ CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 19.

In addition, he violated Y. Petrushevych's order and left the mission without permission.

Judge Volodymyr Yavorsky handed down a verdict in which Tsehelsky was found guilty in almost all charges, except for scams with women and some financial expenses (this could not be documented). Y. Petrushevych issued an order "to apply disciplinary action against Tsehelsky"⁴⁷.

Tsehelsky himself denied almost all the charges. He only acknowledged that he had signed agreements with the Ukrainian Maritime Union and Boer and received \$ 7,000 Canadian and \$ 2,500 American dollars from them, which he "spent on ... debt and mission expenses"⁴⁸. The most interesting was the thing, that according to L. Tsehelsky's calculations himself, he did not spend anything, but on the contrary, the government still owed him a considerable amount of money (!): „denies the misuse of funds selected for the account of the State Treasury and submits that the money received from the Government was given to the Mission's agenda and, after his own accounts, is filing a claim of \$ 4,589 to return from state funds"⁴⁹.

The loan deal in Canada was completed as early as August 16, 1922, when Y. Petrushevych issued an order to liquidate the "State Loan" in Canada and launch a new \$ 250,000 National Defence Loan⁵⁰. The government's financial affairs were continued by Luke Mishuha, thanks to his persistence and dedication, he was able to change the wary attitude of Ukrainians in the USA and his mission was able to raise \$ 138,500⁵¹, which effectively saved the ZUNR exile government from financial collapse.

Undoubtedly, in this story, Tsehelsky looks in a rather unattractive light. However, it is difficult to pick words to explain further actions of Y. Petrushevych. During the investigation, it became clear that Boer and his entourage, according to L. Myshuha are "notarial liars, thieves and "batiars" (Ukr. *batiar* means a depraved, frivolous man)". In his report on November 27, 1921 L. Tsehelsky admitted that "Kurdydyk is an accomplished bandit, Boer is a ruffian, and the rest themselves are "batiars"⁵². "Y. Tsehelsky was charged that in a loan action in Canada despite the 1921 warning, he had contacted "with people above all uncertain and too compromised"⁵³, and despite all that... Y. Petrushevych himself, without Tsehelsky's involvement, continues to cooperate with Boer (!). In January 1922, a lawyer McTigue arrived in Vienna to Y.

⁴⁷ Pavliuk 1996, p. 117.

⁴⁸ CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 22.

⁴⁹ CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 23.

⁵⁰ Zakhidno-Ukrainska 2003, p. 629-630.

⁵¹ Pavliuk 1996, p. 122.

⁵² CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 12.

⁵³ CSAHAA of Ukraine, f. 4460, d. 1, c. 2, p. 2.

Petrushevych, and in March, Boer himself, and new agreements were concluded with him⁵⁴. Against this background, the disciplinary investigation of the ZUNR government against Y. Tsehelsky looks at least strange.

Thus, L. Tsehelsky's mission failed. L. Tsehelsky actually compromised himself in the eyes of Americans. It was difficult to expect from the American society with its strict moral principles that L. Tsehelsky's serious perception as a politician and any steps in support of the mission he led.

However, Luke Myshuha managed to correct the situation. Nevertheless he changed the wary attitude of Ukrainians in the USA and his mission was able to raise financial resources to support the exile government.

Misiunile Diplomatice și financiare ale lui Lonhyn Tsehelsky în SUA și Canada (1920-1921)

ABSTRACT

Articolul se bazează pe analiza documentelor de arhivă și evidențiază fapte puțin cunoscute privitoare la activitatea Misiunii extraordinare a Consiliului Național Ucrainean (în limba ucraineană: UNRada – Ukrainska Natsionalna Rada) a Republicii Populare a Ucrainei Occidentale (în limba ucraineană: ZUNR – Zakhidna Ukrainska Narodna Respublika) în Statele Unite ale Americii, în 1920-1921, condusă de L. Tsehelsky. Problemele formării, principalele sarcini, direcțiile muncii și motivele pentru eșecurile misiunilor sunt analizate; activitățile șefului acestuia sunt evidențiate; precum și ancheta disciplinară inițiată împotriva acestuia. Acuzațiile de abuz de putere, fraudă financiară, subminarea puterii de stat datorită comportamentului imoral și delapidării banilor publici sunt cercetate. Separat, ne-am îndreptat atenția asupra tranzacțiilor cu Ukrainian Shipping Company (Compania Ucraineană de Transport Maritim) și omul de afaceri Boer, împrumuturi de sume importante de bani efectuate de guvernul galițian, care s-au terminat cu scandaluri renumite. Este evidențiat faptul, că în ciuda eșecului misiunii lui L. Tsehelsky, situația a fost redresată de Luka Myshuha, care a schimbat atitudinea precaută a ucrainenilor din Statele Unite ale Americii, și misiunea sa a adunat resurse financiare pentru a susține guvernul aflat în exil.

Reference

- CSAHAA of Ukraine – Centralnyj derzhavnyj arkhiv vyshhykh orghaniv vlady i upravlinnja Ukrainy [Central State Archives of the Higher Authorities and Administration of Ukraine]
- Lytvyn 1995 - Mykola Lytvyn, Kim Naumenko, *Istoriia ZUNR [History of ZUNR]* (Lviv: Instytut ukrainoznavstva NANU; Vydavnycha firma „Oliir”, 1995)
- Pavliuk 1996 - Oleksandr Pavliuk, *Borotba Ukrainy za nezalezhnist i polityka SSHa (1917–1923) [Ukraine's struggle for independence and the USA policy (1917–1923)]* (Kyiv: Vydavnychiy dim „KM Akademia”, 1996)
- Pavliuk 2001 - Oleksandr Pavliuk, *Dyplomatiia ZUNR (ZOUNR) [ZUNR Diplomacy (ZOUNR)]*, Narysy z istorii dyplomatii Ukrainy (Kyiv: Alternatyvy, 2001)
- Pavliuk 1997 - Oleksandr Pavliuk, „Zovnishnia polityka ZUNR” [ZUNR foreign policy], *Kyivska starovyna*, 3/4 (1997), p. 114-138

⁵⁴ Pavliuk 1996, p. 123.

- Rublov 2004 – Oleksandr Rublov, *Zakhidnoukrainska intelihentsiia u zahalnonatsionalnykh politychnykh ta kulturnykh protsesakh (1914-1939)* [Western Ukrainian intelligentsia in national political and cultural processes (1914-1939)] (Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2004)
- Krasivskyi 2000 – Orest Krasivskyi, *Halychyna u pershii chverti XX st.: Problemy polsko-ukrainskykh stosunkiv* [Galicia in the first quarter of the twentieth century: Problems of Polish-Ukrainian relations] (Lviv: Vydavnytstvo LFUADU, 2000)
- Piskun 2006 – Valentyna Piskun, *Politychnyi vybir ukrainskoi emihratsii (20-i roky XX stolittia)* [Political Choice of Ukrainian Emigration (20s of XX Century)] (Kyiv: MP „Lesia”, 2006)
- Slyvka 1985 – Yurii Slyvka, *Zakhidna Ukraina v reaktsiinii politytsi polskoi ta ukrainskoi burzhiazii* [Western Ukraine in the reactionary politics of the Polish and Ukrainian bourgeoisies] (Kyiv, 1985)
- Zakhidno-Ukrainska 2003 – *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika. 1918–1923* [Western Ukrainian People's Republic (ZUNR)]. Dokumenty i materialy. (u 5-y tomakh. T. 2. Derzhavotvorchy y administratyvno-orhanizatsiini protsesy). (Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2003), 629-630

Keywords: government, ZUNR, Ukrainian Shipping Company, Boer, loan, agreement, disciplinary inquiry

Cuvinte-cheie: guvern, ZUNR, Ukrainian Shipping Company (Compania Ucraineana de Transport Maritim), Boer, împrumut, înțelegere, anchetă disciplinară

TRIANONUL ÎN PUBLICISTICA MAGHIARĂ DIN TRANSILVANIA (1920-1921)

ALEXANDRU PORȚEANU
București

Spre sfârșitul Primului Război Mondial, aproape toți liderii politici maghiari realiști, de toate orientările politice și majoritatea opiniei publice maghiare erau destul de conștienți de mersul iminent al evenimentelor din punct de vedere teritorial, de faptul că noua Ungarie, ce va deveni independentă, va avea o configurație teritorială restrânsă la zona reprezentată de majoritatea maghiară.

Schimbarea „imperiului” (a stăpânirii politico-statale) a fost întâmpinată de maghiari printr-o stare de spirit frustrantă.

Prin noua frontieră româno-ungară, maghiarii din Transilvania au fost separați de patria-mamă, ca și celelalte grupuri minoritare maghiare din statele succesorale. Noua situație a produs maghiarilor o sensibilă dezorientare politică. Speranțele lor concrete se orientau spre Conferința de Pace. Preocuparea generală principală se îndrepta spre faza finală a acesteia, care se va încheia prin Tratatul de Pace dintre Puterile Aliate și Asociate și Ungaria, semnat la Trianon la 4 iunie 1920 și intrat în vigoare numai după ratificarea sa întârziată de către Ungaria (26 iulie 1921).

În acest cadru de ansamblu, în mod lent și treptat, starea de spirit a maghiarilor, îndeosebi a celor rămași în afara Ungariei, a evoluat în direcția din care se va desprinde ideea *adaptării* și a *integrării* lor în noile realități.

Aceste coordonate au favorizat unele *dezbateri de idei* în coloanele presei maghiare din Transilvania, asupra modalităților, obiectivelor și soluțiilor social-politice pentru viitorul apropiat și perspectivele social-identitare maghiare.

La 7 mai 1920, „ziarul politic” *Szamos (Someșul)* de la Satu Mare (redactor responsabil Dénes Sándor) își informa cititorii despre întâlnirea la Satu Mare a unor oficialități române și cehoslovace pe problemele frontierei dintre cele două state, îndeosebi funcționarea căii ferate dintre Satu Mare și Sighetul Marmăției, al cărei traseu trecea de la Halmeu pe Valea Tisei superioare prin Cehoslovacia, fiind singura legătură feroviară a Maramureșului cu Țara.

Urmărind dezbaterile din presa română, același ziar *Szamos* (8 mai 1920) aprecia cu anumită exagerare că publicația *Renașterea Română* ataca Partidul Național Român din Transilvania pentru preținse aspirații separatiste; acestor aserțiuni inexacte le-a răspuns prompt ziarul *Patria* de la Cluj, organul P.N.R.

Încercând să pătrundă în *Culisele tratativelor de pace*, ziarul *Szamos* din 9 mai 1920 reproducea un interesant articol al lui Alexandru Vaida Voevod publicat în *Gazeta Transilvaniei*.

În ansamblu, presa maghiară din Transilvania din perioada mai-iunie 1920 și-a bazat informațiile referitoare la evenimentele în curs de desfășurare pe sursele din principalul centru politic european – Parisul – unde se desfășurau lucrările Conferinței de Pace, pe cele de la Viena, Praga ș.a. Cu referire directă la Transilvania, erau urmărite cu atenție deosebită cele din presa română de la București și din Transilvania.

Este de luat în considerare și faptul că, la fel ca pretutindeni, presa din România era supusă regimului cenzurii, care lăsa spații sau coloane întregi albe din paginile multor ziare.

Presa maghiară din Ungaria era dominată de spiritul depășit al menținerii integrității teritoriale a „Ungariei Mari”, al hegemoniei și oprîmării naționalităților.

Spre deosebire de aceasta, presa maghiară din Transilvania era orientată spre obiectivele realiste ale maghiarilor din noul cadru statal al României întregite. Acele obiective priveau problemele identitare ale minorității maghiare, cultivarea limbii, culturii, specificului lor propriu, precum și adaptarea lor treptată la noua situație. Intelectualitatea maghiară din Transilvania a îndeplinit un rol important în aceste desfășurări spirituale și sociale.

Aceste tendințe obiective, pozitive, permiteau inclusiv formularea întrebării retorice *Ce s-ar întâmpla dacă Ungaria nu ar semna condițiile Păcii ?* – titlul unei analize publicate de ziarul sătmărean *Szamos* la 16 mai 1920. Ipoteza – desigur eronată – era generată de dificultățile, întârzierile și tergiversările provocate de delegația ungară în negocierea Tratatului de Pace. Corespondentul de la Paris al ziarului budapestan *Az Est (Seara)* înfățișa tendențios un asemenea scenariu, inclusiv iluzia menținerii prelungite a situației provizorii, punându-și întrebări referitoare la o eventuală intervenție militară a României și luând mai puțin în considerare poziția Puterilor Aliate, care nu putea fi decât fermă. În realitate, prin capitularea Ungariei (armistițiul de la Belgrad din 13 noiembrie 1918) au încetat operațiunile militare, dar din punct de vedere politico-juridic și de drept internațional, Ungaria continua să se afle în stare de război cu Puterile Aliate și Asociate până la semnarea Tratatului de Pace, care urma să consemneze încetarea stării de război și posibilitatea reluării relațiilor diplomatice ale Ungariei. Prelungirea incertitudinilor ar fi obligat Puterile Aliate și Asociate să procedeze în consecință, conform stării de război, la ocuparea militară și introducerea administrației militare în Ungaria. O asemenea perspectivă iminentă era fără precedent istoric, deosebit de agravantă pentru răspunderea ce revenea Ungariei. Soluționarea ei a venit prin scrisoarea ultimativă adresată Ungariei la 6 mai 1920 de Conferința de Pace („scrisoarea Millerand”).

Liderii Ungariei prezenți la Conferința de Pace erau încă exponenți ai politicii hegemoniste, de oprîmare a naționalităților. În ultima sedință a

delegației ungare de pace, contele Albert Apponyi, referindu-se la primirea textului Tratatului de Pace cu mențiunea că „el este definitiv, nu poate fi modificat vreodată”, a considerat faptul în sine ca un ultimatum, continuând să afirme că acest Tratat nu poate fi acceptat decât cu modificări substanțiale (*Nagyváradi Napló*, *Jurnalul orădean*, din 30 mai 1920). Spre deosebire de Apponyi, contele Teleki Pal – ministrul ungar de externe – își exprima speranța că Ungaria micșorată va putea deveni Ungaria independentă, înfloritoare prin munca creatoare, prin regenerarea economică, prin puterea culturii, în relații bune cu puterile europene și cu vecinii săi (*Nagyváradi Napló*, redactor responsabil Fehér Dezső, 20 mai 1920). Obiectivul redobândirii independenței maghiare după aproape 400 de ani de la Mohács, avea acum o importanță istorică majoră. Presa maghiară din Transilvania relatea deasemenea despre dezbaterile Tratatului de Pace cu Ungaria în Camera lorzilor de la Londra, inclusiv aspectele sale contradictorii (*Szamos*, 23 mai 1920).

O notă aparte, specifică în peisajul presei maghiare din Transilvania, aducea „săptămânalul politic și critic” *Új Ember* (*Omul Nou*) de la Cluj, organ al opoziției democratice de stânga, redactor responsabil Roboz Imre; editorialul din 30 mai 1920 considera că Ungaria trebuie „să înceteze cu toate acele *nu, nu, niciodată*, ceea ce înseamnă sfârșitul politicii imperialiste și iredentiste, căci va veni timpul când pacea va fi garantată de către un guvern activ al cetățenilor și muncitorilor maghiari cinstiți”.

„Ziarul politic independent” *Ujság* (*Gazeta*) din Cluj, continuator al orientării independențiste-pașoptiste din Transilvania (redactor responsabil Szász Endre) prelua la 2 iunie 1920 relatările din *Neue Freie Presse* referitoare la Nota adresată de Apponyi lui Millerand în care explica insidios motivele demisiei sale din fruntea delegației ungare: Conferința de Pace nu a dispus consultarea voinței populare nici din Ungaria, nici din teritoriile dezlipite, știrbind astfel dreptul popoarelor la autodeterminare, pe care chiar Conferința l-a clamat. Deoarece revoluțiile și demonstrațiile naționale erau considerate în dreptul internațional ca expresii ale autodeterminării, Apponyi susținea în contradictoriu că ele nu ar fi avut drept de reprezentare.

Același ziar clujean *Ujság* publica în ajunul evenimentului (3 iunie) editorialul „Holnap” (Mâine) în care formula întrebări existențiale, speranțe vagi și întrebarea „dacă în final va fi mai bine sau va fi o pace rea?”

Primul și cel mai important articol despre semnarea Tratatului de la Trianon a apărut în presa maghiară din Transilvania la Cluj, în *Új Világ* (*Lumea nouă*, ziar politic independent, democrat, redactor responsabil Győry Illés István, care avea o filială administrativă la București). La 6 iunie 1920 el reproducea articolul semnat de Sextil Pușcariu în *Dacia* de la București în ziua precedentă, 5 iunie 1920. Accentul principal al analizei era pus pe perspectivele relațiilor româno-maghiare. „Să căutăm toate punctele de contact cu concetățenii

maghiari. Ținuta noastră față de ei va depinde de felul cum vor primi situația consacrată prin Tratatul de Pace [...] Va trebui ca și concetățenii noștri neromâni să se obișnuiască cu gândul că poporul român trebuie să capete toate acele drepturi și instituții de care era lipsit înainte... Punctele de contact le vom găsi pe terenul științei, al artei, al cointeresării economice. Vechile vrajbe naționale se vor uita de la sine”. Celălalt ziar clujean, *Ujság* din 8 iunie 1920, relatează semnarea păcii ungare din „vinerea neagră”, referindu-se la ziarele românești *Patria* din Cluj și *Dimineața* din București, ambele din data de 5 iunie, deoarece – după semnarea Tratatului din 4 iunie, presa din Budapesta a apărut cu întârziere. Comentarea evenimentelor se declara de orientare național-creștină, împotriva celor distructive, pentru marcarea însemnătății cultural-istorice a evenimentului. Informarea și analiza actului au apărut cu promptitudine, în cel mai scurt timp posibil, în ambele ziare.

Este semnificativ faptul că presa maghiară din Transilvania a acordat atenția prioritară surselor oficiale românești de la București. Sursele informative ungare de la Budapesta treceau în mod deliberat în planul secundar al presei maghiare din Transilvania datorită inevitabilei exacerbari a subiectivismului lor. Completarea informațiilor s-a făcut prin referirea la surse din presa europeană, cu precădere la cea franceză. Evenimentul a focalizat atenția publică timp de câteva zile, cum era de altfel firesc (*Aradi Kozlony, Szamos, Uj Vilag, Nagyvaradi Naplo, Ellenzeke, Ujsag*). Câteva, puține, texte sau pasagii din aceste articole erau cenzurate.

Faptul că presa maghiară din Transilvania a acordat prioritate informațiilor parvenite din surse românești sau străine nu înseamnă nicidecum o procedură tactică prestabilită, ce ar fi putut trăda o anumită tendință de eschivare de la îndatoririle ce-i reveneau, ci dimpotrivă. Un exemplu elocvent în acest sens îl constituie articolul de fond al ziarului clujean *Ellenzék (Opoziția)*, ziar politic independent, redactor responsabil dr. Dobó Ferenc) din 9 iunie 1920 intitulat „S-a pecetluit”: „Tratatul de Pace se referă în primul rând la Ungaria. Deși privește toată maghiarimea, nu înseamnă că toți maghiarii vor trebui să dispară de pe teritoriile dezlipite [...] Noul Stat nu poate pretinde de la maghiarul transilvan decât să fie un bun cetățean, dar nu poate să ceară nimănui să nu fie bun maghiar. Noi, cei de aici, avem de îndeplinit o menire. Suntem cu toții reprezentanții cuvântului maghiar, ai cărților maghiare, ai cântecelor, culturii și gândirii noastre. Menirea noastră este să trăim și să rămânem aici, iar în condițiile noii vieți să susținem acea spiritualitate care este a noastră și pentru ocrotirea căreia tocmai Tratatul de Pace ne asigură drepturi solide”.

În aceeași direcție pozitivă, *Uj Vilag* din 12 iunie 1920, publică articolul *Iorga despre pacea ungară*, tradus din *Neamul Românesc*. „Ungurul din Ardeal, din Bacica și din slovacime poate fi ținut legat de seminția lui printr-un avânt de civilizație [...] care reclamă o liniște sufletească sprijinită pe conștiința de drept

pentru sine, dar și pentru alții. Și atunci, în interesul marii civilizații umane ne putem înțelege foarte bine”. Este însă de semnalat faptul că traducătorul acestui articol a recurs la un mic exces de zel, îngroșând tușa semantică a unor cuvinte și chiar atribuindu-i lui Iorga o referire la Horthy, inexistentă în original: *traduttore, traditore...*

Gazeta săptămânală *Maramoros* (*Maramureșul*, redactor responsabil Harsany Istvan) de la Sighetul Marmăției, din 13 iunie 1920, publica o revistă a presei despre semnarea păcii ungare, precedată de un întins articol redacțional intitulat „Nu știm”, care formula o serie de întrebări dubitative neîntemeiate, referitoare la viitorul unității etnografice a maghiarimii. Cu referire la Trianon, gazeta *Maramoros* va consacra „comemorării” sale un „număr special” la 4 iunie 1922.

Săptămânalul clujean *Új Ember*, din 13 iunie 1920, scria în editorialul intitulat „După semnare”: „Maghiarii au semnat pacea, dar noi încă nu știm ce va urma după pace”. Evidențiind răspunderile Ungariei pentru provocarea și desfășurarea războiului, articolul constata agravarea contradicțiilor sociale din Ungaria și remarcă atitudinea diplomației românești. „Evenimentele au dovedit că poporul maghiar dorește pacea”.

Săptămânalul social-politic *Szilágyság* (*Sălajul*, redactor responsabil și conducătorul rubricii politice Somogyi Endre) de la Zalău, din 18 iunie 1920, încheia suita organelor presei social-politice maghiare din Transilvania referitoare la Trianon. Editorialul intitulat „În jurul păcii ungare”, semnat de Rónai Aross Lajos, deși cenzurat pe majoritatea spațiului său, sublinia necesitatea ratificării cât mai grabnice a Tratatului de către Parlamentul Ungariei și formula ideea concluzivă asupra urmărilor sale benefice. „Pacea va avea drept rezultat bun și prin faptul că odată cu restabilirea ordinii publice va reapărea în viață libertatea cuvântului, a întrunirilor, a presei, iar noi, aici, popoarele Transilvaniei – maghiarii, românii, șvabii, sașii – vom dezbate cu toată sinceritatea treburile noastre comune”.

Săptămânalul literar-artistic și social-politic *Erdélyi Szemle* (*Revista ardeleană*) de la Cluj s-a remarcat în domeniul cultural-literar prin numele unor autori ca Marki Sándor, Berde Mária, Cholnoki Jeno, Reménik Sándor (poet și redactor șef). Ca ecou caracteristic al Trianonului, *Végvári Koltemenyek* (Poemele sfârșitului așteptat) ale lui Remenik Sandor, se înscriu printre creațiile apreciate ale epocii. Revista a adoptat din ianuarie 1921 titlul de *Pásztortűz* (Foc de păstori) care va promova noi curente literare. Poemele susmenționate au făcut obiectul unui amplu studiu *Trianon in Transylvanian Hungarian Literature: Sandor Remenik's "Vegvari poems"*, Pittsburgh 1985 de Agnes Huszar Vardy (Duquesne University, Studies in History).

Marcarea primului an de la Trianon, în iunie 1921, la Huedin, a fost însoțită de lansarea manifestului politic *Kiáltó Szó* (*Cuvânt strigător*), din care

cenzura a eliminat unele pasaje, iar difuzarea sa nu a fost autorizată. Autorul principal al manifestului a fost arhitectul, publicistul și artistul Kós Károly, împreună cu colaboratorii săi Zagoni Istvan (capitolul „Drumul maghiarilor în secolele XIX și XX”) și Paal Arpad (capitolul „Sistemul de activitate politică”, pentru colaborarea cu partidele parlamentare din România). Textul reprezenta un strigăt de durere pentru situația maghiarilor din Transilvania, în sensul conceptului *dreptului la durere al oricărui popor*, enunțat de filozoful-dizident anticomunist Árpád Göncz, primul Președinte al Ungariei democratice (1990). Dincolo de acestea însă, manifestul-proiect *Kiáltó Szó* din 1921, lansa destul de timpuriu ideea autonomiei maghiarilor minoritari.

Exemplificările de mai sus au fost selectate dintr-un număr mai mare de referințe publicistice privind Trianonul, eliminând pe cele unilaterale sau tendențioase. Perioada tratată (1920-1921) oferă imaginea originală, naturală a fondului temei, a semnificațiilor sale reale. În perioadele și fazele următoare, ele vor fi alterate într-o anumită măsură, prin interferența și succesiunea diferitelor conjuncturi politice nefavorabile. Astfel, au început treptat unele alunecări pe panta descendentă a tendințelor *revizioniste*, contrare esenței Trianonului.

În acest cadru de ansamblu, publicistica maghiară transilvăneană a anilor 1920-1921 a reprezentat un punct de plecare, un reper semnificativ al istoriei și consecințelor Trianonului.

Trianon in the Magyar media from Transylvania (1920-1921)

ABSTRACT

The Magyar public opinion was aware that the end of the war would bring about the limitation of the Hungarian territory to the area represented by the Magyar majority. The state of mind of the Magyars left outside Hungary evolved toward their adjustment and integration to the new realities. The completion and signing of the Trianon Treaty were closely followed by the Magyar publications in Transylvania, especially from the perspectives of the Romanian-Magyar relations. The debates of the House of Lord in London were followed as well. The Cluj newspaper *ELLENZEK* (The Opposition) stressed that “We represent the Magyar point of view, the Magyar books. Our mission is to live and stay here, as the Trianon Treaty secures us solid rights”. The weekly newspaper *SZILAGYSAG* (Sălaj county) declared that “we, here, together with the Romanians, Swabians and Saxons will sincerely debate our common problems”. In the literary field, “*The Poems of the Expected End*” by Remenik Sandor, particularly appreciated in his time, were the subject of an extensive study published in the U.S.A. *Trianon in Transylvanian Hungarian Literature*, Sandor Remenik’s “*Vegvary Poems*”, Pittsburg, 1985, by Agnes Huszar Vardy (Duquesne University, studies in History). The initial period (1920-1921) displays the original, natural image of the problem essentials, their real significance. During the following periods, they will be partially altered by the interference and succession of various unfavourable political conjunctures.

Cuvinte-cheie: conferința de pace, ratificare, relații româno-maghiare, minoritate, autodeterminare
Keywords: peace conference, ratification, Romanian-Hungarian relations, minority, self-determination

PENITENCIARUL DIN ALBA IULIA – REPERE ISTORICE (1907-1968)

DĂNUȚ VIOREL PRESURĂ¹

Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia

Cercetările asupra sistemului penitenciar nu constituie o noutate în istoriografia românească, fapt dovedit prin apariția mai multor lucrări importante care ne oferă o imagine sugestivă asupra modului în care societatea pedepsea, de-a lungul timpului, pe cei „certați cu legea”. Aceste analize au avut în vedere sistemul penitenciar, clasificat și prezentat critic, cu indicarea avantajelor și dezavantajelor existenței acestuia, atât sub aspectul sănătății mintale și fizice a condamnatului cât și a efectului reeducativ. Printre acestea se numără *Istoria închisorilor din România* (1900)², publicat de fostul director general al penitenciarelor din România, Grigore I. Dianu. Acesta a realizat un studiu comparativ asupra legilor și obiceiurilor, fiind vorba de o cercetare consistentă bazată pe acte și documente istorice.

O altă lucrare care ne-a ajutat să avem o imagine clară asupra existenței, funcționării, dezvoltării și modernizării sistemului penitenciar românesc este cea semnată de Octav Gorăscu, fost director, licențiat în drept, al penitenciarului corecțional Văcărești. Cu o prefață semnată de Nicolae Iorga, lucrarea *Văcăreștii mănăstire, Văcăreștii penitenciar. Regimul penitenciar în România*³, publicată în 1930, nu este altceva decât, așa cum avertizează și Iorga „o adunare onestă de știri folositoare cu privire la organizarea penitenciarelor noastre în trecut”⁴. Autorul alocă spații ample descrierii activităților derulate în acest penitenciar și considerăm că, din punct de vedere comparativ, se poate alcătui o imagine sugestivă asupra modului general de aplicare a legislației penale, dar și a condițiilor de detenție în întregul sistem penitenciar al vremii. Acestea priveau inclusiv penitenciarul din Alba Iulia. Se pare însă că, la acea vreme, penitenciarul Văcărești era considerat ca un fel de unitate de elită a închisorilor românești, fapt confirmat și de funcționarea în aceeași incintă a școlii de formare și specializare a gardienilor din întreaga țară, dar și prin atenția acordată poziției directorului acestei instituții⁵.

¹ Acknowledgement: Această lucrare a fost realizată cu sprijinul proiectului POCU 125040, cu titlul: „Dezvoltarea învățământului terțiar universitar în sprijinul creșterii economice - PROGRESSIO”, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Capital Uman 2014-2020.

² Dianu 1900.

³ Gorescu 1930.

⁴ *Ibidem*, p. 2.

⁵ *Ibidem*, p. 36.

Nu putem trece peste lucrarea magistratului Ovid Stănciulescu (1933), *Cercetări asupra regimului penitenciar român din veacul al XIX-lea*⁶, un studiu care-și propune să cerceteze nu doar normele legislative și administrative emise privind organizarea temnițelor și tratamentul osândiților, ci și starea reală care a dus la apariția normelor, dar și modul de punere a lor în aplicare.

În perioada comunistă subiectul nu a fost ocolit, căpătând o încărcătură ideologică evidentă. Astfel, cea mai avută în vedere instituție de gen devenea închisoarea Doftana, locul unde au fost întemnițați cei mai mulți ilegaliști comuniști⁷. După 1990, subiectul revenea în atenție, însă într-o cheie cu totul nouă care a accentuat în majoritate absolută sistemul opresiv comunist⁸.

Articolul de față își propune să reconstituie, pe cât este posibil, în urma accesului la documentele vremii⁹, dar și prin intermediul altor surse¹⁰, o imagine relevantă asupra clădirii, condițiilor de detenție, natura infracțiunilor, populației carcerale și a naționalității acesteia, asupra personalului de pază din penitenciarul Alba Iulia în perioada 1907-1968. Prezentarea închisorii din Alba Iulia are la bază surse inedite depistate în diverse fonduri ale Arhivelor Naționale; fondul documentar al penitenciarului Alba Iulia de la Arhivele Naționale, Serviciul Județean Alba (cu greutățile inerente ale traducerii și adaptării la limbajul modern a unor documente scrise în limba maghiară pentru perioada 1907-1919), precum și documente păstrate în Arhiva Administrației Naționale a Penitenciarelor (fostă Direcția Generală a Penitenciarelor). De asemenea, alte surse pentru articolul de față provin din portalul online *Hungaricana*, adică Colecțiile virtuale cu documente inedite emise de administrația maghiară din Transilvania până la 1918. Putem afirma astfel faptul că această cercetare este una pe un teren neexplorat, întrucât informații privind închisoarea, ulterior penitenciarul din Alba Iulia, sunt prezente doar tangențial în diverse lucrări apărute¹¹. Aceste lucrări nu fac referire decât la modul general despre existența și istoria acestui așezământ, fapt care reprezintă motivația demersului de față.

De exemplu, o lucrare importantă care ne oferă anumite detalii privind penitenciarul din Alba Iulia este *Dicționarul penitenciarelor din România comunistă (1945-1967)*-¹². Aflăm astfel că Penitenciarul era dispus la circa 400 de metri sud de centrul de atunci al orașului și la circa 800 de metri est de Cetatea Alba Iulia, făcând corp comun cu monumentală clădire a Tribunalului,

⁶ Stănciulescu 1933.

⁷ Vezi, de pildă, Novicov 1960; Ardeleanu 1968.

⁸ Vezi, de pildă, Demetriade 2012, p. 25, 27; Demetriade 2015; Ursu 2013.

⁹ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 61, 16 martie 1912, p. 3.

¹⁰ Muraru 2008, p. 104.

¹¹ Demetriade 2015, p. 69, 73.

¹² Muraru 2008, p. 104.

actuala locație a Curții de Apel. Constatăm că poziționarea în arhitectura urbană a edificiului la acel moment se dorea a avea o profundă încărcătură simbolică. Guvernarea dualistă trecea prin profunde transformări legislative, urmărind instaurarea unei noi ordini juridice. Legea IV din anul 1869 a impus separarea sistemului judiciar de cel administrativ, crearea unui sistem centralizat de penitenciare pus sub coordonarea directă a Ministrului Maghiar de Interne, în paralel cu o sporire a autorității procurorilor¹³. Aceștia aveau dreptul de a supraveghea modul de aplicare al pedepselor, mai ales în condițiile în care se hotărâse abolirea pedepselor fizice în favoarea privării de libertate pe termen lung, în scopul reeducării pentru o reintegrare cât mai rapidă și eficientă în cadrul comunității. Pentru a crea acest sistem s-au alocat de-a lungul anilor sume consistente de la bugetul de stat (în 1909 bugetul proiectat avea alocate 308000 coroane destinate pentru construcții de închisori, achiziții, echipamente, inginerie și alte costuri tehnice)¹⁴. Sistemul centralizat de penitenciare a presupus, așadar, un nou mod de a privi ideea de „a supraveghea” și „a pedepsi”, după expresia lui Michel Foucault¹⁵, ceea ce s-a reflectat și în maniera în care au fost proiectate noile închisori.

Din punct de vedere istoric ideea de închisoare a avut o evoluție interesantă în timp. Până în epoca modernă, nu exista o clădire special construită cu scopul încarcerării deținuților. Aceștia erau plasați în una sau mai multe încăperi din edificiile puternic fortificate, tocmai pentru ca evadarea în sine să fie imposibil de realizat. În plus, scopul încarcerării a fost, la acea vreme, tortura brutală și suprimarea fizică ca pedeapsă pentru anumite fapte. Închisoarea, ca spațiu special construit nu pentru suprimare fizică, ci pentru privare de libertate în scopul reeducării, constituie așadar o creație a modernității. În mentalitatea epocii, nu era nevoie de violență fizică pentru remodelarea unui comportament care să facă posibilă reintegrarea individului în societate. Închisorile, la fel ca și școlile de corecție deschise pentru cazurile de delicvență juvenilă, erau privite ca fiind spații ideale în care răufăcătorii mai primeau o șansă în vederea reabilitării și reintegrării în societate. În acest scop a fost ridicat și Penitenciarul din Alba Iulia, ce făcea parte în același corp de clădire cu Tribunalul Alba. Construcția sa a început în anii 1903-1904, iar necesitatea ridicării acestei clădiri apărea, în acea epocă, întrucât fostul corp destinat atât încarcerării, dar și judecării cauzelor penale nu mai acoperea noile cerințe moderniste privind aplicarea politicii

¹³ <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=86900004.TV&targetdate=&printTitle=1869.+%C3%A9vi+IV.+t%C3%B6rv%C3%A9ny&referer=1000ev> - Az 1869. évi IV. Törvény (Legea IV din 1869 –art. 1), accesat în 04.11.2019.

¹⁴ https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KI-1906_30/?query=bortonugy.hu&pg=423&layout=s - Numere de ediție 1906-1008. Un proiect de lege privind bugetul de stat din 1909, p. 424, accesat în 04.11.2019.

¹⁵ Foucault 2005.

penale de către administrația dualistă. De pildă, în 1880, „penitenciarul regal din Alba Iulia este dotat cu 8 camere pentru deținuți și două celule, un birou al supraveghetorului, precum și locuința temnicerului închisorii, care se află în mod natural în curtea închisorii (perimetru)”¹⁶, având o capacitate de 120 de locuri. Această clădire era una insalubră la începutul secolului XX; în schimb, noua clădire finalizată în 1907 - dată în folosință în septembrie 1908 - era deja alcătuită din trei corpuri de clădire: primul era constituit din blocul administrativ, cu parter și două etaje, împărțit în 24 de încăperi și servind ca punct de control, corp de gardă, locuință pentru director (se păstra tradiția ca persoana care conducea închisoarea să locuiască în incintă – probabil pentru un control cât mai riguros al aplicării în condiții de legalitate a măsurilor de detenție) și birouri.

Un alt aspect demn de observat în aplicarea politicilor penale maghiare îl constituie amplasarea spațiilor de detenție¹⁷ în același perimetru cu clădirele unităților de judecată. Scopul acestora era prezentarea cu ușurință și cu cheltuieli minime a persoanelor deținute în fața curților cu juri, dar și acela de a evita mișcarea efectivelor de deținuți, pentru a preîntâmpina producerea unor evenimente negative (evadări, luări de ostatici, etc.). „Al doilea corp de clădire format din parter și trei etaje era împărțit astfel: parterul și etajul 1 erau destinate persoanelor condamnate pentru infracțiuni de drept comun, iar etajul al II-lea și al III-lea erau destinate deținuților politici”¹⁸, având 40 de camere cu o capacitate de 335 locuri la 5 m³/deținut sau 222 locuri calculate pentru o capacitate de 8 m²/deținut. Categoriile de deținuți, diferențiați pe sexe, au fost separate în cel de-al treilea corp de clădire într-o perioadă temporală scurtă (5 camere din cele 18 existente, situate la etajul 1), adică din 1964 până în februarie 1967. Restul spațiilor din acest corp au fost utilizate ca depozite, ateliere, bucătărie, etc. În 1946 penitenciarul nu avea canalizare și nici apeduct, ca de altfel întreg orașul Alba Iulia, deoarece se afla cu 3 metri sub nivelul Mureșului¹⁹.

Evoluția societății, spre mijlocul secolului al XX-lea, a lăsat „amprente” și în arhitectura penitenciarului din Alba Iulia. Acesta cunoaște modificări structurale prin construirea unui garaj de mașini (mijloacele de transport se înmulțiseră) în anul 1952, amenajarea unui număr de 4 curți destinate plimbării efectivelor de deținuți cât și mutarea porții de acces de pe latura de nord a

¹⁶ SJAAN, fond *Judecătoria mixtă Alba Iulia*, 1880, f. 50 (trad. din lb. maghiară).

¹⁷ În mare parte era vorba din localitățile importante din Ardeal, precum Târgu Mureș, unde funcționa Tabla regească, Gherla, Aiud, Timișoara cu închisoarea finalizată tot în 1907, cu spațiile de deținere în aceeași clădire a Palatului Curții Marțiale (<http://anp.gov.ro/penitenciarul-timisoara/113/> - istoric penitenciarul Timișoara).

¹⁸ Muraru 2008, p. 104.

¹⁹ SJAAN, fond *Penitenciarul Alba*, dos. 170/1946-1947, f. 125.

penitenciarului pe latura de est, pentru a elimina posibilitatea producerii unor „evenimente negative”.²⁰

Fig. 1 - Palatul Justiției, Alba Iulia²¹

Din punct de vedere statistic aflăm că, potrivit registrelor de mișcări a efectivelor de deținuți pentru anii 1908 și anii 1909 din închisoarea albaiuliană, numărul de deținuți era relativ mediu față de capacitatea de cazare. Acesta fluctua de la 180 de deținuți încarcerați în 1908 până la 330 în 1909²². Un aspect interesant, cel puțin pentru anul 1909, este acela că în registrul destinat înregistrării deținuților încarcerați se introduc noi date de identificare, adică perioadele de detenție ale acestora. Acestea se refereau la naționalitatea celor întemnițați, sexul și starea civilă (căsătorit sau nu, văduv, cu copii sau fără, precum și numărul acestora). Potrivit acestor date, ponderea cea mai mare a celor întemnițați, conform naționalității, era cea a românilor, ceea ce ne face să ne punem semne de întrebare: erau românii o națiune de infractori sau măsurile represive luate împotriva lor de administrația austro-ungară se transformau în măsuri coercitive dure cu scop de împilare națională? Evident că nu putem trage concluzia că aceștia erau deținuți politici având în vedere tipul infracțiunilor pentru care erau condamnați: furt, tăinuire, omor, incendiere, etc., însă pare cel puțin discutabil faptul că majoritatea deținuților, pentru unii chiar dacă

²⁰ Arhiva ANP, fond *Pază și regim*, dos. FN/1967-1968, f. 46.

²¹ Sursa imaginii: Biblioteca digitală a Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga” Cluj-Napoca: <http://space.bcucluj.ro/handle/12345678940221.jpg>.

²² Pe baza materialelor consultate este deocamdată dificil să formulăm o explicație coerentă asupra acestei creșteri, potrivit registrelor din fondul penitenciarului aflate la SJAAN, *Registru mișcări deținuți pentru anii 1908 și 1909*.

toponimia nu avea rezonanță românească, se declarau și erau înregistrați ca vorbitori de limba română. Ne putem raporta doar la nivelul scăzut de educație al populației românești, de necunoașterea legislației și, implicit, de săvârșirea de infracțiuni sancționate? Pondere românilor, ca populație majoritară în zonă, constituie probabil cea mai bună explicație a acestei situații.

Revenind la numărul de deținuți care s-au perindat prin închisoarea din Alba Iulia, din documentele studiate reiese că acesta nu a depășit niciodată numărul total de 500 pe an, cu o medie anuală de 119, ceea ce ne demonstrează faptul că această închisoare avea un caracter semi-regional.

În perioada dualistă, în închisoarea de la Alba Iulia au fost găzduiți inclusiv deținuți politici, după cum o arăta, de pildă, ziarul *Tribuna* la 1906. Astfel, într-o listă cuprinzând 188 deținuți politici români între 1895 și 1906, regăsim unsprezece care și-au ispășit pedeapsa în închisoarea din Alba Iulia²³. Pedepsele au fost cuprinse între 8 zile și 13 luni de încarcerare (în cazul lui Tiron Albani).

După retragerea administrației austro-ungare, penitenciarul „găzduiește” deținuți de ambele sexe, cu diferite condamnări, de la furt la crime, delapidări, dezertări, la condamnați politici. În ultimul caz, observăm că în perioada 1919-1925 au fost depuși în închisoarea albaiuliană și deținuți comuniști, dar doar pentru scurt timp, ulterior aceștia fiind transferați la penitenciarele din Aiud, Cluj sau Văcărești.

Fig. 2 - Ariton Pescariu
(1890-1920)²⁴

Dintre deținuții comuniști cunoscuți încarcerați la Alba Iulia amintim pe Ariton Pescariu, născut în comuna Ciufud, în anul 1890. Acesta era cunoscut ca fiind redactorul șef al ziarului *Foaia țăranului*, publicație a Partidului Țărănesc Revoluționar. A participat la revoluția din octombrie și a întreținut legături cu V. I. Lenin și Maxim Gorki, fiind organizatorul grupurilor comuniste din Transilvania. Drept urmare a acestei activități este arestat și încarcerat în penitenciarul din Alba Iulia în ianuarie 1919. Nu rezistă prea mult în penitenciar întrucât se îmbolnăvește de tuberculoză, este mutat la sanatoriul din Geoagiu, unde moare la 17 februarie 1920, fiind înhumat în comuna natală (Ciufud)²⁵.

²³ *Tribuna*, X, nr. 215, 18 noiembrie 1906, p. 1.

²⁴ Curticăpeanu 1963, p. 370.

Un alt cunoscut deținut cu orientări politice comuniste, arestat de Siguranța din Alba Iulia în 30 mai 1921 și depus pentru „agitație politică” (crimă de agitație) în penitenciarul Alba la 1 iunie 1921, a fost Dumitru Ciumbrudean²⁶. Ciumbrudean a participat alături de alți doi albaiulieni, Nicolae Cricoveanu și Anton Banciu, la Congresul de înființare al PCR din 8 mai 1921²⁷. Și ceilalți doi albaiulieni au fost ulterior arestați. Despre Dumitru Ciumbrudean aflăm o serie de detalii inedite din foaia de înregistrare la depunerea în penitenciar: avea o înălțime de doar 155 cm, o talie mijlocie, fața lunguiață, ten alb, părul castaniu, frunte înaltă, sprâncene castanii, ochi verzui, nas regulat, dinți lipsă, mustață castanie, bărbie ovală și ca semn distinctiv trei degete nefuncționale la mâna dreaptă. Știa să scrie și să citească, cunoștea limba română, dar vorbea și maghiara și germana; era căsătorit și deținea în proprietate o bărbierie, dar se declara ca fiind fără avere. Aflăm că perioada de detenție prin arest preventiv este prelungită de judecătorul de instrucție până în 19 septembrie 1921 și că, în 12 noiembrie, este escortat la Curtea Marțială din București²⁸. A fost considerat „[...] de departe cel mai cunoscut comunist albaiulian de până la 23 august 1944”. Dumitru Ciumbrudean s-a născut la 16 decembrie 1890, la Alba Iulia, părinții săi fiind oameni săraci. Tatăl, Silvestru Ciumbrudean (1860-1937), era zidar de meserie, iar mama, Maria Ciumbrudean (1863-1951), a fost casnică. Urmează șase clase primare în Alba Iulia, după care este acceptat ca ucenic la Tipografia Schasser din Alba Iulia, însă a fost nevoit să renunțe din motive de sănătate. În 1908 pleacă la Budapesta, unde rămâne, până la 1911, când este încorporat la Regimentul 50 Infanterie din Alba Iulia, specializându-se ca telefonist, sanitar și „măsurător de distanță pe câmp de luptă”, având gradul de caporal. După încheierea Primului Război Mondial, Dumitru Ciumbrudean lucrează ca frizer în Alba Iulia (1921-1924, 1934), Sibiu, București (1924-1934) și Cluj (1936-1940). Documente ce se găsesc la Serviciul Județean Alba atestă faptul că a fost urmărit de către Siguranța vremii. După 23 august 1944 se implică în constituirea PCR în Alba Iulia, iar în 1947 îl găsim ca fiind responsabil al departamentului Cadre al organizației PCR Alba. Din 1949 și până în 1956, îndeplinește funcția de director al Muzeului din Alba Iulia, de unde este și pensionat²⁹.

Revenind la categoriile de deținuți încarcerate în perioada interbelică în penitenciarul Alba Iulia putem afirma că această instituție se încadra în politica statului. Aici au fost încarcerați astfel, atât deținuți legionari (perioada 1943 –

²⁵ Arhiva ANP, fond *Pază și regim*, dos. FN/1967-1968, f. 56; Curticăpeanu 1963.

²⁶ SJAAN, fond Penitenciarul Alba (fond nr. 213), dos. 80/1921, f. 114.

²⁷ Rotar 2018, p. 336.

²⁸ SJAAN, fond *Penitenciarul Alba* (fond nr. 213), dos. 80/1921, f. 115.

²⁹ Rotar 2018, p. 354.

1945 - 160 condamnați)³⁰, militari dezertori din război (33 în perioada 1944 – 1945)³¹, deținute femei transferate de la penitenciarul Mislea – penitenciar destinat exclusiv încarcerării femeilor -, începând cu luna martie 1941 când au fost „internate” un număr de aproximativ 50 de femei condamnate pentru activitate comunistă, până în 1943³². Un alt fapt important a fost acela că la 7 septembrie 1944, penitenciarul din Aiud a fost evacuat pentru o lună la Alba Iulia, datorită situației generate de război³³.

Instaurarea noului regim, cel comunist, va aduce cu sine și un alt tip de condamnări, specifice noii politici guvernamentale: în anul 1946 existau în închisoarea arondată Tribunalului Alba un număr de 186 condamnați pentru crime de sabotaj, instigare la rebeliune, doi spioni³⁴ și șase persoane condamnate pentru înaltă trădare³⁵; în anul 1947, efectivul de deținuți era de 183 deținuți din care: 130 bărbați majori, 46 arestați preventivi, 5 femei și 2 minori³⁶. În anul 1949, la 11 martie, Securitatea depunea 17 deținuți cu infracțiuni contra securității statului³⁷.

De-a lungul anilor, până în 1968, anul desființării penitenciarului, numărul deținuților va fluctua având o medie de 430 în perioada 1950-1955 la o medie de 570 în perioada 1956-1965, potrivit aceleiași informări întocmite de conducerea penitenciarului către Direcția Generală a Penitenciarelor.

Nevoia de forță de muncă pe șantierele statului comunist a fost asigurată și prin folosirea unui mare număr de deținuți cazați în noile secții de deținere de la Deva, Bârcea Mare și Mintia care au fost arondate penitenciarului regional Alba Iulia, ajungându-se la un număr record de 1350 de deținuți, dintre care bărbați 1280 și 70 de femei³⁸.

Construirea unui stat polițienesc, instaurarea unui regim totalitar bazat pe teroare a inclus, în mod evident, sistemul penitenciar ca mijloc coercitiv, ca suport fizic de simbolizare a sancțiunii și a cărui parte integrantă a fost și penitenciarul din Alba Iulia. Amintim în acest sens pe cei 20 de membri - foști elevi ai Liceelor „Mihai Viteazul” și „Comercial” din localitate, ai Ligii Anticomuniste, organizație înființată în 7 noiembrie 1949³⁹, cu scop declarat de luptă împotriva comunismului, împotriva cărora se declanșează un proces. Cei

³⁰ Arhiva ANP, fond *Pază și regim*, dos. FN/1967-1968, f. 51.

³¹ *Loc. cit.*

³² *Loc. cit.*

³³ Demetriade 2012, p. 27.

³⁴ *Ibidem.*

³⁵ SJAAN, fond *Penitenciarul Alba* (fond nr. 213), dos. 170/1946-1947, f. 147.

³⁶ SJAAN Alba, fond *Penitenciarul Alba* (fond nr. 213), dos. 171/1947, f. 22.

³⁷ Arhiva ANP, fond *Pază și regim*, dos. FN/1967-1968, vol. I, f. 51.

³⁸ *Loc. cit.*

³⁹ Rotche, Schiau 2012, p. 16.

implicați au fost anchetați de Securitate și cazați temporar în camerele acestui penitenciar⁴⁰.

De asemenea, întărirea regimului totalitar nu se putea face în sistemul penitenciar decât prin „uneltele” sale, adică conducătorii acestora care aveau grijă să pună în practică fără crâcnire politica sistemul opresiv. Este drept că, în ceea ce privește Penitenciarul Alba Iulia și pe conducătorii săi, nu avem dovezi că aceștia ar fi fost torționari. Astfel, conducerea penitenciarului a fost asigurată în perioada 1944-1968 de următorii: Ioan Milian – doctor în științe de stat (1944-1947) – director – 41 de ani⁴¹; Vasile Berteu (1947-1951) – director; Grigore Chimiveș (1951-1953) – sublocotenent; Gheorghe Vulcu (1953-1955) – locotenent major; Iosif Ștefan (1955-1956) – locotenent major; Ioan Cosma (1956-1957) – locotenent; Ioan Voicu (1957-1967) – căpitan; Sîmtion Ioan (1967-1968) – locotenent colonel⁴².

O concluzie interesantă care se poate trage doar prin simpla urmărire a listei de mai sus: cu excepția celor doi directori și a ultimului comandant, ceilalți factori de conducere erau de o vârstă relativ tânără, potrivit gradului militar ce-l aveau la numirea în funcție. Se dorea astfel o revigorare a sistemului sau, dimpotrivă, aceștia erau ușor de „condus”, de manipulat întrucât executau fără crâcnire politica de partid. Unul dintre comandanți, căpitanul Ioan Voicu, avea doar 30 de ani când a fost numit în această funcție⁴³. Potrivit lui Radu Ciuceanu, Voicu era „un vlăstar de nădejde al partidului”, iar penitenciarul Alba Iulia s-a „bucurat” și el de aceeași intenție a Direcției Generale a Penitenciarelor prin prezența a trei colonei⁴⁴: Vulcu, Cozma și Voicu (1953-1966). Numărul mare al ofițerilor ne permite să plasăm Alba Iulia ca „unul din cele mai active penitenciare de tranzit din Ardeal”⁴⁵.

Nu putem trece prin acest periplu istoric fără a evidenția și faptul că „viața” penitenciarului albaulian a cunoscut, de-a lungul timpului, și evenimente mai puțin plăcute, umiltoare pentru angajații săi – evadări, unele spectaculoase, din incinta clădirii, altele nereușite: „Din închisoarea din Alba-Iulia au reușit să evadeze nopțile trecute spărgătorii greci: Constantin Panajotti și Constantin Foti, cari anul trecut comiseseră furtul de la banca «Patria» din Blaj. Necunoscuți fiind cu împrejurimile de acolo, - nu s’au putut orienta și astfel în ziua următoare

⁴⁰ Muraru 2008 p. 105.

⁴¹ SJAAN, fond *Penitenciarul Alba* (fond nr. 213), dos. 170/1946, f. 4.

⁴² Arhiva ANP, fond *Pază și regim*, dos. FN/1967-1968, vol. I, f. 54-55.

⁴³ Ciuceanu 2001, p. 35.

⁴⁴ Diferența de grad militar față de lista prezentată a celor trei comandanți se datorează avansării acestora în grad de-a lungul carierei lor și a accesului la documente diferite ca perioadă.

⁴⁵ Ciuceanu 2001, p. 25.

au fost prinși de jandarmi și aduși legați la poliția din capitală. Nu s'a putut stabili, dacă au fost ajutați de vreun ortac al lor, la evadare”⁴⁶.

Despre alte evenimente considerate ca evadări aflăm dintr-o informare a conducerii penitenciarului: „În ziua de 20 martie 1954, deținutul Găldău Ariton a evadat de la punctul de lucru „Grădină” fiind reținut datorită intervenției rapide a sergentului Udrea Grigore, care l-a urmărit pe o distanță de circa 2000 de metri, ulterior subofițerul fiind citat, pentru fapta sa exemplară, „prin ordin pe unitate”⁴⁷. Din dosarul cu circulare/1949, fila 51 (raportul 299 din 31 ianuarie 1949) reiese că în anul 1948 din penitenciarul Alba Iulia au evadat 3 deținuți, iar în 1954 au existat două tentative de evadare care au fost însă împiedicate⁴⁸. Aflăm, de asemenea, că în 24 octombrie 1955 a mai avut loc o evadare a unui deținut de drept comun, tot din incinta penitenciarului; în anul 1960, prin sentința penală nr. 2547/1960 deținuta Virlan Sanda a fost condamnată la 3 luni de zile pentru infracțiunea de evadare de la punctul de lucru G.A.S⁴⁹; în anul 1965 un alt deținut este raportat ca fiind evadat de la punctul de lucru „grădina unității”⁵⁰.

Evadări și evenimente negative au avut loc și de la secțiile exterioare arondate penitenciarului: „prin raportul nr. 05324 din 13.07.1967 se raportează evadarea a doi deținuți de drept comun, recidiviști de la secția Mintia, ce munceau la șantierul Energo-construcții, punctul de lucru incinta I”⁵¹. Informările privind evenimente negative iau sfârșit ca urmare a mutării penitenciarului din Alba Iulia prin Ordinul ministrului Afacerilor interne nr. 3008/1968 începând cu 01.03.1968 în localul secției de deținere Deva, care a devenit penitenciar de categoria I.

Concluzii

Analiza de față arată că penitenciarul din Alba Iulia, construit inițial pentru satisfacerea politicii penale a statului dualist austro-ungar, continuă și în perioada interbelică și, ulterior în perioada comunistă, să fie o unealtă sub patronajul statului, servind atât unor scopuri de ordin penal, dar și politice. Instituția cunoaște o dezvoltare evidentă, ca urmare a extinderii și modernizării sale, mai ales după anii '50, element demonstrat și prin creșterea numărului deținuților. Însă, în cazul său, în perioada comunistă, nu s-au produs aceleași abuzuri, precum cele din vestitele închisori comuniste: Aiud, Gherla, Sighet, Pitești, etc. S-a respectat, mai degrabă politica de administrare a imensei forțe de muncă - îndeosebi prin înființarea celor trei secții exterioare de deținere de la

⁴⁶ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 61, 16 martie 1912, p. 3.

⁴⁷ Arhiva ANP, fond *Pază și regim*, dos. FN/1967-1968, vol. I, f. 52.

⁴⁸ *Loc. cit.*, f. 53.

⁴⁹ Gospodărie Agricolă de Stat - abreviere de întreprindere de stat în România socialistă.

⁵⁰ Arhiva ANP, fond *Pază și regim*, dos. FN/1967-1968, vol. I, f. 53.

⁵¹ *Loc. cit.*, f. 54.

Mintia, Bârcea Mare și Deva. Prin urmare, închisoarea albaiuliană s-a transformat, cu timpul, într-un penitenciar regional, de mărime aproximativ medie, - cerută de regimul comunist ca urmare a deciziilor conducerii de la București, aservită intereselor sovietice ce solicitau pedepsirea tuturor adversarilor și oponenților politici. Ea poate fi considerată, deopotrivă, și o închisoare de tranzit.

Alba Iulia Penitentiary – Historical Landmarks (1907-1968)

ABSTRACT

This article aims to reconstruct as much as possible, following access to the documents of the time but also other sources, a relevant image of the location, conditions of detention, nature of crimes, prison population and its nationality, security guards in the Alba Iulia penitentiary in the period 1907 - 1968. An element of novelty of this work is given by the fact that the presentation of the prison in Alba Iulia is based on original sources found in various holdings of the National Archives; the documentary holdings of the Alba Iulia penitentiary from the National Archives, Alba branch - (with the inherent difficulties of translating and adapting to modern language some documents written in Hungarian for the period 1907-1919), documents kept by the Archive of the National Administration of Penitentiaries. Also, other sources for this article come from the Hungaricana online portal where the Virtual Collections was discovered, with unique documents issued by the Hungarian administration in Transylvania, until 1918. We can say that this research is an unexplored field because information on the prison, then the penitentiary in Alba Iulia, is presented only tangentially in various works. Generally, it only refers to the existence and history of this settlement, which is the motivation of this approach. The present analysis shows that the penitentiary in Alba Iulia, originally built to satisfy the criminal policy of the dual Austro-Hungarian state, continues in the interwar period and, later in the Communist period, to be a tool under state patronage, serving both criminal purposes but also political. The institution is experiencing an obvious development, as a result of its expansion and modernisation, especially after the 50s, an element demonstrated by the increase in the number of detainees. However, in its case, during the Communist period, the same abuses did not occur, as those in the famous Communist prisons: Aiud, Gherla, Sighet, Pitești, etc. Rather, the policy of managing the huge workforce was respected – especially, by setting up the three external detention sections in Mintia, Bârcea Mare and Deva. Therefore, the Alba Iulia prison turned, in time, into a regional penitentiary, of approximately medium size, - required by the Communist regime as a result of the decisions of the Bucharest leadership enslaved to Soviet interests demanding the punishment of all opponents and political opponents. It can also be considered a transit prison.

List of illustrations:

Fig. 1 - Palace of Justice, Alba Iulia

Fig. 2 - Arton Pescariu (1890-1920)

Abrevieri bibliografice:

- Arhiva ANP - Arhiva Administrației Naționale a Penitenciarelor
 Ardeleanu 1968 - Ardeleanu Ion, *Muzeul Doftana*, București, 1968
 Ciuceanu 2001 - Radu Ciuceanu, *Regimul penitenciar din România, 1940-1962*, București, 2001
 Curticăpeanu 1963 - V. Curticăpeanu, „Documente noi despre Ariton Pescariu, luptător revoluționar și om de cultură (1890-1920)”, în *Studii*, XVI, 1963, p. 357-372
 Demetriade 2012 - Mihai Demetriade, „Victor Biriș, cel mai important agent de influență din penitenciarul Aiud (1957-1963)”, în *Caietele CNSAS*, V, 9-10, 2012, p. 11-48
 Demetriade 2015 - Mihai Demetriade, „Istoricul Serviciului de Contrainformații Penitenciare (1949-1967)”, în *Caietele CNSAS*, VIII, 2, 2015, p. 7-181
 Dianu 1900 - Gr. I. Dianu, *Istoria închisorilor din România*, București, 1900
 Foucault 2005 - Michel Foucault, *A supraveghea și a pedepsi: nașterea închisorii*, trad. din lb. franceză, postf. și note de Bogdan Ghiu, ed. a II-a, Pitești, 2005
 Gorescu 1930 - Octav Gorescu, *Văcăreștii mănăstire, Văcăreștii penitenciar. Regimul penitenciar în România*, București, 1930
 Muraru 2008 - Andrei Muraru, *Dicționarul penitenciarelor din România comunistă (1945-1967)*, Iași, 2008
 Novicov 1960 - Mihai Novicov, *Povestiri despre Doftana*, București, 1960
 Rotar 2018 - Marius Rotar, „Comuniști albaulieni până la 23 august 1944. Cazul unui oraș din provincie”, în *Terra Sebus*, 10, 2018, p. 336-354
 Rotche, Schiau 2012 - Andreea Rotche, Sorin Schiau, *Tineri din Alba în infernul comunist*, Cluj-Napoca, 2012
 SJAAN - Serviciul Județean Alba al Arhivelor Naționale
 Stănciulescu 1933 - Ovid Stănciulescu, *Cercetări asupra regimului penitenciar din veacul al XIX-lea, cu un studiu necunoscut al lui Constantin Moroiu, profesor obștesc de legi la școala rumânească de la Sf. Sava*, Cluj, 1933
 Ursu 2013 - Dragoș Ursu, „Reeducare și viață cotidiană în penitenciarul Aiud”, în *Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc*, VIII, 2013, p. 98-124

Cuvinte-cheie: închisoare, Alba Iulia, deținuți, Administrația Națională a Penitenciarelor (Direcția Generală a Penitenciarelor), temniță, administrație dualistă, comunist

Keywords: prison, Alba Iulia, detainees, National Administration of Penitentiaries (General Directorate for Penitentiaries), dungeon, dualist administration, Communist

BIOGRAFII ALE LUI BENEDICT GHIUȘ ÎN DOSARELE SECURITĂȚII: NARAȚIUNI DIN FIȘE BIOGRAFICE ȘI NOTE INFORMATIVE

IOANA-ZOIA URSU

Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

*„Nu am făcut niciodată
nici un fel de politică și nu am fost
înscris în niciun partid, deoarece
sunt un călugăr. Am avut de suferit
tocmai din cauza acestei
atitudini.”¹*

„Arhimandritul Benedict Ghiuș este una dintre figurile «misterioase» ale Ortodoxiei românești. Deși mare parte din viață și-a trăit-o în mijlocul mulțimilor, el a reușit, prin discreție și modestie, să se «oculteze», reușind să trăiască permanent asemenea unui autentic monah. Din această pricină, mărturiile despre viața lui sunt destul de puține, însă toate converg spre conturarea unei efigii de adevărat lider spiritual”².

Portretul pe care George Enache i-l făcea lui Benedict Ghiuș, acum mai bine de un deceniu, continuă, în opinia noastră, să rămână valabil și să definească sintetic, într-o expresie excelentă, felul de a fi și amprenta inconfundabilă a acestui personaj discret. Biografia lui Benedict Ghiuș nu pare extraordinară – evenimentul unui arhiepiscopat ratat³ a părut să planeze asupra evoluției sale ca un eșec profesional, reiterat în arhive ca o dovadă a „legionarismului” său, pentru care regimul antonescian i-ar fi infirmat episcopatul. De altfel, două decenii mai târziu, trimiterea lui Ghiuș în 1968 pentru tratative cu Biserica românească din Paris, agregată în jurul exilului, și a preotului Vasile Boldeanu sugera posibilitatea de întrezărire a unui viitoare promovări: Securitatea nota aprecierea de care se bucura Ghiuș la patriarhul Justinian și intenția acestuia de a-l face episcop⁴. Contextul politic a continuat să rămână nefavorabil, astfel încât arhimandritul Benedict s-a resemnat și a continuat cu aceeași discreție să păstorească suflete, pentru ca în ultimii ani ai vieții să se retragă la mănăstirea Cernica, ducându-și acolo bătrânețea și bolile.

Numele lui Benedict Ghiuș e strâns legat de cel al „Rugului Aprins” și al apropiaților săi, Sandu Tudor și Alexandru Mironescu, de mănăstirea Antim, de

¹ I 2214/4, f. 177.

² Enache 2007; Enache 2009.

³ Alegerea sa ca episcop de Hotin în 1944 a fost invalidată de guvernul Antonescu, Mihai Antonescu fiind cel care a indicat în mod expres alt candidat.

⁴ I 2214/6, f. 36.

Patriarhie, de Facultatea de Teologie din București, de viața monahală la mănăstirea Neamț în anii 1950 etc, astfel încât biografia sa, găsită la confluența tuturor acestor nume și locuri, ne înfățișează un personaj discret, dar pe atât de interesant.

Interesul Securității pentru urmărirea informativă a lui Ghiuș a ținut, la început, de suspiciuni vis-a-vis de atitudinea sa față de regimul comunist (1949), apoi de funcția sa de stareț la Antim și de vicar patriarhal (1948-1950), de relațiile sale cu clerici catolici și greco-catolici (în anii 1949-1950), corespondența cu cunoscuți din străinătate (1950-1954), iar apoi, din 1956, de activitatea sa într-un „grup mistic dușmănos” alături de vechi cunoscuți și prieteni alături de care se întâlneau la mijlocul anilor 1940 la mănăstirea Antim în forma „Rugului aprins”. După arestarea și detenția sa (1958-1964), a fost urmărit prin dosar de obiectiv, fiind prezent în mediul Patriarhiei și a patriarhului, al cărui duhovnic era; continua corespondența cu cunoscuți din străinătate etc. Noi verificări sunt făcute în momentul în care Ghiuș este trimis pentru a încerca să negocieze cu biserica românească din exil (1969). Nici după pensionare și retragerea la mănăstirea Cernica (1975), Benedict Ghiuș nu a scăpat de supravegherea Securității, care de-abia în 1978 a încetat urmărirea lui, „convingându-se în cele din urmă că avea de-a face cu un bătrân bolnav, care nu primea vizite, nu discuta chestiuni politice, singurele drumuri pe care le făcea fiind la biserică”⁵.

În cele șase volume ale dosarului informativ 2214, un dosar de urmărire de grup, numele lui Benedict Ghiuș și informațiile despre el sunt foarte numeroase – fapt sugerat, de altfel, și de numele dosarului: „Ghiuș Vasile și alții”. O simplă căutare numără în jur de 600 de menționări ale numelui lui Benedict Ghiuș în volumele dosarului. Articolul de față nu își propune coordonarea și coroborarea tuturor acestor informații, ceea ce ar reprezenta un demers de o întindere mult mai mare, ci selectarea câtorva documente relevante și analiza lor din prisma informațiilor și a narațiunii pe care ele o livrează. Mai precis, este vorba de analiza comparată a mai multor fișe și note care conțin date biografice, precum și a unui *curriculum vitae* redactat de Ghiuș însuși; din analiza noastră se va desprinde, implicit, o reconstituire a biografiei arhimandritului Benedict Ghiuș, dar și o frescă a funcționării instituționale a Securității în al șaselea deceniu al secolului XX.

Benedict Ghiuș în arhivele Securității: dosare și tipuri de documente

Dosarul de urmărire informativă de grup care privește principalii membri din grupul de apropiați cunoscuți drept „Rugul Aprins” (după numele cercului filosofic-teologic pe care îl inițiaseră în anii '40), grupează informații atât din perioada pre-detenție, cât și post-detenție, și îl are printre personajele centrale pe

⁵ Enache 2009.

Benedict Ghiuș. Prin funcțiile pe care le-a deținut (vicar patriarhal, duhovnic al patriarhului Justinian Marina, profesor la Facultatea de Teologie) și oamenii pe care îi cunoștea, Ghiuș s-a aflat în numeroase contexte care prezentau „interes operativ” pentru Securitate.

Fișele (biografice) și notele la care ne referim sunt documente ce se regăsesc pe parcursul dosarului de urmărire informativă. Ele sunt redactate, cronologic, în momente diferite, legate de motivațiile urmăririi lui Ghiuș. Ca structură, aceste fișe prezintă, în general, o sinteză a biografiei și activităților persoanei urmărite, bazată pe informațiile din evidența Securității (date de la cartotecă, fișe biografice anterioare, informații obținute din notele informative și aduse la zi). De astfel de fișe biografice „beneficiază” în dosarul de urmărire de grup câteva din personajele-cheie ale grupului pus sub urmărire informativă, precum Sandu Tudor, Alexandru Mironescu, Benedict Ghiuș.

Fișele biografice apar periodic în dosarul de urmărire informativă și stabilesc de fiecare dată o narațiune dominantă asupra personajului în cauză, fiind un instrument util și de referință pentru lucrătorul de Securitate. Fișele mai recente pornesc de la informația anterioară și o aduc la zi (actualizând date precum condamnările obținute, anii de detenție efectuați, încadrarea post-detenție etc.). Ceea ce obținem, analizând evoluția în timp a acestor documente, este, în primul rând, actualizarea reperelor biografice ale personajului studiat, dar totodată și o radiografie a transformării narațiunilor Securității, transformare afectată de schimbarea contextului politic intern, de reorganizarea procedurilor și regulamentelor, de evoluția limbajului, și care marchează în același timp o schimbare de perspectivă și percepție ideologică.

Nu trebuie uitate nici aspectele simple, pragmatice: scopul alcătuirii fișei sau actualizării informațiilor, precum și contextul mai larg, acțiunea în cadrul căreia fișa va fi utilizată (verificări, urmărire etc.). Pentru a urmări detaliat o astfel de evoluție narativă, ne vom raporta la câteva fișe (biografice) și note privitoare la arhimandritul Benedict Ghiuș, datate 1950, 1955, 1957, 1958, 1963 și 1971, precedate de o sinteză biografică dintr-un curriculum vitae manuscris.

„Cunosc limba latină și greacă, citesc în limba italiană și vorbesc limbile franceza și germana”: un curriculum vitae (1947)

Acest curriculum vitae în manuscris, nedatat, al lui Benedict Ghiuș, găsit într-unul din volumele dosarului de urmărire informativă, poate fi plasat cronologic în anul 1947, bazându-ne pe o mențiune referitoare la profesoratul său la Institutul Saint-Denis din Paris. În CV-ul său, Ghiuș notează: „În iulie anul acesta am fost invitat de Institutul Inter-ortodox „Saint-Denis” din Paris (Școală franceză de teologie ortodoxă, depinzând canonic de Patriarhia din

Moscova), să țin o serie de prelegeri despre gândirea teologică românească. Mă găsesc în prezent în fața primelor demersuri pentru plecare”⁶.

Invitația de a pleca la Paris e amintită și de „cronicarul” bisericesc Dudu Velicu, care notează în jurnalul său, pentru data de 27 noiembrie 1947, următoarele: „La Paris există de un an Institutul Teologic ortodox rus Saint Denis, ai cărui studenți aparțin multor neamuri și confesiuni. Arhimandritul Benedict Ghiuș, doctor în Teologie, asistent la Catedra de Mistică de la Facultatea de Teologie din București, a fost invitat de Guvernul român, evident la propunerea Patriarhului rus, să meargă la Paris pentru anul școlar 1947-1948, deocamdată, și să predea una din științele religioase la institutul de mai sus. Arhimandritul B. Ghiuș a acceptat invitația”⁷, notează Velicu.

Pe baza informațiilor de mai sus putem data așadar curriculumul vitae al lui Benedict Ghiuș în a doua jumătate a anului 1947. Documentul urmează o structură comună unui CV, informațiile oferite de autorul documentului fiind grupate în categorii ce includ: „date biografice”, „studii”, „situația monahală și preoțească”, „funcții ocupate”, „activitatea publicistică și didactică”, „mănăstiri și instituții vizitate în Occident”, „cunoașterea altor limbi” și „situația politică”.

Documentul e semnificativ pentru felul în care Ghiuș se vede pe sine și în care dorește să fie văzut: biografia lui e compusă din numeroase perioade de studiu, iar experiența profesională, asociată cu statutul de monah, relevă o bogată activitate inter-confesională și inter-culturală acumulată intensiv într-o durată relativ scurtă de timp. Începe școala primară în satul natal, însă studiile îi sunt întrerupte în timpul Primului Război Mondial: „Școala primară am făcut-o în satul natal, pierzând apoi câțiva ani din cauza primului război mondial. Am putut începe cursul secundar abia în 1918, la liceul Codreanu din Bârlad, pentru ca după câțiva timp să trec în școala pregătitoare din apropierea satului meu”.

După studii la Seminarul Teologic din Galați, urmează Teologia la București, iar apoi obține o bursă la Facultatea de Teologie Catolică de la Strasbourg, unde își continuă studiile și obține, după 5 ani, licența (1932). Revine în țară și își completează studiile cu licența în teologie ortodoxă (1935). Alte studii le efectuează la mănăstirea benedictină Maria Laach din Germania, iar apoi este admis la doctorat la Strasbourg (1937), pe care îl continuă din 1941 în România. În CV-ul său, Ghiuș menționează mănăstirile și așezămintele catolice pe care le-a cunoscut în timpul șederii sale în străinătate, institutele de studii frecventate, studiile și cercetările desfășurate până la momentul întocmirii curriculum vitae-ului, precum și activitatea lui publicistică: „Am publicat articole și recenzii în mai multe reviste din țară și străinătate: în *Revue des Sciences Religieuses* din Strasbourg; în *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft* de la

⁶ I 2214/4, f. 177.

⁷ Velicu 2004, p. 90.

Maria Laach; în *Însemnări creștine*; în *Biserica și Școala* din Arad; în *Luminătorul și Misionarul*. Din lipsă de mijloace nu am putut publica decât câteva broșuri: două traduceri: *Ce este monahismul?* și *Duhul Ortodoxiei*. Și o broșură personală, *Încercări Cristologice*. Lucrări mai de seamă am în manuscris, între care: *Doctrina răscumpărării în Imnografia Bisericii* – studiu amplu, la care am lucrat mai mulți ani de zile, constituind teza mea de doctorat”⁸.

Șicanele care au făcut imposibilă accesarea sa la episcopatul de Bălți în 1944 au continuat profesional și prin piedici la concursul pentru angajarea ca asistent la catedra de Mistică a Facultății de Teologie din București. Deși ales de adunarea bisericească, Ghiuș este invalidat în urma intervenției personale a lui Mihai Antonescu, care numește explicit alt candidat, mai „prietenos” cu puterea politică. După ce Ghiuș a protestat în urma invalidării sale ca episcop, considerând abuzivă implicarea factorului politic, a fost îndepărtat din postul de preot slujitor pe care îl deținea la Patriarhie și chiar scos din chilia în care locuia la mănăstirea Antim. A participat apoi la concursul pentru postul de asistent la catedra de Mistică a Facultății de Teologie (februarie 1944), însă în ciuda faptului a promovat concursul, guvernul a refuzat să îi confirme numirea în post. La Academia Teologică din Arad i se oferă, între timp, poziția de „spiritual” (duhovnic), iar Ghiuș acceptă și rămâne în Arad până în august 1944. Odată cu schimbarea regimului politic, situația sa profesională se remediază, întrucât noul guvern îi confirmă numirea în post, revine la București și la Antim, iar în 1946 își finalizează studiile doctorale.

Curriculum vitae-ul lui Benedict Ghiuș ne redă imaginea unui călugăr-cărturar, nepreocupat de politică, dar atent la bunul renume profesional dat de munca sa intelectuală îndelungată. Informațiile se opresc în anul 1947, atunci când este, de altfel, și redactat documentul, în contextul mai larg al invitației de a conferenția la Paris. Un ultim detaliu adăugat de Dudu Velicu legat de acest episod, surprinde cum: „l-am întrebat care va fi atitudinea lui față de catolicism - cunoscut fiind că menirea institutului este lupta fără preget pentru afirmarea ortodoxiei - el mi-a răspuns că nu poate fi alta decât cea ortodoxă. Și răspunsul mi-a fost dat atât de repede, el care, înainte de a da un răspuns, rămâne câteva secunde cu capul în jos, gândind”⁹.

Acuzele de catolicism sau de atitudine „catolicizantă” au planat mereu deasupra lui Ghiuș, acuze datorate simpatiilor sale catolice și a respectului imens pentru ethosul catolic, cu care interacționase vreme îndelungată pe durata studiilor sale. Mai mult decât atât, aceste acuzații sunt prezente în dosare mai ales la sfârșitul anilor 1940, în contextul în care Ghiuș se arăta solidar cu

⁸ I 2214/6, f. 176.

⁹ Velicu 1947, p. 90.

cunoscuții săi catolici și greco-catolici ce sufereau de pe urma măsurilor luate de proaspăt instalatul regim comunist: „Prigoana de azi contra catolicilor” afirma Ghiuș către un cunoscut la începutul anului 1950, „întărește biserica catolică și episcopii lor sunt martiri” afirma Ghiuș, care îi ajuta pe clericii greco-catolici internați abuziv la Căldărușani: l-a încurajat pe starețul Ipolit Ciobotaru să permită corespondența „clandestină” a acestora cu Nunțiatura Papală și cu emisarii acesteia, și a mijlocit livrarea unor ajutoare către greco-catolicii reținuți la Căldărușani.

„Filocatolicismul” lui Ghiuș, un laitmotiv al scurtelor sale biografii întocmite de Securitate (însoțind eticheta sa anterioară de „legionar”) nu a însemnat niciodată pentru el o negare sau amestecare a identității sale ortodoxe. Lămurirea ne-o oferă atât rândurile lui Dudu Velicu, care amintesc de fermitatea poziției lui Ghiuș față de catolicism, dar și câteva rânduri din alte note informative, care amintesc cum, „după propriile sale afirmațiuni, «din milă creștină» a primit ajutoare pentru acești internați” și că „în 21 ianuarie 1950, Ghiuș a fost vizitat de un prieten care i-a adus spre consultare mesajul Papei cu ocazia Anului Sfânt, la care gest Ghiuș a răspuns prin confidențele următoare: «catolicismul m-a influențat foarte mult. De când am studiat teologia la un institut catolic, având o admirație deosebită pentru conducerea și administrarea ei, sentiment pe care-l nutresc și astăzi.» Ghiuș a spus în continuare că deși «n-are nicio legătură cu vreo personalitate de seamă catolică din țară», totuși suferințele catolicilor îl impresionează mult, fapt pentru care caută să-i ajute cum și cu ce poate «în spiritul moralei creștine», întrucât este convins că lupta lor «este legitimă, fiind obligați să-și apere religia.»”¹⁰ Lămuriri suplimentare privind poziția sa mai apar în note informative ulterioare, care notează că „pe măsură ce a cunoscut mai îndeaproape Catolicismul a învățat să prețuiască mai mult Ortodoxia. A avut posibilitatea de a rămâne la ei cu înlesniri și perspective, frumoase dar nu a acceptat și a revenit la Ortodoxie pentru a se face călugăr și de a înfrunta toate greutățile unei astfel de vieți”¹¹.

„Vrea să apară că este cărturar și face impresia că în timpul liber se ocupă cu cartea”: fișe biografice, note ale Securității

În contrast cu „vocea” din *curriculum vitae* care ne povestește parcursul profesional al lui Ghiuș, fișele biografice și notele ne redau într-o manieră *dorit* obiectivă, informații despre reperele biografice și profesionale ale lui Ghiuș, legându-le întotdeauna de atitudinile sale „politice”.

1950-1955

În dosarul de urmărire informativă, până la începutul anilor 1950 biografia „călugărului-cărturar” Benedict Ghiuș beneficiază de repere clare, constituite

¹⁰ I 2214/1, f. 68.

¹¹ *Loc. cit.*, f. 52.

într-un mic „nucleu” narativ. Acest grupaj de informații biografice este reluat în majoritatea fișelor și în unele note informative care debutează cu minime biografii ale persoanelor urmărite, înainte de a completa informația și a o aduce la zi cu alte informații primite de la lucrători ai Securității sau informatori/„surse”. Aceste scurte narațiuni reprezintă un mod interesant de definire a lui Ghiuș, care nu a fost legionar, dar a fost taxat ca atare de guvernul Antonescu, iar această etichetă a însoțit ocazional biografia lui în dosarele de arhivă.

Primele două fișe biografice care sintetizează parcursul profesional și atitudinile „politice” ale lui Ghiuș datează din 1950 și 1955. E vorba, de fapt, de aproape același document, alcătuit inițial în 1950 pe baza notelor informative anterioare și a curriculum vitae-ului redactat chiar de Ghiuș și reluat în 1955, cu mențiunea că materialul „este numai din perioada cât susnumitul a funcționat în București. Pentru perioada cât a funcționat la mănăstirea Neamț ca profesor al seminarului monahal se vor prezenta datele necesare după ce vor fi obținute de la Regiunea Bacău”¹².

Până în 1950, Benedict Ghiuș se afla încă în mediul teologic bucureștean, legat de mănăstirea Antim și Patriarhie (a fost numit vicar patriarhal¹³, însă mult timp nu s-a prezentat la post: în iunie 1949, absența lui de la îndatoririle vicariatului, datorată unei paralizii faciale care necesita tratament, constituia una din problemele discutate în ședința Marii Adunări Bisericești din iunie 1949¹⁴). După un foarte scurt vicariat pe care oricum nu și-l dorise, dar fusese avertizat să îl accepte la insistențele mitropolitului Firmilian al Olteniei, începând din luna martie 1950, Benedict Ghiuș era numit profesor la Seminarul mănăstirii Neamț; numirea unor preoți profesori din București la Neamț, mutarea altor clerici pentru diferite proiecte în zonă (cum ar fi, de pildă, pictarea bisericii din Pipirig, Neamț, de către Sofian Boghiu și Felix Dubneac¹⁵) a fost o mutare strategică a patriarhului Justinian care încerca să îi scape pe colaboratorii săi apropiați de perspectiva închisorii.

Fișa biografică a lui Benedict Ghiuș datând din 1950¹⁶ a fost alcătuită în luna februarie a aceluși an, într-o perioadă în care el era încă stareț la Antim și vicar patriarhal, iar informatorii transmiteau Securității orice replică de-a lui Ghiuș care indica o atitudine politică. Astfel, cele șase pagini ale fișei biografice din 1950 cuprind câteva date biografice despre Ghiuș - interpretate, și ele, din prisma „orientărilor” politice ale celui urmărit. La acestea se adaugă o succesiune de note cu subiecte politice, care sugerau atitudinea refractară și

¹² I 2214/4, f. 70.

¹³ I 2214/1, f. 15.

¹⁴ *Loc. cit.*, f. 162.

¹⁵ *Loc. cit.*, f. 177.

¹⁶ I 2214/5, f. 201-205.

calitatea de „element dușmănos” al lui Ghiuș, dar și legăturile sale „suspecte” cu catolicismul, sau activitatea sa suspicioasă reprezentată de întâlnirile de la Antim, extinse sub forma de schimb de experiență cu câțiva cunoscuți catolici la capela Asumpționiștilor.

Grupajul biografic din fișă începe succint: „Arhimandrit, stareț al mănăstirii Antim și vicar patriarhal, Benedict Ghiuș s-a născut în anul 1904 în comuna Domnești-Putna: a urmat seminarul la Galați, absolvind în anul 1926: a urmat Facultatea de Teologie din București și și-a continuat studiile teologice la Universitatea catolică de la Strasbourg – Franța, unde a avut o bursă a episcopului catolic de Strasbourg Diddin, și-a luat doctoratul în teologie la Chișinău, unde a fost tuns în monahism. „Apoi a fost conducătorul internatului teologic la Cernăuți, angrenându-se în 1937 în mișcarea legionară. În timpul regimului legionar scrie împreună cu Ioil Babaca un proiect de reorganizare al Bisericii ortodoxe pe baze legionare. În februarie 1944 este ales episcop al Bălților, dar numirea sa nu a fost aprobată de Patriarhul Nicodim și de Mihai Antonescu, cunoscându-se activitatea sa legionară din trecut”¹⁷.

Eticheta de „legionar” din această fișă biografică, atașată probabil tot pe motive de opoziție politică (după episodul alegerilor de la Bălți), avea să îl însoțească pe nedrept pe Ghiuș atât în biografiile succesive întocmite de Securitate și în evidența lor, dar și într-o anumită zonă a memoriei publice, care face trimitere la originea politică menționată în evidența fișelor matricole penale ale Securității.

În cazul lui Benedict Ghiuș, asocierea cu mișcarea legionară e cum nu se poate mai falsă, atât pentru anul 1937, cât și pentru 1940. Pentru 1937, așa cum însuși Ghiuș explică într-unul din procesele verbale de interogatoriu, era vorba de un episod în care supraveghea câțiva elevi ai Seminarului unde era duhovnic, și care activau într-un cuib legionar, și deschiderea lui spre ei pentru a discuta și a le da lămuriri privind compatibilitatea mișcării legionare cu religia creștină. Iar în 1940, manifestul semnat de Benedict Ghiuș, Antim Nica și Ioil Babaca, „Înnoiește-te, noue Ierusalime!” era suficient de „revoluționar” și de acid încât să deranjeze atât spiritele din Biserică cât și pe cele din mediul politic, încât nu era greu ca eticheta de „legionar” să fie extinsă asupra sa cu atâta generozitate.

Atitudinea politică a lui Ghiuș, consemnată într-un moment în care se afla într-o poziție de influență, este deosebit de interesantă: „Imediat după promovarea sa în postul de vicar patriarhal, Benedict Ghiuș a condiționat colaborarea sa cu Patriarhul Justinian de facultatea de a nu face «acte politice», astfel nu a scris niciun articol în legătură cu revenirea greco-catolicilor la ortodoxie și nu a ținut niciun fel de cuvântare publică”. Mai mult, „în martie 1949 Vladimir Ghica susținea că Benedict Ghiuș ar fi afirmat că «libertatea

¹⁷ Loc. cit., f. 201.

religioasă în R.P.R. constă în faptul că cultul ortodox este invitat să sprijine statul și să încurajeze oamenii să meargă la război și că toate cultele care nu vor să se degradeze la această misiune vor fi persecutate». Până în iunie 1949, Benedict Ghiuș este bolnav de paralizie facială, afirmând în timpul bolii sale unui bun prieten că el nu va împărtăși niciodată politica guvernului Groza¹⁸. E lesne de înțeles, așadar, de ce Ghiuș nu era agreat nici de puterea politică, și nici de clerul de la Patriarhie favorabil puterii comuniste.

Nici chiar unii călugări din propria obște de la Antim nu erau pe deplin mulțumiți de noul stareț, care le impusese o disciplină riguroasă, introducând ca experiment practica meditației interioare în biserică, sporind programul de rugăciune și slujbe și interzicând călugărilor discuțiile cu femeile¹⁹: „din august 1949, Ghiuș a început să imprime călugărilor din subordinea sa de la mănăstirea Antim o linie de conduită mistică și antidemocratică, inspirată din experiența ordinului călugăresc benedictin catolic, menită a-i face combativi împotriva «nebunilor necredincioși»”²⁰,

În ce privește pozițiile sale politice, fișa biografică amintește insistent de simpatia sa față de catolici, extinsă prin ajutorul dat clericilor greco-catolici reținuți la Căldărușani. Astfel de legături îl puteau face pasibil de eventuale acțiuni de spionaj. Mai mult, speranța sa, exprimată în rânduri repetate față de diverși cunoscuți, privind sfârșitul apropiat al comunismului odată cu moartea lui Stalin, venirea americanilor și victoria partizanilor „naționaliști”, nu îl făcea nici ea plăcut organelor represive. De pildă, „în 20 ianuarie (1950), după cum rezultă din informații din sursă sigură și verificată, Ghiuș a avut în cabinetul său de la mănăstirea Antim o convorbire cu caracter antidemocrat, pomenind despre apropiata «distrugere a U.R.S.S. prin noua bombă atomică a Statelor Unite». Cu un al doilea vizitator, Benedict Ghiuș discuta în aceeași zi asupra unei pastorale, din care citez: «Biserica trebuie să fie sinceră și loială față de puterea de Stat.» «Noi vrem să fim pravoslavnici și în același timp să recunoaștem Uniunea Sovietică care...». După citirea acestor rânduri, Ghiuș a oftat greu de mai multe ori și s-a exprimat față de un interlocutor cu un ton foarte nemulțumit: «Avem

¹⁸ *Loc. cit.*, f. 202.

¹⁹ „În ultima vreme”, ne spune o notă informativă din decembrie 1949, „mănăstirea Antim are un stareț nou – Benedict Ghiuș. Acesta a făcut ca să se schimbe mult fața spiritului general de aici. Anume au introdus un curent nou de «misticism înalt». A pus anumite restricțiuni călugărilor: N-au voie să stea de vorbă cu femeile, n-au voie să primească femei în chilie, n-au voie să vorbească și să rădă, n-au voie să lipsească noaptea din incinta mănăstirii. În fiecare seară, după masă se fac rugăciuni de seară, care nu se termină înainte de 10 seara, iar după rugăciune se mai țin și niște ședințe premergătoare cu critică și lămurire pentru predica de a doua zi ce se ține după slujba de seară. Deci călugării sunt ocupați în permanență de la ora 5-6 până la ora 11 seara, nemaiputând citi sau asculta «un radio»” (I 2214/1, f. 461).

²⁰ I 2214/5, f. 203.

noi sforile românești în mâna noastră, ca să le tragem așa cum vrem?»²¹ (...) Iar o săptămână mai târziu, în 27 ianuarie, Benedict a adăugat că are impresia că «tot eșafodajul acesta enorm, monstruos al comunismului» este foarte fragil, fiindcă au suferit foarte multe eșecuri în Iugoslavia, Polonia și alte țări²².

Toate informațiile cuprinse în fișa biografică de mai sus ajung la Secția raională de Securitate Târgu Neamț în noiembrie 1951, când Regiunea M.A.I. Bacău ordonă deschiderea unui dosar de verificare pentru Ghiuș, devenit acum profesor în cadrul Seminarului monahal al Mănăstirii Neamț, având ca măsuri în planul de urmărire: „a. Stabilirea activității care o depune susnumitul în prezent în cadrul M-tirei Neamț; b. Relațiile dintre acesta și restul de profesori de la Neamț; c. Supravegherea corespondenței susnumitului pe care o poartă cu alte elemente din alte localități”²³.

Din 1952, Ghiuș revine în București, inițial ca preot slujitor la Darvari²⁴. Tot în această perioadă, patriarhul Justinian îi readuce în București pe Andrei Scrima, la Institutul Teologic, și pe Sofian Boghiu, care și el fusese profesor la Neamț, înapoi la Mănăstirea Antim²⁵. După eliberarea din închisoare a lui Sandu Tudor (care trecuse prin doi ani de detenție la Jilava și Canal între 1950-1952) și stabilirea lui în Moldova (după Slatina și Sihăstria, se stabilește în 1953 la schitul Rarău), reîncep întâlniri ocazionale de mică amploare între vechii prieteni strânși în jurul cenei „Rugul Aprins”, pricinuite de vizitele periodice în București ale ieroschimonahului Daniil (Sandu Tudor). O semnalare privind aceste întâlniri este făcută Securității de către un informator încă din 1955, însă nu i se acordă foarte mare importanță²⁶. Din 1954, Ghiuș este numit ca preot slujitor la Patriarhie²⁷.

Fișa biografică a lui Ghiuș care datează în 1955 a fost redactată tocmai în contextul acestei numiri ca preot slujitor la catedrala patriarhală. Instituțional, din luna noiembrie 1954 și până în aprilie 1955 are loc un „dialog” birocratic între Direcțiile Regionale M.A.I. Bacău și M.A.I. București privind înaintarea dosarului de verificare referitor la Benedict Ghiuș²⁸. Regiunea Bacău solicită identificarea lui Ghiuș ca preot slujitor la biserica Darvari din capitală, pentru a putea trimite către Direcția Regională București dosarul aferent. Răspunsul sosește în 1 martie 1955, iar două săptămâni mai târziu, dosarul cuprinzând

²¹ I 2214/5, f. 203-204.

²² *Loc. cit.*, f. 204.

²³ I 2214/1, f. 45.

²⁴ *Loc. cit.*, f. 439.

²⁵ *Loc. cit.*, f. 56. Alături de Sofian Boghiu revine la Antim și Felix Dubneac,

²⁶ *Loc. cit.*, f. 9.

²⁷ *Loc. cit.*, f. 28-29.

²⁸ E vorba despre un dosar de verificare deschis anterior, în mai 1952, pentru a observa activitatea și manifestările lui Benedict Ghiuș din cadrul Seminarului Monahal al Mănăstirii Neamț (*loc. cit.*, f. 33).

perioada lui Ghiuș la Neamț este trimis către București; sosirea dosarului este confirmată o lună mai târziu, pe 19 aprilie 1955²⁹. Cuprinsă în acest interval cronologic, fișa biografică a lui Ghiuș este datată 1 aprilie 1955, ceea ce explică necesitatea reluării unor informații mai vechi în contextul verificării unui angajat la patriarhie, mai mult, unul care avusese antecedente „dușmănoase” regimului. Fișa din 1955 reproduce în totalitate (cu excepția câtorva reformulări neglijabile) fișa biografică din 1950, inclusiv ordinea și natura informațiilor amintite. Este o copie a primului document, fără a fi suplimentată cu note informative din perioada 1950-1954 care să conțină atitudinile și părerile politice ale lui Ghiuș, acestea fiind înaintate în documente separate.

1957-1958

Lucrurile se vor schimba însă, căci informații noi ajung în dosar în următoarea perioadă, pentru că Ghiuș apare din nou în atenția Securității. În decembrie 1956, în urma semnalării agentului „Zamfir Pană”, este deschis un dosar de verificare, care urma să documenteze „cercul mistic ortodox din casa prof. Mironescu”. Micul grup beneficia, printre alții, de prezența lui Benedict Ghiuș și a ieroschimonahului Daniil (Sandu) Tudor de la Rarău, iar participanții „dezbăt probleme de combatere a materialismului, făcându-li-se studenților o educație dușmănoasă”³⁰. Măsurile de verificare luate de Securitate vizau: „- Stabilirea scopului și intențiile pentru care se adună acest grup. - Din cine este concret format, cine sunt fiecare element în parte, cine îi conduce, modul de organizare, modul de legătură, de coordonare și mobilizare. - Eventual legăturile superioare, interne și externe, legăturile lor cu alte elemente, cu alte grupuri și nuanța politică”³¹. După 5 luni de cercetări, dosarul de verificare deschis în decembrie 1956 se transformă în dosar de grup³², confirmându-se că activitatea lor era, într-adevăr, „dușmănoasă” regimului.

Fișa biografică redactată în martie 1957 este, de departe, cea mai neobișnuită și mai interesantă raportat la documentele echivalente redactate în 1950, 1955, 1958 și 1970. Este singurul document care nu îl etichetează pe Ghiuș ca legionar, care îl evaluează precis din perspectiva influenței sale profesionale și nu interpretează din punct de vedere politic antecedentele sale din carieră. Este o narațiune care surprinde în comparație cu celelalte fișe amintite, care, cu diferențe minore, se reproduc una pe cealaltă (inclusiv documentul din 1970 preferă să reproducă identic punctele ideologice esențiale din anii 1950-1955).

²⁹ *Loc. cit.*, f. 26-29.

³⁰ *Loc. cit.*, f. 4.

³¹ *Loc. cit.*, f. 10.

³² *Loc. cit.*, f. 1.

Pe lângă amintirea studiilor sale și a carierei de până în 1950, fișa din 1957 aduce completări privind evoluția sa profesională, chiar dacă, la verificări cu alte note, datele sunt ușor eronate. Cel mai original fragment din fișă evaluează capacitatea de „influență” a lui Ghiuș, și „perspectivele” sale profesionale: Ghiuș „păstrează legături în prezent cu mitropolitul Tit Simedrea, cu mitropolitul Firmilian de la Craiova și este apreciat de patriarh. Este un element în aparență retras însă dornic de mărire, vrea să ajungă episcop. Face vizite dese mitropolitului Tit Simedrea și preotului profesor Nicolae M. Popescu care locuiește în strada Sf. Ștefan. Vrea să apară că este cărturar și face impresia că în timpul liber se ocupă cu cartea”³³.

Următoarea **fișă biografică datează din luna mai 1958**. Cronologic, ne aflăm chiar în perioada care precede arestarea membrilor grupului. Din luna februarie fusese reținut monahul Adrian Făgețeanu³⁴, însă restul membrilor care aveau să intre în componența lotului „Rugul aprins” au fost arestați abia în iunie 1958 (prima ordonanță de reținere, pentru Sandu Tudor, este emisă pe 13 iunie 1958³⁵). Ce apare mult mai evident în acest document în comparație cu cele anterioare, e menționarea unor detalii care nu au absolut nicio relevanță în biografia lui Ghiuș, dar care se pot dovedi utile pentru argumentarea activității sale împotriva regimului. De pildă, un detaliu semnificativ e că bursa cu care Ghiuș a studiat în străinătate a fost finanțată de mitropolia de Chișinău și episcopia de Bălți, unde era pe atunci în scaun episcopul Visarion Puiu, „criminal de război fugit în străinătate”³⁶. Episodul alegerii sale ca episcop de Bălți e relevant numai pentru că acolo „a semnat un jurământ că va rămâne în Basarabia în cazul înaintării Armatei Sovietice pentru «a susține cauza românismului»”³⁷.

În continuare, sunt reluate acțiunile sale filo-catolice (aceleași din fișa inițială din 1950), corespondența cu străinătatea, dar nu în ultimul rând, cea mai importantă e cauza redactării documentului, activitatea dușmănoasă semnalată la sfârșitul lui 1956, documentată intensiv de Securitate în anii 1957 și 1958: „În prezent, pe mai multe linii informative se verifică faptul că Benedict Ghiuș, Sandu Tudor și ceilalți, fac educație mistică dușmănoasă unui grup de studenți din București, fiind urmăriți prin dosar de grup”³⁸.

După ce în vara lui 1958, membrii grupului sunt arestați, mecanismul birocratic de anchetă se pune în mișcare, iar ultima înfățișare a procesului lotului are loc în noiembrie 1958, când este emisă și sentința nr. 125/1958 care împarte

³³ *Loc. cit.* 1, f. 30.

³⁴ P 202,1, f. 112.

³⁵ *Loc. cit.*, f. 1.

³⁶ I 2214/1, f. 13.

³⁷ *Loc. cit.*, f. 14.

³⁸ *Loc. cit.*, f. 16.

membrilor pedepse variind de la 10-15 ani de muncă silnică la închisoare pe viață. Cei care au supraviețuit închisorii aveau să fie, în marea lor majoritate, eliberați în 1964, o dată cu decretele de eliberare generală a foștilor deținuți politici.

1963-1970

Din ultimele două fișe biografice luate în discuție, una este alcătuită în timpul perioadei de detenție (1963), iar alta după această perioadă (1970).

Fișa din 1963 provine din închisoarea de la Ostrov, unul din lagărele din Delta unde Ghiuș a efectuat detenție. Pe aceasta s-a notat, conform unui formular prestabilit, datele personale ale condamnatului, durata condamnării, la care s-a adăugat starea deteriorată a sănătății lui Ghiuș, care suferea, după anii de închisoare, de „boală hipertonică, tulburări circulatorii cerebrale, spondiloză cervicală, dischinezie biliară. Necesită tratament și supraveghere medicală mai îndelungată”³⁹. Foarte relevantă e continuarea fișei, care detaliază motivul condamnării sale, practic stabilind o narațiune definitivă asupra vinovăției sale, așa cum era ea percepută de statul comunist:

„În anul 1945 împreună cu Teodorescu Alexandru și alții a înființat o asociație cu caracter „religios” denumită „Rugul aprins” la mănăstirea Antim, sub masca căruia au organizat o serie de întruniri cu caracter contrarevoluționar. Datorită caracterului subversiv al asociației, în anul 1948 a fost interzisă, însă elementele în cauză au continuat să mențină legătură între ei și în anul 1955, sub conducerea lui Teodorescu Alexandru, cel în cauză a trecut la reorganizarea clandestină a grupării „Rugul aprins” în care au activat și elemente legionare, unde s-au purtat discuții dușmănoase la adresa orânduirii sociale și de stat, preconizând schimbarea acestora.

S-au ținut ședințe subversive la domiciliul numitului Mironescu Alexandru și la mănăstirea Plumbuita. Ghiuș Vasile a fost unul din inițiatorii grupării subversive și în plus de activitatea relatată mai sus, a desfășurat activitate de retragere [sic!] a tineretului în grupare pentru a educa în spirit naționalist șovin, în a urî regimul din țara noastră și a pasivității față de viața cultural-educativă”⁴⁰.

Narațiunea confirmă încadrarea activității duse de apropiații „Rugului aprins” în categoria „activitate contrarevoluționară dusă sub masca cultului ortodox”, și o continuitate este forțată între întâlnirile de la Antim din anii 1940 și întâlnirile din casa familiei Mironescu din anii 1950, pentru a demonstra continuitatea „activității clandestine” și „dușmănoase la adresa orânduirii sociale și de stat”. Această narațiune reprezintă o sinteză a dosarului condamnării lotului, a sentinței, și a tuturor rațiunilor care au stat la baza acestor încarcerări

³⁹ I 2214/3, f. 211^r.

⁴⁰ *Loc. cit.*, f. 211^v.

din 1958, gândite pentru a putea fi încadrate legislativ în articolul 209 care viza „uneltirea contra orânduirii sociale și de stat”.

Ultimul document analizat este o **fișă alcătuită în 1970**. Pe atunci, Ghiuș, reîncadrat profesional după detenția politică, funcționa ca preot slujitor la catedrala Patriarhiei⁴¹. Instituțional, avem de-a face cu o instituție a Securității reorganizată birocratic și administrativ (din 1967-1968), care „incriminase” abuzurile anterioare ale cadrelor, care elaborase noi regulamente și organizase mult mai riguros munca de urmărire informativă. În general, acest lucru poate influența contextul producerii discursului. În acest sens, principalele puncte din această narațiune biografică privesc „problemele” sale profesionale și politice: episoadele „legionare” din 1937 și 1940 și „filocatolicismul” său sunt reluate, cu adăugirea neobișnuită: „Nu avem date din care să rezulte că acesta ar nutri sentimente de ostilitate la adresa regimului nostru, dar nici nu a întreprins ceva care să arate atașamentul față de orânduirea de stat din țara noastră”⁴². Mult mai interesante pentru urmărirea informativă din această perioadă sunt legăturile și corespondența sa cu cunoscuți din străinătate, precum și vizita sa de diplomație bisericească în care: „în anul 1968, fiind solicitat de Boldeanu Vasile, Ghiuș Vasile-Benedict a făcut o vizită în Franța de 3 luni, pentru a găsi unele puncte de contact cu Capela ortodoxă română din Paris, de sub conducerea legionarului Boldeanu Vasile. Rezultatul acestei vizite nu a fost cel așteptat”⁴³. Nici potențiala influență a lui Ghiuș nu era de ignorat, pentru că „Ghiuș Vasile Benedict este apreciat de patriarhul Justinian Marina, care intenționează să-l hirotonească episcop”⁴⁴. Acest lucru nu s-a întâmplat, iar Benedict Ghiuș a continuat să slujească discret până la pensionare, după care s-a retras la mănăstirea Cernica, unde a primit foarte rar vizite, și unde și-a dus bolile și bătrânețea până în 1990, când a trecut la cele veșnice.

Concluzii

Documentele analizate sunt, în primul rând, tributare anilor și contextelor instituționale și istorice în care au fost produse. Analiza lor comparată relevă evoluția unor narațiuni asupra biografiei unui personaj considerat „dușmănos” regimului, și în același timp ilustrează optica unilaterală a aparatului represiv asupra unei persoane. Evaluarea lui Ghiuș depinde în mare măsură de notele informative date (și de bunăvoința sau antipatiile personale ale informatorilor care oferă aceste note), dar și de competența lucrătorului de Securitate care înțelege și compilează informațiile, felul în care le prelucrează ideologic și detaliile pe care dorește să le surprindă sau să le folosească. Această viziune

⁴¹ I 2214/6, f. 35.

⁴² *Loc. cit.*, f. 35-36.

⁴³ *Loc. cit.*, f. 36.

⁴⁴ *Loc. cit.*, f. 36.

tributară ideologic îl evaluează pe arhimandritul Benedict Ghiuș în funcție de potențialul său de oponent al regimului (prin corespondența cu străinătatea, originile legionare inventate etc.) sau de *influencer* în a răspândi idei anti-regim („combaterea materialismului”, „educația mistică dușmănoasă” – adică îndrumarea duhovnicească a grupului de tineri).

O dureroasă ironie constă în faptul că memoria are nevoie și de informatori cu solidă pregătire teologică care să constate valoarea unui om ca Ghiuș, a culturii și experienței sale spirituale, astfel încât, rar, dar prezent, narațiunile despre obiectivele Securității să iasă din paradigma obișnuită, și să noteze și cum „îl cunosc pe Ghiuș Vasile-Benedict din 1952-1953. Am pătruns cu greu în gândurile sale pentru că este o fire complexă, puternic interiorizată și de aceea caută cât mai mult singurătatea. Îl obosește lumea, slujbele și evită să se angajeze ca duhovnic numai spre a nu i se răpi din timpul pe care vrea să-l dedice lecturii, meditației, rugăciunii și scrisului. Îl consider cel mai realizat om pe tărâm spiritual care a realizat ca dominantă a vieții sale apropierea de Dumnezeu și în același timp, spre deosebire de alții, a realizat o «degajare cuminte» față de lumea exoterică ortodoxă, punând accentul nu pe canonul exterior ci pe cel interior. Este poate cea mai reușită realizare a teoriilor ortodoxe isihaste care a realizat îmbinarea între strădania lăuntrică și activitatea pe plan cultural. (...) Nu trebuie uitat niciodată că dânsul este prin excelență un adânc trăitor al valorilor spirituale, un om permanent în rugăciune, este un „isihast”, un practicant autentic și sincer al rugăciunilor interioare”⁴⁵.

Repere biografice

1904, 21 octombrie – se naște, în comuna Domnești, situată pe atunci în județul Putna (apoi raionul Adjud, regiunea Bacău, azi-județul Bacău), Vasile Ghiuș, fiul lui Constantin și al Elenei, „agricultori”. Urmează școala în satul natal, întreruptă în timpul Primului Război Mondial.

1918 – Începe studiile secundare la liceul Codreanu din Bârlad.

1919 – Este admis la Seminarul Teologic din Galați.

1926 – Își finalizează studiile la Seminarul Teologic din Galați; începe studiile la Facultatea de Teologie din București.

1927 – După un an petrecut la București, continuă studiile la Universitatea Catolică din Strasbourg, beneficiind de o bursă a episcopului catolic Diddin.

1932 – Obține licența la Strasbourg, după 5 ani de studii.

1934 – Se călugărește la Mănăstirea Noul Neamț.

1935 – Obține licența în teologie și în țară.

⁴⁵ *Loc. cit.*, f. 15, 17.

1935 – După hirotonia ca diacon, i se oferă o bursă la Academia Monahală din Mănăstirea Benedictină Maria Laach din Germania, unde urmează cursurile vreme de un an.

1936 – Este hirotonit preot. Conduce Colegiul St. Basile al studenților români din Strasbourg. Susține examen pentru admiterea la doctorat la Facultatea Catolică de acolo.

1937-1938 – Funcționează ca prefect de studii la internatul Teologic din Cernăuți. Din toamna anului 1938 se transferă ca profesor și „spiritual” (duhovnic) la liceul seminarial din Bălți, unde rămâne până în 1940.

1940 – Este ridicat de mitropolitul Tit Simedrea în gradul de protosinghel și apoi arhimandrit. Redactează, împreună cu Ioil Babaca și Antim Nica un manifest pentru reorganizarea Bisericii pe principii meritocratice, caracterizat de Securitate drept „un proiect de reorganizare al Bisericii Ortodoxe Române pe baze legionare”.

1941 – Susține

examenul de admitere pentru doctoratul în teologie ortodoxă în țară.

1943 – În luna decembrie 1943 este ales episcop pentru eparhia de Hotin prin votul adunării, împotriva prevederilor guvernului.

1944 – La intervenția personală a lui Mihai Antonescu, alegerea este invalidată. Pentru că protestează, Ghiuș este dat afară din postul de preot de la Patriarhie. În luna februarie 1944, promovează examenul de asistent universitar la catedra de Ascețică și Mistică a Facultății de Teologie din București, dar nu poate obține confirmarea Ministerului. Este chemat la Arad ca duhovnic al Academiei Teologice de acolo. După 23 august 1944, i se confirmă numirea în postul de asistent universitar și revine la București.

1946 – Obține titlul de doctor în teologie la Facultatea din București.

1946 – Încep ședințele cu public ale „Rugului Aprins” la Antim.

1948 – În toamna anului, la recomandarea secretarului patriarhal Nițșor Cazacu, este promovat preot slujitor la Catedrala Patriarhiei, pentru a fi avansat apoi în decurs de câteva luni: spiritual/duhovnic al Institutului Teologic de grad universitar, prim slujitor la Patriarhie, stareț la mănăstirea Antim.

1949 – În luna februarie 1949 este numit vicar patriarhal, însă nu se prezintă la post un timp îndelungat din cauza unei boli de paralizie facială.

1950-1952 – Este numit profesor la Seminarul monahal de la mănăstirea Neamț.

1952-1954 – După desființarea secției monahale a Seminarului de la Neamț, continuă să predea la școala de cântăreți bisericești a mănăstirii.

1954 – Revine în București, inițial ca preot la Darvari.

1955 – Este numit preot slujitor la Patriarhie.

1956 – În luna decembrie, o sursă semnalează Securității întâlnirile unui „cerc mistic” care se organizează în casa profesorului Alexandru Mironescu, și la care

participă Sandu Tudor, Benedict Ghiuș și alții. Este deschis un dosar de urmărire informativă de grup.

1958 – Este arestat, alături de alți 15, pentru activitate subversivă și constituirea unui grup mistic dușmănos. Sentința, pentru uneltire contra ordinii sociale (în baza articolului 209 din Codul Penal), prevedea 18 ani muncă silnică și 10 ani degradare civică. Efectuează detenție la Jilava, Aiud, Galați și Ostrov.

1964 – Este eliberat din închisoare. Revine la Patriarhie ca preot slujitor, prin grija patriarhului Justinian, care ia hotărârea în ciuda poziției contrare a Departamentului Cultelor.

1968-1969 – Au loc pregătirile și plecarea sa la Paris, ca trimis al B.O.R., pentru a negocia apropierea bisericii românilor din exil. Se întoarce fără succes.

1975 – Se pensionează și se retrage la mănăstirea Cernica.

1990, 12 iunie - trece la cele veșnice. Este înmormântat în cimitirul mănăstirii Cernica.

**Biographies of Benedict Ghiuș within the Securitate Archives:
Narratives from Biographic Files and Informative Notes
ABSTRACT**

The paper reconstructs the biography of archimandrite Benedict Ghiuș (1902-1990), former vicar at the Romanian Patriarchy, a close collaborator of patriarch Justinian Marina, and important member of the mystic-theological circle known as “The Burning Bush”, while corroborating relevant data from the files of the Securitate. At the same time, the paper also compares several chronologically different documents that contain the biographic information of Ghiuș and discusses the relation between various types of documents (such as records or informative notes) and the differences in the narratives they deliver.

Abrevieri bibliografice

- Enache 2007 - <https://www.fericiticeiprigoniti.net/benedict-ghius/901-parintele-benedict-ghius-despre-a-indura-suferinta-cu-blandete>, accesat 15.05.2020.
- Enache 2009 - <http://ziarullumina.ro/parintele-benedict-ghius-invatorul-celor-tineri-38128.html>, accesat 15.05.2020
- I 2214/1-6 - Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS), fond Informativ, dosar nr. 2214, vol. 1-6.
- P 202/1 - Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS), fond Penal, dosar nr. 202, vol. 1
- Velicu 2004 - Dudu Velicu, *Biserica Ortodoxă în perioada sovietizării României, Însemnări zilnice. I. 1945-1947*, ediție îngrijită de Alina Tudor-Pavelescu, București, 2004

Cuvinte-cheie: Arhivele Securității, biografii, clerici în timpul regimului comunist, monahismul în secolul XX

Keywords: Securitate archives, biographies, clergy during Communism, monasticism in the 20th century

COLABORAȚIONISMUL ÎN UNIVERSUL CONCENTRAȚIONAR COMUNIST. ACTIVITATEA LUI VICTOR BIRIȘ ÎN CADRUL REEDUCĂRII DE LA AIUD (1959-1964)

DRAGOȘ URSU

Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

Reacția guvernului comunist de la București față de revoluția din Ungaria (1956) s-a tradus printr-o politică represivă de amploare care urmărea eliminarea oricăror forme de opoziție, reale sau imaginare, față de regim. În acest context s-a încadrat și decizia „reeducării” deținuților politici, în general, și a celor legionari, în particular. Conducerea Ministerului Afacerilor Interne i-a rezervat penitenciarului Aiud o „misiune” specială, respectiv „reeducarea legionarilor”, proces care avea să încheie fenomenul reeducărilor din sistemul concentraționar comunist.

Pentru succesul reeducării, regimul a investit consistent, dezvoltând o infrastructură instituțională solidă (Grupul Operativ Aiud), care a beneficiat de ofițeri bine pregătiți și mijloace materiale și financiare pe măsură. Începutul „proiectului” se plasează în februarie 1958¹, când conducerea MAI ia decizia ca în penitenciarul Aiud să fie concentrați deținuții legionari. Din acel moment, numărul legionarilor închiși în Aiud crește simțitor. Astfel, dacă în februarie 1958 în Aiud erau 800 de legionari², la 15 octombrie 1959 numărul acestora ajunge la 1955³. În martie, erau 3089 deținuți din care 2786 legionari⁴, iar în noiembrie 1961 erau încarcerați 3262 deținuți legionari, dintr-un total de 3632 deținuți⁵.

Grupul Operativ Aiud (înființat oficial la 1 ianuarie 1959⁶ prin decizia ministrului de interne Alexandru Drăghici) a primit ca sarcini principale din partea conducerii MAI următoarele directive: „1) organizarea muncii informative; 2) cunoașterea comandamentului legionar, care dirijează activitatea în detenție și afară; 3) cunoașterea activității legionarilor; 4) descoperirea eventualelor canale de legătură; 5) destrămarea organizației legionare; 6)

¹ ACNSAS, fond *Documentar*, dos. 13485, vol. 13, f. 158.

² *Loc. cit.*, f. 155.

³ ACNSAS, fond *Documentar*, dos. 13484, vol. 2, f. 1.

⁴ ACNSAS, fond *Documentar*, dos. 13483, vol. 1, f. 8.

⁵ ACNSAS, fond *Documentar*, dos. 12609, vol. 3, f. 287. În Aiud, în perioada reeducării, au mai fost închiși și alte categorii de deținuți politici, respectiv țărâniști, social-democrați, cuziști și chiar comuniști, precum Vasile Luca, sau cu vederi comuniste, ca Petre Pandrea. De asemenea, au fost închiși și deținuți de drept comun, aproximativ 400, cei mai mulți proveniți din rândurile fostelor cadre MAI.

⁶ ACNSAS, fond *Documentar*, dos. 7370, vol. 17, f. 328.

antrenarea legionarilor la munci productive; 7) schimbarea mentalității legionarilor, prin muncă și culturalizare”⁷.

Cu ajutorul celor 7 sarcini asumate de către colonelul Gheorghe Crăciun, comandantul penitenciarului și al Grupului Operativ, putem observa, pe de o parte, ce înțelegea Grupul Operativ prin misiunea reeducării deținuților, care erau obiectivele acesteia, iar pe de altă parte, ce instrumente au fost folosite pentru succesul reeducării. Astfel, scopul major al reeducării a fost „destrămarea organizației legionare” sau, mai bine zis, anihilarea/distrugerea politică, ideologică și organizațională a Mișcării Legionare din țară, în ansamblu, și a deținuților legionari, în particular, pentru ca, în eventualitatea eliberării, aceștia să nu mai poată fi capabili să se reorganizeze în vederea reluării activismului politic. Modalitatea în care regimul comunist, prin Grupul Operativ, înțelegea „organizația și activitatea legionară” reflectă grila ideologică în care era interpretată realitatea carcerală, cu scopul de a justifica represiunea. Pentru Crăciun și ofițerii săi perspectiva de ansamblu asupra misiunii lor și, implicit, a adversarilor (legionarii) era una schematizată: deținuții legionari din Aiud și celelalte închisori comuniste desfășoară o activitate legionară intensă, sub comanda unei conduceri structurate, cu scopul reluării luptei împotriva regimului în cazul eliberării. În această activitate, deținuții au contacte cu legionarii din străinătate, în special cu Horia Sima, prin intermediul unor „canale de legătură”, care sunt posibile și datorită sprijinului de care se bucură din partea unor gardieni.

Misiunea generală, a distrugerii organizației legionare, s-a tradus, la nivel individual, prin obiectivul „reeducării” personale a deținuților. Acest obiectiv, cu implicații umane și memoriale, s-a materializat prin diferite „trepte” de asumare a reeducării, „indicatori”, pe care Grupul Operativ i-a creat pentru a evalua atitudinea deținuților. Transpuse pe o scală a reeducării, aceste trepte arătau astfel: desolidarizarea de organizația legionară; demascarea propriei activități „criminale”; acceptarea noilor realități politice și integrarea în viața socială; „convertirea” ideologică prin asumarea doctrinei comuniste și, implicit, demascarea adversarilor acesteia.

Munca informativă

Pentru „îndeplinirea cu succes” a acestor obiective, Grupul Operativ avea nevoie de instrumente eficiente, iar munca informativă a reprezentat principalul astfel de instrument. Munca informativă, „motorul” prin care Grupul Operativ a condus procesul reeducării, a vizat obiective multiple: documentarea activității deținuților; identificarea liderilor legionari și deschiderea de acțiuni informative asupra acestora și a deținuților care se bucurau de prestigiu în rândul celor închiși; recrutarea, instruirea, infiltrarea și camuflarea informatorilor; desco-

⁷ ACNSAS, fond *Documentar*, dos. 3463, f. 46.

perirea și exploatarea disensiunilor dintre deținuți; compromiterea deținuților care se opuneau reeducării; descoperirea și pedepsirea gardienilor care favorizau deținuții; monitorizarea muncii cultural-educative etc.

Principala „armă” a Grupului Operativ au reprezentat-o informatorii, recrutați din rândul deținuților politici, cu ajutorul cărora ofițerii puteau desfășura acțiunile informative. La nivelul cantitativ al numărului de informatori recrutați de către Grupul Operativ în perioada reeducării, documentele Securității ne arată o creștere exponențială. Astfel, dacă în anii 1959/1960 se poate vorbi de câteva zeci de agenți, aproximativ 60-70⁸, acesta crește la 290 în septembrie 1962⁹, pentru ca în raportul final asupra reeducării, colonelul Crăciun să anunțe „triumfător” un număr de 500 de agenți¹⁰.

Veridicitatea acestor cifre este greu de argumentat din cauza poziției informatorului și a ceea ce înțelegea Grupul Operativ prin această calitate. De asemenea, aspecte de natură documentară ridică semne de întrebare suplimentare față de raportarea finală a colonelului Crăciun. Între cauze se evidențiază: lipsa dosarelor de agent, ceea ce poate conduce la concluzia lipsei activității informative; apoi, numărul agenților a fluctuat permanent, datorită transferului deținuților spre/dinspre alte penitenciare; nu în ultimul rând, schimbarea numelor conspirative de-a lungul detenției, fapt ce poate crea impresia unui număr sporit de agenți¹¹.

În lipsa studierii exhaustive a dosarelor de agenți ale deținuților, aceste cifre pot fi înșelătoare. În primul rând, nu se cunoaște dacă 500 este numărul informatorilor la un moment dat, sau este întregul număr al agenților de-a lungul activității Grupului Operativ. Aspectul este relevant pentru a înțelege ponderea agenților în rândul deținuților. Dacă au fost 500 de agenți la un moment dat, raportându-ne la cifra de 3600 deținuți, ar însemna un informator la aproximativ șapte deținuți. Dacă, însă, ar fi fost 500 de agenți în întreaga perioadă, ponderea acestora ar fi mai mică, deoarece de-a lungul procesului reeducării au trecut prin Aiud mult mai mulți deținuți.

În al doilea rând, spre finalul reeducării, crescând numărul deținuților care au participat la munca cultural-educativă, reeducându-se și demascându-i pe ceilalți, această activitate ar fi putut fi asimilată de către Grupul Operativ cu munca informativă specifică unui agent.

Se poate afirma astfel că numărul agenților regăsit în dosarele Securității, departe de a răspunde la probleme referitoare la dimensiunile delațiunii în închisorile comuniste, generează întrebări greu de elucidat în lipsa unui acces

⁸ ACNSAS, fond *Documentar*, dos. 13483, vol. 1, f. 7-24.

⁹ ACNSAS, fond *Documentar*, dos. 12613, f. 184.

¹⁰ ACNSAS, fond *Documentar*, dos. 3463, f. 38.

¹¹ Ursu 2013, p. 103.

total la dosarele personale și documentare ce privesc fenomenul concentraționar comunist.

În ceea ce privește motivația „colaborării”, aceasta este prezentată într-o perspectivă ideologico-triumfalistă de către Grupul Operativ, ai cărui ofițeri au reușit să-i „convingă” pe deținuți „să treacă” de partea regimului, asumându-și greșelile trecutului și manifestându-și dorința de a se reabilita. În spatele acestor motivații oficiale se află un tablou zugrăvit în nuanțe multiple. Fără a epuiza resorturile care au stat la baza colaborării, pot fi trecute în revistă: epuizarea fizică și psihică de-a lungul anilor de detenție; „realismul politic”, respectiv conștientizarea faptului că regimul comunist este pe deplin consolidat și nu mai poate fi înlăturat de la putere; dorința firească a eliberării și revederii familiei și reintegrării în societate; nu în ultimul rând, presiunile pe care Grupul Operativ le-a pus asupra deținuților pentru a-i convinge să colaboreze. Toate acestea, în proporții variabile, au reprezentat „motivațiile reale” ale colaborării deținuților cu Securitatea.

Un aspect fundamental care trebuie subliniat este gradul diferit de implicare al agenților în munca informativă. Majoritatea acestora, în activitatea lor, nu au făcut exces de zel, rezumându-se la prezentarea diverselor discuții din celule. În schimb, a existat un număr de aproximativ 8-12 agenți a căror implicare a fost „deplină”, aducându-și din plin contribuția la urmărirea deținuților.

Informatorii

La nivelul tipologiilor, deși realitatea carcerală este plină de nuanțe, putem identifica trei mari categorii de raportări la „colaborarea cu Grupul Operativ”: 1) informatorul activ; 2) informatorul duplicitar; 3) refuzul colaborării.

Pentru prima categorie, ilustrativ este cazul lui Nicolae Orbulescu¹², agentul cu cea mai „bogată” activitate informativă în penitenciarul Aiud, cel care în perioada 1962-1964 a semnat zeci de note informative sau declarații, ce însumează peste o mie de pagini¹³ și în care se regăsesc numele a 744¹⁴ de deținuți care au trecut prin penitenciarul Aiud în perioada 1941-1964. Un aspect interesant legat de activitatea lui Nicolae Orbulescu este faptul că acesta a

¹² Născut în 1915 la Caransebeș, Nicolae Orbulescu a absolvit Facultatea de Drept și Filozofie a Universității din București, iar în 1933 s-a înscris în organizația legionară, ajungând, în timpul guvernării legionare, secretarul personal al lui Horia Sima la Președinția Consiliului de Miniștri. După rebeliunea legionară și scoaterea organizației legionare în afara legii, Nicolae Orbulescu a continuat să activeze în clandestinitate, dar la 5 mai 1941 a fost arestat și condamnat la muncă silnică pe viață, ajungând în penitenciarul Aiud, unde a efectuat întreaga detenție până la eliberarea din 1964.

¹³ ACNSAS, fond *Informativ*, dos. 257046, vol. 1, 2, 3, 4 și fond *Documentar*, dos. 13484, vol. 8.

¹⁴ ACNSAS, fond *Informativ*, dos. 257046, vol. 2, f. 1-20.

redactat deopotrivă note informative pe care le-a semnat cu numele conspirativ „Dragomir”, cât și declarații semnate cu numele propriu.

Materialul informativ semnat de Nicolae Orbulescu a fost principala sursă prin care Grupul Operativ a investigat activitatea desfășurată de către deținuții legionari începând din 1941 și până la începutul reeducării. De asemenea, Nicolae Orbulescu a oferit și note informative despre activitatea din cluburile reeducării, în care descria poziția fiecărui deținut care vorbea în respectivele ședințe. Intellectual, spirit cultivat, cu memorie solidă, Nicolae Orbulescu reușește să acopere în paginile declarațiilor sale întreaga istorie a penitenciarului Aiud, din timpul guvernării antonesciene și până la finalul reeducării. Deși scrise din perspectiva regimului, incriminându-i pe ceilalți deținuți, materialul semnat de Nicolae Orbulescu este de un real folos istoricului, deoarece abundă în detalii și acoperă perioade și evenimente cvasi-necunoscute din istoria penitenciarului, precum tensiunile dintre grupurile legionare din perioada tranziției (1944-1948) sau despre relațiile dintre legionari și țăraniști și interpunerea de informatori dubli în agentura penitenciarului, în perioada 1951-1953. Alături de informații despre cele petrecute în penitenciarul Aiud, Nicolae Orbulescu a redactat și un bogat material documentar despre istoria Mișcării Legionare, respectiv liderii acesteia, Corneliu Zelea Codreanu și Horia Sima.

În cea de-a doua categorie se încadrează deținutul Dumitru Anania, fratele mitropolitului Bartolomeu Anania. Informator „devotat” Grupului Operativ în timpul reeducării, Dumitru Anania, prin biografia sa, nuanțează imaginea „turnătorului”, descoperind, în evoluția sa carcerală și post-carcerală poziționări distincte, uneori contradictorii, care vorbesc despre tensiunile și dramele personale pe care Securitatea și represiunea comunistă le-au produs.

Arestat pentru participarea la rebeliunea legionară și condamnat în aprilie 1941 la opt ani de închisoare¹⁵, Dumitru Anania trece prin temnițele de la Tg. Ocna, Galați, Deva și Alba Iulia¹⁶ până la eliberarea din 26 august 1944¹⁷.

După instaurarea comunismului, Dumitru Anania devine un obiectiv al Securității din cauza trecutului său legionar. Astfel, pe 21 august 1950 este arestat și depus la închisoarea Jilava¹⁸. Aici, supus probabil unor anchete violente, acceptă colaborarea cu Securitatea, în urma recrutării, în decembrie 1950, fiind eliberat. De-a lungul anilor '50, Dumitru Anania se dovedește un informator „conștiincios”, pe care Securitatea îl apreciază pentru activitatea sa¹⁹. Lucrurile se schimbă în 1958, când Securitatea deschide o intensă urmărire informativă asupra fratelui său, Bartolomeu Anania, cu scopul dovedirii

¹⁵ ACNSAS, fond *Rețea*, dos. 423326, f. 61.

¹⁶ ACNSAS, fond *Informativ*, dos. 491900, vol. 1, f. 224.

¹⁷ *Loc. cit.*, f. 70.

¹⁸ *Loc. cit.*, f. 4.

¹⁹ *Loc. cit.*, f. 55.

„activității” criminale pe care acesta ar fi desfășurat-o la Patriarhie. În acest context, Dumitru Anania este solicitat să dea note informative despre fratele său și activitatea acestuia, lucru pe care Dumitru Anania îl refuză categoric. Astfel, în februarie 1959, acesta este arestat. După arestare, Securitatea întocmește un raport în care propune abandonarea agentului „Stoian” (Dumitru Anania), menționând motivul acestei decizii: „Când era în libertate nu a declarat ceea ce a cunoscut cu privire la fratele său”²⁰.

Mai mult decât atât, ancheta desfășurată de Securitate confirmă faptul că „nu au rezultat fapte în baza cărora să poate fi trimis în justiție”. Cu toate acestea, în scopul de a-l pedepsi pentru că „nu și-a trădat fratele”, Securitatea „reactivează”, în cazul Dumitru Anania, condamnarea de opt ani din 1941²¹ și pe care acesta o executase parțial, fiind eliberat după 23 august 1944.

În 1960, Dumitru Anania ajunge în penitenciarul Aiud, unde este recrutat de către Grupul Operativ Aiud în iulie 1960²². Aici, Dumitru Anania a desfășurat o activitate informativă și „cultural-educativă” consistentă, fiind recompensat de mai multe ori de către Grupul Operativ, ajungând în poziția de „șef de dormitor și coordonator al discuțiilor colective” din Fabrică, beneficiind de cazare la dormitorul fruntașilor și dreptul la pachet, scrisori și vorbitor cu familia²³. Caracterizările colonelului Crăciun rezumă atitudinea lui Dumitru Anania în reeducare: „În afară de faptul că nu a declarat despre fratele său, așa cum rezultă din caracterizările existente în cuprinsul dosarului, agentul a furnizat materiale importante privind activitatea legionarilor pe lângă care a fost dirijat”²⁴.

Datorită poziției sale „corespunzătoare” în timpul reeducării, Dumitru Anania este eliberat în septembrie 1963, conform decretului 551/1963²⁵. La un an de la acest moment, în noiembrie 1964, Securitatea îl contactează pe Dumitru Anania cu scopul „continuării” colaborării. În primă instanță, Dumitru Anania oferă un răspuns evaziv ofițerului de Securitate, invocând situația grea, sub aspect material, în care se află și, mai ales, nesiguranța locului de muncă. Două săptămâni mai târziu, Dumitru Anania îl sună pe ofițerul operativ, transmițându-i faptul că nu mai poate colabora cu Securitatea: „Mi-a spus că nu poate colabora cu organele noastre deoarece are o serie de probleme sufletești pe care încă nu și le-a rezolvat. Din această cauză consideră că nu se poate angaja într-o treabă destul de importantă ca pe urmă să nu poată face față”²⁶. În urma acestui

²⁰ *Loc. cit.*, f. 13.

²¹ *Loc. cit.*, f. 61.

²² *Loc. cit.*, f. 2.

²³ *Loc. cit.*, f. 42.

²⁴ *Loc. cit.*

²⁵ *Loc. cit.*, f. 73.

²⁶ *Loc. cit.*, f. 74.

răspuns, ofițerul de caz propune închiderea dosarului de agent a lui Dumitru Anania²⁷.

Recapitulând biografia lui Dumitru Anania, sesizăm imposibilitatea formulării unor concluzii morale „ferme”. Acesta a fost, consecutiv, victimă a represiunii antonesciene și comuniste, informator al Securității, victimă din nou a regimului comunist, deoarece a refuzat să-și demaște fratele, colaborator activ al Grupului Operativ Aiud și, în final, după eliberare, abandonat de către Securitate deoarece a refuzat să colaboreze invocând „probleme sufletești”.

O categorie aparte o reprezintă deținuții care au refuzat categoric colaborarea cu Grupul Operativ, asumându-și astfel consecințele unui tratament inuman, respectiv izolarea în Zarcă și un regim alimentar precar. Un astfel de caz este cel al lui Marin Naidim, închis încă din perioada antonesciană și care a făcut parte din „grupul misticilor”. Pentru Marin Naidim, experiența detenției a reprezentat un prilej pentru (re)descoperirea credinței și detașarea de lupta politică. Într-o notă informativă despre Marin Naidim, Nicolae Orbulescu preciza atitudinea acestuia, când era închis în zarca închisorii:

„În celulă Naidim învață de la sursă (Nicolae Orbulescu, n.n.) literatură și filosofie, cu multă perseverență și sistematic, iar prea puținul timp liber îl consumă în rugăciuni, după rânduiala de la mănăstiri. Se scula de 2-3 ori noaptea – după diferite canoane din lungul anului – pentru mătânii și rugăciuni. Era convins că „venirea comuniștilor reprezintă o pedeapsă a lui Dumnezeu pentru păcatele omenirii și este necesară o cantitate corespunzătoare de jertfă pentru a primi iertare din partea lui Dumnezeu și a scăpa de „domnia Satanei””²⁸.

La începutul activității Grupului Operativ, ofițerii încearcă recrutarea lui Marin Naidim, dar acesta refuză categoric. Nemulțumit de poziția lui Marin Naidim, ofițerul notează eșecul demersului: „Din discuțiile purtate cu deținutul Naidim Marin iese că nu este corespunzător pentru luat în studiu deoarece este un element redus din punct de vedere intelectual, are față de deținuți o atitudine de completă compătimire și sub nici o formă nu vrea să le facă vreun rău, deoarece pentru el sunt frați de mare suferință”²⁹.

Victor Biriș

Cazul Victor Biriș, ca agent al Grupului Operativ Aiud, reprezintă una din cheile de înțelegere a reeducării târzii de la Aiud. Victor Biriș, prin activitatea sa din anii 1960-1963 a fost principalul „motor” a reeducării, „regizorul”³⁰ acesteia, sprijinind misiunea colonelului Gheorghe Crăciun. Cu ajutorul lui Biriș, regimul,

²⁷ *Loc. cit.*, f. 101.

²⁸ ACNSAS, fond *Informativ*, dos. 259801, vol. 1, f. 47.

²⁹ *Loc. cit.*, f. 6.

³⁰ Demetriade 2009, p. 71.

până la nivelul ministrului Drăghici, a cunoscut activitatea liderilor legionari din Aiud și, mai mult, prin intermediul acestuia a coordonat reeducarea legionarilor.

Născut în 1908 la Micăsasa, județul Sibiu, Victor Biriș a absolvit Dreptul la Cluj în 1927, profesând ca magistrat în perioada interbelică. S-a înscris în Mișcarea Legionară în 1938, după o întâlnire cu Corneliu Codreanu, iar în timpul guvernării legionare a fost secretar general al Ministerului de Interne. După rebeliunea legionară din ianuarie 1941 a fost arestat și condamnat la 25 de ani muncă silnică, pedeapsă care i-a fost redusă, în urma recursului, la 10 ani de închisoare³¹. Ajuns în penitenciarul Aiud, Victor Biriș s-a remarcat printr-o atitudine intransigentă față de administrație, în jurul lui formându-se un grup de deținuți care militau pentru continuarea luptei politice. Grupul Victor Biriș a ieșit în evidență mai ales după 23 august 1944, în perioada de tranziție (1944-1948), când a intrat în conflict cu celelalte grupuri legionare din cauza poziționărilor diferite față de noul curs politic. Datorită acestei poziții „fanatice”, Victor Biriș și-a creat o imagine „martirică”, fiind considerat de către ceilalți drept un „rezistent”, imagine care l-a urmărit întregul parcurs carceral și care, mai ales, a fost utilizată cu succes de acesta în reeducare pentru a-și camufla adevărate intenții.

În 1957, Securitatea îi deschide un nou proces lui Victor Biriș pentru activitatea desfășurată în detenție de-a lungul anilor, acesta fiind condamnat la 20 de ani de muncă silnică³². După acest moment și în contextul intensificării muncii informative în penitenciare, Victor Biriș devine un „obiectiv” al Securității, fiindu-i deschis un dosar de urmărire în noiembrie 1957³³. Mai bine de doi ani de zile Victor Biriș a fost considerat de către ofițerii operativi drept un „element periculos”, iar, mai mult decât atât, într-un raport din martie 1960, colonelul Crăciun îl nominaliza pe acesta printre „legionarii fanatici” din penitenciar, alături de Nistor Chioreanu, George Manu sau Aurel Călin³⁴.

Vara lui 1960 a reprezentat momentul de „cotitură” pentru Victor Biriș, care a acceptat să devină agentul Grupului Operativ. Motivațiile acestei „convertiri” sunt greu de stabilit în lipsa unui suport documentar. La nivel speculativ, putem spune că Victor Biriș, epuizat după aproape de 20 de ani de detenție, a fost convins de către colonelul Crăciun prin sentimentul „misiunii” înalte care îi era încredințată, postură ce „hrănea” ego-ul personal al acestuia. De altfel, încă din anii '40 Victor Biriș s-a înfățișat pe sine în fața celorlalți deținuți drept un personaj politic de anvergură ce intră în conflict cu administrația de pe poziții egale, iar la începutul reeducării acesta era în relații tensionate cu ceilalți lideri legionari, fiind dezamăgit de poziția acestora de-a lungul detenției.

³¹ ACNSAS, fond *Informativ*, dos. 310004, vol. 1, f. 4.

³² *Loc. cit.*

³³ *Loc. cit.*, f. 1.

³⁴ ACNSAS, fond *Documentar*, dos. 13483, vol. 1, f. 6.

Astfel, încredințat de colonelul Crăciun că are „misiunea nobilă” de a-i reeduca pe legionari și a-i „împăca” cu noile realități politice, Victor Biriș, victimă a propriei fantezii politice, devine un instrument excelent în mâna Grupului Operativ Aiud. De-a lungul celor doi ani și jumătate, cât a activat în penitenciarul Aiud ca agent, Victor Biriș a fost coordonat de colonelul Crăciun în colaborare cu structurile de conducere ale Ministerului de Interne. Misiunea lui s-a desfășurat pe două planuri, care s-au întrepătruns: în primul rând, Victor Biriș a furnizat un bogat material documentar, note și declarații, despre activitatea liderilor legionari, iar în al doilea rând, Victor Biriș a avut rolul „agentului de influență” care pune în practică planurile Grupului Operativ. Acest rol s-a concretizat în crearea „legendei comandamentului legionar” și mai apoi în cadrul cluburilor de reeducare, unde Victor Biriș coordona „din umbră” desfășurarea ședințelor de autodemascare.

Un prim moment al activității sale informative a avut loc în august 1960, când Victor Biriș redactează „declarații cu privire la crimele legionarilor”³⁵, iar mai apoi, în decembrie 1960, când colonelul Crăciun transmitea conducerii MAI, respectiv generalului Gheorghe Pintilie, patru declarații ale acestuia despre liderii legionari Nicolae Petrașcu, Radu Mironovici, Nistor Chioreanu și Ilie Niculescu³⁶.

În martie 1961³⁷, Victor Biriș semnează angajamentul de colaborare³⁸ și i se încredințează prima misiune ca „agent de influență”, fiind plasat în celulă cu preotul Ion-Dumitrescu Borșa, personalitate cunoscută la Mișcării Legionare, și având rolul de a sonda „starea de spirit” a acestuia și a-l atrage în munca de reeducare. În finalul declarației din 24 aprilie în care descrie discuțiile purtate cu Dumitrescu Borșa, Victor Biriș își evaluează propria muncă informativă și menționează aspectele ce trebuie „îmbunătățite”. Conținutul acestei încheieri ne oferă o imagine sugestivă a modului în care Victor Biriș a înțeles să-și asume misiunea încredințată de Grupul Operativ:

„După o izolare de 6 luni am reluat contactul cu deținuții legionari de la Zarcă. Dacă în iunie 1960 când am stat împreună cu Eugen Teodorescu, Gabriel Bălănescu, Andronic Bulhac, Ion Arapu, Radu Mironovici, Ion Mare și Petre Pandrea, mă aflu în criză de orientare, fiind ideologic, moral și patetic desprins de legionarism, de data asta am reintrat în viața colectivă a deținuților legionari cu puncte de vedere calificate, cu hotărâri și angajamente pe care eram hotărât să

³⁵ ACNSAS, fond *Documentar*, dos. 13341, vol. 1, f. 351.

³⁶ *Loc. cit.*, f. 440.

³⁷ ACNSAS, fond *Informativ*, dos. 310004, vol. 2, f. 147.

³⁸ „Voi duce la îndeplinire sarcinile ce mi se vor încredința de organele MAI. Mă angajez să țin în cel mai mare secret relațiile mele cu organele MAI, întrucât îmi dau seama că dacă voi proceda contrar am să fiu pedepsit de legile RPR, pentru divulgarea secretului de stat” (ACNSAS, fond *Informativ*, dos. 310004, vol. 2, f. 202).

le pun în aplicare, respectându-le cu scrupulozitate. Rezultate primei mele acțiuni, după încheierea procesului meu intim de clarificare, l-am caracterizat în acest raport. M-am străduit să observ și să înregistrez cu precizie și fidelitate cele petrecute și să le descriu precis. Lipsurile se datorează lipsei de experiență. Îmi voi însuși critica ce mi se va face și voi face eforturi de îndreptare. Am încercat să mă prezint într-o lumină favorabilă colegilor mei și cred că în linii mari am reușit. M-am achitat de obligațiile de cameră. Nu m-am plâns de condiții. Din punct de vedere politic am încurajat, fără să mă expun, relatările favorabile despre realizările regimului. M-am afirmat simist, dar am anihilat simismul criticând acțiuni ale lui Nicolae Petrașcu și Horia Sima. În ceea ce privește valoarea materialului cules, el este prea redus și oamenii care mi l-au furnizat nu sunt suficienți pentru a permite o introducere asupra stării de spirit generale în penitenciar”³⁹.

„Comandamentul Legionar”

În adnotarea⁴⁰ făcută la începutul declarației, colonelul Crăciun trasa viitoarea misiune operativă a lui Victor Biriș, respectiv „crearea comandamentului legionar” din Aiud. Astfel, în iunie 1961, Grupul Operativ elabora un plan de dirijare a „deținutului Victor Biriș pentru cât va sta în cameră cu Ilie Niculescu, Alexandru Ghica, Nistor Chioreanu”⁴¹. În primă instanță, colonelul Crăciun urmărea crearea unei imagini „de rezistent” a lui Victor Biriș în fața celorlalți deținuți. Din postura de „luptător” împotriva regimului, acesta putea fi mai convingător în acțiunile de „influențare” a atitudinii celorlalți. Astfel, lui Victor Biriș i se cerea „să fie modest în cameră, să nu-și dea importanță de șef”⁴², să se afirme drept un susținător al lui Horia Sima, cum erau și ceilalți lideri din celulă. Și, mai mult, Victor Biriș trebuia să-și afirme fidelitatea față de Mișcarea legionară, pentru care va fi tot timpul dispus să se sacrifice. După realizarea acestei sarcini, de câștigare a încrederii liderilor legionari, lui Victor Biriș i se încredința misiunea documentării activității legionare din detenție și eventualele pregătiri „pentru continuarea activității după eliberare”⁴³.

Discuțiile dintre cei patru, Victor Biriș, Alexandru Ghica, Ilie Niculescu și Nistor Chioreanu, au avut loc în celula 55 din Zarcă, între iunie și decembrie 1961, și au fost monitorizate intens de către Grupul Operativ, care a montat

³⁹ Loc. cit., f. 187-188.

⁴⁰ „Din notă rezultă că în general Victor Biriș a discutat problemele serioase și de pe o poziție corespunzătoare cu Borșa. Vom corecta greșelile pe care le-a făcut, aceea că va renunța la simism. Va spune că este posibil să se ducă tratative cu el. Vom face un plan de folosire în continuare a lui Victor Biriș și paralel de lucrare a lui care vrea un partid legionar care să nu fie nici simist, nici antisimist” (ACNSAS, fond Informativ, dos. 310004, vol. 2, f. 147).

⁴¹ Loc. cit., f. 132.

⁴² Loc. cit., f. 134.

⁴³ Loc. cit., f. 135.

microfoane în respectiva celulă și astfel au rezultat zeci de note informative, care au aspectul unor stenograme⁴⁴.

De ce s-a oprit Grupul Operativ asupra celor trei lideri, considerându-i reprezentativi pentru conducerea legionară din penitenciarul Aiud? În primul rând, pentru că toți trei, Nistor Chioreanu, Ilie Niculescu și Alexandru Ghica se bucurau de prestigiu în fața celorlalți deținuți, fiind considerați personalități cu autoritate morală, datorită anilor îndelungați de detenție și ai poziției demne avute în fața regimului. În al doilea rând, fiecare dintre cei trei lideri avuseseră grade și funcții în organizația legionară. Alexandru Ghica fusese șeful Siguranței în timpul guvernării legionare, iar Ilie Niculescu ocupase funcția de șef al Corpului Răzleți în timpul aceleiași guvernări. De asemenea, Ilie Niculescu fusese și liderul legionarilor din penitenciarul Aiud în perioada antonesciană. Nistor Chioreanu era considerat la acel moment succesorul lui Nicolae Petrașcu, despre care se credea că murise în detenție⁴⁵, la conducerea legionarilor din țară. Nu în ultimul rând, cei trei lideri erau fideli ai lui Horia Sima, reprezentând linia oficială a Mișcării Legionare, în opoziție cu diferitele facțiuni care activau în penitenciar.

Detalii referitoare la aceste discuții regăsim în declarațiile de mai târziu din reeducare ale celor implicați. Astfel, Ilie Niculescu, în „rechizitoriul” la care a fost supus în ședințele reeducării, recunoaște discuțiile purtate în celulă. Declarațiile lui ne oferă o imagine concludentă asupra misiunii lui Victor Biriș și asupra modului cum acesta a creat scenariul comandamentului legionar.

Ilie Niculescu rememorează momentul revederii, după 15 ani de detenție, cu Victor Biriș, subliniind „starea deplorabilă, din punct de vedere fizic”⁴⁶ în care se afla deopotrivă el, cât și ceilalți deținuți din celulă, Alexandru Ghica și Nistor Chioreanu. După o trecere în revistă a celor petrecute de-a lungul detenției, Victor Biriș deschide subiectul viitoarei reorganizări a organizației legionare, în spiritul „îndrumărilor” primite de la colonelul Crăciun:

„Într-una din zile Victor Biriș mi-a spus: *Popa (Dumitrescu-Borșa s.n.) a stat de vorbă cu ăștia de mai multe ori. El e de părere că se apropie un moment politic favorabil, în care s-ar putea restabili libertățile politice în țară. Și mi-a pus întrebarea: Ce vom face noi, într-o asemenea eventualitate, până când cei din străinătate în frunte cu Horia Sima vor reveni?* Un alt element de care trebuie să ținem seama – spunea Victor Biriș – este faptul că Nicolae Pătrașcu a murit și că ramura mironovistă pretinde conducerea organizației legionare pe linia legitimității lui Radu Mironovici”⁴⁷.

⁴⁴ ANCSAS, fond *Documentar*, dos. 13484, vol. 10, *passim*.

⁴⁵ Zvonul morții lui Nicolae Petrașcu în detenție circula printre deținuții închiși la Aiud. Acesta s-a infirmat în 1962 când Nicolae Petrașcu a fost transferat la Aiud.

⁴⁶ ACNSAS, fond *Informativ*, dos. 375778, vol. 1, f. 283.

⁴⁷ *Loc. cit.*

Pornind de la acest pretext fals, al unei discuții pe care Dumitrescu-Borșa ar fi avut-o cu colonelul Crăciun și în urma căreia reieșea ideea că legionarii vor avea posibilitatea să se reorganizeze după eliberare, Victor Biriș îi îndeamnă pe cei trei lideri legionari să dezbată calea de urmat pentru Mișcarea Legionară. Poziționarea acestora față de propunerea lui Victor Biriș a fost diferită. Alexandru Ghica a fost rezervat și a privit cu scepticism ideea lui Biriș. De asemenea, Nistor Chioreanu a avut o poziție rezervată, dar a fost convins, în cele din urmă, de Ilie Niculescu să participe la discuții. Acesta din urmă, l-a susținut fără condiții pe Victor Biriș, creditându-l cu bune intenții datorită trecutului său de „luptător” împotriva regimului. Astfel l-a convins și Nistor Chioreanu, considerat liderul legionarilor din țară în absența lui Nicolae Petrașcu, să participe la „crearea” comandamentului legionar.

În discuțiile din celulă, Victor Biriș a deschis trei mari probleme⁴⁸ pe care „comandamentul” trebuia să le rezolve: a) problema reorganizării Mișcării Legionare în vederea reluării activității după eliberare; b) relația cu celelalte partide politice; c) noul program politic al Mișcării Legionare;

În ceea ce privește reorganizarea Mișcării Legionare, discuțiile s-au canalizat asupra refacerii structurilor de conducere și implicit la identificarea deținuților care puteau lua parte la acest demers. În dezbaterile din celule au fost vehiculate zeci de nume ale deținuților care au avut grade și funcții în Mișcarea Legionară și care se bucurau de prestigiu. Nume precum Eugen Teodorescu, Bulhac Andronic, Filon Lauric, Nelu Rusu, Florin Dumitrescu, Luca Damaschin, Gheorghe Brahonschi, Virgil Ioanid⁴⁹, Mircea Nicolau, Gabriel Bălănescu, Virgil Mateiaș, Gheorghe Ungurașu, Aurel Călin, Sebastian Mocanu, Nicolae Cojocar⁵⁰ au fost aduse în discuție ca făcând parte din viitoarea structură de conducere la nivel central și teritorial a Mișcării Legionare.

În planul relației cu celelalte partide politice, liderii legionari prevedeau o nouă ordine constituțională, în care libertatea de manifestare și asociere politică să fie garantată⁵¹.

Dezbaterile despre noul program politic al Mișcării Legionare sunt intrigante pentru că denotă o suprapunere ideologică între ideile legionare și cele socialiste, în contextul mai amplu al „democratizării” legionarismului. În primul rând, iese în evidență faptul că liderii legionari nu susțineau interzicerea

⁴⁸ *Loc. cit.*

⁴⁹ *Loc. cit.*, f. 283^v.

⁵⁰ ACNSAS, fond *Documentar*, dos. 13484, vol. 10, f. 133.

⁵¹ „În ceea ce privește atitudinea noastră față de celelalte formațiuni politice, am socotit că prima condiție pe care va trebui s-o îndeplinească noua ordine constituțională este libertatea de manifestare publică, fără nicio restricție” (ACNSAS, fond *Informativ*, dos. 375778, vol. 1, f. 283^v).

partidului comunist⁵², opinie susținută în schimb de majoritatea deținuților. Problema socială, a situației „clasei muncitoare”, care i-a preocupat pe legionari încă din perioada interbelică, reprezenta de asemenea un punct de congruență cu ideologia comunistă. De asemenea, liderii legionari susțineau ideea intervenției statului în economie, preluând din modelul comunist planificarea economiei, etatizarea industriei și a sistemului bancar, alături de menținerea G.A.S.-urilor în agricultură⁵³. În schimb, în ceea ce privește agricultura cooperativizată, liderii legionari doreau desființarea acesteia prin susținerea „gospodăriei țărănești individuale”⁵⁴.

Toate aceste discuții orchestrate de către Victor Biriș, în urma „dirijării” de către colonelul Crăciun, au avut rolul de a crea imaginea unui „comandament legionar” care lucrează pentru reorganizarea Mișcării Legionare și definirea programului politic al acesteia în vederea reluării activității după eliberarea din detenție. Acest plan „malefic” s-a dovedit un succes operativ de mare anvergură pentru Securitate.

În primul rând, Grupul Operativ a reușit să documenteze activitatea liderilor legionari, atât a celor patru, cât și a celor menționați în discuțiile din celulă, de-a lungul anilor de detenție, începând din 1941 și până la începutul reeducării. Mai mult decât atât, prin nominalizarea legionarilor care urmau să facă parte din structurile de conducere ale Mișcării Legionare, Grupul Operativ a descoperit cine sunt deținuții care se bucură de prestigiu în penitenciar, asupra acestora deschizând acțiuni de urmărire informativă, iar apoi, în ședințele reeducării, concentrându-se asupra demascării acestora.

Și mai mult decât atât, Grupul Operativ a obținut, prin dirijarea lui Victor Biriș, un argument puternic pentru reprimarea deținuților – existența unei activități legionare în detenție, coordonată de către un Comandament, ai cărui lideri preconizau continuarea luptei politice după eliberare. Prin această manipulare informativă era întărită imaginea „dușmanului” prin excelență a regimului comunist, organizația legionară, care trebuia „destructurată” tocmai pentru a nu mai fi un pericol la adresa „orânduirii socialiste”. În acest sens, rapoartele colonelului Crăciun despre activitatea „comandamentului legionar” erau trimise deopotrivă conducerii Ministerului de Interne, cât și Comitetului Central al PMR⁵⁵.

⁵² „În plan politic susțineam libertatea de manifestare și pentru partidul comunist, de care credeam că ne leagă un punct programatic foarte însemnat – problema dreptății sociale – pe care acest partid o realiza de mai multă vreme, dar de care partid ne deosebea între altele, concepția asupra proprietății” (ACNSAS, fond *Informativ*, dos. 375778, vol. 1, f. 283^v).

⁵³ *Loc. cit.*, f. 284.

⁵⁴ *Loc. cit.*

⁵⁵ Un astfel de raport-sinteză din septembrie 1961 este trimis deopotrivă MAI-Cabinet, Direcției a 3-a a Securității și secretarului adjunct al CC al PMR Vasile Patilineț (ACNSAS, fond *Documentar*, dos. 13483, vol. 1, f. 205).

Tema „Comandamentului legionar” a fost utilizată cu succes de către Grupul Operativ în ședințele reeducării, acuzându-i pe deținuți că doresc reluarea activității legionare, pentru care pot fi din nou condamnați de către regim. Acest „șantaj” a fost mai mult decât o amenințare, deoarece colonelul Crăciun trimite către ministru Alexandru Drăghici⁵⁶ propunerea deschiderii unui proces penal care să vizeze activitatea „comandamentului legionar”.

În „raportul-propunere”, colonelul Crăciun motiva astfel necesitatea deschiderii unui proces penal: „Având în vedere că activitatea desfășurată de căpeteniile legionare în detenție influențează în mod negativ asupra legionarilor de rând prin îndoctrinarea și fanatizarea lor, pregătind elementele legionare pentru o continuare a activității în libertate, contracarând astfel măsurile de reeducare luate de organele noastre, considerăm util să trimitem în justiție o serie de fruntași legionari”⁵⁷.

Alături de condamnarea liderilor legionari, colonelul Crăciun urmărea prin acest proces și „demascarea” activității acestora în cadrul ședințelor reeducării „în fața deținuților de rând”⁵⁸. Pentru atingerea acestor scopuri, Crăciun propunea organizarea unui „proces spectacol”⁵⁹, care să se desfășoare chiar în penitenciarul Aiud, sub coordonarea Direcției a 8-a a Securității – Anchete Penale.

Răspunsul ministrului Drăghici, în adnotarea făcută în dreptul propunerii de organizare a procesului⁶⁰, a fost negativ. În lipsa unui răspuns detaliat al acestuia, putem specula faptul că refuzul organizării procesului a avut ca fundament o strategie mai sofisticată din partea ministrului. Regimul, prin vocea ministrului, a considerat că reeducarea trebuie să aparțină legionarilor și să nu implice aspecte penale. De altfel, procesul „comandamentului legionar” a avut loc, dar nu în fața unui Tribunal, ci în cluburile reeducării, unde au fost demascați liderii legionari. În schimb, posibilitatea unui proces penal nu a fost niciodată exclusă de către Securitate și a fost utilizată cu succes drept șantaj la

⁵⁶ *Loc. cit.*, f. 171.

⁵⁷ *Loc. cit.*, f. 182.

⁵⁸ *Loc. cit.*, f. 183.

⁵⁹ „În acest scop propunem: a) să se aprobe deschiderea anchetei penale și trimiterea în fața justiției, pe baza art. 119 și 209, pct 2 Cod Penal, a următorilor legionari, pentru activitatea legionară organizată în penitenciar: Nistor Chioreanu, Andronic Bulhac, Aurel Călin, Sebastian Mocanu, Ilie Niculescu, Gheorghe Ungurașu, Nicolae Cojocaru, Radu Budișteanu, Gabriel Bălănescu, Luca Damaschin, Nicolae Bălănescu, Eugen Teodorescu, Constantin Coniac, Mircea Nicolau, Dumitru Uță, Ilie Stângă, Aurel Pastramagiu, Marin Pometcu; b) propunem ca ancheta să fie făcută la Aiud, sub îndrumarea conducerii penit., cu sprijinul Direcției 8, care să trimită un grup de anchetatori, c) procesul să fie organizat în Aiud, la care să participe deținuții legionari cu care se desfășoară Muncă Culturală Educativă. Considerăm că această măsură va avea un efect pozitiv atât asupra legionarilor cu care în prezent se duce Muncă Culturală Educativă, cât și asupra celor mai puțin fanatici” (ACNSAS, fond *Documentar*, dos. 13483, vol. 1, f. 183-184).

⁶⁰ *Loc. cit.*, f. 182.

adresa liderilor legionarilor. Astfel, Grupul Operativ își atinge scopurile fără a implica „justiția oficială”.

„Reeducarea liderilor legionari în celulele 321 și 322”

Odată încheiată misiunea creării „comandamentului” legionar, activitatea lui Victor Biriș trece la un alt nivel. În acest sens, în toamna lui 1961, colonelul Crăciun organizează, după aprobarea prealabilă a ministrului Drăghici⁶¹, transferul lui Victor Biriș la București pentru întâlnirea cu conducerea Ministerului de Interne. Pe traseul de la Aiud la București, acestuia i s-au prezentat „realizările regimului”, cu accent asupra celor din capitală.

La București, Victor Biriș a prezentat conducerii MAI o sinteză informativă asupra discuțiilor din celula 55 cu liderii legionari, respectiv planurile „comandamentului legionar”, alături de o trecere în revistă a activității deținuților începând din 1941⁶². În finalul raportului din ianuarie 1962 despre vizita lui Victor Biriș la București, colonelul Crăciun menționa viitoarea misiunea care urma să-i fie încredințată acestuia⁶³, respectiv pregătirea reeducării liderilor legionari și demascarea acestora.

Această misiune încredințată de Grupul Operativ l-a transformat pe Victor Biriș în „regizorul” reeducării, în cel care a elaborat de-a lungul anilor 1961-1962 diferite planuri de reeducare a deținuților legionari⁶⁴. Un astfel de proiect, foarte bine structurat și care a fost pus în aplicare în mare parte de către Grupul Operativ, a fost redactat de Victor Biriș la finalul anului 1961⁶⁵. Ideea principală a proiectului era structurarea reeducării pe două paliere distincte: o acțiune dedicată masei mari de deținuți legionari, care implica o reeducare de natură ideologică, prin care deținuții se desolidarizau de trecutul politic legionar și își asumau încadrarea în noua ordine politică, afirmând superioritatea ideologică a socialismului. Celălalt palier al reeducării îi viza pe liderii legionari și era desfășurată la alt nivel „calitativ”. Aceștia urmau să fie supuși unui proces „intensiv” ce viza „restructurarea” personală și politică, urmată de asumarea vinovăției față de regimul comunist, prin autoflagelarea publică desfășurată în cadrul ședințelor reeducării. Reeducarea liderilor reprezenta, de altfel, scopul principal al Grupului Operativ. Prin îndeplinirea cu succes a unui astfel de

⁶¹ ACNSAS, fond *Documentar*, dos. 13484, vol. 7, f. 87.

⁶² *Loc. cit.*, f. 88-89.

⁶³ „Pe baza îndrumărilor primite de la conducerea MAI, continuăm pregătirea lui Victor Biriș în scopul de a lua poziție împotriva șefilor legionari și a întregii activități legionare” (ACNSAS, fond *Documentar*, dos. 13484, vol. 7, f. 90).

⁶⁴ Primul proiect de acest gen a fost elaborat în mai 1961. În prima parte a acestuia, Victor Biriș făcea o trecere în revistă a stării de spirit a legionarilor din penitenciar, iar apoi preconiza acțiunile care trebuiau întreprinse pentru reeducarea acestora (ACNSAS, fond *Informativ*, dos. 310004, vol. 2, f. 191-195).

⁶⁵ ANCSAS, fond *Informativ*, dos. 310004, vol. 1, f. 149-152.

sarcini, colonelul Crăciun avea deschis drumul spre reeducarea celorlalți deținuți.

În acest sens, lui Biriș i s-a încredințat misiunea coordonării reeducării liderilor legionari, iar Grupul Operativ l-a susținut prin punerea în practică a propunerii lui, adunând liderii legionari în două celule⁶⁶, 321 și 322, asupra cărora s-a desfășurat reeducarea în tot anul 1962⁶⁷. În cele două celule au fost aduse cele mai „importante obiective” ale Grupului Operativ, respectiv deținuții a căror activitate și poziție fusese documentată în anii 1959-1962 și pe care Crăciun îi considera reprezentativi pentru organizația legionară. Astfel, alături de Victor Biriș, în aceste celule îi regăsim pe Ilie Niculescu, Nistor Chioreanu, Alexandru Ghica, Augustin Bidianu, Iosif Costea, Victor Vojen, Radu Mironovici, Petru Țocu, Gheorghe Parpalac, Dumitru Groza, Ștefan Minea, Aurel Ibrăileanu, Constantin Savin, Florin Dumitrescu, Nicolae Dumitrescu, Virgil Bordeianu, Constantin Vasiliu, Gabriel Bălănescu, Ion Agapie, Liviu Brânzaș, Dumitru Stăniloae, Filon Lauric, Nelu Rusu, Cristofor Dancu, Radu Budișteanu, Aurel Călin, Stere Mihalexe, Nicolae Cojocaru, Luca Dumitrescu, Gheorghe Ungurașu, Andronic Bulhac, Iorgu Savin, Mircea Dumitrescu, Ion Dumitrescu Borșa.

Avându-i drept „locotenenți” pe Ștefan Minea, Victor Vojen, Gheorghe Parpalac, Dumitru Groza, Virgil Bordeianu, Iosif și Petre Țocu⁶⁸ - șeful celulei 322 -, Victor Biriș a desfășurat o muncă laborioasă de reeducare a liderilor legionari, pe baza unor planuri aprobate de către colonelul Crăciun. În ceea ce privește poziția lui Victor Biriș în aceste celule, trebuie menționat un aspect fundamental care a influențat decisiv procesul reeducării. Deși era „regizorul” acțiunii din cele două celule, Victor Biriș și-a păstrat „oficial”, în ochii celorlalți deținuți, imaginea de „refractor”, de luptător împotriva regimului, până la momentul autodemascării sale publice din iulie 1962. Astfel, din această poziție „dublă” a reușit să coordoneze, prin intermediul „locotenenților”, reeducarea din aceste celule.

Strategia lui Victor Biriș, care s-a dovedit foarte eficientă, a fost aceea de a crea presiune, prin intermediul deținuților „reeducați”, asupra liderilor care refuzau să participe la reeducare. Desfășurate pe tiparul proceselor publice, demascările liderilor „refractari” reeducării, precum Nistor Chioreanu, Aurel Călin, Alexandru Ghica, Ilie Niculescu sau Luca Dumitrescu, erau făcute de către liderii „reeducați”, precum Petre Țocu, Gheorghe Parpalac, Dumitru Groza

⁶⁶ ACNSAS, fond *Documentar*, dos. 12609, vol. 6, f. 4.

⁶⁷ Activitatea din celulele 321 și 322 este documentată pe larg în dosarele documentare ale Grupului Operativ (ACNSAS, fond *Documentar*, dos. 12609, vol. 6; dos. 13484, vol. 10), cât mai ales în dosarele personale ale lui Victor Biriș (ACNSAS, fond *Informativ*, dos. 310004, vol. 1 și 2) sau Iosif Costea (ACNSAS, fond *Informativ*, dos. 547429).

⁶⁸ ACNSAS, fond *Documentar*, dos. 310004, vol. 1, f. 117.

sau Ștefan Minea, care îi acuzau pe cei dintâi de continuarea activității legionare în detenție și mai ales de crearea „comandamentului legionar”. Mai mult decât atât, cei în cauză erau incriminați datorită poziției lor „rezistente”, care reprezenta o piedică în calea eliberării deținuților. Supuși unei presiuni constante de-a lungul întregului an 1962, acești lideri legionari au găsit, în funcție de disponibilitățile personale, diferite formule de a răspunde acuzațiilor și a se încadra în reeducare, încercând deopotrivă să-și menajeze propria demnitate și poziție simbolică pe care o aveau în fața celorlalți deținuți.

În ce privește desfășurarea cotidiană a activității din celulele 321 și 322, este prezentat un plan elaborat de Victor Biriș, care se concentrează asupra reeducării ideologice a liderilor legionari. Programul de lucru era următorul: „1. orele 9-10 și 17-18 – studiu în cameră a marxismului; 2. 10:30-11:30 și 18-19 – recenzii și discuții pe marginea lecturilor; 3. orele 20-20:30: critică și autocritică asupra activității și comportamentului în timpul zilei: exerciții de viață în stil democratic”⁶⁹. De asemenea, Victor Biriș menționa activitățile ce trebuiau desfășurate: „1. Programarea obligatorie a fiecăruia cu o recenzie; 2. Obligația pentru fiecare de a redacta în scris a unui rezumat asupra lecțiilor de marxism și asupra recenziilor ascultate; 3. Obligația pentru șeful camerei de a controla în cadrul ședinței dacă participanții au ascultat și înțeles lecțiile și recenziile”, alături de „materialul didactic” ce trebuia folosit: „O lucrare asupra marxismului pentru studiul colectiv. Cărți de literatură sovietică și românească în număr suficient pentru fiecare. Reviste și ziare. Caiete și creioane”⁷⁰.

Punctul culminant al reeducării din celulele 321 și 322 a avut loc în vara lui 1962, când Victor Biriș și-a susținut autodemascarea în fața liderilor legionari. Demersul a fost pregătit minuțios de către acesta, sub coordonarea colonelului Crăciun care, la rândul-i, primea îndrumări din partea conducerii MAI. În primă instanță, Victor Biriș a înaintat Grupului Operativ o declarație autobiografică⁷¹, redactată pe tiparul „autoflăgerărilor” personale și politice, cerând aprobarea pentru susținerea publică a acesteia.

La 4 iunie 1962, colonelul Crăciun înștiințează conducerea MAI în legătură cu demersul lui Victor Biriș și menționează faptul că acesta, „conform îndrumărilor primite, va rămâne rezervat până va primi ordine”⁷².

La scurt timp Victor Biriș primește aprobarea din partea conducerii MAI, iar la 1 iulie 1962 își susține autodemascarea⁷³ în fața a 30 de lideri legionari în

⁶⁹ *Loc. cit.*, f. 122.

⁷⁰ *Loc. cit.*

⁷¹ „Subsemnatul, Victor Biriș, magistrat, 25 de ani muncă silnică, din proprie inițiativă din nevoia sufletească de a mă elibera definitiv de trecutul meu, vă rog să binevoiți a-mi aproba să fac următoarea autodemascare” (ACNSAS, fond *Informativ*, dos. 310004, vol. 1, f. 433).

⁷² *Loc. cit.*, f. 498.

⁷³ *Loc. cit.*, f. 503.

celulele 321-322. Declarația lui Victor Biriș, prin structura, ideile și limbajul utilizate, trebuia să reprezinte modelul de urmat pentru ceilalți deținuți. Demascarea cuprinde, în parte introductivă, o critică la adresa propriei familii, scrisă în termeni denigratori și cu conotații sexuale, ce viza rudele apropiate (bunici, părinți, frați). Urmează o prezentare a activității sale „contra-revoluționare”, din perioada interbelică și până în timpul reeducării, devoalând activitatea din „comandamentul legionar”, care a stârnit stupeoare în rândul celor implicați în această manipulare informativă a Securității.

Partea centrală a declarației este dedicată „convertirii” ideologice, Victor Biriș justificându-și această nouă poziție în fața deținuților prin „supremația sistemului socialist”, concluzie la care a ajuns în urma lecturilor și a vizitelor în țară, unde a luat contact cu realizările regimului. În cuprinsul declarației, Victor Biriș descrie expresiv vizita făcută în septembrie 1961 la București, care este comparată cu un „drum al Damascului” ce i-a deschis ochii ca să înțeleagă realitatea. El descrie localitățile itinerariului (Alba Iulia, Sibiu, Făgăraș, Brașov, Ploiești, București) și evenimentele din trecutul Mișcării legionare care avuseseră loc în respectivele orașe⁷⁴. Bucureștiul este descris în amănunt, începând cu „Casa Scânteii” și continuând cu Sala Palatului, Teatrul, Opera, Circul de Stat, Stadionul 23 August, Stadionul Dinamo, alături de noile cartiere muncitorești – Grivița, Floreasca, Obor, Ferentari, Vatra Luminoasă⁷⁵. La întoarcere, Victor Biriș are privilegiul zborului cu avionul până în Cluj, oraș pe care-l vizitează pe itinerariul Aeroport – Gară – str. Horea – Stadion – Biblioteca Centrală Universitară – Universitate, în drumul spre Aiud elogiind „șantierul de construcție a noilor cartiere”⁷⁶ din Turda.

În a doua parte a declarației, Victor Biriș transmite un mesaj clar liderilor legionari, subliniind necesitatea unei „restructurări ideologice sincere”, atitudine care relevă asumarea deplină a misiunii primite din partea Grupului Operativ: „Și totodată nu trebuie să se creadă că pe ei (comuniștii, n.n.) îi interesează această acțiune de reeducare, numai de formă pentru a masca prin asta o situație politică externă care i-ar obliga să elibereze deținuți politici din închisori. Realitatea este că P.M.R., terminând lupta de clasă prin socializarea întregii țări își propune să desăvârșească și revoluția spirituală lichidând mentalitatea burgheză din conștiința oamenilor, pentru a desăvârși omul nou socialist care să se identifice complet cu ordinea socialistă pentru a deveni apt să construiască comunismul. [...] Pe stat nu-l interesează spovedaniile noastre. Pe el îl interesează transformarea noastră. Să ne poată reda societății noastre, care muncește astăzi pentru noi și familiile noastre”⁷⁷.

⁷⁴ *Loc. cit.*, f. 506-507.

⁷⁵ *Loc. cit.*, f. 508-509.

⁷⁶ *Loc. cit.*

⁷⁷ *Loc. cit.*, f. 516.

Declarația, ce numără 23 de pagini, se încheie cu un îndemn al lui Victor Biriș la adresa liderilor legionari de a-i urma exemplul și a accepta reeducarea și, implicit, autodemascarea publică în ședințele din celulele 321 și 322: „Eu am și făcut acest efort și cred că am reușit, nădăjduiesc că la capătul unui aproape sfert de veac să mă împac cu pasul meu care a socotit îndeostularea și propășirea R.P.R., pe care o doresc puternică și fericită”⁷⁸.

Apogeul misiunii lui Victor Biriș a avut loc ianuarie 1963, când Grupul Operativ a organizat, sub coordonarea Ministerului de Interne, ședințe publice de amploare, cu ocazia eliberării a 510 deținuți. Aceste evenimente au fost pregătite minuțios de către colonelul Crăciun, cu ajutorul sugestiilor lui Victor Biriș, și au reprezentat momentul culminat al întregii reeducări, prin impactul pe care l-au avut asupra liderilor legionari, masei mari de deținuți din Aiud și, implicit, asupra evoluției reeducării în următorul an, până la eliberările din vara lui 1964.

Pregătirea ședințelor a început din decembrie 1962, când Grupul Operativ a trimis conducerii MAI planul conform căruia trebuiau să se desfășoare evenimentele. În proporție covârșitoare, deținuții ce urmau eliberați avuseseră o poziție „bună” în reeducare, iar 137 dintre aceștia fuseseră informatori.

Scopul principal al acestor ședințe, așa cum este menționat de către colonelul Crăciun în raportul trimis MAI, era „întărirea și intensificarea Muncii Cultural Educativ în scopul destrămării și compromiterii Mișcării Legionare din Aiud”. Alături de acest scop, Grupul Operativ urmărea, mai ales prin eliberarea deținuților – agenți, și rezolvarea unor sarcini de natură operativă, respectiv culegerea de informații despre unele „obiective” ale Securității. Un astfel de caz este cel al lui Ion Gavrilă Ogoranu, pe care Securitatea nu-l descoperise, și pe urmele căruia dorea să trimită agenții ce trebuiau să se elibereze în ianuarie 1963.

Aceste ședințe urmau să se desfășoare după tiparul unor procese publice, la care luau cuvântul deținuți, lideri marcanți ai Mișcării Legionare și nu numai. Acești „conferențieri” urmau să fie prelucrați de către ofițerii Grupului Operativ. În ceea ce privește temele majore ale declarațiilor, acestea erau prezentate de Crăciun în raportul trimis conducerii MAI: - despre activitatea dușmănoasă proprie desfășurată înainte de arestare; - despre activitatea criminală legionară în general; - despre activitatea proprie și a altora în penitenciar; - despre influența realizărilor regimului nostru asupra lui și felul cum se va comporta și munci în viitor”.

O primă astfel de ședință, cu rol introductiv, a avut loc în seara zilei de 14 ianuarie 1963, când colonelul Crăciun a adunat, la Clubul mare al secției V, 220 de deținuți care beneficiau de decretul de grațiere 5/1963. În prima parte a ședinței, la care au fost aduși să asiste și lideri legionari - precum Radu

⁷⁸ *Loc. cit.*, f. 525.

Mironovici, Nistor Chioreanu, Ilie Niculescu, Victor Biriș, Victor Vojen, Augustin Bidianu, Iosif Costea, Ion Dumitrescu Borșa sau Dumitru Groza -, colonelul Crăciun a făcut o trecere în revistă a obiectivelor reeducării, respectiv a așteptărilor pe care regimul le are din partea deținuților, subliniind „clemența” acordată deținuților prin eliberarea înainte de expirarea pedepselor:

„Am vorbit celor prezenți despre decretul de grațiere dat de conducerea statului nostru pentru unii deținuți care s-au reeducat. Am adus șefii legionari pentru ca să se convingă singuri de această realitate, întrucât ei sunt cei care au semănat neîncrederea, care au sfătuit legionarii de rând să nu se înregistreze în procesul muncii și în activitatea cultural educativă. Am arătat că statul acordă încredere legionarilor care au muncit și că sunt redați societății atât legionari de rând cât și unii foști șefi legionari, unii tineri, alții mai bătrâni [...]”.

Apoi, colonelul Crăciun a „invitat” să vorbească deținuți fără grade și funcții în Mișcarea Legionară, simpli membri sau doar FDC-iști, precum Marin Iacob, Vasile Bumb, Ioachim Moruzi, Dumitru Lucinescu și Constantin Damian, o poziție distinctă având Viorel Boborodea, fost ajutor de comandant legionar. Cuvântările acestora au fost standardizate, respectând tiparul autodemascărilor. Astfel, desolidarizarea de organizația legionară și incriminarea propriei activități politice era dublată de asumarea fermă a încadrării în noua ordine socială.

În ceea ce privește „scenariul” ședințelor, a modului în care acestea urmau să se desfășoare, respectiv conținutul declarației fiecărui vorbitor, rolul „regizoral” al lui Victor Biriș a fost decisiv. Spre exemplu, în cazul ședinței organizate în seara zilei de 15 ianuarie, Victor Biriș a redactat „programul” evenimentului, indicațiile referitoare la problemele pe care urmau să le abordeze liderii legionari în declarațiile publice fiind trimise colonelului Crăciun:

„Pregătirea mitingului înaintea eliberării noastre. Ordinea vorbitorilor: 1. Victor Vojen - tratarea generală a Mișcării Legionare. 2. Iosif Costea - păcatele și ierarhia răspunderii legionare și lichidarea legionarismului. 3. Ion Dumitrescu Borșa - participarea la războiul din Spania. 4. Victor Biriș - procesul de conștiință și semnificațiile cotiturii. 5. Dumitru Stăniloae - păgânismul legionar, ușurarea procesului de credință a celor care vor face cotitura și împăcarea comunismului cu creștinismul. 6. Gheorghe Parpalac - drama tineretului legionar și salvarea lui prin încadrarea în noua ordine”.

La ședința ce a urmat, la care au luat parte peste 500 de deținuți, „conferențiarilor” au vorbit conform programului indicat de Victor Biriș, fiecare dintre liderii legionari subliniind caracterul „criminal și contra-revoluționar” al organizației legionare.

Rolul principal în această ședință l-a jucat tot Victor Biriș, beneficiar și el al decretului de eliberare. În cuvântarea din seara zilei de 15 ianuarie 1963⁷⁹,

⁷⁹ ACNSAS, fond *Informativ*, dos. 310004, vol. 3, f. 79-83.

care a constituit modelul autodemascărilor publice, Victor Biriș reia, în mare parte, conținutul declarației din iulie 1962 ținută în fața liderilor legionari din celulele 321 și 322. Susținută într-o cheie penitențială, de asumare dramatică a greșelilor făcute de-a lungul vieții și de „convertire” sinceră la valorile socialiste, declarația lui Victor Biriș trece în revistă „crimele legionare”, accentuând rolurile nefaste ale lui Corneliu Zelea Codreanu și Horia Sima în politica românească. De asemenea, Victor Biriș descrie activitatea „contra-revoluționară” desfășurată în detenție, demascând, în mod public, crearea comandamentului legionar, pe care îl prezintă, în mod manipulatoriu, ca fiind parte a activității sale „criminale”. În ceea ce privește propria reeducare, Victor Biriș o prezintă, în mod fals, ca având loc în vara lui 1962, când, în urma călătoriei prin țară, a realizat falimentul propriei poziții și superioritatea regimului comunist:

„După o călătorie de documentare făcută în vara anului ‘62 prin țară, când am fost irezistibil fascinat de frumusețea și măreția realizărilor pe toate planurile a simfoniei muncii cântată de brațele și creierul și sufletul muncitorilor de toate categoriile, am adus la cunoștința organelor de stat hotărârea mea de a renunța la poziția mea legionară, de a ajunge la o împăcare cu clasa muncitoare pe care am combătut-o cu înverșunare și de a mă încadra leal în noua ordine socială și politică a țării”⁸⁰.

În a doua parte a declarației, Victor Biriș subliniază, într-o exprimare deopotrivă dramatică și laudativă, „clemența”⁸¹ pe care regimul o arăta față de legionari, tocmai prin grațierea a peste 500 de deținuți, dintre care câțiva lideri marcanți ai organizației legionare. Bunăvoința regimului, manifestată prin aceste eliberări, e utilizată de Victor Biriș ca o formă de „presiune morală” asupra deținuților ce rămâneau în penitenciar, a căror eliberare era condiționată de acceptarea reeducării⁸². Acesta era, de altfel, și unul dintre obiectivele pentru care Grupul Operativ organizase ședințe publice cu ocazia eliberărilor: să transmită un mesaj puternic deținuților – eliberarea e condiționată de acceptarea reeducării.

⁸⁰ *Loc. cit.*, f. 80.

⁸¹ De asemenea, Victor Biriș subliniază, într-o exprimare patetică, sprijinul pe care i l-a acordat colonelul Crăciun în efortul personal de reeducare: „hotărârea mea a fost fermă și am stăruit. Am mărturisit organelor de stat întregul meu zbucium, toate greșelile, toate crimele și toate trădările săvârșite de mine, de Corneliu Zelea Codreanu, Horia Sima și de Mișcarea Legionară. Și mai ales am mărturisit fără rezerve crimele săvârșite de mine, necunoscute încă de organele de securitate. M-am încredințat total, îndeosebi dl. col Crăciun în care am simțit un suflet mare, curat și hotărât de a-mi întinde o mână profund umană pentru a mă ajuta să ies din impasul în care mă aflam. De astă dată am fost crezut și mi s-a acordat un început de crezare” (ACNSAS, fond *Informativ*, dos. 310004, vol. 3, f. 80).

⁸² *Loc. cit.*, f. 82.

După această ședință din 15 ianuarie 1963, deși oficial Victor Biriș alături de Victor Vojen, Iosif Costea, Gheorghe Parpalac și Ion Dumitrescu Borșa erau eliberați, Grupul Operativ i-a mai ținut în penitenciar câteva zile pentru a lua cuvântul și la ședințele ce urmau a fi organizate.

Un astfel de eveniment a avut loc pe 21 ianuarie și a vizat 145 de deținuți care refuzaseră în mod explicit reeducarea⁸³. În cadrul ședinței, colonelul Crăciun a prezentat „evenimentele care s-au petrecut în ultimul timp în penitenciar”⁸⁴, demascându-i pe acești deținuți „refractari” care continuau să se opună muncii cultural-educative. După ce exploatează propagandistic realizările economiei socialiste și, mai ales, eliberările ce tocmai avuseseră loc, pe care le prezenta ca o dovadă a „clemenței” regimului, colonelul Crăciun trece la amenințări voalate asupra deținuților care refuzau reeducarea: „Le-am spus că ei rămân totuși izolați de restul legionarilor și că vor trebui să execute cu strictețe prevederile regulamentelor. Orice încălcare a regulamentelor și ordinelor vor atrage (sic!) după sine cuvenitele consecințe”⁸⁵.

Pe 23 ianuarie 1963, Grupul Operativ aduna la clubul mare al penitenciarului peste 500 de deținuți alături de figurile legionare marcante, precum Nicolae Petrașcu, Nistor Chioreanu, Alexandru Ghica, Ilie Niculescu, Mircea Nicolau, Aurel Călin sau Radu Mironovici⁸⁶. Evenimentul s-a desfășurat conform unui „scenariu” bine stabilit. Cu trei zile înainte, pe 20 ianuarie, Grupul Operativ organizează o excursie cu Victor Biriș, Victor Vojen, Iosif Costea și Gheorghe Parpalac prin Aiud, la GAC-urile și GAS-urile din preajma orașului, vizita care a fost apoi „exploatăată” în ședința ce urma să aibă loc. În cadrul acesteia, după ce deținuții au fost adunați, au intrat „în scenă”, însoțiți de colonelul Crăciun, cei cinci vorbitori, liderii care fuseseră în excursie și la care s-a adăugat Ion Dumitrescu Borșa, aceștia luând loc la prezidiul adunării⁸⁷.

Ședința s-a desfășurat după modelul celei din 15 ianuarie, „conferențiarilor” reluând aceleași teme despre care au vorbit la ședința anterioară, adăugând, în schimb, elogiile aduse realizărilor regimului, pe care le văzuseră cu câteva zile înainte la vizita făcută în Aiud. În final a vorbit, de asemenea, Victor Biriș care, spre deosebire de ședința din 15 ianuarie, i-a demascat în cuvântarea sa pe Alexandru Ghica și Nicolae Petrașcu⁸⁸, acuzându-i de activitatea legionară pe care au desfășurat-o înainte de închisoare, dar mai ales în detenție.

⁸³ ACNSAS, fond *Documentar*, dos. 12609, vol. 6, f. 26.

⁸⁴ *Loc. cit.*

⁸⁵ *Loc. cit.*, f. 27.

⁸⁶ *Loc. cit.*, f. 30.

⁸⁷ *Loc. cit.*, f. 31.

⁸⁸ *Loc. cit.*, f. 37-40.

După încheierea ședinței, în care liderilor incriminați în declarații nu li s-a permis să ia cuvântul pentru a răspunde acuzațiilor⁸⁹, Victor Biriș, Victor Vojen, Ion Dumitrescu-Borșa, Iosif Costea și Gheorghe Parpalac au fost preluați, la ieșirea din penitenciar din 25 ianuarie, de către delegații Direcției I a Securității, în vederea continuării colaborării, de data aceasta la publicația *Glasul Patriei*⁹⁰.

Lui Victor Biriș, Securitatea i-a rezervat o misiune specială și după eliberare, fiind cooptat în redacția revistei *Glasul Patriei*, unde urma să coordoneze „lupta împotriva emigrației legionare din exil”. Ajuns în București, unde i se amenajase de către ofițerii Direcției I o garsonieră, Victor Biriș începe elaborarea proiectelor editoriale și face propuneri pentru îmbunătățirea activității revistei. Înainte de a începe propriu-zis activitatea, acesta cere și primește acordul Securității pentru a-și vizita rudele la Brașov, respectiv Mediaș, fiind urmărit permanent în itinerariul său de ofițeri și informatori⁹¹. După o escală la sora din Brașov, Victor Biriș ajunge la Mediaș, pe 24 februarie 1963 unde-și revede tatăl, după 22 de ani de închisoare. La scurt timp, starea de sănătate a tatălui se agravează, acesta murind la 1 martie. În această situație dificilă, afectat de cele întâmplate, aspect consemnat de notele informative, Victor Biriș se sinucide în seara de 7 martie 1963⁹², aruncându-se sub roțile acceleratului cu care urma să se întoarcă la București.

Concluzii

Alături de tragismul destinului lui Victor Biriș, care impresionează prin opțiunile ideologice contrarii și care ne oferă cheia de înțelegere a succesului reeducării, tema colaboraționismului în închisorile comuniste ne prezintă un mozaic de atitudini și poziționări, de la deținuți angajați deplin în munca informativă, până la deținuți cu atitudine dublicitară sau întemnițați care au refuzat ferm să-și „toarne” colegii de suferință.

Collaborationism in the Communist Concentrationary Universe. The Activity of Victor Biriș within the Aiud Re-Education (1959-1964)

ABSTRACT

The discussion about the political prisoners' collaboration with the Securitate is one of the “sensitive” issues of the Romanian Gulag, one that created tensions especially noticeable in detention literature. The present paper proposes to investigate this theme in the context of the Aiud re-education (1959-1964), a process of ideological and human restructuring enacted by the Securitate, which targeted the legionary political prisoners. Benefitting from a consistent production of documents, the result of the activity of the Aiud Operative Group (the Securitate unit

⁸⁹ *Loc. cit.*, f. 41.

⁹⁰ *Loc. cit.*

⁹¹ Demetriade 2013, p. 146.

⁹² *Ibidem*, p. 147.

in the penitentiary that led the re-education), the article will explore, in the first part, the informative work and the typologies of collaborationism, focusing in the second part on the activity of Victor Biriș, the most important agent of the Operative Group among the prisoners. The operative missions entrusted to him by the Securitate and how they were put into practice represent, in fact, the fundamental key to understanding the re-education process and, implicitly, its success.

Abrevieri bibliografice

ACNSAS - Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității

Demetriade 2009 - Mihai Demetriade, „Descompunere și reabilitare. Elemente cadru privind activitatea Grupului Operativ Aiud”, în *Caietele CNSAS*, anul II, nr. 2 (4), București, 2009, p. 257-332

Demetriade 2013 - Mihai Demetriade, „Victor Biriș, cel mai important agent de influență din penitenciarul Aiud (1957-1963)” în *Caietele CNSAS*, nr. 1-2, anul V/2012, București, 2013, p. 11-148

Ursu 2013 - Dragoș Ursu, „Reeducare și viață cotidiană în penitenciarul Aiud”, în *Între transformare și adaptare: avataruri ale cotidianului în regimul comunist din România*. Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, vol. VIII, București, 2013, p. 97-124

Cuvinte-cheie: represiune politică, muncă informativă în penitenciare, reeducare ideologică

Keywords: political repression, informative work in penitentiaries, ideological re-education

POLITICA DE CADRE ȘI STRUCTURA ORGANELOR DE SECURITATE PE TERITORIUL ACTUAL AL JUDEȚULUI ALBA (1948-1968)

LIVIU PLEȘA

Consiliul Național pentru Studierea
Arhivelor Securității, București

În materialul de față dorim să prezentăm un exemplu concret privind modul în care instituția Securității a fost organizată la nivel teritorial în primele două decenii ale regimului comunist. Studiul nostru se subsumează unui demers științific prin care dorim să punem un instrument util de lucru la dispoziția cercetătorilor interesați de problematici locale aferente istoriei perioadei comuniste, îndeosebi a celor care în studiile lor prezintă și date privind ingerința organelor de Securitate. În opinia noastră, multe dintre studiile referitoare la diverse aspecte ale epocii comuniste suferă anumite scăderi atunci când este amintită și tangența Securității cu tematicile avute în vedere. Nu de puține ori, organele de Securitate sunt prezentate global, indistinct, fără a se ține cont de faptul că ele aveau o dinamică structurală și decizională proprie și, ca atare, acțiunile lor puteau varia - și uneori chiar semnificativ - de la un context la altul sau chiar de la un caz concret la altul. Cadrele de Securitate acționau în baza unor atribuții ce decurgeau din cele ale structurilor în care erau încadrați și a ordinelor și directivelor primite de la superiori sau de la centru, sarcinile lor concrete subsumându-se de regulă acestora.

Având în vedere considerentele amintite, studiul nostru va avea ca obiective principale expunerea structurii teritoriale a organelor de Securitate din actualul județ Alba, a modificărilor ei în perioada aleasă, precum și prezentarea principalelor atribuții ale fiecărei structuri în parte și a modului în care ele au evoluat în timp. Am ales anul 1948 pentru că este anul înființării Securității ca instituție, dar desigur că vom prezenta și date privind perioada 1945-1948, când acțiunile represive au aparținut Siguranței și S.S.I. Limita temporală superioară este reprezentată de momentul reformei administrativ-teritoriale din 1968, când a fost reînființat județul Alba, după care structura organelor de Securitate a cunoscut o incomparabil mai mare stabilitate față de cele două decenii anterioare (intenționăm de altfel ca într-un eventual material viitor să prezentăm și structura și atribuțiile organelor județene de Securitate din perioada 1968-1989).

Cu toate că până în 1968 județul Alba n-a cunoscut niciodată forma administrativă actuală, am optat pentru teritoriul actual al acestuia având în vedere tocmai dorința noastră de a pune la dispoziția cercetătorilor de istorie contemporană un instrument de lucru, ținând cont de faptul că, de regulă aceștia preferă raportarea la structura teritorială din prezent. Nu în ultimul rând, studiul nostru se dorește a fi și unul de istorie locală (județeană), în cadrul unui demers

personal mai amplu privind creșterea nivelului de cunoaștere istorică având ca subiect județul Alba în perioada comunistă.

În acest context, trebuie să menționăm faptul că în decadele de care ne vom ocupa în România s-au aplicat patru reorganizări administrativ-teritoriale, urmarea fiind că teritoriul actual al județului Alba s-a aflat succesiv și/sau concomitent pe teritoriul a cinci regiuni (Sibiu, Cluj, Hunedoara, Mureș și Stalin/Brașov). Dacă la acestea mai adăugăm și faptul că în acea perioadă Securitatea a cunoscut două reorganizări majore și mai multe minore, avem tabloul complet al dificultăților cu care se poate întâlni un cercetător interesat de istoria zonei și a locuitorilor ei în primele două decade ale perioadei comuniste.

Poliția și Siguranța în perioada 1945-1948

La 6 martie 1945, la Alba Iulia funcționa Inspectoratul Regional de Poliție (I.R.P.) Alba Iulia (creat în 1938, inițial ca Inspectoratul de Poliție al Ținutului Mureș), în subordinea căruia își desfășurau activitatea și Chestura de Poliție a Municipiului Alba Iulia, Chestura de Poliție Turda, Poliția de Reședință Blaj și Poliția de Reședință Deva, care aveau competențe asupra întregului teritoriu al județelor Alba, respectiv Turda, Târnava Mică și Hunedoara. Cele patru structuri aveau în subordine mai multe comisariate de poliție, existente în localitățile Abrud, Aiud, Sebeș și Teiuș (Alba), Câmpeni și Războieni (Turda), ulterior și în Cugir (Hunedoara).

În foarte scurt timp, ca urmare a anunțului public făcut de U.R.S.S. că este de acord ca Dictatul de la Viena să fie anulat în întregime, guvernul de la București a trecut la reorganizarea structurilor de Poliție din Transilvania, pentru a facilita preluarea cât mai rapidă a controlului statal asupra zonelor ce până atunci aparținuseră Ungariei. Prin urmare, la 30 aprilie 1945 au fost înființate noi I.R.P.-uri în Transilvania, iar I.R.P. Alba a fost împărțit între I.R.P. Sibiu și I.R.P. Cluj. Astfel, Chestura de Poliție a Municipiului Alba Iulia și Poliția de Reședință Blaj au fost puse în subordinea I.R.P. Sibiu, iar Chestura de Poliție Turda în subordinea I.R.P. Cluj.

La rândul lor, structurile de poliție aveau în subordine o structură a organelor de Siguranță. La nivel județean erau constituite Serviciile de Siguranță Alba Iulia și Turda și Birourile de Siguranță Blaj și Deva. De asemenea, existau Birouri de Siguranță în subordinea tuturor Comisariatelor de Poliție amintite. Biroul de Siguranță dintr-un comisariat se afla nu doar în subordinea șefului comisariatului, ci și în cea a șefului serviciului județean de Siguranță, la fel cum acesta, la rândul lui, nu se afla numai în subordinea șefului Poliției din județ, ci și în cea a șefului Serviciului Regional de Siguranță ce ființa în cadrul I.R.P.-ului din care făcea parte județul.

Primii ani ai guvernului Groza nu au adus vreo modificare substanțială a atribuțiilor Siguranței, care erau cele de a căuta, descoperi și cerceta (ancheta) infracțiunile date în competență de Codul Penal, Codul de Procedură Penală și

de unele legi speciale (Legea nr. 604/1944, Legea nr. 216/1945 etc.). În principal, Siguranța trebuia să se ocupe de supravegherea și contracararea „mișcărilor subversive” și „curenților sociale și politice” din interiorul țării care erau contrare intereselor statului, precum și de anihilarea acțiunilor de spionaj extern desfășurate în interiorul României¹. Aria sa de competență era limitată la teritoriul urban, în teritoriul rural atribuțiile de poliție de siguranță revenind Jandarmeriei. Diferența majoră față de trecut a rezidat însă nu în formă, ci în fond, mai exact în cine a exercitat aceste atribuții și mai ales cum le-a exercitat.

În cei trei ani cât a funcționat sub regimul comunist, Siguranța a cunoscut mai multe reorganizări, cea mai importantă fiind cea din 20 iunie 1947, când a fost creată Direcția Generală a Siguranței Statului, care a primit și autonomia față de Poliție în cadrul M.A.I. D.G.S.S. a preluat total atribuțiile de poliție de siguranță pe întreaga țară de la Jandarmerie (cele pentru teritoriul rural) și Poliție (cele de emitere pașapoarte și controlul străinilor), la care s-au adăugat și noile însărcinări de contrasabotaj (anihilarea eventualelor acțiuni de sabotaj a economiei de stat)². În teritoriu au fost create Inspectoratele Regionale de Siguranță (I.R.S.), dar regiunile au rămas nemodificate, iar structurile din județe și comisariate au rămas neschimbate, doar că au devenit independente de cele de Poliție sub care până atunci se subordonau. La conducerea I.R.S. Sibiu a fost numit Gheorghe Crăciun, iar Mihai Patriciu la cea a I.R.S. Cluj.

La instalarea guvernului Groza, inspectorii regionali de poliție au fost epurați cu foarte mare rapiditate, dar întrucât noul regim nu avea decât extrem de puțini oameni pregătiți pentru activități de Poliție și Siguranță s-a optat pentru înlocuirea pentru o foarte scurtă perioadă a celor concediați cu subordonații lor, ca un intermezzo până ce P.C.R. selecta acei membri ai săi pe care-i considera potriviți pentru aceste extrem de importante funcții. La I.R.P. Alba Iulia, inspectorul regional Valeriu Popoviciu a fost disponibilizat în martie 1945, locul lui fiind luat de Ioan Stănilă, fostul șef al Serviciului Regional de Siguranță, care însă a fost arestat la 6 aprilie 1945³ și înlocuit cu A. Belindeanu, adjunctul său de la Siguranță, care însă nici el n-avea cum să rămână în această funcție de conducere, fiind destituit la 15 aprilie 1945, când funcția a fost preluată de unul dintre cei mai scelerați lideri ai Securității, fostul interbrigadist Mihai Patriciu. Patriciu a deținut însă funcția în mod formal, întrucât peste o săptămână a plecat la Cluj pentru a configura pe teren viitoarea structură a I.R.P. Cluj, a cărui conducere a preluat-o de la 30 aprilie 1945. În locul lui Patriciu, inspector regional la Alba Iulia a fost numit unul dintre foarte puținii comuniști ilegaliști

¹ Spiridon 2015, p. 14-15.

² Pintilie 1998, p. 310-311; Banu 2010, p. 54.

³ ACNSAS, fond Documentar, dos. 204, vol. 2, f. 50.

locali, Alexandru Keleti⁴. După desființarea I.R.P. Alba Iulia, și Keleti a plecat la I.R.P. Cluj, fiind numit adjunctul lui Patriciu (subinspector regional), iar în perioada 1949-1950 a fost primul comandant al Direcției Regionale de Miliție Cluj. La mijlocul lui aprilie 1945, la conducerea Chesturii de Poliție a Municipiului Alba Iulia a fost instalat Gheorghe Cutean (n. 1910, com. Ciugud, membru P.C.R. din 1944 - d. 1982, Pitești), care a deținut funcția până în vara lui 1946, când a fost și el mutat la Cluj, ca șef al Chesturii de Poliție a Municipiului Cluj, după care va urma o prodigioasă carieră în Securitate (locțiitor al șefului D.R.S.P. Cluj 1948-1950, șef al D.R.S.S. Vâlcea 1951-1952, locțiitor și apoi șef al D.R.S. Pitești 1953-1964), nelipsită de implicarea în diverse acte represive extreme (execuții sumare)⁵.

În paralel, P.C.R. a trecut și la preluarea controlului asupra organelor de Siguranță, de care era în realitate cel mai preocupat. La 3 aprilie 1945, șeful Serviciului de Siguranță Alba, comisarul Baldovin Corneliu a avut aceeași soartă ca și superiorul său Stănilă, ajungând din biroul de șef direct în celulă, arestarea fiind operată „din ordinul verbal al domnului Patriciu”⁶, dispoziție transpusă în practică fără ezitare de I.R.P. Alba Iulia, în pofida faptului că în acel moment Patriciu nu avea nici un fel de funcție oficială în M.A.I., dar era unul dintre cei mai notorii comuniști ilegaliști din Ardeal și foarte probabil deja era luată decizia politică a instalării lui în fruntea organelor de poliție regionale. Organizația județeană Alba a P.C.R. fiind foarte slabă și prin urmare neavând la dispoziție prea mulți membri care să merite încrederea de a fi numiți în această funcție cheie în județ, până în 1948 la conducerea Serviciului de Siguranță s-au perindat mai mulți șefi până ce a fost găsit cel potrivit: comisar Capătă Ștefan (apr. 1945-1946), comisar Șandor Gavrilă (1946), comisar Giurgiu Grigore (1947) și chestor Popa Iacob (numit la 15 februarie 1948⁷). Șefia Biroului I Informații, cea mai importantă structură informativă a Siguranței din județ și cea care se ocupa cu supravegherea rivalilor politici ai P.C.R. (liderii P.N.Ț. locali și legionarii), a fost deținută de comisarul Hațegan Simion din 1947 și până la desființarea Siguranței. Enumerăm și câteva cadre ale Siguranței județene Alba care s-au evidențiat în perioada 1945-1948 prin activitățile informativ-operative

⁴ Fiul unui proprietar de depozit de cherestea din Alba Iulia, Keleti activa în ilegalitate încă din anii '30, când era responsabil în oraș cu organizația comunistă paravan Ajutorul Roșu. În 1932, ajutat de Ladislau Bányai (viitorul rector al Universității „Bolyai”), Keleti a editat la Alba Iulia revista „Front”, în care a publicat și material propagandistic comunist, motiv pentru care Siguranța a sistat apariția după primul număr și l-a trimis în judecată, fiind condamnat la 3 luni închisoare și 10.000 lei amendă, pedeapsă pe care însă n-a executat-o pentru că a târăgănat procesul până în 1938, când a beneficiat de o amnistie (ACNSAS, fond Penal București, dos. 57856, f. 102).

⁵ Pentru activitatea lui și detalii biografice, a se vedea Pleșa 2009, p. 119-132.

⁶ ACNSAS, fond Documentar, dos. 204, vol. 1, f. 310.

⁷ Prin Decizia M.A.I. nr. 7321/18 februarie 1948 (ACNSAS, fond DMRU a M.I., dos. 7346, vol. 6, f. 379).

desfășurate: șeful de birou Gherța Andronic, comisarul Anghel N., comisar ajutor Moldovan Ioan și agenții Cormoș Petru, Dăian Nicolae, Tatu Ioan, Vlad Constantin.

O situație identică regăsim și în ceea ce privește Serviciul de Siguranță Blaj, unde și aici conducerea a aparținut succesiv mai multor șefi: comisar Georgiu Eugen (1945)⁸, comisar Crișan Octavian (1946), comisar ajutor Moga Virgil (1947), comisar Mathe Emeric (1947-1948). S-au mai „remarcat” prin activitatea represivă desfășurată comisarul ajutor Corlea Ioan și agenții Cisteian Gheorghe, Cozma Ioan, Mărgineanu Laurențiu.

În 1948, birourile de Siguranță din zonă erau conduse de comisarii Criștiu Victor (Abrud), Fulea Ioan (Aiud), Coldea Gheorghe (Câmpeni), Rușeț Vasile (Cugir), Borcea Liviu (Războieni), Fleșeriu Partenie (Sebeș), cadre pe care în general le vom regăsi în funcții de conducere și după înființarea Securității, ceea ce denotă faptul că se ajunsese la o oarecare stabilizare a acestora.

Organele județene de Securitate (1948-1950)

Înființată la 30 august 1948, Direcția Generală a Securității Poporului (D.G.S.P.) era și ea autonomă instituțional în cadrul M.A.I., Poliția fiind oricum desființată (Miliția va fi înființată abia la 22 ianuarie 1949). D.G.S.P. a păstrat la nivel teritorial structura grupării județelor în regiuni, forma piramidală facilitând conducerea acestora de la centru, chiar dacă uneori intermedierea regională a afectat rapiditatea transmiterii ordinelor și a raportărilor. La nivel regional au fost create Direcții Regionale ale Securității Poporului (D.R.S.P.), la nivel județean Servicii Județene ale Securității Poporului (S.J.S.P.), iar în unele orașe din județe s-au înființat Birouri locale de Securitate.

S.J.S.P. Alba, Hunedoara și Târnava Mică au rămas în cadrul D.R.S.P. Sibiu (condusă tot de lt.-col. Crăciun Gheorghe), iar S.J.S.P. Turda în D.R.S.P. Cluj (în fruntea căreia se afla tot col. Patriciu).

În fruntea S.J.S.P. Alba a fost numit cpt. Popa Iacob, fostul șef al Siguranței județene, care la 1 decembrie 1949 a fost transferat șef al S.J.S.P. Hunedoara, în locul său fiind promovat lt. maj. Cleju Ioan, șeful Secției I Informații interne din D.R.S.P. Sibiu, care a deținut funcția până la finalul anului 1950. Adjunct al celor doi șefi a fost slt. Rușeț Vasile.

În cadrul S.J.S.P. Alba, funcționau trei birouri principale:

➤ Biroul I Informații interne: condus de slt. Dreve Ioan (1948-1949) și slt. Malea Petru (1949-1950);

⁸ Încadrat în Siguranță înainte de 1944, Georgiu a fost păstrat comisar la Poliția Blaj până în 1949. În octombrie 1955 avea însă să fie arestat și condamnat pentru că în trecut fusese implicat în acțiuni de supraveghere a membrilor P.C.d.R., instanța apreciind că a desfășurat „activitatea de reprimare a clasei muncitoare” (ACNSAS, fond Informativ, dos. 3696, f. 4).

➤ Biroul II Contrsabotaj: condus de plt. maj. șef Nedelcu Mihai (1948-1949); slt. Sebeși Ludovic (1949-15 august 1950); slt. Cătană Vasile (15 august-31 decembrie 1950);

➤ Biroul V Cercetări penale: condus de slt. Sebeși Ludovic (1948-1949) și slt. Dăian Nicolae (1949-1950).

Toate aceste birouri erau corespondente direcțiilor centrale de linie din cadrul D.G.S.P. (Direcțiile I, II și V), precum și serviciilor de linie din D.R.S.P. Sibiu (Serviciul I, II și V). Subordonarea șefilor acestor birouri era așadar dublă: față de șeful S.J.S.P. (care le coordona și controla întreaga activitate) și față de șeful serviciului de linie din D.R.S.P. Sibiu (care le transmitea ordinele și directivele primite de la direcția centrală de linie – conform specificului atribuțiilor fiecărui birou – și avea și drept de control asupra îndeplinirii sarcinilor trasate).

Pentru a exemplifica, activitatea în plan teritorial a Securității se desfășura în următoarea formă: conducerea partidului lua decizia politică, dacă pentru implementarea acesteia era nevoie de implicarea Securității ea era transmisă D.G.S.P. prin intermedierea M.A.I., conducerea D.G.S.P. transpunea decizia politică în ordine generale și desemna direcțiile centrale care urmau să le aplice (în funcție de atribuțiile pe care le aveau acestea), direcțiile centrale emiteau ordine detaliate privind acțiunile ce trebuia desfășurate, precum și metodele și mijloacele ce trebuia folosite, pe care apoi le transmiteau serviciilor de linie din D.R.S.P.-uri (prin intermediul șefilor D.R.S.P.-urilor), care la rândul lor le transmiteau întocmai birourilor de linie din S.J.S.P.-uri (prin intermediul șefilor S.J.S.P.-urilor). Intermedierea ordinelor prin șefii D.R.S.P. și S.J.S.P. era făcută cu scopul de a-i implica și pe aceștia în coordonarea și controlul structurii din subordine ce trebuia să aplice respectivul ordin. Desigur, traseul raportărilor era invers.

În această perioadă, S.J.S.P. Târnava Mică a fost condus un foarte scurt timp de lt. Mathe Emerich, care însă în toamna lui 1948 a fost numit șef al Serviciului I la D.R.S.P. Sibiu, locul lui fiind luat de adjunctul său, cpt. Triponescu Iuliu, care a deținut funcția pe toată perioada existenței structurii. Conducerea Biroului I Informații interne a fost deținută de slt. Moldovan Ioan (1948) și lt. Chiriță Petre (1949-1950).

Pe cuprinsul actual al județului, în perioada 1948-1950 au ființat mai multe Birouri locale de Securitate, care aveau în structură Problemele I Informații interne și II Contrsabotaj, anchetele fiind efectuate la sediile S.J.S.P.-urilor :

➤ Abrud: subordonat S.J.S.P. Alba; condus de slt. Oneț Nicolae (1948-1949), lt. Faliciu Francisc (1950) și slt. Lombrea Vasile (1950). Șefi Problema I: Petricanu Nicolae (1948-1949), plt. maj. Comaromi Ioan (1949-1950), plt. Popa

Avram (1950). Șefi Problema II: plt. maj. Lombrea Vasile (1948-1949), plt. maj. Forro Iosif (1950).

➤ Aiud: subordonat S.J.S.P. Alba; condus de plt. maj. Staicu Ioan (1948), slt. Mureșan Iuliu (1949), lt. maj. Stern Vasile (1950), slt. Groza Traian (1950). Problema I condusă de slt. Mureșan Iuliu (1948) și plt. maj. șef Csillag Pavel (1949-1950), iar Problema II de slt. Groza Traian (1949-1950) și srg. maj. Szanto Mihai (1950).

➤ Câmpeni: subordonat S.J.S.P. Turda; condus de lt. Coldea Gheorghe (30 august 1948-31 iulie 1949), slt. Cosman Gheorghe (1 august 1949-30 iunie 1950), slt. Vociu Octavian (1 iulie-30 noiembrie 1950), lt. Rigo Ioan (1-31 decembrie 1950). În perioada 1948-1950, Problema I a fost condusă de plt. major șef Rigo Ioan, foarte activ în acțiunile contra rezistențelor din munți, motiv pentru care de altfel a fi fost promovat și avansat.

➤ Cugir: subordonat S.J.S.P. Hunedoara; condus de slt. Călinaș Ioan (1948-1949); șef Problema I fiind plt. maj. Varody Francisc (1948-1950), viitorul șef al Securității din Alba Iulia.

➤ Războieni: subordonat S.J.S.P. Turda; condus de lt. Borcea Liviu (1948-1949) și slt. Bedö Nicolae (1950); șefi Problema I au fost slt. Schwartz Andrei (1948-1949) și plt. maj. Bedö Nicolae (1949-1950).

➤ Sebeș: subordonat S.J.S.P. Alba; condus de slt. Șerban Traian (1948-1949) și lt. Oneț Nicolae (1949-1950); Problema I condusă de plt. Tudor Alexandru (1948-1949), iar Problema II de plt. Cătană Vasile (1949-1950).

Biroul II Contrasabotaj avea ca sarcini supravegherea informativă a tuturor sectoarelor economice din județ pentru „a preveni și reprima” eventualele „acțiuni contrarevoluționare de sabotaj și diversiune”. În fapt, în perioada 1948-1950, Biroul II din S.J.S.P. Alba s-a axat aproape exclusiv pe agricultură, cadrele din această structură știind foarte bine că masele de țărani din județ erau profund nemulțumite de predarea cotelor, obligarea efectuării treieratului la arie (cu scopul de a se stabili exact cantitatea de grâu recoltată și implicit cota aferentă) și din primăvara lui 1950 de debutul colectivizării forțate în județ. Elocvent pentru tipul de acțiuni desfășurate este ordinul S.J.S.P. Alba nr. 23/4.212, emis la 15 iunie 1950 de lt. maj. Cleju și lt. Sebeș: „Având în vedere că C.C. al P.M.R. și Consiliul de Miniștri caută a mobiliza toate organele sale în vederea desfășurării în bune condiții a strângerii recoltei, treierii și colectării, nouă, organelor de Securitate, ne revine importanta sarcină de a supraveghea și controla ca toate acestea să se desfășoare în bune condiții și în spiritul luptei de clasă (...) Veți intensifica activitatea informativă, pentru a putea preveni și împiedica orice activitate a dușmanului de clasă pe care ar încerca-o asupra lanurilor, ariilor sau cerealelor colectate (...) Aceste sarcini sunt importante și mari în actualele împrejurări ale ascuțirii luptei pe plan intern și extern. Dușmanul va căuta să saboteze, actele lui criminale vor îmbrăca forme

variate și noi trebuie să fim treji și să prevenim la timp orice încercare a reacțiunii satelor de a stânjeni desfășurarea în bune condiții a campaniei agricole”. În acord cu indicațiile primite de la centru, pe lângă supravegherea foarte atentă a tuturor aspectelor (însămânțări, treierat, predare cote, transport și depozitare cereale etc.), cei doi șefi nu se sfiau să ordone explicit trecerea la acțiuni violente dacă situația o impunea: „În regiunile județului unde se simte nevoia se pot folosi și metode de intimidare, în spiritul ascuțirii luptei. Aceste sarcini vor trebui distribuite până la ultimul om de Securitate”⁹.

Biroul I Informații interne din S.J.S.P. Alba avea atribuții mult mai extinse, fiind principala structură informativ-operativă din județ, răspunzând de supravegherea: foștilor legionari; foștilor lideri locali ai P.N.Ț., P.N.L. și P.S.D.I.; preoților și credincioșilor greco-catolici rezistenți (care au refuzat să treacă la B.O.R.); școlilor și liceelor (pentru urmărirea eventualilor profesori și/sau elevi care se opuneau regimului)¹⁰; cultelor legale și interzise; persoanelor comprimate (funcționari, avocați, notari, învățători); ofițerilor deblocați¹¹; aparatului de stat/administrației, justiției (pentru depistarea „elementelor dușmănoase infiltrate”¹²); asociațiilor de orice timp - culturale, artistice, profesionale, sportive, vânători, pescari, Crucea Roșie etc. La 14 ianuarie 1950, șeful Biroului I a ordonat deschiderea câte unui dosar de obiectiv pentru fiecare asociație din județ¹³.

Cu toate acestea, în perioada 1949-1950 Biroul I și-a concentrat aproape întreaga activitate în direcția descoperirii și anihilării grupurilor de rezistență armată din județ, care deși nu erau foarte numeroase au fost deosebit de active și au avut un număr foarte mare de susținători. Din aceste motive, nu doar Biroul I

⁹ ACNSAS, fond Documentar, dos. 2618, vol. 15, f. 317-319.

¹⁰ Într-un plan de muncă al Biroului I din S.J.S.P. Târnava Mică, întocmit la începutul anului 1950, se prevedea atingerea următoarelor obiective în cinstea zilei de 6 martie, când se sărbătorea instalarea guvernului Groza: „Se va urmări informativ starea de spirit a elevilor și se vor face rapoarte dacă sunt stări deosebite” și „Se va întocmi dosar de problemă la elevi și dosare de obiectiv la școli” (*loc. cit.*, dos. 195, vol. 1, f. 154-155). În acea perioadă, îndeplinirea unor sarcini cu prilejul unor date aniversare legate de regimul comunist se regăsea și în activitatea Biroului local Aiud, care-și propuse ca în cinstea zilei de 30 decembrie 1949 să recruteze doi informatori în rândul elevilor de la liceele din oraș, pentru a recunoaște apoi autocritic că reușise să recruteze numai unul (*loc. cit.*, dos. 2638, vol. 13, f. 1-2).

¹¹ În ianuarie 1950, șeful Biroului 4 din Secția I din D.R.S.P. Sibiu, lt. Seles Paul, a transmis următorul ordin către Biroul I din S.J.S.P. Alba: „La data de 22 ale lunii se va întocmi și înainta la D.R.S.P. o sinteză informativă privind starea de spirit a militarilor deblocați, cauzele care o determină, tendințele, comentariile, manifestările din rândul elementelor dușmănoase” (*loc. cit.*, dos. 195, vol. 1, f. 152). În mod similar, la 15 aprilie 1949, șeful Biroului I din S.J.S.P. Turda, slt. Popa Vasile, a transmis către Birourile locale Câmpeni și Războieni următorul ordin: „se va urmări îndeaproape ofițerii deblocați, precum și starea lor de spirit” (*loc. cit.*, dos. 2638, vol. 1, f. 16).

¹² *Loc. cit.*, dos. 195, vol. 1, f. 152.

¹³ *Loc. cit.*, f. 153.

s-a ocupat aproape exclusiv de această problemă, ci și conducerea S.J.S.P. Alba și inerent și Biroul V Cercetări penale, ai cărui ofițeri și subofițeri i-au anchetat cu deosebită duritate pe rezistenții și susținătorii lor arestați. De asemenea, trebuie amintit și faptul că în aceeași perioadă și Biroul local Câmpeni și-a canalizat aproape integral atenția în aceeași direcție, cu precădere plt. major Vociu Octavian, slt. Cosman și slt. Rigo, coordonați de șeful S.J.S.P. Turda, temutul cpt. Kovács Mihail, și de șeful Secției I din acel serviciu, lt. Popa Vasile.

Eradicarea grupurilor de rezistență s-a impus subit, dar cu o deosebită stringență, după ce în decembrie 1948, nucleul organizației mr. Dabija Nicolae a atacat armat și jefuit Percepția fiscală din Teiuș. De asemenea, în scurt timp, Securitatea a primit informații de la agentură că mr. Dabija a reușit coagularea tuturor organizațiilor de rezistență armată din județ, indiferent de nuanța politică a membrilor acestora (Alexandru Maxim - P.N.Ț. și Ștefan Popa - legionari) și pregătea și fuziunea cu grupul condus de Leon Șuşman (activ atunci în zona Ocna Mureș-Aiud). Distrugerea grupului Dabija, la 4 martie 1949, urmată peste câteva zile de capturarea lui Alexandru Maxim și uciderea lui Ștefan Popa, nu au adus pentru S.J.S.P. Alba decât o rezolvare parțială a problemei, întrucât Leon Șuşman a plecat în Apuseni, unde și-a format un nou grup, iar conducerea vechiului grup a fost preluată de Cornel Deac, care va rămâne nedescoperit pe Valea Mureșului până în 1952. De asemenea, S.J.S.P. Alba a depus mari eforturi pentru interogarea amănunțită a celor arestați pentru a-i obliga să spună numele tuturor celor care i-au ajutat, care apoi l-a rândul lor au fost arestați și anchetați cu violență, obținându-se alte nume de persoane implicate, care desigur și ele au fost reținute. În final, în procesul Dabija și în cele aproape 20 de procese aferente, toate desfășurate în toamna lui 1949 și începutul lui 1950, au fost condamnate peste 300 de persoane din jud. Alba, în marea majoritate țărani, care s-au implicat nu din considerente politice, ci religioase și economice (doreau să se opună desființării Bisericii Greco-Catolice și colectivizării).

Suferința rezistenților, a sprijinitorilor lor și a familiilor acestora a fost însă scara pe care mulți dintre angajații S.J.S.P. Alba au urcat spre grade și funcții mai mari, uneori fiind avansați „la excepțional”.

Eficiența cpt. Popa Iacob în arestarea și interogarea cu brutalitate a rezistenților a fost remarcată de superiori și nu doar de cei de la D.R.S.P. Sibiu¹⁴, fiind în scurt timp considerat a fi unul dintre cei mai buni specialiști în aceste probleme din întreg D.G.S.P.-ul, motiv pentru care a fost continuu mutat dintr-o

¹⁴ Într-un referat de cadre de la finalul anilor '50 era apreciat faptul că „a participat la acțiunile întreprinse împotriva bandelor de fugari-teroriști, unde a dovedit curaj, hotărâre și spirit de sacrificiu”, precizându-se chiar faptul că insista atât de mult să se ocupe personal și detaliat de acțiuni încât „muncea sector”, în sensul că nu-și lăsa subordonații să ia inițiativa și astfel aceștia nu căpătau experiență, iar după ce cpt. Popa era transferat, ei nu se descurcau la nivelul dorit (ACNSAS, fond DMRU a M.I., dos. 7370, vol. 24, f. 207).

zonă în alta a țării pentru a anihila și grupurile de rezistență armată de acolo. Astfel, transferul său ca șef al S.J.S.P. Hunedoara a fost determinat de necesitatea anihilării grupului Vitan-Nandra (apărut după ce grupul Lazăr Caragea a fost distrus). În 1951 a fost numit șef la Secția raională Rădăuți, pentru a captura grupurile Vatamaniuc și frații Cenușă, iar în 1953 ca șef la Secția raională Botoșani, pentru a descoperi grupul Vasile Motrescu, pentru ca în 1954 să fie transferat șef la Serviciul raional Făgăraș, cu sarcina de a descoperi grupul Ogoranu. În 1956, ca o recompensă pentru serviciile prestate, a fost promovat șef al Serviciului raional Sibiu. Cum în raza lui de responsabilitate nu mai existau rezistenți înarmați, mr. Popa trebuia doar să se ocupe de coordonarea subordonaților pentru desfășurarea de acțiuni informative de urmărire a persoanele ostile sau potențial ostile regimului. Trecerea de la munca de teren la cea de birou părea a fi apogeul carierei ofițerului, care a și procedat în consecință, fiind complet dezinteresat de simple acțiuni de supraveghere, fiind preocupat mai mult de construirea unui case în Sibiu și de mici ciubucuri rezultate din „învârteli” locale („a transportat și valorificat în Sibiu unele cantități de vin”). Un control efectuat la finalul lui 1958 a dezvăluit faptul că mr. Popa „nu cunoaște ordinele și directivele muncii de Securitate și nici nu depune eforturi pentru aplicarea lor în practică, nu se preocupă de creșterea și educarea cadrelor, deplasându-se rareori cu ei pe teren pentru a-i sprijini practic și nu-i trage la răspundere pentru munca slabă și inactivitate”, astfel încât nu mira pe nimeni faptul că „rezultatele obținute de acest raion sunt minime față de bazele operative existente”. Ofițerul a fost foarte eficient atâta vreme când pentru a obține rezultate era suficientă brutalitatea, arestarea și anchetarea violentă a cât mai multor persoane, iar când i s-a cerut să desfășoare combinații informative s-a dovedit a fi complet depășit. Prin urmare, la 30 aprilie 1959, a fost pensionat¹⁵.

După cum aminteam, mai mulți anchetatori de la Biroul V s-au „remarcat” prin duritatea bătailor și torturilor aplicate celor arestați, îndeosebi în primăvara și vara anului 1949, când arestul S.J.S.P. Alba era amintit cu groază de deținuți. Conform memoriilor unora dintre cei care au supraviețuit regimului comunist, în 1949 la Alba Iulia bătaia se practica cu o deosebită violență, deseori cu „un par gros de gorun”, la care se adăuga schingiuirea prin legarea la firele de curent electric¹⁶. Elocvent este faptul că, la 11 aprilie 1949, Traian Lupea (sprijinitor al grupului de rezistență Maxim) a decedat în anchetă la Securitatea din Alba Iulia, în urma torturilor la care fusese supus. Anchetele erau coordonate de lt. Rușet Vasile și slt. Sebeși Ludovic, principalii anchetatori folosiți fiind plt. maj. Bakó Ladislau, plt. maj. Dăian Nicolae, plt. maj. șef Groza Vasile, srg. maj. Sătmăreanu Ioan și plt. maj. Staicu Ioan. În mod deosebit s-a remarcat plt. maj.

¹⁵ *Loc. cit.*, f. 204-209.

¹⁶ Pentru numeroase mărturii în acest sens a se vedea *Noi nu am avut tinerețe* 2005.

Dăian Nicolae, care la 1 august 1949 a fost avansat în grad și promovat șef al Biroului V, în locul slt. Sebeși.

Evidențiindu-se prin curajul de care a dat dovadă în lupta de la Muntele Mare cu grupul Dabija, plt. Vociu Octavian a fost imediat avansat în grad la excepțional și promovat șef al Biroului local Iara din cadrul S.J.S.P. Turda (în zona căruia acționa grupul de rezistență condus de cpt. Ionescu Diamandi, care în iulie 1949 a ocupat temporar primăria și cabana Muntele Băișorii), pentru ca fix peste un an să preia conducerea Biroului Câmpeni. La Câmpeni, slt. Vociu a trecut rapid la activități represive extreme, motiv pentru care se pare că și fusese numit, participând la executarea extrajudiciară a țăranilor bistreni Ioan Andreșel, Traian Pom și Iosif Trifa (16 august 1950)¹⁷ - care capacitaseră întreaga comună Bistra să se opună colectivizării - și apoi a rezistentului Nicolae „Mișu” Selagea (2 septembrie 1950)¹⁸. Merită precizat și faptul că între aceste două acțiuni de asasinat la care a participat ofițerul a fost din nou avansat la excepțional - a treia oară în decurs de un an - la gradul de locotenent. În 1951 a fost numit șef al Grupei I Informații interne din cadrul Serviciului raional Turda, având în continuare cu predilecție sarcini împotriva rezistențelor din Apuseni (resturi grup Dabija și grup Leon Șușman). Va deține apoi mai multe funcții de conducere în cadrul Direcției Regionale Cluj - șef Secția raională Beclean (1954-1957, ocupându-se de grupul de rezistență Simion Rusu-Alexandru Păltinean) și șef Secția raională Zalău (1957-1960) - în paralel cu avansarea succesivă până la gradul de căpitan. Precum în cazul mr. Popa, și pentru cpt. Vociu trecerea de la operațiunile armate și asasinate contra rezistențelor din munți la activitatea informativă s-a dovedit mult prea dificilă pentru nivelul capacităților lui, astfel încât în 1960 s-a considerat că nu mai este capabil să desfășoare activități de Securitate și a fost mutat la Miliție, iar în scurt timp a decedat¹⁹.

Politica de cadre a S.J.S.P. Alba din această perioadă nu a constatat însă numai promovări și avansări la „excepțional”, ci și din îndepărtarea din aparat a cadrelor care nu dădeau dovadă de fermitatea de care instituția avea nevoie, a celor cu trecut, origine socială sau rude „necorespunzătoare” ori a celor care comiteau în mod repetat abateri comportamentale (de regulă beții), iar șefii lor nu reușeau să îi determine să le remedieze.

Spre exemplu, plt. maj. Nicoară Mihai de la Biroul Câmpeni, a beneficiat timp de aproape un an de aura succesului reputat după recrutarea prin șantaj a informatorului care apoi l-a prins și predat Securității pe mr. Dabija (Aron Diniș, din satul Mușca). Oricum, el era în continuare implicat din plin în comiterea unor diverse acte represive împotriva presupușilor opozanți ai regimului (spre

¹⁷ Iancu, Țărău 1998, p. 276-280.

¹⁸ Gligor 2002, p. 121.

¹⁹ ACNSAS., fond DMRU a M.I., dos. 7382, vol. 2, f. 280.

exemplu, în 1950 l-a supravegheat informativ pe Ioan Andreica, fost primar P.N.L. de Câmpeni în 1924-1937, și a adunat materialul care a permis internarea acestuia într-o colonie de muncă pe timp de 12 luni²⁰). Meritele lui au început însă să pălească subit în vara lui 1950, în momentul în care partidul a declanșat ofensiva luptei de clasă în agricultură, când chiaburii au fost considerați a fi principalul inamic al regimului în mediul rural. Mai exact, în timp ce organele de Securitate din toată țara erau intens implicate în reprimarea oricăror forme de rezistență la colectivizarea forțată, ordinele primite de angajații Securității de la liderii partidului, de la conducerea D.G.S.P. și mai ales de la col. Patriciu, șeful D.R.S.P. Cluj, fiind de reprimare fără milă a chiaburilor²¹, cadriștii de la S.J.S.P. Turda au descoperit că soția plt. maj. Nicoară era fiică de chiaburi, motiv pentru care s-a considerat că subofițerul nu mai merită încrederea politică de a fi menținut într-o instituție atât de importantă, iar la 1 decembrie 1950 a fost disponibilizat. Fostului subofițer i s-a găsit însă un post de funcționar la filiala din Câmpeni a Băncii de Stat a R.P.R., beneficiu venit însă la pachet cu recrutarea lui ca informator. În vara lui 1952 a fost însă epurat și din această funcție, în contextul intern în care conducerea partidului a lansat un val de „vigilență revoluționară” în toate instituțiile de stat pentru descoperirea persoanelor necorespunzătoare „infiltrate” în acestea, sub acoperirea „metodelor de conducere nepartinice” promovate de grupul „deviatorilor de dreapta” Pauker-Luca-Georgescu, ce tocmai fusese înlăturat din fruntea partidului. Rămas fără nici o slujbă, fostul opresor s-a trezit în situația de a trăi din repararea mașinilor de scris pe la diverse instituții din Câmpeni, situație care să pare că a determinat o schimbare profundă în conștiința sa, Biroul raional de Securitate Câmpeni raportând că el refuză să mai colaboreze conspirat deoarece „este foarte religios, din care cauză nu mai dă material”²².

Și slt. Călinaș Ioan, șeful Biroului local Cugir, s-a remarcat în vara anului 1949, când a fost detașat ca anchetator la D.R.S.P. Sibiu, unde i-a interogată pe mr. Dabija, Traian Mihălțan, Petru Mărgineanu ș.a., iar apoi i s-a încredințat sarcina anchetării și trimiterii în judecată a întregului lot Vasile Toma, format din 27 persoane din jud. Alba, acuzate de sprijinirea organizațiilor Ștefan Popa și Leon Șușman. Bătaia aplicată anchetaților pare a fi fost apogeul „profesional” al

²⁰ ACNSAS, fond Penal București, dos. 11842, f. 22.

²¹ Vasile Luca a spus în ședința Biroului Organizatoric din 24 mai 1950: „acolo unde se fac colhozuri să fie scoase în primul rând elementele cele mai dușmănoase chiaburești și, pe măsura dezvoltării colhozurilor, să fie scoși chiaburii din satul respectiv” (*România, viața politică* 2002, p. 154). Col. Patriciu anunța în ședința din 8 iulie 1950 cu șefii S.J.S.P.-urilor din subordine: „Trebuie să luăm măsurile cele mai hotărâte contra acelor care caută să împiedice desfășurarea în bune condiții a campaniei de colectări. Trebuie să fim atenți, să nu lovim în oamenii săraci, nelămuriți, care sunt instigați de către dușmanul principal, chiaburul. Să căutăm pe adevăratul dușman și să lovim fără cruțare în acesta” (Iancu, Țărău 1998, p. 273).

²² ACNSAS, fond Documentar, dos. 18289, vol. 5, f. 17.

ofițerului, pentru că apoi, în lipsa acesteia, el pare să se fi plictisit rapid de banala muncă de Securitate. În notarea pe anul 1950 a fost caracterizat „slab”, deoarece s-a arătat „dezinteresat în munca profesională, neglijent, lipsit de spirit de răspundere, comod și superficial în executarea lucrărilor”, motiv pentru care în 1951 a fost disponibilizat. Care erau adevăratele obiective de interes ale ofițerului reiese însă explicit din referatul cu propunerea de scoatere din Securitate: „în trecut a trăit într-un mediu nesănătos, format din elemente necorespunzătoare, bețivi și afemeiați, cu care a participat la diferite petreceri și chefuri”, motiv pentru care după încadrarea în Securitate „a comis o serie de abateri grave”, mai exact „beții repetate” și „legături intime cu tot felul de femei dubioase”, iar atenționările șefilor ierarhici le-a tratat cu o completă indiferență²³.

La 27 februarie 1952, a fost disponibilizat și slt. Sătmăreanu Ioan, întrucât se aprecia că „a căzut pe panta unei vieți dezordonate, din punct de vedere moral este predominant de viciul beției, provocând deseori scandaluri, iar față de sarcinile profesionale și politice a dovedit complet dezinteres”. Zilele „glorioase” în care el ancheta cu violență la Alba Iulia țărani arestați ca sprijinitori ai grupurilor de rezistență armată din zonă au fost uitate, mai ales că nici el nu mai era atât de „curajos” precum în trecut. În fapt, cauza reală a înlăturării lui din Securitate n-au constituit-o bețiile repetate și faptul că „a continuat să persiste în abateri din ce în ce mai grave”, ci frica de a lupta cu „dușmanul de clasă”. Astfel, în referatul cu propunerea de disponibilizare se arăta că în ianuarie 1952 „fiind trimis în misiune în munți, a fugit, părăsind misiunea și, înapoindu-se la unitate, a început să plângă, raportând că nu primește asemenea misiuni, deoarece îi este frică”. Șefii lui au considerat că e suficient să-l pedepsească cu trei zile de arest sever, dar frica de confruntarea cu rezistenții a fost mult mai mare și „în timp ce își executa sancțiunea, a fugit din arest, dezertând și s-a ascuns pe la diferite rude ale sale și cetățeni din Alba Iulia, cărora le-a spus că a fost trimis în munți, dar lui îi este frică”. Șeful D.G.S.P., gen.-lt. Pintilie Gheorghe, a semnat fără ezitare scoaterea slt. Sătmăreanu din aparatul represiv, apreciind că „un astfel de element, care a fugit din fața dușmanului de clasă, dovedind și lipsă de ură, nu poate fi demn de a mai rămâne în Securitate”²⁴.

Reorganizările din anul 1951

În anul 1951 organele teritoriale de Securitate au cunoscut două modificări structurale majore, determinate de reforma administrativ teritorială (prima raionare) și de reorganizarea D.G.S.P.

²³ ACNSAS, fond DMRU a M.I., dos. 7506, vol. 2, f. 15-18.

²⁴ *Loc. cit.*, dos. 7353, vol. 11, f. 134-135.

La 6 septembrie 1950, M.A.N. a votat Legea nr. 5 pentru raionarea administrativ-economică a României după modelul U.R.S.S., cele 58 județe și 424 plăși existente fiind împărțite de la 1 ianuarie 1951 în 28 regiuni și 177 raioane²⁵. Din momentul raionării și până în 1989 – spre deosebire de trecut – structura teritorială a organelor de Securitate a respectat întocmai împărțirea administrativ-teritorială a țării.

Pe toată perioada existenței lor, raioanele de Securitate au fost de trei categorii: serviciu raional, secție raională sau birou raional. Raioanele de Securitate fiind autonome între ele, diferențele de rang erau resimțite doar la nivel salarial, aceeași funcție fiind remunerată diferit în raport cu tipul raionului²⁶. Tipul structurilor raionale de Securitate a fost stabilit de la centru având în vedere considerente legate de numărul locuitorilor și dezvoltarea economică a raionului, dar și de amploarea estimată a problemelor de tip informativ-operativ de care se preconiza că vor fi nevoite să se ocupe cadrele de Securitate din respectivul raion.

Până în 1952, teritoriul actual al județului Alba s-a aflat din punct de vedere administrativ pe raza a patru regiuni (Cluj, Hunedoara, Mureș și Sibiu) și cinci raioane: Alba Iulia (Hunedoara), Aiud și Câmpeni (Cluj), Blaj (Mureș – Blajul nu era un raion propriu-zis, comunele din jur aparținând de raionul Târnăveni, ci oraș de importanță raională) și Sebeș (Sibiu). În zonă au fost constituite următoarele structuri de Securitate:

- Secția raională Alba Iulia, în cadrul D.R.S.P. Hunedoara (condusă de mr. Kovács Mihail).
- Birourile raionale Aiud și Câmpeni, în cadrul D.R.S.P. Cluj (condusă de col. Nedelcu Mihail).
- Biroul raional Blaj, în cadrul D.R.S.P. Mureș (condusă de mr. Babei Gheorghe).
- Biroul raional Sebeș, în cadrul D.R.S.P. Sibiu (condusă de col. Ambruș Coloman)²⁷.

După cum se poate observa, în zona actualului județ Alba nu a fost creat nici un serviciu raional de Securitate, iar secție raională a fost înființată doar în fosta reședință de județ Alba Iulia, în rest optându-se pentru nivelul de birou raional.

²⁵ Verzea 2013, p. 301-302.

²⁶ Ne referim la solda de funcție și nu la solda de grad, care era identică la același grad pentru absolut toți ofițerii de Securitate din țară. Spre exemplu, în 1956, un șef de birou raional primea o soldă de funcție de 1.465 lei, pe când un șef de secție raională 1.806 lei, iar un șef de serviciu raional 2.252 lei, diferențele fiind așadar semnificative (ACNSAS, fond D.M.R.U. a M.I., dos. 7364, vol. 10, f. 846-847).

²⁷ Dobre 2006, p. 25-28.

Precum vechile S.J.S.P.-uri și Birouri locale de Securitate, organele raionale erau și ele sub-structurate în compartimente axate pe domenii de activitate, care sigur că și-au păstrat aceeași denumire (I informații interne, II contrasabotaj, V cercetări penale etc.). Nivelul acestor compartimente depindea de categoria raionului, ele putând fi de birou sau chiar de secție într-un serviciu raional, dar nu mai mare de grupă într-un birou raional. În raioanele avute în vedere rangul maxim a fost doar de grupă și aceasta numai la Alba Iulia și Blaj, unde au fost create Grupele I, II și V, care înlocuiau practic vechile birouri pe aceste linii existente în vechile S.J.S.P.-uri. În rest nivelul sub-structurilor din birourile raionale Aiud, Câmpeni și Sebeș a fost de simplă Problemă (și numai pe linie de I, II și V) de care era făcut responsabil un cadru de Securitate din raion. Aici trebuie amintit și faptul că raioanele de Securitate din zonă (precum cele din întreaga țară), aveau la înființare un număr redus de angajați efectiv încadrați, de regulă puțin peste zece, chiar dacă schemele de organizare erau mai extinse, astfel încât nici nu puteau fi înființate din punct de vedere numeric compartimente de nivel mai ridicat. Spre exemplu, Birourile raionale Aiud, Câmpeni și Sebeș aveau fiecare doar nouă angajați, incluzând și șoferul și femeia de serviciu²⁸. În fapt, în acel moment Securitatea se confrunta în ansamblu cu mari probleme privind încadrarea efectivă în schemele de organizare (aceasta și pentru că partidul le-a suplimentat continuu în mod substanțial), nivelul de ocupare a funcțiilor existente pe țară fiind de doar 51%²⁹.

Secția raională de Securitate Alba Iulia a fost condusă inițial de lt. Varody Francisc, fostul șef al Biroului local Cugir, care însă la 10 octombrie 1951 a fost transferat la cerere șef al Secției raionale Oravița, din cadrul D.R.S.S. Severin, el dorind să se întoarcă în zona natală. În aceeași zi, în locul său a fost numit lt. maj. Banu Emeric. Până atunci lt. maj. Banu deținuse cu predilecție funcții politice în Securitate (loțiitor politic al D.R.S.P. Pitești și apoi al D.R.S.P. Timișoara)³⁰. Șef Grupa I Informații interne a fost slt. Cormoș Petru (1951-1952)³¹, iar Grupa II Contrasabotaj a fost condusă în continuare de slt. Catană

²⁸ ACNSAS, fond DMRU a M.I., dos. 7351, vol. 1, f. 321.

²⁹ Din cele 15280 posturi prevăzute în schemele D.G.S.P. începând cu 1 ianuarie 1951, erau ocupate numai 7853, restul de cadre prevăzându-se a fi angajate pe parcursul următorilor doi ani (Dobre 2006, p. XX).

³⁰ ACNSAS, fond DMRU. a M.I., dos. 7506, vol. 6, f. 295.

³¹ În anul 1952, ofițerul s-a ocupat cu predilecție de supravegherea mediului cultural din raionul Alba. Aparent interesul său pentru acest domeniu părea a fi fost determinat de dorința sa de a-și remedia lipsurile din pregătirea pe această linie, întrucât scria cu multe greșeli de ortografie și mai ales cu mari dezacorduri. În fapt, rapoartele sale erau impregnate de tarele ideologice ale momentului, când la ordinul partidului – care și el se conforma directivelor emise de la Kremlin – aparatul de propagandă politică vitupera în spațiul public împotriva persoanelor care admirau cultura occidentală, acuza ideologică oficială fiind de cosmopolitism. Spre exemplu, la 1 noiembrie 1952 slt. Cormoș a cerut epurarea din colectivul Teatrului de Păpuși din Alba Iulia a

Vasile, care însă la 1 februarie 1952 a fost înlocuit cu slt. Comșa Aurel, fostul șef al Biroului raional Brad.

În fruntea Biroului raional Aiud s-au aflat lt. Bedö Nicolae și lt. Istvan Edmund (de la 1 decembrie 1951), locțiitorul lor fiind plt. Munteanu Teodor. Problema I condusă de slt. Groza Traian, iar Problema II de slt. Nicoară Petre. Anterior numirii ca șef la Aiud, lt. Bedö își făcuse „pregătirea profesională” în subordinea a două dintre cele mai represive cadre din istoria Securității: cpt. Kovács Mihail și lt. Borcea Liviu, ambii vinovați de ordonarea și comiterea mai multor crime. Cu asemenea „mentori”, nu credem că miră pe nimeni faptul că lt. Bedö cunoștea o singură „metodă” de investigație pentru aflarea adevărului: bătaia. Ceea ce însă se pare că ofițerul n-a mai apucat să învețe a fost faptul că tortura și orice metodă represivă erau permise de conducerea Securității numai dacă erau aplicate contra „dușmanului de clasă” și nu împotriva categoriilor sociale care din punct de vedere ideologic și propagandistic erau considerate a fi apropiate de regim (muncitori, țărani săraci, foști „exploatați” etc.) și cu atât mai puțin contra membrilor de partid. Or, în luna octombrie 1951, lt. Bedö a fost informat de slt. Groza că o persoană din raion deține clandestin trei arme de vânătoare. Lt. Bedö a apreciat faptul că fiind foarte grav (în condițiile în care în zona raionului încă acționa gruparea de rezistență armată condusă de Cornel Deac, împotriva căreia el nu reușise să obțină decât rezultate negative), astfel încât a trecut personal la anchetarea celui în cauză, mai exact la „maltratarea cetățeanului respectiv”. Victima nu doar că nu deținea nici o armă (a fost groaznic bătută de lt. Bedö tocmai pentru că nu „recunoștea” că are), dar pe deasupra mai era și un vechi membru P.M.R., care apoi a făcut imediat plângere organelor de partid. Analiza cazului a relevat o mare surpriză: raportul slt. Groza fusese fals din răzbunare față de victimă, care înaintase Comitetului local de partid o informare în care arăta că ofițerul fusese în trecut legionar. Cum extinderea cercetărilor a validat conținutul informării inițiale a celui bătut, slt. Groza a fost disponibilizat de urgență (prilej cu care în referatul cu propunerea de scoatere din Securitate s-au amintit și multe din abuzurile și bătăile pe care ofițerul le aplicase țăranilor din zonă, fapte de care însă până atunci nimeni nu se sinchisise pentru că aceste victime nu erau înscrise în P.M.R. și pe deasupra nici nu doreau în între de bunăvoie în colectiv: „a arestat, tot în mod ilegal și abuziv,

actriței Zina Balașiu, pe motiv că aprecia cultura americană. Tot atunci, ofițerul a ordonat trecerea la urmărirea informativă a lui Francisc Hering, îndrumător cultural la Casa Culturală Raională din Alba Iulia, cauza fiind faptul că a organizat o revistă muzicală al cărei conținut „a avut multe manifestări cosmopolite și aproape întreaga muzică erau swing-uri americane, pe când titlul revistei era *Cântec de viață nouă*” (ACNSAS, fond Documentar, dos. 401, f. 13-14).

o serie de țărani săraci, pentru a-i determina să se înscrie în G.A.C.”), iar lt. Bedö a fost retrogradat simplu ofițer și transferat la Secția II a D.R.S.P. Cluj³².

Biroul raional Blaj a rămas tot sub conducerea cpt. Triponescu Iulian, iar șefii Problemelor I și II au fost lt. Chiriță Petre, respectiv plt. Lazăr E. Dată fiind amintita caracteristică a Blajului, de oraș de importanță raională, Biroul raional de Securitate avea competențe strict în cadrul limitelor administrative ale orașului, comunele din zonă fiind deservite informativ de cadrele Biroului raional Târnăveni, condus de lt. Feigl Ștefan. În același timp, primul șef al Biroului raional Câmpeni a fost lt. Crișan Iuliu, șef Problema I fiind slt. Scrob Nicolae, iar în fruntea Biroului raional Sebeș a fost instalat slt. Chifa Ioan.

La foarte scurt timp după modificările structurale determinate de reforma administrativ-teritorială a României, Securitatea a trecut printr-o reorganizare internă de amploare, care însă a afectat relativ puțin structurile din regiuni și raioane. La 30 martie 1951, prin Decretul Prezidiului M.A.N. nr. 50, D.G.S.P. s-a transformat în Direcția Generală a Securității Statului (D.G.S.S.), iar implicit D.R.S.P.-urile au devenit D.R.S.S.-uri³³. Față de vechea D.G.S.P., D.G.S.S. nu doar că îngloba și structurile de informații externe și contraspionaj, care anterior făcuseră parte din S.S.I., dar au fost create și mai multe direcții noi, determinate de sarcinile tot mai crescute ale Securității de a acoperi din punct de vedere informativ întreaga societate, dar și de a putea supraveghea cât mai eficient din punct de vedere operativ persoanele avute în vedere. Astfel, au apărut structuri de contrainformații militare (pentru supravegherea cadrelor armatei), filaj și investigații, tehnică-operativă (interceptare corespondență și ascultare convorbiri), contrainformații în transporturi etc. La 1 februarie 1952, D.G.S.S. a fost și ea reorganizată, dar modificările nu au fost substanțiale, operându-se însă o reordonare a direcțiilor centrale.

Prezentăm direcțiile majore din această ultimă formă centrală a D.G.S.S. întrucât ea a fost foarte stabilă în timp, fiind păstrată cu mici modificări până în 1967, indiferent de traseul instituțional al Securității: Direcția I Informații externe, Direcția II Contraspionaj, Direcția III Informații interne, Direcția IV Contraspionaj, Direcția V Contrainformații în armată, Direcția VI Transporturi, Direcția VII Filaj și investigații (din 1956 Direcția VII Supraveghere operativă S.O.), Direcția VIII Anchete, Serviciul Tehnică-operativă (T.O.). La fel ca în trecut, în organele de Securitate regionale și raionale au fost create structuri pe liniile majorității acestor direcții, iar cele care deja erau înființate au primit noul

³² ACNSAS, fond DMRU a M.I., dos. 7373, vol. 9, f. 236-237. Merită amintit și cum dorea fostul slt. Groza să se „reabiliteze”: cerea Securității să-i indice un loc de muncă „unde avem rețeaua informativă slabă, pentru ca să dea el informații” (ACNSAS, fond Documentar, dos. 18289, vol. 5, f. 120).

³³ Banu 2010, p. 84.

număr aferent ordinii centrale (spre exemplu, fostele compartimente de I Informații interne au devenit III, iar IV cele foste de II Contraspionaj).

În raioane, în perioada 1951-1952, reorganizarea s-a materializat prin înființarea structurilor de contraspionaj, filaj-investigații și T.O., dar și acestea numai la serviciile și secțiile raionale, nu și în birourile raionale. La 30 martie 1951, la Secția raională Alba au fost înființate Biroul Contraspionaj (cu un șef și un lucrător operativ), Problema Filaj și investigații și Problema T.O. (ultimele două cu câte un șef problemă și un lucrător operativ), iar pe deasupra schema a fost mărită cu câte un ofițer cu atribuții de cadre, de evidență operativă, de secretariat și de contabilitate și chiar cu un consistent Birou Administrativ-gospodăresc (16 persoane, incluzând doi șoferi, pază, bucătăreasă, rândaș etc.)³⁴. În schimb, la birourile raionale, dată fiind penuria de personal, s-a creat doar Problema Contraspionaj, iar activitatea pe celelalte linii informativ-operative au fost date în responsabilitatea câte unui ofițer care se ocupa în continuare și de sarcinile ce le primise anterior.

O modificare de substanță s-a petrecut însă în ceea ce privește Biroul raional Blaj, care a urcat la nivelul de secție raională. Ridicarea în rang a Securității din Blaj a fost determinată de faptul că ea a primit și o a doua caracteristică (pe lângă aceea că nu era raion propriu-zis, ci oraș de importanță raională), și anume înființarea unei structuri de Securitate aparte: Biroul VI Transporturi Feroviare, condus de slt. Boroș Ștefan. Specificitatea este accentuată și de faptul că acest birou se subordona Secției raionale Blaj, dar nu se subordona D.R.S.S. Mureș, ci D.R.S.S. Stalin/Brașov, mai exact Serviciului VI T.F. din această direcție regională. Motivul constă în faptul că structurile de Securitate pe linie de VI T.F. erau printre puținele organe de Securitate care nu respectau structura teritorială a țării, ele suprapunându-se peste structura administrativă din teritoriu a Direcției Generale a C.F.R., fiind creat câte un serviciu VI T.F. în fiecare Direcție Regională C.F.R. cu atribuții pe teritoriul întregii direcții respective a C.F.R. Biroul VI T.F. avea ca principală atribuție prevenirea eventualelor acte de sabotare a transporturilor feroviare din toată zona plasată în aria de responsabilitate, iar în subsidiar răspundea și de descoperirea și anihilarea posibilelor acțiuni de spionaj extern în domeniul feroviar.

Având acest nivel, în cadrul Secției raionale Blaj s-au înființat și Birourile II Contraspionaj, III Informații interne, IV Contraspionaj și VIII Anchetă (chiar dacă ele aveau un număr redus de angajați, câte un șef și 1-3 lucrători operativi/anchetatori), precum și Problemele VII Filaj, T.O., Cadre și Evidență

³⁴ ACNSAS, fond DMRU a M.I., dos. nr. 7351, vol. 1, f. 239.

operativă, completate de un la fel de masiv Birou Administrativ ca cel de la Alba Iulia³⁵.

Modificări structurale în perioada 1952-1968

La 27 septembrie 1952, prin Decretul Prezidiului M.A.N. nr. 331, s-a aplicat o nouă raionare administrativ-teritorială a României, fiind reduse numărul regiunilor (la 18 de la 28) și al raioanelor, iar implicit limitele celor rămase au fost retrasate pentru a cuprinde și părți din unitățile desființate³⁶. Regiunea Sibiu încetându-și existența, raionul Sebeș a fost trecut și el la regiunea Hunedoara. De asemenea, Blajul și-a pierdut statutul de oraș raional, fiind atașat raionului Târnăveni, care la rândul lui acum făcea parte din regiunea Stalin/Brașov, regiunea Mureș desființându-se temporar. Raioanele Alba Iulia, Aiud și Câmpeni au rămas în aceeași situație în care s-au aflat și anterior. Raionările ulterioare, din 1956 și 1960, nu au adus schimbări în ceea ce privește raioanele care au existat pe teritoriul actual al jud. Alba, ele rămânând în aceeași situație: Alba Iulia și Sebeș la regiunea Hunedoara, iar Aiud și Câmpeni la regiunea Cluj.

În septembrie 1952, dispărând raionul Blaj, Secția raională Blaj a fost și ea desființată, angajații fiind transferați la Secția raională Târnăveni, iar din acest moment și până în 1971 în orașul Blaj nu vor mai avea sediul structuri de Securitate.

În 1952, conducerea Securității a implementat și o inovație în ceea ce privește activitatea informativă în raioane, și anume gruparea mai multor comune într-un sector, de care răspundea un singur angajat al raionului. Ofițerul sau subofițerul responsabil avea sarcina de a se ocupa în sectorul său de problemele de pe toate liniile de activitate a Securității (informații interne, contrasabotaj, contraspionaj etc.), cu excepția anchetelor și a acțiunilor operative (arestări, percheziții, anchete, T.O., filaj), care erau făcute de către sau cu ajutorul ofițerilor din compartimentele raionului specializate pe aceste probleme. Trecerea la acest sistem a fost practic impusă de realitatea de pe teren din perioada 1951-1952, numărul redus de angajați din imensa majoritate a raioanelor făcând imposibilă specializarea cadrelor doar pe o linie de muncă, întrucât așa nu puteau fi acoperite toate liniile de muncă. Sectoarele au fost desființate la 1 iulie 1956, când Securitatea a cunoscut o reorganizare, dar ele au fost reînființate în primăvara 1957, după evenimentele revoluționare din Ungaria și reverberațiile lor din România, apreciindu-se că desființarea lor a fost o eroare³⁷ (mai exact, conducerea Securității a constatat cu stupoare că în acele

³⁵ *Loc. cit.*, f. 297-298.

³⁶ Ionescu-Gură 2005, p. 177.

³⁷ ACNSAS, fond Documentar, dos. 11752, vol. 1, f. 188.

momente cheie a fost complet lipsită de informații de valoare privind reacțiile românilor din mediul rural).

În 1952, în toate cele patru raioane rămase (Alba Iulia, Aiud, Câmpeni și Sebeș) au fost create câte 4-5 sectoare, dar după puțin timp numărul lor s-a mai mărit ușor, ajungându-se de regulă la șase-șapte sectoare, astfel încât implicit și sectoriștii au avut de acoperit un număr mai redus de comune.

Fiind creat având în vedere doar considerente legate de numărul redus de angajați din raioane, sistemul sectoarelor prezenta mari dezavantaje în ceea ce privește desfășurarea activității de urmărire informativă, cauzate în principal de numărul foarte mare de probleme de care trebuia să se ocupe un singur angajat, care au fost sporite continuu de la centru, iar pe deasupra și în paralel cu pretenția organelor centrale și regionale ca angajații din raioane să facă rapoarte cât mai amănunțite. Referitor la multitudinea și specificitatea aspectelor de care trebuia să răspundă un sectorist, merită precizat faptul că el era obligat să deschidă un dosar de obiectiv pentru fiecare comună și sat din sector, de asemenea pentru fiecare G.A.C., T.O.Z. sau S.M.T. (desigur dacă ele existau), la care se adăugau și o multitudine de dosare de problemă: legionari, P.N.Ț., P.N.L., culte-secte (și aici cu subprobleme pentru fiecare cult în parte dacă era cazul: greco-catolic, adventist, baptist, reformat etc.), chiaburi/„exploatare”, deblocați, epurați, contraspionaj, categorii sociale, minorități (dacă existau), aparat de stat, învățământ, manifeste-anonime etc. Fiecare dosar de obiectiv și dosar de problemă trebuia să conțină un istoric al obiectivului sau problemei, planuri de măsuri periodice, sinteze și pentru fiecare era necesară recrutarea de informatori diferiți (cărora de asemenea trebuie să le fie întocmit un amănunțit dosar de agent). Pe deasupra, ofițerul era obligat să trimită rapoarte lunare pentru fiecare dosar în parte, un exemplar șefului de raion și altul șefului fiecărui serviciu regional pe linia căruia sau cărora era întocmit raportul (spre exemplu, dacă un fost lider P.N.Ț. local și fost greco-catolic lucra în învățământ și avea manifestări sau atitudini antiregim sectoristul trebuia să trimită rapoarte pe toate cele trei linii). Ca și cum nu era suficientă această situație, nu de puține ori sectoarele au fost prost trasate, astfel încât între localități era o distanță mare (spre exemplu, în 1954, sectorul 3 din Secția raională Alba Iulia se întindea din Vințu de Jos până la Hăpria, iar sectorul 4 din Henig până la Mesentea cu un bonus de lățime de la Sântimbru până la Cisteiu de Mureș), iar singurul mijloc de locomotie pus la dispoziția sectoriștilor de șefii Securității era mersul pe jos.

În astfel de condiții, în prima jumătate a anilor '50, activitatea informativă a sectoriștilor nici nu avea cum să fie altcumva decât cum a fost, adică infimă și foarte superficială. Probabil fiindu-le foarte clar că oricum nu aveau cum să se ocupe satisfăcător de toate problemele date în competență, sectoriștii se mulțumeau să depună o activitate minimală, limitându-se la simpla deschidere formală a dosarelor de urmărire și la întocmirea planurilor de măsuri (iar nu de

puține ori nici măcar pe acestea nu le făceau), planuri care erau reluate periodic cu aceleași ținte de atins întrucât nu erau niciodată transpuse în practică. Singurele momente în care sectoriștii depuneau ceva activitate era atunci când li se solicita imperativ de la centru date privind un aspect anume din sectorul lor, când se mobilizau rapid să raporteze ceva care să aibă cât de cât o oarecare substanță, după care lăsau iarăși problema în letargie. Munca lor se desfășura așadar în salturi, în funcție de cerințele momentului, fără o continuitate, o sistematizare sau o cuprindere mai amplă.

În ceea ce privește rețeaua informativă, deși ordinele primite de la centru prevedeau recrutarea a minim unui informator separat pentru fiecare dosar de obiectiv sau problemă, în practică sectoriștii recrutau un număr foarte redus de agenți – și aceia de slabă sau foarte slabă calitate – de la care apoi cereau note informative referitor la toate problemele pe care le lucrau, indiferent dacă respectivul agent avea sau nu vreo contingentă cu acele aspecte. Desigur, cu un astfel de „sistem”, datele obținute nu erau decât de suprafață, notorii, de regulă simple informații biografice, zvonuri, „vorba satului”, un noian de maculatură fără nici un fel de valoare informativă, care însă pentru sectoriști avea rolul benefic de a da o minimă substanță dosarelor deschise. Tot pentru a mima cât mai eficient „munca” depusă, agenții recrutați erau trecuți ca fiind activi în fiecare dosar în parte, ei fiind unii și aceiași, deși directivele prevedeau că ei trebuia să fie diferiți și să se ocupe de un singur aspect informativ.

Consecința acestor „metode” informative de lucru este vizibilă în rapoartele tuturor controalelor făcute de D.R.S. Cluj sau Hunedoara în cele patru raioane în prima jumătate a deceniului șase. Cu toate că lipsuri majore au fost descoperite întotdeauna peste tot, „premiantii” acestor practici în zonă se pare că au fost ofițerii Secției raionale Aiud, al căror „sistem novativ” (dar nu singular pe țară) de nemuncă a lăsat deseori perplexă conducerea D.R.S. Cluj. Edificator este un raport din februarie 1953, când la Aiud a venit în control însuși locțiitorul șefului D.R.S. Cluj, cpt. Georgescu Ioan, care nu știa în ce ordine să enumere gravele deficiențe constatate: „Supravegherea suspectilor identificați este aproape iluzorie. Lucrătorii operativi nu au organizat o supraveghere activă sau chiar de suprafață când este cazul asupra suspectilor, din această cauză lipsind materialul informativ în problemele respective”; „munca cu agentura se menține la un nivel scăzut”; „toate dosarele informatorilor au lipsuri serioase (...) se repetă fraze fără de rost și chiar se fac greșeli politice grosolane (...) de multe ori sunt fraze stâlcite, fără conținut și mai mult formal”; „materialul informativ este aproape sau complet inexistent, iar puținele note informative sunt fără valoare”; „studiile, rapoartele de investigații, fișa biografică, toate sunt șablon, abundă în expresii nepotrivite, contradicții între cele ce se susține la începutul studiului și la concluzii”. Controlul descoperise un singur lucru pozitiv în activitatea cadrelor de Securitate din Aiud: „ținuta tovarășilor este

regulamentară, uniforma curată, se prezintă ostășește”³⁸. Cu toate că cpt. Georgescu a dat indicații ferme și concrete de remediere, peste doi ani situația era identică, Serviciul III din D.R.S. Cluj descoperind că ofițerii corespondenți de la Secția raională Aiud n-aveau nici o treabă cu urmărirea numeroșilor foști lideri locali ai P.N.Ț. și că deși știau că cca 300 dintre ei mai trăiau în raion, luaseră „în evidență” doar 15, dar fără a urmări informativ nici unul dintre ei³⁹. La sesizarea Serviciului III, în 1955 la Aiud au fost trimiși în control doi ofițeri ai Biroului Inspecției din D.R.S. Cluj, care au putut constata doar că noianul de lipsuri în activitatea cadrelor din raion se menținea la aceleași cote: „Verificând modul cum se muncește cu agentura, constatăm că sunt lipsuri serioase. Graficele de întâlnire cu agentura nu sunt respectate, sunt cazuri multe la număr când unii informatori nu au material informativ din cauză că lucrătorii operativi nu au ținut legătura cu ei sau informatorii nu s-au prezentat la întâlnire”; „Unii informatori, datorită muncii defectuoase duse cu ei încă de la recrutare, nu se prezintă la întâlnire, refuză să colaboreze cu organele noastre, fapt ce face ca rețeaua informativă să fie umflată cu informatori necorespunzători”; „În cadrul orașului Aiud, unde există un număr însemnat de elemente legionare, deblocați, P.N.Ț.-iști etc., munca informativă se desfășoară la un nivel cu totul necorespunzător, iar informatorii ce lucrează în oraș și obiectivele din cadrul orașului duc o muncă slabă (...) Situația muncii informative din comunele deservite de tovarășii sectoriști și unitățile socialiste – ca G.A.C. și G.A.S., S.M.T. – nu se deosebește cu mult de situația arătată mai sus”; „Dosare de urmărire locală ce se găsesc în posesia tovarășilor sectoriști, încadrarea lor informativă lipsește complet, nu li se acordă o atenție cuvenită acestor dosare, ele sunt lăsate pe planul al doilea. Dăm cazul tov lt. Ilea, la care în evidență apar trei dosare de urmărire locală, însă el până la acest control nici nu a avut cunoștința de existența acestor dosare, nemaivorbind de munca informativă ce trebuia dusă”⁴⁰. Slt. Ilea Andronic se pare că era starul local la delăsare, el uimindu-l până și pe șeful D.R.S. Cluj, col. Nedelcu, care la o ședință din 30 mai 1955 îl dădea ca exemplu negativ pe toată regiunea: „Tov. Ilea, în cinci luni de zile de când lucrează în orașul Aiud n-a făcut nimic, nu știe absolut nimic ce se petrece în acest oraș, ce fac legionarii, maniștii, conducătorii de secte etc. Cum se explică că nu are nici o acțiune?”⁴¹. De prisos să mai amintim că în schimb slt. Ilea era apreciat de lt. Tăuțan Valentin, șeful Secției raionale Aiud, ca fiind unul din puținii ofițeri care „pot fi citați cu exemple pozitive în muncă (...) a dat

³⁸ *Loc. cit.*, dos. 13149, f. 393-399.

³⁹ Dobre 2006, p. 394.

⁴⁰ ACNSAS, fond Documentar, dos. 13169, f. 166-175.

⁴¹ *Loc. cit.*, f. 162.

dovadă de voință în muncă și de hotărâre”⁴², ceea ce ridică serioase semne de întrebare asupra activității desfășurate de colegii ofițerului, cu care-i compara.

La 15 mai 1953 organele teritoriale raionale ale Securității au fost din nou reorganizate, aproape toate fiind crescute cu un rang. Modificarea nu era decât consecința firească a creșterii continue și a numărului de angajați din raioane și a încadrării efective a acestora în scheme. Deși numărul posturilor vacante pe țară era încă foarte ridicat, de 30%, procentul scăzuse substanțial față de situația de la începutul lui 1951, iar pe deasupra trebuie luat în considerare și faptul că în această perioadă efectivele prevăzute se dublaseră din nou, la 32323 posturi pe țară⁴³.

Prin aplicarea acestei măsuri, Secția raională Alba Iulia a devenit Serviciu raional, iar birourile raionale Aiud, Câmpeni și Sebeș au fost ridicate la rangul de Secții raionale. Modificările au fost mai mult de titulatură (ele atrăgând însă după sine și majorarea aferentă a soldelor de funcție ale tuturor angajaților), întrucât structura internă a organelor raionale n-a suferit mari modificări. La Alba Iulia, spre exemplu, Problemele Filaj și T.O. au fost ridicate la rang de Grupă (forma sub-structurală ce a înlocuit Biroul în raioane), iar în restul raioanelor singura schimbare a constituit-o suplimentarea numărului de sectoriști, ceea ce a atras după sine creșterea numărului de sectoare și implicit o restrângere a ariei acestora, ele fiind acum mai ușor de acoperit nu doar din punct de vedere fizic, dar chiar și informativ.

Serviciul raional Alba Iulia a ființat numai până la 11 iulie 1956, când – în urma reducerii substanțiale a efectivelor Securității (determinată de relaxarea temporară a represiunii ce a urmat *Raportului secret* al lui Hrușciiov, dar și de considerente economice) – a revenit la nivelul de Secție raională, pe care l-a deținut până în 1968. Situația celorlalte trei raioane a fost însă mult mai alambicată, ea reliefând din plin semi-haosul instituțional care s-a manifestat în istoria Securității (modificările structural-organizatorice succedându-se periodic la doi-trei ani, iar uneori chiar și mai des, ca și cum Securitatea și-ar fi căutat permanent forma până a fost desființată), determinată însă în cea mai mare parte de deciziile politice ale liderilor partidului, care au jonglat cu instituția în funcție de interesele lor politice de moment. Astfel, la 1 martie 1960, când s-a operat o nouă diminuare semnificativă a numărului angajaților Securității (reducerea din 1956 a fost rapid compensată în 1957 și 1958 printr-o creștere substanțială a numărului de cadre, liderii P.M.R. temându-se ca nu cumva și în România să apară evenimente protestatare de amploare precum cele din Ungaria), Secțiile raionale Aiud, Câmpeni și Sebeș au revenit la rangul de Birou raional. Nu pentru mult timp, la 1 august 1963 ele fiind iarăși ridicate la nivel de

⁴² *Loc. cit.*, dos. 13149, f. 98.

⁴³ Banu 2010, p. 119.

Secție raională, conducerea P.M.R. cerând din nou creșterea numărului de angajați ai Securității (aceasta întrucât acum liderii partidului pretindeau instituției nu doar să acopere informativ toate structurile societății românești, dar și să facă o supraveghere de calitate, iar cum nivelul de pregătire al cadrelor era încă foarte precar, s-a decis surmontarea acestui neajuns printr-un număr mai mare de cadre cu atribuții informativ-operative).

Cadrele de conducere ale structurilor raionale (1952-1968)

Vom prezenta mai jos schemele nominale ale principalelor funcții de conducere din raioanele Alba Iulia, Aiud, Câmpeni și Sebeș până în anul 1968.

Secția/Serviciul raional Alba Iulia:

- șef secție/serviciu: lt. maj. Banu Emeric (10 oct. 1951-1954), lt. maj. Staicu Ioan (1955-30 iunie 1956), cpt. Mihai Virgil (1 iul.-dec. 1956), lt. maj. Bartha Carol (dec. 1956-1958), lt. maj. Safta Nicolae (1958-1 mai 1959, doar a girat funcția, care oficial era vacantă), cpt. Costea Cornel (15 aug. 1959-1 mai 1961); vacantă (1 mai 1961-30 iun. 1962), cpt. Mînja Aurel (1 iul. 1962-30 apr. 1963) și cpt. Rotariu Iulian (1 mai 1963-1968);
- locțiitor șef secție/serviciu: lt. Staicu Ioan (1953-1954), lt. maj. Tatu Ioan (1955-1 mai 1958), lt. maj. Safta Nicolae (1 mai 1958-1 mai 1959), cpt. Boian Viorel (1 aug. 1959-30 apr. 1963) și cpt. Chealda Vasile (1 mai 1963-1968);
- șef Grupa II Contraspionaj: slt. Bordi Dionisie (1953), lt. maj. Staicu Gheorghe (1958);
- șef Grupa III Informații interne: slt. Cormoș Petru (1952-1953), lt. Pavel Simion (1953-1956), lt. Furcă Ignat (1956-1958), cpt. Planicek Constantin (1958-1960), cpt. Keresztes Martin (1963-1968);
- șef Grupa IV Contrasabotaj: slt. Comșa Aurel (1952-1953), slt. Rusu Vasile (1953-1954), lt. maj. Keresztes Martin (1960-1961);
- șef Grupa VII Filaj (S.O.): lt. Dobocan Iosif (1953), lt. maj. Ardeleanu Iosif (1954-1955), lt. Geber Francisc (1957-1958), slt. Vug Viorel (1959-1961), cpt. Bogos Lazăr (1962-1964).

Biroul/Secția raională Aiud:

- șef birou/secție: lt. Istvan Edmund (1 dec. 1951-28 febr. 1953), lt. Tăușan Valentin (1 mart. 1953-1956), cpt. Rusu Grigore (1 iul. 1956-30 sept. 1966) și lt. maj. Popa Emanoil (1966-1968);
- locțiitor șef birou/secție: plt. Munteanu Teodor (1951-1953), lt. Nicoară Petre (1953-1955), lt. maj. Lörincz Sigismund (1957-31 ian. 1959), vacantă (1969-1960); desființată (1 martie 1960-1 dec. 1962)⁴⁴, cpt. Covaci Ioan (1 dec. 1962-31 aug. 1964), mr. Nodiș Ioan (1 sept. 1964-1966) și lt. maj. Lungu Aurel (1 nov. 1966-1968);

⁴⁴ ACNSAS, fond DMRU a M.I., dos. 7382, vol. 2, f. 280.

➤ șef Problema III: lt. maj. Laposi Sigismund (1956), lt. Frenț Victor (1957-1958), lt. maj. Covaci Ioan (1958-1962 și 1964-1968).

Biroul/Secția raională Câmpeni:

➤ șef birou/secție: lt. Crișan Iuliu (1951-1953), lt. Bartha Alexandru (1953-30 iun. 1956), lt. maj. Crețu Simion (1 iul. 1956-1957), lt. maj. Muntean Teodor (1 oct. 1957-30 sept. 1962), cpt. Moraru Moise (1 oct. 1962-30 iun. 1966) și lt. maj. Scrob Dumitru (1 iul. 1966-1968);

➤ locțiitor șef birou/secție: lt. Bartha Iuliu (1952-1953), lt. Blejan Vasile (1953-1954), slt. Bustan Traian (1954); vacantă (1956-1961), lt. maj. Briciu Remus (1 aug. 1961-31 aug. 1964) și lt. maj. Suărășan Alexandru (1 sept. 1964-1968);

➤ șef Problema III: slt. Scrob Nicolae (1952), lt. Nicoară Ioan (1957-1958); lt. maj. Ianc Laurențiu (1958-1960).

Biroul/Secția raională Sebeș:

➤ șef birou/secție: lt. Rusu Nicolae (1952-15 mai 1953), lt. Comșa Aurel (15 mai 1953-15 aug. 1954), cpt. Hațeganu Ioan (1954-1958), cpt. Olteanu Emil (1958-30 nov. 1961), cpt. Rotaru Constantin (1 dec. 1961-1 aug. 1963) și cpt. Rizoiu Constantin (1 aug. 1963-18 febr. 1968);

➤ locțiitor șef birou/secție: lt. Ardeleanu Alexandru (1952-mai 1954), lt. maj. Comșa Aurel (15 aug. 1954-1 mai 1958), cpt. Rusu Nicolae (1 mai 1958-1 mart. 1960), desființată (1 mart. 1960-1 aug. 1963) și apoi vacantă (1 aug. 1963-15 dec. 1964)⁴⁵, mr. Sălișteanu Damaschin (15 dec. 1964-1967);

➤ șef Problema III: cpt. Molnar Alexandru (1956-1957), lt. maj. Ardeleanu Alexandru (1957-1958), lt. major Codruț Gheorghe (1959-1960), cpt. Boian Viorel (1961-1962).

În ceea ce privește profilul acestor șefi de structuri, nu vom intra în foarte multe amănunte, preferând să ne oprim asupra situației de la raionul Sebeș, pe care-o considerăm edificatoare:

➤ primul șef, lt. Rusu Nicolae, avea mai multe rude „cu un trecut necorespunzător” din punct de vedere politic, printre care și un cumnat fost membru F.D.C. care în 1950-1954 a fost închis pentru că activase într-o „organizație contrarevoluționară”. Situația a fost descoperită însă abia în 1958, când ofițerul era șef al Secției raionale Ilia, consecința fiind că a fost retrogradat locțiitor șef raion la Sebeș. Ofițerul a depus rapid eforturi represive pentru a se „reabilita”, un referat din 1959 arătând că „una dintre acțiunile pe care le-a avut s-a soldat cu arestarea individului urmărit”, iar „în prezent ajută la strângerea probelor necesare trimerii în justiție a unui grup iehovist din Daia”⁴⁶. La 1

⁴⁵ *Loc. cit.*, f. 295.

⁴⁶ *Loc. cit.*, dos. 7370, vol. 18, f. 534-535.

martie 1960, funcția de loțiitor a fost însă desființată, iar el a fost mutat la Miliție, dar a refuzat transferul, așa că a fost trecut în rezervă⁴⁷;

➤ Lt. Comșa nu avea probleme „de dosar”, dar în 1954 a fost retrogradat pentru că „a obținut rezultate minime în raport cu cerințele muncii noastre”, iar sancțiunea se pare că l-a dezechilibrat din punct de vedere emoțional, deoarece pentru a se echilibra „a început să bea băutură tare” și cu timpul s-a axat pe această activitate, neglijându-și complet atribuțiile de serviciu („lucrează mult sub nivelul cerințelor”, „planurile de muncă le întocmea formal”, „nu a luat măsuri de a lucra calificat, nu instruia și ajuta subordonații, lăsându-i să lucreze fiecare cum vor”), cauza nefiind alta decât faptul că „în nenumărate rânduri a venit în stare de ebrietate la serviciu”. Pentru a întregi tabloul, ofițerul a fost ales și secretar al organizației P.M.R. a cadrelor de Securitate din raion, „sarcină de care nu s-a achitat sub nici o formă, lăsând lucrurile să se desfășoare la voia întâmplării”. Comportamentul său a fost trecut cu vederea până în 1959, când a fost trimis de un superior cu o sarcină urgentă la Procuratura Deva, „iar el în loc să meargă la Procuratură a mers și s-a îmbătat, întorcându-se seara la serviciu beat”. Abia acum a observat Secția Cadre a D.R.S. Hunedoara că ofițerul „este un decăzut din punct de vedere moral, un bețiv recidivist, neglijent, dezorganizat, lipsit de cel mai elementar simț al bunei cuviințe și fără nici un pic de conștiință” și a cerut scoaterea lui din Securitate, aprobată imediat de Drăghici⁴⁸, care nu suporta nici bețivii și nici indolenții;

➤ inițial cpt. Olteanu „și-a manifestat nemulțumirea față de mutarea la Sebeș”, el fiind până atunci loțiitor al șefului Secției II Contraspionaj a D.R.S. Hunedoara și probabil spera să preia conducerea întregii secții, dar a înțeles că numai prin muncă de calitate se poate remarca, așa că „a recrutat unii agenți buni și a intensificat lupta împotriva elementelor dușmănoase, în perioada anilor 1958-1959 au fost arestate mai multe elemente ostile”. Timp de un an a fost însă bolnav, iar când s-a întors n-a mai avut așa mare chef să-și riște sănătatea pentru regim, mai ales că sarcinile primite de la centru crescuseră substanțial, nu doar ca volum, cât și ca pretenție de calitate, iar el „a început să se văicărească” și „mai multe luni la rând (...) raionul Sebeș s-a situat printre colectivele codășe din regiune”. Atenționat de conducerea D.R.S. Hunedoara, ofițerul și-a schimbat atitudinea și în 1961 era lăudat pentru că „în sectorul de care răspunde personal a luat o serie de măsuri bine gândite, care au dus la descoperirea unui grup de elemente dușmănoase care activau organizat în orașul Sebeș, aceste elemente au fost recent arestate și urmează să fie trimise în justiție”. Cadriștii de la D.R.S. Hunedoara se pregăteau să-l promoveze, când verificarea mai atentă a rudelor lui a scos la iveală faptul că multe dintre ele activaseră în Mișcarea Legionară,

⁴⁷ Loc. cit., dos. 7372, vol. 18, f. 101.

⁴⁸ Loc. cit., dos. 7.370, vol. 25, f. 235-237.

P.N.Ț. sau P.N.L., un văr al soției fusese condamnat politic, iar pe deasupra ofițerul își vizita deseori un unchi fost șef de cuib. Cu astfel de „culpe” în mod normal un ofițer era disponibilizat, dar cum șefii Securității aveau nevoie și de cadre care să muncească eficient, el a fost doar transferat șef Secția „C” Evidență operativă a D.R.S. Hunedoara⁴⁹, pentru ca în 1968 să fie numit șef Secția III Contraspionaj la I.S.J. Alba, la conducerea căreia s-a aflat până în deceniul nouă;

➤ un șef eficient se pare că a fost și cpt. Rotaru, conducerea D.R.S. Hunedoara apreciind faptul că în perioada în care el a condus raionul Sebeș „și-a creat o agentură capabilă, cu care lucrează bine baza operativă existentă, obținând materiale informative de valoare, acțiunile duse împotriva elementelor urmărite sunt lucrate cu mult simț de răspundere, întreprinzându-se în ele măsuri bine gândite”, iar pe deasupra muncea „chiar și peste orele de program”⁵⁰. Nu ne este clar motivul pentru care în 1963 a fost retrogradat șef Problema Inspecției din D.R.S. Hunedoara (foarte probabil o abatere comportamentală gravă), funcție pe care însă șefii lui l-au plasat pentru a beneficia de calitățile ce le avea pentru munca de Securitate, inspecțiile având sarcina de a îndruma și controla activitatea informativ-operativă desfășurată de ofițerii din regiune;

➤ o activitate profesională eficientă credem că a depus și cpt. Rizoiu, pentru că altfel nu ne putem explica cum au fost complet ignorate gravele și notoriile abateri comportamentale pe care le-a avut și care oficial au ieșit la iveală abia în 1970 și chiar și atunci numai după se un ofițer al I.S.J. Alba a trimis un denunț către conducerea Securității. Controlul efectuat a arătat că la mijlocul deceniului șapte ofițerul făcea la Sebeș absolut tot ce dorea el și dorințele acestuia nu erau deloc uzuale. Mai exact, el era o combinație explozivă de mare petrecăreț, solid consumator de băuturi alcoolice și incurabil afemeiat, totul bine amorsat cu funcția pe care-o deținea, fiind practic cel mai important om din raion. În mod concret, cpt. Rizoiu „a organizat unele petreceri cu subordonații în diferite localuri din cadrul raionului”, terminate cu bine doar cele „la care a avut o comportare nedemnă”, pentru că uneori – deși era căsătorit – nu ezita să aibă relații sexuale cu dame amatoare de distracții chiar în incinta localurilor unde chefuiau. În 1963, abia instalat șef, a pus ochii pe soția unui subofițer de Miliție și „s-a dus la domiciliu (...) în timp ce subofițerul se afla în serviciul de noapte, încercând să aibă relații intime cu soția acestuia; ca urmare a țipetelor femeii, ofițerul a trebuit să iasă din casă într-o ținută sumară, fapt ce a creat discuții la adresa lui”. Fiind un ofițer creativ, a învățat din eșec și-a decis să abordeze o subordonată necăsătorită, cu care întreținea relații extraconjugale regulate și care ulterior i-a devenit a doua soție, după ce-a lăsat-o însărcinată

⁴⁹ *Loc. cit.*, dos. 7375, vol. 32, f. 610-612.

⁵⁰ *Loc. cit.*, f. 640.

(dar asta numai după ce-a reușit să obțină divorțul mobilizându-și subordonații să găsească probe pentru procesul contra primei soții). În paralel, la petrecerile pe care le organiza cu subalternii – ținute uneori și la domiciliile acestora – aducea prostituate („femei cunoscute cu comportări imorale”) locale sau importate de la Deva și „într-o stare avansată de ebrietate, a întreținut relații intime cu ele, compromițându-se față de subordonați”. Nu doar că în acea perioadă nu a fost niciodată pedepsit (așa se și explică de ce a perseverat în năzdrăvăni), dar și sancțiunea din 1970 – când ofițerul era adjunct al șefului Serviciului I Informații interne la I.S.J. Alba – a fost mai mult formală: amânarea pe timp de un an de la avansarea în grad⁵¹.

Rămânând în aceeași arie, dorim să prezentăm și cazul cpt. Moraru Moise, șeful Secției raionale Câmpeni, atât pentru că prezintă unele sinonimii cu cazul cpt. Rizoiu, cât și pentru că ne permite să reliefăm și un aspect mai puțin cunoscut care și-a pus uneori amprenta asupra politicii de cadre a Securității, și anume acela al măsurilor luate ca efect al denunțurilor unor alte cadre de Securitate. În 1962, când a fost numit șef la Câmpeni, cpt. Moraru a fost promovat de șefii D.R.S. Cluj întrucât desfășura o activitate profesională apreciată ca bună (avea multe acțiuni de urmărire deschise și recrutase mulți agenți), nedându-se prea mare atenție faptului că „în timpul școlarității a fost un elev mediocr”. Totul părea a merge bine și conducerea D.R.S. Cluj era mulțumită de rapoartele primite de la Câmpeni, până ce în 1965 un subordonat al cpt. Moraru (lt. Ioniță Paul) a trimis o anonimă la C.C. al P.M.R. în care reliefa abaterile șefului său. Iar acestea erau multe și unele foarte grave: întreținea relații extraconjugale cu diferite femei chiar în biroul său (pe unele „convingându-le” să accepte prin șantajarea cu diverse date aflate pe cale informativă de subordonați); beții repetate, prin care „s-a compromis în public”; folosea mașina unității pentru transportarea a diverse materiale în beneficiul personal și nu ezita să falsifice foile de parcurs pentru a beneficia și financiar de aceste malversațiuni; a dat mașina Securității și în folosința unor profesori de la liceul din oraș, pentru ca în schimb aceștia să-l promoveze clasele XI-XII, care-i lipseau să aibă liceul absolvit cum cerea conducerea Securității (urmase doar școala profesională); pe deasupra a fost prins și de un milițian în timp ce pescuia fără permis. În 1966, terminând verificările, Secția Cadre a D.R.S. Cluj a concluzionat că abaterile ofițerului „au constituit un exemplu negativ pentru subordonați, care (...) au comis la rândul lor fapte grave” și l-a sancționat cu retrogradarea ca ofițer I pentru „relații imorale cu diferite femei”⁵².

⁵¹ *Loc. cit.*, dos. 7393, vol. 2, f. 236-239.

⁵² *Loc. cit.*, dos. 7385, vol. 9, f. 9-12.

Concluzii

După cum am putut observa, în decada 1948-1968 structurile de Securitate de pe teritoriul actual al jud. Alba au cunoscut dese modificări, atât privind forma (județene, raionale, birouri, secții), cât și în ceea ce privește compartimentele lor interne sau unitățile regionale superioare din care au făcut parte. Spre deosebire de numărul mare de direcții centrale axate pe diverse probleme, în județe sau raioane au existat puține astfel de structuri corespondente. Întotdeauna și peste tot au existat însă sub-structuri de Informații interne, care desfășurau principală activitate informativ-operativă a Securității în interiorul țării, ocupându-se de urmărirea tuturor categoriilor de persoane considerate de P.M.R. a fi ostile sau potențial ostile regimului comunist; foști legionari, foști membri P.N.Ț., P.N.L., P.S.D.I., membri și sprijinitorii grupurilor de rezistență armată, foști credincioși greco-catolici, epurați etc. De asemenea, aproape peste tot au existat și sub-structuri de Contrsabotaj, menite să prevină eventuale acte de subminare a economiei. Din 1951 în raioane au fost create și compartimente de Contraspionaj, dar ele nu au ființat peste tot și în toată perioada până în 1968.

Parțial și din cauza acestor periodice modificări organizatorice, activitatea informativ-operativă a Securității în zonă s-a desfășurat la cote relativ reduse în perioada 1951-1968. Această situație a urmat totuși unui vârf de mare intensitate represivă din anii 1948-1951, când nu doar că au fost operate sute de arestări, dar au existat și destul de numeroase cazuri în care cadrele de Securitate au executat extrajudiciar persoane care se opuneau regimului comunist. De asemenea, tot în acești ani de început ai Securității, organele din zonă ale instituției au reușit să descopere și să distrugă principalele grupuri de rezistență armată care-au activat în aria lor de responsabilitate (mr. Dabija, Maxim, Ștefan Popa), precum și să-și aducă aportul – pe partea represivă – la transpunerea în practică a desființării Bisericii Greco-catolice și a colectivizării forțate și predării cotelor obligatorii. După 1951, când activitatea represivă directă a Securității din zona actuală a județului Alba a mai scăzut în intensitate (societatea locală fiind practic îngenuncheată după valurile de violență din 1949-1950), s-a trecut la un control prin supraveghere informativă. Numărul redus de angajați, nivelul scăzut de pregătire al acestora, abaterile lor comportamentale și lipsa unor cadre de conducere de valoare (deficiențele lor fiind uneori mai mari decât ale subordonaților) au făcut ca urmărirea informativă și acțiunile operative în zonă să fie destul de reduse ca intensitate, desfășurându-se uneori și pe alocuri la cote minime (precum la Aiud în 1953-1955). Nu credem însă că acest ultim aspect i-ar fi deranjat cumva pe locuitorii din acea perioadă ai zonei, care cu siguranță au apreciat inacțiunea și delăsarea unora dintre cadrele locale de Securitate.

Cadre Policy and Structure of the Securitate Bodies on the Current Territory of Alba County (1948-1968)

ABSTRACT

Our study is a scientific undertaking by which we wish to make available a work tool to the researchers interested in local issues associated with the history of the Communist period, mainly those whose studies also present data on the interference of the Securitate bodies. Similarly, the material also wishes to be one of local history (county), having the purpose of increasing the level of historical knowledge based on the subject of Alba county during the Communist period.

The study mainly focuses on detailing the organisation of the Securitate on the current territory of Alba County in the first two decades of the Communist regime. We consider both the territorial structures (county bodies and then district-related) and sub-structural departments within them. At the same time, the material is complemented by presentment of the informative or operative features of departments referred to and presentation of officers or non-commissioned officers that led them throughout time. Between 1948 and 1968, the structural forms of the Securitate in the remembered area underwent frequent modifications, triggered both by the four administrative-territorial reorganisations of the country (which caused that the current territory of Alba County to be successively and/or at the same time on the territory of five regions: Sibiu, Cluj, Hunedoara, Mureș and Stalin/Brașov) as well as the two reorganisations of the Securitate bodies throughout the country. Similarly, in the first part of the study, we also detailed the organisation of Siguranța (intelligence service) in the same area, between 1945 and 1948.

In 1948, when D.G.S.P. (General Directorate for the Security of the People) was established, in the area were set up S.J.S.P. Alba (Alba County Department of the Security of the People) and S.J.S.P. Târnava Mică (Târnava Mică County Department of the Security of the People), both subordinated to D.R.S.P. Sibiu (Sibiu Regional Directorate of the Security of the People). In its turn, S.J.S.P. Alba had the authority over Abrud, Aiud and Sebeș Bureaus, while Câmpeni and Războieni Bureaus belonged to S.J.S.P. Turda and Cugir Bureau to S.J.S.P. Hunedoara. In 1951, in the area were established the Alba Iulia District Department and Aiud, Blaj, Câmpeni and Sebeș District Bureaus. From 1952 and until 1968, only four districts existed: Alba Iulia, Aiud, Câmpeni and Sebeș, whose structural rank varied upwards and downwards from bureau to department and/or service over time.

Also existed variations as concerns the internal departments of county/district structures from the area, yet without being significant. Always and all over existed sub-structures of Domestic intelligence, that carried out the main informative-operative activity of the Securitate inland. To these, added departments of Counter-Sabotage, Investigations and Counter-Espionage, yet they did not exist all over and during the whole period until 1968.

In parallel with the development of organisational modifications, we also presented more aspects of the cadre policy, focusing mainly on leading cadres, as they have significantly left a mark also on how subordinated employees carried out their activity. Similarly, we also emphasised the presentation of some cadres that were rapidly promoted after they "distinguished" by violent, repressive activities that they participated in, inclusively extrajudicial killings.

Abrevieri bibliografice

- ACNSAS - Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
- Banu 2010 - Florian Banu, „*Un deceniu de împliniri mărețe*”. *Evoluția instituțională a Securității în perioada 1948-1958*, Iași, 2010
- Dobre 2006 - Florica Dobre (coord.), Florian Banu, Theodor Bărbulescu, Camelia Ivan Duică, Liviu Țăranu (eds.), *Securitatea. Structuri - cadre. Obiective și metode*, vol. I, 1948-1967, București, 2006
- Gligor 2002 - Ioan Gligor, „Evenimentele dramatice din comuna Bistra (1946-1953)”, în „Memoria”, nr. 39/2002, p. 116-121
- Iancu, Țărau 1998 - Gheorghe Iancu, Virgiliu Țărau, „Un episod din implicarea Securității în colectivizarea agriculturii românești”, în *Anuarul Institutului de Istorie «George Bariț» din Cluj*, tom XXXVII, 1998, p. 267-290
- Ionescu-Gură 2005 - Nicoleta Ionescu-Gură, *Stalinizarea României. Republica Populară Română 1948-1950: transformări instituționale*, București, 2005
- Noi nu am avut tinerețe* 2005 - *** *Noi nu am avut tinerețe. Cronica rezistenței anticomuniste. 1945-1989*, ediția a II-a, Alba Iulia, 2005
- Pintilie 1998 - Florin Pintilie, „Aspecte ale activității organelor represive ale statului în anul 1948”, în *Analele Sighet*, 6, 1998, p. 307-333
- Pleșa 2009 - Liviu Pleșa, „Cadrele de conducere din Direcția regională de Securitate Cluj. Date biografice (I)”, în *Caietele CNSAS*, 3, 2009, p. 119-132
- România, viața politică* 2002 - *** *România – viața politică în documente – 1950*, București, 2002
- Spiridon 2015 - Raluca Spiridon, „Transformarea vechilor servicii de informații în structuri de securitate ale P.C.R. (1944-1948). Trecerea sistemului penitenciar în cadrul M.A.I. (30 mai 1945)”, în *Caietele C.N.S.A.S.*, 15, 2015, p. 9-54
- Verzea 2013 - Mihaela Cristina Verzea, *Partidul-Stat. Structuri politice (1948-1965)*, Târgoviște, 2013

Cuvinte-cheie: atribuții informativ-operative, supraveghere informativă, acțiuni represive, ofițeri cu funcții de conducere, istorie locală.

Keywords: informative-operative roles, informative surveillance, repressive actions, leading position officers, local history

BIBERE HUMANUM EST. BEREA ÎN TRANSILVANIA MEDIEVALĂ ȘI PREMODERNĂ

LIVIA MAGINA

Muzeul Banatului Montan, Reșița

Confessio: am documentat acest subiect nu din postura unui artizan sau a unui novice în ale fierberii berii (cu toate că este în trend berea artizanală) și nici din vreun apetit nestăvilit pentru lichidul amărui, cu toate că îl consum cu plăcere ca băutor social, ci din curiozitatea cercetătorului neștiutor care-și îmbogățește astfel imaginea despre o lume închisă definitiv, prin intermediul unui subiect cu valențe multiple, sesizabile după... 3-4 beri! Și multe luni de căutări...

„Droguri vechi”¹, vinul și berea, s-au așezat la masă cu omenirea, i-au făcut cu ochiul, au transformat mentalitatea, au potențat spiritul ludic și pe cel al violenței. O incursiune în evoluția relației cu drogul numit bere, poate fi privită cu suspiciune ori cu un zâmbet îngăduitor și șugubăț, știut fiind că în zonele nordice, cum ar fi Suedia, consumul estimat de bere în veacul al XVI-lea era de 40 de ori mai mare decât azi ...² La o analiză atentă, însă, producerea berii câștigă respectul pe care consumul ei îl pierde. Nu vom putea ști vreodată cât s-a consumat cu adevărat, însă putem cunoaște cum s-a produs, unde și pentru cine: orășeni, soldați, călugări și țărani, principii, nobili ori neica nimeni. Consumul de bere în zona transilvăneană pare să fi fost cel puțin la fel de mare precum consumul de vin, așa „povestesc” documentele, căci se pot regăsi informații referitoare la bere din secolul al XII-lea. Cum a fost berea produsă în Transilvania, unde, care au putut fi costurile de producție și ale instalațiilor, de unde au venit meșterii, cu ce ocazii era consumată, unde și de către cine, sunt doar câteva dintre întrebările la care se poate răspunde.

Începuturile fierberii berii și ale consumării acesteia nu le voi calcula aici. Destul să spun că alcoolul, dintotdeauna și întotdeauna, nu numai în Evul mediu ori în epoca premodernă, a fost socotit un bun lubrefiant social, uneori chiar cu rol simbolic: la masă, la cârciumă³, în cazul tranzacțiilor funciare-băutul aldămașului⁴, la nuntă⁵ sau la înmormântare, la comemorări, la sărbători, vara ori iarna. A fost în tot atâtea cazuri scânteia violenței...

¹ Massimo Montanari consideră băuturile alcoolice un drog, vinul și berea droguri vechi (Montanari 2003, p. 119-126).

² *Ibidem*, p. 119.

³ Antropologic vorbind, crâșma nu este nici acasă și nici la lucru.

⁴ Rady 2015, p. 365-375.

Spre finalul secolului al XVI-lea, berea era atât de răspândită și de consumată, în special de către europenii de limbă germană⁶, încât în 1585 apăsarea la Frankfurt, sub semnătura unui reputat astronom, matematician și alchimist, după moda vremii, Thaddaeus Hagecius von Hayek, medicul personal al împăratului Rudolf II, o broșură conținând o scurtă istorie a consumului acestui lichid, o analiză a denumirii acesteia în diverse limbi, dar și beneficiile consumului asupra umorilor trupului⁷. Pe lângă acest erudit excurs, rețeta și sfaturile asupra celor mai bune cereale de folosit, în primul rând grâu, orzul ori un amestec de grâu cu orz, de bună calitate, din care se obținea berea de grâu sau berea albă, trebuie să fi fost de foarte mare folos unui începător: apa folosită să nu fie rece, dar nici fierbinte, ci călduță, pentru a se realiza *moderata maceratione* și a se obține malțul sau sladul. Lemnul folosit să fie de stejar, de mesteacăn sau chiar de fag. Florile de hamei să fie mărunțite și uscate, să dea amăreală. Hagecius mai explică și calitățile berii date de culoarea, savoarea, vârsta acesteia. Poate cea mai interesantă parte a broșurii este cea medicală, care evidențiază beneficiile consumului de bere, desigur, în spiritul epocii. Însă, înainte de orice, trebuie luată în considerare legea privitoare la producerea berii, și anume documentul prin care, de la începutul secolului al XVI-lea, berea trebuia să conțină doar trei ingrediente, apă, orz și hamei. Și de aici și până la producerea berii din orice fel de cereale ori din mied aromatizat, este cale lungă!

Istoriografia europeană opinează că începuturile producerii berii se leagă de producția domestică, fierberea berii fiind realizată de către femei, așa cum se putea pune la foc orice altă fiertură⁸. Că așa trebuie să fi stat lucrurile până târziu, arată și interdicțiile de tranzacționare a berii proprii impuse de stăpânire, ca la Beiuș la finalul veacului al XV-lea, când iobagilor români le era interzisă comercializarea berii în târg⁹, desigur, și datorită faptului că făceau concurență producției de vin din viile curții.

⁵ Soția lui Simon Nösner din Brașov murea la 4 iulie 1616. Cu Agnetha, cea de-a doua soție a sa, Nösner făcea nuntă cu oaspeți ce ocupau 21 de mese. Costurile pentru nuntă s-au ridicat la 250 de florini. La capitolul băuturi, alături de un butoi de vin, Nösner a pus la dispoziția nuntașilor și atâta bere cât s-a putut fierbe din 5 câble de malț pentru a stinge cele 18 câble de porumb copt și friptura dintr-un bou și jumătate. QGSK, IV, p. L.

⁶ Trebuie spus că pe la începutul acestui secol, producerea berii, dar mai ales consumul și comercializarea ei erau atât de importante încât s-a emis o lege, aceea a purității berii, *Reinheitsgebot*, 1516, 23 aprilie, un decret ducal emis de Wilhelm al IV-lea al Bavariei.

⁷ Hagecius von Hayek 1585.

⁸ Bennett 1996.

⁹ Bunyitay 1883, p. 338: „considerantes servitia et solutiones populorum ac jobagionum nostrorum universorum in oppido nostro Belenes commorantium, quos iidem pro sustentatione et utilitate Curiae nostrae facere habent et supportare, atque cupientes etiam, ut vineae in montibus ibi circumcirca plantatae et consitae bona cum diligentia colantur, neque desertae relinquantur ... et ne per Walachos Jobagiones nostros insolentiae et discordiae, sicut alias fieri contingebat, ibidem oriantur ... deinceps Wolachi nostri ... in foris ebdomadalibus et generaliter omnibus diebus

O locație cunoscută a începuturilor fierberii berii au fost domeniile mănăstirilor, beghinele fiind cele mai cunoscute în acest sens. În Transilvania, aceste prime știri despre consumul berii fac trimitere la domeniul unei mănăstiri, cea de la Oradea, însă nu ca o investiție proprie. Aceste prime informații sugerează producerea berii în satele aparținătoare mănăstirii, atâta vreme cât este menționat consumul ei. Cei care serveau pe domeniul acesteia, probabil că nu consumau vin, ci bere, așa cum făcea, în 1217, un anume Choloș, care slujea la mănăstire și care primea anual pentru munca sa 60 de pâini, un bou de trei ani, 3 găște și 5 găini, iar pentru potolirea setei, peste 250 de litri de bere¹⁰, adică șase câble (*cubulos*)¹¹. În 1234, prin testamentul său, Scemer, fiul lui Scemera, lăsa cu limbă de moarte în sarcina rudelor sale ca de ziua Sfântului Mihail să fie duse la biserica Sf. Gheorghe o oaie, 30 de pâini, dar și peste 40 de litri¹² de bere pentru consumul slujitorilor bisericii¹³. În același tipar se înscrie darul din testamentul doamnei Benedicta din 1235, soția ducelui de Borsa. Aceasta se îngrijea ca, după moartea sa, pentru ziua de Sfântul Mihail pentru consumul slujitorilor bisericii din Ugra (azi Biharugra, Ungaria) să se dea, pe lângă carne de bou și pâine, și cinci măsuri de bere¹⁴. Este o bere fiartă după adunarea recoltei, un lichid care trebuia consumat înainte de a-și pierde calitățile. Deși călugării de la mănăstire poate nu fierbeau bere în propria căldare, locuitorii de pe domeniu cu siguranță o făceau la o scară redusă la nivel domestic.

Este o sintagmă acceptată aceea că vinul este băutura nobililor, iar berea, a orașenilor, a țăranilor, a săracilor, iar după revoluția industrială, a muncitorilor. Într-un cuvânt, berea identifică azi o clasă socială medie și inferioară. În ciuda acestei imagini „oficiale”, berea nu a fost neglijată de nobilimea transilvăneană a secolelor XVI-XVII. Berea este răcoritoare și nu lasă consecințe pentru a doua zi. Scotocind prin memorii, îl putem auzi pe Nicolae Bethlen care asimilează berea, apei: „Câteodată, în loc de apă curată, beam șerbet, cafea sau bere, căci și astea erau apă și mă întăreau”¹⁵. Tot el apreciază: „Bere, țigher”¹⁶, fiertură de mesteacăn, rachiu de mere, afinată și fierturi din acelea altele puteam bea, dar nu cu plăcere, în afară de berea bună, care-mi plăcea, o dată am și încercat voit să mă îmbăt cu ea, mi-a intrat la cap și la picioare, dar mi-a lăsat nevătămată, pe

septimanis ad praefatum oppidum nostrum Belenes cerevisiam importare ... et ibi vendere non debeant, neque praesumant, nisi in nundinis et tempore nundinarum.”

¹⁰ Stoicescu 1971, p. 192: cubulusVaradiensis = 43,4 l.

¹¹ DIR C., I, nr. 166 (209), același subiect la nr. 361 (350).

¹² Stoicescu 1971, p. 177: Hidria, unitate de măsură a lichidelor în secolele XII-XIII egală cu o vadră; vadră = 10,8 l, p. 178.

¹³ DIR C., I nr. 379 (132): 4 hidriis cervisium.

¹⁴ DIR C., I, nr. 389 (142); același la 364 (353).

¹⁵ Bethlen 2004, p. 66.

¹⁶ Cidru, vin de fructe; șicheră.

locul ei, mintea”¹⁷. Declarațiile acestea lasă impresia că berea consumată de către Bethlen era slab alcoolică și plăcută la gust. Regăsim pe de altă parte, orășeni care n-au gustat din lichidul auriu niciodată. Hieronymus Ostermayer, organistul și cronicarul orașului Brașov, fusese un exemplu de virtute pentru concitadinii săi până dincolo de moarte, căci nu băuse niciodată nici vin și nici măcar bere¹⁸.

Apa nu e bună!

Dacă Ostermayer pare să fi băut doar apă, părintele Antonio Possevino, bine documentat, remarcă pe la mijlocul anilor 1500 faptul că tocmai clima și apa Transilvaniei nu priesc tuturor și oamenii se îmbolnăvesc și fac „dureri colice”. Una dintre cauzele acestei boli este mai ales apa care nu e bună, fiind cu mercur și de aceea îi sfătuiește pe locuitori să folosească apa de ploaie chiar și „pentru facerea berii”¹⁹.

Însă producerea berii este legată prin definiție de producția de cereale, poate de activitatea unei mori și, bineînțeles, de trecerea unui curs de apă, dar și de cunoștințele unui meșter. Cele mai mari producătoare de bere au fost în secolele XVI-XVII gospodăriile ale elitei de pe domeniile fiscale, care au avut nevoie de bere pentru consum, dar și resursele financiare necesare pentru o investiție de mari dimensiuni: o căldare pentru spălare, un cazan pentru fierberea malțului și, eventual, altul pentru fierberea apei; o căldare de răcire, una de fermentat și butoaie, mari și mici, dar și unelte de mână - lopeți pentru stocarea și mișcarea cerealelor, greble și padele pentru amestecare, elementele esențiale pentru orice atelier de fiert bere.

Despre producerea berii încă din secolul al XIII-lea pe teritoriul Regatului Ungar se pot găsi mențiuni ale unor locuri unde se poate face bere, care nu au plătit impozite, *braxatorium liberum*. Mențiunile sunt făcute în legătură directă cu existența unui grup, acela al sculteților și a drepturilor acestora, similare cu cele ale cnezilor, și anume *iuris scultetorum*²⁰. În 1485, regele Matia permitea lui Tamás Kneez să înființeze un atelier de produs și degustat bere la curtea din Zawodan, în apropiere de Zilina, comitatul Tolna, dar și cu scopul comercializării berii și a pălincii. Concomitent, trebuia să ridice o moară cu iaz pe pământurile aparținând Curiei regale²¹. Din zona nordică a regatului provin și cele mai numeroase informații asupra producerii și consumului de bere, păstrând

¹⁷ Bethlen 2004, p. 67-68.

¹⁸ QGSK, IV, p. LXXXI: *Anno MDLXI/ Ist gestorben Herr Hieronymus Ostermayer/ Geboren zu Markt Gross-Scheyer/ Hat nietrunken Wien und Bier/ War gelehrt, from bund gut/ Nun er in Himmel singen thut.*

¹⁹ CSȚR, II, p. 541. Cuvântul folosit de către Possevino pentru a denumi berea este *cervosa*.

²⁰ Fejer 1832, p. 412-413.

²¹ MNL OL DL 50316.

astfel *pattern*-ul european, adică acela al bipolarității nord-sud-bere-vin, nordul consumator de bere și sudul, de vin.

Pentru teritoriul transilvănean, date despre fierberea berii și calitatea ei am putut obține mai ales din zonele slab producătoare de vin și din mediul urban. Principalele documente aflate la îndemână sunt registrele orașelor, mai ales a celor săsești, Brașov, Bistrița, Sibiu, dar și, pentru secolele XVI-XVII, jurnalele contabile ale marilor domenii fiscale, Făgăraș, Satu Mare, Alba Iulia, Gurghiu, Hunedoara. De remarcat că Transilvania nu este o mare producătoare de bere, din motive care țin fie de înclinația pentru vin, fie din lipsa cerealelor (poate trebuie să avem în vedere dictonul că atunci când este bere, nu este pâine), fie din lipsă de meșteșugari. La începutul secolului al XVII-lea berea transilvăneană se pare că nu era la mare cinste, sau, cel puțin, nu pentru un cunoscător cum era David Frölich, oaspete la colegiul de la Alba Iulia. Explică Frölich: „Orzul nu crește prea bine și cum locuitorii beau vin, ei nu-l folosesc nici la facerea berii”²².

Nu numai în mediul urban se produce bere, ci și în cel țărănesc, fie că este vorba despre propria bere, fie că este gustată la cârciumă. În luna aprilie a anului 1406, iobagii din Ersig (comitatul Caraș) ai nobilului Ștefan Himfy aveau deja fiartă bere a cărei valoare era destul de însemnată dacă nobilul Nicolae, ruda lui Ștefan jefuindu-i, le-o ia împreună cu pâinea și boii pe care-i dețineau aceștia²³. Producția casnică a unei beri bune, fie în mediul urban, fie în cel rural, contribuie la ideea unui consum mult mai mare decât cel pe care azi l-am putea regăsi înregistrat în documente. Producerea berii în sate, fiartă chiar de către văduve, este sugerată de către principele Ioan Kemény. În 1637 era găzduit în satul Lemnia (azi jud. Covasna) de către o femeie bătrână și văduvă care i-a dat mâncare și „bere bună, de casă” pe care principele se pare că a apreciat-o în mod deosebit, atâta vreme cât a amintit-o în memoriile sale²⁴. De altfel, secuii care „au belșug de grâu, dar nu (au) vin peste tot, beau în locul acestuia bere”²⁵, fapt care pare a-i caracteriza și pe locuitorii din Târgoviște care, pe la 1532, din lipsă de vin „obișnuiesc să bea bere”²⁶.

Unde s-a produs berea este mai facil de identificat decât unde și de către cine s-a consumat. Cu toate acestea, numeroase povești care se încheie cu violențe au început în fața unei pinte de bere, și mai multe mărturii în fața instanțelor de judecată evidențiază că în cârciumă lucrurile se văd diferit prin paharul plin. În 1619, spre exemplu, la scaunul de judecată al comitatului Turda

²² CSȚR, V, p. 46.

²³ Tivadar, Frigyes 1896, p. 375-376.

²⁴ CSȚR, V, p. 133.

²⁵ CSȚR, I, p. 413, Anton Verancsics.

²⁶ CSȚR, I, p. 322: Italianul Francesco della Valle Padovanul, însoțitorul lui Aloisie Gritti, numește berea *cervogia*.

se judeca un caz de tâlhărie și tentativă de omor în satul Alsorepa (Râpa de Jos, azi jud. Mureș)²⁷. Unul dintre martorii în proces redă atmosfera dintr-o cârciumă rurală: „erau cinci sau șase, i-am auzit (...). Când berea s-a terminat, și-au propus să meargă la casa lui Buda János, iobagul lui Francisc Kornis, unde le va face și ceva de mâncare și le va da și băutură, că le-a mai dat”. Într-adevăr, mai mulți săteni depun mărturie că știu că Buda János vindea (ilegal!) băutură la hoți. Panta Tivadar din Râpa de Jos, iobagul lui Boldizsár Wesselény, declară și el, martor fiind în cârciumă același lucru: „az Buda János kocsoma janittanak az latrok”. Oprea Ioan, consăteanul lui, știe ce băutură vinde Buda János: vinde bere la hoți: „Buda Jánosnak ser kocsomaja volt”²⁸. Așadar, atât în cârciumă, cât și acasă, cârciumarul, dar și alții, puteau consuma bere.

Berea, băutură ori mâncare?

Berea este apreciată atât pentru calitățile sale ca băutură cât și pentru valorile nutriționale. Mai trebuie luat în considerare și conceptul dietetic al umorilor, specific secolelor XVI-XVII, conform căruia umorile trebuie echilibrate astfel că băuturile reci și umede (cum este berea) sunt indicate celor colerici care ar avea o natură caldă și uscată²⁹. Dacă a fost sau nu urmat în Transilvania, nu se poate discerne.

Fierberea berii, adică transformarea cerealelor prin fermentare, aromatizare și fierbere presupune o „știință” anume. Malțul/*brasiu*, sladul în unele părți ale Transilvaniei, este făcut din semințe de diverse cereale germinate, uscate și depozitate în hambar. Cel mai apreciat malț, așa cum spunea Thaddaeus Hajek, este cel din grâu, însă în practică malțul cel mai folosit a fost cel din orz, cereală mult mai puțin valoroasă și a cărei cultivare nu necesită condiții speciale de temperatură ori sol. Hameiul (*Humulus lupulus*) /*komló/lupulus*, pe de altă parte, are nevoie de investiții mai mari pentru a fi cultivat și, probabil a început să fie folosit din secolul al XV-lea de către transilvăneni. Calitatea florilor de hamei contribuie la savoare berii. Însă cel mai ieftin ingredient, apa, trebuie să aibă anumite calități. Este de preferat să fie apă de izvor, cât mai aproape de atelierul de fiert bere³⁰. În ceea ce privește rețetele de bere³¹, una care a circulat în epocă pare a fi aceea a lui Andrew Boorde (1490-1549), evidențiind diferența dintre cele două tipuri de bere, cu hamei și fără hamei. O variantă pentru zona continentală poate fi aceea a lui Thaddaeus Hajek de la finalul secolului al XVI-lea care diferențiază tipurile de bere în funcție de cerealele din care este fiartă. Rețete pentru berea fiartă de berarii

²⁷ Dáné 2009, p. 138.

²⁸ *Ibidem*, p. 141.

²⁹ Ariès, Duby 1995, p. 360.

³⁰ Child 1768, p. IX-XXIII.

³¹ Un număr impresionant de rețete de bere se pot găsi la Buhner 1998.

transilvăneni nu am reușit să identific, cel puțin până în prezent. Însă mai mulți termeni ce se referă la materia primă folosită, pot genera formarea unei liste cu tipuri de bere: berea din orz, „neagră” *cerevisia hordaceae* sau *cerevisia nigra*, doar din grâu - berea albă. În plus, un tip de bere a cărei denumire ține de momentul producerii și, foarte probabil, forma de fermentare (adică la temperatură scăzută) este așa-numita bere de martie. În explicația berarilor contemporani berea de martie, *Marzbier*, este produsă prin fermentare la temperatură mică (10⁰ C) și poate fi depozitată peste vară în locuri răcoroase. Producerea ei în secolul al XVI-lea a depins probabil de etajul climatic la care se afla localitatea³². În 1533, în ajunul Paștelui, municipalitatea brașoveană plătea domnului Koppány (berar?) 6 aspri pentru berea de martie: *domino Koppány pro Martia cervisia*³³. De altfel, berea de martie este pomenită și în legea din 1516, fără a se face vreo diferență între aceasta și berea produsă în restul anului!

Berea din mied, *melle cerevisia*, *mehser*, aromatizată cu diferite ierburi, dulceagă și puțin acidulată, apropiată de lichidele fermentate din fructe, precum cidrul ori fiertura din sevă de mesteacăn, a fost foarte apreciată. Faptul că această băutură a fost denumită bere, cu toate că are la bază o materie primă diferită, poate stârni controverse și de aceea nu voi lua în calcul producerea ei, cu toate că se pot identifica o serie de informații privitoare la acest fel de băutură. Mierea a fost folosită și ca aditiv, pentru creșterea procentului de alcool din bere, dar și pentru proprietățile sale de conservare. Orașul Brașov, de exemplu, cumpăra în 1533 *melle cerevisia* alături de ulei de măsline³⁴. Mursa sau berea dulce, berea din mursă de miere, *cervisio ex mulso mellis cocta*, se pare că a fost produsă în paralel cu berea din cereale, acolo unde producția de miere a permis-o, așa cum este domeniul cetății Satu Mare unde în 1573 este înregistrată o bute plină cu o astfel de bere³⁵, însă în anii buni pentru stupărit, din boștina (resturile de la scoaterea mierii din fagure) celor 284 de stupi s-au obținut 2 buți de bere de mied care s-au dat spre vânzare (în condiții de crășmărit) locuitorilor din Gerăușa și Ardusat, două localități de pe domeniu³⁶.

O chestiune aparte este aromatizarea berii cu diferite ierburi, la fel ca a vinului, și care a fost o practică frecventă. De observat faptul că plantele folosite sunt plante comune, care puteau fi găsite în fânețe sau în pădure ori chiar pe marginea drumurilor. Ele au proprietăți curative cunoscute de către cei care le foloseau, pe lângă cele gustative, multe se foloseau și în bucătărie. Același

³² Csiffáry 1999, p. 25-35, are o altă explicație pentru denumirea aceasta: Ca urmare a relațiilor franco-valone, cuvântul nostru *Marc* a intrat în maghiară, iar acesta este numele satului Márcadó, un sat în care s-a produs bere.

³³ QGSK, II, p. 305.

³⁴ QGSK, II, p. 302.

³⁵ Prodan 1968, p. 488.

³⁶ *Ibidem*, p. 510.

Thaddaeus Hajek enumeră mai multe tipuri de ierburi, dar și mixuri de condimente care ar fi putut fi adăugate în lichidul fermentat³⁷: pelinul (*Artemisia absinthium*), plantă cu frunze aromate, cu gust astringent, des folosită nu numai pentru bere ci și pentru vin; o specie de mentă, cu gust iute, pregnant, busuiocul cerbilor (*Mentha pulegium*); de la dafin (*Laurus nobilis*), plantă cu frunze veșnic verzi, aromate, s-au folosit probabil atât frunzele cât și fructele (*bacca*), dar și *Pimpinella anisum*, anasonul, cu gust plăcut, tonic, și proprietăți digestive recunoscute. Rizomii de obligeană sau de calamar (*Acorus calamus*) ori rizomii de iris, chimenul, salvia, melisa, coada șoricelului, brusturele și boabele de ienupăr sunt alte plante cu arome apreciate ce puteau fi adăugate în bere³⁸. O altă categorie de arome, mai greu de procurat, dar dorite, au fost condimentele, precum rădăcina de ghimbir (*Zingiber officinale*), cu aromă inconfundabilă, folosită și în preparatele culinare de patiserie și în Transilvania, dar și scorțișoara (*cinnamomus*), cuișoare (din familia *Caryophyllaceae*) și nucșoară (*nux moschata*), condimente scumpe, aduse de departe de negustori abili.

***Și-un bucătar cu ei la drum luase,/ să fiarbă pui cu măduvioară-n oase/
cu obligeană dres și cu boia./ Știa când berea-i bună și când ba ...***³⁹

Dacă secretele rețetei vreunui berar n-au ajuns până la mine, în schimb, o lungă listă de *tips and tricks* pentru conservarea și pentru menținerea gustului și a aromei berii provin din cartea de rețete transcrisă pentru bucătăria principesei Anna Bornemisza. Judecând după numeroasele explicații de la finalul rețetelor, identificăm în persoana celui care le-a scris, un bun cunoscător al gastronomiei renascentiste. Așa se poate observa legătura dintre fierberea și conservarea berii și bucătăria domestică. În capitolul special dedicat, „Despre bere”, primul sfat privește păstrarea gustului berii, *Cum să faci ca să păstrezi berea bună*⁴⁰. Sunt de netrecut cu vederea aceste sfaturi, mai ales că se evidențiază necesitatea cunoștințelor berarului despre proprietățile plantelor și „chimia” din butoi. În cazul în care berea își schimbă gustul, se drege cu pâine caldă de ovăz; dacă este răsuflată, se adaugă sare și apă în butoiul cu bere ori se atâră deasupra butoiului

³⁷ „Nam aut cum ipsa cervisia e coctura in coquantur simul aliquot herbule ut absinthium, caryophyllaca, pulegium, bacca Lauri, Pimpinella aut post quamiam percocta est, in vasaque insula iniicitur vasis modulus ex herbis, radicibus et aromatis; cuiusmodi est sequens pulvis, qui et saporis gratiam conciliat, simulque ad bonam corporis valetudinem facit. Sumitur zingiberis, cinnamomi, singulorum drachmae duae; radicum iridi sillyricae, calami aromatici, baccarum Lauri, singulorum drachmaina; maceris caryophyllorum, nucis moschatae, singulorum drachmadimidia” (Hagecius von Hayek 1585, p. 49).

³⁸ Desalle, Tattersall, Wynne 2019.

³⁹ Chaucer 1993, p. 37.

⁴⁰ Lakó 1983, capitolul *Azsöröl*.

o legătură de schinel⁴¹ și salvie; pentru a preveni schimbarea gustului berii un amestec de tei, frunze de nuc și pelin se poate atârna în butoi. În cazul în care berea se dă pe acrit, se fierbe din nou cu sare și cenușă (probabil leșie). O bere aromată, chiar picantă, s-ar obține dacă ar fi adăugat în același timp cu hameiul și o bucată de lemn de pin. Pinul mai este indicat și pentru conservarea gustului berii pe timpul verii. De altfel, stocarea pe timpul verii era cea mai mare problemă. Mai multe sfaturi cu referire la asta: cu un ou proaspăt de găină se sigilează berea ori se adaugă în bere legături de tarhon, dafin ori țințaură (*Centaureum bellatum*). Pentru a face berea mai bună și mai proaspătă, leșia (cenușa de lemn fiartă în apă) de mesteacăn este indicată a se amesteca în butoi. Poate cea mai interesantă idee este aceea a unei beri cu gust de vin, având pentru asta o soluție simplă: dacă pui berea în butoiul în care a stat vinul!

Dacă folosirea apei pentru băut ori pentru realizarea bucatelor nu era indicată, o supă de bere sau un sos cu bere puteau fi făcute cu succes. De altfel, este o supă specifică nu numai Transilvaniei, ci centrului și estului Europei, căci în Polonia, dar și în Croația, o supă cu gălbenuș de ou și brânză dresă cu bere este atestată încă de la finalul secolului al XIV-lea sub denumirea de *caseata*⁴². O supă cu bere, după o rețetă dintr-o carte de rețete transilvăneană de la finalul secolului al XVII, indică faptul că bucătăria zonei nu este mult diferită de cea poloneză⁴³: „Pune berea la fiert până dă în clocot. Sparge într-un vas unul sau două ouă, amestecă-le bine cu bere rece, apoi subțiază cu bere caldă. Pune sare și servește presărând amestecul cu cuburi de pâine tăiate din felii de pâine prăjită în unt. Dacă vrei, în loc de ouă pune smântână. Dacă berea e prea oțetoasă, drege-o cu apă”. Sau, în varianta simplă, fără ouă, în cadrul unei alte rețete numită „Pâine cu bere”: „Pune bere într-o oală și mai adaugă și miere. Lasă să se încălzească bine. Pune piper. Așază pâine prăjită într-un castron și toarnă peste ea. Du la masă”⁴⁴. O rețetă similară, dar mai elegantă, cu șofran, piper și unt, se găsea și la curtea nobililor Zrinyi din Csakornya (azi în Croația) precum și un sos dres cu bere acră și smântână⁴⁵.

Fiecare om poate fi propriul său berar: producătorii

Fiecare om poate să fiarbă bere este o sintagmă ce trimite cercetătorul într-o lungă expediție care nu ar avea decât rezultate minime. Producția casnică de bere este dificil de surprins deoarece, în mod similar produselor gastronomice, cu cât a fost mai delicioasă, cu atât a dispărut mai repede și, dimpotrivă, dacă n-a fost apreciată, berea proastă, oțetită ori cu gust ciudat, s-a

⁴¹ În text magh: pápafű, pop. schinel, șofran sălbatic; științific: *Cnicus benedictus*.

⁴² Dembinska 1999, p. 159.

⁴³ Lukács 2019, p. 171.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 201.

⁴⁵ Király, Kovács 1981, p. 199.

aruncat. În schimb, centrele urbane ori nobilii care au investit în astfel de activități, au păstrat destule informații în documentele lor. La Brașov, la Bistrița, la Rodna, la Bran, Codlea, la Cluj, la Alba Iulia și Oradea registrele și protocoalele orașelor au păstrat asemenea date, atât pentru cumpărăturile de bere cât și pentru producerea ei. Domeniile mănăstirilor, dar și domeniile fiscale au avut profit dintr-o astfel de investiție, dar și centrele urbane.

Fără a se fi conturat o breaslă a meșterilor berari în Transilvania secolelor XVI-XVII, ei se folosesc prea bine de apetitul tuturor pentru o băutură aromată. De la mijlocul secolului al XII-lea se regăsesc primele date despre fierbătorii de bere pe teritoriul Transilvaniei. Regele Ștefan al III-lea înzestra în 1169 mănăstirea Sâniob, din comitatul Bihor, întemeiată de către regele Ladislau cel Sfânt, alături de alte familii de meseriași, și cu trei berari cu familiile lor, *tres domus braxatorum*⁴⁶. Îi regăsim după nume în registrele orașelor, după renume în scrisorile principilor, așa cum se observă la maeștrii berari bistrițeni. Desigur, pentru că s-a presupus că populația cu cel mai mare apetit pentru bere au fost sașii, în această zonă regăsim mai mulți berari, însă nu deține exclusivitatea. Un Iacob *braxator* din comitatul Cluj, de la Cristiș⁴⁷, în 1369 a rămas în istorie pentru cu totul altceva decât pentru fierberea berii.

Pe de altă parte, berarii s-au înscris între orașenii de vază, unii au făcut, probabil, averi frumoase. Se înscriu între meșteșugari, își fac un rost bun, își căsătoresc fiicele cu membri ai patriciatului urban. Este cunoscut faptul că meșteșugarii au făcut parte din elita administrativă a orașelor, fiind membri ai consiliului urban, precum Peter Brewer, jurat al orașului Bistrița la 1454⁴⁸. O comunitate specială în care intră berarii sunt confreriile, așa cum era cea Rozacruciană la Bistrița, o formulă specială de devoțiune. Poate fi un exemplu familia berarului Benedict din Bistrița, care, de altfel, se număra printre locuitorii înstăriți ai orașului⁴⁹. Între anii 1525 și 1531, atât fiica berarului Benedict, Katherina (Katherina Benedic *byrbrayers tochter*) cât și soția, Katherina dy Benedic Byrbrayerin sunt membre ale acestei confrerii⁵⁰. În Bistrița, cunoscuții meșteri berari, solicitați atât de către voievozii moldoveni cât și de către nobilii transilvăneni, se pot număra de la finalul secolului al XV-lea, când socotelile orașului îi menționează cu numele. Berarul Sigismund aprovizionează cu bere orașul timp de mai mulți ani, cel puțin între 1486 și

⁴⁶ DIR C, I, doc. 10.

⁴⁷ DRH C, XII, doc. 139: în cadrul procesului de crimă al abatelui Pavel, fiul lui Chuey de la Conventul de Cluj-Mănăstur, între cei acuzați, se află și acest Iacobus *braxator*, împreună cu alți manufacturieri, Andrei morarul, Nicolae blănarul, Martin decoratorul.

⁴⁸ Gündisch 1976, p. 183.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 187.

⁵⁰ Gross 2014, p. 111.

1488, și alături de el butnarii și, probabil, ceilalți meșteșugari care puteau avea vreun rol în producerea berii⁵¹.

Dorința de a consuma o băutură plăcută a fost însă de departe cea mai bună reclamă pentru meșterii bistrițeni. A avea la curte un meșter berar priceput a echivalat cu satisfacerea permanentă a unei necesități. Mai aproape sau mai departe, berarii au călătorit acolo unde au avut de fierț malț. Îi regăsim pe meșterii bistrițeni plecând la curtea lui Alexandru vodă Lăpușneanu care a cerut consiliului urban cel puțin în două rânduri, în 1560 și 1567, să-i trimită doi meșteri berari care să știe a fierbe bere bună: „tandem duos magistros qui ceravisiam bonam coquere noverint (...), nobis mittant, ut pro gustu nostri ipsius aliquantulum ceravisie nobis coqueant et cicius, negociis suis perfectis, bene persolutos dimitemus”⁵². Mai mult, din scrisoarea din 1560 reiese că voievodul știa că la Bistrița erau meșteri care puneau în bere ierburi care dădeau băuturii gust mai plăcut⁵³. Nu putem decât specula dacă nu cumva Alexandru vodă lua în calcul și proprietățile curative ale *coktailului* de plante adăugate în bere. Se producea bere și în localitățile din apropierea Bistriței, chiar cu rezultate economice profitabile, căci în 1520, regele Ludovic II acorda orașului Rodna dreptul de a vinde vin, dar și bere, cu condiția să reînceapă lucrul la mine⁵⁴.

În orașele săsești numărul celor care fierbeau bere și plăteau o taxă pentru asta, crește de la un veac la altul. Atelierele sunt dispuse aproape în toate cartierele, cel puțin la Brașov: *infra portam descendendo* avea atelier Piter byrbrewer în 1485 pentru care plătea taxă 1 florin⁵⁵, dar și Symon byrbrewer care plătea doar 35 de aspri⁵⁶; în zona orașului vechi, *dald stat*, Merten byrbrewer plătea în 1492, 5 dinari pentru afacerea lui⁵⁷. În cvartalul Catherina, Lux birbrewer, dyluxen, ani la rând, din 1489 și până în 1496, plătește orașului aceeași sumă ca taxă, 1 florin și jumătate⁵⁸. În 1494, în cartier mai locuiesc deja

⁵¹ MNL OL DF 283324, Beszterce város éskerületszámadások: În 1486, berarul Sigismund primea pentru berea fiartă 27 de florini și 14 dinari: „Item feria secunda ante Thome Apostoli Sigismundus braxator cervisie assignavit fl. 27. d. 14” (f. 2); în anul următor, o altă mențiune în registrul orașului: „Item die Sancti Valentini martyris factum eadem magistro Sigismundo braxatori ipercepti fl. 27 d. 26”; în primăvara aceluiși an: „Item feria secunda post Palmaris susceptis de cervisia fl. 8 d. 33; item sabbato in pro festo Penthecostes a magistro Sigismundo emptis cerevisie fl. 20 d. 15” (f. 3). În 1488: „Item in vigilia Corporis Christi perceptis a magistro Sigismundo braxe cerevisiales fl. 5 d. 19” (f. 9).

⁵² Iorga 1911, p. 623.

⁵³ *Ibidem*, p. 557.

⁵⁴ SJAN, CJ, POB, seria 1, nr. 595.

⁵⁵ QGSK, II, p. 618.

⁵⁶ QGSK, II, p. 623.

⁵⁷ QGSK, II, p. 693.

⁵⁸ QGSK, II, p. 729.

doi berari, Petru și Nicolae, iar *infra portam*, între timp, în locul berarului Nicolae, se mutase Emeric⁵⁹.

Nu numai la Brașov, ci și la Codlea și la Bran, fiertul berii este o activitate cunoscută. Există și condiții propice, și consumatori. Pe la 1659, „la Brașov, totul este ieftin; vița de vie nu crește aici; locuitorii fierb mied și pregătesc bere din grâu și orz (...), iar orășenii trăiesc din meserii, comerț și cârciumărit”, la Codlea, „berea este bună, făcută din grâu”⁶⁰. De altfel, târgul Codlea „este vestit pentru biserica lui bine întărită și pentru berea sa”⁶¹.

Veniturile berii pentru nevoiași la Cluj

Mergând spre nord, în mediul urban clujean, preponderent maghiar, fierberea berii și consumul ei aduceau venituri suficient de consistente încât să susțină proiecte sociale, căci aici comunitatea urbană este interesată și de susținerea sărăcimii, a bolnavilor și a celor care deveneau rezidenții celor două spitale ale orașului, Sfânta Elizabetha și Sfântul Duh. Consiliul orașului stabilea, spre finalul veacului al XVI-lea, ca toate veniturile provenite și din fierberea berii să fie alocate în beneficiul săracilor care-și duceau zilele în oraș⁶². De altfel, cele două instituții de caritate, au avut proprietăți și facilități care le-au permis creșterea veniturilor, printre care și fierberea berii. Încă din 1557, o grădină din afara zidurilor, iazul Halas, veniturile brutăriei și o parte a satului Mera, lângă oraș, reveneau Sfintei Elizabetha⁶³. În 1577, administrarea și veniturile atelierului de bere –*serfőzőház*– erau canalizate tot către Spitalul Sf. Elizabetha⁶⁴. În mod similar, veniturile unei vii, a două brutării și mai multe fânețe în jurul orașului revin spitalului Sf. Duh⁶⁵. Aceste facilități au transformat cele două spitale în adevărate societăți caritabile care se susțineau din propriile venituri. Între mai și iulie 1634, cel care conducea spitalul Sf. Elizabetha, primea 220 de florini din vânzarea berii. Poate sumele aduse de producerea berii l-au determinat pe acest personaj ca în același an să investească în (re?)construirea unui atelier de fiert bere, achiziționând scânduri, căldarea de fiert bere, dar și cele necesare dotării atelierului: 3 căzi vechi și 2 mici; alte 15 butoaie (mici?) și căzi de stejar, ciubere mari și mici. Toată vara anului 1634, timp de două luni și o săptămână, meșterul berar cu cei patru oameni ai săi au lucrat la atelierul de fiert bere al spitalului, fiind întreținuți cu mâncare și

⁵⁹ QGSK, II, p. 761.

⁶⁰ CȘTR, V, p. 588: Conrad Iacob Hildebrandt este pastorul care însoțește solia suedeză în Transilvania, în anul 1656.

⁶¹ CȘTR, V, p. 51.

⁶² Jakab 1888, p. 221.

⁶³ *Ibidem*, p. 92.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 282.

⁶⁵ Rűsz-Fogarasi 2012.

băutură, după înțelegere⁶⁶. Luând în considerare cumpărăturile de cereale, adică orz și ovăz, putem presupune că urma să fie produsă o bere neagră. Acest monopol al producerii berii, nu se schimbă în oraș timp de două secole. Chiar și atunci când berarii din oraș au solicitat schimbarea obiceiului, așa cum face berarul Márton Seres, consiliul se opune, determinându-l pe berar să solicite chiar principelui acordarea posibilității de a-și vinde berea în oraș⁶⁷. Este astfel posibil ca un veac mai târziu, în 1656, singurul loc din zona Clujului unde se putea găsi bere bună să fi fost „internatul” catolic din Mănăstur, așa cum își amintește pastorul Conrad Jacob Hildebrandt⁶⁸?

Novum domum braxatorium la Satu Mare

Mult mai în nord, la Satu Mare, producerea berii poate fi documentată atât în ceea ce privește tehnologia producerii cât și consumul de bere. Domeniul avea acces la râul Someș, avea suficiente rezerve de lemn și climă favorabilă pentru cultivarea hameiului⁶⁹. Urmărind registrele de cheltuieli ale anilor 1569-1572, am asistat la punerea pe picioare a unei adevărate „ferme” de bere: repararea căldării mari de aramă în care se fierbe berea de către un neamț (în 1569), repararea picioarelor mari de fier pe care se așază căldarea, repararea tablelor de aramă de la căldare, iar începând din 1570, renovarea clădirii atelierului de fiert bere, cumpărarea de scânduri pentru *novum domum braxatorium*, înființarea unei culturi de hamei și angajarea unui om care să se ocupe doar cu aceasta, cooptarea unor meșteri berari suficient de buni încât să fiarbă bere excelentă, investiția în elemente conexe, adică procurarea lemnului, a pânzei pentru saci, a cânepii pentru frânghii. Toate acestea sugerează existența unui atelier pentru fiert bere pe domeniul cetății și înainte de anul 1569, însă care pare să fi fost lăsat să se ruineze.

Dintre toate cele necesare producerii berii, resursa umană rămâne cea mai importantă. Provizorul de la Satu Mare adusese meșteri nemți să pună pe picioare atelierul de bere, iar existența unui *magistrum braxatorium* în persoana lui Albert Wythko a fost esențială. El își primea salariul pentru anul 1569, dar și pentru 1570, în sumă de 35 de florini⁷⁰. Săptămânal, timp de aproape 5 luni, berarul Wythko, împreună cu ajutoarele sale, au lucrat la această *domo cervisiali* și au fost hrăniți pe cheltuiala cetății. Nu putea lucra singur, cazanele și căldările sunt grele, trebuie manipulate, cerealele și sladul la fel. Avea o echipă la cetatea de la Satu Mare, mai multe ajutoare erau plătite cu 17 florini pentru un an de

⁶⁶ Márton 2010, p. 458.

⁶⁷ Flóra 2014.

⁶⁸ CSȚR, V, p. 159.

⁶⁹ Întreaga informație referitoare la inventarul domeniului cetății Satu Mare se regăsește la Prodan 1968, p. 375 sqq.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 386.

muncă: Adam, Ioan, Sebastian, Bartolomeu, Petru. Cheltuielile secundare cu personalul de la casa berii ating sume consistente: numai banii pentru carne *pro braxatoribus*, de la 30 decembrie 1570, când vin aceștia pe domeniu, și până în 18 mai 1572, *in domo cervisiali*, săptămânal 24 de dinari, în total 20 florini și 58 de dinari⁷¹! O întreagă armată de meseriași sunt plătiți pentru munca efectuată la casa berăriei, dulgherii (*carpentariorum*) ori zidarii (*muratorum*) care au lucrat la uscătoria de malț, clădire cu scop special făcută nouă, căci la hambar, *domo annonaria*, mai exista un loc special pentru uscarea malțului. Apoi vârarului italian și căldărarilor, alți bani! Atelierul pentru fiert bere avea o clădire cu scop special, *novum domum braxatorium*, construită de doi meșteri care au fost plătiți cu 35 de florini, bani în mână, 4 florini pentru haine și, pe lângă salariu, și cu 3 găleți de grâu⁷². Vasele necesare erau puține, dar, datorită dimensiunii lor, trebuiau făcute la fața locului, așa că au fost aduși doi meșteri germani care au făcut butoiul mare pentru berărie și care au primit două găleți de grâu și două de făină. Căldarea cea mare de aramă pentru fiert bere a fost cumpărată de la Eperjes, împreună cu alte ustensile de berărie, contra sumei de 180 de florini. Pe lângă căldarea de fiert, la 1570 berăria mai avea și două butoaie mai mari și alte zece mici.

Alături de cereale, pentru a fierbe bere, este nevoie de lemn, mult lemn. În același an, din februarie și până în iulie, lemnarii care lucrau la atelierul de bere au primit 25 de slănini întregi și 2 putini de brânză⁷³. Și apa, ca ingredient necesar la fiertul berii, trebuie adusă la atelier. De aceea, *domus braxatoriae* construită în curtea provizoratului⁷⁴, poate fi localizată destul de aproape de râul Someș. Din mai multe cumpărături de cânepă, unele sunt destinate berăriei să facă funii pentru a trage apa pentru bere.

Înființarea unei culturi de hamei indică faptul că meșterul Wythko avea cunoștințe temeinice în ceea ce privește producerea berii. Dacă în anul 1569, hameiul cumpărat (*emptio lupuli*) este în valoare de 152 florini, administratorul cetății, Melchior Saurer achiziționând hamei din trei locații diferite, de la Ardud (20 km depărtare), din Leutschau (astăzi Levoča, Slovacia), și de la un anume Gheorghe Merchynger (de 100 de florini), în anul următor apare pe lista de slujbași ai cetății un *lupulario*, o persoană care se ocupa de cultivarea hameiului într-o *grădină de hamei* de pe malul Someșului și care avea 20 de florini salariu. De asemenea, un alt teren a fost destinat cultivării cu hamei la Ardusat, lucrat probabil de iobagii de acolo, dar și la Ardud. Deja la 30 martie 1571, Martin Rompfer era plătit pentru plantarea hameiului, când nu aveau încă un om pentru această lucrare. Hameiul a găsit condiții bune de cultivare în zonă, căci în 1573

⁷¹ *Ibidem*, p. 416.

⁷² *Ibidem*, p. 391.

⁷³ *Ibidem*, p. 401.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 407.

din grădina de lângă Someș se adunau 5 gălete de Cașovia de boboci, din pertinențele Ardușului 19 gălete⁷⁵.

Odată încheiată construirea casei de bere în luna iulie, căldarea cea mare a fost pusă la foc. Dacă ar fi să socotesc câtă bere a fost produsă în casa de bere de la cetatea Satu Mare, ar trebui să iau în considerare și cât de mult hamei a fost cumpărat. Un posibil calcul poate fi făcut pentru anul 1570 când au fost achiziționate 100 de găleți în aprilie, 19 găleți în august și alte 62 găleți în decembrie, în total 181 de găleți (1 găleată de Cașovia = 83 litri). Știind că hameiul adăugat la un cazan nu trebuie să fie în cantități mari, putem presupune că fabrica de bere din cetate a produs o cantitate incredibilă de bere! Casa de bere de la Satu Mare a produs probabil o perioadă lungă de timp, dar documentele care fac referire la acestea nu sunt disponibile. Destul să spunem că o asemenea inițiativă necesita întreținere constantă și meșteri buni, lucru vizibil și numai prin prisma faptului că în 1572 căldarea mare cumpărată de la Eperjes trebuia reparată!

Domeniul princiar de la Făgăraș este un alt mare producător de bere, pentru consumul propriu. Mai ales principesa Anna Bornemisza lucrează intens la gospodărirea și administrarea domeniului. Provizorul Șorban Talab de Săsciori primea la 1676 instrucțiuni clare cu privire la fierberea berii și folosirea rațională a acesteia ca să nu se risipească. Să fiarbă bere din slăd de grâu, ovăz și de secară⁷⁶. Casa de fiert berea de la Porumbac, aflată în apropierea curților, era construită din scânduri de lemn de fag prinse cu cuie de lemn, cu o ușă de lemn. Și aici, ca la Satu Mare, se află căldarea mare, de fiert, de 10 urne și o căldare mică de răcire, de doar 2 urne. Un filtru (strecurătoare?) pentru strecurarea hameiului, dar și câteva ciubere și vase mai mici, tot instrumentarul berarului⁷⁷!

Pe la 1637, la cetate, un meșter, iobagul Ztoyan Oloyner din Comana de Jos, servea drept berar la curte însă fără să fie scutit de cens⁷⁸, probabil pe același principiu care apare și la 1672: atunci când fierb bere pentru noi (adică pentru cetate), berarilor li se cuvin 4 țipăi (pânișoare), ½ libră de brânză și o lumânare pe zi⁷⁹. Spre diferență de celelalte domenii, aici se fierbe bere și din slăd de secară, pe lângă cel de ovăz ori din amestec. O imagine a producției de bere, poate fi conturată și din rezervele de slăd:

Anul	Grâu în gălete	Orz în gălete	Ovăz în gălete	Secară în gălete	Hamei în căble
1669			29		30
1673	30			15	

⁷⁵ *Ibidem*, p. 486.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 832.

⁷⁷ Prodan 1970, p. 970.

⁷⁸ MNL OL E 156/a, fasc. 10, nr. 63/a, f. 1.

⁷⁹ Prodan 1970, p. 894.

1674		3	40	20	
1676				128	
1677	12		50		
1680	6	15	45		

În același secol al XVI-lea, registrele unui alt mare domeniu transilvănean evidențiază însemnătatea producerii berii. Registrul de cheltuieli al curții episcopale de la Alba Iulia⁸⁰ din timpul episcopatului lui Vardai Ferenc, redactat de către provizorul acestuia Szentmihályi Tamás, denotă atât atitudinea episcopului față de cultura renascentistă, dar și față de ceea ce înseamnă beneficiile economiei domeniiale⁸¹. Pentru lunile februarie-august ale anului 1520, cheltuielile expun o curte luxoasă, rafinată din punct de vedere gastronomic care achiziționa cuișoare, șofran și piper, dar și pește sărat de la Brașov precum și o bucătărie solicitantă financiar⁸². În ceea ce privește producerea berii la curtea episcopală, se sugerează existența unui atelier de fiert bere sau, acum înființarea unuia, dacă avem în vedere o serie de cumpărături din lunile mai-august. Pentru că ovăzul produs pe domeniu era insuficient, în luna mai se cumpărau 122 de găleți orz și ovăz pentru fiert bere în valoare de 13 florini și 48 de dinari. Nici hamei nu se cultiva, astfel, concomitent, se cumpără și hamei de 92 de dinari. Erau aduși doi meșteri secui dogari pentru a face 16 buți de bere, în valoare de 7 florini și 58 de dinari, legate cu cercuri de fier, lucru care a costat în plus⁸³. În luna august, pentru legătura de fier a altui butoi de bere, *pro ligatura unius dolii pro cervisia*, s-au plătit 4 dinari⁸⁴. Nu se regăsește însă vreun meșter berar ori existența de sine stătătoare a vreunei case de bere...

De gustibus non est disputandum!

Să lăsăm producătorii să transforme malțul în savoare și să ne întoarcem privirea către consumatori. Berea fiartă în martie trebuia să țină până târziu, iar în iunie era momentul cel mai bun pentru a fi consumată⁸⁵: „Menso iunio cotidie de aqua frigida calicem bibe ieunus, cervisiam nec vinum bibas, lac coctum et calidum bibe, sinape usita, salviam et savinam bibe, quia cerebrum humeros producit”. Ce gust trebuia să aibă berea în iunie, rămâne la latitudinea fiecăruia

⁸⁰ Lukcsics 1931.

⁸¹ Cel mai recent material privitor la viața episcopului și la începutul carierei sale ca episcop al Transilvaniei, este cel al lui Mihai Kovacs (Kovacs 2019, p. 175-182); în timpul episcopatului lui Francisc Varday veniturile episcopiei sunt estimate în 1523 la 20.000 de florini (Prodan 1968, p. 54).

⁸² Lukcsics 1931, p. 382.

⁸³ *Ibidem*, p. 396: Item pro cervisiafeciemere avene cub. Et ordeii LXXII, pro fl. XIII, d. 48; Item pro eademcervisiacomloemere faci fl. III den. 92. Item quibusdam duobus siculis pro braxanda cervisia cum vasis XVI dedi pro labore ...fl. VII, den. LVIII; Item pro ligatura vasorum VIII den. 90.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 417.

⁸⁵ Rapaics 1934, p. 10.

degustător. Toleranța la gustul berii transilvănene a fost inegală, și se evidențiază în funcție de consumator, dar și de experiența sa anterioară: transilvănenii „nu se prea pricep la pregătirea berii, de aceea berea lor, de cele mai multe ori, e lipsită de gust, este tulbure, nefiltrată și, deci, nesănătoasă”⁸⁶. Că Frölich n-a băut o bere bună, după gustul său, este cât se poate de adevărat, însă, cum am văzut, instrumentarul din ateliere și ingredientele au fost cât se poate de bune. Berea se consumă în cantități mari chiar și de către preoții catolici. Părintele Possevino observa cu dezamăgire faptul că în secuime, preoții catolici „cei mai neluminați” „s-au datat beției pe care au deprins-o bând bere, băutura obișnuită în acele locuri”⁸⁷. Din toate sursele documentare rezultă că principalii beneficiari ai atelierelor de bere sunt cei angajați pentru diferite activități în slujba orașului sau a domeniului. O altă parte a producției însă a fost dată pentru a fi vândută în cârciumă. Berea s-a consumat cu eitelul (=1 cupă=1,35 litri⁸⁸), iar prețurile nu diferă prea mult de la un veac la altul ori de la o localitate la alta, astfel că o cupă de bere s-ar fi putut bea la Cluj cu 1-2 dinari/cupă,⁸⁹ și cu 3 dinari la Făgăraș, servită din borcane de sticlă⁹⁰.

Pitarul lui Ștefan Báthory are în plata sa, pe lângă cazare și masa asigurată, o anumită cantitate de bere⁹¹, dar și pe domeniile princiare, fiscale, cei care au convenție, primesc adesea în cadrul plății bere. Din registrele contabile ale orașului Brașov, se pot identifica categoriile de consumatori de bere, cel puțin în urma muncii prestate pentru oraș, și-i putem trece în revistă atât pe meșteri cât și pe țigani ori pe românii care lucrează în contul orașului. În anul 1523, ceasornicarul George din Sighișoara primea un vas de bere în valoare de 3 florini⁹². În anul 1526, lui Ștefan cărmădarul, pentru a-i fi plătite cele 14500 de cărămizi, i s-a dat și bere în valoare de 6 florini și 25 de aspri⁹³. Numai cu ocazia Crăciunului din anul 1516 (dar și în anii anteriori) s-a plătit de două ori pentru oraș bere în valoare de 46 florini și 17 aspri și apoi în valoare de 13 florini și 13 aspri⁹⁴. Tot registrele orașenești au păstrat urmele economice ale construirii cetății Brașovului. În acești ani, s-au fiert probabil mii de litri de bere pentru muncitorii angajați pentru diferite sarcini, săparea și întreținerea șanțurilor și a curățeniei, pentru cei care munceau pământul orașului, artizanii ori țiganii. În vara anului 1526, săpătorii și spălătorii au primit de la oraș, pentru a se răcori,

⁸⁶ CSȚR, V, p. 46.

⁸⁷ CSȚR, II, p. 568.

⁸⁸ Stoicescu 1971, p. 178.

⁸⁹ Goldenberg 1958, p. 161.

⁹⁰ Prodan 1970, p. 832.

⁹¹ Veress 1918, p. 7.

⁹² QGSK, I, p. 487: Item magistro Georgio factori horologii in Segeswar ad rationem pro uno vase cervisiae fluor. 3.

⁹³ QGSK, I, p. 670.

⁹⁴ QGSK, I, p. 211-212.

bere și vin în valoare de 13 aspri⁹⁵. Și ȝigani care au făcut tunuri pentru oraș în primăvara anului 1528 au primit bere, probabil atunci când le-au predat, dar și cei care au ajutat la punerea lor pe poziții⁹⁶. Tot atunci, aurarii care au înfrumusețat turnurile cetății au băut bere de 4 aspri⁹⁷. În 1532, vilicul Jacob Hyrser plăti bere pentru cei care demolaseră o casă⁹⁸. Cu toate acestea, producția locală nu acoperea necesarul de bere, dacă luăm în considerare berea din Bulgaria sau cea din Plumenaw menționată în aceleași registre⁹⁹.

O categorie însemnată de consumatori de bere trebuie să fi fost și soldații sau mercenarii aflați în campanie, care primeau, alături de celelalte alimente, și băutură, așa cum primeau pedestrașii aflați în slujba regelui Ștefan Báthory, în 1583¹⁰⁰.

Slujbași, muncitori, preoți, dar și soldați și oaspeți de seamă beau bere. În vara anului 1534, vilicul orașului Brașov trimitea pentru masa lui Ștefan Maylath, atunci când acesta se afla în apropierea orașului, găini, un vițel de lapte, găște, vin, dar și bere. Dacă pentru toate celelalte se specifică cantitățile, s-ar părea că berea nu a mai fost necesar să fie contabilizată¹⁰¹. Și voievodului Țării Românești îi erau trimise de la Bran în 1520, 66 de măsuri de bere, *octavis cerevisiae*¹⁰². În 1529, vilicul Johannes Fux asigura călugărului franciscan Dominic 2 urne de bere¹⁰³.

Comercializarea berii a adus un profit îndestulător centrelor urbane care au avut meșteri care să facă o astfel de activitate. Registrul de intrări al orașului Brașov pentru 10 ani poate fi un bun indicator economic al profitului provenit din fierberea berii ori din taxele aplicate berarilor. Se poate observa o dublare a veniturilor pe parcursul unui deceniu, de la 5 florini și 10 aspri în 1541 la 12 florini și 9 aspri în 1550.

Într-atât de răspândită trebuie să fi fost fierberea berii în oraș, încât doi membri ai magistratului se ocupau cu colectarea taxei de la berari. Registrul de venituri și cheltuieli al Brașovului menționează în mai multe rânduri o categorie aparte de slujbași ai orașului, probabil aleși dintre membrii consiliului orașului, care se ocupau cu strângerea taxelor de pe urma fabricării berii, *bierbesorger*. La 23 decembrie 1516 celor doi *exactores cervisiae superius civitatem*, Andrei și

⁹⁵ QGSK II, p. 11.

⁹⁶ QGSK II, p. 60: Item Egyptiis pro cervisia pro eo, quod bombardas se duxerunt et fabricaverunt 6 asp.; p. 134.

⁹⁷ QGSK II, p. 65.

⁹⁸ QGSK II, p. 240.

⁹⁹ QGSK, I, p. 191.

¹⁰⁰ Veress 1918, p. 190: „In Mikuszowicze pro panibus, cervisia, in distributionem officialibus tum temporis penes Mtem Regiam existentibus peditibus Hungaris pro lardo distributi fl. 19/II”.

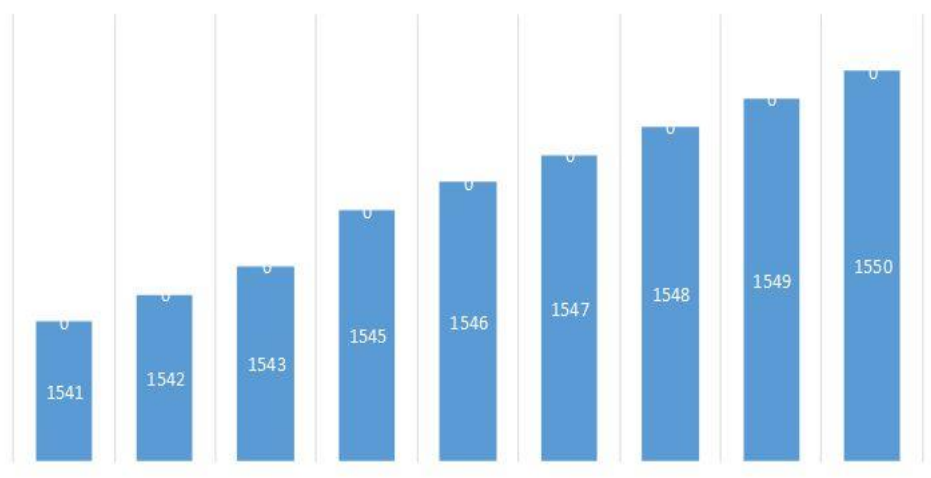
¹⁰¹ QGSK II, p. 359.

¹⁰² QGSK I, p. 279.

¹⁰³ QGSK II, p. 157.

Matei Buchels, li s-au dat pentru băut 2 florini¹⁰⁴. Inspectorii de bere, *bierherrn*, continuă să-și exercite atribuțiile și în secolul următor, căci în noiembrie-decembrie 1613, herr Anthonius Söller și herr Paulus Benknerus precum și Cristoph Greysingen sunt trecuți în registrul de venituri al orașului¹⁰⁵.

VENITURI DIN BERE LA BRAȘOV 1541-1550

Vizita regelui, a reginei, a principelui sau a principesei într-un anumit oraș, însemna pentru municipalitate o grijă financiară suplimentară, în special privitoare la cheltuielile alimentare. Onoarea unei astfel de vizite a avut-o orașul Sibiu în august 1494, când regele Vladislav II și curtea acestuia sosea în oraș. Un registru de 8 pagini informează asupra cheltuielilor aferente meselor regelui. Alături de alimentele strict necesare, precum slănini, mazăre, viței, oi, ouă, porci, oțet, ceară, apă sau făină, se adăuga și o cumpărătură de bere și de malț de la un anume Petrasko (berar?), 24 de urne și 3 eitel pentru 2 florini: „Item Petrasko dedit cervisiam urnas numero 24 octavas 3, pro florenis 2; Item dedit schmaltz pro fluor. 0 de. 8.”¹⁰⁶. Și în 1479, Petru Gereb de Wyngarth, voievodul Transilvaniei, solicita magistratului orașului Brașov, provizii pentru cetatea Bran. În lista cu cele necesare, pe lângă făină și animale pentru carne, nu lipsea nici berea: „pro necessitate castri prefati ac gentium utensione sex vasa cerevisiarum et sex pecora ac viginti cubulos farine ad castrum administrare debeatis”¹⁰⁷.

¹⁰⁴ QGSK I, p. 211-212.

¹⁰⁵ QGSK V, p. 483, 536.

¹⁰⁶ Vlaicu, Constantinescu, Ghibu, Feneșan 2003, p. 137.

¹⁰⁷ Gündisch 1991, doc. 4300.

Faptul că nu regăsim bere în listele de provizii, ci doar slad, ne determină să conștientizăm perisabilitatea ei, fapt evidențiat și de sfaturile din cartea de rețete a Annei Bornemisza. Un garant al calității produsului pare să fi fost chiar consiliul orășenesc, așa cum dovedesc informațiile din două scrisori, ambele adresate judei orașului Bistrița. În 1569, nobilul Benedict Bornemisza, într-o duminică, poate după masa de prânz, era nemulțumit de berea fiartă de berarul din Bistrița pe care îl angajase. În consecință, cerea judei Bistriței să-l oblige pe berar să-și ia înapoi berea și să fiarbă alta ori să dea banii înapoi¹⁰⁸. În aceeași ordine de idei, a calității produselor, dar și a testării gustului berii, provizorul cetății Șieu, Lucas Horváth, se interesa la judele primar al orașului Bistrița, Caspar Budaki, în primăvara anului 1577. Povestea provizorul cum că s-a cumpărat din porunca principelui, (Cristofor Báthory, n. a.) de la berarul Fabian (probabil bistrițean) un butoi de bere de 9 găleți, dar, pentru a fi sigur că-i place, îl ruga pe jude să-i trimită o sticlă¹⁰⁹ pentru degustare. Provizorul avea știință însă și de un alt berar, de la care cumpărase și altă dată, Almadi Gaspar. Astfel, îl ruga pe Budaki să încerce la Almadi, poate are bere mai bună, să-i trimită 16-20 de găleți¹¹⁰.

Întrunirea Adunării generale a Transilvaniei a însemnat întotdeauna aducerea împreună a unui număr destul de mare de persoane, și, în consecință, cheltuieli alimentare suplimentare. În primăvara anului 1588, Pongrácz Sennyey trimitea o scrisoare soției sale, Anna Dobszay, în care o ruga să trimită la Aiud, unde urma să se țină Adunarea Țării, un butoi cu bere, *egy hardoczka sertis*¹¹¹. În aprilie 1620, nobilii din comitatul Turda desemnați să participe la Adunarea generală a țării de la Alba Iulia, urmau să beneficieze de victualii, prin hotărârea adunării comitatului, astfel: pâine, carne de porc și de pasăre, două măsuri de vin, dar și patru măsuri de bere, precum și ovăz pentru caii lor¹¹². Pentru adunarea de la Sighișoara din 1676, se fierseseră la curtea princiară de la Comana, 36 de gălele de slad de ovăz amestecat cu grâu din care au rezultat 160 de vedre de bere¹¹³.

Valențele economice ale producerii berii se întrevăd în urbariile domeniilor și în registrele orașelor. La începutul secolului al XVI-lea, de exemplu, pe marele domeniu al Hunedoarei, în pertinențele Mănăsturului, locuitorii trebuie să dea stăpânului la Paște, așa cum era obiceiul, un dinar pentru

¹⁰⁸ SJAN CJ, POB, seria I, nr. 3311.

¹⁰⁹ Sticlele „de pivniță” sau pentru băut, așa cum au fost descoperite arheologic la Sibiu, sunt destul de comune, fiind posibil ca provizorul să facă referire la o astfel de sticlă (Fulga, Munteanu-Beșliu 1997, p. 67).

¹¹⁰ SJAN CJ, POB, seria I, nr. 4101.

¹¹¹ SJAN CJ, Sennyey, f. 101.

¹¹² Dáné 2009, p. 152: „két ejtel bort, az mellé négy – négy ejtel sert.”

¹¹³ Prodan 1970, p. 74.

bere (adică în loc de bere, căci probabil, nu produceau) alături de celelalte obișnuite: o pogace, 3 ouă și o pintă de vin¹¹⁴. Crâșmăritul berii este o activitate profitabilă însă nu atât de evidențiată documentar precum acela al vinului. De altfel, pe puține domenii s-au plătit de către locuitori taxe pentru bere, așa cum s-au plătit pentru vin. Totuși, atunci când la curte sau pe domeniu s-a produs bere, stăpânul a dat-o spre crâșmărit locuitorilor. La Satu Mare în 1571, deci în anul cu o producție mai mare de bere, erau date spre vânzare 742 de vedre și $\frac{3}{4}$, adică peste 9500 de litri de bere¹¹⁵, cu 64 de dinari vadră, adică aproape 5 dinari/litru.

Bibere humanum est!

Consumul și producerea berii în Transilvania secolelor XVI-XVII, ca și în secolele de dinainte, pot fi reconstituite fragmentar, cu datele de azi, mai ales documentar și mai puțin din punct de vedere material, arheologic¹¹⁶. Varietățile regionale de bere nu se pot identifica, precum nici posibilia (mulți) producători casnici. În ciuda *patternului* clasic nord-sud sau a celui social în ceea ce privește consumul berii, în Transilvania se regăsesc producători și consumatori și în nord și în sud, și pe marile domenii, dar și în satele mici. În ceea ce privește malțul, cel mai folosit pare să fi fost cel de ovăz și secară, chestiune care se poate datora și climei, dar și tipului de agricultură practicat. Pe de altă parte, cu toate că sunt destule informații despre cultivarea grâului și a orzului peste tot în Transilvania, numai în anumite zone poate fi documentată producerea berii. Mari producători au fost orașele săsești, alături de domeniile fiscale, respectiv domeniile cetăților, dar și anumite întreprinderi urbane, cum este cazul la Cluj, hospitalul urban.

Bibere humanum est. Beer in Medieval and Early Modern Transylvania

ABSTRACT

The consumption and production of beer in medieval and early modern Transylvania can be restored from fragments, especially documentary and less from an archaeological point of view. Although, it is impossible to identify the beer varieties produced at the time, nor most of the producers, beer is one of the most common drinks in documentary sources, along with wine. In Transylvania, are producers and consumers both in the north and in the south of the province, on the great princely and noble estates, in the urban areas but also the small villages. The most used malt seems to have been oats malt and rye malt, a matter that may be due to the climate and the type of agriculture practised. On the other hand, although it is enough information about the cultivation of wheat and barley everywhere in Transylvania, the production of beer can be documented only in certain areas.

Large producers were the Saxon cities, such as Brașov, along with the fiscal domains, respectively the domains of the fortresses, such as Făgăraș or Satu Mare, but also certain urban enterprises, such as the case of the hospital in Cluj. At least in the early modern era (16th-17th

¹¹⁴ Pataki 1973, p. 151.

¹¹⁵ Prodan 1968, p. 413.

¹¹⁶ Rusu 2018, p. 651.

centuries), although the wine was not important, beer seems to have been a relatively consumed and well-represented drink in the Principality.

Abrevieri bibliografice

- Ariès, Duby 1995 - Philippe Ariès, Georges Duby, *Istoria vieții private*, vol. VI, București, 1995
- Bennett 1996 - Judith M. Bennett, *Ale, Beer, and Brewsters in England: Women's Work in a Changing World, 1300–1600*, Oxford, 1996
- Bethlen, 2004 - Nicolae Bethlen, *Descrierea vieții sale de către el însuși*, Cluj-Napoca, 2004
- Buhner 1998 - Stephen Harrod Buhner, *Sacred and Herbal Healing Beers: The Secrets of Ancient Fermentation*, Colorado, 1998
- Bunyitay 1883 - Bunyitay Vincze, *A váradi püspökség története 1. A váradi püspökök a püspökség alapításától 1566. évig*, Nagyvárad, 1883
- Chaucer 1993 - Geoffrey Chaucer, *Povestirile din Canterbury*, în românește de Dan Duțescu, studiu introductiv și note bibliografice de Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Chișinău, 1993
- CSȚR, I - *Călători străini despre țările române*, I, ed. Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, 1968
- CSȚR, II - *Călători străini despre țările române*, II, ed. Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, 1970
- CSȚR, V - *Călători străini despre țările române*, V, ed. Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, 1973
- Child 1768 - Samuel Child, *Every Man His Own Brewer, or A Compendium of the English Brewery ...*, London, 1768
- Csiffáry 1999 - Csiffáry Gergely, „A régi Magyarország serfőző ipara” în *Hevesi Szemle Naplo*, 8/1999, p. 25-35
- Dáné 2009 - *Torda vármegye jegyzőkönyvei*, I, Dáné Veronka (szerk. és bev. tanulmány), Cluj-Napoca, 2009
- Desalle, Tattersall, Wynne 2019 - Rob Desalle, Ian Tattersall, Patricia J. Wynne, *A Natural History of Beer*, Yale, 2019
- Dembinska 1999 - Maria Dembinska, *Food and Drink in Medieval Poland: Rediscovering a Cuisine of the Past*, Philadelphia, 1999
- DIR C, I - *Documente privind istoria României*, seria C. Transilvania, I, ed. M. Roller, București, 1951
- DRH C, XII - *Documenta Romaniae Historica*, C, Transilvania, XII (1361-1365), ed. Ștefan Pascu, Mihai Berza, București, 1985
- Fejér 1832 - Fejér, Georgius, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, tomi VIII, 4, Budae, 1832
- Flóra 2014 - Flóra Ágnes, *The Matter of Honour: the Leading Urban Elite in Sixteenth Century Cluj and Sibiu*, teză de doctorat, Central European University, 2014
- Fulga, Munteanu-Beșliu 1997 - Ligia Fulga, Petre Munteanu-Beșliu, „Sticla transilvăneană de la Primăria veche din Sibiu”, în *Buletinul Comisiei monumentelor*, nr. 1-4, 1997, p. 67-74
- Goldenberg 1958 - Samuel Goldenberg, *Clujul în secolul al XVI-lea: producția și schimbul de mărfuri*, București, 1958
- Gross 2014 - Lidia Gross, *Bresle și confrerii sau despre pietatea urbană în Transilvania medievală (secolele XIV-XVI)*, Cluj-Napoca, 2014
- Gündisch 1976 - Gustav Gündisch, „Patriciatul orășenesc medieval al Bistriței până la începutul secolului al XVI-lea”, în *File de istorie*, 4, 1976, p. 147-193

- Gündisch 1991 - *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, 7, ed. Gustav Gündisch, București, 1991
- Hagecius von Hayek 1585 - Thaddaeus Hagecius von Hayek, *De cervisia, eiusque conficiendiratione, natura, viribus et facultatibus opusculum*, Francofurti, 1585, http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ17778550X, accesat în 5.05.2020.
- Iorga 1911 - *Documente privitoare la Istoria Romanilor. Volumul XV/1: Acte si scrisori din arhivele orașelor ardeleni (Bistrița, Brașov, Sibiu), 1358-1600*, ed. N. Iorga, București, 1911
- Jakab 1888 - Jakab Elek, *Oklevéltár Kolozsvár története*, II, Buda, 1888
- Király, Kovács 1981 - Erzsébet Király, Sándor Iván Kovács, *Szakács mesterségnek könyvecskéje: a csáktornyai Zrínyi-udvar XVII. századi kéziratok szakácskönyve és a Tótfalusi Kis Miklós által kiadott kolozsvári szakácskönyv*, Budapest, 1981
- Kovacs 2019 - Mihai Kovacs, „Patru invitații la prima liturghie a episcopului Franciscus Vardai”, în *Anuarul Institutului de Istorie George Barițiu*, supliment, LVIII, 2019, p. 175-182
- Lakó 1983 - *Bornemissza Anna szakácskönyve 1680-ból*, Lakó Elemér (szerk.), București, 1983
- Lukács 2019 - *Cărticica meseriei de bucătar. Carte de bucate tipărită la Cluj în 1695*, traducere, studiu introductiv și note explicative de József Lukács, București, 2019
- Lukcsics 1931 - Lukcsics Pál, *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idős bágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeo*, Budapest, 1931
- Márton 2010 - *Kolozsvári ispotály-számadások II. A Szent Erzsébet ispotály számadás könyvei 1601-1650*, Márton Tünde Mária (szerk.), Budapest, 2010
- MNL OL DL - Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai levéltár (Q szekció)
- MNL OL DF - Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai levéltár, Diplomatikai fényképgyűjtemény (U szekció)
- MNL OL E - Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Urbaria et Conscriptioes, Registrata
- Montanari 2003 - Massimo Montanari, *Foamea și abundența. O istorie a alimentației în Europa*, Iași, 2003
- Pataki 1973 - Jozsef Pataki, *Domeniul Hunedoarei la începutul secolului al XVI-lea. Studiu și documente*, București, 1973
- Prodan 1968 - David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. II, București, 1968
- Prodan 1970 - David Prodan, *Urbariul Țării Făgărașului*, vol. II, București, 1970
- QGSK, I - *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, I, Kronstadt, 1886
- QGSK, II - *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, II, Kronstadt, 1889
- QGSK, IV - *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, IV, Brassó, 1903
- Rady 2015 - Martyn Rady, „Literacy, performance and memory: The áldomás (trankopfer) in Medieval and Early modern Hungary and Transylvania”, în *Literacy experiences concerning Medieval and Early modern Transylvania*, ed. Susana Andea, Adinel Ciprian Dincă, Cluj-Napoca, 2015, p. 365-375
- Rapaics 1934 - Rapaics Raymund, „Mi van a csillagokban?” în *Természettudományi Közlöny*, 1934, 66 évfolyam, 995-1018 füzet, p. 6-13
- Rusu 2018 - Adrian Andrei Rusu, *Castelul și spada. Cultura materială a elitelor din Transilvania în Evul Mediu târziu*, Cluj-Napoca, 2018
- Rüsz-Fogarasi 2012 - Rüsz-Fogarasi Enikő, *Egy elfeledett intézmény. A kolozsvári Szentlélek-ispotály kora újkori története*, Budapest, 2012
- SJAN, CJ, POB, seria 1- Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj, fond Primăria orașului Bistrița, seria 1

- SJAN CJ, Sennyey - Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj, Fond fam. Sennyey, seria 3, comitatul Zemplen, Acte fasciculate, fascicula Alba Iulia, nr. 12b
- Stoicescu 1971 - Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României*, București, 1971
- Tivadar, Frigyes 1896 - *Temes vármegyeés Temesvár várostörténete*, Ortway Tivadar, Pesty Frigyes (szerk.), I, Budapest, 1896
- Veress 1918 - Andreas Veress, *Fontes Rerum Hungaricarum III. Monumenta Hungarorum in Polonia 1575-1668, volumen Primum: Rationes Curiae Stephani Báthory Regis Poloniae Historiam Hungariae et Transylvaniae Illustrantes 1576-1586*, Budapest, 1918
- Vlaicu, Constantinescu, Ghibu, Feneșan 2003 - *Documente privind istoria orașului Sibiu. Quellen zur Geschichteder Stadt Hermannstadt. 2: Comerț și meșteșuguri în Sibiu în cele Șapte Scaune 1224-1579*, I, ed. Monica Vlaicu, Radu Constantinescu, Adriana Ghibu, Costin Feneșan, Sibiu, 2003

Cuvinte-cheie: Transilvania, secolele XVI-XVII, producția și consumul de bere, alcool, istoria gastronomiei

Keywords: Transylvania, 16th-17th centuries, beer production and consumption, alcohol, gastronomy history

OLD ROMANIAN BOOKS FROM THE COLLECTION OF THE REFERENCE LIBRARY “BETHLEN GÁBOR” FROM AIUD*

GORDÁN EDINA

“Bethlen Gábor” Reference Library Aiud

FLORIN BOGDAN

National Museum of Unification Alba Iulia

Cultural establishments set up on the private initiative of the members of the most important nobiliary families: Teleki, von Brukenthal or Batthyány, to only give several examples, are predominant among the XVIIIth-XIXth century libraries from Transylvania. Beside these libraries also existed others, of smaller dimensions, belonging to religious denominations or operating in educational institutions. Such a case is that of the library initially used by the pupils from the “Bethlen Gábor” College from Aiud. The number of volumes held by the library from Aiud increased throughout time, with more and more subjects covered.

Currently, the library had in view, addresses researchers from the Romanian area and not only. Among the copies of old book preserved in the library, alongside incunabula, XVIth-XVIIth century printings or manuscripts, in Latin, Hungarian, German etc. are also found books in the Romanian language.

In the current phase of the research, we identified 18 old Romanian printings and other 14 modern Romanian printings. Inevitably, we focused on the 18 titles that belong to the past period of the Romanian printing (1508-1830). Of these, 12 copies are proper books, and other 6 are leaflets that include different decrees and norms on Transylvania, being printed in Blaj and Sibiu, at the end of the XVIIIth century.

The 12 copies of old Romanian book were printed in centres such as Leipzig, Hamburg, Frankfurt, Vienna, Buda, Sibiu, Blaj, Bucureşti or Cluj and covered the period between 1720 and 1825. At a glance, the volumes to be presented deserve their place in the library from Aiud, their vast majority representing scientific works, that were searched for not only in the Romanian area but also whole Europe in the moment of their appearance. They are printed in German, Latin and Romanian language (the last one with Cyrillic alphabet, but also with Latin one)

The oldest preserved title is a copy of *Octoih (Octoechos)* appeared in Bucharest, in 1720¹. The book came out of the printing house that operated near the Monastery of All Saints from Bucharest, under the patronage of the

* The article has been published in a first version, in Romanian: see Gordán, Bogdan 2018.

¹ Call number: 573. BRV, II, no. 179, pp. 2-4; Râpă-Buicliu 2000, p. 229.

metropolitan bishop Daniil and prince Ioan Mavrocordat². Dionisie Floru begun printing – meanwhile deceased – and Savva³ ended it. The copy is incomplete, only pp. 83-86, 89-286, 291-464 of the first numbering sequence are preserved and pp. 1-147 from the second, the [4] leaves from the beginning are missing, as well as pp. 1-83 from the first numbering and pp. 148-159 from the second numbering; the volume has a modern binding made of cardboard, the corners of covers and the spine being made of leather. The pages of the book still preserve some handwritten notes relevant both to the circulation of the volume, and information on the events from the life of those who held it throughout time. Thus, on pp. 168-182 one finds the following text: „Să se știe de acest Ofoic cându adus-o la mine [...] din [...] Madefalău [Siculeni, jud. Harghita] de la Popa On în cinci zile a lui ghen[u]arie la anul de la H[risto]s 1781” (The text mentions the locality of Siculeni and the holder of the book Popa On on 5 January 1781). P. 464 – p. 11 (second numbering): „Scris-am să știu de când au făcutu [...] Vorișca [?] pre fiica sa Rebeca în luna lui noemvr[i]e 12 zile anul de la H[risto]s 1784. Scris-am să știu de când au răposatu maica noastră Safta în luna lui octomvrie 25 de zile anul de la H[risto]s 1784” (The note records events from a holder’s family life – the birth of daughter and death of mother – from 1784). P. 105: “1758”. Pp.107-120: „Scris-am să știu de când au răposatu jupânul Terek Lazlou din Șopteri [jud. Bistrița-Năsăud?] tatăl jupânesi[i] Vârvari și [...] a jupânesi[i] Anușcă surori și a coconului dumisale Iancu în sâmbăta lui Lazăr în anul de la H[risto]s 1784” (The text records the death of Terek Lazlou from 1784). The book entered the collection of the library following the donation made by Ercsey János from Mădăraș (Mureș county), in 1954.

Chronologically, the following title is the second edition of Nicolae Mavrocordat’s work *Despre datorii (On obligations)*, appeared in Leipzig, in 1722⁴. The text is printed in Greek and Latin, the translation being made by Ștefan Bergler from Brașov. The book appeared in the printing house of Thomas Fritsch⁵. The copy is almost complete, only the engraving depicting the author, prince Nicolae Mavrocordat, and made by Johann Wolfgang – engraver of Prussia’s court – in Berlin, in 1721⁶ is missing. The work is in good condition and has a binding that is specific to the first half of the XVIIIth century: cardboard wrapped in leather, gilded floral ornaments are found on the spine. On

² Mârza, Bogdan 2013, p. 89, 194.

³ *Ibidem*, p. 110, 246.

⁴ Call number:1903. BRV, II, no. 181, pp. 19-20; Răpă-Buicliu 2000, pp. 232-233; Veress 1931, I, no. 310, p. 170.

⁵ Renowned typographer, editor and bookseller from Leipzig; he lived between 1666-1716. See also Mârza, Bogdan 2013, p. 113.

⁶ Mârza, Bogdan 2013, p. 296.

the title page is also preserved a stamp bearing the text “A N. ENYEDI REF. COLEGIUMÉ”. It is the first stamp of the library from Aiud, likely from around the 1850s. Another stamp preserved on the title page, referring to the same institution, is much more recent: “BETHLEN-FÖISKOLA Könyvtára”. The volume entered the collection of the library by donation of Salamon József (1790–1871), Reformed priest, teacher, editor of the nine volumes *Erdélyi Prédikátori Tár* (includes sermons, it appeared in Cluj, between 1833 and 1837). He donated more than 600 volumes to the library of the College from Aiud.

The following work is that of Dimitrie Cantemir: *Geschichte des Osmanischen Reichs*, printed in Hamburg, in 1745⁷. The work does not preserve anymore the final plates, only the text part with 64 pp. + 852 pp. The volume is in good condition, with a cardboard binding wrapped in paper. The copy is also valuable by its former holder: an ex libris pasted on the inside of the first cover attests that the volume was part of the library of count Mikó Imre, governor of Transylvania in 1849 and 1860-1861. Mikó Imre was a Transylvanian bibliophile, an important political man and historian; he collected books on the history of Hungary and neighbouring countries. The call number Th. Mik. I. 18 is also above the mentioned ex libris. Presence of the work of Cantemir in the library of one of the political and cultural personalities of late XIXth century Transylvania evidences the fact that the work was still topical and enjoyed success one century later from its release⁸!

The following title also belongs to Dimitrie Cantemir. We refer to the edition of the work *Beschreibung der Moldau [Descrierea Moldovei (Description of Moldavia)]*⁹ appeared in Frankfurt and Leipzig, in 1771. The volume is complete, including [2] leaves + 341 pp. and a map of Moldavia at the end. The volume does not have the proper binding, the two covers being made of paper. Just like the case of the previous work, also written by Dimitrie Cantemir, similarly, the copy of *Beschreibung der Moldau* preserves on its pages the ex libris of count Mikó Imre.

A captivating work from the Aiud library is that of Ioan Molnar Piuariu *Economia stupilor (Economy of beekeeping)*, appeared in Vienna, in 1785¹⁰. The work was written by the Transylvanian physician¹¹ and was considered to be one

⁷ Call number: 610. BRV, II, no. 238, p. 84; Râpă-Buicliu 2000, pp. 249-251; Veress 1931, I, no. 405, pp. 211-212.

⁸ Four editions of this work are known: two in English language (London 1734 and 1756), one in French (Paris, 1742) and the fourth in German (Hamburg, 1745).

⁹ Call number: 1616. BRV, II, no. 375, pp. 196-197; Râpă-Buicliu 2000, pp. 284-285; Veress 1931, I, no. 537, pp. 269-270. On the genesis of the appearance of *Beschreibung der Moldau* see also Dudaş 2013 and Ploesteanu 2007.

¹⁰ Call number: 2147; BRV, II, no. 493, pp. 307-309; BRV, IV, no. 493, p. 264; Râpă-Buicliu 2000, p. 314; Veress 1931, II, no. 657, p. 39; CRVIH 2016, pp. 870-872.

¹¹ About biography of Ioan Molnar Piuariu see Popa 2016.

of the first Romanian works on the economy, appeared in the renowned Viennese printing house of Joseph Kurzböck¹², who also worked as a bookseller in the capital of the Empire. The studied copy is complete, containing 188 pp. and another [10] leaves and is in a relatively good condition. The binding is made of cardboard wrapped in marbled paper. The title page also bears – besides the stamp of the Bethlen College library – a handwritten ex libris: “Zeyk Danielé”. The person in question was the assessor of the King’s Bench, member of a paramount nobiliary family from Transylvania. Zeyk Károly (1810–1885) was the son of Zeyk Dániel (1745–1796) and inherited his library; he was the superintendent of the College and in 1852 he donated his whole library from Aiton.¹³

*Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae*¹⁴, a significant work appeared in Cluj, in 1791, in the branch from the locality of the printing house of Martin Hochmeister¹⁵ from Sibiu. The copy kept in the collection of the reference library from Aiud is complete, preserving the 59 pages. The binding is simple, of cardboard wrapped in marbled paper, on the cloth spine being recorded the title of the work framed by gilded ornaments. The volume appealed to the intellectual environment from Transylvania, the most famous holder of it being count Mikó Imre whose ex libris label is kept on the first cover.¹⁶ The title page also bears the initials S. M., likely belonging to a former holder.

A new religious text part of the collection had in view belongs to Samuil Micu, *Teologie morală (Moral theology)* (first part and second part), printed in Blaj, in 1796¹⁷. The work seems to have been printed in a quite significant number of copies, in the following year of its printing, 1797, some 1297 copies¹⁸ were mentioned in the stocks of the publishing house. The copy is incomplete, [2] leaves+ 296 pp. are preserved from the first part and [2] leaves+ 367 pp. from the second part; the volume, in good condition, has a binding made of cardboard wrapped in marbled paper, the spine and corners of covers being made of leather. The book entered the collection of the library in 1893 by

¹² Mârza, Bogdan 2013, p. 178.

¹³ Turnowsky, Vita 1957, p. 12.

¹⁴ Call number: 2501.BRV, II, no. 548, pp. 343-344; Petrik, III, p. 463; Veress 1931, II, no. 760, pp. 76-77; CRVIH 2016, pp. 615-616. About *Supplex Libellus Valachorum* see also Prodan 1998.

¹⁵ Renowned typographer and bookseller from Sibiu, son of Martin Hochmeister (1740-1789), at the death of whom he took over the family business. See Mârza, Bogdan 2013, pp. 145-146.

¹⁶ *Supplex* appealed to the Hungarian intellectual environment from Transylvania, a fact evidenced by the presence of another copy at some moment held by jurist Mike Sándor (1795-1867), which subsequently reached the library of the Unitarian Gymnasium from Cristuru Secuiesc and, finally, the collections of Mureş County Library. See Bogdan, Borzan, Ciugudean, Bogdan 2014, p. 22.

¹⁷ Call number: 3061 Th; BRV, II, no. 600, pp. 385-386; Petrik, V, p. 260; Răpă-Buicliu 2000, p. 340; Mârza, Rus 2004, p. 21; CRVIH 2016, pp. 263-265.

¹⁸ Mircea 2008, p. 313.

donation of Lőcsey Spielenberg Lajos's widow. Lőcsey Spielenberg Lajos was editor, bookbinder in Aiud.

Samuil Micu translated the work of Friedrich Christian Baumeister: *Logica (The Logic)*¹⁹, which appeared at the printing house from Buda, in 1799. The copy kept in Aiud is complete, encompasses the 205 pp. and is in good condition, the binding is made of cardboard wrapped in marbled paper. Besides the ownership marks of the Bethlen College library is also preserved on the title page a call number that the book was assigned at some point: Phls. Ib 12. Teleki Lajos donated the book to the library from Aiud.

In Cluj, appeared in 1805, in the printing house of the Reformed College from the locality, the work of Ștefan Crișan (Körösi) *Ortographia latino-valachica*²⁰. The volume, bound in paper, is in good condition and complete, including [1] leaf + 10 pp. + [1] leaf+ 37 pp. + [1] p. The copy kept in the Reference Library from Aiud is exquisitely important due to the handwritten note and ex libris from the inside of the first cover. Thus, it seems that, initially, the book was given to György Aranka (1737–1817) – important writer and Hungarian translator from Transylvania at the turn of the XIXth century – by the author himself. Subsequently, before reaching the library from Aiud, the book was held by count Mikó Imre, the one who purchased the whole library of Aranka György.

Of considerable success enjoyed the editions of the *Psalter* appeared in Sibiu, at the end of the XVIIIth century and beginning of the XIXth century, especially those printed by Petru and Ioan Bart²¹. Such a case is also that of Sibiu edition from 1817²². The work part of the collections of the library from Aiud, like the rest of known copies, does not preserve the first two pages and ends with page 288. The volume, severely affected by the xylophagous attack, has a binding made of wooden boards wrapped in leather, the covers are decorated with a pattern complemented by floral decorations and a crucifix in the foreground of the first cover, a floral composition on the second cover. On p. 3, the first kept, is found a stamp of the library from Aiud and an older call number belonging to the same institution. On the end papers are several handwritten texts, in Cyrillic alphabet: „Această Saltire [sic!] au cumpărat cu prețu [?] [...] sloți [sic!]”, „Aceasta Saltire [sic!] au cu[m]părat jupa[n] [...] cu 4 [?] s[l]oți [?]” (The notes attest the purchase of the book in exchange of 4

¹⁹ Call number: 2507; BRV, II, no. 622, p. 418; Râpă-Buicliu 2000, pp. 344-345; Petrik, V, p. 49; CRVIH 2016, p. 375.

²⁰ Call number: 8172; BRV, II, no. 684, pp. 462-463; Veress 1931, II, no. 923, pp. 143-144; Râpă-Buicliu 2000, p. 360; CRVIH 2016, pp. 618-619.

²¹ See also Maria 2018.

²² Call number: 1285. Poenaru 1973, pp. 120, 122; CRVIH 2016, pp. 786-787.

zlotys). No other information is preserved on how the volume reached the collection from Aiud.

In the printing house of Martin Hochmeister from Sibiu, appeared in 1822, another work of physician Ioan Molnar: *Wörterbüchlein Deutsch und Wallachisches/Vocabular nemțesc și românesc (German and Romanian Vocabulary)*.²³ It is a printing – dictionary – bilingual, in German and Romanian (with Cyrillic and Latin alphabet). The volume is complete, with [2] leaves + 184 pp. + [44] leaves, bound in cardboard wrapped in marbled paper, the spine is made of leather. It is in a relatively good condition. On the leaves of the book are preserved several notes that reveal names of persons who, we assume, held the book: Iosif Șinco in 1881 (inside of cover one and title page) and priest Ignatie Cerbicean (title page). The copy reached the library by donation of pupil Molnár József in 1902.

Chronologically, also the last old Romanian book kept in the library from Aiud: *Lexiconul de la Buda (The Lexicon of Buda)*²⁴ (Buda, 1825) falls within the same category. The outcome of the efforts of the Romanian intellectuals from Transylvania, the *Lexicon* is the first great lexicographic achievement to a great extent owed to the Transylvanian School. The copy, in a relatively good condition, only preserves the leather spine of the original binding, and as for the body of the book, one can notice that it is complete, with 8 pp + VIII pp. + 103 pp. + 771 pp. On the title page existed a handwritten ex libris which is illegible, being erased on purpose. Also, on the title page are preserved the initials “A. H.” and “J. P.” that likely belonged to some of the former book holders. The book was donated by Székely Gyula to the library of the College from Aiud.

Old Romanian printings from the collection of the Reference Library “Bethlen Gábor” from Aiud, although reduced numerically, provide an overview both on the reception of Romanian culture in Wallachia and Moldavia from the first part of the XVIIIth century in the Transylvanian area if it were to think about the presence of works of Nicolae Mavrocordat and Dimitrie Cantemir, but also on the activity and work of the Transylvanian School and Romanian illuminists from Transylvania considering the copies that have as authors or translators in the person of Samuil Micu, Ioan Molnar Piuariu, Ștefan Crișan, Vasile Coloși, Ioan Corneli or Petru Maior. Presence of the religious books in a reduced number (3 copies) suggests a possible lack of interest for this category of works in Romanian and printed with Cyrillic alphabet.

²³ Call number: 13087; BRV, III, no. 1159, pp. 462-463; Veress 1931, II, no. 1138, p. 234; CRVIH 2016, pp. 798-799.

²⁴ Call number: 4227; BRV, III, no. 1240 pp. 460-464; Veress 1931, II, no. 1138, p. 244; Petrik, II, p. 583; CRVIH 2016, pp. 551-552.

Cărți românești vechi în colecția Bibliotecii Documentare „Bethlen Gábor” din Aiud
REZUMAT

Una dintre cele mai importante biblioteci documentare ale Transilvaniei și României este cea care s-a dezvoltat pe lângă Colegiul „Bethlen Gábor” din Aiud, colegiu care poartă numele principelui Transilvaniei de care se leagă întemeierea sa, la Alba Iulia, în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Mutarea acestei instituții de învățământ de la Alba Iulia la Aiud a însemnat și începerea unui nou episod al activității, episod de care este strâns legată și evoluția bibliotecii documentare. În zilele noastre biblioteca aiudeană a ajuns să fie una dintre cele mai valoroase și importante, în colecția sa regăsindu-se incunabule, manuscrise valoroase, dar și tipărituri din secolele XVI-XIX.

O categorie distinctă a cărților vechi o constituie cartea românească, tipărită în general cu litere chirilice, dar și cu litere latine sau în limba latină ori germană. Cele 12 exemplare de carte românească veche păstrate la Aiud aparțin secolului al XVIII-lea și începutului secolului al XIX-lea, fiind opere ale unor personalități ale culturii românești: Dimitrie Cantemir, Samuil Micu sau Ioan Molnar Piuariu.

Reference

- BRV, II-IV - Ion Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu, *Bibliografia Românească Veche (1508-1830) (Old Romanian Bibliography (1508-1830))*, vol. II-IV, București, 1910-1944
- CRVIH 2016 - Ioan Chindriș, Niculina Iacob, Eva Mârza, Anca Elisabeta Tatay, Otilia Urs, Bogdan Crăciun, Roxana Moldovan, Ana Maria Roman-Negoi, *Cartea românească veche în Imperiul Habsburgic (1691-1830). Recuperarea unei identități naționale. Old Romanian Book in the Habsburg Empire (1691-1830). Recovery of a cultural identity*, Cluj-Napoca, 2016
- Dudaș 2013 - Florian Dudaș, *Ediția princeps a cărții lui Dimitrie Cantemir „Descrierea Moldovei”. Beschreibung der Moldau, Hambrug, 1769-1770 (Editio Princeps of the Book of Dimitrie Cantemir „Description of Moldavia”. Beschreibung der Moldau, Hambrug, 1769-1770)*, Oradea, 2013
- Maria 2018 - Cornel-Mihai Maria, *Cartea românească veche în tipografia dinastiei Bart (sfârșitul sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea) (Old Romanian Book from the Printing House of the Bart dynasty (End of the XVIIIth Century – Beginning of the XIXth Century))*, Sibiu, 2018
- Mârza, Bogdan 2013 - Eva Mârza, Florin Bogdan (coordonatori), *Repertoriul tipografilor, gravurilor, patronilor, editorilor cărților românești (1508–1830) (Repertory of Typographers, Engravers, Patrons, Editors of Romanian Books (1580-1830))*, Sibiu, 2013
- Mârza, Rus 2004 - Eva Mârza, Anton Rus, *Bibliografia cărților blăjene de la începuturile tipografiei până la anul 1948 (Bibliography of Books from Blaj since the Beginnings of the Printing House until 1948)*, Blaj, Ed. Buna Vestire, 2004
- Mircea 2008 - Gabriela Mircea, *Tipografia din Blaj în anii 1747-1830 (The Printing House from Blaj between 1747 and 1830)*, Alba Iulia, 2008
- Petrik, II - Petrik Géza, *Magyarország bibliográfiája*, II, Budapest, 1890
- Petrik, V - Petrik Géza, *Magyarország bibliográfiája*, V, Budapest, 1971
- Ploșteanu 2007 - Grigore Ploșteanu, *Românii în conștiința Europei*, vol. II: *Receptarea operei și a personalității lui Dimitrie Cantemir în Europa (Romanians in the European perception*, vol. II: *Reception of the work and personality of Dimitrie Cantemir in Europe)*, Târgu-Mureș, 2007

- Poenaru 1973 - Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia Românească Veche (Contributions to the Old Romanian Bibliography)*, Târgoviște, Muzeul Județean Dâmbovița, 1973
- Popa 2016 - Mircea Popa, *Ioan Molnar Piuariu*, Cluj-Napoca, Ed. Școala Ardeleană, 2016
- Râpă-Buicliu 2000 - Râpă-Buicliu, Dan, *Bibliografia românească veche. Additamenta, (Old Romanian Bibliography. Additamenta)* Galați, Ed. Alma, 2000
- Turnowsky, Vita 1957 - Turnowsky Sándor, Vita Zsigmond, *Biblioteca Bethlen din Aiud (Bethlen Library from Aiud)*, București, Ed. de Stat Didactică și Pedagogică, 1957
- Veress 1931, I-II - Andrei Veress, *Bibliografia română-ungară (Romanian-Hungarian Bibliography)*, I-II, București, Ed. Cartea Românească, 1931

Keywords: old Romanian book, XVIIIth-XIXth centuries, “Bethlen Gábor” the Reference Library, Aiud, ex libris

Cuvinte-cheie: carte românească veche, secolele XVIII-XIX, Biblioteca Documentară „Bethlen Gábor”, Aiud, ex-libris

ÎNSEMĂNĂRI ALE CANTORILOR DE STRANĂ PE FILELE CĂRȚILOR DIN COLECȚIA MUSEIKON

BOGDAN-LAURENȚIU AVRAM

Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia

Vocea este una dintre calitățile și harismele cu care Creatorul l-a înzestrat pe om și era firesc ca el să o folosească nu numai pentru a se înțelege cu semenii lui, ci și pentru a-și satisface sentimentul artistic. Astfel s-a născut cântarea. Aceasta este limba universală, comunicativă, patetică și plăcută, în mod deosebit, cu care omul își exteriorizează lumea lui interioară și caută să reprezinte și să transmită stările lui sufletești, sentimentele, idealurile și dorințele lui.

„Învățământul muzical bisericesc a existat încă de la început pe acest pământ locuit de urmașii romanilor, cântarea însoțind cultul în manifestarea lui practică, mai ales că în cultul nostru ortodox fiecare slujbă se cântă. Toate cărțile de cult, *Octoiul*, *Ceaslovul*, *Apostolul*, *Liturgierul*, *Molitfelnicul*, *Mineele*, *Triodul* și *Penticostarul* au indicații privind cântarea textelor respective”¹. Referindu-se la cântare, părintele profesor Ene Braniște spunea: „în cult, cântarea, după textul ei, este tot o rugăciune, mai ales o rugăciune de laudă și de slăvire”², iar după melodia ei tradițională „este păstrătoarea și conservatoarea ființei naționale”³, precum afirma Octavian Lazăr Cosma.

Muzica a avut locul său în biserică pentru că prin ea sufletul omului era înnobilit cu învățătura creștină. Cântarea bisericească a fost mai ușor de învățat decât scrisul și cititul. Primul mod de învățare a cântării, cum spunem noi „după ureche”, era un învățat oral pentru care se cerea mai întâi de toate să ai o voce bună și auz muzical. Cu acestea două calități și cu o minte ageră se puteau învăța cu ușurință cântările bisericii.

Lucrarea de față este o prezentare a însemnărilor pe care dascălii de la stranele⁴ bisericilor din zona Alba Iuliei le-au consemnat pe filele cărților de cult aflate în colecția *Museikon*. În materialul de față vom prezenta însemnări din cărțile care au aparținut unor parohii, precum: Alba Iulia-Centru, Alba Iulia-Maieri I, Bărbant, Cetea, Mesentea, Meteș sau Micești.

¹ Adam 2003, p. 21.

² Braniște 1993, p. 706.

³ Cosma 1973, p. 121.

⁴ Denumirea de „dascăl” înseamnă: pevet, cântăreț de strană, cantor, diac, psalt sau protopsalt, domestic, mai târziu lampadari, dieci și învățători (Adam, 2003, p. 34-34).

Pe exemplarele seriei *Mineelor*⁵ tipărite la Râmnic, în intervalul 1776-1780, se regăsesc o serie de note manuscrise redactate de cantorii care au trecut prin actuala parohie Alba Iulia-Centru. Astfel, pe foaia de gardă 1 a *Mineiului lunii decembrie* (Râmnic, 1779)⁶, putem citi însemnări ce au legătură cu donația cărții: „Anul 1789 în Bălgrad d. 27 luna [decembrie] (?) dăruitu-s-au această sfântă carte besearicii de la Neofit arhimandritul ca să fie de pomană la sfânta besearicii neuniților prin mine Ștoian Chițul”. Interesul nostru s-a îndreptat însă spre alte câteva însemnări în care se regăsesc numele dascălilor și cantorilor de la biserica din Alba Iulia: „Această sfânta carte iaste a sfintei besearici ne unite din oraș Belgrad și [...] prin mina smeritul între dascăli Basilius Paulus Dascăl făcută și la luna Dechemvrie întra doilea an 1847”. „Ioan Kruschuța învățătoriu Decembrie în 7 1860”. „Georgie Ceteanu, cantor și ecligieru, ano 1871”. Această carte de cult, *Mineiul lunii decembrie* a fost dăruită bisericii „grecilor” de către arhimandritul Neofit, și era adusă de către Stoian Chițul, probabil un locuitor al târgului Bălgradului. Cântărețul Vasilie Paul își pune amprenta pe acest exemplar. Pe exemplarul *Mineiului lunii noiembrie*⁷ se semnau cei doi cantori amintiți anterior, respectiv Vasilie Paul și George Ceteanu: „20 Noembre împărat 50 an 1898 pe tron.; G. C cantor, 1898”. „Această sfântă și Dumnezăiască carte iaste a sfintei biserici neunite din oraș Bălgrad 1847 noi 24 prin Vasile Paul. Georgie Ceteanu cantor și eclegiu ano 1871”. „Stă maica cu amaru regând lângă cruce mult lăcrimând” (însemnările se păstrează pe forțaful 1 al volumului). La fila 207^v se semna unul dintre dascălii locului: „Iouan Munteanu theolog absolut și învețatoriu în locol 16 Novembre [1]870”.

Mărturiile celor doi cantori, activi la mijlocul secolului al XIX-lea, pot fi întâlnite și pe filele *Mineiului lunii iunie*⁸. De această dată însă informațiile sunt mai concrete, în sensul în care aflăm că Vasilie Paul se reîntorcea la Alba Iulia în anul 1847, deci înainte mai existase o experiență similară: „La anul Domnului 1847 noembrie 8 zile, am venit dascăl a doao oară în oraș Bălgrad”. „Vasile Paul, 1848” (foaia de gardă 1). În ceea ce îl privește pe ce de-al doilea cantor întâlnit, George Ceteanu, se repetă textul datat la 1871, însoțit de mențiunea: „Iunie 29 zile am scris cu mâna de barnă care mână va se furească cine va citi să mă pomenească”.

Exemplarul *Mineiului lunii decembrie*⁹ este deosebit de interesant întrucât dascălul și cantorul Ioan Munteanu oferă, pe foaia de gardă 1, informații comparabile cu o statistică școlară în accepțiune modernă: „La anul 1847

⁵ Denumirea de *Minei* înseamnă: carte bisericească ortodoxă în 12 părți, pentru cele 12 luni ale anului, cu slujbele religioase, pe luni și pe zile.

⁶ Inv. 295. BRV, II, nr. 419, p. 231-233; Mârza 2008, p. 51-55.

⁷ Inv. 764/I/549-296. BRV, II, nr. 415, p. 226-228.

⁸ Inv. 297. BRV, II, nr. 435, p. 260-262; Mârza 2008, p. 50-51.

⁹ Inv. 298.

Dechem[brie] 18-lea am avut 20-zeci Kopii la școlile”, semnându-se apoi pe foaia de gardă 2: „Ioanu Munteanu invetiatoriu și cantor în 17 Decembre 1882”. O noutate poate fi constatată și prin prezența, pe filele cărții, a unui alt text: „Ex-libris: Vasilie (Basiliu) Paul”, ceea ce denotă că volumul era proprietatea personală a cantorului!

*Mineiul lunii iulie*¹⁰ păstrează însemnări care reamintesc donația lui Neofit, preotul Companiei Grecilor (care au contribuit la ridicarea locașului bisericesc din Bălgrad), textul fiind redactat chiar de către protopopul Nicolae Rațiu, figură marcantă a vieții culturale românești din Alba Iulia la sfârșitul secolului al XVIII-lea, textul fiind însoțit și de un blestem: „Acest Minei a lunii lui iulie împreună cu celelalte 11 Minee s-au dăruit pe sama Sfintei Biseareci cu Hramul Bunei Vestiri în Beltrad [Belgrad], [...] Părintele Neofit Arhimandritul și Parohul Companiei Grecilor din Sibiu și cine s-ar ispiti a le [...] sau a le fura să fie afurisit de 318 sfinți Părinți și să-l cuprindă Bubele lui Iov și cutremurul lui Kain. Amin. S-au scris prin mine Nicolae Rațiu Protopop Neunit și Paroh în orașul Belgrad, 1797” (f. 80^v - f. 84^r). Ceva mai târziu se semna și cantorul Ioan Muntean, la fila 185^v: „Ioane Munteanu invetiatoriu și cantor, 4 iulie 1871”.

Cele două perioade în care a funcționat Vasilie Paul la Alba Iulia sunt încă o dată subliniate într-o notă manuscrisă pe filele *Mineiului lunii martie* (Râmnic, 1779)¹¹. Pe fila 240^v el nota următoarele: „În anul Domnului 1847 noembrie am venit ca dascăl în oraș Bălgrad la biserica grecilor eu Vasilie Paul învățătoriu [...] ținerea aminte”. Pe forțaful 1 s-a mai semnat și George Cetean: „Georgiu cantor și Eclegieriu, 1871”, cel care a dorit să rămână în memoria locului și prin alte însemnări de acest gen, redactate pe foaia de gardă 2 a *Mineiului lunii februarie* (Râmnic, 1779)¹²: „Georgie Ceteanu cantor și eclegieriu în anul 1872”, dar și forțaful 1 al *Mineiului lunii noiembrie* (Râmnic, 1778)¹³: „Georgie Ceteanu canto și ecligieriu 1871”. Pe forțaful 2 al aceluiași volum a notat un scurt text cantorul și învățătorul Ioan Muntean: „Iuoanu Munteanu invetiatoriu și cantore la biserica gr. ort din orasiu Alba Iulia 18/11 882”. „Ioane Muntean invetator și cantore la biserica si scola gr. ort. den Alba Iulia 20 Noemvrie [1]876”. „Grigorie [...] cantor și ecligieriu, Ano 1871 în Lven [Lipoveni?]”.

Șirul însemnărilor scrise de Ioan Muntean și George Cetean continuă pe foaia de gardă 1 și forțaful 2 a *Mineiului lunii octombrie* (Râmnic, 1776)¹⁴: „Ioane Munteanu invatiatoriu și cantore Alba Iulia 23/10 869”. „Georgie Cetean cantor 1898 si ecligieriu ano 1871”. „Georgie Cetian cantor 1898 și Ecligier 1871 Septembre în 7 zile și cine îl va sel cetisca sel pomenesca”.

¹⁰ Inv. 300. BRV, II, 436, p. 262-264; Păcurariu 1984, p. 455-457; Mârza 2008, p. 52.

¹¹ Inv. 302. BRV, II, nr. 422, p. 241-244.

¹² Inv. 303a. BRV, II, nr. 421, p. 237-241; Mârza 2008, p. 51-55.

¹³ Inv. 304. BRV, II, nr. 415, p. 226-228; Mârza 2008, p. 54.

¹⁴ Inv. 305. BRV, II, nr. 395, p. 215-217; Mârza 2008, p. 53-54.

Pe un *Minei al lunii ianuarie* (Râmnic, 1779) aparținând parohiei „Buna Vestire” din Alba Iulia regăsim numele lui Vasile Paul și al dascălului Ioan Cușut. Pe foaia de gardă 2^v putem citi următoarele: „Această sfântă carte a sfintei biserici neunite din oraș Bălgrad sau scris prin mine Vasile Paul, dascăl neunit. 1848”. „Ioann Cușut dascăl, 1861”.

O altă parohie din Alba Iulia deținătoare de cărți vechi românești cu o serie de note manuscrise în care regăsim numele unor cantori este parohia Alba Iulia-Maieri I.

Pe filele *Cazaniei* (Râmnic, 1748)¹⁵ se păstrează câteva însemnări din care reiese că dascălul bisericesc George Fekete a început activitatea din anul 1872, în timpul preotului paroh Nicolae Munteanovici: „Această Sfântă Căzanie iaste a Sfintei Besearecia Maerilor Bălgradului de Jos. Septevrie 6, 1836” (f. 110). „Cantorul George Fekete au luat sirvitu Dumnezeescu pe umeri(i) sei în anul 1872 și au slujitu chreștinește în Besereca gr. or. a Maerilor, cu parohul Nicolae Munteanovici [...]”¹⁶(foaia liminară 2).

Din *Mineiul lunii iunie* (Râmnic, 1780)¹⁷ aflăm că în anul 1832 preotul paroh al neuniților era Ioan Stoica: „Ioan Stoica paroh neunit Maeri Bălgrad 1832 iunie” (f. 22), iar pe foaia liminară 2 se semna un cantor: „Julis Margen, cantor Pogănești, iulie, în 2, 1916”¹⁸.

Se pare că setul de *Minee* tipărite la Râmnic în perioada 1776-1780 se afla și în proprietatea parohiei din Maieri. În exemplarul tipărit pentru luna ianuarie¹⁹ este consemnată perioada în care a activat în funcția de cântăreț bisericesc George Fekete: „Anul Domnului 1872. George Fekete cantor”, „Am primitu și svințitu cantaria din anul 1872 și până în anul 1901, totu în stare bună și mai departe. Alba Iulia, 15 ianuarie 1901. George Fekete, cantor” (foaia liminară 2)²⁰.

Alte informații relevante despre activitatea cantorilor în însemnările de pe cărțile românești vechi ne trimit spre parohii din jurul orașului Alba Iulia, respectiv: Bărbănt, Cetea, Micești, Mesentea și Meteș.

Din filele *Penticostarului* (Blaj, 1768)²¹ deducem că această carte de cult folositoare slujbelor bisericești a fost cumpărată pentru biserica din Bărbănt de mai mulți „oameni de bine” și a fost apoi legată a doua oară cu banii bisericii, „de aur”. Îi găsim în postura de catori pe Michaile (Mihail) Murza și Ioan Tanase, iar ca preot pe Popa Moisi. Din nou apare blestemul de afurisanie pentru

¹⁵ Inv. 2292. BRV, II, nr. 263, p. 105-107.

¹⁶ Dreghiciu 1998, p. 365-366.

¹⁷ Inv. 2310. BRV, II, nr. 435, p. 262-264.

¹⁸ Dreghiciu 1998, p. 372.

¹⁹ Inv. 2321. BRV, II, nr. 420, p. 233-237.

²⁰ Dreghiciu 1998, p. 369.

²¹ Inv. 1853. BRV, IV, nr. 143, p. 86-87.

cei care încercau să o fure sau să o înstrăineze. Forzaț 1: „Această Sfântă Karte ce se kiamă Penticosatiu iaste Sfintei Bisericsi aii Dumunesti din Berebencu si sau legat adoarei cu bani beseicsi cu zloci de aor sintu lei. Anul 1859 in luna lui December in 6 ziile. Si csine o aru fura sau aru muta dela acseita sfunte biserice se fisie anaftema mai mare nfta scriseimu jeu cantoru beserecsii din Berebanczu Michaile Murza”. Foaia de gardă 1^r: „În anul 1927/28 pe timpul ierne locuitori din comuna nostra si com. vecine mulți au lasat miele desgropate, în uram gerului toate sau prăpădit din care faptă se ne fie de învățătură că mai mult de datina asta se nume mai folosim, ci din contra fie cât de slaba iarna trebue îngropată. Barabanț, la 27 Maiu 1928. I Tanase inv. Cantor”. F. 3^r-18^r: „Aname Pintecostar s-au cu[m]părat [...] florinți vonași din banii strânși de milosteanii a sfintei [...] cei rumânești a Bărăbanțului vanii neajungând 2 florinți vonași și un floprint vonaș l-au dat Duma Andraș [...] florint cinstita și de bine [...] fiind lăcuitoare în Bărăbanț [...] Gabor cel bătrân cine s-ar ispiti a o fura au a o înstrăina de la acea sf[ân]tă biserică să fie supt legătura și afurisania a 300 și 18 Părinți sf[i]nți carea au fost strânși în Nichia. Scris-am eu Popa Moisi fiind preot la acea sf[ân]tă biserică a Borbanțului la anii 1773 luna aprilie 3 zile”.

Pe *Triod* (Râmnic, 1731)²² și-a notat numele, pe coperta 1, clopotarul: „Filpsa Mihaly clopotariu an 1890”, în timp ce, pe foile de gardă, este numele cantorului: „Joanu Tanase învățător cantor 1895” (1), „Joanu Tanase cant și învățatoru din 1890 - scrisa la 17 Aprilie 1921” (2). Notele manuscrise continuă cu date referitoare la achiziția cărții pentru biserica din Bărăbanț: f. 258^v-262^r - „Să să știe că această sfântă carte anume Strastnic s-au cumpărat împreună cu Triodu[l] și le-au cumpărat jupânu Ilincu Pătru și au fost [...] întraceastă vreme văleat 1737 mesița ghenuarie zile 16”; pe ultima filă - „Această S[fântă] carte iaste a bisericii din Bărăbanț”; interior copertă spate - „Această sfântă carte ce să chiamă Stra[s]nic iaste al s[fin]tei beseareci a Bărăbanțului și cine l-ar înstreina [...] parte de H[risto]s. Leatu 1759”, însemnarea se repetă, scrisă de altă mână.

Tot la biserica din Bărăbanț se achiziționa și apoi se relega un exemplar al *Chiriadromionului* (Bălgrad, 1699)²³ tipărit de Mihai Iștvanovici. Cei care au redactat însemnările păstrate au mai scris și despre zidirea bisericii din localitate: „Această sfintă și cinstită carte este a sfintei biserici a [Bărăban]țului legată in anul 1769 cu 60 mărieși. Per illustro ac generoso Domino Domino Georgio Godza mihi fratri ex Maramaros de Vanosfalva [Oncești, jud. Maramureș] 1774. Per illustro ac generoso Domino Petro Paullo Aaronis de Bisztra Fogoro(siensis). Per illustro ac generoso Domino Domino Georgio Godza mihi fratri ex Maramaros de Abrahamus Godza nobilis de Borban [Bărăbanț] nobilis 1774 persona” (coperta 1). Foaia de gardă: „Această Cazanie s-au legat în anul

²² Inv. 1855. BRV, II, nr. 204, p. 42-45.

²³ Inv. 1857. BRV, I, nr. 115, p. 372 – 377, 538.

1774 cu 80 mărieși. Per illustro ac generoso Domino Domino Georgio Godza mihi fratri Maramarosiano de Vanosfalva. Anno 1774. Humillis servus Abrahamus Godza. Georgius Ratz nobilis persona actus residens in Borbant An[n]o 1760 unitus greci ritus. Hic liber est ecclesiae testem habeo Deum quis illum furabitur. Magnus jur vocabulis fue fugit lucem sicut Diabolus Crucem quis illum queret hic nomen erit Ratz nominatus Georgius vocatus an[n]o 1800. Nimes Sz[...]. „Această Cazanie iaste a sfintii bisearicii nostre de la Bărăbanț cine o va fura sau o va strămuta de la această bisearică să fie afurisit, proclat scris-am eu Georgius Ratz din Bărăbanț ani de la HS. 1800. Tot omul să știe cum că această cazanie sfinta bisearică din Bărăbanț de pomană pentru sufletul nostru. Să știe că această sfintă carte anume păucenie au cumpărat-o Boeriu Andraș de la Bărăbanț și o a dat de pomană bisericii rumânești de la Bărăbanț, iară cine s-ar întâmpla să o ia sau să o strămute într-alt loc de la acea[stă] sfintă biserică să fie proclat și afurisit de acei 300 și 18 părinți sfinți care au fost strănși la săbor în Nekia, vleit 1739 me[si]ța aprilie 23 zile, scris-am eu Popa Niculae de la Bărăbanț”. F. 2-3: „Fleșer Ionu, subscrierea Fleșer Ionu 1884”. F. 239: „Anul 1667 când au zidit întâi bisereca rumînească în Bărăbanț. Popa Moisi”. F. 297: „Ioa[n] Nicolaus Pap. F. 319: „Această sfintă carte ce să chiamo învățătură, este a sfinii beserici cei rumânești din Bărăbanț și cine o va fura să fie proclat și afurisit”. Deosebit de interesant ni se pare faptul că la biserica din Bărăbanț, în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, activa un cantor originar din Maramureș: „Scris-am eu Godțe Avram nemeș din Maramurăș din satul Oncești, acum lăcuitoriu în Bărăbanț și cantor besericii cei rumânești ounite 1774. Abrahamus Godza nobilis persona 1774” (fila 414), „Ego Abrahamus Godza nobilis Maramaros de Vanosfalva actu residens in Borband A[nn]o 1774” (fila 415)²⁴.

Parohia a beneficiat de o varietate de cărți, printre ele numărându-se și o *Psaltire* (Blaj, 1767)²⁵, care adeseori era folosită ca abecedar, pentru învățarea cititului. Pe foaia de gardă se poate citi un text despre relegarea cărții la numai 22 de ani după tipărire, ceea ce denotă o utilizare intensă a volumului: „Atsaszt Psaltire pah Ratz Gyorgy 1833. Să știe cum că pentru legătura aceștii sfinte cărți anume Psaltire au plătit Tat [...] cu găzdoia lui Fara Marișca au da 12 grosită în anul 1789 zile 20 la sfânta liturghie să îi pominească numele lui Marișca. Scris-am eu Popa [...] paroh în Bărăbanț. La p. 127 redacta un text, în limba latină, un cantor al bisericii: „1828 Die 6 Decembri scripsi ego [...] Georgius Laz [?] cantor Valachor. La p. 283-284 este amintit, într-o altă însemnare tot în limba latină, cantorul cu origini maramureșene: „Ano 1773 Die

²⁴ Mârza, Dreghiciu 1989, p. 177-178.

²⁵ Inv. 1859. BRV, II, 339, p. 162.

13 Febr scripsi Ego Abrahamus Godsa [?] [...] de Vours Jalva acbum Barband [...] Cantor Valachor”.

Tot la biserica din Bărăbanț a activat și cantorul Ioan Tănase, cel care se semna pe foaia de gardă a *Octoihului* (Blaj, 1825)²⁶: „Joanu Tanasch cantor inocente 1917 VII/8. 28 / II 1932 Duminica Fiului Risipitor. 6 / III Dumineca Judecării din urmă. 13 / III Duminica Prinderii de post”. Același personaj semna, mult mai devreme, pe forțașul 2 al exemplarului *Triodului* (Râmnic, 1731)²⁷: „Ioan Tănase cantor docente 1894 novembrie”.

Pe un *Chiriadodromion* (București, 1732)²⁸ aparținând parohiei Cetea, găsim o mărturie istorică despre un cutremur: „În anul 1838, în luna Ianuarie în 17 zile la 10 tsasuri din noapte sau cutremurat Pemîntul. Scris am Eu Papp Partenie” (f. 246^v). La fila 56^r s-a semnat un cantor de la biserica respectivă: „Stan cantor”²⁹. Tot la Cetea ajungea un exemplar al *Psaltirii* (Râmnic, 1751)³⁰ care a circulat în mai multe localități și a avut mai mulți proprietari așa cum reiese din notele manuscrise. Interesul nostru se îndreaptă spre acele însemnări în care sunt menționați cantorii, astfel că pe foaia liminară 2^v se poate citi: „Această saltire iaste a Bisericii unite de la Cantorul Daisa Simion la 1872 sept[embrie]. Aceasta saltire iaste a besereci g[recu] [o]rt[odoxe] în comuna Cetea testată prin Daisa Simion pop Vian Daisa au luat în seama. Aceasta saltire este a Biserecei Raica Petru Preotu Alesu. Nicolae Raica parohu gr[eco] cath[olic] la Cetea 1883”³¹. Însemnările nu se păstrează doar pe cărțile românești vechi, ci și pe cele moderne, un astfel de caz este cel al *Molitvenicului* (Sibiu, 1874)³². Cartea era achiziționată pentru folosul bisericii din Cetea chiar de cantor, așa cum reiese din însemnarea de pe foaia de gardă 1^r: „Acest Molitvelnic s-a cumpărat cu 6 coroane de cantorul Petru Raica și s-a dăruit bisericii gr. or. din Cetea în anul 1912 fiind paroch Ioan Frâncu”.

Prin intermediul unui exemplar al *Octoihului* (Blaj, 1760)³³, putem urmări o succesiune de cantori care au folosit cartea la Mesentea. Pe prima copertă este textul: „Nicolau Jonasiu cantor din 1891 Mesentea 7 iunie 1898. Marian Iuonas cantorului din Mesentea 1898 Iunie”, continuându-se cu nota de la pagina 196: „Nicolae Jonasiu cantor Mesentea 1891 21/November” și cele de pe foaia de gardă 2^{r-v}: „Sub scrisul în 21 Noemvrie 1891 mamu de numitu cantor biserici gr. or. din locu Mesentea 1 Iulie 1896 Nicolae Jonasiu lui Ghiorgie. Dela anu 1915

²⁶ Inv. 1863. BRV, III, nr. 1242, p. 474-476.

²⁷ Inv. 1866. BRV, II, nr. 204, p. 42-45.

²⁸ Inv. 1666. BRV, II, nr. 205, p. 45-47.

²⁹ Mârza 2008, p. 70.

³⁰ Inv. 1772. BRV, II, nr. 280, p. 120.

³¹ Mârza 2008, p. 70.

³² Inv. 2399. BRM, III, 1989, nr. 39103.

³³ Inv. 2181. BRV, II, nr. 322, p. 152.

au venit de cantor Nicolae Ruția și încă aflându-se la anul 1934 în loc”. „Nicolae Rutia cantor la anul 1915. Încă la anul 1939 am purtat serviciu”³⁴.

Bisericii din Mesentea i-a aparținut și un *Triod* (Râmnic, 1761)³⁵, pe filele căruia s-au semnat alți cantori: „Acestu Sz. Triod iese a Biserici neunite din Mesentea 17-a Februarie 1862. Scris-am eu Nikolae Florea kantor în loc. Din anul 1891 December 6 mani denumitu Cantore eu Nicolae Ionasiu” (f. 1^r); „Se ști cetitorule ca ce ești tu și eu am fost si ce sunt eu si tu vei fi. Scris prin mine Nicolae Ruția cantor începând de la anul 1915” (f. 2^v)³⁶.

Cantorul Bucur Emanoil din parohia Meteș își așterne numele pentru veșnică pomenire pe filele unui exemplar al *Predicilor* lui Petru Maior (Buda, 1810-1811)³⁷. P. 92 din vol. III: „Sfârșit lui Dzeu laudă. Bucur Emanoil cantor. Coperta 2: Bucur Emanoil cantor 19 nov. 1950”.

Mărturia scrisă pe filele *Chiriadromionului* (Bălgrad, 1699)³⁸, provenind de la biserica din Micești, este una foarte importantă și pe care ar trebui să o respecte toată lumea: „Scola si biserica sa fie cel mai scump tesaur al ficarui român în viața aceasta 1901 12/VII Ciugudean” (f. 263). Cantorii locului din perioada sfârșitului de secol XIX și începutul secolului al XX-lea și-au lăsat și ei numele pe filele cărții: „Cantore înv. 1900 30/IX” (f. 280); „Salveniu cantore 1900 30/IX” (f. 283); „Georgiu Totoianu dascălu și cantoru românescu în Chișfalău Micești” (f. 308)³⁹.

Din exemplarele selectate, care au făcut parte din zestrea bisericilor de oraș, dar și a celor de la sate, putem observa rolurile pe care le aveau cantorii bisericești: cântăreț, dascăl sau învățător, cumpărător al cărților și donator sau plătitor pentru lucrările de relegare.

De-a lungul timpului nu toate cărțile au rămas în patrimoniul bisericilor, multe dintre acestea au ajuns în importante colecții muzeale. În cazul cercetării de față o serie de volume se regăsesc în colecțiile Muzeului Național al Unirii Alba Iulia, cărțile fiind achiziționate de muzeu mai ales în cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea⁴⁰.

Pe un exemplar al *Octoihului mic* (Sibiu, 1854)⁴¹ care a aparținut bisericii din Bucerdea Vinoasă, pe foaia de gardă 1^v întâlnim numele cantorului Chiril Borza: „Anulu 1876 alu Chiril Borza cantaretiu la Biserica gr.”.

Catavasierul (Blaj, 1793)⁴², provenind de la Oarda de Sus, se afla – în prima jumătate a secolului al XIX-lea – în proprietatea cantorului din localitatea

³⁴ Mârza 2008, p. 65.

³⁵ Inv. 2182. BRV, II, nr. 326, p. 156.

³⁶ Mârza 2008, p. 65.

³⁷ Inv. 483. BRV, III, nr. 779, p. 22-25.

³⁸ Inv. 979. BRV, I, nr. 115, p. 372-377, 538.

³⁹ Mârza, Dreghiciu 1989, p. 200.

⁴⁰ Volumele vor fi prezentate în ordinea cotelor.

⁴¹ CVR 167. Datarea tipăriturii s-a făcut după anul menționat în Paschalie. Titlul nu este repertoriat de BRM.

amintită: „Scris-am eu Gheorghe Cutean cantor la Oarda de Jos neunit 1841, februarie 1”⁴³. În posesia aceluiași cantor, Gheorghe Cutean, s-a aflat și un *Acatist* (Sibiu, 1810)⁴⁴, așa cum reiese din însemnarea de la p. 334-335: „Acest Acatist iaste al meu Gheorghe Cutean cantor la Oarda de Jos neunitu”⁴⁵.

Evangelhia învățătoare (Mănăstirea Dealu, 1644)⁴⁶ aflată în colecția *Museikon* a fost în posesia mai multor preoți din Hăpria și folosită de către cantorul din Ghirbom, așa cum se poate citi în notele manuscrise de la p. 625 „Vasile Godiciu, cantor Ghirbom” și pe coperta 2: „Mă recomand eu Godiciu Vasile, cantor la biserica greco-catolică Ghirbom”⁴⁷.

Pe un exemplar al *Noului Testament* (Bălgrad, 1648)⁴⁸ care a circulat în zona județului Alba întâlnim, la fila 128, numele unui cantor: „Tomotaș Gyorgy cantor”⁴⁹.

Într-un exemplar al *Triodului* (București, 1726)⁵⁰, ce a aparținut bisericii din cartierul Lipoveni al Alba Iuliei, pe lângă însemnări despre achiziția și donația cărții găsim și informații despre cantorii parohiei Valea Mică sau Valea Bulzului, iar mai apoi întâlnim și numele cantorului din localitatea cea mai apropiată și anume de la Pătrângenii. Textele amintite se află pe foaia de gardă 1^r: „Nicolae Plăcintă cantor gr. cat.”, „Macaveiu Câmpănean cantor”, „Stănilă Ioachim” și foaia de gardă 2^v „Acsente Stanciu cantor grec. catolicu Pătrângenii 1923 VII 12”⁵¹.

Mineiul lunii noiembrie (Râmnic, 1778)⁵² ne aduce în față o însemnare redactată de cantorul locului în momentul achiziționării cărții pentru biserica din Almașul Mare, redactată pe f. 7-17: „Această carte este a lui Ioan Popovici din Nodalmaș, cumpărată de părinții săi cu bani buni și drepti cu 6 zloți. Cine o va înstrăina, să fie afurisit de 318 de părinți sfinți. Scris-am eu Ioan Popovici, fiind cantor a bisericii Almașului. Scris-am luna november, în 8 zile anul Domnului [1]825”⁵³.

Într-un *Acatist* (Blaj, 1763)⁵⁴ care a aparținut, probabil, bisericii de la Întregalde, cantorul Iosif Nistor a făcut diverse adnotări cu privire la

⁴² CVR 169. BRV, II, nr. 559, p. 351; BRV, IV, nr. 559, p. 267-268.

⁴³ Hațegan, Lupan 1979, p. 401-402.

⁴⁴ CVR 222. BRV, III, nr. 775, p. 21.

⁴⁵ Hațegan, Lupan 1979, p. 431.

⁴⁶ CVR 344. BRV, I, nr. 46, p. 144-147.

⁴⁷ Hațegan, Lupan 1979, p. 358-360; Mârza, Dreghiciu 1989, p. 84-87.

⁴⁸ CVR 347. BRV, I, nr. 54, p. 165-170.

⁴⁹ Mârza, Dreghiciu 1989, p. 103-104.

⁵⁰ CVR 348. BRV, II, nr. 195, p. 33-34.

⁵¹ Hațegan, Lupan 1979, p. 383-384.

⁵² CVR 425. BRV, II, nr. 415, p. 226-228.

⁵³ Hațegan, Lupan 1979, p. 369.

⁵⁴ CVR 518. BRV, II, nr. 331, p. 160; BRV, IV, nr. 331, p. 249.

evenimentele din viața propriei familii: „Sanflora Nistoru născută în august în 12/4, 1872”, „Irina Nistoru născută în anu 1874 novem. în 30 și boteziată în Detimberu în 6, 1874. Irina Nistoru au răposatu în 29 Detimberu 1875. Pe la 8 ore dimineata” (coperta 1). „Iosiv Nistoru, cantoru, Întregalde”, „Sanflora Nistoru au muritu în anulu 1875 în aprilu în 25 pe la 9 ore sara [...] Iosivu Nistoru”(coperta 2)⁵⁵.

Ceaslovul tipărit la Sibiu, în anul 1900⁵⁶, păstrează o însemnare ce aduce o noutate. Cântărețul Bucur Emanoil a fost hirotonit întru citeț⁵⁷ de către însuși episcopul Andrei Magiaru, lucru mai puțin întâlnit, însemnarea păstrându-se pe foaia de gardă 1^v: „Bucur Emanoil cântăreț bisericesc hirotonit întru citeț la data 22 Iunie 1951 de către Prea Sfinția Sa Episcop al Aradului Dr. Andreiu Magieru în biserica noastră din Meteș cu ocazia vizitațiunii canonice, la 22 iunie 1951. Bucur Emanoil cântăreț bisericesc și citeț”. De aici putem trage concluzia că acest cântăreț, care nu se mai prezintă cu titlu de cantor, a urmat și o școală de muzică special formată pentru educarea și învățarea muzicii bisericești și a tipicului slujbelor, la finalul căreia se examinau cursanții, iar mai apoi puteau să candideze pentru postul de cântăreț bisericesc al unei parohii. Atașamentul cantorului față de carte este relevat de o altă însemnare redactată pe foaia de titlu, prin care dona cartea, la începutul anului 1960, muzeului înființat de preotul Sabin Olea la Cib: „Dăruită colecției S. Olea Muzeu, Cib, 30 ian. 1960 de Emanoil Bucur”.

Putem afirma că, pe baza exemplarelor cercetate, aportul istoriografic al cantorilor de strănă din parohii este semnificativ. Pe lângă însemnările care cuprind date despre anii în care aceștia au activat drept cântăreți bisericești, putem vedea și alte roluri pe care ei le-au avut și anume acela de dascăl sau învățător al satului sau chiar la școlile de oraș, apoi de cumpărător și donator al cărții pentru parohia unde funcționau. De asemenea, ei se îngrijeau și de restaurarea sau legarea cărților după ce acestea intrau într-o stare de degradare care nu mai permitea utilizarea lor. O altă ipostază în care îi întâlnim pe acești cantori este aceea de păstrători cu sfințenie a acestor odoare ale bisericilor. Ei scriau blesteme pentru a-i înfricoșa pe cei care doreau sau aveau de gând să fure o astfel de carte. Ultima calitate a acestor cântăreți este aceea că ei au consemnat și anumite date importante ale istoriei parohiale și nu numai, date care constituie adevărate surse de inspirație în cercetare.

⁵⁵ Hațeganu, Lupan 1979, p. 396.

⁵⁶ CVR 615. BRM, I, nr. 11686.

⁵⁷ Denumirea de *citeț* înseamnă slujitor bisericesc care citește texte religioase în timpul serviciului divin (Stoian 1994, p. 59-60).

Cantor's Notes on Leaves of Books Belonging to Museikon Holdings**ABSTRACT**

Handwritten notes preserved on leaves of books are authentic historical sources. In them, we find information on purchase and circulation of books, events from the life of the community or persons that owned them. This research attempts to valorise documentary information resulted from such texts and which refers to the cantors of churches from Alba Iulia area. Next to an undecorated signature or a reference of the name, many times cantors gave information on localities where they activated or the period they occupied this position within the church. All these help historians to shape an as clear idea on some aspects of local and cultural history.

Abrevieri bibliografice

- Adam 2003 - Domin Adam, *Cultura muzicală bisericească în Eparhia Alba Iuliei*, Alba Iulia, 2003
- Braniște 1993 - Ene Braniște, *Liturgica generală*, București, ediția a II-a, 1993
- BRM I-III - *Bibliografia Românească Modernă* (1831-1918), vol. I-III, București, 1984-1989
- BRV I-IV - Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia Românească Veche*, vol. I-IV, București, 1904-1944
- Cosma 1973 - Octavian Lazăr Cosma, *Hronicul muzicii românești*, vol. I, București, 1973
- Dreghiciu 1998 - Doina Dreghiciu, „Colecția de carte românească veche de la biserica ortodoxă-română din Alba Iulia”, în *Apulum*, XXXV, 1998, p. 361-375
- Hațegan, Lupan 1979 - Lucia Hațegan, Doina Lupan, „Cartea veche românească în biblioteca Muzeului Unirii din Alba Iulia (V)”, în *Apulum*, XVII, 1979, p. 385-440
- Mârza 2008 - Eva Mârza, *Explorări bibliologice*, Sibiu, 2008
- Mârza, Dreghiciu 1989 - Eva Mârza, Doina Dreghiciu, *Carte Românească Veche în Județul Alba sec. XVI-XVII*, Alba Iulia, 1989
- Păcuraru 1984 - Mircea Păcurariu, *Legături ale bisericii ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova*, Sibiu, 1984
- Stoian 1994 - Ion M. Stoian, *Dicționar religios*, București, 1994

Cuvinte-cheie: cântăreți bisericești, carte românească veche, note manuscrise, secolele XVIII-XIX, Alba

Keywords: cantors, old Romanian book, handwritten notes, XVIIIth-XIXth centuries, Alba

**UN CAIET-JURNAL INEDIT: ÎNTÂMLĂRILE MAI ÎNSĂMNATE ÎN
TIMPUL PĂSTORIEI MELE (1915), APARTINÂND PREOTULUI
IOAN POPA DIN BUCERDEA VINOASĂ**

IOANA RUSTOIU,
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

Într-un dosar din arhiva Parohiei Ortodoxe Bucerdea Vinoasă cu documentele anului 1915, alături de actele oficiale, ciornele sau dubletele adreselor către Protopopiatul ortodox Alba și/sau Consistoriul sibian, s-a păstrat și un caiet care, prin titlul anunțat pe prima filă, descria evenimentele trăite imediat după hirotonire de preotul Ioan Popa. Textul, de 23 de pagini, părea, la prima vedere, o altă istorie „prin cei mici”, o relatare necunoscută despre viața unei comunități românești ortodoxe de la începutul secolului XX. Tânărul paroh nu și-a propus redactarea unei istorii a satului, nici o prezentare a antecesorilor săi¹, - deși câteva trimiteri la trecut sunt inevitabile - așa cum au gândit preoții altor cronici parohiale identificate în alte fonduri parohiale². Ioan Popa nu scrie o istorie a parohiei pentru care fusese numit preot, ci, așa cum anunță încă din titlul primei file a caietului, doar o descriere a *Întâmplărilor mai însămnate observate în timpul Păstoriei mele*³. Deși și-a propus să scrie constant, alte obligații l-au determinat să întrerupă pentru perioade mai lungi notițele referitoare la activitatea sa, astfel încât doar 13 zile ale anului 1915 sunt dedicate caietului său: 1 ianuarie, 20 martie, 24 aprilie, 25 aprilie, 28 aprilie, 12 mai, 30 mai, 8 iulie, 13 iulie, 1 septembrie, 19 septembrie, 13 octombrie și 22 noiembrie⁴.

Prima relatare, întinsă pe trei pagini, este o autobiografie. Ioan Popa s-a născut în 1 octombrie 1890, în comuna Măhaciu⁵, comitatul Turda-Arieș, din părinți greco-catolici. A urmat „școala nemțească” din Aiud, unde l-a avut dascăl pe Weinrich Frigyes, descris de viitorul preot ca „un om dedicat școlii”, o personalitate a locului și nu numai, colaborator la ediția unei monografii etnografice a comitatului Albei Inferioare⁶. Amintirea profesorului său nu este una întâmplătoare. Mutat la Blaj, pentru continuarea studiilor, Ioan Popa

¹ Așa cum apar în alte cronici parohiale (Lazăr 2011, p. 325-329; Onofrei 2012, p. 176-177).

² Vezi Rustoiu, Vaida 2015; Rustoiu, Zecheru 2013, p. 477-532 sau *Cronica satului Deal* (SJAAN, fond *Parohia Ortodoxă Deal*, reg. 4/1903-1950).

³ SJAAN, fond *Parohia Ortodoxă Bucerdea Vinoasă*, acte inventariate, dos. 1/1915, f. 151-163.

⁴ Și de la titlu (1 ianuarie 1915) până la prima însemnare a lăsat să treacă câtva timp (20 martie 1915).

⁵ Azi localitatea Măhăceni (comuna Unirea, jud. Alba).

⁶ *Alsófehér varmegye szász népe*, Nagy Enyed (Aiud), 1899. Profesorul a scris capitolul dedicat sașilor (o prezentare a cărții a fost publicată în revista *Transilvania*, nr. II-III, februarie-martie 1900, Sibiu, p. 71).

întâlnește un alt dascăl de seamă, pe Alexiu Viciu, considerat ca fiind „aderentul lui Moldovan Gergely”. Profesorul Alexiu Viciu era din 1879 titularul catedrei de latină și limba română a Gimnaziului greco-catolic din Blaj⁷, celălalt, Grigore Moldovan, un cunoscut folclorist, traducător, gazetar și profesor universitar, titular al catedrei de limba și literatura română a Universității „Franz Josef” din Cluj⁸, un nume cunoscut în epocă, dar căzut în dizgrația românilor⁹. Afinitatea lui Alexiu Viciu pentru Grigore Moldovan este privită din perspectiva preocupărilor etnografice comune și, deși profesorul blăjean tipărise numeroase manuale și dicționare școlare utile elevilor săi, preocupările pentru etnografia românească erau în accepțiunea preotului din Bucurdeia Vănoasă, mult mai importante¹⁰. O altă personalitate care a marcat adolescența viitorului paroh a fost Gavrilă Precup - profesor la Gimnaziul blăjean din 1902, apoi fondator al Reuniunii meseriașilor din Blaj, vicepreședintele CNR Blaj, delegat al Blajului la Adunarea Națională de la Alba Iulia¹¹, în casa căruia Ioan Popa a fost cazat pe perioada celor 8 ani de școală.

La finalul studiilor, s-a înrolat în armata Imperiului, repartizat la „regim[en]tul curat nemțesc *Erzherzog Rainer* Nr. 59”, „în orașul mare austriac Salzburg”. Stagiul militar de un an a constituit pentru tânărul de 19 ani o experiență interesantă, de care a profitat din toate punctele de vedere: a vizitat orașe din Austria și Elveția, a observat și comparat stiluri de viață. A întâlnit și aici oameni importanți (maiorul George Fleșer a fost un astfel de exemplu¹²) și mai ales, a văzut „ce însemnează a fi omul datoriei”.

S-a reîntors la viața obișnuită, pentru a se orienta spre o carieră în domeniul științelor juridice, ca practicant în cabinetul avocatului din Vințu de

⁷ Profesor al Seminarului blăjean din 1879 (Comșa 1940, p. 109-110; Tatai, Tatai-Baltă 2017, p. 132, 135).

⁸ Din 1889 a fost raportor pentru secția română a Societății Etnografice a Ungariei. A colaborat la monografia comitatului Albei Inferioare, editată la Aiud în 1899, împreună cu prof. Weinrich Frigyes și Lázár Istvan (*Transilvania*, nr. II-III, februarie-martie 1900, Sibiu, p. 71).

⁹ Vezi Mitu 2006, p. 104, dar și articolele dedicate carierei și studiilor sale de folclor la Weber 1999, p. 133-137 și Berki 2011, p. 156-166.

¹⁰ O listă a cărților și manualelor lui Alexiu Viciu la Comșa 1940, p. 110; o bună parte a cărților și dicționarelor sale sunt deținute de Biblioteca Națională (<https://biblacad.ro/bnr/brmautori.php?aut=v&page=490&&limit=10>, accesat în 26 ianuarie 2020).

¹¹ *Unirea*, nr. 38, 17 septembrie 1921, p. 4; Comșa 1940, p. 125-126; *Dicționar* 2019, p. 61-62; Tatai, Tatai-Baltă 2017, p. 137-139.

¹² Despre maior, ziarul *Telegraful Român* informa în nr. 114 din 30 octombrie/12 noiembrie 1914 (p. 463) că a reîntors în armata activă: „Dintr-o scrisoare particulară aflăm că domnul major ces. și reg. George Fleșeriu, care s-a reactivat și a fost trimis pe câmpul de război din Galiția, în luptele grele din 1 și 2 Noiembrie a.c. a fost rănit la umărul drept și acum se află în îngrijire medicală în spitalul din Cracovia. Dorim grabnică însănătoșare domnului maior, care știe manua și sabia și condeul, cu aceeași dexteritate” (probabil o referire la articolul semnat de George Fleșeriu „Acum e momentul!”, publicat în nr. 88 din 23 august 1914 al *Telegrafului Român*, p. 257-258).

Sus (azi Unirea, jud. Alba), Dr. Weisz Zoltan, aproape de satul natal. Doar că munca de acolo nu era deloc ceea ce-și dorea – „În cancelarie începui să cunosc sufletul încă neformat al neamului meu și din ce în ce îmbătrâniam în praxă, îmi era tot mai grea la inimă această carieră lipsită de ideal” – și decide să se îndrepte spre teologie. Fiind greco-catolic, ar fi trebuit să urmeze Seminarul teologic din Blaj, doar că - din motive care nu ne sunt dezvăluite - nu a fost admis printre studenții acestei instituții și, foarte hotărât să devină preot, în august 1911, renunță la religia părinților săi: „părăsii religia gr.-cat. și intrai în sânul bisericii adevărate dreptcredincioase ortodoxă, intrând totodată în Ziua Domnului de 12/25 Sept. 1911 în Seminarul teologic greco-ortodox din Arad”. Și aici doi profesori sunt remarcați: Roman Ciorogariu, viitorul episcop al Oradiei¹³ și Teodor Botiș¹⁴. După doar un an s-a transferat la Institutul teologic-pedagogic din Sibiu, iar după alți doi ani de studiu a fost hirotonit și numit preot în Bucerdea Vinoasă¹⁵.

Parohia în care își începea cariera era considerată „foarte slabă”¹⁶, cu porțiune canonică puțină¹⁷ și o comunitate care a trecut prin mai multe episoade de convertire la unire în timpul predecesorilor săi¹⁸. În *Însemnări* constată doar că oficiul parohial „a fost foarte neglijat de fratele antecesor, lipsind foarte multe acte de preț din cauza cărora eu azi întâmpin o foarte mare greutate”¹⁹.

¹³ Redactor al revistei *Biserica și Școala* și autorul unor interesante memorii (*Zile trăite*, Oradea, 1926), vezi Păcurariu 1996, p. 95-96. .

¹⁴ *Ibidem*, p. 58; Neagu 2018, p. 199-207.

¹⁵ SJAAN, fond *Parohia Ortodoxă Bucerdea Vinoasă*, acte inventariate, dos. 1/1915, f. 153^v, în **Anexă**.

¹⁶ MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 4311, doc. 11. Concursul pentru postul de paroh a fost publicat de protopopul Ioan Teculescu în *Telegraful Român* (nr. 97, 18 septembrie/1 octombrie 1914, p. 296). Era considerată parohie de clasa a III-a.

¹⁷ „Porțiune canonică nu am afară de 2 cară de fân absolut nimic, ci numai simbria” (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 4311, doc. 11).

¹⁸ Protopopul de Alba Iulia, solicitat să cerceteze problemele din parohie, în 8 octombrie 1891, l-a criticat pe fostul paroh, Theodor Pop: „fiind cauza la multe treceri la altă confesiune a poporenilor sei, și de va continua și mai departe, el va remenea pastoriu fora turma” (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 4311, doc. 33 și 48). Șematismul greco-catolic din 1900 consemnează că cei mai mulți credincioși au trecut la unire „sub preotul Nicolae Giurca, care a funcționat de la 1861-1886” (Șematism 1900, p. 137-138).

¹⁹ SJAAN, fond *Parohia Ortodoxă Bucerdea Vinoasă*, acte inventariate, dos. 1/1915, f. 154^r, în **Anexă**. Un „Inventariu despre toate actele oficiului și arhivului parohial gr. ort. din parohia Bucerdea Vinoasă” a fost încheiat la 20 mai 1914, între preotul pensionat Theodor Pop și administratorul parohiei, preotul Ighiului, Petru Circo. Sunt înșirate aici *Protocolul botezașilor* (3 registre din anii 1819-1850, 1850-1894, 1894-1914); *Protocolul cununășilor* (două registre din anii 1850-1905, 1905-1914), două *Protocoale ale buneii învoiri* (anii 1796-1833; 1833-1914), *Protocoalele morșilor*, 4 registre (1813-1850, 1850-1884, 1884-1901, 1901-1914), *Protocolul ședințelor comitetului parohial* (nu se precizează anii extremi), „acte și circulare 174 bucăți, absolute de racioșine 1883-1892, un sigil al bisericii și unul al școalei și unul vechiu, mai multe

Odată instalat în parohie, preotul, așa cum și-a propus atunci când a ales să studieze teologia, observă starea materială și morală a celor 757 de credincioși. Slujește la biserică, îi spovedește pe cei veniți la liturghie în număr mare și identifică problemele cu care se confruntă comunitatea: „desfrâul și credința în descântece și vrăjitorii”, de care se făceau vinovate, în principal, femeile – „Aceasta lasă foarte mult de dorit mai ales la genul feminin”! -, deși nici bărbații nu păreau toți virtuoși, căci și ei „pică în ghearele păcatului vicios”²⁰. O parte a locuitorilor din Bucerdea Vinoasă plecaseră în America - doar temporar, pentru „5-10 ani” - atrași de un câștig material mai rapid. Acasă și-au lăsat soțiile tinere și viile bogate, un melanj nepotrivit, după cum constată parohul, atunci când în Registrul botezaților e nevoit să înregistreze prea multe nașteri nelegitime. Îl surprinde, de asemenea, numărul prea mic al copiilor din casele parohienilor săi, „în nefericitul sistem săsesc de doi”²¹, deși satul avea o comunitate omogenă: doar români, cu o excepție, o unguroaică care ajuta femeile să lepede pruncii în a treia lună de sarcină. Intervenția sa era astfel mai mult decât necesară, iar arma eficace pentru îndreptarea lucrurilor nu putea fi alta decât predica²², iar în cazul avorturilor produse de licoarea unguroacei - „beutura omorâtoare” -, apelul la instituțiile statului, printr-o plângere adresată Jandarmeriei care a avut ca efect desfășurarea unei anchete, despre al cărei rezultat preotul Ioan Popa ar fi urmat să noteze în filele caietului-jurnal.

Anul hirotonirii sale nu a fost însă unul favorabil: 1915, al doilea an în care ardelenii luptau pe fronturile Primului Război Mondial - „atunci când focul european era mai crâncen și tocmai de aceia poziția mea era foarte grea”. Fără a o fi o cronică de război, Ioan Popa reține pe filele caietului său și aceste momente: numărul credincioșilor plecați „știind și convinși fiind că prin sângele său vărsat, va fi țesut p[en]tru neamul său un viitor mai frumos, mai strălucitor, mai bun, mai sănătos decât acum este prezentul”²³, veștile puține care le parveneau celor de acasă, unele venite din „țara muscalilor”, scrise în limba germană, atunci când cel plecat nu se descurca în redactarea unei scrisori către

acte și documente, protocoale sinodale și congresuale” (SJAAN, fond *Parohia Ortodoxă Bucerdea Vinoasă*, acte inventariate, dos. 1/1914, f. 46).

²⁰ SJAAN, fond *Parohia Ortodoxă Bucerdea Vinoasă*, acte inventariate, dos. 1/1915, f. 155^v (în **Anexă**).

²¹ *Loc. cit.*, f. 159^v (în **Anexă**). Într-o analiză asupra situației demografice a Transilvaniei în secolul al XVIII-lea, Jancsá Benedek considera că „sășimea se prezintă în cazul cel mai favorabil ca o rassă stagnantă, dacă nu decadentă” (Togan 1900, p. 48). Modelul de tip modern de control al nașterilor, a dus la o evoluție numerică descrescătoare a acestei etnii și în doua jumătate a sec. al XIX-lea și începutul secolului XX (vezi Crăciun 2003, p. 69-88; Crăciun 2008, p. 19-32).

²² Vezi curentul favorabil prediciei, inițiat de preotul Nazare și susținut de preoții ardeleni ortodocși la Rustoiu 2019, p. 114-115.

²³ SJAAN, fond *Parohia Ortodoxă Bucerdea Vinoasă*, acte inventariate, dos. 1/1915, f. 160^r (în **Anexă**).

cei dragi, lipsa alimentelor, dar și a muncitorilor atât de necesari pentru lucrările agricole.

Îl găsim astfel în documentele din arhiva parohiei solicitând ajutor Consistoriului arhidiecezan pentru școală, la puțin timp de la instalarea sa în parohie, în 2 februarie 1915: „Salariul învățătoresc fiind 1800 cor., o sumă destul de însemnată pentru a se repartiza pe popor, și și dacă o facem, nu-i chip de a o putea încasa toată de pe capii de familii cari sunt «să facă slujbă la împăratu» și nici de pe cei ce sunt acasă chiar cari sunt năcăjiți în alt chip. Aceeași stare de lucruri o aflăm și la frații de altă confesiune”²⁴. În martie 1916, cere din nou ajutor de la Consistoriu. Banii, consideră parohul, nu puteau fi adunați de la enoriași din mai multe motive: „1) Întâiu din lipsa de bărbați pe acasă, din care motiv lucrul e f[oar]te scump [...] în cazul când chestiunea s-ar forța, atunci am face un păcat de neertat, trecând fruntașii acestei parohii la uniație. [...] Cu atât mai vârtos cu cât prin acest sprijin se ușurează greutățile multor parohieni ortodocși, să ușurează multe greutăți cu cari am se lupt în această parohie în care n-am nimica, nici bis[erică], fără numai f[oar]te slabă”²⁵, nici case parohiale, nici sesiune parohială, ci sărăcie mare, mare f[oar]te”²⁶.

În doar două luni reușește să înzestreze biserica cu un potir, o stea, o Evanghelie, din bani donați de credincioși. Tot din donații sunt cumpărate cinci icoane în valoare de 100 coroane, la care se adaugă două perdele, două acoperitoare de tetrapod, un acoperământ de potir, o linguriță de argint și o față de masă”²⁷.

Alte trei icoane și veșminte preoțești noi au fost sfințite în 29 august 1915”²⁸.

Reflecțiile asupra trecutului parohiei sunt puține. Ele se referă la dispariția maghiarilor din localitate după evenimentele anilor 1848-1849, la existența până atunci a celor două „jumătăți”: Bucerdea Vinoasă Românească și Bucerdea Vinoasă Maghiară, ori la numărul credincioșilor: „Înaintașii mei, întrucât se

²⁴ SJAAN, fond *Parohia Ortodoxă Bucerdea Vinoasă*, acte inventariate, dos. 1/1915, f. 72. Școala era mixtă, folosită atât de ortodocși, cât și de greco-catolici.

²⁵ De starea precară a bisericii se plângea și antecesorul său: „[...] se ruinează păreții, boltitura, fruntariul bisericii sunt crepate astfel încât e mare temere că se va ruina și cădea cu totul cauzând daune și chiar periclu de viață” (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 4311, doc. 11).

²⁶ SJAAN, fond *Parohia Ortodoxă Bucerdea Vinoasă*, acte inventariate, dos. 1/1916, f. 59-61; Deși anunța cu mândrie în *Însemnări* că „în parohia mea se varsă anual un capital de 30000 cor. de la 26 inși câți sunt duși” în America (SJAAN, fond *Parohia Ortodoxă Bucerdea Vinoasă*, acte inventariate, dos. 1/1915, f. 156^v, în *Anexă*).

²⁷ În valoare de 80 cor., 40 fil. (SJAAN, fond *Parohia Ortodoxă Bucerdea Vinoasă*, acte inventariate, dos. 1/1915, f. 157^v, în *Anexă*).

²⁸ Un inventar al parohiei ortodoxe din anul 1872, menționează existența în biserică a „6 icoane vechi de lemn”, un epitaf din 1860, un antimis vechi, un potir de cositor, veșminte preoțești „de carton”. Evanghelia era din 1844, tipărită la Sibiu (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 4284, doc. 10). Donațiile și înnoirile anului 1915 erau mai mult decât necesare!

poate constata din protocoale, aveau un popor de 1000-1200 suflete, sub a lor ocârmuire, până când eu cu 757 suflete”²⁹. Amintește, de asemenea, starea precară a lăcașului de cult, care nu mai putea fi reparat, pentru zidirea căruia trebuia să găsească fonduri, dar pe care îl descrie în *Însemnări*, fără a menționa un an al construcției acestuia: „O Biserică forte veche, cu un pridvor și o clopotniță lângă ea, provăzută cu 3 clopote, din cari cel mai mare era foarte de preț, având un glas foarte frumos, moale și din samă afară duios. Starea Bisericii pe dinlăuntru și pe dinafară lăsa foarte mult de dorit”³⁰. Doar în corespondența mai târzie păstrată în arhiva parohiei datează biserica în anul 1702³¹, deși un *Inventar* din anul 1872 consemna lăcașul „cu zidulu de peatră și cărămidă, coperișulu de șindile”, ca fiind edificat în 1772 și „aproape ruinatu”³², iar un altul, semnat de preotul Ioan Popa și de epitropi la 31 ianuarie 1915, pe un inventar mai vechi, din 1912, a fost completat la rubrica referitoare la starea bisericii: „însă veche de tot și prea mică”³³.

Ar fi urmat, desigur, ca preotul Ioan Popa să noteze în alte caiete momentele importante legate de activitatea sa în parohia din Bucerdea Vinoasă, dar, deși am cercetat în continuare fondul aflat la Serviciul Județean Alba al

²⁹ SJAAN, fond *Parohia Ortodoxă Bucerdea Vinoasă*, acte inventariate, dos. 1/1915, f. 157^v, în *Anexă*. Informațiile preotului nu erau corecte, căci statisticile oficiale din a doua jumătate a secolului al XIX-lea au înregistrat altceva. În 1867 erau 370 de credincioși greco-catolici (Josan, Fleșer, Dumitran 1996, p. 254), o statistică a ortodocșilor, puțin mai târzie, din 1872, consemnând 674 credincioși (403 ortodocși în Bucerdea Românească și 271 în partea ungurească, MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 4289, doc. 15). În 1900 la Bucerdea Vinoasă erau 585 greco-catolici și 641 ortodocși (*Șematism* 1900, p. 137-138).

³⁰ SJAAN, fond *Parohia Ortodoxă Bucerdea Vinoasă*, acte inventariate, dos. 1/1915, f. 154^v, în *Anexă*. Clopotul s-a pierdut, rechiziționat fiind de armata Imperiului: „Comuna bis[ericească] Bucerdea Vinoasă a avut 3 clopote: unul de 267 klgr., de la an. 1802 și deci a fost recuirat, două de câte 18 klgr., din cari unul iar a fost recuirat de com[una] mil[itară] din Alba Iulia, rămânând unul singur p[er]tru îndeplinirea misiunii sale. Comuna bis[ericească] n-a avut nici un clopot de la 1700 sau de mai înainte. Oficiul parohial gr. ort. rom. Ioan Popa, paroh, Bucerdea-Vinoasă, la 3 Ian. 1918 (SJAAN, fond *Protopopiatul Ortodox Alba Iulia*, acte înregistrate, dos. 3/1918, f. 1-2).

³¹ În 1918: „Parohia noastră din Bucerdea Vinoasă are o biserică foarte veche, anume de la 1702. Față cu n[umă]r[ul] poporului, biserica este mică de tot, așa însă, foarte adeseori Duminica, apoi cu atât mai vârtos la praznice mari bis[erica] este arhiplină, și o mulțime de popor ascultă pe la ferești” (SJAAN, fond *Parohia Ortodoxă Bucerdea Vinoasă*, acte inventariate, dos. 1/1918, f. 13^r, 85^v). De asemenea, în 1922: „Noi, gr. orientalii din B[u]c[er]dea V[inoasă] avem o biserică scundă, veche de la 1702, bine știți Dv. care sunteți de aci, zidită de strămoșii noștri cu mare jertfă, după a lor putere. Această casă a lui D-zău și-a făcut datoria ei pe deplin după 220 de ani în care timp a dat alinare sufletească tuturor celor năpăstuiți dintre noi, a dat hrană sufletească tuturor bunilor strămoși și moși cari s-au mutat de la noi în altă lume, a dat viață creștinească la unii dintre noi, și ne dă și azi. Sosit-a și vremea ei, adecă zidurile ei bătrâne azi au primit crepături adânci, în urma căroră vreau să se odihnească” (loc. cit., dos. 1/1922, f. 42).

³² MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 4284, doc. 1.

³³ SJAAN, fond *Parohia Ortodoxă Bucerdea Vinoasă*, acte inventariate, dos. 1/1912, f. 50. Despre datarea bisericii vezi Cristache Panait, Istudor 1981, p. 141-147 și Dumitran, Cucui 2009, p. 15-17.

Arhivelor Naționale, nu am mai găsit urmarea *Însemnărilor* nici la dosarul anului 1916, nici la următoarele. Dintr-un raport al protopopului de Alba Iulia, Ioan Teculescu - un răspuns la un circular venit de la Sibiu din 3/16 octombrie 1916 prin care se cereau informații „despre starea parohiilor în urma invaziunii armatei regatului România” și „cari preoți din protopresbiteratul de sub iurisdicțiunea P. O. DTale: a) s-au refugiat; b) au fost internați și c) au fost deținuți și unde să află de prezent?”³⁴ -, îl găsim printre cei internați și pe „Ion Popa din Bucerdea Vinoasă”³⁵. Informații certe despre locul de detenție nu deținea nici protopopul: „Tot din această comună mai sunt internați și clericii Ion Pop, curs III și Emil Pop, curs II. [...]”³⁶. Toți aceștia sunt în comitatul Sopron, dar în care localități anume, nu știu decât despre preotul Ion Neagoe, carele mi-a scris o carte poștală în care îmi face cunoscut că este dimpreună cu Candin Suci în comuna Csorna din comit[atul] Sopron”³⁷.

Continuarea însemnărilor, dacă le-a mai scris³⁸, ar fi fost desigur interesante, lămurindu-ne mai mult asupra motivului reținerii, de ce anume a fost acuzat preotul considerat un „neprieten” al statului maghiar și un pericol pentru integritatea acestuia dacă ar mai fi rămas, după intrarea României în război, în mijlocul comunității din Bucerdea Vinoasă. În cartea dedicată acestui subiect de Sebastian Stanca (reținut de autoritățile maghiare în aceeași perioadă), Ioan Popa descrie destul de sumar perioada detenției, păstrând discreția asupra celui care l-a acuzat de uneltire împotriva statului ungar: „Deținut în 3 Sept. 1916 am fost escortat pe jos la Alba Iulia și închis într-o odaie infectă. Purtat pe stradele orașului am fost huiduit și batjocorit de ovrei și după trei zile espedat în vagon de vite la Sopron și internat la Borisfalva. Eliberat în 3 Martie 1917 am stat acasă internat încă șapte luni. Am fost pârât de o persoană ale cărei motive meschine nu le înșir fiind prea urâte”³⁹.

Din păcate, și filele de arhivă păstrate la Serviciul Județean Alba al Arhivelor Naționale ori cele de la Muzeul Național al Unirii⁴⁰, redactate și

³⁴ SJAAN, fond *Protopopiatul Ortodox Alba Iulia*, acte înregistrate, dos. 316/1916, f. 1^r.

³⁵ *Loc. cit.*, f. 1^v.

³⁶ În raport sunt menționați ca internați și preoții: „Ion Berghian din Hăpria română, Candin Suci din Măgina, Ion Neagoe din Stremți și Ion Bogdan din Totoiu” (*loc. cit.*)

³⁷ *Loc. cit.*

³⁸ S-au pierdut ori au ajuns într-un fond necunoscut nouă!

³⁹ Stanca 1925, p. 112-113. Informații legate de arestarea sa sunt oferite ulterior și de studentul la teologie Ioan Pop, ajuns și el la Sopron: „A fost un preot de ispravă, mult iubit de poporenii. Un adevărat român. Arestat la 3 Septembrie 1916 de unguri, dus la Alba Iulia, huiduit, scuipat, batjocorit; internat apoi în com. Borisfalva (jud. Sopron), până în Februarie 1917” (Popescu 1940, II, p. 17). Drumul spre locul de detenție și condițiile mizere în care în aceștia au trăit la Sopron sunt descrise de Sebastian Stanca (vezi Stanca 1925, p. 16-41; Groza, Nisipeanu, Morariu 2016, p. 115-135).

⁴⁰ Provenite din arhiva Protopopiatului ortodox Alba Iulia.

semnate de preotul Ioan Popa, omit cu desăvârșire acest subiect⁴¹, ele făcând referire strict la problemele parohiei: plata salariului învățătorului, sesizările referitoare la structura șubredă a bisericii și problemele cotidiene ale credincioșilor.

În noiembrie 1918 a fost ales președinte al Consiliului Național Român local⁴², participă apoi, alături de alți 600 de locuitori, de preotul greco-catolic Aurel Giurca și de conducătorul gărzii naționale din Bucerdea, Matei Coriolan, la Adunarea Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918⁴³. În fondul parohiei nu a lăsat nici un document scris despre această implicare a sa, doar despre eforturile pentru zidirea unei noi biserici și corespondența legată de aprobarea acestui proiect⁴⁴ ori ajutorul cerut Consistoriului sibian⁴⁵ și bucerzenilor plecați în Statele Unite ale Americii⁴⁶. În 1925 biserica nouă din Bucerdea Vinoasă a fost sfințită. Pentru strădania sa, preotul Ioan Popa a fost distins cu brăul roșu⁴⁷.

O biografie completă a parohului din Bucerdea Vinoasă, reconstituită din perspectiva timpurilor în care a trăit și a evenimentelor în care s-a implicat, ar fi un demers recuperatoriu necesar. Dar, deocamdată, lăsăm filele de arhivă să spună povestea acomodării acestuia în noua parohie și faptele sale, așa cum a vrut și a știut să le scrie în caietul său, „Caietul 1”, început în 1 ianuarie 1915...

⁴¹ Deși discursurile susținute de oamenii politici ardeleni care incriminau procedura arestărilor și condițiile mizere în care trăiau aceștia au fost publicate de ziarele contemporane (vezi *Unirea*, Blaj, nr. 66 din 3 noiembrie 1967, p. 1-2, nr. 67 din 10 noiembrie 1917, p. 1-2, nr. 69 din 17 noiembrie 1917, p. 23, care a transcris interpelarea lui Ștefan Cicio Pop din Parlamentul maghiar după *Foaia Poporului Român*, ziar tipărit la Budapesta).

⁴² Josan, Fleșer, Dumitran 1996, p. 273, 334.

⁴³ *Ibidem*, p. 280.

⁴⁴ SJAAN, fond *Parohia ortodoxă Bucerdea Vinoasă*, acte inventariate, dos. 1/1918, f. 13, 85. Fondul pentru zidirea bisericii a ajuns în 1918 la 8000 de coroane.

⁴⁵ Consistoriului sibian îi solicită un ajutor de 500 coroane (*loc. cit.*).

⁴⁶ Un „Apel” către aceștia este datat 1922 (SJAAN, fond *Parohia Ortodoxă Bucerdea Vinoasă*, acte inventariate, dos. 1/1922, f. 42).

⁴⁷ *Renașterea*, Cluj, nr. 37, 13 august 1925, p. 5. În 1929, preot al Bucerdei Vinoase a fost numit Mircea Fodorean (Albu 2015, p. 67).

ANEXĂ

/f. 151/ *Întâmplările mai însemnate observate în timpul Păstoriei mele.*

Bucerdea Vinoasă, la 1 Ian. 1915.

Ioan Popa paroh

Caietul I

/f. 152/ Cu ajutorul lui D-zău, eu, Ioan Popa, paroh ortodox român în Bucerdea Vinoasă, din anul Domnului 1915, 31 Ianuar, mă hotărâi a scrie istoricul acestei parohii din clipa intrării mele aici, p[en]tru că după a mea știință socot a fi de foarte mare însemnată din p[un]ct de vedere istoric facerea cu mare conștiințiozitate a așa-numitei „Condice parohiale”.

De aceea, las moștenire urmașului meu în această parohie ca această carte să o scrie el, cu mare conștiințiozitate.

Această *Condică* am început să o scriu în ziua Domnului 20 Martie st. v. 1915, punând la început „Biografia mea”.

Eu, parohul „Ioan”, m-am născut în comuna Măhaciu, comitatul Turda-Arieș, din părinții Constantin și Valeria, economă, de religia greco-catolică. Celea 4 elementare le-am urmat în școala nemțească din orașul Aiud, având ca dascăl pe Weinrich Frigyes, un om plin de tot devotamentul p[en]tru școală. După 4 ani am fost dat să urmez gymnaziul în orașelul Blaj, unde avui de profesor de clasă pe aderentul lui Moldovan Gergely, pe Alesiu Viciu, din clasa I-în clasa a III-a. Aici s-a străplântat în sufletul meu dragostea față de poporul românesc, mai ales în casa profesorului Gavrilă Precup, un foarte bun român; începui gimnaziul în anul Domnului 1900/01, și-i pusei capăt în anul școlar 1908/09.

În toamna anului 1909, Octombrie 1, mi-am luat drumul lung de a nu mă mai întoarce /f. 152/ un an de zile la vatra părinților mei, lăsați măhniți. Mă dusei în orașul mare Austriac Salzburg, p[en]tru a-mi face anul de voluntar în regim[en]tul curat nemțesc „Erzherzog Rainer” Nr. 59. Pentru mine, care mă dusei cu gândul de a mă inactiva, era o plăcere adevărată, p[en]tru colegii mei un chin. Aici am văzut ce însemnează a fi omul datoriei. Și aceasta am învățat-o de la neamțul Austriac. Dar pe lângă aceasta am învățat să-mi iubesc neamul și mai tare, și să mă gândesc cum i-aș putea eu, după a mele puteri fi de folos. Urmând sfaturile frumoase ale Dlui major pensionat George Fleșer, care pe atunci se afla în frumoasa villă, la „Aigen”, lângă Salzburg, mi-am deschis ochii și am văzut pe unde am umblat. Astfel, în anul acesta am avut marea fericire de a vedea mai amănunțit orașele: Wiena, Linz, Innsbruck, Hall, Reichenau din Elveția, culegând din fiecare atâta cât putea să vadă ochiul unui băcat de 19 ani. Acest an mi-a fost școala vieții mele, din care am scos multe învățături frumoase, dar și foarte folositoare pentru mine.

Astfel format, în 1 octomvrie 1910, părăsii aceste locuri frumoase și venii eu în frumosul și însemnatul nostru Ardeal, făcând praxă juridică la avocatul Dr. Weisz Zoltan, în Vințul de Sus. În cancelarie începui să cunosc /f. 153/ sufletul încă neformat al neamului meu și din ce în ce îmbătrâniam în praxă, îmi era tot mai grea la inimă această carieră lipsită de ideal.

Mă hotărâi ferm să mă întorc și plec spre acea carieră sfântă de care altădată am fugit și aceasta era „chemarea preoțească”. Sfântă slujbă este aceasta și dătătoare de viață.

Astfel, după așa o hotărâre am cercat să fiu primit la Seminar în Blaj, dar fără succes, și astfel, în August 1911, părăsii religia gr.-cat și intrai în sânul bisericii adevărate dreptcredincioase ortodoxă, intrând totodată în Ziua Domnului de 12/25 Sept. 1911 în Seminarul teologic greco-ortodox din Arad. Aici am stat un an, având de director pe părintele protosincl R. Ciorogar, de profesor de curs pe bunul părinte Teodor Botiș.

Sfaturile distinșilor profesori de la Seminar urmându-le, am învățat a fi adevărat ortodox și a fi adevărat român. Am trecut în anul 1912 la Sibiu, făcând al II-lea și al III-lea curs teologic la Sibiu, sfârșind studiul teologic în 15 Iulie v. 1914.

Mă aflu la sfârșitul carierei mult dorite, plin de idealism bazat pe realitate și crescute ortodox din creștet până în tălpi.

Timpul și etatea mea, care acum număra 25 ani, mă chema spre activitate în mijlocul poporului meu, unde mă doream spre ceea ce și m-am pregătit. În 12/25 am plecat, cu gândul la D-zău /f. 153'/ și cu încredere în puterile mele, că voi putea să păstoresc un popor, cu credință și evlavie, mă prezentai în parohia Bucerdea Vinoasă, unde azi păstoresc.

În 2/15 Noemvrie 1914 am fost ales cu majoritate absolută de voturi față de cei trei contracandidați, fără nici o turburare în mare.

În 29/XII [1]914 primii hirotonirea de diacon și în 30/XII [1]914 cea de preot, prin punerea mâinilor din partea Excelenței Sale Ion Mețianu arhiepiscop și metropolit în Sibiiu.

În 23 Ianuarie n. [1]915 fui instalat de paroh în Bucerdea prin Prea Onor[atul] Domn Ion Teculescu, protopresbiter în Alba Iulia.

Înainte de acest din urmă preamăresc actul sfânt al cununiei mele cu Victoria Crișan, fiica parohului gr[eco] ort[odox] din Murăș-Decea, în ziua Domnului 20 Dec[embrie] n[ou] [1]914.

Anul nașterii mele este 1 Octomvrie 1890.

Aceasta este Biografia mea, descrisă cu mâna mea proprie, ziua de 20/III st. v. 1915 în Bucerdea Vinoasă.

/f. 154'/ Ziua Domnului de 24 April 1915 am scris celea de mai jos.

În 10 Ianuarie st[il] vechiu în o zi de Sâmbătă, mi-am făcut intrarea în Bucerdea Vinoasă și servind la sf. Liturghie împreună cu parohul administrator Petru Circo al Ighiului, de față fiind și Dl. protopop Ioan Teculescu.

După sf[ânta] slujbă mi s-au predat cheile și Evanghelia și cu ele puterea de a fi conducătorul natural și părintele sufletesc al parohiei.

La urmă primii oficiul parohial, care durere a fost foarte neglijat de fratele antecesor, lipsind foarte multe acte de preț din cauza cărora eu azi întâmpin o foarte mare greutate.

Îmi iau voie să dau și respective se pun pe hârtie starea în care am aflat averea bisericii. Toată era următoarea:

O Biserică foarte veche, cu un pridvor și o clopotniță lângă ea, provăzută cu 3 clopote, din cari cel mai mare era foarte de preț, având un glas foarte frumos, moale și din samă afară duos. Starea Bisericii pe dinlăuntru și pe dinafară lăsa foarte mult de dorit. În jur de Biserică se află cimitirul părăsit de ani de zile, neîngrădit, umblau tot felul de jigonii, scurmând morminte și mai și alte blăstămății se sevășiau, încât îmi făceam gând, cu atât mai vartos cu cât nu aveam bani să ne putem ajuta.

Înaintașul meu văzând că ar fi bine să se zidească o Biserică nouă, făcu pașii necesari p[en]tru în[j]ghebarea unui fond p[en]tru zidi-/f. 154'/ rea Bisericii și p[en]tru mărirea lui mulțumită am să dau bărbaților harnici emigrați la America, care au colectat suma de azi 1100 cor., depuși la banca „Izvorul” spre fructificare.

O altă sumă, tot p[en]tru acest scop este la [banca] „Iulia” spre fructificare. Ca avere bisericească mai puteam număra 400 cor. depuși la „Izvorul” spre fructificare; și în hotarul Cricăului un pământ de 25-30 feldere de sămănătură. Apoi în hotarul nostru unul de 6 feldere de sămănătură „Sub Vale”.

Ca avere am mai putea pune la Biserică și nește debitori foarte vechi, cari foarte greu o vom putea-o scoate.

Aceasta era starea faptică a averii bisericii, în timpul când eu am ocupat postul de paroh la Bucerdea.

Ocupai acest post atunci când în parohie era mai mare necesitatea, pentru că comuna bisericească a fost prea lăsată în grija sorții, care a fost nefavorabilă p[en]tru credincioși. Eară de altă parte, atunci când focul european era mai crâncen și tocmai de aceia poziția mea era foarte grea.

Am foarte mult de mângâiat părinți, femei și copii lăsați în grija sorții, plini de năcazuri acasă, fără bucate cea ce era mai mult ca orice. Am duși 122 bărbați și juni. Muncă groaznică am de făcut, dar D-zău mă ajută, căci eu fierbinte îl rog.

/f. 155'/ Acestea mai de jos scrisă sunt în 25 April 1915 v.

Azi vreau să umplu aceste pagini cu starea în care am găsit eu comunitatea creștină cu privire la viața religioasă-morală.

Când am intrat p[en]tru întâiași dată în Biserică am văzut-o țicsită și bărbați și femei, eară rugăciunile ce se înălțau la Dzău erau foarte ferbinți, ceea ce și azi tot așa. În general vorbind, starea „Religiosității” e foarte mare, nu stăm însă tot așa și [cu] „Moralitatea”. Aceasta lasă foarte mult de dorit mai ales la genul feminin. Aceasta am constatat-o cu ocaziunea sfintelor „Mărturisiri” din postul Paștilor, când am *mărturisit la 400 inși*. Aceasta a fost foarte mult, p[en]tru că la antecesorul meu nu mergeau mai mult de 150 niciodată.

Am început din mijlocul postului și au durat până la Joia mare zilnic.

Au fost foarte conștientioasă făcută încât m-am putut convinge cel puțin în parte mare, despre sufletul fiecărui penitent.

Doauă păcate s-au remarcat îndeosebi: „desfrâul și credința în descânțece și vrăjitorii”.

Cauza primului păcat după a mea părere ar fi: „Înstrăinarea bărbaților prea timp îndelungat de la casă, duși fiind la America 5-10 ani”. În timpul acesta, femei tinere lăsate în grija sorții ușor pot să alunece pe prăpastia desfrâului, dându-li-se și ocaziunea foarte des.

De păcatul acesta însă nu sunt lipsiți nici bărbații, cărora dându-li-se prea des ocazia de a se bucura lângă paharul plin cu vin și apoi a se turmenta și apoi pica */f. 155'/* în ghearele păcatului vicios și astfel liniștea casei proprii este total nimicită.

A doaua cauză a fost lipsa totală de viață pastorală.

Cauza păcatului al II-lea până azi nu l-am putut afla.

Pentru sanarea acestor rele ca mijloc am luat *predica*, pentru fiecare Duminecă și sărbătoare de peste an. Apoi convingerea mai des cu respectivii, între 4 ochi.

Astfel având voie să lucru, Rog pe atotputernicul D-zău să-mi dea tărie să pot duce la sfârșit bun, începutul cu Dzău făcut.

Participarea la sfta Liturghie este făcută cu multă evlavie și în măsură mare. Sărbătorile și Duminecele să țin toate și numai în cazul cel rău, când nu-i cu puțință atunci se lucră. Ca dovadă îmi este cererea alor câțiva țărani cu stare bună în ziua a III-a de Paști p[en]tru a-i deslega să meargă cu carăle după fân la munte, fiindcă acasă nu mai este și altele asemenea acestora.

Nașterile la an variază între 20-30 dintre cari, până la 5 sunt nelegitime, ce[e]a ce mă doare. Concubinate aproape dispărute, nr. 2 între toți credincioșii.

La intrarea mea în parohie am remarcat existența unor partide cari își au rădăcinile departe, în moși, și cari s-au format în urma îmbunătățirii stării materiale a unei familii față de ceialaltă. Descrierea acestor partide o las p[en]tru mai târziu, când voi vedea că înaintarea în trebile Bisericești încă va stagna.

Acum rămân numai atât că starea politică a comunei stagnează, ear înțelegerea între partide nicidecât nu samănă cu a celor din comună. *Viitorul*: a părintelui protopop Simu de la Sebeș.

Ion Popa

/f. 156'/ Celea de mai jos le-am scris în ziua de 28 April 1915

Azi voiesc să dau o icoană fidelă a stării culturale-economice a parohienilor mei.

Bucerdea Vinoasă ca parohie gr[eco] ortodoxă română are 757 suflete. Sinodul parohial constă din 142 votanți.

Ocupațiunea parohienilor este economia de câmp, vieritul în măsură foarte mare și cultura vi[i]lor.

În preponderență vieritul este venitul cel mai mare, cu ajutorul căruia aproape ½ din parohieni își câștigă pâinea de toate zilele. Pentru că foarte mulți sunt cari în urma comasării locului au rămas pe drum, având numai o viță pe care bine cultivându-o îi ducea în casă grâul și cucuruzul necesar p[en]tru un an.

Tocmai fiindcă sunt oamenii capabili de a vinde anual la zăci de mii de hectarii pe an, de aceea și în ei a intrat Duhul de neguțător. Fac întreprinderi cu sume foarte mari și rar este să dea faliment.

Cum că sunt buni negustori dovadă avem crășmele și prăvăliile ce le avem în sat, toate susținute de români.

Nici nu mi-aș putea închipui ca unul de sânge străin – fie acela oricine – să poată trăi aici în această comună curat românească.

Simțul românesc este adânc în suflete băgat și aceasta o datorăm simplu numai alegerilor parlamentare având ca candidat naționalist pe Dr. Alex[andru] Vajda Voievod.

/f. 156'/ Starea economică ar fi fost și mai bună dacă comasarea nu ar fi durat 28 de ani, lăsând vreo 4 ani țărănimea fără de bucate. Acest lucru a făcut pe mulți să prindă brațul pribegiei, să îmbrace haină nemțească în locul frumosului port ce este la noi și să meargă în țara [lui] Cristofor Columb și Amerigo Vespucci - *America* - p[en]tru a face bani spre a-și scutura năcazurile ce i le-au făcut inginerii cu unii ori alți proprietari mai buni din comună.

Astfel părăsit-au a lor vetre părinți și fii și au intrat în fabricile pustiitoare de vieți foarte mulți și, mulțămită hărniciei și cumințaniei lor și-au scuturat năcazurile și dacă privești în lungul și latul parohiei îți spune părinții: Această casă e făcută pe bani din America. Și-mi este mai mare dragul că în parohia mea se varsă anual un capital de 30000 cor. de la 26 inși câți sunt duși.

Banii Americani numai au ridicat neagra sărăcie din sufletul multor familii. Zace însă în firea omului că dacă are din belșug unele lucruri și mai ales bani, apoi să se dedea la necruțare și la lux, care duce apoi la desfrâu și iată cauza păcatului acestuia pe care îl accentuam la începutul acestor Note.

Starea culturală este mulțămitoare, putând afirma că 50% știu ceti și scrie, și o parte din ei poartă foi cotidiene: *Românul*, apoi foi săptămânale: *Libertatea*, *Foaia Poporului* etc.

Atâta avui de zis despre aceasta.

Ioan Pop

/f. 157'/ Aceasta s-au scris în 12 Maiu st. v. 1915

Spre marea mea durere, dar totuși vreau să las posterității o știre pe cât de mică, dar tot pe atât de adevărată, despre casa lui D[umne]zău, sf[ânta] Biserică. Înaintașii mei întrucât se poate constata din protocoale, aveau un popor de 1000-1200 suflete, sub a lor ocârmuire, până când eu cu 757 suflete. Din aceasta să poată vedea cu câtă conștiințiozitate au păstorit frații în Hristos. Mulțumită Domnului că a răsărit Dzău în sânul bisericii familiei ca a D[omnu]lui Antonie Pop și Ștefan Muncuș, cari s-au distins în apărarea ortodoxiei la noi în parohie.

Era foarte ușor înaintașilor mei să ridice un frumos „Sion” având populațiune mai mare, mai bogată, venită la Sf[ânta] Biserică, intravilane mai ieftine. Cu atât mai greu îmi este mie azi, când totul este contrar de la celea mai sus-zisă.

Dar mulțumită lui D[umne]zău că am aflat inimi cari mă înțeleg, suflete doritoare de progres, și fiind eu la culmea chemării mele de paroh, voi face totul.

Îndată ce am pus piciorul în această parohie aflat-am cu cale p[en]tru a iniția cumpărarea unui sf. Potir, disc și stea, și o Evanghelie, cari erau sub critică.

/p. 157'/ Făcui un apel călduros către populația gr[eco]-ortodoxă și s-au grăbit cu toții să răspundă la acest apel fiecare cu obolul său.

Astfel au răspuns la apel 60 inși cu 80 cor. 40 f., ear unul singur cu 27 cor: D [omnu]l Antonie Pop. Din aceștia s-au cumpărat un potir, disc, stea și Evanghelia, pe cari le-am dat

destinației sale la 8 Martie [1]915 când le-am sfințit ținând o cuvântare ocazională, îndemnând la facere de fapte bune.

Deja în ziua următoare, creștinii Dominic Pop și soția Agaftea, văduva Ana Pop l. Chiril, D-șoara Ana Pop; apoi Văd[uva] Ioan Muncuș, Ștefan Muncuș și soția Ana a[u] mai cumpărat 5 icoane de 100 coroane, cari azi ne împodobesc Biserica noastră. Iar pe acestea în 10 Maiu st[il] v[echi] le-am dat destinației lor.

Tot cu această ocaziune, dat-am destinației 3 perdele și 2 acoperitoare de tetrapod, un acoperământ de potir și o linguriță de argint și o față de masă dăruită de vād. preteasă Valeria Suci, fiica economului Ion Pop [al] l[ui] Chiril.

Toate acestea s-au făcut într-un interval de timp de 2 luni și astfel dar, cu mulțumită, exclam.: „Oile ascultă glasul meu și ele-mi urmează mie”.

D-zău să ne binecuvinteze începutul cu al său dar și cu iubire de oameni.

/f. 158'/ Acestea le-am scris în 30 Maiu st. v. 1915

Pentru ca să se știe cu numele cei ce au cumpărat și potir și icoanele și lucrul de mână îi scriu și aici ca astfel posteritatea să știe să-și formeze măcar o idee cât de mică și să nu fie în totală ignoranță, cum am fost eu când am pus piciorul aici, nici având nici o informație, pentru ce am aflat în cale f[oar]te mari greutăți.

Aceștia sunt următorii:

	Cor.		Cor.
văd[uva] Fica Truța n[ăscută]. Borza	2	Susana Stanciu	1
văd[uva]. Todora Truța n[ăscută] Bolea	2	Traian Stanciu	1
Irina Nistor gr[eco]-cat[olică]	1	Saveta Martin	1
Maria Bolea l[ui] Nic[olae]	1	Alex[andru] și Mihail Făt	2
Carolina Stoica	1	Ștefan Făt și soția	2
Maria Teț l[ui] Șandru	1	Gavrilă Bolea și soția	2
Paraschiva Bolea	2	Filimon Miclea	1
George Stanciu	1	Marina Muncuș	1
Istina Adam	2	Dora Constantin	1
Popa Netie și soția	2	văd[uva] Maria Truța	1
Victoria Truța	1	văd[uva] Matrona Miclea	1
Teodor Bolea și soția	1	văd[uva] Dna Szóvász	2
Sima Popa și Florian	1	Pavel Stanciu și soția	1
Frăsina Martin și Andrei	2	văd[uva] Ana Pop	2
Amos Ștef. și Irina	2	Antonie Florea	1
Fimia Florea	1	Ioan Miclea	1
Maria Truța	1	Ioan Florea	2
Ioan Truța	1	Ioan Truța l. Nichita	1
Maria Truța	1	Mărina Mărian	1
Domnica Truța	1	Gaftina Heiuș	1
Andrei Fulea și soția	2	Istina Truța	1
Maria Nistor	2	Paraschiva Truța	40 f.
Amos Florea	1	Ana Muncuș	2
Ana Florea	1	Toma Miclea	1
/f. 158'/ Zamfira Pop	1	În trecere de la sf[ântul] Potir	1.72 [?]

văd. Dna Maria Nestor	5	Maria Pop I[ui] Nic[olae].	1
Ioan Truța	1	văd. Lina Truța	1
Denie Miclea	1	Ana Bolea	1
Raveca Bolea	1	văd. preut. Valeria Suci	2
Atanasie Florea și soția	2	Marta Hada	2
Amelia Suci (gr[eco]-cat[olic])	1	Ecaterina Popa	1
Martin Birz (gr[eco].-cat[olic])	1	Lina Miclea	1
Dl. Antonie Pop	27	Maria Nistor	2
Văd. Ana Pop l. Chiril	5	Florica Tuța	1
D-șoara Ana Pop	5	Rusalina Popa	1
Domninic Pop	30	Lucreția Miclea	1
Agafia Pop	30	Ana Bolea	1
Ștefan Muncuș	30	Ear Dșoarele și Dnele care au lucrat perdelele sunt: Szövértz Mariska	
Ioan Muncuș	[împreună]		
Ana Muncuș			
Maria Muncuș	1	Ana Pop	
văd[uva] Sofia Muncuș	1	Victoria Popa preoteasă	
Victoria Truța	1	văd[uva] Valeria Suci	
văd[uva] Ana Florea	2	D[oamn]na Lucreția Pop o linguriță de argint - 28 cor.	
Amfilofie Bolea	1	D[oamn]na Valeria Suci o măsură pe altar	

Toate acestea date, destul de săci de altcum, le-am descris aici ca posteritatea să afle și să judece cea ce să poate judeca din astfel de lucruri.

D-zău cel Atotputernic să-și reverse darul său bogat asupra acestor creștini dreptcredincioși, cărora le place ca Sionul Domnului să fie curat, înfrumusețat și corespunzător cu gustul de împodobire al neamului Românesc.

//f. 159// Acestea s-au scris la 8.VII [1]915 st.v.

Sunt aproape două luni de când (de când) nu am făcut aici nici o notiță, cauza a fost administrația Bisericească, care adânc m-a atras în ale ei rețele deoparte, eară de alta ocupația regulată pe fiecare duminică și sf[ân]tă sărbătoare cu câte o predică la sf[ân]ta maica bisericească. Ca părinte sufletesc al parohiei mă îndatorează însăși cuvintele ap[ostolului]: „Muștră, ceartă și îndreaptă la timp și fără timp”, la a cuvânta cât să poată de des, p[en]tru că sunt absolut convins că nimic pe lume nu este așa de edificator ca și vestirea cu putere a Sf[in]tei Evanghelii. Aceasta singură, urmată cu fidelitate în toată viața pastorală și însoțită de punerea în practică a celor spuse de însuși păstorul-propovăduitor și o strictă supraveghere a parohienilor, aduce regenerarea întregii comunități pe calea adevărului și al progresului. Această țință sublimă mă face să-mi urmez drumul început, fără să dubitez că sfârșitul are să fie bun.

Ca dovadă că înainte de mine în această parohie celea mai sus-amintite nu s-au practicat aproape deloc, dovadă dau următoarea tragedie ce s-a desfășurat în decurs de 3-4 ani înaintea mea și s-a descoperit în a 5-a lună a păstoririi mele, o spun căci doară scopul scrisului meu de azi e acesta.

Cazul e următorul:

//f. 159// Știut este că B[ucerdea] Vinoasă la 1848 era jumătate maghiară, dar cu ocaziunea revoluției au fost toți cei de viță ungurească stârpiți. A mai rămas totuși (un) o rămurea din neamul lui „Arpad” care e căsătorită după un țigan.

Această liftă netrebnică a umblat mult, câștigându-și multă experiență blăstămată pe care a pus-o în practică.

Remânând de la început blăstămatul păcat al desfrâului în această parohie, această femeie fără frică de D[umne]zău a prins în ghearele ei pe mai multe femei-Mame, cari când erau în starea binecuvântată, în a 3-a lună bea o beutură omorătoare, ca urmare avea „pierderea pruncului” zămislit. Această procedură fu urmată de ea pe lângă a sa clientelă, care era de tot numeroasă, vreo 3-4 ani, așa încât în comuna gr[reco]-ort[odoxă] era redusă foarte mult.

Fără să bănuiesc nimic, când mi-am ocupat postul de paroh, făcui în numeroase case observarea că prea puțini băeți sunt, căci azi-mâne se începe și la noi nefericitul sistem săsesc de doi.

„Canta până atunci merge la fântână până să sparge”.

Lucrul fu descoperit, dat pe mâna jandarmeriei care în prezent anchetează. Sfârșitul anchetei o să o scriu, p[en]tru ca să rămâie dovadă neuitată despre marea desfrânare în care zăcea poporul când eu venii.

Scopul meu e ca prin pildă de moralitate și prin vestirea cuvântului să scap parohienii de prohodul înainte de timp.

/f. 160^r/ *Bucerdea Vinoasă, la 13 VII [1]915*

La 1 August nou va fi anul când Austro-Ungaria a început groaznicul războiu cu colosul de la nord: Rusia. De atunci neconținut, în anumite răstimpuri, zăci de oameni se îndreptau din timp în timp chemați de glasul Augustului nostru împărat-rege pentru apărarea țării. Și fără nici o șovăire să duceau lăsând-și tot avutul său și tot ce aveau mai scump: Tată și Mamă, soția dulce și copiii neștiutori, frați și frumoase surori, știind și convingși fiind că prin sângele său vărsat, va fi țesut p[en]tru neamul său un viitor mai frumos, mai strălucitor, mai bun, mai sănătos decât acum este prezentul.

Și așa cei duși atunci și azi în luna a 12^{lea} trăesc cu dorul celor de acasă; unii ținându-se foarte tari în linia de foc, trimițând rar câte o știre de tot laconică, arătând celor de acasă că ei sunt vii. Alții însă, au scris carte la cei iubiți ai lor din țara „Muscalilor” în limba nemțească, scrisă de cutare sau cutare camarad ce știa această limbă, a imperiului german, lăsată de muscali ca limbă în care te poți înțelege cu ai tăi ce sunt acolo.

În timp de un an 132 de bărbați vânjoși mi-au părăsit parohia ducându-și sângele și viața ca tribut pentru țară și împărat.

Și s-au dus și s-ar mai duce știind că din sângele vărsat pe câmpiile străine va răsări viitorul de aur al neamului românesc din Ardeal.

/f. 160^r/ În timpul acesta cei rămași acasă, cărora cinst și vrednicie se cuvine lor, p[en]tru că – ajutați de Atotputernicul D[umne]zău – prin timp și-au văzut de lucrul câmpului așa de bine încât totul la timp s-a lucrat. A mai contribuit la aceasta și ajutoarele de stat împărțite femeilor rămase acasă. Durere, trebuie să scot la iveală și acest un lucru observat la unele femei, cari pe lângă toate momentele triste și dureroase ce ni le-a adus războiul, totuși nu să pătrundeau deloc, eară banii frumoși ce-i căpătau ca ajutoare de stat le foloseau p[en]tru lucruri netrebuiere, pe lux, pe podoabe, din cari numai folosoase nu să puteau trage.

Până când bărbații lor nenorociți pe câmpurile de războaie sângerau crâncen, fără să aibe unde să-și plece capul, pe atunci femeile lor duceau o viață de numai bucurie nu producea.

„Dar nici o pădure fără de uscături”. Sunt femei însă care și-au înțales rostul lor în războiul actual, cari din ajutorul de stat au făcut capital depus la bancă, zicând: „Vreau să fac bucurie bărbatului meu pe când să va reîntoarce, iar de nu să aibă copilașii mei ceva!”

Iată adevărata femeia care-și pricepe rostul ei în cazul de față.

Acestea le-am scris ca să se știe.

Ion Popa, paroh

/f. 161'/ Acestea s-au scris în ziua Domnului 19 Septemvire 1915 st. v⁴⁸.

Feliul adevăratului creștin este ca El să-și dea seama de sufletul său de mai multe ori pe an. Spre scopul acesta am arătat însemnătatea foarte mare ce o au mărturisirile prin mai multe cuvântări în postul cel mare, în sf[ânta] maica biserică. Atunci mi s-au spovedit toată poporațiunea ortodoxă de la 15 ani în sus.

Cu ocaziunea sf[ântului] post al Adormirii Maicii Domnului am poftit din nou poporația ortodoxă p[en]tru a se spovedi. Mi-au venit la 50 de femei și vreo 10-15 bărbați. Nu pot afirma că să simțaste o îmbunătățire în starea morală a creștinilor, însă totuși mă bucură faptul că ie dragoste față de sf[ânta] Biserică și o alipire față de ea Ea se vede. Dacă odată se va înstăpâni această dragoste, atunci voi fi în stare să le fac p[en]tru că „dragostea toate le învinge”.

Tocmai această dragoste mă face să-mi îndoesc puterile de lucru.

Ioan Popa, paroh

/f. 161'/ Acestea s-au scris în ziua Dlui de 1/14 sept. [1]915

Pe această pagină voi să las eternizat numele acelor binefăcători ai sfintei Biserici cari s-au îndurat se cumpere cele 3 icoane: Sf. Treime, Sf. Ioan Botezătorul și Sf. Niculae.

Acestea sfinte le-am sfințit în 29/VIII – [1]915 la sf[ânta] liturghie în fața unei mari mulțimi de oameni, cu care ocazie am arătat rostul icoanelor și însemnătatea lor în Biserica creștină.

Donatorii sunt următorii:

Antonie Constanioiu și soția Inocenția	30 cor.	
Gavrilă Sofia, Sofron Letiția, Filimon, Ana	10	
Maria Nistor și Martin Dumitru	10	
Andrieu Popa	3	
Chirilă Vasilie și soția	2	
Efrem Popa	1	
văd. Maria Căliman		60 fil.
Paraschiva Bolea	1	
Lucreția Costănoiu	1	
Niculae Popa	2	
Ileana Căliman	1	
văd[uva] Sofia Muncuș	1	
văd[uva] Ana Szovázy	2	
Fimia Florea	1	
Simia Maria	1	
Anica Sima	1	
Ioan Truța și soția	2	
Alexă Vladu și soția Marta	4	
Maria Truța n. Florea	1	
Ana Bolea lui Mihăilă	1	
Ilie Miclea și soția	2	
Simion Florea l[ui] Ilie	4	
Finica Borza l[ui] Simion	4	
Georguția Florea l. Simion	2	
/f. 162'/ Marina Florea	3	

⁴⁸ Probabil pagina a rămas necompletată și se decide să o nu o lase goală, astfel nu ne explicăm de ce consemnează aici în 19 septembrie, înaintea lui 1/14 septembrie 1915.

Ion Truța I[ui] Nichita	2	
Zoe Truța Crainic și soția	1	
Ana Heiuș I[ui] Ilie	1	
Ana Mancuș I[ui] Vasilie	1	
Domnica Truța	1	
Raveca Truța	1	
Ecaterina Stoica	2	
Luca David și familia	1	
văd[uva] Lina Truța	1	
Zamfira Stanciu I. George	1	
Marina Muncuș	1	
Frasina Martin	1	
Suma toată	107 cor., 60	
Icoanele au costat	92 cor. 50	
	15 cor. 10	

Această sumă de cinsprezece cor. 10 fil s-a destinat p[en]tru cumpărarea unui rând de veșminte preoțești.

D[umne]zău să-i binecuvânteze cu darul său și cu iubirea lui de oameni pe toți donatorii.

1/14 Sept[embrie] 1915. Ioan Popa, paroh rom.

/f. 162^v/ Aceastea s-au scris în 13 Octomvre 1915 st. v.

Anul 1915 a fost o binecuvântare de la Dză asupra parohiei mele, p[en]tru că Atotputernicul și-a trimis darurile Sale în chip f[oar]te îmbelșugat. Grâne, cucuruze, roada viilor f[oar]te frumoase și preț de tot bun. Aceasta a fost bucuria acestui an, plin de multă supărare dealtcum, pe urma răsboiului. Dar ca bucuria să fie și mai mare, am aflat de bine a iniția o colecție p[en]tru mărirea fondului zidirii bisericii. La această inițiativă au răspuns următorii:

	must		bani	
	ferii	cupe	Cor	Fil.
1. Alexandru Miclea	1	-	-	-
2. Ștefan Borza	-	-	1	-
3. Nastasia Muncuș și C. Pahon	1	-	-	-
4. Rusalina Pop	-	5	-	-
5. văd[uva] Lina Truța	1	-	-	-
6. Iosif Truța	1	-	-	-
7. Maxim	-	5	-	-
8. Alexa Hada	2	-	-	-
9. Sofron Truța	2	-	-	-
10. Augustin Bolea	1	-	-	-
11. Ana Truța	-	5	-	-
12. Alex. Truța	1	-	-	-
13. Isac Miclea	1	-	-	-
14. Nichifor Truția	1	-	-	-
15. Niculae Truția gr[eco]-cat[olic]	-	5	-	-
16. Vasilie Truția gr[eco]-cat[olic]	-	5	-	-
17. Andreiu Truția gr[eco]-cat[olic]	2	-	-	-
18. Achim Truția gr[eco]-cat[olic]	1	-	-	-
19. Mateiu Truția a Dinului	-	1	-	50
20. Pavel Stanciu	1	-	-	-

21. Ștefan Muncuș	5	-	-	-
22. Ion Popa paroh	5	-	-	-
23. Aron Truța	1	-	-	-
Ion Pop I[ui] Chiril ⁴⁹	2			
Andrei Miclea	2	-	-	-
Amos Florea	1	-	-	-
Benedic Giurgiu	-	5	-	-
Gavrilă Miclea	-	5	-	-
Ilie Miclea	1	-	-	-
Emilian Fet	-	-	2	-
văd[uva]. Teodora Truța	-	5	-	-
Ion Truța I[ui] Nichita	-	-	1	-
Amos Ștef	1	-	-	-
Saveta Raica	-	-	2	-
Pavel Truța	1	-	-	-
Ștefan Truța	-	-	-	4
Ion Muncuș și Sofia	1	-	-	-
Simion Lazăr	-	1½	-	-
Dominic Pop	-	-	10	-
Dosia Popa gr[eco]-cat[olic]-	1	-	-	-
Niculae Popa gr[eco]-cat[olic]-	1	-	-	-
Vasilie Popa gr[eco]-cat[olic]-	1	-	-	-
Giftă Sima	-	2	-	-
Niculae Sima	-	-	2	-
Simeon Căliman	-	-	4	-
Ioan Truța gr[eco]-cat[olic]-	1	-	-	-
/f. 163/ Laurean Florea gr[eco]-cat[olic]-	1	-	-	-
Nic. Truță și soția gr[eco]-cat[olic]	1	-	-	-
Domnica și Maria gr[eco]-cat[olic]	1	-	-	-
Ioan Florea și soția	2	-	-	-
văd[uva] Ana gr[eco]-cat[olic]	2	-	-	-
Ileana Bolea	-	3	-	-
Teodor Miclea	1	-	-	-
Saveta Metes și soțul	1	-	-	-
Ioan Miclea v[echiul] curat[or]	1	-	-	-
Toma Miclea	1	-	-	-
Niculae Bolea	1	-	-	-
Chirilă Borza	-	5	-	-
Borșa Dominic gr[eco]-cat[olic]	-	5	-	-
Bolea Mihăilă gr[eco]-cat[olic]	-	5	-	-
Maftciu Tat	-	-	2	-
Muncuș George	1	-	-	-
văd[uva] Mihail Rimba	1	-	-	-
Andrei Pop	1	-	-	-
Florea Muncuș	-	5	-	-

⁴⁹ Renunță la numerotarea credincioșilor.

Ioan Truța I. Nichita	1	-	-	-
Axente Bolea	1	-	-	-
D[oam]na Maria Meteș	2	-	-	-
D[oam]na Veronica Picoș	2	-	-	-
Ioan Truța și soția	2	-	-	-
Teodor Nistor	2	-	-	-
Dna Maria Nistor	1	-	-	-
Ilie Bolea	1	-	-	-
Amfilofie Bolea gr[eco]-cat[olic].	1	-	-	-
Milian Florea și Iacob	1	-	-	-
Martin George	-	5	-	-
Florea Simion I[ui] Simeon	1	-	-	-
Martin Șandru	-	-	2	-
Maria Miclea	-	3	-	-
Iancu Bolea	1	-	-	-
George Miclea gr[eco]-cat[olic]	-	4	-	-
Fica Miclea	-	4	-	-
Benedic Hada	1	-	-	-
Ion Truța și soția, crâșnic	-	-	4	-
Florea Pop I[ui] Dominic	-	-	5	-
Ana Pop I[ui] Dominic	-	-	3	-
Maria Pop I[ui] Dominic	-	-	2	-
Gavrilă Miclea	-	-	2	-

În 22 Noemvre st. v. 1915, mi-am dat seama în fața on[oratlui] comit[et] parohial despre colecta întreprinsă în parochia noastră gr[eco] ort[odoxă] p[en]tru înmulțirea fondului zidirii Bisericii. D-zău a binevoit a deschide inimele credincioșilor și a jertfi din prisosul lor din destul.

Astfel, rezultatul colectei a fost 84 ferii vin pe cari le-am vândut cu 549 cor., ear dăruiri în bani au fost 74 cor. 50 fil.⁵⁰, cu totul 595 cor. 50 fileri, decă cincisute nouazăci și cinci cor, 30 fil⁵¹.

Această sumă s-a depus la „Izvorul” din Ighiu pe lângă condiția că să pot ridica numai atunci când se va zidi Bis[erica], pe lângă conlusul comitetului parohial.

B[ucerdea] Vinoasă, 22 XI. [1]915 st. v.

Ioan Popa, paroh

(SJAAN, fond *Parohia Ortodoxă Bucerdea Vinoasă*, acte inventariate, dos. 1/1915, f. 151-163)

⁵⁰ Notează greșit, pentru că, rezultatul colectei în bani, așa cum rezultă din adunarea sumelor consemnate în tabelul donatorilor a fost 46 cor., 50 fil.

⁵¹ Corect 50 fil.

**An Unpublished Diary: the Most Important Occurrences from my Pastorate (1915),
Belonging to the Priest Ioan Popa from Bucerdea Vinoasa
(ABSTRACT)**

A diary identified in the holdings of the Orthodox Parish Bucerdea Vinoasa, preserved at the Alba County Directorate of the National Archives, depicts the events immediately after the ordination happened to the local priest, Ioan Popa. The 23 page text was entitled by the curate *the Most Important Occurrences Recorded during my Pastorate*⁵². Although he proposed to write continuously, other duties determined him to interrupt for days on end the notes concerning his activity, so that only 13 days from 1915 are noted in his diary. The first account, three pages long, is an autobiography that records all the landmarks of his career: the German school from Aiud, the Greek-Catholic gymnasium from Blaj, the military service accomplished at the 59 Regiment from Salzburg, the period as a trainee in the office of a lawyer from Vintu de Jos, years spent at the Theological Seminary from Arad, then that from Sibiu.

He was ordained as a priest of Bucerdea Vinoasa Parish (Alba County), with an old church and 757 believers, a part of them conscripted in the army of the Austrian-Hungarian Empire. In only two months he endowed the church with the ritualistic objects necessary for the religious service, replacing the old ones, worn out, that were in the church, only with the money from donations, delivered sermons and searched for finance to support the school.

He interrupts the *Written Accounts* on 22 November 1915. Other sources record that the priest was arrested and admitted to hospital in Sopron (Hungary), between September 1916 and February 1917, that in November 1918 he was elected president of the National Local Romanian Committee and that he participated, next to 600 people from Bucerdea, in the National Assembly from Alba Iulia, he built a new church between 1923 and 1925. He did not write anymore in his notebook, or if he did leaves were lost from the holdings of the parish.

A complete biography of the curate from Bucerdea Vinoasa, retraced from the perspective of the times he lived in and events that he got involved in, would be a necessary retracing approach. For now, the archive leaves, transcribed in the *Annex*, only tell the story of his accommodation in the new parish and his deeds, the way he wanted and knew to put them down in his notebook, "Notebook 1", started on 1 January 1915.

Abrevieri bibliografice

- Albu 2014 - Alin Albu, *Protopopiatul Ortodox Alba Iulia între anii 1940 și 1945*, Cluj-Napoca, 2014
- Berki 2011-Tímea Berki, „From Grigore Moldovan to Moldovan Gergely. A Career in Homeland”, în *Acta Universitatis Sapientiae, Psychologica*, 3, 2011, p. 156-166
- Crăciun 2003 - Bogdan Crăciun, „Familia săsească între ideologie și demografie”, în *Caiete de Antropologie Istorică*, an II, 3, 2003, p. 69-88
- Crăciun 2008 - Bogdan Crăciun, „Two-Children-Family Model in the Evangelical Community in Transylvania. Case Study”, în *Romanian Journal of Population Studies*, II, 1, Cluj-Napoca 2008, p. 19-32
- Cristache Panait, Istudor 2014 - Ioana Cristache Panait, Ion Istudor, „Un monument istoric dispărut din bazinul Ampoiului (jud. Alba)”, în *Studii și Cercetări de Istoria Artei. Seria artă plastică*, tom 28, 1981, p. 141-147

⁵² SJAAN (the Alba County Directorate of the National Archives), *Parohia Ortodoxă Bucerdea Vinoasă* holdings, inventoried documents, file 1/1915, f. 151-163.

- Comșa 1940 - Nicolae Comșa, *Dascălii Blajului (Seria lor cronologică cu date bio-bibliografice)*, Blaj, 1940
- Dicționar 2019 - *Dicționarul personalităților Unirii. Delegații Adunării Naționale de la Alba Iulia* (coord. Dragoș Ursu, Tudor Roșu), Cluj-Napoca, 2019
- Dumitran, Cucui 2009 - Ana Dumitran, Elena-Daniela Cucui, *Simion Bălgrădeanul*, Alba Iulia, 2009
- Josan, Fleșer, Dumitran 1996 – Nicolae Josan, Gheorghe Fleșer, Ana Dumitran, *Oameni și fapte din trecutul județului Alba în memoria urmașilor*, Alba Iulia, 1996
- Lazăr 2011 - Ioachim Lazăr, „Un document inedit: Cronica bisericii greco-catolice a Săcărâmbului”, în *Sargeția*, 2011, p. 319-331
- MNUAI - Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
- Mitu 2006 - Sorin Mitu, *Transilvania mea. Istorii, mentalități, identități*, București, 2006
- Neagu 2018 - Răzvan Mihai Neagu, *Formarea elitei ortodoxe din Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, Cluj-Napoca, 2018
- Onofreiu 2012 - Adrian Onofreiu, „Restituiri istorice. Cronica parohiei greco-catolice Șoimuș scrisă de Ioan Baci”, în *Revista Bistriței*, XXVI, 2012, p. 173-202
- Păcurariu 1996 - Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, București, 1996
- Popescu 1940 - Grigore N. Popescu, *Preoțimea română și întregirea neamului. Temnițe și lagăre*, vol. II, 1940
- Rustoiu 2019 - Ioana Rustoiu, „Despre înmormântări, predici și rugăciuni la vreme de război”, în *Apulum Historia et Patrimonium*, LVI, 2019, p. 111-141
- Rustoiu, Vaida 2015 – Ioana Rustoiu, Pr. Dănilă Vaida, *Cronica parohiei Pâclișa (1901-1960)*, Alba Iulia 2015
- Rustoiu, Zecheru 2013 – Ioana Rustoiu, Dana Alexandra Zecheru, „O istorie prin cei mici: Cronica protopopului Lupșei, Vasile Gan (1902)”, în *Apulum-Historia et Patrimonium*, L, 2013, p. 477- 532
- SJAAN - Serviciul Județean Alba al Arhivelor Naționale
- Stanca 1925 - Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimei române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului (1916-1919)*, Cluj, 1926
- Groza, Nisipeanu, Morariu 2016 - Mihai Octavian Groza, Gabriela Margareta Nisipeanu, Iuliu-Marius Morariu, *Sebastian Stanca (1878-1947). Un cleric cărturar din Sebeșul de altădată*, Cluj-Napoca, 2016
- Șematism 1900 - Șematismul veneratului cler greco-catolic al Archidiecesei metropolitane greco-catolice române de Alba Iulia și Făgăraș, Blaj, 1900
- Tatai, Tatai-Baltă 2017 - Ana Tatai, Cornel Tatai-Baltă, *Anuarul Liceului de băieți greco-catolic din Blaj (1853-1945)*, Alba Iulia, 2017
- Togan 1900 - Nicolae Togan, „Cea mai veche statistică autentică a României ardeleni”, în *Transilvania*, II-III, februarie-martie, 1900, p. 41-55
- Weber 1999 - Peter Weber, „O identitate distinctă printre românii ardeleni. Profesorul Grigore Moldovan (1845-1930)”, în *Revista Bistriței*, XII-XIII, 1999, p. 133-137

Cuvinte-cheie: preot ortodox, biserică, autobiografie, caiet-jurnal, predică, Primul Război Mondial

Keywords: Orthodox priest, church, memoirs, diary, sermon, First World War

PARTIDELE DINTRE NAȚIONALELE DE FOTBAL ALE ROMÂNIEI ȘI UNGARIEI, ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

CIPRIAN MARINUȚ

Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

Introducere

Primele două meciuri dintre cele două țări au avut loc în anii 1931 și 1933 în „Cupa Europei Centrale a Amatorilor”, competiție regională inițiată de Ungaria, Austria și Cehoslovacia la care România a fost invitată abia la a doua ediție. Ungaria a folosit echipa de amatori în aceste jocuri, în condițiile în care avea și o echipă de profesioniști, iar rezultatele nu apar în palmaresul oficial al țării vecine. Celelalte două partide, disputate în anii 1936 și 1939, au fost primele jocuri amicale dintre cele două echipe în cei 20 de ani ai perioadei interbelice, iar rezultatele au fost acceptate de ambele tabere. Spre comparație, în același interval, România a disputat 19 de partide cu Iugoslavia, iar Ungaria a susținut 40 de meciuri cu Austria, vecinii preferați¹.

Meciurile dintre echipele naționale ale celor două țări în perioada interbelică se dovedesc astfel un subiect atractiv de cercetare. Referiri tangențiale la aceste partide se regăsesc în scrierile despre sport și istoria fotbalului ale unor autori din cele două țări. În România, lucrările² care au avut ca subiect fotbalul au oferit și informații despre meciurile internaționale, implicit cele cu Ungaria, dar fără a insista asupra subiectului. Mai mult, în anii recentți, unii istorici români preocupați de perioada interbelică au abordat și subiectul fotbalului din acele timpuri. Cercetările lor au atins o gamă variată de subiecte precum: geneza și dezvoltarea fotbalului românesc sau factorii sociali și procesele din spatele răspândirii sale³; modul de selecție al echipei naționale și rezultatele din unele meciuri importante, cu accent pe politica de românizare⁴, legătura dintre fotbal și naționalism, politică sau literatură⁵. Există și un interesant studiu de caz referitor la turneele echipelor engleze în România în perioada interbelică⁶, iar în limba maghiară s-a publicat o cercetare referitoare la istoria meciurilor dintre naționalele de fotbal ale Ungariei și României, în perioada 1931-2013⁷. Aceste scrieri oferă informații variate și valoroase despre situația fotbalului în perioada interbelică, fără a aborda, în mod specific și

¹ Cercetare în baza de date a fotbalului internațional (www.rsssf.com) și pe site-urile oficiale ale federațiilor de fotbal din țările europene

² Ionescu, Tudoran 1984; Angelescu, Cristea 2009.

³ László 2014.

⁴ Popa 2013; Popa 2018.

⁵ Faje 2015; Parfene 2018.

⁶ Rotar, Ursu 2019.

⁷ Gábor 2013.

detaliat, partidele naționalei României cu reprezentativa Ungariei. Acestea au fost unele dintre cele mai așteptate și gustate de public în acea vreme, audiența partidei din anul 1936 fiind de 40000 de spectatori, la fel ca a celor cu Anglia și Italia din 1939. Studiul istoricului maghiar, singurul care se concentrează în mod specific pe subiect, trece relativ rapid peste cele patru meciuri dintre cele două războaie și insistă pe următoarele partide disputate. În aceste condiții, principalele informații ale acestui articol provin din presă, în special cea sportivă. Abundența de informații despre întâlnirile naționalelor din România și Ungaria, numeroasele articole despre partidele dintre echipele de club din cele două țări, dar și la relațiile dintre cele două federații, demonstrează că subiectul a fost unul de mare interes. Fotbalul maghiar, ca reprezentant al școlii Europei Centrale, era respectat și bine cotate de presa și publicul din România, fiind pus pe picior de egalitate cu cel din Anglia sau Italia. Drept dovadă, pe lângă trimișii speciali la diverse evenimente sportive în Ungaria, *Gazeta Sporturilor* a avut inițiativa organizării, în 1933, a unei excursii pentru suporterii la Budapesta, prima de acest fel pentru un grup de români. „Astfel, un număr de 250 de iubitori ai fotbalului, aleși din 400 de doritori, au fost în „Mecca fotbalistică”, pentru a urmări meciul profesionist Ungaria - Italia, încadrat de întâlnirile Ripensia - Ujpest și Timișoara - Budapesta”⁸. Însă, oricâtă atenție și preocupare a arătat pentru fiecare meci în parte, nici presa nu a realizat o analiză de ansamblu a celor patru întâlniri, cu implicațiile, dedesubturile și speranțele lor.

Situația fotbalului internațional inter-țări la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX

În anul 1896, când sporturile deveniseră atât de populare încât s-a impus organizarea primei olimpiade moderne la Atena, fotbalul era la început de drum. Jocul care avea să devină sport rege a lipsit din programul primei olimpiade, fiind considerat insuficient de răspândit și popular. Situația s-a repetat și la edițiile din 1900 și 1904, unde fotbalul a fost acceptat doar cu rol demonstrativ. La finalul secolului XIX și începutul secolului XX, singura competiție fotbalistică inter-țări era Campionatul Marii Britanii (CMB). Demarat în anul 1884, acesta se desfășura cu participarea echipelor din Anglia, Scoția, Țara Galilor și Irlanda de Nord⁹, care deși erau parte a aceluiași imperiu concureau separat în plan sportiv. În partea continentală a Europei, meciurile internaționale inter-țări au ajuns abia la 30 de ani după primul astfel de meci, disputat în 1872, la Glasgow, între Scoția și Anglia. La 12 octombrie 1902, Austria și Ungaria au fost primele echipe europene din afara Marii Britanii care au disputat un meci

⁸ „Cu *Gazeta Sporturilor* la Budapesta”, în *Gazeta Sporturilor*, 11 septembrie 1933, p. 1; „Prima încercare, prima izbândă”, în *Gazeta Sporturilor*, 25 octombrie 1933, p. 1.

⁹ Cercetare în baza de date a fotbalului internațional (www.rsssf.com) și pe site-urile oficiale ale federațiilor de fotbal din țările europene.

inter-țări. Ungaria și Austria și ele parte a aceluiași imperiu (Imperiul Austro-Ungar), concurau separat în plan sportiv. „Primul meci internațional oficial dintre Ungaria și Austria a avut loc în 1902 și a fost primul pas al unei tradiții de durată”¹⁰. Interesul pentru astfel de evenimente a explodat după anul 1908. Atunci, Anglia a disputat primele meciuri cu echipe din afara Marii Britanii și a reușit introducerea fotbalului în programul oficial al Jocurile Olimpice (JO) Londra 1908. „În prima deplasare pe continent, Anglia a jucat la Viena, cu Austria, la 6 și 8 iunie 1908, la Budapesta, cu Ungaria (10 iunie) și la Praga cu Bohemia (13 iunie)”¹¹. La JO 1908, fotbalul a fost pentru prima dată inclus în programul oficial, cu opt echipe la start, dar cu doar șase în competiție, întrucât Ungaria și Bohemia s-au retras din cauza crizei balcanice. Începând cu ediția Stockholm 1912, la care au participat 11 echipe, turneul de fotbal de la JO a crescut în popularitate. Dar, la JO 1920 de la Antwerp (Belgia), primul eveniment sportiv major de după război, Germania, Austria, Ungaria, Bulgaria și Turcia, echipe ale țărilor învinse, nu au fost invitate¹². În acea perioadă, Anglia solicitase aliaților săi să suspende meciurile în compania echipelor din țărilor învinse. După JO, urmând exemplul Italiei, Ungaria a pus la cale numeroase meciuri internaționale de reabilitare. Pe lista adversarilor nu a figurat România, o țară la adresa căreia supărarea era încă prea mare. „În ciuda boicotului solicitat de Anglia, fotbalul a jucat rol de mediator între țările care au luptat una împotriva alteia în Primul Război Mondial. Acest boicot a fost încălcat întâi de Italia care a invitat echipa Austriei, în 1920. Mor Fischer, un diplomat sportiv maghiar, a pus la cale câteva meciuri internaționale care au ajutat la repararea relațiilor sportive de dinainte de război între națiuni oponente. Ungaria a disputat numeroase meciuri între 1920 și 1926 cu Finlanda, Belgia, Spania, Cehoslovacia și Italia în speranța îmbunătățirii relațiilor diplomatice și sportive”¹³.

Turneele de fotbal de la edițiile din 1924 și 1928 ale JO au avut anvergura unui Campionat Mondial, întrucât la start s-au aflat tot mai multe echipe de pe patru continente: Europa, Africa, America de Sud și America de Nord. În 1928, la congresul FIFA de la Amsterdam amplificarea fenomenului meciurilor internaționale (**Tabel 1**) a avut ca efect anunțarea organizării primei ediții a Campionatului Mondial (CM), gândit și pentru a ieși de sub influența JO unde era interzisă participarea jucătorilor profesioniști care erau din ce în ce mai numeroși. La CM disputate în Uruguay (1930), Italia (1934) și Franța (1938) au fost acceptați cei mai buni jucători, indiferent dacă erau amatori sau profesioniști, iar fenomenul meciurilor inter-țări s-a maturizat. Ca urmare a

¹⁰ Molnar 2007, p. 293-317.

¹¹ Sursa: cercetare proprie în baza de date a fotbalului internațional (www.rsssf.com) și pe site-urile oficiale ale federațiilor de fotbal din țările europene.

¹² <https://www.olympic.org/the-ioc> accesat în 12 ianuarie 2020.

¹³ Molnar 2007, p. 293-317.

aparității CM, fotbalul a lipsit de la JO Los Angeles 1932, revenind la JO în 1936 la Berlin, dar fără anvergura din vremea când nu exista CM. În primii 52 de ani de meciuri internaționale (1872-1924) singurele competiții care au cuprins meciuri de fotbal inter-țări au fost CMB și JO. Deoarece în acest interval fotbalul a devenit un fenomen, din 1924 și până în 1939, în Europa, s-au înființat și s-au desfășurat alte șapte competiții regionale în care au luat parte 23 de echipe naționale¹⁴ (**Tabel 2**).

Paralelă între echipele naționale ale României și Ungariei, în perioada interbelică

Dintr-o simplă privire asupra palmaresului României și Ungariei, până la finalul anului 1939, se pot observa diferențe majore. E vorba pentru început de un decalaj de 20 de ani în privința debutului. Naționala Ungariei a disputat primul meci în 1902, pe vremea când România nici nu avea o echipă reprezentativă. În 1909, când echipa maghiară disputase deja 14 meciuri inter-țări și a avut onoarea de a întâlni Anglia de două ori, în Vechiul Regat nu exista o echipă națională¹⁵. Reprezentativa României a susținut primele meciuri în anul 1919, cu ocazia jocurilor interaliatate. Atunci, echipa țării noastre a suferit trei înfrângeri cu Franța, Italia și Grecia. Ulterior aceste rezultate au fost șterse din palmaresul oficial¹⁶. Astfel, primul joc oficial al echipei României s-a disputat în anul 1922 în compania Iugoslaviei, moment în care Ungaria avea deja în cont în jur de 100 de partide. Prin urmare, este evident că între 1902 și 1922 cele două naționale nu s-au putut întâlni, pentru că naționala României nu exista.

Pentru că a debutat cu 20 de ani mai repede, Ungaria a disputat aproximativ de trei ori mai multe meciuri și a obținut de trei ori mai multe victorii decât a înregistrat România de la debutul său până în 1939 (**Tabel 3**). În acest interval, Ungaria a jucat cele mai multe meciuri cu Austria (84), Elveția (23), Italia (19) și Cehoslovacia (18), iar România cu Iugoslavia (19), Bulgaria (11) și Polonia (8). În privința meciurilor directe, Ungaria și România s-au întâlnit de doar patru ori, până în 1939. Din 1924 până în 1939, cele două formații au participat în același timp la JO Paris 1924, ediția a II-a a Cupei Europei Centrale a Amatorilor (CECA) și CM din Italia (1934) și Franța (1938). „Singura întrecere la care cele două naționale s-au aflat față în față a fost CECA (1931-1933). Cele două meciuri nu intră însă în palmaresul Ungariei, care avea și echipă de profesioniști la momentul jocurilor”¹⁷. Astfel a fost nevoie de 14

¹⁴ Cercetare în baza de date a fotbalului internațional (www.rsssf.com) și pe site-urile oficiale ale federațiilor de fotbal din țările europene

¹⁵ *Loc. cit.*

¹⁶ https://archive.org/stream/cu31924014114353/cu31924014114353_djvu.txt, accesat în 23 ianuarie 2020.

¹⁷ Cercetare în baza de date a fotbalului internațional (www.rsssf.com) și pe site-urile oficiale ale federațiilor de fotbal din țările europene.

ani, calculând din 1922 până în 1936, pentru ajungerea la relații de acceptare și normalitate între cele două federații, pentru aranjarea primului meci amical.

Situația din perspectiva echipei naționale de fotbal este deci similară cu istoria României în raport cu alte țări europene: „Țările și națiunile sunt diferite. Asemănătoare și diferite. România intră și ea firește în acest joc al asemănărilor și deosebirilor. Nu cumva este totuși mai diferită? Cu alte cuvinte, nu se situează oare mai excentric sub tot felul de aspecte în raport cu ceea ce ar fi o medie sau o relativă normalitate europeană?”¹⁸.

Competițiile de „casă” ale Ungariei au fost Cupa Internațională a Europei Centrale (CIEC) și CECA. „Profesionalismul introdus în Ungaria în 1926, în același timp ca în alte state din Europa Centrală, a ridicat problema prezenței la JO, unde doar sportivii amatori puteau participa. Ca alternativă, țările din școala dunăreană de fotbal împreună cu Italia au inițiat CIEC”¹⁹. Astfel, din 1927 până în 1937, Ungaria a participat la patru ediții ale acestei competiții, alături de Austria, Cehoslovacia, Italia și Elveția. Competiția era considerată drept cea mai puternică din Europa. Cele două ediții ale CECA au avut loc între 1929-1930 și 1931-1934. Echipele de amatori din Ungaria, Austria și Cehoslovacia, au invitat Polonia, la prima ediție și România, la a doua, iar echipele invitate au ocupat locul I. În cadrul acestei competiții, România a disputat două meciuri cu naționala de amatori a Ungariei în 1931 și 1933, pierzând la Budapesta și câștigând la București. România a avut ca „teritoriu” principal de antrenament Cupa Balcanică (CB), întrecere cotelată ca valoare sub CIEC. Până în 1939, au avut loc șapte ediții, dintre care România a câștigat trei (1929-1931, 1933 și 1936). În privința participării la CM în perioada interbelică, România stă mai bine la numărul de ediții la care a luat parte, dar Ungaria are mai multe meciuri disputate și performanțe mai bune (**Tabel 4**). Și prin prisma partidelor cu Anglia, Ungaria este înaintea României. În perioada interbelică, englezii acceptau meciuri amicale cu o altă națională doar când reputația acesteia era suficient de atractivă. Ungaria a disputat cinci meciuri cu Anglia, iar România a avut onoarea de a juca un singur meci, abia în 1939 (**Tabel 5**). „Turneele echipelor de club engleze în România au fost o dovadă clară a creșterii calității fotbalului românesc. Această idee a fost probată și de meciul disputat de naționala Angliei la București”²⁰. Pentru a accentua superioritatea fotbalului maghiar, trebuie să menționăm că în 1937 și 1938 au avut loc două meciuri care au făcut mare vâlvă la vremea respectivă. În ambele partide, au fost prezenți doar jucători maghiari, nu și români. În 1937, la Amsterdam, în partida Europa Centrală - Europa de Vest, scor 3-1, în echipa învingătoare au evoluat șase italieni, trei unguri, doi

¹⁸ Boia 2010, p. 6-11.

¹⁹ Szegedi 2016, p. 27.

²⁰ Rotar, Ursu 2019, p. 927.

austrieci și un cehoslovac, iar maghiarul Ferencz Sas-Sohn a marcat două goluri. Apoi, în 1938, la Londra, Anglia a întâlnit „Restul Europei” și a câștigat cu 3-0, iar adversara britanicilor avea în teren și un ungur.

Nu doar la fotbal, Ungaria a fost superioară României la începutul secolului XX, ci și la alte sporturi. Ca dovadă, Ungaria a participat la nouă dintre cele zece ediții ale JO disputate până în 1936, iar România doar la patru. Țara vecină a ratat doar JO 1920 la care nu a fost invitată, fiind țară învinsă în Primul Război Mondial. Ungaria și-a trecut în palmares 81 de medalii la sporturi precum box, scrimă, gimnastică, polo, lupte, tir, natație, iar România a cucerit doar două medalii (**Tabel 6**). La JO 1936 Ungaria a cucerit 16 medalii și a ocupat locul trei în clasamentul general pe națiuni. Țara vecină a folosit festivitatea de deschidere a JO 1928 pentru a-și manifesta nemulțumirile provocate de tratatul de la Trianon: „la sărbătoarea mondială a sportului, urmașii lui Arpad au defilat în costume de doliu. Întrebați de alegerea originalului costum, ungurii au declarat că până la revizuirea tratatului de la Trianon ei sunt în doliu”²¹. Ungaria a câștigat două titluri olimpice la polo pe apă în 1932 și 1936 și a instaurat tradiția de a fi o putere mondială în acest sport. Situația a fost similară și la cele două ediții ale Campionatelor Europene (CE) de Atletism (1934 și 1938), România având puțini participanți și nici o medalie, iar Ungaria un număr impresionant de atleți și șapte medalii. Și prin prisma participării la cele șase ediții ale CE de box amator disputate între 1925 și 1939, Ungaria are rezultate mai bune, având 20 medalii cucerite, față de doar trei ale României (**Tabel 7**). Ungaria a fost chiar lider european la medalii la cele două ediții găzduite la Budapesta în 1930 și 1934. „Competiția din 1934 a fost scena unui scandal între România și Ungaria. Boxerii români au acuzat arbitrajul tendențios, iar oficialii și jurnaliștii s-au plâns de tratamente dușmănoase. În cele din urmă, România a recurs la o retragere ostentativă din competiție, iar F.R. de Box a cerut întreruperea raporturilor sportive cu Ungaria”²². Culmea diferenței s-a atins la cele cinci ediții ale CE de polo disputate în acea perioadă la care Ungaria a triumfat de fiecare dată, iar România nici măcar nu a participat. Pentru a explica rezultatele superioare ale Ungariei, trebuie menționat că la acea vreme fotbalul era o politică de stat în țara vecină, iar echipa națională era un instrument de propagandă. „Elitele politice naționaliste au încercat să exploateze potențialul politic al fotbalului. În era dualistă (1867-1918) fotbalul a reprezentat în Ungaria un simbol cultural al superiorității în contrast cu Austria; în perioada interbelică fotbalul a fost o expresie a dorinței de a aparține Europei de Vest și a măreției Ungariei în opoziție cu țările vecine”²³.

²¹ „Cum au defilat ungurii la Olimpiadă”, în *Gazeta Sporturilor*, 21 august, 1928, p. 1.

²² „Cum s-a retras România din Campionatele Europene”, în *Gazeta Sporturilor*, 18 aprilie 1934, p. 1-2.

²³ Szabó 2019, p. 131-148.

Motivele evitării reciproce: „colții” naționalismului și „buba” profesionalismului

Pentru a analiza relațiile fotbalistice româno-ungare trebuie mers până la rădăcinile fotbalului românesc, întrucât acesta își trage seva și din cel maghiar. „Dezvoltarea fotbalului românesc s-a produs din două surse. Prima direcție este reprezentată de Transilvania, Banat și alte teritorii provenite din fostul Imperiu Austro-Ungar. A doua are legătură cu Vechiul Regat, mai specific cu companiile petroliere cu capital străin și cu industria textilă din București și Ploiești. Fuziunea celor două direcții nu a fost ușoară, existând numeroase conflicte etnice și regionale”²⁴. Astfel, se constată că au existat un fel de rapoarte fotbalistice româno-maghiare încă din anul 1907. Atunci, trei cluburi din Cluj au participat în premieră la competițiile fotbalistice din Ungaria. Situația a luat amploare în sezonul 1913-1914, când 26 de echipe din Arad, Timișoara, Jimbolia, Cluj, Tg. Mureș, Simeria, Sibiu, Deva, Oradea și Satu Mare au jucat în campionatul Ungariei. Declanșarea Primului Război Mondial a pus la pământ activitatea fotbalistică până în sezonul 1917-1918 în care au evoluat în campionatul maghiar două echipe din Arad și una din Timișoara. Chiar și în sezonul 1918-1919, început înainte de Unirea de la 1 Decembrie 1918, echipele Chinezul Timișoara și Arad TE au demarat competiția în liga secundă maghiară²⁵. Astfel, cluburile din Transilvania, Banat și Crișana au jucat un dublu rol în relațiile fotbalistice româno-maghiare. Pe de o parte, au contribuit decisiv la creșterea valorii fotbalului românesc, oferind majoritatea jucătorilor naționalei. Pe de altă parte, au complicat viața federației, din cauza relațiilor bune cu Ungaria și a etniei jucătorilor trimiși la națională.

Primul moment de manifestare publică a criticilor împotriva etnicilor maghiari din naționalei României a avut loc după meciul pierdut la JO 1924, în fața Olandei. Echipa prezentă la Paris a fost formată numai din jucători de la cluburile din Transilvania, Banat și Crișana. Alegerea a fost corectă, întrucât echipele din noile teritorii au dominat competiția României, dar rezultatul a oferit ocazia unor manifestări naționaliste. Singurul ziar sportiv al vremii a pus eșecul pe seama moștenirii maghiare. „Am zis că nu este oportun pentru prestigiul național să facem prima apariție la marile concursuri olimpice cu un produs care nu a izvorât din munca sportului românesc, ci care a fost moștenit prin evenimente politice de la o națiune cu care încă nu avem raporturi prietenești”²⁶. Mult mai sensibil la aspectele etnice, un ziar din Cluj a publicat un articol foarte dur la adresa jucătorilor ne-români. „Din spusele membrilor

²⁴ László 2014, p. 81-94.

²⁵ <https://www.magyarfutball.hu/en/bajnoki-vegeredmeny/5089> accesat în 11 ianuarie 2020.

²⁶ „Olanda - România 6-0. Înfrângere rușinoasă la prima întâlnire”, în *Ecoul sportiv*, 31 mai 1924, p. 1.

clubului Universitatea care au fost la Olimpiadă, și anume ale domnilor Guga, Bonciocat și Lazăr, reiese că înfrângerea se datorește în bună parte lipsei de însuflețire a jucătorilor ne-români din reprezentativă”²⁷. O concluzie mai elegantă decât a presei de atunci am găsit la aproape 100 de ani distanță în publicația *The International Journal of the History of Sport*, sub semnătura istoricului român Bogdan Popa. „Înfrângerea umilitoare de la JO 1924 cu Olanda a avut un impact uriaș în perioada interbelică. Pe de o parte a dat tonul primei dispute asupra reprezentării naționale prin sport; pe de altă parte a arătat că la doar șase ani de la înfăptuirea României Mari cea mai populară disciplină sportivă era fotbalul, deși acesta fusese aproape invizibil în Vechiul Regat înaintea Primului Război Mondial”²⁸. La un an după meciul de la Paris, au ieșit la iveală și primele semne ale unei politici de românizare. Federația Societăților Sportive din România a impus cluburilor din noile teritorii să-și românezeze numele. „Unele societăți sportive afiliate la FSSR poartă denumiri străine care ar putea fi traduse ușor în limba română. Vă rugăm să puneți în vedere societăților din regiunea dvs. ca neapărat să întrebuițeze o denumire românească”²⁹. Replica a venit peste trei luni, când campioana României, Chinezul, a avut probleme la granița cu Ungaria în drum spre Viena. „Călătoria proiectată prin Ungaria care era mult mai scurtă a trebuit să fie contramandată. Consulul maghiar din București a cerut 18 mii de lei pentru vize, adică taxa obișnuită și nu viza colectivă ce se acordă echipelor de fotbal”³⁰. La scurt timp, a existat o tentativă de semnare a unei convenții. Din păcate, consfătuirea de la Oradea dintre delegații Federației de Fotbal din Ungaria (M.L.Sz.) și ai FSSR a rămas fără rezultat. „S-a hotărât intervenția la autorități pentru a ușura intrarea sportivilor dintr-o țară în alta, înlesnirea trecerii graniței prin pașapoarte colective, scutirea de taxă pentru viză etc. S-a mai accentuat nevoia încheierii unei convenții de felul celei dintre Ungaria și Cehoslovacia. Toate acestea au fost numai discutate, neîncheindu-se nici o convenție”³¹.

Începând cu anul 1927, „buba profesionalismului” apărut în Ungaria, în 1926, a inflamat de multe ori spiritele. Întâi s-a manifestat un fenomen de ademenire a jucătorilor din România cu oferte atractive financiar. Presa de la București era revoltată de manevrele cluburilor maghiare și a cerut ruperea relațiilor cu Ungaria, deși nu existau regulamente internaționale care să îngreudească astfel de transferuri. „Mirajul banului unguresc introdus cu sila în gândirea bieților noștri artiști ai balonului de către emisari maghiari ce mișună în

²⁷ „Odiseea fotbaliștilor la Olimpiadă. Raportul către Comitetul Regional. Declarațiile jucătorilor români de rasă”, în *Clujul românesc*, 15 iunie 1924, p. 4.

²⁸ Popa 2013, 2018.

²⁹ „FSSR și numele echipelor”, în *Gazeta Sporturilor*, 25 iulie 1925, p. 3.

³⁰ „Chinezul la Viena”, în *Gazeta Sporturilor*, 2 septembrie 1925, p. 1.

³¹ „Consfătuirea de la Oradea”, în *Gazeta Sporturilor*, 13 iulie 1926, p. 4.

apropierea graniței vestice și-a dat roadele. Ca și culme a culmilor, internaționalul Teleki, în prețuia înrolării pentru serviciul militar, dispare peste noapte, în condiții misterioase, pentru a îngroșa rândurile transfugilor. Vecinii noștri cer și dezlegarea lui Teleki și Bercheș, fără să fi răspuns însă ultimatumului federației noastre privitor la acordarea dreptului de joc pentru Auer și Semler. Astfel, prin procedee legale cer consfințirea unor manevre inadmisibile. E prea mult! Între Ungaria profesionistă și România amatoare nici un fel de relații sportive nu mai sunt cu putință³². Apoi, presa și echipele din vechiul regat s-au dovedit cel puțin conservatoare, când oficialii cluburilor din vestul țării au aderat la ideea de profesionism. Faptul că aceștia au avut o viziune corectă asupra viitorului fotbalului și și-au asumat rolul de adepți ai profesionismului le-a adus multe critici. Și vina a fost aruncată tot pe unguri. „La Timișoara se cere profesionismul de către o infimă minoritate care prin menținerea amatorismului își vede prejudiciate interesele materiale. În special ungurii manifestă un viu interes pentru profesionalizarea fotbalului românesc, ceea ce e explicabil. În primul rând, vor reuși cu mai multă ușurință să-și ia de la noi jucătorii de care au nevoie. În al doilea rând profesioniștii mediocri care la ei crapă de foame vor găsi la noi angajamente de vedete”³³.

Primele meciuri, primele contestații, scandalul Baratki

Cu trei ani înaintea primului meci dintre naționale, federațiile de la Budapesta și București se aflau în plin război. În 1928 trei internaționali români au ales să joace pentru cluburi profesionale din Ungaria și au fost legitimați de forul de la Budapesta fără acordul federației române. În semn de protest, România a decis sistarea relațiilor fotbalistice cu Ungaria. Situația nu convenea însă cluburilor din ambele tabere, iar nevoia de a găsi soluții a generat o intensă corespondență între federații. Presa română susține că după multe tergiversări, Budapesta a acceptat, în primăvara anului 1931, să își trimită reprezentanții la București pentru discuții. „Întâi vecinii noștri au crezut că se poate ajunge la un acord prin corespondență, apoi au propus conferințe la Oradea și Belgrad, iar în cele din urmă au acceptat să vină la București. Prima chestiune pusă în discuție a fost cea privitoare la jucătorii profesioniști care au jucat în Ungaria, fără acordul Federației Române de Fotbal Asociație (FRFA). Delegația maghiară a recunoscut că acești jucători n-au fost în regulă legitimați”³⁴. Tot discuțiile de la această conferință au creat și condițiile pentru primul meci contra Ungariei, întrucât România a fost invitată în CECA. Debutul în acest campionat a avut loc în septembrie 1931 în fața Cehoslovaciei, pe arena „Carol” din Oradea, iar presa

³² Verax, „Exodul jucătorilor români în Ungaria / Să se rupă relațiile cu Ungaria”, în *Gazeta Sporturilor*, 21 ianuarie 1928, p. 1.

³³ M. B. Ieșanu, „România și profesionismul”, în *Gazeta Sporturilor*, 1 decembrie 1927, p. 3.

³⁴ „Reluarea relațiilor cu Ungaria”, în *Gazeta Sporturilor*, 11 martie 1931, p. 1.

era entuziasată pentru victoria cu 4-1 și evadarea din Balcani. „Degajată din cadrul sufocant al veșnicelor întâlniri cu echipele statelor balcanice, României i s-au deschis noi orizonturi. S-a afirmat în mod strălucit într-o competiție urmărită pe întreg continentul în care se găsește alături de țări unde fotbalul este o pasiune pentru majoritatea locuitorilor”³⁵.

Naționala României se simțea pe cai mari înaintea primului duel cu Ungaria, pentru că în precedentele jocuri obținuse victorii pe linie. Tricolorii câștigaseră cu Bulgaria și Iugoslavia, în Cupa Balcanică, cu Polonia (campiona din anul precedent a CECA), Lituania și Cehoslovacia (amatori). Pe măsura apropierii marelui meci emoțiile și optimismul creșteau în tabăra română. Duelul mult așteptat era considerat unul special. Ungaria era prezentată ca o echipă de top, deși românii urmau să joace contra echipei de amatori, cu alte cuvinte contra formației secundă. De asemenea, se dorea ca acest prim meci să aducă relațiile fotbalistice cu Ungaria pe un făgaș al normalității, iar speranțele unui rezultat pozitiv erau mari. „Am avut și avem raporturi sportive cu Ungaria, astăzi mai cordiale, altădată mai încordate, dar niciodată reprezentativa țării noastre nu s-a produs la Budapesta. A mai jucat în capitala vecinilor o echipă a Timișoarei, dar o reprezentativă a României n-a avut această ocazie. (...) Consolidarea budapestană a prestigiului nostru e mai prețioasă ca multe alte succese. O așteptăm”³⁶. Și în tabăra maghiară, perspectiva primului duel fotbalistic cu România a captat interesul publicului și presei, deși partida cu tricolorii a avut loc în deschiderea celei tradiționale și profesionale cu Austria. Evident, primele comentarii ale presei s-au referit la componența etnică a echipei României. „Ziarele din Ungaria au acordat o atenție sporită întâlnirii, în ciuda meciului tradițional dintre naționala mare și Austria. La meciul de amatori dintre Ungaria și România care se va desfășura înaintea meciului Ungaria - Austria echipa României are un singur jucător român. Restul jucătorilor sunt băieți maghiari din Ardeal”³⁷. Și comentariile de după meci ale presei maghiare au pus accentul tot pe aspectul etnic, victoria fiind considerată firească. „În naționala României intrată pe stadionul MTK din Budapesta, în fața a douăzeci de mii de suporter, abia erau jucători de etnie română. Situația se explică prin faptul că baza de tineri fotbaliști este dată de Ardeal care făcea parte din școala de fotbal a Europei centrale. Primul meci a fost câștigat de naționala „B” a Ungariei, cu scorul de 4:0”³⁸. În schimb, în tabăra României dezamăgirea a fost mare. Eșecul a fost pus pe seama prea marii încrederi a jucătorilor români care au făcut una dintre cele mai proaste partide. Ca alte scuze s-au invocat dozarea neînțeleaptă a efortului, abordarea neinspirată a vântului și handicapul psihologic provocat de

³⁵ „O mare victorie a fotbalului național”, în *Gazeta Sporturilor*, 22 septembrie 1931, p. 1.

³⁶ Lis, „Marile evenimente / Meciul cu Ungaria”, în *Gazeta Sporturilor*, 3 octombrie 1931, p. 1.

³⁷ Gábor 2013, p. 15-41.

³⁸ *Ibidem*.

public. „În fața a 40.000 de spectatori, echipa noastră națională a făcut una dintre cele mai proaste partide din carieră. (...) O mare greșeală a echipierilor români a fost că au abordat un joc pe sus, în timp ce adversarii au practicat un joc rapid cu pase scurte pe jos. Marele handicap pe care l-au avut de suportat români a fost însă un vânt năprasnic (...) Pentru jucătorul român obișnuit cu un public de maximum 10.000 de spectatori, rumoarea pe care o produce o masă de peste 40.000 de oameni este un handicap psihologic insuportabil”³⁹. În declarațiile de după meci, oficialii maghiari au fost diplomați, iar jucătorii tricolori au dat vina pe ghinion și vânt. „D. Fodor, președintele federației profesionale maghiare: Scorul nu este real. Românii, deși au jucat slab, nu ne-au fost totuși inferiori la diferența pe care o arată rezultatul. D. Nagy, vicepreședintele federației ungare: Mă așteptam la mai mult din partea echipei care a învins Cehoslovacia. Vogl, căpitanul României: De câte ori am jucat la Budapesta am avut ghinion. Ne-a distrus vântul”⁴⁰. La două zile de la eveniment, înfrângerea s-a transformat pentru jurnaliștii români în coincidență nefastă. „Oriunde și oricând un scor de 4-0 putea trece fără durere în pasivul relațiilor noastre internaționale, (...) dar la Budapesta lovitură a fost dublă. A fost cea mai slabă partidă pe care a făcut-o vreodată echipa României și coincidență nefastă a avut loc tocmai acolo unde era de dorit să o furnizeze pe cea mai bună”⁴¹. Atât de greu s-a dovedit de digerat eșecul, încât românii au depus o contestație, pentru folosirea de către Ungaria a unui jucător de cetățenie română, dar aceasta a rămas fără succes. „Ca răspuns la scrisoarea de protest a FRFA după meciul de la Budapesta, federația maghiară dovedește că Ioan Szaniszló a fost naturalizat ungur încă de la 2 octombrie 1929”⁴².

Și după acest prim meci relațiile fotbalistice între cluburile din România și Ungaria au rămas unele cu năbădăi. În luna martie 1933, la o altă conferință ce a avut loc la Budapesta, reprezentanții M.L.Sz. și ai FRFA „au avut pe ordinea de zi 19 chestiuni conflictuale între cele două țări, 17 privind litigii materiale și două de legitimare sau calificare de jucători”⁴³. În aceste condiții nu e de mirare că a fost dificil de stabilit o dată pentru meciul retur din CECA și că organizarea întâlnirii s-a lovit de complicații. Necazurile ar fi pornit, conform părții maghiare, de la o situație în care autoritățile române au interzis participarea unor sportivi unguri la o competiție în Cluj. „Amânarea meciului revanșă România-Ungaria a fost rezultatul unor politici de sport. În primăvara anului anterior

³⁹ „Înfrângerea senzațională de la Budapesta”, în *Gazeta Sporturilor*, 6 octombrie 1931, p. 3.

⁴⁰ „Câteva păreri”, în *Gazeta Sporturilor*, 6 octombrie 1931, p. 3.

⁴¹ L. Roșianu, „După înfrângerea de la Budapesta”, în *Gazeta Sporturilor*, 8 octombrie 1931, p. 1-3.

⁴² „Contestația României în Cupa Europei Centrale a amatorilor”, în *Gazeta Sporturilor*, 8 decembrie 1931, p. 1.

⁴³ „Ce s-a hotărât în conferința de la Budapesta”, în *Gazeta Sporturilor*, 24 martie 1933, p. 1.

autoritățile române au interzis intrarea unor sportivi maghiari în Cluj, iar în replică OTT a refuzat aprobarea meciului dintre naționalele României și Ungariei. Totuși la intervenția M.L.Sz., OTT și-a retras dispoziția, deoarece FRFA s-a adresat comisiei cupei pretinzând ca România să câștige meciul fără ca acesta să fie jucat”⁴⁴.

Până la urmă meciul s-a disputat, iar România și-a luat revanșa. Cu un moral excelent după succesul de la Cupa Balcanică, derulată în vară la București, tricolorii au câștigat cu 5-1. Astfel, România a egalat situația în acest duel cu echipa de amatori a Ungariei care nu este însă acceptat în palmaresul naționalei vecine. „După strălucita ținută a echipei noastre la Balcaniadă, succesul de ieri constituie o confirmare promptă și utilă pentru standardul actual al fotbalului național. Victoria asupra vecinilor noștri a stârnit un entuziasm legitimat de o veche rivalitate”⁴⁵. Și ungurii au avut probleme în a accepta eșecul și au contestat rezultatul, acuzând folosirea de către România a unor jucători profesioniști. Românii erau și ei „blindați”, spulberând contestația maghiarilor cu un regulament intern. „Se știa că învinșii vor încerca la masa verde o modificare a rezultatului de pe teren în eventualitatea că nu le-ar fi fost favorabil. (...) Ulterior însă au trebuit să renunțe căci existența unei grupări profesionale în România e imposibilă. Iar acum, odată cu adoptarea statutului italian, imposibilitatea de mai sus a fost consfințită prin regulamente”⁴⁶.

La scurt timp după acest meci a ieșit la rampă cel mai cunoscut scandal dintre cele două federații. Este vorba de transferul lui Iuliu Baratki, cel supranumit minunea blondă, de la Stăruința Oradea la FC Hungaria și înapoi la Crișana Oradea, în 1930, respectiv 1933. „Ungurii i-au cerut, conform uzanțelor, dezlegarea, iar federația de la București a refuzat-o prin telegramă și scrisoare recomandată, expediate în termen. Și totuși, M.L.Sz. l-a legitimat la FC Hungaria, pretextând că nu s-a primit nici un răspuns de la români. Statutul FIFA de atunci, ca și astăzi, permitea legitimarea unui jucător dacă i se ceruse extrădarea și fosta sa federație nu ar fi dat răspunsul în termen”⁴⁷. Orădeanul a fost apreciat la Budapesta atât de mult încât a debutat în naționala țării vecine în chiar primul an de activitate și a strâns nouă selecții până în 1933, după care s-a întors la Oradea și a semnat cu Crișana. „Crișana, clubul rival al lui CAO, era foarte încântat de achiziționarea minunii blonde și, surprinzător, a fost încurajată în demersul său de FRFA, care, fără să stea pe gânduri, l-a relegitimant pentru un club din România, considerând plecarea sa în Ungaria drept total ilegală”⁴⁸. Fiecare federație a considerat demersul celeilalte ca fiind ilegal și s-a ajuns la

⁴⁴ Gábor 2013, p. 15-41.

⁴⁵ „O revanșă luată la timp”, în *Gazeta Sporturilor*, 25 septembrie 1933, p. 1-3.

⁴⁶ LIS, „La masa verde”, în *Gazeta Sporturilor*, 27 septembrie 1933, p. 1.

⁴⁷ Angelescu, Cristea 2009, p. 184.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 42.

arbitrajul FIFA. Verdictul a fost unul cu două fețe. S-a admis că Baratki e cetățean român și că acordarea cetățeniei maghiare a fost ilegală, dar s-a precizat că orădeanul este sub contract cu FC Hungaria până în 1936. În ciuda acestei decizii interpretabile, FRFA a hotărât să-l trimită pe Baratki în teren la meciul cu Elveția, de la Berna. Elvețienii au contestat dreptul de joc al orădeanului pe motiv că n-a efectuat carantina de trei ani de la data disputării ultimului meci pentru Ungaria (în statutul FIFA exista o prevedere introdusă chiar la solicitarea României care obliga ca între prezențele în două naționale diferite să existe o distanță de cel puțin trei ani n.a.). Drept urmare, FIFA a schimbat rezultatul din teren la 3-0 pentru Elveția și România risca să fie eliminată de la CM, dar și-a asigurat calificare printr-o victorie în meciul decisiv cu Iugoslavia. La rândul ei, FC Hungaria a contestat dreptul de joc al lui Baratki la Crișana, dar până la urmă a închis ochii după ce a primit compensații financiare de la FRFA. În urma scandalului, Baratki a bifat a doua selecție în naționala României abia în 25 august 1935, într-un meci cu Germania.

Întâiul meci oficial: audiență record, relații cordiale, dar și moment condamnabil

Ingredientele primelor două partide care nici măcar nu au contat în palmares au dispărut ca prin farmec la meciurile din 1936 și 1939. În luna mai a anului 1936, OTT și Oficiul de Educație a Tineretului Român (OETR) au semnat un acord de colaborare. „Condiția de bază a înțelegerii româno-maghiare a fost că sportivii maghiari pot concura în România, individual sau în echipă, doar dacă în prealabil obțin acordul autorității române de sport”⁴⁹. Cum acest acord era recent semnat, e probabil ca prevederile lui să nu fi fost cunoscute în amănunt de reprezentanții M.L.Sz., iar federația de la Budapesta a fost la un pas să comită o ilegalitate. „Având în vedere că M.L.Sz. nu a prezentat acordul autorității române de sport, OTT nu putea elibera autorizația pentru meciul cu România. Problema a devenit din ce în ce mai jenantă, iar OTT a încercat să soluționeze eroarea federației și a contactat direct OETR, însă i s-a răspuns că președintele și vicepreședintele nu sunt prezenți. În consecință, M.L.Sz. nu a primit autorizația, astfel că echipa națională era la un pas să nu poată juca în București, pentru că ar fi dus la încălcarea convenției sportive greu născute dintre cele două state. Totuși, cu sprijinul ambasadei, problema autorizației s-a rezolvat și meciul s-a putut organiza în mod legal”⁵⁰. Nu neapărat datorită acestui acord, ci probabil pe baza scurgerii timpului, la meciul din 1936 oficialii celor două echipe naționale s-au purtat cu mânuși unii cu alții. De la sosirea echipei maghiare și până la plecarea ei, oficialii FRFA au jucat rolul de gazde perfecte. Frunzașii federației și-au pus automobilele la dispoziția echipei ungare,

⁴⁹ Gábor 2013, p. 17.

⁵⁰ *Ibidem*.

pentru deplasarea de la gară la hotel. Apoi, au organizat un dejun, o vizită la Monumentul Eroului necunoscut și la Muzeul Militar, iar seara un dîneu. Până și războiul psihologic al declarațiilor din presă a fost înlocuit cu diplomatice aprecieri la adresa adversarilor. Jurnaliștii maghiari, citați de presa română, au etichetat echipa României ca fiind o selecționată în plină ascensiune. „Adversarul nostru nu va fi un unsprezece hărțuit, obosit și enervat peste măsură ca Austria, ci o selecționată proaspătă, în plină ascensiune, care dispune de multă energie⁵¹”. În replică, presa română a prezentat echipa Ungariei ca pe una dintre formațiile de top ale lumii, iar meciul a fost văzut că unul de maximă importanță și ca posibil bilet de ieșire din fotbalul balcanic. „În primul rînd întâlnim un adversar care are un mare prestigiu în fotbalul internațional. De ani de zile căutăm alte posibilități de orientare, de ani de zile ne străduim să părăsim fotbalul balcanic. Prilejul ni se oferă. Ungaria este un adversar mare pentru noi (...) pentru tradiția fotbalistică pe care o reprezintă”⁵². Partida s-a dovedit de maxim interes și pentru echipa Ungariei prin minuțiozitatea cu care maghiarii au pregătit jocul. Înainte de meci, s-a făcut apel la public să arate aceeași căldură de care a beneficiat la Budapesta o echipă de club românească. „Meciul cu România preocupă pe unguri într-un grad mai înalt decât cel cu Austria. Au făcut selecționări repetate, au făcut meciuri de antrenament, căpitanul lor a pregătit echipa în modul cel mai serios. Ungurii vor lupta la București pentru prestigiu și mândrie. (...) Echipa Ungariei va fi primită cu dragostea pe care publicul nostru a arătat-o întotdeauna oaspeților: oricare ar fi ei. Căci nu ne este permis să ignorăm căldura și prietenia sportivă arătată echipei CFR București cu prilejul recente deplasări la Budapesta”⁵³.

Disputat în fața unei audiențe record de 40.000 de spectatori meciul a confirmat așteptările. România a făcut un joc curajos și a condus cu 1-0 până în minutul 65. A urmat apoi un moment psihologic ratat de tricolori și ungurii au egalat. Totul s-a năruit pe final, când Ungaria a înscris la o eroare a portarului de rezervă al României care îl înlocuise la pauză pe titularul accidentat. Evident că reacțiile presei române referitoare la rezultat au fost de frustrare. „Un gol gratuit. Și o victorie gratuită. Nu spunem ca suntem superiori ungurilor. Ar însemna să nu ne cunoaștem lungul nasului. Putem fi însă consternați de rezultat, așa cum consternat a fost tot publicul”⁵⁴.

Într-un alt registru, s-au adus critici portarului de rezervă și celui titular, suspectat că ar fi simulat accidentarea, și s-a elogiat succesul politicii de

⁵¹ „Echipa națională a fost formată”, în *Gazeta Sporturilor*, 2 octombrie 1936, p. 1-2.

⁵² Lis, „Susținem cel mai greu meci din carieră într-un moment dificil”, în *Gazeta Sporturilor*, 3 octombrie 1936, p. 1.

⁵³ Lis, „Echipa Ungariei cu punctele ei slabe și bune; mai mult bune decât slabe”, în *Gazeta Sporturilor*, 4 octombrie 1936, p. 1.

⁵⁴ „Ungaria a învins România la mare luptă cu 2-1”, în *Gazeta Sporturilor*, 6 octombrie 1936, p. 3.

românizare a naționalei. „Întâmplarea a făcut ca Pavlovici să primească golul victoriei maghiare, absolut parabil. (...) În timpul pauzei David a declarat că e lovit. Și că nu mai poate juca. Sau, cum spunea un oficial care l-a examinat, s-a declarat lovit, iar apoi i-a fost teamă. Fapt este că din cauza acestei schimbări am pierdut un meci pe care-l puteam termina la egalitate. (...) Nu reprezintă oare aceasta o performanță splendidă a echipei noastre naționale - a unei naționale categoric românizate?”⁵⁵.

Suportul publicului a fost insuficient, vântul ne-a fost potrivnic chiar și acasă, iar erorile băncii tehnice au fost considerate decisive. „Putem spune că niciodată cei 40000 de spectatori n-au fost încercați de emoții atât de mari (...). Am plătit scump ritmul nebunesc din prima repriză, când ungurii au jucat cu vântul în spate. (...) Echipa noastră s-a avântat în luptă cu multă ardoare. Trebuia însă să-și dozeze eforturile. Cineva care se găsea deasupra bătăliei putea să vadă că avem momente de insuficiență, pe care ungurii, rutinați, știu să le exploateze. (...) Ungaria nu s-au pripit nici un singur moment... A făcut tot ceea ce trebuie să facă o echipă serioasă care practică un fotbal mare”⁵⁶. Jucătorii și oficialii maghiari au avut reacții măgulitoare la adresa jocului României, iar singurele aspecte de care s-au plâns au fost oboseala și starea gazonului. „Dr. Dietz, selecționarul M.L.Sz a spus: M-a impresionat jocul rapid și plin de elan al formației românești. Echipa mea s-a resimțit de pe urma meciului cu Austria și pe terenul acesta nu tocmai ireproșabil a arătat cu 30 la sută mai puțin decât adevărata ei valoare”. D. dr. Mihail Mamusisch, trimisul special al „Nemzeti Sport s-a declarat nemulțumit de maghiari și plăcut surprins de români. „Eu am văzut și meciul cu Austria și nu pot fi mulțumit cu comportarea echipei ungare. Băieții spun că sunt nemulțumiți cu terenul care nu ar fi tocmai neted. Echipa maghiară a jucat prea nervos, dat fiind importanța meciului. Echipa română mi-a amintit de cea italiană; plină de energie și talent. Îi lipsește rutina”⁵⁷.

Presa maghiară a fost în ton cu cea română și a acreditat ideea că dacă nu s-ar fi schimbat portarul României, rezultatul putea fi altul. „Potrivit corespondentului MTI, naționala Ungariei a câștigat simpatia publicului prin jocul frumos și cu stil. Aplauzele se auzeau destul de des când jucătorii maghiari și-au arătat profesionalismul în unele situații grele. (...) Dacă nu ar fi schimbat portarul David, în a doua repriză, rezultatul ar fi putut fi altul”⁵⁸.

Dacă oficialii celor două federații au avut comportamente fără cusur, de data aceasta publicul a dezamăgit. Victima huiduielilor a fost portarul de rezervă al României, Pavlovici. „Am intrat pe teren în mijlocul huiduielilor publicului

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ „Echipa României a făcut o partidă mare”, în *Gazeta Sporturilor*, 6 octombrie 1936, p. 4.

⁵⁷ „Ungurii după meci - unanim elogiu adus echipei noastre”, în *Gazeta Sporturilor*, 6 octombrie 1936, p. 5.

⁵⁸ Gábor 2013, p. 18.

care cerea insistent pe David pe care am fost obligat să-l înlocuiesc”, a declarat acesta. Evident că huiduielile la adresa portarului propriu nu i-au afectat pe maghiari, iar presa lor a sesizat doar un incident banal. „Referitor la scandalurile obișnuite la întâlnirile dintre naționalele vecine, nici acest meci nu s-a terminat fără evenimente. Însă gravitatea incidentului nu se poate compara cu a celor care au loc în zilele de azi: la sfârșitul reprizei a doua o pernă a zburat pe terenul de joc. Arbitrul pur și simplu a dispus scoaterea pernei de pe teren”⁵⁹. Și pentru ca întreg evenimentul să se încheie într-o notă de poveste, după meci a avut loc un banchet în cinstea oaspeților la care au participat 84 de persoane, iar unul dintre oficialii maghiari a împărțit plachete și insigne ale M.L.Sz. În replică, Federația Română a oferit delegației maghiare o pictură cu subiect românesc. Ca o ultimă declarație a excelentelor relații fotbalistice dintre cele două țări, în drumul spre casă, naționala maghiară s-a oprit la Cluj, unde a jucat cu o combinată a cluburilor Universitatea și Victoria, câștigând cu 8-2. În fine, din Ungaria, Mihail Manusici, șeful rubricii de fotbal la *Nemzeti Sport*, a publicat aprecieri măgulitoare. „Fotbalul vecinilor noștri e plin de vitalitate, de elan tineresc, de ambiție irezistibilă. (...) Această constatare este îmbucurătoare (...) întrucât concurența unui vecin puternic îndeamnă totdeauna la progres. Unde ar fi oare fotbalul maghiar dacă nu ar fi existat concurența cu Austria care datează de patru decenii?”⁶⁰.

Silviu Bindea, autorul unicului gol al tricolorilor în această partidă, a fost victima celui mai condamnat moment din istoria relațiilor fotbalistice româno-maghiare din perioada interbelică. În iulie 1938, internaționalul legitimat la Ripensia Timișoara a fost bătut crunt la finalul unui meci disputat la Budapesta, în cadrul Cupei Europei Centrale a cluburilor între echipa sa și Ferencváros, deținătoarea trofeului și campioana Ungariei. Incidentul a fost urâtul punct culminant al unei crescânde rivalități între echipele de club din România și Ungaria. După 5-4 la București pentru unguri, meci în care Bindea a marcat trei goluri, în partida retur Ferencváros a câștigat cu 4-1. Totuși, Bindea, eroul confruntării precedente, a fost tratat cu ostilitate de cei 25000 de spectatori pe tot parcursul meciului, iar la final a fost victima unei agresiuni fără precedent. „Bindea a fost tras de Hada în cabina Ferencvárosului. Aici minusculul extrem al Ripensiei a fost bătut până la sânge de Hada, Korany și antrenorul Hlavay. D.N. Urzică și arbitrul Herțka au încercat să intre în cabină, dar au fost îmbrânciți de Hlavay. În momentul când s-au deschis ușile cabinei, Bindea a fost găsit leșinat, stâlcit în bătaie”⁶¹. Jucătorul Ripensiei a trebuit să fie internat în spital, iar

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ „Măgulitoare aprecieri maghiare la adresa fotbalului românesc, în ziarul *Nemzeti Sport*”, în *Gazeta Sporturilor*, 11 octombrie 1936, p. 1.

⁶¹ „Bindea, victima unor neîntâlnite barbarii la Budapesta”, în *Gazeta Sporturilor*, 19 iulie 1938, p. 1.

scandalul iscat de incident a fost uriaș. Federația maghiară și-a cerut scuze și a promis sancțiuni severe la adresa jucătorilor și a clubului ungar, dar acestea au fost ne semnificative. „Conform *Nemzeti Sport*, Bindea a fost lovit de nu se știe cine sub tribună și imediat conducătorii Ferencvárosului au chemat poliția și au început o anchetă pentru aflarea vinovatului. Jucătorii unguri contestă că vreunul dintre ei ar fi comis agresiunea, iar antrenorul Hlavay a respins toate acuzațiile. De subliniat că președintele Ferencvárosului a încetat din viață la două ore după meci. Unii spun că decesul s-a datorat emoției provocate de incidente”⁶².

Românizare, maturizare, egalitate

Al doilea meci oficial cu Ungaria disputat în toamna anului 1939 a fost un fel de test final al unui examen al maturității susținut în primăvara și vara acelui an. Astfel, înaintea meciului cu echipa maghiară, vicecampioana mondială în exercițiu, tricolorii mai susținuseră două meciuri de top, ambele la București. La 24 mai, România și-a împlinit visul de a întâlni în premieră Anglia, fiind învinsă cu 2-0 de echipa cea mai respectată a perioadei interbelice. Apoi, la 11 iunie, tricolorii au avut onoarea de a se duela cu Italia, campioana mondială în exercițiu, în fața căreia au cedat la limită, 0-1. În toamna anului 1939, în agenda FRF erau prevăzute meciuri cu Iugoslavia, Polonia și Cehoslovacia precum și revanșa cu Anglia, la Sheffield, dar acestea au fost anulate din cauza începerii războiului. În aceste condiții, federațiile din România și Ungaria au pus la cale un meci la București. Și de această dată oficialii români au fost gazde amabile. Din punctul de vedere al echipei, se observă o accentuare a politicii de românizare a lotului și o modernizare a metodelor de pregătire. Astfel cluburile din Transilvania, Banat și Crișana care au dominat lotul României aproape întreaga perioadă interbelică au avut doar trei jucători în echipa de start, în vreme ce ceilalți opt au fost de la cluburile bucureștene Venus, Rapid și Juventus. Se realiza astfel în sfârșit formula 8+3 (români + minoritari) inițiată prin politicile federale încă din 1935, înaintea Cupei Balcanice de la Sofia. „Un fapt s-a hotărât precis și tot cu unanimitate. În echipa națională care va reprezenta România la Balcaniada de la Sofia să figureze cel puțin opt jucători români⁶³”. Și pentru ca fotbaliștii să se elibereze de stres, în programul echipei a figurat o piesă de teatru. „Seleționabili au fost aseară la teatru (...) Se observă foarte bine preocuparea selecționarului de a odihni echipa și mai ales de a o prezenta pe teren fără acea periculoasă încordare nervoasă⁶⁴”. Iar de la teatru, mai precis de la directorul acestuia, Camil Petrescu, jucătorii și publicul s-au ales și cu un apel la sportivitate. „Dat fiind prestigiul fotbalului maghiar, unul dintre cele mai prețuite din Europa, și dat fiind că niciodată echipa națională a

⁶² „După incidentul de la Budapesta”, în *Gazeta Sporturilor*, 20 iulie 1938, p. 3.

⁶³ „Comitetul federal s-a întrunit aseară”, în *Gazeta Sporturilor*, 1 aprilie 1935, p. 1-3.

⁶⁴ „Seleționabilii au fost aseară la teatru”, în *Gazeta Sporturilor*, 20 octombrie 1939, p. 1.

României n-a putut să câștige asupra echipei naționale maghiare, e de înțeles ardoarea cu care e dorită acum această victorie. Dar tot atât de înțeles ni se pare acum un fapt: meciurile se desfășoară în timpuri cu totul neobișnuite. Relațiile dintre noi și unguri au fost o bucată de vreme destul de încordate. (...) Fotbalul românesc are îndatorirea să ajute din toate puterile bunele intenții manifestate. E deci necesar ca meciurile să decurgă nu numai sub semnul celei mai desăvârșite sportivități, ci și să se desfășoare într-o atmosferă de adevărată cordialitate”⁶⁵.

Trecând de pe scenă în teren, echipa națională a reușit primul rezultat pozitiv în fața Ungariei, într-un meci oficial. Nu a fost o victorie, ci doar o remiză, scor 1-1, dar aceasta a fost considerată o mare performanță. „Pentru fotbalul nostru, egalul cu Ungaria reprezintă o încheiere a stagiunii internaționale în condiții foarte bune”⁶⁶. Ca o ironie a sorții la adresa formulei 8+3, eroul României, marcator al unicului gol a fost F. Spielmann, de la UD Reșița, jucător cu o altă etnie decât cea română. „Acest jucător care a fost mărul discordiei între CA Oradea și UD Reșița și n-a jucat nici un meci în actualul campionat, a obținut în prima sa ieșire publică o performanță care îl va trece între nemuritorii jocului”⁶⁷. Însă, selecționerul a pus rezultatul și pe seama succesului politicii de românizare. „În ultimii zece ani am încercat să definesc punctele cardinale care stau la baza alcătuirii reprezentativei naționale de fotbal: o politică a echipei naționale; românizarea integrală; unitate sufletească; o metodă de joc”⁶⁸. Nu tocmai mulțumiți de rezultat, jucătorii maghiari au încercat să se scuze folosind ca pretext calitatea slabă a mingii. „E de vină mingea, crede Szengeller, dar toți ceilalți jucători maghiari recunosc progresele fotbalului românesc”⁶⁹. Jurnaliștii maghiari nu s-au lăsat înduioșați și au lansat atacuri dure la adresa naționalei. „Cu atitudinea noastră prezentă suntem ca și o căruță cu cai care se deplasează printre mașini aerodinamice care merg pe carosabil impecabil. Până nu ne coborâm din căruță, respectiv până ce ne agățăm de vedetele îmbătrânite deja, trebuie să ne bucurăm și de astfel de rezultate de 1:1 ca la București”⁷⁰. Și publicația de limbă maghiară *Sport și Kritika* a dedicat prima pagină a ediției din 23 octombrie 1939 în exclusivitate partidei. Ziarul care apărea la Timișoara a comentat meciul în termeni neutri, bazându-se pe relatarea radio a lui István Pluhár și pe informațiile transmise telefonic de reporterul Boroș Frigyes. Dincolo de atmosferă de mare meci și de starea vremii,

⁶⁵ „D. Camil Petrescu, directorul Teatrului Național, a lansat un emoționant apel sportivilor români”, în *Gazeta Sporturilor*, 22 octombrie 1939, p. 1.

⁶⁶ „O mare performanță a fotbalului românesc / România la egalitate cu Ungaria 1-1”, în *Gazeta Sporturilor*, 24 octombrie 1939, p. 1.

⁶⁷ „Eroul Spielmann”, în *Gazeta Sporturilor*, 24 octombrie 1939, p. 6.

⁶⁸ „Cui datorăm cele două rezultate”, în *Gazeta Sporturilor*, 25 octombrie 1939, p. 1-2.

⁶⁹ „Ce spun ungurii...”, în *Gazeta Sporturilor*, 24 octombrie 1939, p. 1-6.

⁷⁰ Gábor 2013, p. 19.

ambii s-au limitat la a descrie fazele meciului și a concluziona că oficialii maghiari admit justetea rezultatului. „Cele două echipe au arătat publicului un joc deosebit, care a fost o adevărată propagandă pentru fotbal. Liderii maghiari recunosc corectitudinea rezultatului și compară fotbalul românesc cu cel italian”⁷¹.

Concluzii

Relațiile fotbalistice româno-maghiare în perioada interbelică au avut chipul și asemănarea conviețuirii dintre etnicii români și maghiari pe teritoriul Transilvaniei, Banatului și Crișanei. La nivel personal, fotbaliștii români și ungurii s-au înțeles decent în majoritatea cazurilor. La nivel de grup, relațiile au fost cu două fețe, existând atât înțelegere, cât și dispute. În fine, la nivel de organizații cu caracter național, naționalismul a dat de multe ori în clocot, iar relațiile au fost mai mereu tensionate.

Ca dovadă, autoritățile, federațiile, unele cluburi și o parte a presei - din ambele țări - s-au manifestat prin acțiuni naționaliste, de românizare sau maghiarizare. Apoi, racolajul jucătorilor români practicat de cluburile profesionale maghiare a generat în mai multe ocazii interzicerea intrării echipelor vecine în țară. Dar dincolo de orice, principala strângere de inimă a federației de la București în perspectiva meciurilor cu Ungaria a fost componenta etnică a echipei. Prezența masivă în lotul național a jucătorilor de etnie maghiară a generat tensiune și scandaluri chiar și în fața altor adversari și a dus la o politică de românizare. Totuși, dintre cei 33 de jucători care au evoluat pentru România în primele patru meciuri cu Ungaria, 25 erau născuți în localități din foste teritorii ale Imperiului Austro-Ungar, iar 11 erau de etnie maghiară.

Tabăra maghiară a provocat sau răspuns cu șicane la adresa cluburilor românești, reclamații la FIFA ori prin ademenirea jucătorilor din România cu mirajul profesionismului. În plus, pentru că fotbalul a reprezentat pentru maghiari o expresie a măreției Ungariei în opoziție cu țările vecine, adversarii erau aleși cu mare grijă. „În acele zile, nu era rușine pentru nici o echipă să fie învinsă de Anglia”⁷², dar orice rezultat în afara unei victorii cu România ar fi dat o satisfacție nedorită acestora și ar fi creat probleme pe plan intern. Și cu alte echipe naționale vecine, Ungaria a disputat puține partide, maghiarii jucând câte opt meciuri cu Iugoslavia și Polonia și doar trei cu Bulgaria. Și după al Doilea Război Mondial, România și Ungaria s-au evitat în arena fotbalului internațional. Din totalul celor 26 de partide disputate, doar nouă au fost amicale, celelalte fiind în cadrul unor competiții organizate de altcineva. Prima victorie a României a venit abia în anul 1999.

⁷¹ „Ungaria - România 1-1 / Meciul româno-maghiar a avut un mare succes”, în *Sport și Critică*, 23 octombrie 1939, p. 1.

⁷² Beck 1999.

**National Football Matches between Romania and Hungary, in the Interwar Period:
Cold War with Nationalist “Bullets” and “Gases” of Professionalism between
“Stepbrothers”**

ABSTRACT

Since public messages in football should be “politically correct”, FIFA, the International Federation of Association Football, has always promoted international matches as being events aimed at making the world a better place. FIFA advocates that inter-country games encourage peace, and fight against racism, nationalism and discrimination. The reality of the matches played between the Romanian and Hungarian national teams during the interwar period, and even after that, approaches George Orwell’s vision, who described international sport as “war minus the shooting”.

Romanian football is partly rooted in the Hungarian one, thanks to the clubs from Transylvania, Banat and Crisana, which first started playing in the Hungarian Championship, during the Austro-Hungarian period. Based on these common “genetic” traits, their rivalry, but also moments of friendship, as well as all the other thousands of obvious or invisible links, we could compare the Romanian-Hungarian football relations to the ones unfolding between stepbrothers. However, the interactions of the two national teams experienced difficulties, because the federations from Bucharest and Budapest expanded “the cold war” generated by the Treaty of Trianon into the realm of football.

The goal of this paper is to analyse the first four matches between the national teams of Romania and Hungary, which took place throughout the interwar period. It further aims to explain why the two countries avoided meeting each other on the football pitch during that time. The low number of games between the two national teams was influenced by the competitive circumstances of the time, the heated, albeit quite developed relationship between the club teams, as well as the sport’s politics of the two countries.

List of tables

Table 1: Number of matches disputed by the European teams between 1872 and 1939

Table 2: International, interstate football competitions between 1884 and 1939

Table 3: Record of the two national teams from debut until 1939

Table 4: Participation of the two national teams in the World Championships of Football

Table 5: Matches of England against Hungary and Romania

Table 6: Record of the two countries at the Olympic Games until 1936

Table 7: Record of the two countries at the European Championships of Box

Abrevieri

CB - Cupa Balcanică

CE - Campionate Europene

CECA - Cupa Europei Centrale a Amatorilor

CIEC - Cupa Internațională a Europei Centrale

CM - Campionatul Mondial de Fotbal

CMB - Campionatul Marii Britanii

FIFA - Federația Internațională de Fotbal Asociație

FRFA - Federația Română de Fotbal Asociație

FSSR - Federația Societăților Sportive din România

JO - Jocurile Olimpice

M.L.Sz - Federația Ungară de Fotbal

OETR - Oficiul de Educație a Tineretului Român

OTT - Consiliul Național de Sport din Ungaria

Tabel 1: Numărul de meciuri disputate de echipele europene între 1872 și 1939

Echipa	Debut	1908	1912	1920	1928	1939
Anglia	1872 cu Scoția	98	113	123	163	226
Scoția	1872 cu Anglia	95	107	116	141	188
Țara Galilor	1876 cu Scoția	90	101	111	137	170
Irlanda de Nord	1882 cu Anglia	79	89	101	125	157
Austria	1902 cu Ungaria	14	31	63	123	192
Ungaria	1902 cu Austria	18	44	76	135	231
Bohemia	1903 cu Ungaria	7	7	7	7	7
Belgia	1904 cu Franța	15	35	52	104	179
Franța	1904 cu Belgia	12	26	43	84	154
Olanda	1905 cu Belgia	14	34	52	101	158
Elveția	1905 cu Franța	3	17	34	85	173
Danemarca	1908 cu Franța	3	9	37	70	119
Germania	1908 cu Elveția	3	23	31	66	162
Norvegia	1908 cu Suedia	1	7	40	74	142
Suedia	1908 cu Norvegia	6	18	65	140	226
Italia	1910 cu Ungaria	0	11	26	78	152
Finlanda	1911 cu Suedia	0	6	12	56	120
Luxemburg	1911 cu Franța	0	1	4	8	20
Rusia	1912 cu Finlanda	0	0	8	8	8
Cehoslovacia	1920 cu Iugoslavia	0	0	4	46	126
Iugoslavia	1920 cu Cehoslovacia	0	0	2	27	103
Spania	1920 cu Danemarca	0	0	5	29	57
Estonia	1920 cu Finlanda	0	0	0	36	107
Polonia	1921 cu Ungaria	0	0	0	31	83
Portugalia	1921 cu Spania	0	0	0	21	42
Letonia	1922 cu Estonia	0	0	0	25	99
România	1922 cu Iugoslavia	0	0	0	18	82
Turcia	1923 cu România	0	0	0	18	24
Lituania	1923 cu Estonia	0	0	0	14	65
Uniunea Sovietică	1923 cu Estonia	0	0	0	3	14
Bulgaria	1924 cu Austria	0	0	0	0	53
Irlanda	1924 Bulgaria	0	0	0	7	34
Georgia	1926 cu Armenia	0	0	0	4	8
Armenia	1926 cu Georgia	0	0	0	4	8
Azerbaidjan	1927 cu Georgia	0	0	0	4	8
Grecia	1929 cu Italia B	0	0	0	0	28

Surse: www.rsssf.com: și site-urile oficiale ale federațiilor

Tabel 2: Competiții fotbalistice internaționale inter-țări de la 1884 la 1939

Competiții de la 1884 la 1939	Perioada	Ediții	Echipe	Meciuri
Campionatul Marii Britanii	1884-1939	20	4	306
Jocurile Olimpice	1908-1936	6	6-22	91
Campionatul Nordului	1924-39	4	4	81
Cupa Internațională a Europei	1927-37	4	5	77
Campionatul Trans-Caucazului	1927-1935	5	3	15
Cupa Baltică	1928-1938	10	3	31
Cupa Europei Centrale a Amatorilor	1929-34	2	4	24
Cupa Balcanică	1929-36	7	3-4	42
Campionatul Mondial	1930-1938	3	16	50

Sursa: www.rsssf.com

Țări participante: **Campionatul Marii Britanii:** Anglia, Scoția, Țara Galilor, Irlanda de Nord; **Campionatul Nordului:** Danemarca, Suedia, Norvegia, Finlanda; **Cupa Internațională a Europei:** Austria, Italia, Ungaria, Cehoslovacia, Elveția; **Cupa Europei Centrale a Amatorilor:** Austria (amatori), Ungaria (amatori), Cehoslovacia (amatori), Polonia, România; **Campionatul Trans-Caucazian:** Georgia, Azerbaidjan, Armenia; **Cupa Baltică:** Estonia, Letonia, Lituania; **Cupa Balcanică:** România, Iugoslavia, Bulgaria, Grecia.

Tabel 3: Palmaresul celor două echipe naționale de la debut până în 1939

Palmares până în 1939	Ungaria	România
Anul debutului	1902	1922
Meciuri disputate	231	82
Victorii obținute	116	36
Meciuri egale	47	15
Înfrângeri	68	31
Meciuri în competiții	51	40
Meciuri amicale	180	42
Jocuri Olimpice	6	1
Campionate Mondiale	6	5
Calificări CM	2	2
Cupa Internațională a Europei	31	0
Cupa Europei Centrale a Amatorilor	12	6
Cupa Balcanică	0	20

Sursa: www.rsssf.com

Tabel 4: Participarea celor două naționale la Campionatele Mondiale de Fotbal

C. M.	România		Ungaria	
	Meciuri	Performanță	Meciuri	Performanță
1930 Uruguay	2	eliminare grupe	0	neparticipare
1934 Italia	1	Tur I (16-imi)	2	Sferturi
1938 Franța	2	Tur I (16-imi)	4	Finală

Sursa: www.fifa.com**Tabel 5: Meciurile Angliei contra Ungariei și României**

Anul	Locația	Partida	Scor
1908	Budapesta	Ungaria - Anglia	0-7
1909	Budapesta	Ungaria - Anglia	2-4
1909	Budapesta	Ungaria - Anglia	2-8
1934	Budapesta	Ungaria - Anglia	2-1
1936	Londra	Anglia-Ungaria	6-2
1939	București	România - Anglia	0-2

Sursa: www.rsssf.com**Tabel 6: Palmaresul celor două țări la Jocurile Olimpice, până în 1936**

Competiția	Participanți		Sporturi		Aur		Argint		Bronz	
	Rom	Ung	Rom	Ung	Rom	Ung	Rom	Ung	Rom	Ung
	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
JO 1896	0	7	0	6	0	2	0	1	0	3
JO 1900	1	20	1	4	0	1	0	2	0	2
JO 1904	0	4	0	2	0	2	0	1	0	1
JO 1908	0	63	0	8	0	3	0	4	0	2
JO 1912	0	121	0	11	0	3	0	2	0	3
JO 1920	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
JO 1924	35	89	4	12	0	2	0	3	1	4
JO 1928	21	109	2	12	0	4	0	5	0	0
JO 1932	0	58	0	11	0	6	0	4	0	5
JO 1936	54	216	9	21	0	10	1	1	0	5
Total	111	687	16	87	0	33	1	23	1	25

Surse: www.cosr.ro; www.olimpia.hu / Notă: la JO 1920 Ungaria nu a fost invitată.

Tabel 7: Palmaresul celor două țări la Campionatele Europene de box

Competiția	Medalii Ungaria	Medalii România	Participanți
Stockholm 1925	0 (5 sportivi)	neparticipare	46 boxeri/12 țări
Berlin 1927	3	neparticipare	50 boxeri/13 țări
Budapesta 1930	5 (lider european)	2	64 boxeri / 11 țări
Budapesta 1934	6 (lider european)	0 (6 sportivi)	74 boxeri / 13 țări
Milan 1937	4	1	85 boxeri / 16 țări
Dublin 1939	2	neparticipare	71 boxeri / 12 țări
Total	20	3	

Sursa: <http://amateur-boxing.strefa.pl>

Abrevieri bibliografice

- Angelescu, Cristea 2009 - Mircea Angelescu, Dan Cristea, *Istoria fotbalului românesc*, vol. I (1909-1944), București, 2009
- Beck 1999 - Peter J. Beck, "British football and FIFA, 1928-46: Going to war or peaceful coexistence?", în *The International Journal of the History of Sport*, Volume 17, 2000, p. 113-134
- Boia 2010 - Lucian Boia, *De ce este România altfel?*, București, 2010
- Faje 2015 - Florin Faje, "Playing for and against the nation: football in interwar Romania", în *The Journal of Nationalism and Ethnicity*, Volume 43, 2015, p. 160-177
- Gábor 2013 - Andreides Gábor, „A magyar-román válogatott labdarúgó-mérkőzések története, 1931–2013”, în *Pro Minoritate*, 2013, 3-4, p. 15-41
- Ionescu, Tudoran 1984 - Mihai Ionescu, Mircea Tudoran, *Fotbal de la A la Z. Fotbalul românesc de-a lungul anilor*, București, Sport-Turism, 1984
- László 2014 - Péter, László, "The Genesis of Romanian Football. Social Factors and Processes behind the Game", în *Belvedere Meridionale*, XXVI. 4, p. 81–94
- Molnar 2007 - Gyozo Molnar, "Hungarian Football: A Socio-historical Overview", în *Sport in History*, Volume 27, 2007, p. 293-317
- Parfene 2018 - Cătălin Parfene, "The crusade against 'Foreigners': the Romanian national football team through the eyes of a modernist writer", în *Sport in Society*, Volume 22, 2019, p. 861-870
- Popa 2013 - Bogdan Popa, *Educație fizică, sport și societate în România interbelică*, Cluj-Napoca, 2013
- Popa 2018 - Bogdan Popa, "Strong periphery, Weak centre: The paradox of sport in Early Twentieth - Century Romania", în *The International Journal of the History of Sport*, Volume 34, 2017, p. 880-888
- Rotar, Ursu 2019 - Marius Rotar, Vasile Emil Ursu, "English Football in Teams in Inter-War Romania: Football and International Exchanges in the 1930s", în *The International Journal of the History of Sport*, Volume 36, 2019, p. 910-931
- Szabó 2019 - Róbert Győri Szabó, "Football and Politics in Twentieth-Century Hungary", în *The International Journal of the History of Sport*, Volume 36, 2019, p. 131-148
- Szegedi 2016 - Peter Szegedi, *The first golden age. Hungarian football until 1945*, Budapest, 2016

Cuvinte-cheie: întreceri sportive internaționale, statistică sportivă și politică, interacțiuni româno-maghiare

Keywords: international games, sports and politics statistics, Romanian - Hungarian interactions

FILE DIN VIAȚA ȘI ACTIVITATEA PROFESORULUI DE MUZICĂ, SOLISTULUI DE PIAN ȘI CRITICULUI ENEA BORZA (1926-1991)

OVIDIU-VALENTIN BOC

Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia

Școala Doctorală de Teologie

Copilăria și studiile

Profesorul și muzicologul Enea Borza a fost fiul marelui botanist român Alexandru Borza, totodată unul dintre fruntașii evenimentului de la 1 decembrie 1918. Tatăl, Alexandru, s-a născut în Alba Iulia, tot aici a copilărit și s-a inițiat în tainele botanicii și ale arheologiei, sub îndrumarea lui Adalbert Cserni. De altfel, Alexandru Borza a realizat și o cuprinzătoare lucrare despre flora din Alba Iulia și împrejurimi și unul dintre cele mai cuprinzătoare ierbare.

Fiul, Enea Piu Borza, s-a născut pe data de 16 ianuarie 1926, la Cluj-Napoca. Aici a urmat școala elementară, iar mai apoi, între anii 1936-1944, a urmat cursurile liceale la Cluj, apoi Blaj și Timișoara, unde și-a luat bacalaureatul în 1944. Între 1941 și 1948 a urmat cursurile Conservatorului de Muzică din Timișoara (1941-1943) și apoi pe cele ale Conservatorului „Gh. Dima” din Cluj-Napoca¹ (1945-1948), cu profesori renumiți precum George Ciolac la pian, de la care a dobândit și pasiunea pentru acest instrument, Traian Vulpescu (teorie – solfegiu), Sabin Drăgoi, M. Andreescu-Scheletti și Sigismund Toduță (armonie), George Simonis și Lucian Surlașiu (istoria muzicii), Ion Delu (teoria instrumentelor), Eugen Lazăr (muzică de cameră)².

¹ Înființarea unei instituții de învățământ superior muzical în Transilvania, în limba română, s-a produs abia după Unirea din 1918; astfel, la 17 septembrie 1919, s-au pus bazele Conservatorului de Muzică și Artă Dramatică din Cluj-Napoca (Maier 2014, p. 127-128). Primul director, compozitorul Gheorghe Dima (care va da numele actual al institutului), a procedat imediat la organizarea Conservatorului românesc, care a devenit școală de stat (Academia de Muzică „Gheorghe Dima”, fond „Secretariat Rectorat”, acte inventariate, dos. 6, cutia 1: „Istoricul Academiei de Muzică Gheorghe Dima 1937 - 1967”, f. 98).

Conservatorul a fost ridicat la rangul de Academie de Muzică și Artă Dramatică în anul 1931. După Dictatul de la Viena și pierderea Ardealului de Nord, Academia clujeană a fost transferată sau, mai degrabă, „refugiată” la Timișoara (din 1940), la fel ca și Opera și Teatrul Român din Cluj (Mândruț 1989, p. 497-510; vezi și Simion 1996; Popa 2011).

După război, Conservatorul de Muzică a revenit la Cluj. Reforma din 1948 a dus la transformarea instituției în „Institutul Român de Arte”, în cadrul căruia funcționa Facultatea de Muzică cu secțiile „Teorie-Compoziție” și „Interpretare vocal-instrumentală”. În anul 1950 s-a constituit un institut muzical independent, cu numele de *Conservatorul de Muzică „Gh. Dima”*, prin unificarea facultăților de muzică ale celor două institute clujene de artă (SJAN Cluj, fond 1328 - „Istoricul conservatorului Gheorghe Dima”, acte înregistrate, dos. 1: *Inventarul documentelor din anii 1914-1966*, vol. II, f. 2).

² Cosma 1989, p. 150.

Enea Piu Borza a absolvit Conservatorul clujean, Secția pian, cu notă maximă la examen. În paralel a urmat și Facultatea de Filologie din Cluj, între anii 1945-1949, dar a terminat și Institutul Pedagogic „Maxim Gorki”, în iulie-august 1949.

Enea Borza și activitatea la Conservatorul de Muzică „Gh. Dima”

Între anii 1948-1949, Enea Borza a funcționat ca asistent la Conservatorul de muzică din Cluj, la pian principal, având o clasă de elevi de curs mediu, asistând și suplinind pe profesor la cursanții avansați. Un an mai târziu, a ajuns profesor suplinitor la Școala elementară (ciclul II) din Comuna Hida, predând muzica, limba rusă și pianul în cadrul Căminului Cultural din localitate. Între 1 martie și 30 septembrie 1950 a ajuns bibliotecar-șef la Institutul de Artă Română. De aici, avea să se întoarcă la Conservatorul clujean, unde va ocupa, între 1950-1959, funcția de asistent la pian auxiliar, apoi, între 1959-1969, funcția de lector, iar mai apoi conferențiar (din 1969). O perioadă a fost, în paralel, și șef al catedrei de pian complet (între 1966-1968) la Institutul Pedagogic din Târgu Mureș.

Până în 1950 a cântat de 12 ori, ca asistent la conservatorul clujean, apoi, până în 1952, de alte de 11 ori, dintre care de 6 ori solo la pian. Nu a avut, în perioada studiilor, nici un fel de avere, fiind întreținut de părinți până la numirea ca profesor, din acel moment câștigându-și singur salariul. Nu a făcut parte din vreun partid sau organizație, până în 1947, când s-a înscris în F.D.U. (Frontul Democrat Universitar). Ca profesor, la școala de la Hida, a organizat un curs de pian cu copiii de țărani și muncitori de acolo, ceea ce a produs bucurie părinților³.

Pasiunea pentru pian i-a adus multe rezultate notabile la clasă, iar activitatea sa științifică a început să se concretizeze în lucrări privind repertoriul pianistic, cursul „Metodica predării pianului”, cercetări asupra creației compozitorilor români precursori. Enea Borza a încercat din răspuțeri să îndeplinească cerințele educaționale ale vremii, prin susținerea unor conferințe, recitaluri și publicarea de articole de specialitate.

S-a preocupat intens și de publicarea de lucrări științifice, cele mai multe scrise în perioada când era profesor la conservatorul clujean. Pentru întreaga sa activitate științifică a primit și un premiu în anul 1965. Dintre scrierile sale merită amintite: „Literatura muzicală pentru copii”, studiu publicat în *Tribuna*, nr. 26/1958; „Literatura virginalului din Anglia în epoca Renașterii”, în revista *Lucrări de Muzicologie*, vol. I din 1965; „Contribuția lui Iacob Mureșianu la începuturile culturii pianistice românești”, în revista *Lucrări de muzicologie*, vol.

³ Academia de Muzică „Gh. Dima” Cluj-Napoca, fond „Biroul Plan Personal Salarizare (Arhivă)”, acte inventariate, dos. 35: *Borza Enea – Pian auxiliar 1948 - 1984*, cutia 14, f. 1-2 – autobiografia din 14 ianuarie 1953.

II, 1966; „Primul concert românesc în Munții Apuseni”, în *Făclia*, Cluj, nr. 6838/1968 și ziarul *Unirea*, nr. 228 din 1968. A scris mai multe cronici și articole de specialitate în reviste și ziare precum: *Făclia*, *Tribuna* (Cluj), *Muzica* (București), *Drapelul Roșu* (Timișoara), *Unirea* (Alba Iulia), *Tribuna Sibiului* (Sibiu). Dar lucrările sale monumentale sunt următoarele:

- *Repertoriu pianistic* (în 7 volume), în colaborare cu Ecaterina Herțeg, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1963;

- *Limba engleză pentru învățământul superior de artă* (colaborare cu Gavril Gabor, Rozalia Izsak), București, Editura Didactică și Pedagogică, 1965

- *Curs de istoria muzicii universale*, Institutul Pedagogic de 3 ani, Târgu Mureș, 1965.

În paralel cu scrisul, Enea Borza este renumit și pentru activitatea muzicală publică. A avut numeroase recitaluri de pian, în Cluj, Timișoara, Bistrița, Slănic-Moldova, Târnăveni, Sovata, Satu Mare, Baia Mare și numeroase concerte - lecții, susținute în întregime în Cluj, Năsăud, Curtea de Argeș, Șimleu, Târgu-Mureș, Reghin, Sighet, recitaluri colective (în Cluj, Brașov, Blaj, Năsăud), recitaluri la două pianе (în Cluj și Năsăud).

Repertoriul său era unul variat, dar bine structurat pe perioade istorice :

- Preclasic: Bach, Bohm, Couperin, Handel, Krebe, Krieger, Kuhnau, Lully

- Clasic: Mozart, Beethoven, Brohmm

- Romantic: Ceaikovski, Soriabin, Albonis

- Contemporan: Prokofiov, Bartok, Debussy⁴

- Românesc: Flechtenmacher, Burada, I. Mureșianu, Augustin Bena, Sibianu, Andreescu-Skeletty, Sabin Drăgoi, Ciorte, Constantinescu și alții. În total activitatea sa artistică și de culturalizare a însumat peste 300 de programe și în 40 de localități din țară.

În egală măsură, a fost un adevărat erudit și, pe lângă predarea pianului, a predat tinerilor și limba engleză (între anii 1961-1968), istoria muzicii și forme muzicale (între 1961-1965).

Referințe despre personalitatea și activitatea lui Enea Borza

Informații referitoare la personalitatea lui Enea Borza și familia sa aflăm și din referințele cunoscuților. Astfel, Karuss Emeric, secretar la Institutul de Artă, îl cunoștea pe fratele lui Enea, Alexandru, care era inginer de șantier, și pe tatăl acestora, tot Alexandru Borza, renumitul botanist și director al Grădinii Botanice din Cluj. Karuss relatează: „o caracteristică de bază a întregii familii era pregătirea foarte serioasă în domeniul lor profesional. Borza Enea, fiind tânăr, nu a făcut parte din nici o organizație fascistă. A urmat cursul de limba rusă,

⁴ Loc. cit, f. 3-4.

deținând o diplomă. [...] Este un element educabil. Perseverent și conștiincios în muncă”⁵.

O notă a Biroului de Cadre îl prezenta astfel:

„Provine dintr-o familie de mic burghez, unde întotdeauna erau neutrii [sic!] în ceea ce privește politica. Față de clasa muncitoare nu erau ostili. Politicește este ridicat. Profesionalismul: este absolvent al Institutului nostru, secția pian. Element tânăr, talentat și educabil. Om cinstit. Slăbiciuni: uneori este cam superficial⁶, alteori puțin nervos, corect”⁷.

O altă notă, realizată de Biroul de Cadre de la Conservatorul Gh. Dima (compartiment condus de Adalbert Dombrovski), avea să raporteze următoarele: „Este talentat și bine pregătit, se dezvoltă mereu și din punct de vedere pedagogic. Pune mult interes pentru dezvoltarea studenților săi. Are aptitudini solistice (pian). Poate să devină un cadru valabil. În trecut s-a abținut de la curentele fasciste șovine. Sarcinile primite le îndeplinește cu multă sârguință și bunăvoință. Primește critica. Trebuie să își mai ridice nivelul ideologic, pentru ca să aibă o atitudine mai hotărâtă în ceea ce privește concepția politică. Ca o deficiență, putem să-i semnalăm că uneori nu este destul de punctual”⁸.

O părere bună despre Enea Borza avea și Ioan Gasparescu, care îl considera un tânăr talentat, precum și Aurel Tulbure, directorul Școlii Populare de Artă din Cluj, care vorbea despre cercul de pian cu copiii și, cu toate că nu îl cunoaștea bine, susținea acesta, îl aprecia ca pe un om corect, afectat însă de o oarecare mândrie personală⁹. Din același an provine și caracterizarea realizată de prof. de vioară Bortos Octavian, de la Școala Specială de Muzică și Arte Plastice din Arad: „Enea Borza este un profesor bine pregătit, un pedagog înzestrat, având o cultură temeinică [...]. Element conștiincios și harnic, foarte activ în munci extrașcolare [...], cuviincios și manierat față de toată lumea, fapt care-l făcea să fie stimat și respectat în societate”¹⁰.

Enea Borza era iubit și stimat de cursanți. „Calmul și atitudinea lui în predare au făcut să obțină rezultate bune și cursanții să învețe cu dragoste. De nenumărate ori, din cauza lipsei de spațiu și pian pentru studiu, profesorul Enea Borza chema elevii acasă și îi lăsa să exerseze, oferea ore suplimentare și ajuta elevii cu materiale (note muzicale) care erau puține și studenții nu le aveau”¹¹.

⁵ *Loc. cit.*, referința lui Kraus Emeric din 26.XI.1949.

⁶ *Loc. cit.*, caracterizare făcută de Biroul Cadre pe data de 30 iulie 2019.

⁷ *Loc. cit.*, caracterizare făcută de profesorul Theodoru Constantin în noiembrie 1949.

⁸ *Loc. cit.*, caracterizare a Biroului Cadre din cadrul Conservatorului Gh. Dima pe data de 18.03.1953.

⁹ *Loc. cit.*, f. 28, document datat pe 18 februarie 1961.

¹⁰ *Loc. cit.*, f. 30, referință Bortos din 4 februarie 1961.

¹¹ *Loc. cit.*, f. 31, referință din partea lui Holca George din 14.02.1961.

În accepțiunea unui alt cunoscut, Veress Ladislau, angajat al Operei Maghiare din Cluj, pe lângă conștiința în ceea ce privește munca, Enea Borza avea și o mare slăbiciune: „că nu este destul de sever față de studenți”¹².

Cuvinte de laudă a avut la adresa lui Enea Borza fostul său profesor de pian, Gheorghe Ciolac: „Cunosc pe Enea Borza de când acesta avea 14 ani, când a intrat la Conservatorul de Muzică din Cluj ca elev la clasa mea de pian. Toate studiile sale pianistice le-a făcut sub direcția mea, arătând pe lângă dispozițiuni naturale și multă voință, perseverență în muncă și o râvnă de a ajunge obiectivul fixat [...]”¹³. Muncește cu tragere de inimă - concerte, audiții - contribuție simțitoare la educația muzicală a maselor. [...]. Ca aspecte negative aş spune că este puțin cam împrăștiat, iar sarcinile primite le mai neglijează”¹⁴.

Poetul Gabriel Mureșanu l-a cunoscut direct pe Enea Borza și a avut prilejul să îl viziteze acasă de câteva ori, aducându-și aminte de mulțimea de cărți și de biblioteca mare pe care Borza o deținea, din care obișnuia să împrumute cărți cunoscuților.

Mărturie despre Enea Borza și munca sa în diferite orașe unde mergea să conferențieze oferă și profesorul Nicolae Ursu, de la Școala Medie de Muzică Timișoara: „Mai târziu l-am întâlnit ca asistent la același Conservator, apoi ca lector, în care calitate a conferențiat cu diferite subiecte artistice și muzicologice în multe centre din Ardeal și chiar și în Banat: la Tușnad, Reșița, Oravița, Lipova etc., unde exemplificările și le făcea singur, fiind un foarte bun executant la pian. A fost apreciat de către publicul ascultător, iar specialiștii au recunoscut în el o capacitate artistică și o valoare muzicologică indiscutabilă la nivel superior academic. Fire senină, foarte comunicatorie, atentă și cu mult bun simț social, devotat tineretului și clasei muncitoare. [...] Din punct de vedere moral îl cunosc ca un om moral, corect, din punct de vedere social adaug la părțile pozitive sânguința continuă de a se documenta și a fi profesional la curent cu tot ce este nou [...]”¹⁵.

Aproximativ în aceeași perioadă regăsim în dosarul personal de la Conservator și referința lui Sigismund Toduță: „Ca licențiat în filozofie, în limba engleză, posedând limba rusă, are premise suficient de largi pentru o bogată activitate în sectorul pedagogiei muzicale și educației muzicale în general. Are o extrem de bogată activitate socială, artistică, publicistică, care dovedesc aptitudinile sale. Este iubit de colegii lui și stimat de studenții pentru care se dăruiește fără limită”¹⁶. Comentariile anterioare și limbajul folosit trebuie înțelese, firește, în contextul perioadei comuniste în care a trăit și activat. Se

¹² *Loc. cit.*, f. 33.

¹³ *Loc. cit.*, f. 36 - copie după caracterizarea realizată de prof. Ciolac Gh.

¹⁴ *Loc. cit.*, f. 37.

¹⁵ *Loc. cit.*, f. 44 - referința lui N. Ursu din data de 30 ian. 1961.

¹⁶ *Loc. cit.*, f. 45 - referința lui Sigismund Toduță datată pe 04.02.1961.

vorbește despre „culturalizarea maselor“, „munca socialistă” și „corectitudinea față de valorile regimului“. Dincolo de toate, aceste relatări transpun imaginea unui om comunicativ, deschis, dăruit muncii sale, un bun profesor și pasionat al pianului, fire senină, un om moral, sânguincios și la curent cu noutățile în materie muzicală, cu o bogată activitate cultural-artistică, înțelegător cu elevii, dar și sever când situația o impunea, dispus să realizeze și ore suplimentare pentru a scoate „talanții“ din elevii de la conservator. Din toate caracterizările culese, chiar și cei care nu îl agreau erau nevoiți să recunoască o parte din aceste calități.

Activitatea artistică

În ceea ce privește activitatea artistică a lui Enea Borza, aceasta este reprezentată, în primul rând, prin: 15 recitaluri de pian individuale, 4 recitaluri la două pian, 3 recitaluri de vioară și pian, 16 concerte sau recitaluri colective, prime audiții de muzică românească și prime audiții de muzică contemporană

Activitatea artistică a fost menționată în presă de următoarele publicații: *Contemporanul* (București), 4 august 1967; *Crișana* (Oradea), 29 iulie 1961; *Dacia* (Timișoara), 9 iunie 1943; *Drapelul Roșu* (Timișoara), 4 februarie 1961, 22 mai 1969; *Drum nou* (Brașov), 30 septembrie și 7 octombrie 1967; *Ecoul* (Bistrița), 15 noiembrie 1969; *Făclia* (Cluj), 6 august și 18 noiembrie 1954, 15 martie 1958, 5 iunie 1960, 7 și 12 iunie 1963, 20 februarie 1966, 26 mai 1967; 21 ianuarie, 26 ianuarie, 13 februarie și 19 aprilie 1968; 30 ianuarie și 23 martie 1969; 11 iunie, 26 iulie și 5 noiembrie 1969; *Flacăra Iașului*, 24 iunie și 5 iulie 1959; 19 mai 1971; *Flacăra roșie* (Arad), 29 ianuarie 1969; 28, 29, 30, 31 ianuarie 1971; *Igazság* (Cluj), 25 și 27 martie 1969; *Lupta Ardealului* (Cluj), 28 mai 1947; 22 aprilie 1948; *Muzica* (București), nr. 4-5 din 1956; nr. 1 din 1968; nr. 12 din 1969; nr. 1, 2, 3, 4, 7, 10, 12 din 1970; *Pentru Socialism* (Baia-Mare), 5 octombrie 1960; *Steaua roșie* (Târgu Mureș), 27 aprilie și 17 noiembrie 1962; 16 februarie 1967; *Tribuna* (Cluj), 8 octombrie și 12 noiembrie 1959; 10 august și 26 octombrie 1961; 26 aprilie 1962; 26 octombrie 1967; 30 mai 1968; 6 februarie și 25 decembrie 1969; *Tribuna Nouă* (Cluj), 16 noiembrie 1947; *Tribuna Sibiului*, 18 aprilie 1969; *Utunk* (Cluj), 21 martie 1969; *Világosság* (Cluj), 2 iulie 1948; *Voros Zászló* (Târgu Mureș), 16 februarie 1967

Activitatea științifică

În ceea ce privește activitatea științifică, Enea Borza a scris: 51 de articole, studii, recenzii, cronică muzicale, dintre care 3 în *Lucrări de muzicologie*, 3 în *Muzica*, 11 în *Tribuna* etc; 2 lucrări mari publicate de Editura Didactică și Pedagogică București: *Repertoriu pianistic* (7 volume) și *Limba*

engleză pentru învățământul. superior de artă; 2 cursuri dactilografiate: *Istoria Muzicii Universale*; *Metodica predării pianului*; 18 alte lucrări¹⁷.

A participat, de asemenea, cu comunicări la sesiuni științifice:

1. Conservatorul „Gh. Dima” Cluj, 31 mai 1964: „Literatura virginalului din Anglia în epoca Renașterii”, publicată în *Lucrări de muzicologie*, vol. I, 1965;

2. Institutul Pedagogic Târgu-Mureș, 15 mai 1965: „Jacob Mureșianu pianist”;

3. Conservatorul „Gh. Dima” Cluj, 12 martie 1966: „Contribuția lui Jacob Mureșianu la începuturile pianisticii românești”, publicată în *Lucrări de muzicologie*, vol. II, 1966;

4. Conservatorul „Gh. Dima” Cluj, 25 mai 1968: „Metode și studii pentru pian apărute la noi în țară”;

5. Conservatorul „G. Enescu” Iași, 29 aprilie 1969: „Ilie Sibianu, profesor de pian la conservatoarele din Cluj și Iași, pianist și compozitor”, publicată în volumul *Conservatorul „G. Enescu”*, Iași;

6. Conservatorul „Gh. Dima” Cluj, 30 mai 1970: „Suita pentru pian pe teme populare târnăvene de Tudor Ciortea”, achiziționată în fondul documentar al Uniunii Compozitorilor din R.S.R.;

7. Societatea de Științe Istorice, filiala Alba Iulia, subfiliala Abrud-Câmpeni. Abrud, 25 aprilie 1971: „Primul concert de muzică cultă la Abrud”;

8. Institutul Pedagogic Târgu Mureș, 15 mai 1971: „Compozițiile pentru pian ale lui Guilelm Șorban”;

9. Conservatorul „G. Enescu” Iași, 18 mai 1971: „Creația pianistică a lui Mihail Burada”, publicată de *Cons. „G. Enescu”* Iași.

Activitatea social-culturală

Enea Borza a fost un neobosit și fervent animator al activităților muzicale și cultural-artistice, îndeplinind mai multe acțiuni în aceste direcții și realizând diverse manifestări:

1. „Funcții obștești”: 1933-1956: președinte al Comitetului Sindical al Facultății de Canto și Instrumente; 1956-1959: responsabil turistic pe Conservatorul „Gh. Dima”; 1959-1964: director de studii al cursului de cultură muzicală; 1969: director al cursului de cultură muzicală, Universitatea Populară Cluj.

2. Manifestări artistice de culturalizare: 1950-1953: îndrumător al muncii culturale pe teren și comisiilor concursurilor căminelor culturale (din Cojocna, Huedin, Gherla, Beclean); responsabil cu programele artistice ale studenților Conservatorului „Gh. Dima” la căminele culturale ale orașului Cluj, activitatea

¹⁷ Loc. cit., Autobiografie.

menționată în ziarul *Făclia*, în 23 și 25 dec 1952¹⁸; 1960, martie: îndrumarea muncii culturale în raionul Bistrița.

3. Conferințe, prezentări de programe, audiții, concerte-lecții. Manifestările de la acest sector, desfășurate la filarmonici, case de cultură, cluburi sindicale, întreprinderi, uzine, instituții, școli, case pionerești, stațiuni, sanatorii, penitenciar, emisiuni radio, în 40 de localități din țară, totalizează 351 programe.

Diplome academice

1. Diploma de absolvire a Facultății de Muzică – Secția Pian – la Conservatorul de Muzică și Artă Dramatică din Cluj, în anul 1948, nr. M.I.C. 18678/59, Cluj 10 aprilie 1960 / Nota zece la examenul de absolvire în clasa profesorului George Ciolac, elev al lui Alfred Cortot.

2. Diploma de Examen de Stat în specialitatea Limba Engleză, Facultatea de Filologie, UBB Cluj, 1960, nr. 84656/6181 din Cluj, 29.III.1960.

3. Diploma de Licență în Științe Juridice, Universitatea „V. Babeș” din Cluj, 1949, Nr. M.I.C. 18600/329, Cluj, 16 martie 1960¹⁹.

Sfârșitul

Ultimii ani ai vieții profesorului Enea Borza nu au fost pe măsura valorii sale, ajungând după pensionare într-un con de umbră, „uitat” de acei pe care, cândva, i-a ajutat să ajungă celebri. Condițiile în care a trăit au fost unele dificile, marcate de o pensie mică. A murit la data de 18 iulie 1991 și a fost înmormântat în Cimitirul Central din Cluj-Napoca, după o ceremonie funerară începută în Foaierul Casei Universitarilor din Cluj-Napoca.

În concluzie, dacă privim în ansamblu activitatea lui Enea Borza, ies în evidență unele linii directoare. Mai întâi, a fost un profesor dedicat misiunii sale de a învăța pianul pe generații întregi de viitori muzicieni, fiind dedicat trup și suflet Catedrei de Pian și Academiei de Muzică „Gheorghe Dima”. A încercat mereu să sporească renumele prestigioasei instituții de muzică și învățământ clujean, fapt pentru care a încurajat, pe lângă activitatea didactică, și pe cea cultural-artistică. A susținut numeroare concerte împreună cu orchestra conservatorului și cu filarmonica clujeană. De cele mai multe ori a fost solistul principal la mult iubitul instrument, pianul, căruia i-a dedicat ani întregi din viață pentru studiu și pentru a ajunge la un nivel profesionist. Sunt binecunoscute de către cei care au trăit în perioada 1960-1980 evoluțiile sale artistice, iar presa vremii îi consacră numeroase articole de elogiu și recunoștință. Activitatea sa a trebuit să se subsumeze și concepției comuniste de „culturalizare a maselor”, astfel că a depus eforturi considerabile pentru a-i învăța și pe tinerii de la sate

¹⁸ *Loc.cit.*

¹⁹ *Loc. cit.*

tainele muzicii, ale pianului și pentru a organiza chiar și acolo concerte. Mai presus de toate rămâne însă unul dintre pionierii tainelor pianului de la conservatorul clujean, actuala Academie de Muzică „Gheorghe Dima“.

Fig. 1 - Diploma de bacalaureat a lui Enea Borza

Fig. 2 - Diplomă absolvire al Facultății de Muzică Secția Pian

Snapshots of the Life and Activity of Enea Borza - Music Professor, Piano Performer and Critic

ABSTRACT

Enea Borza was the son of Alexandru Borza, a remarkable Romanian botanist. Enea Borza was born in Alba Iulia and inherited from his father discipline and a deep desire for study.

The present paper depicts the main stages in the life of Enea Borza, starting with his studies and continuing with the activity at the prestigious Department of Piano at The National Academy of Music "Gheorghe Dima" of Cluj-Napoca. Enea Borza was one of the most dedicated piano professors and also developed an important activity as a researcher and representative of the artistic world. He had numerous concerts and organized the orchestra of the Academy of Music. Enea Borza taught piano for the young people around Cluj-Napoca and, with tact and devotion, succeeded transmitting the key to the mystery of piano, creating a new generation of piano players.

He was the first to publish the *Methodology of teaching piano in 7 books*, where, with the calmness and determination specific to a teacher, he describes in detail the piano techniques, from the simplest notions to the most complex information in the field. His books are still used nowadays, together with other manuals. Enea Borza was a fine musical critic for classical and contemporary music, publishing many scientific articles in magazines and periodicals from Transylvania.

The study also presents how Enea Borza was perceived by his contemporaries - colleagues, students, and cooperators. Short descriptions are followed to present the moral and academic portrait of the professor, musicologist and music critic Enea Borza.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 - Baccalaureate diploma of Enea Borza

Fig. 2 - Graduation diploma of the Faculty of Music Piano Class - Cluj-Napoca

Abrevieri bibliografice

SJAN Cluj - Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj

Cosma 1989 - Viorel Cosma, *Muzicieni din România, Lexicon bio-bibliografic*, vol. 1 (A-C), București, 1989

Maier 2014 - Valentin Maier, „Evoluția instituțiilor muzicale de învățământ superior din timpul regimului comunist”, în *Anuarul Institutului de Istorie George Barițiu din Cluj-Napoca*, tom LIII, 2014, p. 127-128

Mândruț 1989 - Stelian Mândruț, „Teatrul Național din Cluj în refugiu la Timișoara (1940-1945)”, în *Acta Musei Napocensis, Istorie II*, vol. 26-30, 1989, p. 497-510

Popa 2011 - Mircea Popa, *Plânge Ardealul! ...: mărturii de epocă despre Dictatul de la Viena*, București, 2011

Simion 1996 - Aurică Simion, *Dictatul de La Viena*, Ediția a II-a, București, 1996

Cuvinte-cheie: Enea Borza, muzică, Cluj-Napoca, conservatorul de muzică, Gheorghe Dima, pian

Keywords: Enea Borza, music, Cluj-Napoca, the music conservatory, Gheorghe Dima, piano

TIPOLOGIA AȘEZĂRILOR ȘI LOCUINTELOR DIN ZONA MUNȚILOR APUSENI (JUDEȚUL ALBA)

ADRIANA ȚUȚUIANU

Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

PAUL NEMEȘ

Asociația „Arta Tradițională” Cluj-Napoca

Contribuția acestui studiu constă, pe de-o parte, în prezentarea unui material documentar inedit, referitor la monumentele de arhitectură tradițională specifice zonelor Munților Apuseni din județul Alba, iar pe de altă parte, în observațiile și concluziile personale, completate cu informații bibliografice, contopite într-o primă încercare de sinteză a acestei problematice.

În cadrul cercetărilor etnografice de teren ne-au atras atenția acele zone în care monumentele de arhitectură populară, încadrate cronologic între începutul secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea, s-au păstrat mai mult sau mai puțin intacte până în prezent. Vom face referire aici la: Mocăniimea Văii Ampoiului, Mocăniimea Văii Arieșului, Mocăniimea Aiudului, Buciumăni-me, Țara Moșilor și Depresiunea Trascăului.

Tipologia așezărilor

Răspândirea așezărilor umane, gruparea lor sub formă de sate, structura acestora, cât și a gospodăriilor ce le compun, depind de întrepătrunderea unor factori multipli, de natură geografică, istorică, social-economică, demografică și etnică, esențiali în cercetarea acestora. Pentru a stabili vechimea satelor, plecăm de la premisa că, aceste tipuri de așezări nu s-au format deodată, ci fiecare dintre ele reprezintă un anumit grad de evoluție, corespunzând unei perioade de dezvoltare.

Satele izolate sau risipite au apărut în condițiile tot mai intensei lor populări, atât datorită sporului natural al populației, cât și al dificultății locuitorilor în ceea ce privește valorificarea terenurilor agro-pastorale, tot mai îndepărtate de gospodărie, obținute prin despăduriri¹.

Aria de răspândire a așezărilor cu gospodării risipite, numite sate-crânguri², cuprinde satele din Țara Moșilor (bazinul superior al Arieșului, de la Bistra în sus), Țara Abrudului (patrulaterul aurifer ale cărui laturi se înscriu între Baia de Arieș, Abrud, Baia de Criș și Săcărâmb), Mocăniimea (bazinul mijlociu al Arieșului și Ampoiului)³.

¹ Butură 1989, p. 51.

² Apolzan 1943, p. 149-159.

³ Butură 1989, p. 26.

Regiunea răsăriteană a Munților Apuseni, coincide în mare parte cu zona așezărilor izolate⁴. Cu case răzlețe, răspândite pe o suprafață întinsă, fiecare familie avea, de obicei, proprietatea în jurul casei. Ulița lipsește, iar casele nu țin seama de drumuri. Se poate spune că lipsește chiar și satul în forma sa concretă, adunată la un loc, nefăcându-se diferențieri între vatră și hotar, astfel încât vatra satului acoperă întreg hotarul, confundându-se cu el⁵.

Pentru regiunile de platforme cu case izolate, această formă de așezare, este tipică munților în general, dar mai ales platformelor cuprinse între 700-1700m altitudine, corespunzând doar domeniului pastoral. Zona poate coborî până la 400m altitudine și este locuită de o populație formată din păstori și agricultori, care practică pe înălțimi agricultura și creșterea animalelor⁶.

Acest tip de așezări este rezultatul unui îndelungat proces de populare a muntelui prin roirile populației autohtone, impuse de sporul natural, de caracterul mixt și închis al economiei, formând în susul văilor, nuclee tot mai noi ale așezărilor, vechile nuclee devenind în prezent adunate (Bistra-Centru, Albac-Centru, Ponorel-Centru, Avram Iancu-Centru). Cele mai noi sunt formate dintr-un număr restrâns de gospodării, de exemplu: Scărișoara-Centru, Gârda-Centru, Horea-Centru, Arieșeni-Centru⁷.

Prin înmulțirea populației și fărâmițarea proprietății, oamenii au fost siliți să găsească noi terenuri pentru gospodării. Acestea erau căutate pe munte, acolo unde prin tăierea pădurilor se obținea o poiană, loc în care se stabilea temporar o familie. Aceste locuri se numeau „măietori” (mutături) care, în timp, deveneau locuințe permanente cu o populație stabilă.

În funcție de orientarea văilor și versanților, se disting sate cu gospodării împrăștiate longitudinal, pe văile care curg dinspre vest spre est și sate cu gospodării împrăștiate circular sau semicircular în micile bazine orientate spre nord sau spre sud. La acestea, se adaugă satele risipite pe plaiurile înalte, deoarece văile înguste nu au oferit locuri favorabile așezărilor. Din punctul de vedere al structurii și al tendinței de grupare, se pot distinge diferite variante și forme de tranziție ale satelor împrăștiate. Găsim astfel așezări în forma cea mai tipică, având case izolate presărate în mod egal pe întreaga întindere a comunei, după cum foarte des se poate observa pe de altă parte, tendința de a forma mici grupuri, numite „crânguri”⁸.

Prin crâng se înțelege o așezare izolată a unui grup de case răzlețe, care de obicei sunt alcătuite dintr-un număr restrâns de familii înrudite, sub forma unor cete de neam. Însă, nu faptul că sunt înrudite silește gospodăriile să se constituie

⁴ Vuia 1975, p. 273.

⁵ Apolzan 1943, p. 43.

⁶ Giurcăneanu 1988, p. 280-285.

⁷ Belu 1978, p. 392.

⁸ Vuia 1975, p. 168.

în ceată, ci condițiile sociale în care trăiesc aduc cu sine selecționarea și izolarea spațială a unui grup de rude. Așadar, ceata de neam se naște nu pentru că e alcătuită dintr-un grup de rude, ci grupul de rude se formează trăind în ceată⁹.

Zona izvoarelor Arieșului este dominată de acest tip de locuire, adică de grupuri de case care pot fi uneori de 2-3 ori 5-6 sau mai multe. Fiecare dintre ele poartă numele patronimic al familiei ce locuiește în acea parte, dovedind astfel că acestea s-au născut prin sporirea pe locurile respective a membrilor acestor familii¹⁰.

În procesul de destrămare a vetrelor tot mai strâmte de așezări din susul văilor, fenomen consemnat și în tradiția locală, un rol important a revenit adăposturilor temporare, ce se impun ca una din caracteristicile principale ale peisajului din Mocănime. Chiar dacă la început au avut un caracter sezonier, cu timpul au apărut mii de adăposturi temporare din bârne, cu profil caracteristic vechilor construcții țărănești din regiune¹¹.

Satele risipite din zonele etnografice ale Munților Apuseni sunt rezultatul unui proces de roire în susul văilor spre culmi, prin extinderea spațiului agricol pastoral în detrimentul pădurilor și de adaptare la condițiile tot mai diferite de valorificare a acestuia prin ocupații mixte¹².

Satul răsfirat este cel de al doilea tip de așezare mai răspândit pe teritoriul țării noastre. În Munții Apuseni se află o zonă intermediară, ce face trecerea de la satele izolate spre cele îngrădite. Satele răsfirate apar în regiunile de contact al câmpiilor cu zona montană, în regiunea colinelor sau de podiș, fiind o zonă a ocupațiilor mixte: agricultură și creșterea animalelor.

Planul satului răsfirat apare format din ulițe largi, deșirate și cotite la distanță mai mare, împânzind ca picioarele unui păianjen o suprafață mai întinsă sau formează o plasă de străzi, cu ochiuri mari de teren între ele. În privința structurii, satul răsfirat are următoarele caracteristici: case rare, distanțate, în apropierea drumului, uneori izolate în mijlocul proprietății, în special la periferia satului. Alteori, centrul satului are casele mai dese, așezate perpendicular pe linia uliței ca și în satul de-a lungul drumului¹³.

Satul răsfirat este un tip de sat dezvoltat organic în zonele deluroase și muntoase unde terenurile mai fertile dețin suprafețe restrânse. Din această cauză, în cadrul gospodăriilor au fost incluse și îngrădite, pe lângă loturile curților, și terenurile din împrejurimile lor și chiar alte proprietăți din vatra satului sau din vecinătatea ei. Tendința unor gospodării de a îngrădi cât mai multe terenuri a

⁹ Stahl 1959, p. 153-155.

¹⁰ Apolzan 1987, p. 212-213.

¹¹ Butură 1966, p. 344.

¹² Stahl 1959, p. 202-220.

¹³ Vuia 1975, p. 260.

fost stăvilă de colectivitățile sătești care le-au coordonat pe alocuri cu dreptul de pășunat în cuprinsul hotarului.

Începând de la poalele Muntelui Mare până la vest de Ampoi, predomină satele răsfirate sub diferite forme care, fiind în continuă dezvoltare, nu pot fi considerate tipuri stabile. Majoritatea satelor din bazinul mijlociu al Arieșului sunt localizate în lungul văii principale, în bazine erozionale mai largi, cum sunt cele ale Sălciuei, Lupșei și Bistrei, în sectoarele largite longitudinal cu poduri fragmentare de terase și la confluența unor mici văi afluate, cum sunt localitățile: Buru, Vidolm, Lunca Arieșului, Brăzești, Sartăș, Muncel.

Acolo unde văile afluate au oferit sectoare largite, favorabile așezării și practicării ocupațiilor agro-pastorale, gospodăriile s-au răsfirat în susul lor. O parte din gospodării s-au depărtat de vatra mai veche a așezării, întemeind dubluri de sate sau numai cătune. Exemplificăm cu următoarele așezări: Ocolișul a fost dublat de Ocolișel, iar în timpuri mai apropiate de satul Runc și cătunul Lunca Largă; comuna Poșaga, a cărei vatră inițială a fost Poșaga de Jos, a fost dublată de Poșaga de Sus, formată din cătunele Belioara, Segage, Orăști, Incești, Corțăști; satul Sălciua, atestat documentar în anul 1366, este dublat începând cu anul 1470 de încă două sate în bazin: Sălciua de Jos și Sălciua de Sus. La originea acestor ultime două sate stau două grupuri de gospodării răsfirate pe podurile fragmentare, înconjurate de grădini cultivate. Cu timpul, structura celor două grupuri de gospodării s-a îndesit, prin împărțirea grădinilor și durarea altor gospodării alături de vatra veche¹⁴.

Satele răsfirate sunt frecvente și în sudul Arieșului, având componente și structuri diferite. Astfel, comuna Râmeț este formată din cătune și crânguri, răvășite în cuprinsul hotarului, de o parte și de alta a culmii calcaroase a Munților Trascău, în care valea cu același nume a săpat o cheie adâncă, unde se află cătunul Mănăstirea.

Majoritatea gospodăriilor din Râmeț sunt grupate pe înălțimi și în sectoarele largite ale unor văi mici: Brădești, Sub Pleașă, Valea Inzelului, Valea Uzei, Valea Poienii. Aceasta reprezintă o fază mai recentă de populare, printr-un îndelungat proces de roire spre exteriorul culmii Munților Trascăului¹⁵.

Tipul de sat răsfirat s-a impus în zonele deluroase și muntoase din vestul Carpaților Occidentali, deoarece gospodăriile din vetrele mai vechi și-au îngmădit terenurile în vederea unei exploatare mai intense prin culturi cerealiere, pomicultură sau viticultură. Odată cu creșterea numărului populației, s-a îndesit structura așezărilor, prin gospodăriile tinetului, constituite alături de

¹⁴ Butură 1966, p. 344.

¹⁵ *Ibidem*.

vechile vetre ori pe alte terenuri îngrădite din vatra satului. Această extindere, restrângerea terenurile cultivate și crea dificultăți în îngrijirea lor¹⁶.

Satele de vale răsfirate, caracteristice zonelor muntoase și deluroase, s-au format de-a lungul cursurilor de ape curgătoare, adică a văilor. Legătura dintre uliță și vale este atât de strânsă, încât se poate spune că valea este de fapt satul.

Dezvoltarea lor a ținut cont în primul rând de spațiul propice construirii locuințelor în apropierea albiei unui pârâu. În toate cazurile există un nucleu central cu un număr mai mare de gospodării, aici găsim de obicei biserica și elementele cultural-administrative de la care gospodăriile se răsfră radial în amonte, de-a lungul văii principale și a afluenților acesteia.

În privința densității caselor, putem distinge două variante caracteristice zonei cercetate de noi: satul răsfrat de-a lungul văii (valea este îngustă și lungă în partea de jos a satului, iar partea superioară, se termină cu case izolate: Homorod, Băcăinți, în Valea Mureșului) și satul de vale cu case izolate (Vidra de Sus și Vidra de Jos).

Majoritatea așezărilor situate pe valea Ampoiului sunt înguste și lungi, formate din grupuri de case răsfrate de-a lungul văilor (Ampoița, Poiana Ampoiului, Meteș, Presaca Ampoiului, Pătrângenii, Izvorul Ampoiului), dar și de tipul celor izolate pe pantele dealurilor (Feneșel, Lunca Ampoiței, Lunca Meteșului, Trâmpoiele) sau chiar cu tendințe de concentrare (Tăuți).

Tipologia locuințelor

Casele cu o încăpăre sunt cele mai vechi și răspândite tipuri de locuințe construite la suprafața solului. Drept dovadă, acest plan s-a menținut până în zilele noastre în câteva zone: Țara Hațegului, Munții Apuseni și nordul Transilvaniei. Acest tip de casă se rezumă la o odaie polifuncțională - aici oamenii își țineau o parte din alimente, își preparau hrana, îndeplineau anumite munci, mâncau și dormeau¹⁷.

Pe Platoul Ghețar această casă servea drept cameră de zi, bucătărie, dormitor și atelier de vășărit. Având pereții din bârne de molid fasonate, casa provenea din casa de mutătură care a precedat-o, dar se deosebea de aceasta prin dimensiunile mai mari și prin prezența unui târnaț cu stâlpi în fața intrării, element ce constituia un semn distinctiv.

Alte exemple tipice le oferă casa alcătuită tot dintr-o singură încăpăre și târnaț, din care se intră direct în odaie, cu plită de încălzit și preparat alimente și casa care avea cuptorul de pâine atașat, acesta având și funcție de încălzire a locuinței. Aceste case sunt foarte asemănătoare cu bucătăriile separate de casă sau cu adăposturile temporare ale păstorilor din zona înaltă a fânețelor¹⁸.

¹⁶ Butură 1989, p. 48.

¹⁷ Vlăduțiu 1973, p. 160-161.

¹⁸ Butură 1958, p. 95.

Evoluția planului de casă monocelulară s-a putut desfășura de la aceasta pe mai multe căi, fie prin adăugarea de noi încăperi de la cea de bază, fie prin împărțirea unor spații mari în două sau prin unirea unor construcții între ele. Pe lângă asigurarea spațiului destinat adăpostirii diferitelor bunuri (hrană, unelte), dezvoltarea planului locuinței ține și de cerințele îmbunătățirii condițiilor de trai.

Casele cu o singură încăpere de locuit și cămară. Pe măsură ce apar noi încăperi mai mici sau mai mari, o parte din funcțiile locuinței monocelulare le revin acestora.

Aria de răspândire a acestui tip de locuință cuprinde două regiuni importante din Transilvania: una este Țara Hațegului și Regiunea Pădurenilor, cealaltă coincide în mare parte cu Țara Moșilor¹⁹, dar apar și în satele locuite de maghiari și de sași²⁰.

Cercetările efectuate până în prezent arată că modalitățile de trecere la casa cu două încăperi au fost multiple. Constituirea unui spațiu izolat în fața intrării este posibil să se fi datorat apariției, inițial, a unei țesături care împiedica pătrunderea în interior a curenților reci de aer, aceasta fiind înlocuită în timp cu un perete ce despărțea de odaie un spațiu cuprins între colțul ușii și vatră.

Principalele caracteristici ale acestui tip de casă sunt tipul planului și compartimentarea interiorului: casa propriu-zisă (camera de locuit) și cămara așezată alături, ambele cu intrări separate, direct din curte sau din târnaț. La celelalte tipuri de locuință, peretele despărțitor dintre încăperi are o ușă ce permite comunicarea directă, pe când la casa cu cămară peretele despărțitor nu are ușă.

Târnațul ocupă spațiul din fața intrării și nu este altceva decât un loc deschis, câștigat prin prelungirea acoperișului sprijinit pe stâlpi de lemn, cu partea de jos închisă cu scânduri până la înălțimea de 1 m. Acestea au drept scop protejarea de ploaie a părții din față a casei, loc în care se află intrarea.

Unul dintre cele mai vechi tipuri de casă cu cămară este cel realizat prin închiderea târnațului pe o porțiune. În acest fel, spațiul a fost micșorat, iar conturul odăii și al cămării a luat forma literei „L”, ajungându-se la casele cu târnaț parțial²¹.

O altă variantă a acestei grupe o formează casele la care târnațul ocupă o latură întreagă a casei, supralărgit la un capăt, formându-se un degajament în dreptul celor două intrări. Treptat, din această variantă se va dezvolta un alt tip de plan, caracterizat prin apariția unei încăperi în fața celor două intrări, care va avea rol de tampon între odăi și exterior. Prin închiderea acestui spațiu, târnațul va primi o formă liniară, iar camera nu va mai comunica direct cu exteriorul,

¹⁹ Stoica 1989, p. 41.

²⁰ Hoffmann 1994, p. 74.

²¹ Vlăduțiu 1973, p. 161.

construcție din care se va dezvolta o altă categorie de plan, așa-numita casă cu tindă.

Alteori, cămărilor au fost construite de la bun început alături de cameră, de aceeași înălțime cu aceasta și cu intrări separate, comunicând direct cu exteriorul. Fie că acest tip de casă are târnaț sau nu, el va genera cu timpul celor cu două odăi de locuit și subsol parțial în unele cazuri, ca rezultat al adaptării construcțiilor la pantele abrupte ale terenului.

Alte variante ale acestei grupe se referă la casele în care poziția cămării față de odaie se află la un nivel diferit. Acest tip de casă are odaia de locuit la nivelul superior, iar cămara ocupă nivelul inferior. De semnalat la acest exemplu este construcția ambelor nivele care sunt din lemn, practică rar întâlnită în Țara Moșilor, majoritatea caselor fiind construite jos din piatră și sus din lemn, fapt explicabil pentru toate casele amplasate în terenuri cu pante abrupte, ale căror nivele inferioare sunt săpate de apele rezultate în urma ploilor sau a zăpezilor.

Casele cu o singură încăpere de locuit, târnaț și cămară sunt tipice pentru zona Țării Moșilor, dar în zona mutăturilor s-au generalizat mai târziu. Abia după Primul Război Mondial apare în zonă planul de case cu două încăperi de locuit, cămară și târnaț închis cu geamuri, iar în deceniul opt al secolului al XX-lea se construiesc și casele cu demisol.

Diferențierea parterului de etaj, prin alegerea materialului de construcție, este o trăsătură caracteristică a caselor din această zonă, unde nivelul de jos ar fi rapid degradat dacă nu ar fi construit din materiale rezistente la umiditate. Rezolvarea celor două nivele este determinată de existența terenului în pantă accentuată, motiv pentru care parterul este realizat în întregime din zidărie de piatră, iar etajul care cuprinde odaia de locuit și târnațul este construit din lemn.

Deși planul multor locuințe este asemănător, totuși, ca aspect exterior, fiecare are personalitatea ei, oferind o varietate nesfârșită de forme arhitecturale, astfel încât nici nu se poate bănuși că unele ar avea numai o singură încăpere de locuit.

Casele cu tindă sunt cele mai frecvente tipuri întâlnite în Transilvania, ocupând chiar și părțile centrale ale acestui ținut. Aria de răspândire începe din Bihor și Sălaj, trecând peste părțile de sud ale Someșului și o bună parte a județelor Cluj și Alba²².

Locuinței monocelulare i s-a alăturat o a doua încăpere de trecere, care o proteja de pătrunderea frigului, și îi oferea un spațiu de depozitare corespunzător, păstrării principalelor produse agricole și a uneltelor.

Intrarea se făcea prin tindă, iar din ea în camera de locuit, ceea ce o deosebea fundamental de tipul casei cu cămară, și este frecvent întâlnită în

²² Maier, Comănici 1982, p. 379.

zonele înalte, locuri în care tinda și-a păstrat funcțiile inițiale mixte, dar și de acces în podul casei, unde se păstra o parte din rezerve.

Tindele caselor din secolul al XVIII-lea, situate în Mocăniștea Munților Apuseni, nu erau vâruite în interior. Vatra pe care se afla cuptorul pentru pâine ocupa jumătate din încăperea, deasupra se afla o leasă de nuielă prinsă de o grindă la nivelul podului care oprea scântele să nu ajungă la acoperișul de paie.

Casele cu două încăperi de locuit și intrări separate. Deși din punctul de vedere al numărului de încăperi acest tip seamănă cu cel precedent, diferența dintre ele constă în absența tindei. Una dintre cele mai simple soluții de plan cu târnaț pe colț, este realizarea unei pivnițe la temelie, camera devenind automat cameră de locuit.

Deosebite sunt casele care prezintă tot frontonul, cu una dintre odăi folosită în permanență, iar cealaltă ținută odaie curată. Pivnița este rezultată din amenajarea judicioasă a casei la terenul în pantă sau prin ridicarea ei pe un soclu înalt.

Într-o formă de plan mai evoluată decât cele descrise anterior sunt tipurile de case cu două camere și târnaț care se dezvoltă pe două laturi, dar la unul dintre capete a fost amenajată o cameră mică. Datorită terenului în pantă această casă a fost construită pe două nivele, sus fiind încăperile de locuit și camera, iar jos atelierul de ciubere și pivnița.

Astfel de case se mai construiesc și azi, deosebindu-se însă prin faptul că nu mai au târnaț, acesta fiind transformat într-un vestibul închis. Rezolvarea a venit din necesitatea izolării celor două încăperi în perioada lunilor friguroase, pentru ca acestea să nu mai comunice direct cu exteriorul.

În tendința de îmbunătățire a confortului, lipsa armoniei exterioare se datorează schimbărilor bruște ce au intervenit în prezent, astfel încât țaranul nu mai poate ține pasul cu vremea. Apariția unor funcții noi a generat construcția caselor din ce în ce mai complexe, cu echipări tehnico-edilitare și materiale de proveniență industrială, care au afectat capacitatea constructorilor de a crea o locuință de tip tradițional.

Casele cu tindă și două încăperi de locuit. Apariția locuinței cu trei încăperi a fost cauzată de anumiți factori social-economici și s-a impus treptat încă din secolul al XVIII-lea, ajungând să dețină într-un final cea mai mare pondere (85%). De cele mai multe ori tinda cu cuptor a rămas în mijlocul casei, iar camera a fost transformată cu timpul în cameră de locuit.

Casele tradiționale, ce fac parte din această grupă, sunt rare în zona Munților Apuseni, dar cu toate acestea, sunt răspândite aproape în toate subzonele: Țara Moșilor, Țara Zarandului Depresiunea Călățele, Țara Biharei, fiind compuse din tindă și două odăi²³.

²³ Oșianu 1973, p. 201.

Arhitectura exterioară este simplă, ca la majoritatea caselor din Munții Apuseni, fiind bazată pe sistemul constructiv al bânelor orizontale încheiate la colțuri și cu acoperișul din căpriori, învelit cu paie sau șindră.

Totuși, în ultima vreme, datorită modificărilor condițiilor de viață ale oamenilor de aici, se constată o tendință a creșterii numărului de încăperi ale caselor noi, limita de la care se pornește fiind casa cu trei odăi, ajungând până la cinci sau șase. Se poate observa la majoritatea caselor noi modul în care creativitatea meșterilor a scăzut, atât ca rezolvări estetice rezonabile, cât și ca soluții funcționale și economice corecte²⁴.

Casele cu etaj au apărut ca o necesitate obiectivă, datorită suprafeței restrânse a vetrei satului, care a determinat construirea în secolul al XX-lea a caselor cu etaj. Dintre casele vechi, cu două nivele, tipice zonei centrale a Munților Apuseni prezentăm câteva exemple: nivelul superior destinat locuinței propriu-zise și parterul folosit ca atelier, cu o încăpere pentru depozitare; în alt caz, nivelul parterului și al etajului sunt destinate locuirii, iar demisolul folosit ca pivniță.

Construcția vechilor case era asigurată de meșterii existenți în fiecare sat, iar materialele de construcție erau procurate întotdeauna din resurse locale. De remarcat este faptul că prezența acestui tip de case se micșorează în zonele marginale ale Apusenilor, ponderea aparținând caselor cu un singur nivel.

La unele case se mai păstrează trăsăturile tradiționale, caracterizate prin logica funcțională și constructivă. Privite din exterior, pentru un nespecialist, acestea par că ar avea două nivele, dar în realitate ele sunt erori funcționale și estetice, semn al alterării bunului-gust al țăranului, care și-a pierdut simțul măsurii și s-a îndepărtat de stilul pe care l-au avut vechii meșteri.

Locuințele cu parter și subsol sunt foarte des întâlnite în satele Izvorul Ampoiului și Trîmpoiele, ele datând de la sfârșitul secolului al XIX-lea-începutul secolului al XX-lea. Etajul superior este format dintr-o tindă și două camere, iar parterul dintr-o pivniță și un atelier sau coteț pentru păsări. Acest tip de casă a rezultat datorită terenurilor în pantă sau faptului că proprietarul și-a propus de la bun început realizarea acestor spații suplimentare²⁵.

Un alt criteriu de clasificare a caselor din Munții Apuseni este cel al numărului de nivele, distingându-se trei mari grupe: locuințe cu un singur nivel, locuințe cu parter și subsol și locuințe cu două sau mai multe nivele.

a. *Locuința cu un singur nivel (casa joasă)* este cel mai vechi tip de casă din zonă și s-a aflat într-un procent de 20%. O locuință cu un singur nivel se caracterizează prin lipsa soclului, tălpile fiind așezate direct pe pământ. În cazul în care terenul are mici denivelări, unul din capetele tălpii se așază pe bolovani

²⁴ Petrescu 1975, p. 144.

²⁵ Stahl 1958, p. 45.

sau butuci din lemn, prin acest sistem realizându-se orizontalizarea pardoselii. Cele mai multe exemple de case din această grupă au tălpile rezemate pe un soclu din zidărie de piatră brută, fără mortar.

b. *Locuința cu parter și subsol* a rezultat, în general, datorită terenurilor în pantă, locuri în care, pentru amplasare era necesar un soclu înalt, spațiul generat de acesta fiind folosit ca pivniță sau chiar atelier. De asemenea, se pot întâlni și pivnițe parțiale, prin coborârea sub nivelul terenului cu cca 2 m, sau spații de depozitare și ateliere sub nivelul locuibil, datorită unui soclu înalt, construit pe un nivel foarte înclinat.

c. *Locuința cu două sau mai multe nivele (casa înaltă)* a apărut ca o necesitate obiectivă, datorită suprafeței restrânse a vetrei satului, acesta fiind în fapt, unul din factorii ce a determinat construirea în secolul al XX-lea a caselor cu etaj. Principalele tipuri de astfel de locuințe au nivelul superior destinat locuinței propriu-zise, iar parterul folosit ca atelier cu o încăpere pentru depozitare. Mai întâlnim situații când nivelul parterului și al etajului sunt destinate locuirii, iar demisolul folosit ca pivniță.

Este de remarcat că prezența acestui tip de case se micșorează în zonele marginale ale Munților Apuseni, ponderea fiind cea a caselor cu un singur nivel. În ultimul timp, odată cu creșterea numărului de case „noi”, au început să se construiască și aici case cu două nivele, înscriindu-se astfel într-un fel de modă ce imită casele de proveniență orășenească.

La majoritatea caselor noi, datorită unei înțelegeri greșite a acestei logici, se poate observa că pretinsul etaj este fals, deoarece el nu mai cuprinde spații locuibile, iar ferestrele cu rulouri corespund podului. Astfel de case numite „case cu vilă”, sunt inspirate din periferia orașelor, motivate prin orgoliul proprietarilor înstăriți, care își permit să facă această risipă de material și muncă numai să arate că ei dețin cea mai mare casă din sat.

Casele din piatră. Deși în arealul comunei Ceru Băcăinți se află la dispoziție un bogat fond forestier, utilizat la construcția caselor din zonele montane, aici au fost alese ca materiale de construcție predominante piatra și argila²⁶.

De cele mai multe ori, spațiul de locuit este amplasat în pantă, dificultățile legate de construcția pe teren înclinat fiind învinse cu ajutorul pietrelor din care se construiesc zidurile. Terenul din spatele construcției este nivelat, deseori intrarea pe o latură a târnațului fiind păstrată la nivelul solului. În spațiul obținut sub târnaț și casă, în pantă, sunt frecvent amenajate cotețe de păsări, respectiv pivnițe ce păstrează alimentele ferite de gerul iernii²⁷.

²⁶ Goronea 2007, p. 335.

²⁷ Apolzan 1987, p. 94.

Forma dreptunghiulară a fundației corespundea de cele mai multe ori celor două încăperi și târnațului, atunci când casa nu era amplasată în pantă. Pentru acest tip, traseul fundațiilor beneficiază de o zidărie paralelă cu latura lungă și alta transversală, corespunzătoare planimetriei încăperilor de la parter, soluție care crea două încăperi de pivniță fără corespondență cu desfășurarea târnațului pe latura lungă. Târnațul, în această situație, are o temelie din piatră, fără liant (zidărie seacă din lespezi).

Acolo unde mica luncă creată de o parte și de alta a cursului de apă oferă un loc de casă relativ plan, accesoriile gospodărești de tip pivniță și de adăpost pentru animale domestice (porci și păsări) nu se mai află sub casă. Aici zidăria de fundație respectă planimetria casei dinainte, a tindei și a târnațului de pe latura lungă.

Învelitoarea din lespezi de piatră naturală rezultată din șisturi grafitoase era în două ape, dar putea acoperi doar o locuință unicelulară, întrucât structura din căpriori fasonați prin decojire și rețeaua de ruzi nu putea fi stabilă pentru o planimetrie de casă bicelulară.

În cazul acoperișului cu învelitoare din lespezi de piatră, panta celor două ape este foarte puțin înclinată, deoarece învelitoarea din lespezi nu este fixată de șarpantă. Aceasta rămâne pe poziție prin greutatea fiecărei lespezi, suprapusă la o treime din lungimea sa de rândul superior de lespezi.

Ne vedem obligați să semnalăm un aspect rezultat în urma procesului de aculturație produs în a doua a jumătate a secolului al XX-lea, atunci când comunitatea rurală din zona cercetată, în urma dezrădăcinării și a contactului brutal cu civilizația urbană, a început să înlocuiască, în cele mai multe cazuri, învelitorile tradiționale cu cele de țiglă, fapt care a condus la încărcarea excesivă a structurilor portante²⁸.

Cercetarea arhitecturii tradiționale din Munții Apuseni, a făcut posibilă identificarea caracteristicilor esențiale ale acestora și o confirmare a valorii ei într-un cadru unitar. Studiul de față, aplicat asupra unui fond arhitectural valoros, reprezintă o sursă de informații pentru cei care vor dori să proiecteze și să construiască, oferindu-le date bazate pe o lungă experiență tradițională, anumite aspecte de ordin general sesizate fiind valabile pentru întreg cuprinsul țării.

²⁸ *Ibidem*, p. 340.

Fig. 1 - Sat risipit (Tecșești)

Fig. 2 - Casă cu o încăpăre (Ghețari)

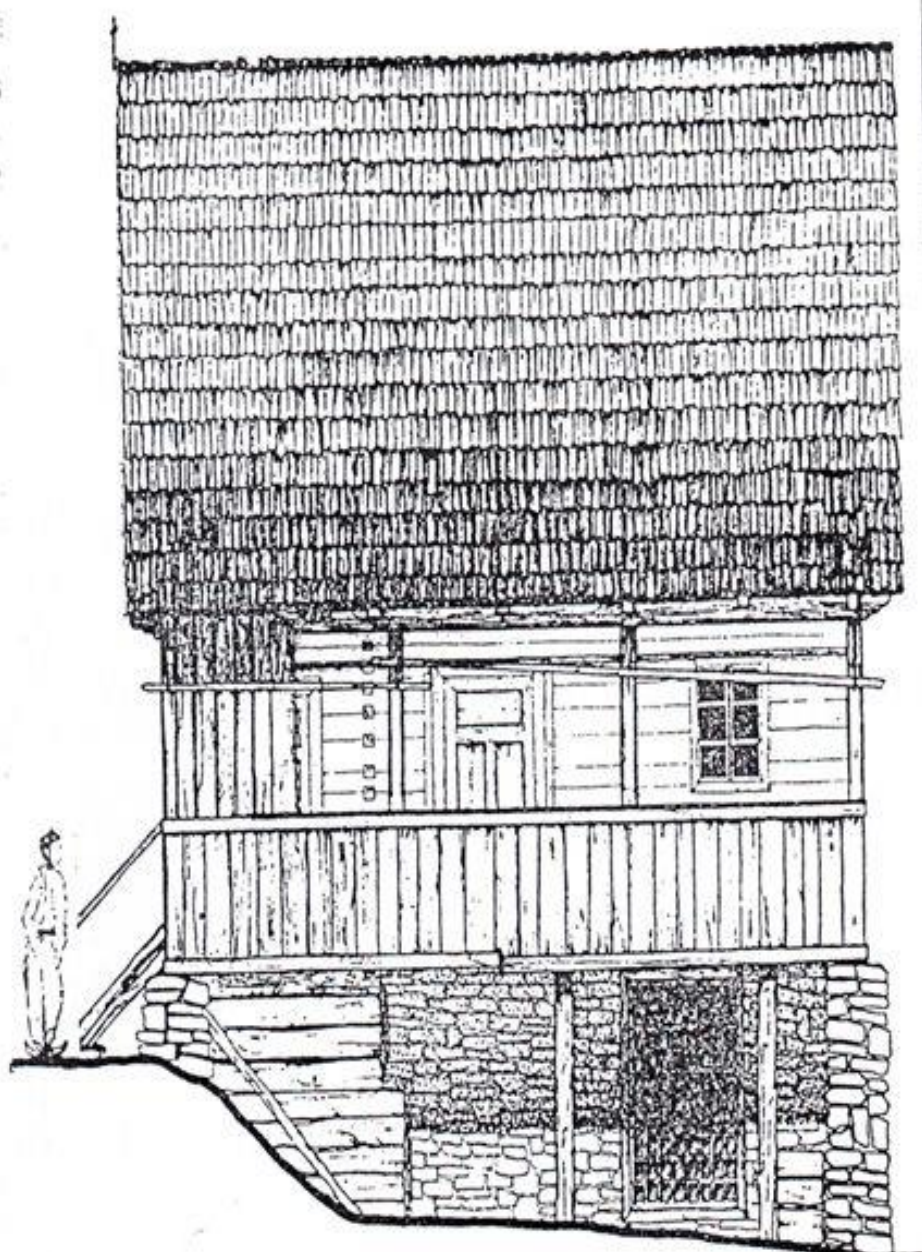

Fig. 3 - Casă cu două încăperi și intrări separate (Vadu Moșilor)

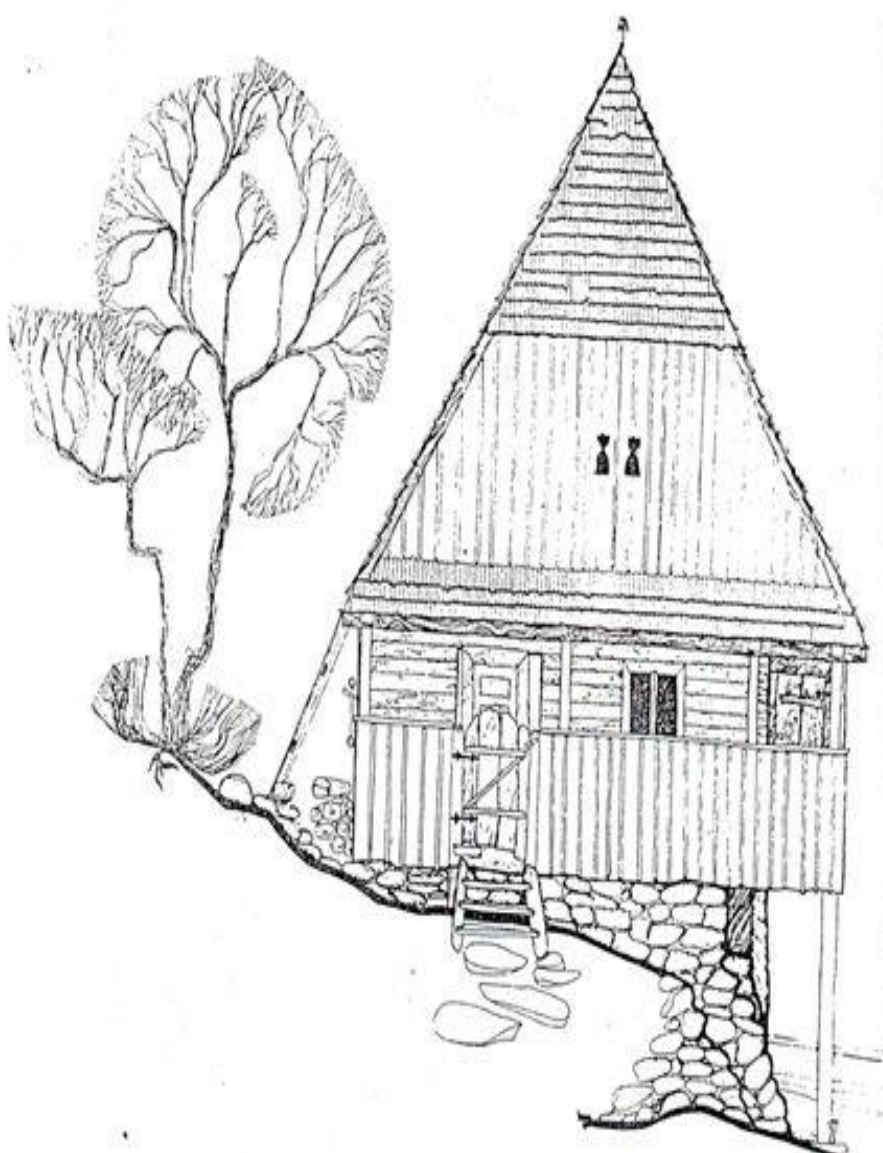

Fig. 4 - Casă cu tindă și două încăperi (Mărtinești)

Fig. 5 - Casă cu etaj (Valea Poienii)

Fig. 6 - Casă din Piatră (Ceru Băcăinți)

Types of Settlements and Homes from the Area of the Apuseni Mountains (Alba County)**ABSTRACT**

Folk architecture, the way we know it today, is the last sequence of a long developing process (still undergoing), which aesthetically and spiritually, asserts as the sum of previous stages.

The appearance of rural settlements is profoundly affected by the economic life and geographic environment, which imposed not only specific arrangement as for the shape of settlements but also certain jobs of the inhabitants.

Development of houses from those with one room to those with more subsumes under the following specific categories, since their appearance to nowadays: the house with a room to live, the house with a room to live and one room, the house with one room to live and porch and larder, the house with two rooms to live each with separate access, the house with three rooms to live. Naturally, each category has variants and sub-variants, whose classification would be less useful and challenging to make.

Research of traditional architecture made possible identification of its essential features and a confirmation of its value within a unitary pattern. Study of architecture holdings is a source of information for those who wish to project and build resting on the long, traditional expertise, and certain seized general aspects stand for the whole country.

List of illustrations

Fig. 1 – Scattered village (Tecşeşti)

Fig. 2 – House with a room (Gheţari)

Fig. 3 – House with two rooms and separate entrances (Vadu Moţilor)

Fig. 4 – House with porch and two rooms (Mătineşti)

Fig. 5 – Storeyed house (Valea Poienii)

Fig. 6 – Stone house (Ceru Băcăinţi)

Abrevieri bibliografice

- Apolzan 1943 - Lucia Apolzan, „Sate-crânguri din Munţii Apuseni”, în *Sociologie românească*, 1-6, 1943, p. 149-159
- Apolzan 1987 - Lucia Apolzan, *Carpaţii, tezaur de istorie. Perenitatea aşezărilor risipite pe înălţimi*, Bucureşti, 1987
- Belu 1978 - Sabin Belu, „Noi contribuţii la istoria satelor din Munţii Apuseni”, în *Acta Musei Napocensis*, XV, Cluj-Napoca, 1978, p. 387-395
- Butură 1958 - Valer Butură, „Adăposturi temporare în sud-estul Munţilor Apuseni”, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei (AMET)*, I, Cluj-Napoca, 1958, p. 95-134
- Butură 1966 - Valer Butură, „Adăposturile pastorale din Țara Moţilor”, în *AMET*, III, 1966, p. 341-366
- Butură 1978 - Valer Butură, *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, 1978
- Butură 1989 - Valer Butură, *Străvechi mărturii de civilizaţie roânească. Transilvania - Studiu etnografic*, Bucureşti, 1989
- Giurcăneanu 1988 - Claudiu Giurcăneanu, *Populaţia şi aşezările din Carpaţii româneşti*, Bucureşti, 1988

- Goronea 2007 - Toma Goronea, „O încercare de recuperare a unui model arhitectural. Locuința tradițională din zona Ceru Băcăinți, județul Alba”, în *Annales Universitatis Apulensis. Seria Historica*, 11VI, 2007, p. 331-350
- Hoffmann 1994 - Herbert Hoffmann, „Casa țărănească săsească în context sud-est european”, în *Ethnos*, 4, 1994, p. 73-81
- Maier, Comănici 1982 - Radu Octavian Maier, Germina Comănici, „Unitate și continuitate privind unele elemente ale arhitecturii țărănești din Transilvania”, în *Apulum*, XX, 1982, p. 377-387
- Oșianu 1973 - Romulus Oșianu, „Contribuții la studiul așezărilor populare din Țara Zarandului”, în *AMET*, VI, 1973, p. 199-226
- Petrescu 1975 - Paul Petrescu, „Transformări în arhitectura populară românească”, *Studii și comunicări de Istoria Artei*, Tom 22, 1975, p. 139-147
- Stahl 1958 - Paul Stahl, „Planurile caselor țărănești”, în seria *Studii și comunicări. Muzeul Brukenthal*, 1958
- Stahl 1959 - H. Henri Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. II, București, 1959
- Stoica 1989 - Georgeta Stoica, *Arhitectura populară românească*, București, 1989
- Vlăduțiu 1973 - Ion Vlăduțiu, *Etnografia românească*, București, 1973
- Vuia 1975 - Romulus Vuia, *Studii de etnografie și folclor*, vol. I, București, 1975

Cuvinte-cheie: arhitectură populară, etnografie, sate, Transilvania, gospodărie

Keywords: folk architecture, ethnography, villages, Transylvania, household

EVOLUȚIA DEMOGRAFICĂ, STRUCTURA, EMIGRAREA ȘI IMIGRAREA POPULAȚIEI COMUNEI AVRAM IANCU

MARINEL CHIRIȚESCU

Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia

Date privind numărul locuitorilor comunei Avram Iancu din județul Alba, fosta localitate Vidra de Sus până în anul 1924¹, nu avem decât începând cu prima jumătate a secolului al XIX-lea, întrucât toate datele anterioare consemnate de statisticile vremii, se referă la localitatea Vidra, care cuprindea și Vidra de Sus.

Urbariul din 1731 ne dă, se pare, primele informații concludente despre populația localității Vidra (Râul Mic) înregistrând 329 capi de familie, ~1645² locuitori, în care se include, desigur și populația din Vidra de Sus³.

Conscripția confesională din 1733, realizată din inițiativa lui Inochentie Micu, episcopul Făgărașului, conscripție care a beneficiat și de aprobarea Curții de la Viena, personal a împăratului Carol al VI-lea, a înregistrat următoarele date despre populația Vidrei (Râul Mic): 331 capi de familie, 1655 locuitori. Potrivit acestei conscripții, localitatea Vidra avea o populație 100% românească și se situa înaintea unor localități mult mai dezvoltate economic: Deva cu cei 260 capi de familie (1300 locuitori), Zlatna – 240 (1200), Sibiu – 180 (900). După această conscripție a urmat un ultim urbariu al Transilvaniei în anul 1746. Conform datelor sale, localitatea Vidra (Râul Mare) avea 147 capi de familie, însemnând 735 de locuitori⁴.

Situația acestor date scăzute din urbariul din 1746, prin raportare la documentele statistico-demografice anterioare, cât și la cele ulterioare, poate fi pusă atât pe seama modului în care și-au făcut datoria recenzorii cât, mai ales, pe sustragerea iobagilor de la recenzare de teama creșterii obligațiilor fiscale.

În 1750 s-a realizat Conscripția lui Petru Pavel Aron prin intermediul preoților și al protopopilor, aceștia consemnând populația la fel ca în 1733, doar pe confesiuni. Potrivit ei, la 1750 Vidra avea 1836 de locuitori⁵. Se observă că

¹ În anul 1924, cu ocazia sărbătoririi a 100 de ani de la nașterea eroului național Avram Iancu, s-a luat hotărârea de a se da localității Vidra de Sus numele celui mai brav fiu al localității: Avram Iancu, și de a se constitui ca localitate administrativă aparte de localitatea Vidra. Regele Ferdinand a întărit printr-un decret - nr. 220, din 6 octombrie 1925 - această măsură administrativă (vezi Felea 1974, p. 59).

² Acest număr de locuitori a fost obținut în urma aplicării coeficientului „x 5” numărului de familii înscrise în urbariu, ținând cont de media „oficială” a numărului de persoane pe o familie care a variat foarte mult: 5,14 persoane în 1760-1762, 10-12 (8-10 copii) în preajma celui de-al Doilea Război Mondial. În sprijinul acestui raționament vezi și Apolzan 1944, p. 11, Tufescu 1982, p. 128.

³ Belu 1978, p. 391.

⁴ Pădurean 2004, p. 240-241.

⁵ *Ibidem*, p. 242.

vidrenii față de proprii preoți au folosit cu moderație „arma” tănuirii, poate intuind implicațiile religioase și politico-naționale ale Conscripției din anul 1750 și-au sacrificat deliberat propriile interese economice, dând întâietate cauzei naționale. Conscripția moșului Petru Pavel Aron poate fi foarte bine comparată cu conscripția confesională din anul 1733. Diferențele dintre ele nu sunt prea mari: 1655 locuitori în 1733, 1836 locuitori în 1750, deci un plus de 181 locuitori. Repartizați pe cei 17 ani scurși, rezultă o creștere medie anuală de ~11 locuitori.

Între anii 1760-1762 a fost realizată o nouă conscripție confesională, a treia cronologic. Scopurile ei au fost multiple: de a informa Curtea de la Viena cu privire la numărul românilor pe confesiuni, de a reaseza sarcinile și obligațiile militare ș.a. Realizarea ei practică a fost încredințată lui Nicolae Adolf von Buccow, comandantul trupelor împărătești, acesta, la rândul său, fiind ajutat de doi consilieri ai Tezaurariatului - L. M. de Moringen și F. L. Dietrich. Datele acestei conscripții confesionale, apreciate ca mult mai reale decât cele consemnate de conscripțiile confesionale din 1733 și 1750, fac ca ea să fie cea mai valoroasă conscripție confesională din secolul al XVIII-lea, superioară pe multiple planuri tuturor documentelor statistico-demografice la care am făcut referire. Potrivit conscripției din 1760-1762, Vidra (Arieșul / Râul Mic) avea următoarea situație demografică: 14 familii unite, 339 familii neunite și un număr de 2091 locuitori⁶. Se observă o creștere de 255 de locuitori față de anul 1750. Repartizați pe cei 12 ani scurși, rezultă o creștere medie anuală de 21 locuitori.

Potrivit informațiilor demografice din Conscripția anului 1782 Vidra (Arieșul Mic) avea 959 capi de familie, cu 4795 locuitori⁷. Pentru Vidra (Arieșul Mic) se consemna un spor al populației de 2704 locuitori (+ 129%) față de conscripția din 1760-1762. În cei 20 de ani scurși, sporul mediu anual a fost de 135 locuitori.

Recensământul lui Iosif al II-lea din anii 1784-1787, cunoscut și sub denumirea de „conscripția iosefină” efectuat cu scopul de informare cât mai amplă și sigură, în vederea stabilirii numărului de recruți pe care putea conta armata austriacă (reorganizată în 1769), reglementarea raporturilor dintre feudali și iobagi, reasezarea impunerilor ș.a., a înregistrat numărul locuitorilor, sarcinile iobagilor, pământurile lucrate, condițiile de producție, modul de valorificare ș.a. Acest prim recensământ, cu vădite tente moderne, a început în Transilvania la 20 ianuarie 1785, realizatorii lui fiind comisari militari. Pentru a întocmi „conscripția iosefină” (ce însumează un ansamblu de documente cartografice și statistice), ei au mers din casă în casă, înscriind nominal pe toți. Listele nominale, tipizate, scrise în limba populației recensate, cuprindeau următoarele rubrici: numele,

⁶ *Ibidem*, p. 243; Giurgiu 1966, p. 55-56.

⁷ Belu 1978, p. 391.

prenumele, vârsta, situația familială, starea familială, starea socială, profesiunea, date despre cei plecați de acasă și despre străinii aflați în locul respectiv. Inițiatorii lui preconizau ținerea evidenței mișcării populației pe baza datelor obținute prin revizii anuale în fiecare localitate. Astfel de rectificări au fost efectuate în 1786 și 1787 apoi, din cauza războiului cu Imperiul otoman, amânate, iar după moartea lui Iosif al II-lea (1790) sistate complet. Durând mai bine de un an, rezultatele „conscripției jusefine” au fost prezentate împăratului la 4 aprilie 1786, publicul larg neavând acces la datele acestuia. Recensământul nu a fost realizat pe naționalități sau confesiuni, singura distincție ce apare consemnată fiind cea între creștini și evrei. Recensământul făcut din porunca lui Iosif al II-lea, arată că, în comuna Vidra (Râul Mic), trăiau 4376 suflete. Se observă o scădere a locuitorilor în ultimii trei ani, față de Conscripția din anul 1782, cu 419 locuitori. Populația Vidrei era totuși destul de numeroasă, în comparație cu așezările agricole mult mai bogate din regiunile joase și chiar cu unele așezări orășenești importante, care erau Hunedoara cu 1783 locuitori, Deva cu 2917 locuitori, Orăștie cu 3221 locuitori, Aiud cu 3897 locuitori, Abrud cu 4699 locuitori, Alba Iulia cu 4917 locuitori, Târgu Mureș cu 5196 locuitori, Câmpeni cu 5456 locuitori, Turda cu 6374 locuitori⁸, ținând cont că locuitorii munteni de aici își asigurau cele necesare traiului prin iscusința meșteșugărească în prelucrarea lemnului și exploatarea pastoral agricolă a săracăcioaselor resurse ale solului.

Evoluția numărului populației localității Vidra, care cuprindea și populația localității Vidra de Sus în perioada 1731 – 1778, poate fi observată în graficul următor:

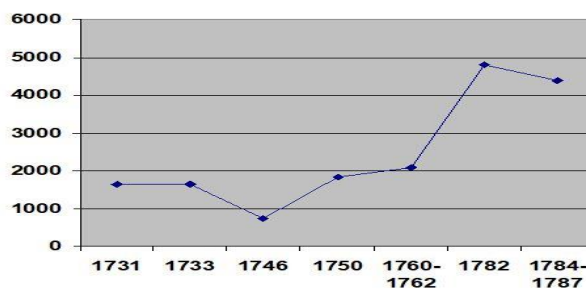

Fig. 1- Evoluția numărului populației localității Vidra (care cuprindea și Vidra de Sus) în perioada 1731-1778, de la 1645 de locuitori în anul 1731 la 4376 de locuitori în anul 1787.

Primele informații despre populația Vidrei de Sus, astăzi Avram Iancu, le avem de la medicul Vasilie Popp (1789-1842), o personalitate a culturii române, din perioada cât a funcționat ca medic pe domeniul minier al Zlatnei (1829-1842). Între preocupările sale, multiple și complexe, s-au aflat și problemele

⁸ Toth 1955, p. 142; Pădurean 2004, p. 246-247.

demografice ale zonei. Utilizând registrele bisericești și propriile cercetări pe teren, el a întocmit în 1835 o „Conscripție a sufletelor din Domeniul Topanfalvi (Câmpeni)”. Conscripția sa cuprindea populația pe sexe, din 18 localități. Pentru Felső Vidra (Vidra de Sus) înregistra un număr de 833 bărbați și 857 femei, însumând 1690 de locuitori⁹.

Din datele pentru anul 1854 reiese că localitatea Vidra de Sus avea o populație de 1955 de suflete, mai mult decât Teiușul care avea 1744 locuitori sau Blajul care avea 1950 locuitori, reprezentând 6,98% din întreaga populație a Domeniului de sus, care cu cele 11 localități ale sale: Albac, Scărișoara, Neagra, Vidra de Sus, Vidra de Jos, Ponorel, Secătura, Certege, Câmpeni, Bistra și Sohodol, avea 28.000 locuitori¹⁰. Se observă o creștere de 265 de locuitori față de anul 1835. Repartizați pe cei 19 ani scurși, rezultă o creștere medie anuală de ~14 locuitori.

În urma ultimului recensământ austriac din 1857, avem date concrete asupra locuitorilor din Vidra de Sus chiar dacă ea va continua să rămână localitate componentă a comunei Vidra. Astfel, în urma acestui recensământ, localitatea Vidra de Sus avea 2265 de locuitori, toți credincioși greco-orientali care locuiau în 431 de case. În urma primului recensământ maghiar din 1869, avem 2684 locuitori toți ortodocși, din care 1360 erau bărbați și 1324 femei, și locuiau în 511 case. Populația localității Avram Iancu - Vidra (Felső) - făcea parte din Plasa Câmpeni a Comitatului Turda Arieș. Populația continuă să crească ușor până în 1880 când se înregistrează 2758 locuitori, din care 2663 români, un rutean, 94 cu limba maternă necunoscută. 2757 erau ortodocși, iar unul de altă religie. 99 erau alfabetizați. Oamenii locuiau în 497 de case. Apoi urmează o scădere a populației până aproape de nivelul celei din 1869, adică la 2629 locuitori în 1890¹¹.

Se observă astfel o creștere de 310 de locuitori între recensămintele din 1854 și 1857. Repartizați pe cei trei ani scurși, rezultă o creștere medie anuală de 103 locuitori. Tot o creștere se observă și între ultimul recensământ austriac din 1857 și primul recensământ maghiar din 1869, cu un plus de 419 locuitori. Repartizați pe cei 12 ani scurși, rezultă o creștere medie anuală de ~35 locuitori. De asemenea, avem tot creștere și între recensămintele din 1869 și cel din 1880 când se înregistrează un plus de 74 de locuitori. Creșterea medie anuală repartizată pe cei 11 ani scurși fiind de ~7 locuitori. Între recensămintele din anii 1880 și 1890 se observă o scădere cu 129 de locuitori. Repartizați pe cei 10 ani scurși, rezultă o scădere medie anuală de 12,9 locuitori.

⁹ Neamțu 1972, p. 119; Pădurean 2004, p. 252-253.

¹⁰ Bolovan 1995, p. 197-215; Pădurean 2004, p. 254-255; Retegan 1975, p. 332.

¹¹ Rotariu et alli 1996, p. 25; Opriș et alli 2001, p. 123; Rotariu et alli 2008, p. 22-23, 376-377; Rotariu et alli 1997, p. 2-3, 409-410; Pădurean 2004, p. 258-259; Apolzan 1944, p. 11.

În anul 1900 localitatea Avram Iancu / Vidra de Sus (Felsővidra) făcea parte din Plasa Câmpeni (Topánfalvi járás) a Comitatului Turda-Arieș (Torda - Aranyos vármegye), iar numărul locuitorilor era de 3112, din care 1490 bărbați și 1622 femei, constituiți în 641 de case. Populația era în continuă creștere, ajungând în 1910 (ultimul recensământ maghiar) la 3612 locuitori, din care 1743 bărbați și 1869 femei, stabiliți în 725 gospodării. După Marea Unire potrivit recensământului din anul 1920 în Vidra de Sus erau 3645 de locuitori, toți români. Datele recensământului din 29 decembrie 1930, consemnează pentru populația comunei Avram Iancu următoarea situație demografică: 3880 locuitori, din care 1885 bărbați și 1995 femei, care aveau 771 gospodării¹². Din analiza ultimelor două recensăminte de la sfârșitul secolului al XIX-lea din 1890 și 1900 se observă o creștere de 483 de locuitori. Repartizați pe cei zece ani scurși, rezultă o creștere medie anuală de peste 48 locuitori.

Pentru perioada 1900-1930 se observă că sporul de creștere al populației este ridicat (500 de locuitori între recensămintele din 1900 și 1910). Repartizați pe cei zece ani scurși, rezultă un spor mediu anual de 50 locuitori. Tot un ascendent se observă și între ultimul recensământ maghiar din 1910 și primul recensământ românesc de după Marea Unire din 1918, făcut în anul 1920, cu un plus de 30 locuitori. Repartizați pe cei zece ani scurși, rezultă o creștere medie anuală de 3 locuitori. Tot o creștere avem și între recensămintele românești din 1920 și cel din 1930 când se înregistrează un plus de 235 de locuitori, adică o medie anuală de peste 23 de locuitori. Evoluția numărului populației localității Avram Iancu¹³, în perioada anilor 1835–1930, poate fi observată în graficul următor:

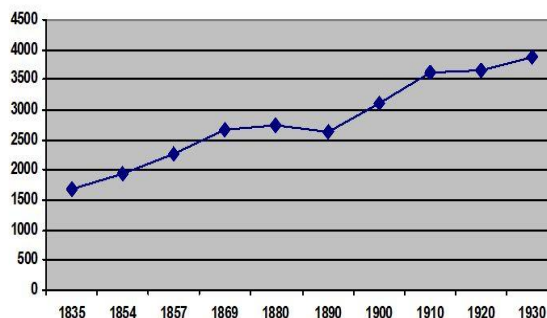

Fig. 2 - Evoluția numărului populației localității Avram Iancu (până în 1924 Vidra de Sus) în perioada 1835 – 1930, de la 1690 de locuitori în anul 1835 la 3880 de locuitori în anul 1930

¹² Rotariu et alli 1996, p. 38, 41; Rotariu et alli 2006, p. 42; Rotariu et alli 1999b, p. 32, 33, 34, 35; Pădurean 2004, p. 259-266; Apolzan 1944, p. 11; Râmneanțu, p. 2-3; Martinovici 1921, p. 3, 6, 29, 42, 50, 172, 197, 214, 230, 283; Manuilă 1938, p. 20, 260.

¹³ Până în anul 1924 localitatea s-a numit Vidra de Sus.

Deși în această perioadă au avut loc evenimente social-politice și economice care ar fi justificat o anumită scădere a populației totuși analiza datelor ne demonstrează că ea a crescut. Acest fapt se explică prin scăderea simțitoare a numărului acelor care cutreierau țara în lung și lat cu produse din lemn, specifice acestei zone, lipsind din gospodăriile lor luni în șir, și statornicirea lor în cadrul localității unde își continuă vechile ocupații. Evenimente cum au fost Primul Război Mondial, criza economică care la noi s-a simțit mai din timp, datorită înapoierii economice, sunt cauze care opresc pe acești locuitori la vetrele lor. Faptul că sunt mai tot timpul anului acasă, că aria de desfășurare a acestor evenimente nu cuprinde întotdeauna și localitatea, religiozitatea lor accentuată, justifică în bună măsură acest spor de populație.

Începând cu anul 1930 numărul locuitorilor comunei Avram Iancu este în creștere, ajungând la recensământul din 1941 la 4111 locuitori, din care 1973 bărbați și 2138 femei, 4099 fiind români, 1 maghiar, iar diferența până la 4111 locuitori era de 11 - alții - bănuim a fi romi, și se mai înregistrau 813 gospodării¹⁴.

În cei 11 ani scurși, în ciuda unor fenomene cu consecințe demografice negative (criza economică, foamete și boli, migrarea unor moți spre zonele industriale sau de câmpie¹⁵ ș.a.), populația comunei a crescut cu 231 locuitori (medie anuală + 21), ajungând în 1941 la 4111 locuitori. Populația comunei Avram Iancu era mai mare: cu 466 locuitori față de 1920 (ritmul mediu anual de creștere în cei 21 de ani ridicându-se la 21,19 locuitori); cu 499 locuitori față de 1910 (ritmul mediu anual de creștere în cei 31 de ani ridicându-se la 16,09 locuitori); cu 2421 locuitori față de 1835 (ritmul mediu anual de creștere în cei 106 de ani cifrându-se la 22,84 locuitori). Aceste creșteri demografice sunt evidente atât la nivelul localității Vidra de Sus, din 1924 Avram Iancu, cât și a întregii zone a Țării Moșilor.

După al Doilea Război Mondial, potrivit recensământului comunist efectuat la 21 februarie 1956, comuna Avram Iancu avea 4164 locuitori¹⁶. Datele acestui recensământ confirmă faptul că în ciuda vicisitudinilor de care au avut parte moșii, procesul de creștere demografică după al Doilea Război Mondial a continuat. Datele arată un spor de doar 53 locuitori față de recensământul din anul 1941, ceea ce pentru cei 15 ani scurși ne apare ca nesemnificativ, cu un ritm mediu anual de creștere în cei 15 de ani de doar 3,53 locuitori. Explicația acestei situații este următoarea: la grelele pierderi umane pe care le-au suferit moșii în timpul războiului, s-au adăugat numeroase plecări de locuitori din zonă spre

¹⁴ Rotariu et alli 2002, p. 26, 135; Apolzan 1944, p. 11; Apolzan 1946, p. 289; Apolzan 1948, p. 159-196; Recensământul 1944, p. 75-77.

¹⁵ Vezi: Cenaru 1983, p. 413-416.

¹⁶ Recensământul 1959.

zonele dezvoltate economic sau cu posibilități mai lesnicioase de asigurarea a vieții de zi cu zi.

Potrivit următorului recensământ, efectuat la 15 martie 1966, comuna Avram Iancu avea 4024 locuitori și 1039 gospodării¹⁷. Se observă că populația comunei scade cu 140 de locuitori față de anul 1956, având un ritm mediu anual de scădere în cei 10 ani de 14 locuitori.

Începând cu deceniul al șaptelea al secolului al XX-lea, asupra demografiei comunei Avram Iancu și-au pus amprenta efectele a două procese majore: îmbătrânirea populației, concomitent cu migrarea masivă - îndeosebi a populației tinere - spre zonele industriale ale țării și, îndeosebi, spre cele din Transilvania și Banat. Acest proces se va accentua, ducând, după cum era de așteptat, la o depopulare masivă a așezărilor moșești. Această realitate este evidențiată, la nivelul comunei Avram Iancu, de datele recensământului din 5 ianuarie 1977 care ne arată o scădere drastică a numărului populației la 3286 locuitori¹⁸.

Datele recensământului din 5 ianuarie 1977 arată un spor negativ de -738 locuitori față de recensământul din anul 15 martie 1966, ceea ce pentru cei 11 ani scurși duce la un ritm mediu anual de scădere de -67,09 locuitori.

Evoluția numărului populației localității Avram Iancu în perioada anilor 1930-1977, poate fi observată și în graficul următor:

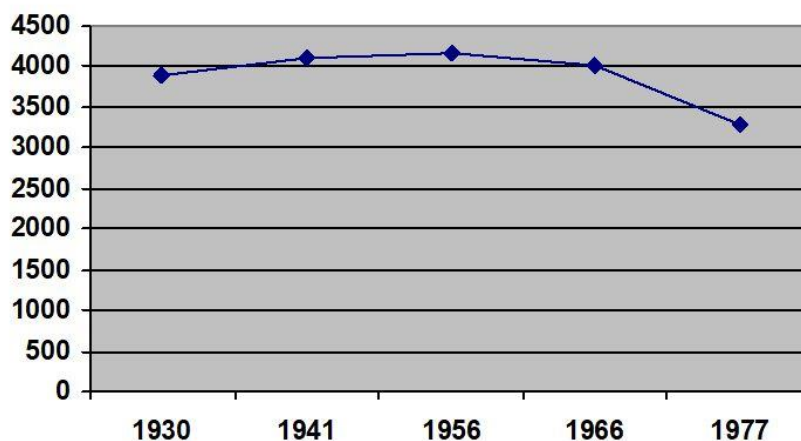

Fig. 3 - Evoluția numărului populației localității Avram Iancu în perioada 1930-1977 de la 3880 de locuitori în anul 1930 la 3286 de locuitori în anul 1977

¹⁷ Recensământul 1969.

¹⁸ Recensământul 1981, p. 597-598.

Se observă din datele prezentate că populația comunei Avram Iancu a crescut până la numărul maxim istoric de 4164 de locuitori la recensământul din 21 februarie 1956, după care populația a început să scadă, proces care se v-a vedea din datele ce urmează că va continua, din păcate, până în zilele noastre.

Pentru perioada următorilor 22 de ani, 1978-1999 avem următoarea situație demografică a comunei Avram Iancu, conform tabelului¹⁹:

Anul	Total locuitori	Din care:	
		Bărbați	Femei
1978	3120	1338	1872
1979	3210	1310	1900
1980	3170	1268	1902
1981	3010	1204	1806
1982	2980	1192	1788
1983	2970	1182	1782
1984	2965	1109	1766
1985	2926	1174	1752
1986	2908	1168	1740
1987	2890	1196	1734
1988	2885	1157	1728
1989	2873	1151	1722
1990	2898	1148	1710
1991	2805	1125	1680
1992	2760	1104	1636
1993	2739	1104	1638
1994	2726	1094	1632
1995	2639	1061	1578
1996	2590	1036	1554
1997	2526	1014	1512
1998	2422	970	1452
1999	2332	934	1398

Datele prezentate în tabelul de mai sus nu știm cât sunt de veridice, fiind prezentate autorului de primăria Avram Iancu, și ținând cont că recensământul oficial făcut la nivel național în 7 ianuarie 1992 menționează următoarele date pentru comuna Avram Iancu: 2217 locuitori din care 1073 bărbați și 1144 femei²⁰.

Din datele prezentate pentru anul 1992 în ultimele două paragrafe reies diferențe prea mari între recensământul oficial și datele prezentate de primăria Avram Iancu și se constată un minus de 543 de locuitori. Dacă adunăm bărbații cu femeile pentru anul 1992 din datele oferite de primăria Avram Iancu iese un

¹⁹ Pădurean 2004, p. 274-275.

²⁰ Recensământul 1994, p. 912.

număr de 2740 de locuitori și nu de 2760 locuitori cât sunt dați de fapt. Aceste lucruri ne întăresc convingerea de a nu lua în considerare datele prezentate de primăria Avram Iancu și prezentate în studiul publicat în anul 2004 pentru perioada anilor 1978-1999 ca fiind veridice.

Pentru anul 1995 alte surse ne dau 2138 locuitori pentru comuna Avram Iancu din care 1028 bărbați și 1110 femei²¹. Se constată și pentru anul 1995 un minus de 501 locuitori față de informațiile date de primăria Avram Iancu, fapt care ne întăresc afirmațiile de mai sus.

Datele primului recensământ de după evenimentele din anul 1989 și revenirea la democrație, a recensământului din 7 ianuarie 1992, arată un spor negativ de -1069 locuitori față de ultimul recensământ al perioadei comuniste din istoria României din 5 ianuarie 1977, ceea ce pentru cei 15 ani scurși duce la un ritm mediu anual de scădere de -71,26 locuitori.

Recensământul populației și al locuitorilor din 18 martie 2002, ne dă următoarea structura demografică pentru comuna Avram Iancu: 1865 locuitori, din care 917 bărbați și 948 femei²².

Recensământul populației și locuințelor din 20 octombrie 2011, ne dă următoarea structură demografică pentru comuna Avram Iancu: 1636 locuitori, din care 823 bărbați și 813 femei²³. Același recensământ ne dă populația stabilă (rezidentă) pe comună și pentru satele/localitățile componente²⁴ după cum urmează:

Județe, categorii de localități, municipii, orașe, comune și localități componente	Populația stabilă
Comuna AVRAM IANCU:	1636
Satul AVRAM IANCU-Centru	104
Satul ACHIMETEȘTI	27
Satul AVRĂMEȘTI	19
Satul BĂDĂI	18
Satul BOLDEȘTI	9
Satul CALUGĂREȘTI	82
Satul CĂRĂȘTI	25
Satul CĂRTULEȘTI	46
Satul CĂSOAIA	34
Satul CÎNDEȘTI	14
Satul COCEȘTI	81
Satul COCOȘEȘTI	3
Satul COROIEȘTI	45

²¹ Ghinea 1996, p. 80.

²² Recensământul 2003, p. 904, 905.

²³ Recensământul 2011a.

²⁴ Recensământul 2011b

Satul DEALU CRIȘULUI	5
Satul DOLEȘTI	96
Satul DUMĂCEȘTI	42
Satul GOJIEȘTI	30
Satul HELEREȘTI	66
Satul INCEȘTI	71
Satul JOJEI	38
Satul MĂRTEȘTI	46
Satul ORGEȘTI	49
Satul PĂTRUȚEȘTI	47
Satul PLAI	30
Satul PUȘELEȘTI	5
Satul ȘOICEȘTI	38
Satul ȘTERȚEȘTI	7
Satul TÂRSA	353
Satul TÂRSA-PLAI	20
Satul VALEA MACIULUI	8
Satul VALEA UȚULUI	37
Satul VERDEȘTI	59
Satul VIDRIȘOARA	82

Se observă că cele mai populate sate din comuna Avram Iancu, cele mai mari sunt satele Avram Iancu – Centru și Târsa cu peste 100 locuitori (cu 104, respectiv 353 locuitori) care putem spune că sunt și adevărate centre pentru satele din jur, aici fiind școli, oficii de poștă, magazine, ș.a. Apoi avem sate de mărime medie cu populație cuprinsă între 50 și 99 de locuitori precum: Verdești, Helerești, Incești, Cocești, Călugărești, Vidrișoara, Dolești și sate mici cu o populație cuprinsă între 3 și 49 de locuitori: Achimețești, Avrămești, Bădăi, Boldești, Căsoaia, Căndești, Coroiști, Căcoșești, Dumăcești, Gojeiești, Jojei, Mărtești, Orgești, Pătruțești, Plai, Pușelești, Șoicești, Șterțești, Târsa-Plai, Valea Maciului și Valea Uțului.

Potrivit *Fișei* localității Avram Iancu afișată pe site-ul Primăriei comunei Avram Iancu avem în anul 2020 un număr de 1621 locuitori²⁵. Din analiza datelor pentru perioada 1992-2020 se observă că în comuna Avram Iancu sporul populației este negativ. Se observă astfel o scădere de 352 de locuitori între recensămintele din 1992 și 2002. Repartizați pe cei zece ani scurși, rezultă o scădere medie anuală de 35,20 locuitori. Tot o scădere se observă și între recensământul din anul 2002 și recensământul din anul 2011, cu un minus de 229 locuitori. Repartizați pe cei nouă ani scurși, rezultă o scădere medie anuală de -25,44 locuitori. De asemenea, avem tot descreștere a numărului populației

²⁵ http://www.primariaavramiancu.ro/dynpage_1, accesat în data de 11.02.2020.

comunei Avram Iancu și între anii 2011 și 2020, cu toate că este mai mică, când se înregistrează un minus de 15 locuitori. Descreșterea medie anuală repartizată pe cei nouă ani scurși (2011-2020) fiind de 1,66 locuitori.

Evoluția numărului populației localității Avram Iancu în perioada anilor 1977 – 2020, poate fi observată și în graficul următor:

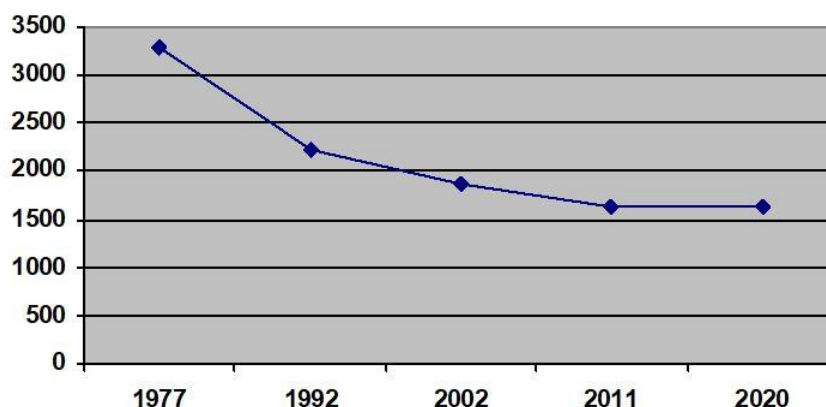

Fig. 4 - Evoluția numărului populației localității Avram Iancu în perioada 1977-2020 de la 3286 de locuitori în anul 1977 la 1621 de locuitori în anul 2020

Se observă din datele prezentate că depopularea localității Avram Iancu a continuat drastic și după anul 1977 și din păcate continuă și în zilele noastre. Astfel se explică faptul că numeroase gospodării sunt părăsite, că o foarte mare parte a ogoarelor rămân nelucrate, că o mare parte a ierbii rămâne necosită, că o mare parte a locuitorilor sunt oameni în vârstă ș.a. Între cauzele depopulării Țării Moșilor și a comunei Avram Iancu amintim²⁶: sărăcia, lipsa resurselor economice pentru cea mai mare parte a locuitorilor comunei; fertilitatea scăzută a solului și greutatea muncilor locale (arat-recoltat, tăiatul și prelucrarea lemnului, cosit, îngrijirea animalelor ș.a.), concomitent cu îmbătrânirea vizibilă a populației zonei; limitarea exploatării pădurilor și dispariția lentă a unor ocupații specifice cândva moșilor (legate de prelucrarea lemnului, văsărit ș.a.), respectiv pierderea surselor de venit aferente; lipsa mijloacelor de tracțiune (consecință a reducerii drastice a numărului de animale și, în special a cailor), costurile ridicate ale transportului materiei prime și produselor finite - ciubere, butoaie, putini ș.a. - spre zonele de câmpie, ș.a.; concurența unor produse industriale (din plastic ș.a.), care au făcut nerentabilă practicarea unor meșteșuguri tradiționale; situația deficitară a infrastructurii locale, lipsa drumurilor de acces modernizate în aproape toate satele comunei și cu împrejurimile, a curentului electric, dotărilor

²⁶ Cocean 1981, p. 57-68.

socio-culturale ș.a.; distanțele mari față de centrele economice mari, care fie nu au permis fie au făcut foarte greu navetismul ori desfacerea produselor din gospodărie; nativitatea și rezultatele școlare bune și foarte bune ale copiilor de moți, care după absolvirea școlii generale s-au îndreptat cu succes spre școli superioare, iar după absolvirea acestora nu s-au mai întors în zonă, excepțiile fiind foarte puține, ne semnificative numeric; părăsirea definitivă, nu în puține cazuri, a gospodăriei și, în mai puține cazuri plecări temporare, în special ale bărbaților, spre centrele industriale și în alte țări din Uniunea Europeană (mai ales după 1 ianuarie 2007, data intrării României în Uniunea Europeană cu drepturi depline) care atrag forța de muncă, cu revenirea periodică acasă.

În ceea ce privește structura socială, putem spune că urmează cursul general al structurii ținutului locuit de moți și structura întregii societăți românești. Din perioada de când este atestată localitatea Avram Iancu și până în prezent, nu avem nici un document și nici o confirmare că ar fi existat aici mari bogătași proprietari de pământuri arabile, de păduri, etc., sau că ar fi existat diferențieri mari, exagerate, de avere între locuitorii ei.

În timpurile mai vechi, locuitorii de aici aveau o oarecare libertate posedând locuri de semănat grâu de primăvară, secară și ovăz, fânețe și pășuni, precum și păduri de fag și brad, după care ei la început nu plăteau nici o dare, nici zeciuială din stupi și porci. Aveau dreptul târgurilor, crăsmăritului, vânatului și pescuitului. Această libertate relativă au avut-o atât sub regii unguri și principii Transilvaniei cât și sub Casa domnitoare de Habsburg, până în anul 1650. Singura contribuție a acestor locuitori până la această dată, erau darurile pe care le trimiteau la curtea principelui, care constau în unt, miere și piei de animale sălbatice²⁷.

În urma Conscripției fiscale din anul 1747, locuitorii își pierd libertatea personală și proprietățile, fiind transformați în iobagi ai statului, având obligația să plătească o sumă de bani. În situație mult mai grea erau iobagii de pe Domeniul de Sus al Zlatnei care aproape tot timpul erau pe drumuri, pentru satisfacerea obligațiilor față de domeniu și pentru procurarea celor necesare traiului, deoarece după cum spuneau locuitorii din Vidra de Sus „cea mai mare hază cu modul traiului și a lipselor ni-am obișnuit a le împlinii, avem facerea vaselor de lemn și acelea în țară și în vecina țară ungurească spre vânzare”²⁸. După ce-și pierd dreptul de crăsmărit, de pescuit, dreptul târgului, situația se înrăutățește și mai mult în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea datorită a noi și împovărătoare obligații ca: tăierea de stâneni în pădure, căraușia lor la Offenbaia (Baia de Arieș) și Zlatna, la care se mai adaugă alte greutăți, care

²⁷ Patița 1912, p. 17, 18.

²⁸ Meteș 1921, p 186; Butură 1969, p. 54.

cumulate cu primele, provoacă mari nemulțumiri, culminând cu marea răscoală condusă de Horia, Cloșca și Crișan²⁹.

În anul 1778, locuitorii comunelor Vidra, Câmpeni, Bistra și Râul Mare, se plâneau printr-o numeroasă deputațiune la guvernul transilvan din Sibiu în contra diferitelor abuzuri. În loc de dreptate, membrii deputațiunii se văzură dați în judecată penală fiindcă au tulburat liniștea autorităților din Sibiu - căci iobagii n-aveau nici măcar dreptul să facă reclamații împotriva asupritorilor - și condamnați a suferi, unii câte 25 bastoane, iar alții câte 12, plus suportarea cheltuielilor de judecată. Deputatul Gavril Todea, bătrân de 80 de ani a și murit în urma bătăii³⁰.

După desființarea iobăgiei în anii revoluționari 1848-1849 în localitate găsim doar țărani împărțiți în cele trei categorii: *săraci*, care formau majoritatea și trăiau din muncile pe care le făceau la pădure în sezonul de toamnă și primăvară, muncile agricole la țară (câmpie) în sezonul de vară și unii din muncile prestate la oameni mai înstăriți; *mijlocași* într-un număr mai mic, nevoiți și să lucreze ca sezonieri în alte părți pentru a-și asigura existența; *țărani înstăriți* doar câteva familii³¹.

Diferența socială se accentuează între cele două războaie mondiale când o parte dintre locuitori se îmbogățesc prin comerțul cu material lemnos sau prin cumpărarea pământurilor celor care plecau în centrele de colonizare. O parte din locuitorii care aveau pământ puțin se transformau în „holoangări” (cercuri care plecau în țară cu cercuri pentru a repara butoaie, în mai tot timpul anului), alții în muncitori forestieri sezonieri sau muncitori agricoli, iar o parte dintre cei mai săraci se angajau ca slugi la cei mai avuți, pe o perioadă limitată de timp.

Situația socială se schimbă după al Doilea Război Mondial când se înfăptuiește reforma agrară și un număr însemnat de locuitori ai comunei pleacă în diferite regiuni ale țării unde primesc pământ, locuințe, unelte și vite de muncă, iar după 1947 în regimul comunist, mulți dintre locuitorii acestei comune s-au angajat în diferite întreprinderi din țară, devenind muncitori calificați în cele mai diverse meserii.

În anii din urmă după căderea regimului comunist din anul 1989 și instaurarea democrației pluripartite, se observă fenomenul întoarcerii acasă a celor plecați în mediul urban, datorită apariției șomajului industrial și a pierderii unui loc de muncă stabil, iar după 2007 mulți tineri au mers să lucreze în țările Uniunii Europene.

²⁹ Butură 1969, p. 54.

³⁰ Abrudeanu 1928, p. 249.

³¹ Informații oferite de prof. Rad Ioan, fost director la Școala Gimnazială „Avram Iancu”.

În ultimii ani, în comună se observă diferențe sociale majore. Marea masă a locuitorilor sunt bătrâni, săraci, pe când cei bogați, sau îmbogățiți, reprezintă doar 10-15% din populație.

Concluzionând la cele de mai sus avem următorii indicatori privind demografia localității Avram Iancu între anii 1835-2020, conform tabelului:

Recensământ	Numărul locuitorilor înregistrați oficial	Numărul de ani față de recensământul anterior	Creștere sau descreștere a nr. de locuitori între două recensăminte	Rata de creștere sau descreștere între două recensăminte %	Creștere sau descreștere medie anuală (persoane)	Numărul de ani față de primul recensământ al perioadei	Creștere sau descreștere față de primul recensământ al perioadei
1835	1690	-	-	-	-	-	-
1854	1955	19	+265	+15,68	+14	19	+265
1857	2265	3	+310	+15,85	+103,33	22	+575
1869	2684	12	+419	+18,49	+35	34	+994
1880	2758	11	+74	+2,75	+6,72	45	+1068
1890	2629	10	-129	-4,58	-12,9	55	+939
1900	3112	10	+483	+18,37	+48,3	65	+1422
1910	3612	10	+500	+16,06	+50	75	+1922
1920	3645	10	+30	+0,91	+3	85	+1955
1930	3880	10	+235	+6,44	+23,5	95	+2190
1941	4111	11	+231	+5,95	+21	106	+2421
1956	4164	15	+53	+1,28	+3,53	121	+2474
1966	4024	10	-140	-3,36	-14	131	+2334
1977	3286	11	-738	-18,33	-67,09	142	+1596
1992	2217	15	-1069	-32,53	-71,26	157	+527
2002	1865	10	-352	-15,87	-35,20	167	+175
2011	1636	9	-229	-12,27	-25,44	176	-54
2020	1621	9	-15	-0,91	-1,66	185	-69

și următorul Grafic privind evoluția demografică a localității Avram Iancu între anii 1835-2020:

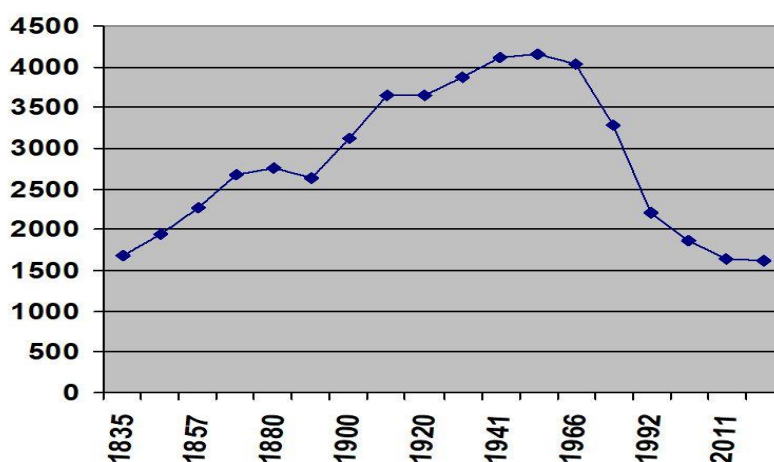

Fig. 5 - Evoluția numărului populației localității Avram Iancu (până în 1924 Vidra de Sus) în perioada 1835 – 2020

Se observă că în decursul a aproape două veacuri populația comunei Avram Iancu a crescut de la peste 1600 de locuitori în 1835 la peste 4000 de locuitori în anii 1941, 1956, 1966, după care scade, ajungând astăzi iarăși la puțin peste 1600 de locuitori.

Câți locuitori ai comunei Avram Iancu au emigrat în timp ? – iată o întrebare la care, în faza actuală a cercetărilor, nu se poate da un răspuns exact, întrucât datele publicate sunt puține, puține sunt și cercetările în arhive având drept scop acest obiectiv ș. a. Vom menționa totuși câteva date, generale, referitoare la întreaga Transilvanie, și la Țara Moților și particulare, referitoare la comuna Avram Iancu.

Asemenea celorlalte localități învecinate și în comuna Avram Iancu natalitatea a fost destul de ridicată și a constituit un izvor de alimentare continuă pentru comunele vecine sau mai îndepărtate. Mai înainte, excedentul de populație a reușit în mare măsură să rămână pe teritoriul comunei, sporind terenurile agricole prin sistemul defrișărilor și astfel să contribuie la sporirea numărului de gospodării, dar când practic mărimea extensivă a suprafețelor de pământ nu s-a mai putut realiza, excedentul de forță de muncă a căutat să-și câștige existența în alte locuri și zone ale țării, unde cea mai mare parte s-a stabilit apoi definitiv. Pe de altă parte, la emigrarea populației au contribuit și măsurile luate de autorități cu diferite prilejuri. Astfel spre sfârșitul secolului al XVII-lea, când sporesc atât sarcinile iobăgești cât și abuzurile slujbașilor de pe domeniul Zlatnei, care cuprindea și Vidra de Sus, astăzi comuna Avram Iancu, a început exodul în masă a populației spre domeniile feudale învecinate, în special spre acela al Gilăului, unde și-au întemeiat aceleași tipuri de așezări, continuându-și vechile ocupații tradiționale: văsăritul, creșterea animalelor și cultivarea pe suprafețe restrânse a cerealelor, legumelor, plantelor textile, mai puțin pretențioase la condițiile climatice³².

Fuga moților din așezările de baștină spre alte zone ale Transilvaniei a fost un fenomen demografic nou care și-a făcut simțită prezența din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Fuga avea drept consecință atât evaziunea față de fisc, cât și lipsirea acestuia de o parte a forței de muncă pentru nevoile zonei ș. a. Cauzele fugii moților din zonă sunt multiple: sărăcia locurilor și a locuitorilor, creșterea sarcinilor iobăgești, creșterea alarmantă a abuzurilor autorităților locale și centrale, oprirea folosirii pădurilor, interzicerea defrișărilor ș. a.³³.

Restrângerea dreptului de folosire a pădurilor și robotele tot mai numeroase pentru tăiatul, cioplitul și transportul lemnului, pe lângă alte sarcini a determinat plecarea în masă a iobagilor de pe Domeniul de Sus al Zlatnei. Urbariul din 1698 a înregistrat 99 de țărani plecați din satele Râul Mic (care

³² Butură 1966, p. 345.

³³ Pădurean 2004, p. 236.

cuprindea și localitatea Vidra de Sus) și Râul Mare. Exodul populației a luat amploare și mai mare în secolul al XVIII-lea. Încă înainte de reglementarea drepturilor silvice numărul iobagilor plecați de pe Domeniul de Sus al Zlatnei atinge cifra celor rămași pe loc³⁴.

Într-o plângere a moșilor din anul 1775 se specifica faptul că dacă situația lor nu se va schimba „fără doar și poate că va trebui să ne gândim să fugim”³⁵. Situația grea a moșilor, fuga acestora spre alte zone mai apropiate sau depărtate de zona lor geografică, l-au determinat pe împăratul Iosif al II-lea să se mire că din cauza stării în care trăiau n-au fugit cu toții³⁶. Pentru a i se pierde urma, o familie de fugari își schimba, timp de două - trei generații, numele de mai multe ori. În fuga lor de pe domeniul de sus, moșii s-au îndreptat prioritar spre munții apropiați ai Gilăului, în bazinul văii care curge dinspre Meseș și Ciucea, precum și spre alte zone adiacente³⁷.

După înfrângerea răscoalei lui Horea, Cloșca și Crișan, autoritățile habsburgice au strămutat cu forța oameni, mai ales în Banat, „mai mulți părinți de familie, oameni bătrâni și bolnavi de câte 65-70 de ani, care abia scăpaseră din mizeria închisorilor, fură prinși și porniți pe drum în timpul iernii. La cei mai mulți femeile și copiii le rămaseră acasă”³⁸.

Înăsprirea asupririi naționale și sociale, după încheierea dualismului austro-ungar (1867) a determinat o parte din populația comunei să-și părăsească satul natal și să-și caute libertatea în alte colțuri ale țării sau chiar dincolo de hotarele ei. Acest fenomen se manifestă mai ales în ultimul pătrar al secolului al XIX-lea când unii pleacă și se stabilesc în diferite părți din România, mai ales în Dobrogea³⁹ sau în țări străine ca: Austria, Italia, Franța și SUA.

După războiul de independență din 1877, când o mare parte a turcilor au părăsit Dobrogea, au rămas libere suprafețe întinse de teren care au fost ocupate în cea mai mare parte de ardeleni. Din comuna Avram Iancu au plecat patru familii: Toader Mihai, Lazăr Gheorghe, Pogan a Ticului, Bold Gheorghe și mai mulți tineri care au fost împroprietăriți cu pământ, la cerere, în plasa Traian, întemeind aici, împreună cu alți ardeleni, așezări noi după model moșesc cum este Abrudul de lângă Medgidia ș. a. După ce aceste pământuri au fost impozitate, noii stăpâni le-au părăsit în parte sau unii în totalitate, reîntorcându-se la vechile lor vetre⁴⁰.

³⁴ Butură 1966, p. 345.

³⁵ Pascu 1984, p. 192; Neamțu 1966, p. 256.

³⁶ Prodan 1984, p. 241.

³⁷ Butură 1966, p. 344; Butură 1963, p. 324; Pădurean 2004, p. 236; Prodan 1984, p. 94.

³⁸ Densușianu 1884, p. 502.

³⁹ Georgescu 1929, p. 613, 619.

⁴⁰ Meteș 1977, p. 348; Pădurean 2004, p. 250; Șpan 1977, p. 212; Informator: Nicolae Ciama, din satul Avram Iancu-Centru.

Fenomenul emigrării spre Statele Unite ale Americii a stins apogeul în ultimul deceniu al secolului XIX și este semnificativ faptul că în această direcție se îndreptau cei mai mulți, dar nu cu gândul de a se stabili acolo, ci cu scopul de a-și asigura banii necesari cumpărării unui lot de pământ și întemeierii unei familii după reîntoarcerea acasă. În ceea ce privește America, numărul emigranților români din Transilvania a crescut după 1894 și, mai ales, după 1900, astfel că până la sfârșitul Primului Război Mondial numărul lor se cifra la câteva sute de mii, iar a celor din Țara Moșilor la câteva mii⁴¹. Pentru această perioadă, în anul 1900 din Vidra de Sus au emigrat cinci persoane⁴².

Din comuna Avram Iancu, fosta Vidră de Sus, la începutul secolului al XX-lea au plecat în Statele Unite circa șase familii (Pogan, Bădău, Tomuș, ș.a.) și mai mulți tineri încorporabili, prilej de a se sustrage de la satisfacerea serviciului militar, printre care amintim pe Miheț Petru zis Făuraș din satul Cristești. Acesta a revenit în Avram Iancu după Unirea Transilvaniei cu România din anul 1918. A adus cu vaporul peste ocean o camionetă Ford pe bucăți, care a fost refăcută pe continentul european și cu care a venit în localitatea natală. A cumpărat mai multe bucăți de pământ în centrul comunei, a construit casa de la nr. 27, camerele din jos, pivnița și târnațul, a și a pus pe picioare o afacere⁴³.

Fig. 6 - Foto Miheț Petru; sursa: fotografii de familie, strănepot Ioan Alfred Gunesch

O altă cauză a emigrării a fost colonizarea unei părți a populației după Primul și al Doilea Război Mondial, în urma reformelor agrare.

Reforma agrară din 1921, aplicată aici în 1924, a fost o reformă incompletă, fiindcă nu s-a ținut seama de preocupările locuitorilor de aici din munte. Li s-a dat oamenilor pământ fără a li se da vite și unelte de muncă. De

⁴¹ Egyed 1970, p. 375; Chițu, Takács 1972, p. 810; Pădurean 2004, p. 251-252; Marian et alli 1975, p. 302; Botezan 1978, p. 211-212.

⁴² Pădurean 2004, p. 251; *apud* Russu Șirianu 1904, p. 22, 75.

⁴³ Informatori: Delia Gligor și Ioan Alfred Gunesch, strănepoții lui Miheț Petru zis Făuraș.

asemenea, de multe ori calitatea loturilor, care variau între 10-14 iugăre, era slabă, lucru ce a făcut ca o mare parte din coloniști să-și părăsească loturile primite în Satu-Mare, Sălaj, Arad și Timiș-Torontal și să se întoarcă înapoi așa cum au plecat⁴⁴. Din comună au plecat în Banat multe familii, stabilindu-se mai ales în comunele God, Recaş, Stanciova, din județul Timiș și Sâmpetru Mare din județul Arad. Unele surse documentare vorbesc de faptul că în perioada 1920-1937, au fost colonizate 297 de familii din Avram Iancu⁴⁵.

În urma reformei agrare din martie 1945, din nou o parte din locuitori au fost colonizați în diferite părți ale Transilvaniei, mai ales în zonele Banatului și Bistrița Năsăud. Spre deosebire de prima reformă, cei colonizați primesc pe lângă lotul de pământ și unelte, vite, locuințe, fără nici o despăgubire, fapt ce a făcut ca cei plecați să nu se mai întoarcă în localitate. Din comuna Avram Iancu au plecat circa 60 de familii, în părțile Năsăudului Bistriței, în locurile părăsite de sași, unde au primit pământ arabil, vite, case și chiar unelte agricole⁴⁶.

În anul 1951 prin acea „activitate politică de izolare a elementelor dușmănoase” regimul comunist a deportat în Bărgan, în satul Stăncuța, câțiva cetățeni ai comunei Avram Iancu, printre care amintim pe: Nicolae Banciu, Mircea Banciu, Aurel Puiuleț⁴⁷ ș. a. Dislocările de populație din iunie 1951 au fost hotărâte în cadrul Ședinței Consiliului de Miniștri din 15 martie, prin care Ministerul Afacerilor Interne putea muta din orice localitate persoanele care „dăunau construirii socialismului în Republica Populară Română”. Aceste dislocări au fost pregătite prin două Directive care cuprindeau măsurile politice, militare și administrative impuse de autoritățile de atunci comuniste⁴⁸. Dintre cei deportați în Bărgan, câțiva s-au întors în comună după „relaxarea” din anul 1964⁴⁹.

Mulți dintre cei născuți în localitate s-au stabilit în localități învecinate, fapt dovedit de numeroase nume originare din Avram Iancu existente în comunele vecine, ca de exemplu: Trif și Bold în comuna Vidra sau Leahu în comuna Bulzești.

În perioada comunistă, mulți locuitori au migrat spre orașe (Timișoara, Arad, Alba Iulia, ș.a.) și s-au stabilit acolo definitiv. Mulți tineri, după terminarea școlii profesionale, a liceului sau a facultății s-au angajat în diferite colțuri ale țării. Ca urmare a acestui fapt populația comunei a fost și este în continuă descreștere.

⁴⁴ Suci 1929, p. 90.

⁴⁵ Pădurean 2004, p. 266; Râmneanțu, p. 18.

⁴⁶ http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.http_act_text?id=1569, accesat în 12.02.2020; Martor: bibliotecar Chirițescu Maria, din satul Avram Iancu -Centru.

⁴⁷ Informatori: Nicolae Ciama, din satul Centru; Silvia Gomboș a lui Lae, din satul Vidrișoara.

⁴⁸ Stănescu 2000, p. 21.

⁴⁹ Martor: Nicolae Ciama, din satul Centru.

În perioada comunistă foarte puține persoane au reușit să emigreze în alte țări. Au migrat mai ales fete care s-au măritat cu nemți sau italieni și au emigrat astfel în Republica Federală Germania (ex. Lenuța Gojei) și Italia, cum a fost cazul Esterei Leahu.

După revoluția din 1989 migrarea populației spre orașe a mai scăzut datorită crizei economice, a privatizării fabricilor și uzinelor și a lipsei locurilor de muncă la oraș. În ultimele decenii, unele familii au plecat în zonele de câmpie mai prielnice pentru agricultură și pentru viață.

Fenomenul emigrației în alte țări ale lumii apare izolat după revoluție. În ianuarie 1990 Ioan Bodea (Nelu Bodi), a emigrat în Statele Unite ale Americii. După o viață frumoasă acolo (se zice că a lucrat și pentru compania Google, de la care ar fi primit salariu numai într-o lună peste 50.000 de dolari americani), achiziționarea mai multor proprietăți și mașini, după un an de la pensionare a murit în anul 2019, lăsând în testament că vrea să fie înmormântat acasă în pământul natal din Avram Iancu lângă părinți, nepoții din partea fratelui său Nicu, după patru săptămâni, cât au durat procedurile și drumul pentru repatriere, l-au adus acasă și l-au înmormântat creștinește, lângă părinții lui, în cimitirul bisericii ortodoxe din centrul comunei Avram Iancu⁵⁰.

În ultimii 20 de ani, mai ales după 1 ianuarie 2007, de când România este țară membră a Uniunii Europene cu drepturi depline, se observă fenomenul migrării locuitorilor comunei Avram Iancu spre țările UE, în special în Italia, Spania, Germania, Franța, unde unii locuitori a comunei noastre au migrat pentru un loc de muncă mai bine plătit ca în România.

Deși datele sunt limitate și într-o anumită măsură inexacte, se pare că în anul 2010 rata migrației nete a cunoscut valori pozitive de 0,2% în comuna Avram Iancu. Explicația acestui fapt este că mulți din cei plecați în străinătate, revin periodic în localitate și sunt cuantificați la populația stabilă, această migrare fiind în majoritate temporară, oamenii lucrează câteva luni în străinătate, după care se întorc în sânul familiei, prea puțini stabilindu-se definitiv în alte țări⁵¹.

Fenomenul imigrării, adaptat localității, nu a fost și nici nu este atât de răspândit cum este cel al emigrării. Situații statistice documentare privind acest fenomen nu s-au aflat până în prezent în afară de cele provenite din căsătorii, pe baza cărora putem stabili într-o oarecare măsură că numai în acest mod s-au făcut imigrările atât din comunele învecinate cât și din alte regiuni ale țării cum ar fi Oltenia (Chirițescu), Muntenia (Cristian) sau chiar din Transilvania (Gunesch, Herman, Horvath etc.). Din analiza registrului cu căsătorii⁵² se poate

⁵⁰ Vezi și Toader 2020, p. 3.

⁵¹ Erched 2012, p. 14-15.

⁵² APAL, Rsc, 1930-2020.

observa că în perioada 1930-2020, perioadă în care comuna Avram Iancu are stare civilă proprie, circa 20-30% din cei căsătoriți sunt veniți din localitățile învecinate. În ultimul timp însă, sunt destul de numeroase cazurile de căsătorie ale unor tineri din localitățile în care au emigrat locuitori din Avram Iancu, cu tinere din această localitate, stabilindu-și domiciliul în aproape toate cazurile în localitățile de baștină ale tinerilor sau în diferite orașe.

După al Doilea Război Mondial și până în 1958 au imigrat în comuna Avram Iancu zeci de ruși și muncitori români care au lucrat la prospecțiunile de uraniu, la numeroasele sonde instalate în diferite puncte ale comunei, în special în zona Valea lui Gomboș⁵³. De la ei a rămas cabana în care zeci de ani a funcționat Primăria comunei Avram Iancu, Consiliul Popular și Postul de Miliție. De multe date despre această imigrare nu dispunem. În Protocolul Morților de la Biserica Creștin Ortodoxă Avram Iancu - Centru, pentru această perioadă găsim înregistrate decesele unor persoane venite în localitate: Olga Arsenescu din Odessa - URSS, d. 29 iunie 1950; Samfira Toader din com. Neagra, d. 8 decembrie 1950; Dumitrean Maria din com. Ighiu, d. 20 iulie 1951 și nume care nu sunt specifice localității noastre: Hiriza, Târnăcuț, Palade, Micula, Dura, Tămaș și Vasiu, care au fost înmormântați în cimitirul bisericii⁵⁴.

După revoluția din anul 1989, din cauza șomajului, se observă o întoarcere a fiilor satului din centrele industriale înapoi în comună. Cei care s-au întors se ocupă din nou cu agricultura, creșterea animalelor, prelucrarea și negoțul lemnului.

După datele oferite de Sistemul Informatic Integrat al Învățământului din România – SIIIR, pentru Școala Gimnazială „Avram Iancu” din comuna Avram Iancu, rezultă din Raportul 371 pentru anul școlar 2019-2020 - Export complet elevi, că în comuna Avram Iancu sunt în luna ianuarie 2020, 129 de preșcolari și elevi, iar în ultimii ani școlari 2014-2015, 2015-2016, 2016-2017, 2017-2018, 2018-2019 și 2019-2020 au imigrat în comuna Avram Iancu, au venit prin transfer (conform SIIIR - Managementul elevului – Transfer elev - Cereri emise) 16 elevi, cu familiile lor, din localitățile Almaș, Poiana Vadului, Sohodol, Ponorel, Vidra, Gladna Română, Fârdea și Municipiul Vulcan⁵⁵.

La finalul acestui studiu putem spune că localitatea Avram Iancu din județul Alba a fost, de-a lungul timpului, locuită din zona văilor până la cea a culmilor înalte. A fost printre cele mai populate din zona Țării Moților, constituind un adevărat „rezervor” demografic pentru zonele adiacente sau mai îndepărtate ale Transilvaniei și chiar ale României. Principala bogăție dintotdeauna a localității n-a constituit-o lemnul și pământul, ci oamenii. În

⁵³ Informator, Maria Chirițescu din satul Avram Iancu - Centru.

⁵⁴ ABCOAI, RPM, f. 44, 45, 48, 75, 35-84.

⁵⁵ Mulțumim d-nei director Heler Daciana Alexandra pentru amabilitatea de a ne pune la dispoziție datele din SIIIR.

ciuda „tehnicienilor” și „practicilor” demografice folosite de vremelnicele stăpâniri străine asupra acestui pământ, niciodată nu s-a putut eluda sau falsifica faptul că din punct de vedere demografic localitatea Avram Iancu a fost majoritar românească, procentul românilor fiind de 100%, că din punct de vedere numeric, în ciuda unor reculuri temporare, generate de boli, molime, războaie, foamete ș.a., populația a crescut continuu până spre mijlocul secolului trecut. Localitatea Avram Iancu a avut una dintre cele mai ridicate natalități nu doar la scara Țării Moților și a Transilvaniei, ci și a României în general, oamenii de aici manifestând un atașament aparte pentru familie, practicând ca pe un adevărat cult tipul de familie extinsă.

Între cauzele de bază ce au generat o migrare puternică a locuitorilor comunei Avram Iancu se numără, într-o primă fază, o supraaglomerare ca urmare a creșterii puternice a populației până în jurul anilor '40-'60, ce a generat o lipsă de hrană și spațiu, iar apoi, într-o fază secundă, industrializarea forțată a României începând cu anii '70 ceea ce a creat o cerere puternică de forță de muncă pe piață, determinând pe cei care își doreau condiții existențiale superioare, să migreze spre orașe.

În ultimii 60 de ani, din punct de vedere demografic, comuna Avram Iancu din județul Alba a cunoscut un fenomen de continuă depopulare ceea ce a dus la o îmbătrânire accentuată a populației și la creșterea ratei de dependență.

Condițiile socio-economice locale, infrastructura deficitară, lipsa unei atenții speciale și a măsurilor practice din partea autorităților locale, județene și centrale pentru această comună, lipsa măsurilor practice, sărăcia celei mai mari părți a populației comunei Avram Iancu, îmbătrânirea accentuată, ș.a., determină continuarea procesului de depopulare într-un ritm mai scăzut, ritm influențat de situația economică generală, de greutatea și costurile vieții de la oraș și din alte părți ale lumii.

Migrarea puternică a populației tinere a dus la depopularea masivă a unor sate aparținătoare comunei Avram Iancu: satul Cocoșești a ajuns la doar trei persoane, iar satele Dealu Crișului și Pușelești la doar cinci locuitori, respectiv satul Șterțești la doar șapte locuitori în anul 2011.

Prin cele descrise mai sus putem spune că până în anul 1956 localitatea Avram Iancu a avut un bilanț natural pozitiv, iar după acest boom demografic, ca urmare și a scăderii valorilor natalității, bilanțul natural este negativ, generând și fenomenul care se observă astăzi de îmbătrânire demografică.

Bilanțul migratoriu sau diferența dintre numărul celor care au plecat (emigranții) și a celor care au sosit (imigranții) din/în comuna Avram Iancu a urmat îndeaproape cursul bilanțului natural, fiind pozitiv până prin deceniul șase al secolului XX, după care a fost negativ.

Demographic Evolution, Structure, Emigration and Immigration of the Population of Avram Iancu Commune
ABSTRACT

The article presents and analyses the demographic situation, population structure, emigration and immigration of the inhabitants of Vidra de Sus, Avram Iancu commune since 1924. This name was taken in honour of the most important son of the locality, the great national hero Avram Iancu, one hundred years after his birth, since the first documented reference to the present.

The demographic evolution of the inhabitants of Avram Iancu commune (former Vidra de Sus) until 1924 was closely related to the demographic evolution of Vidra, being a part (village) of this territorial administrative unit.

After the Great Union, and having administrative autonomy since 1924, this remarkable locality evolves itself in the history of Transylvania, independently, as well as its population. The evolution of the population is characterised by a high birth rate, families with many children and was indeed a demographic "reservoir" for the adjacent and more remote areas of Țara Moșilor, Transylvania in particular, and Romania, in general.

This locality with a majority Orthodox Christian population was characterised by the fact that the population was 100% Romanian over the centuries.

The article provides detailed information and analyses the demographic data provided by the authorities over several centuries. It surprises the deportation and flight of the inhabitants until 1918, especially after the events of 1784 and 1848-1849, the emigrations and colonisation of the inhabitants after 1918, the depopulation of Avram Iancu commune from the last decades, etc.

List of illustrations

Fig. 1 - Evolution of the population number of Vidra locality (which also included Vidra de Sus) between 1731 and 1778, from 1645 inhabitants, in 1731, to 4376 inhabitants, in 1787

Fig. 2 - The evolution of the population of Avram Iancu locality (Vidra de Sus, until 1924) between 1835 and 1930, from 1690 inhabitants, in 1835, to 3880 inhabitants, in 1930

Fig. 3 - The evolution of the population of Avram Iancu between 1930 and 1977, from 3880 inhabitants, in 1930, to 3286 inhabitants, in 1977

Fig. 4 - The evolution of the population of Avram Iancu between 1977 and 2020, from 3286 inhabitants, in 1977, to 1621 inhabitants, in 2020

Fig. 5 - The evolution of the population number of Avram Iancu locality (Vidra de Sus, until 1924) between 1835 and 2020

Fig. 6 - Photo Miheț Petru, courtesy of great-grandson Ioan Alfred Gunesch, family photos

Abrevieri bibliografice:

ABCOAI, RPM - Arhiva Bisericii Creștin Ortodoxe Avram Iancu - Centru, Registrul Protocolul Moșilor începând cu 1942 Martie 26, Tomul I.

Abrudeanu 1928 - Ioan Rusu Abrudeanu, *Moșii. Calvarul unui popor eroic dar nedreptățit*, București, 1928

APAI, Rsc - Arhiva Primăriei comunei Avram Iancu, Fond Registre de stare civilă, 1930-2020

Apolzan 1944 - Lucia Apolzan, *Sate crânguri din Munții Apuseni*, Craiova, 1944

Apolzan 1946 - Lucia Apolzan, „Observații asupra ocupațiilor agricole în Munții Apuseni”, în *Apulum*, II (1943-1945), 1946, p. 284-314

- Apolzan 1948 - Lucia Apolzan, „Populația crângurilor din plasa Câmpeni, județul Turda, în anul 1941”, în *Analele Institutului de Statistică al României*, III, București, 1948, p. 159-196
- Botezan 1978 - Liviu Botezan, Adrian Stoica, „Situația țăranimii din comitatul Turda-Arieș și lupta ei pentru eliberare socială și națională în perioada 1850-1918”, în *Potaissa. Studii și comunicări*, Turda, 1978, p. 201-248
- Belu 1978 - Sabin Belu, „Noi contribuții la istoria satelor din Munții Apuseni”, în *Acta Musei Napocensis*, XV, 1978, p. 387-395
- Bolovan 1995 - Ioan Bolovan, „Evoluția demografică a Transilvaniei în primele două decenii după revoluția pașoptistă”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj*, XXXIV, 1995, p. 197-215
- Butură 1963 - Valeriu Butură, „Un monument al arhitecturii populare transilvănene. Biserica de lemn din Cizer”, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, 1959-1961, 1963, p. 323-338
- Butură 1966 - Valeriu Butură, „Adăposturi pastorale din Țara Moșilor”, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, 1961-1964, 1966, p. 341-366
- Butură 1969 - Valeriu Butură, „Spălarea aurului din aluviuni și mineritul țăranesc în Munții Apuseni”, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, 1965-1967, 1969, p. 25-94
- Cenaru 1983 - Ioan Cenaru, „Aspecte ale migrației definitive din zona Munților Apuseni (județul Alba)”, în *Apulum*, XXI, 1983, p. 413-416
- Chițu, Takács 1972 - Lidia Chițu, Matilda Takács, „Pagini din istoria mișcării muncitorești și socialiste de pe meleagurile aiudene între 1900-1918”, în *Apulum*, X, 1972, p. 807-816
- Cocean 1981 - Pompei Cocean, „Populația și așezările din carstul Munților Apuseni”, în *Studii și cercetări de geologie, geofizică și geografie. Geografie*, Tomul XXVIII, 1981, p. 57-68
- Densușianu 1884 - Nicolae Densușianu, *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria, 1784-1785*, București, 1884
- Egyed 1970 - Ákos Egyed, „Problema emigrării țăranimii din Transilvania la începutul secolului al XX-lea”, în *Acta Musei Napocensis*, VII, 1970, p. 365-378
- Erched 2012 - Nicoleta Maria Erched, *Țara Moșilor studiu de dezvoltare rurală și de geografie socială*, rezumat teză de doctorat, Coordonator științific prof. univ. dr. Vasile Surd, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, Facultatea de geografie, Departamentul de geografie umană și turism, Cluj-Napoca, 2012
- Felea 1974 - Romulus Felea, *Țara moșilor*, Abrud, 1974
- Georgescu 1929 - Ion Georgescu, *Românii Transilvăneni în Dobrogea, Banat, Crișana, Maramureș 1918-1928*, I, București, 1929
- Ghinea 1996 - Dan Ghinea, *Enciclopedia geografică a României*, I, București, 1996
- Giurgiu 1966 - Natalia Giurgiu, „Trei conscripții din secolul al XVIII-lea privind populația românească din Transilvania”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Series Hist, Fasc. 1, 1966, p. 55-60
- Manuilă 1938 - Sabin Manuilă, *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. I, București, 1938
- Marian et alli 1975 - Trandafir Marian, Sebastian Truță, Gheorghe Ciul, „Activitatea desfășurată pentru refacerea economiei județului (1944-1947)”, în *Alba Iulia 2000*, Alba Iulia, 1975
- Martinovici 1921 - Constantin Martinovici, Nicolae Istrati, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, Vol. 2, Cluj, 1921

- Meteș 1921 - Ștefan Meteș, *Viața agrară, economică a românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, București, 1921
- Meteș 1977 - Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX*, București, 1977
- Neamțu 1966 - Alexandru Neamțu, „Din antecedentele răscoalei lui Horea”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj*, IX, 1966, p. 257-270
- Neamțu 1972 - Alexandru Neamțu, „Din activitatea doctorului Vasile Popp pe domeniul minier al Zlatnei (1829-1842)”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj*, XV, 1972, p. 105-144
- Opriș et alli 2001 - Ioan Opriș, Mihaela Bodea-Bonfert, Marius Porumb, *Monumente istorice de pe valea Arieșului*, București, 2001
- Pascu 1984 - Ștefan Pascu, *Revoluția populară de sub conducerea lui Horea*, București, 1984
- Patița 1912 - Rubin Patița, *Țara Țopilor, despre trecutul Munților Apuseni ai Transilvaniei*, Orăștie, 1912
- Pădurean 2004 - Dominuț Pădurean, „Evoluția demografică a Țării Moților între secolele XVII-XX”, în *Sargetia. Acta Musei Devensis*, XXXII, 2004, p. 229-280
- Prodan 1984 - David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum: din istoria formării națiunii române*, București, 1984
- Râmneanu - Petru Râmneanu, *Capitalul om din Munții Apuseni*, București, f. a.
- Recensământul 1944 - *Recensământul general al României din 1941, 6 aprilie. Date sumare provizorii*, București, 1944
- Recensământul 1959 - *Recensământul populației din 21 februarie 1956. Rezultate generale*, București, 1959
- Recensământul 1969 - *Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966*, Vol. I, Rezultate generale. Partea I, Populație, București, 1969
- Recensământul 1981 - *Recensământul populației și al locuințelor din 5 ianuarie 1977*, Vol. III, Clădiri, locuințe, gospodării, București, 1981
- Recensământul 1994 - *Recensământul populației și locuitorilor din 7 ianuarie 1992*, Vol. I, Populație – structură demografică, București, 1994
- Recensământul 2003 - *Recensământul populației și al locuitorilor, 18 martie 2002, I, populație-structura demografică*, București, 2003
- Recensământul 2011a - *Recensământul populației și locuințelor (RPL)*, 2011, București (Tab 3. Populația stabilă pe sexe și grupe de vârstă – județe, municipii, orașe, comune; Tab5. Populația stabilă pe sexe și stare civilă – județe, municipii, orașe, comune), <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/>, accesat în data de 10.02.2020
- Recensământul 2011b - *Recensământul populației și locuințelor (RPL)*, 2011, (Populația stabilă pe județe, municipii, orașe și localități componente la RPL 2011), [http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/accesat în data de 10.02.2020](http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/accesat%20in%20data%20de%2010.02.2020)
- Retegan 1975 - Simion Retegan, „Frământări țărănești din Munții Apuseni în anii guvernării liberale”, în *Acta Musei Napocensis*, XII, 1975, p. 331-345
- Rotariu et alli 1996 - Traian Rotariu et alli, *Recensământul din 1857, Transilvania*, București, 1996
- Rotariu et alli 1997 - Traian Rotariu et alli, *Recensământul din 1880, Transilvania*, București, 1997
- Rotariu et alli 1999a - Traian Rotariu et alli, *Recensământul din 1900, Transilvania*, vol. I, București, 1999
- Rotariu et alli 1999b - Traian Rotariu et alli, *Recensământul din 1910, Transilvania*, București, 1999
- Rotariu et alli 2002 - Traian Rotariu et alli, *Recensământul din 1941, Transilvania*, Cluj-Napoca, 2002

- Rotariu et alli 2006 - Traian Rotariu et alli, Recensământul din 1900, Transilvania, vol. II, Populația după ocupații, Cluj-Napoca, 2006
- Rotariu et alli 2008 - Traian Rotariu et alli, Recensământul din 1869, Transilvania, Cluj-Napoca, 2008
- Russu Șirianu 1904 - Ioan Russu Șirianu, *Românii din statul Ungar: statistică, etnografie*, București, 1904
- SIIR - Sistemul Informatic Integrat al Învățământului din România, Școala Gimnazială "Avram Iancu" Avram Iancu, Raport 371 - Export complet elevi pentru anul școlar 2019-2020; Managementul elevului – Transfer elev - Cereri emise în anii școlari 2014-2015, 2015-2016, 2016-2017, 2017-2018, 2018-2019 și 2019-2020
- Stănescu 2000 - Ecaterina Stănescu, „Mișcări de populații în secolele XX și XXI”, în *Istoria secolului al XX-lea și educația pentru cetățenie democratică*, Valentin Băluțoiu et alli, București, 2000
- Suciu 1929 - Petre Suciu, *Țara Moșilor, regiunea industriei lemnului*, Cluj, 1929
- Șpan 1977 – Mircea Șpan, „Slavici și moșii”, în *Țara Moșilor. Studii. Articole și comunicări*, Alba Iulia, 1977, p. 211-218
- Toader 2020 - Minerva Toader, „Ultima dorință a unui moș plecat în lume”, în *Unirea*, Anul XXVIII, Nr. 8861, 28 ianuarie 2020, p. 3
- Toth 1955 - Zoltan Toth, *Mișcări țărănești din Munții Apuseni până la 1848*, București, 1955
- Tufescu 1982 - Victor Tufescu, *Oameni din Carpați*, București, 1982

Cuvinte-cheie: conscripție, recensământ, locuitori, medie anuală, colonizare, reformă agrară, depopulare

Keywords: religious conscription, census, inhabitants, annual average, colonisation, agrarian reform, depopulation

CÂTEVA SUPERSTIȚII ȘI DESCÂNTECE DIN COMUNA GALDA DE JOS (JUDEȚUL ALBA)

ADRIANA ȚUȚUIANU
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

Valea Gălzii, afluent pe dreapta al Mureșului, străbate teritoriul comunei Galda de Jos pe direcția NV-SE. Datorită condițiilor climatice mai blânde, reliefului relativ plan, Valea Gălzii a constituit axa preferențială de dezvoltare a celor 7 din cele 11 sate componente¹.

În cele aproape cinci decenii de regim comunism și încercări de control total asupra vieții, după atacurile sistematice asupra autorităților care ar fi putut să-l concureze în cadrul societății (partide politice, presă, biserică, syndicate, întreprinderi private), comunismul a lăsat în urma lui, pe lângă dezastrul economic, suferința fizică și morală, o stare de confuzie intelectuală, care poate fi remarcată în dosarul „*Superstiții*” din anii '50, păstrat în arhiva Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia:

„În comuna Galda de Jos mentalitatea prelogică, datorată unei insuficiențe culturale și lipsei totale de cunoștințe, a început să dispară la generația tânără. Elevii și absolvenții din sat, își explicau fenomenele din natură și diferitele întâmplări în legătură cu muncile agricole și viața de fiecare zi, nu prin stabilirea unor legături misterioase între întâmplări, ci atribuindu-le o compatibilitate logică și științifică. Prin acesta s-a dorit ca misticismul, de asemenea vechile obiceiuri și credințe din lumea rurală, să fie înlăturate, datorită existenței învățământului, care a reușit să formeze o concepție materialistă tineretului asupra întâmplărilor, și datorită seriozității campaniei de culturalizare făcută de intelectualii progresiști.

Tinerii vorbesc cu un zâmbet plin de ironie de superstițiile în care cred cei mai în vârstă, iar aceștia le spun cu jenă, tocmai pentru faptul că ele nu mai sunt crezute în totalitate de marea majoritatea oamenilor”².

În continuare, dosarul descrie credințele populare păstrate încă la acea vreme:

Superstiții

„Când este eclipsă de soare și de lună se spune că le mănâncă vârcolacii (copii care mor nebotezați)”.

„Când plouă cu soare se spune că își bate dracu nevasta”.

„Dacă mergi la miezul nopții în țințirim (cimitir), auzi pe „Bată-l crucea” (dracu) cum se izbește de cruci”.

¹ Hanciu 2003, p. 69; Bota, Mircea 2015, p. 6-7.

² Arhiva MNUAI, dosar „*Superstiții*”, nr. 461/1952.

„De mergi la miezul nopții la vale, îl zărești pe dracu spalând haine, sau bătând hainele cu maiul”.

„Dacă împlânți toporul în pământ când este înnorat se risipesc norii”.

„De se bat doi cocoși, se știe că plouă”.

„Dacă te îmbraci într-o piele de oaie la miezul nopții și te duci unde sunt trei căli (cărări) încrucișate, și te dai de trei ori peste cap, te faci priculici. Priculicii merg noaptea pe la casele oamenilor, le bat în geam sperându-i sau sugrumându-i”.

„Dacă se îneacă un om și moare, poți să-l învii dacă îl presari cu sare, și îl pui unde bate vântul tare”.

„Dacă mergi în coate și în genunchi, de la un capăt la celălalt al curcubeului, și te dai de trei ori peste cap, te faci orice pasăre vrei”.

„Dacă prinzi doi pui de arici, și îi închizi într-un lădoi cu lacătul, vine aricioaica deschide lacătul, își ia puii și lasă acolo iarba cerului. Dacă te tai la mână și-ți pui iarbă de aceea, te faci așa de tare încât poți rupe fier”.

„Dacă mănânci pâine înflorită (mușegăită) găsești bani”.

„Șoarecele care mănâncă prescură, se transformă în liliac”.

„Dacă nu pui creangă verde la poartă în ziua de Sângeorgiu (Sfântul Gheorghe), vine strigoii și fură laptele de la vaci”.

„Se spune de strigoi că vin noaptea, dezleagă boii din grajd, îi prind la plug și pleacă la arat cu ei”.

„Să nu adormi înainte de a trece cu Sângeorgiu că rămâi mut”.

„Dacă adormi spre seară și te prinde asfințitul soarelui, apuci soare săc (paralizie)”.

„Dacă trece vântul peste tine, nu mai ai putere cât trăiești”.

„Dacă găsești bani la o cale încrucișată și nu-i iei, faci bubă subsioară.

„Să nu începi slănina până nu cântă cucu, că nu-i bine”.

„De tunzi oile pe cap ele căpiază”.

„Când se fac zăbale și te ștergi cu coadă de mătă îți trec”.

„Să nu te piepteni vinerea că îți cade părul sau te doare capul”.

„Să nu torci marța că vine Marțolea și aruncă apă fierbinte pe tine”.

„Să nu coși joile între Paști și Rusalii că te fulgeră”.

„Când te culci cu haine pe tine îți merge la cap și visezi urât”.

„Dacă visezi păduchi te mănâncă rușinea”.

„Când cade o stea de pe cer noaptea, înseamnă că a murit cineva (fiecare om își are steaua lui, care-i poartă noroc și cade atunci când moare)”.

„Când se întâlnește mortul cu uspașul (nunta), cade o stea din cer pe mireasă și mortul învie”.

„Când se bufnește (izbește) pițigoiul în fereastră, se zice că îți arde casa”.

„Să nu pui ouă la cloacă cu soț că nu iasă bine”.

„Să nu umbli cu melci că se spune că nu ouă găinile”.

„Dacă trece o rândunică pe sub vacă, se face laptele atunci când le cad penele”.

„Când se ciupele găinile la coadă, să semeni cucuruzul la urmă și când se ciupele la gât să semeni la început, pentru că atunci se face rod bogat”.

„Să nu semeni cartofi până nu cântă cucul”.

În prezent superstițiile nu dau înapoi, ele supraviețuiesc și se adaptează în cele mai diverse și neașteptate moduri. Unele dintre ele sfidează rațiunea, altele par de-a dreptul scandaloase și de neacceptat, unele sunt nevinovate și deseori haioase, în timp ce altele oripilează în mod direct și fără menajamente.

Superstițiile au apărut cu secole în urmă, când oamenii încercau să-și explice întâmplările prin nivelul lor de cunoștințe. Totuși pentru oamenii acelor timpuri unele lucruri erau considerate ciudate cum ar fi de ce oglinzile arată reflecțiile noastre sau de ce ne apar umbre când este soare.

Descântece

Descântecele se găsesc cu mare greutate, deoarece câteva femei bătrâne din sat care le știu de la mamele și bunicile lor, nu vor să le spună, întrucât odată divulgate își pierd efectul magic, adică „nu se mai prind”, atunci când este cazul să tămăduiască (vindece) „ve-un beteșug” (boală).

Descântec de durere de urechi

„Ieși nefăte pricăjite,
Nu cruce, nu răscruce,
Nu trosni, nu pocni,
Ieși din creerii capului,
Din rădăcina urechilor,
Că de nu-i ieși,
Cu foarfeca te-oi forfeca,
Cu țedea te-oi umfla (sufila),
Jos pe vale te-oi țâpa,
Acolo să piei, să răspiei,
Ca spuma de vale,

Roua de soare,
Să rămâi curat,
Ca argintul străcurat,
Cum Dumnezeu l-o lăsat”.

Descântec de bubă vânătă:

„Ieși mucedă, crucedă,
Din limbă, de sub limbă,
Din rădăcina dinților,
Din fața obrazilor,
Din sgârciu nasului,
Din toate încheieturile,
Că de nu-i ieși,
Eu rogu-te-oi descânta,
Cu chetoarea te-oi lega,
Jos pe mare te-oi țapa,
Acolo să pei, să răspei,
Ca spuma de vale,
Ca roua de mare”³.

Descântec de ulcior:

„Ham, ham ulcior de câne,
Cum nu-s eu câne,
Atâta să nu fi până mâne,
Atât și nici atât”⁴.

Descântec de albeață la ochi:

„Du-te albeață pe nouă brudiți,
pe nouă dealuri, să te duci să nu te
mai întorci mai mult, până la o
fântână scufundoasă și țapașă,
bine s-o rânim, bine s-o curățim
S-o lăsăm limpede și curată, ca
De la Maica Precistă dată”⁵.

Descânțelele au vorbe cu tâlc, adunate în versuri ritmate au și azi o mare putere de sugestie. Forța lor magică sporește în preajma zilelor de post, sau când se apropie Luna plină. Persoana care descântă trebuie să fie întotdeauna o femeie,

³ Coatu 1998, p. 153; Gorovei 1931, p. 260; Pavelescu 1998, p. 154-157.

⁴ Pamfilie 1999, p. 77-78.

⁵ Graur 1992, p. 208.

care îndeplinește întregul ritual al descântecului, să facă semnul crucii peste apa neîncepută, peste omul suferind și peste duhurile necurate ca să le alunge.

Apa și busuiocul sfințit, cărbunii din vatră, fierul și nuiua de alun sunt câteva din obiectele necesare ritualului. Lumânările aprinse, semnul crucii și invocarea Maicii Domnului apar adesea în descântece, semn că pentru oamenii simpli a existat întotdeauna o legătură puternică între credința în Dumnezeu și magia vindecătoare⁶.

Some Superstitions and Incantations from Galda de Jos Commune (Alba County)

ABSTRACT

Spiritual life was dominated by superstitions and incantations, that throughout time attracted the attention of foreign travellers. Superstitions, intertwined with bits of religious teachings, explained troubles, luck, diseases and death.

Indeed, the rural, archaic, Romanian world hid many mysteries, and incantations and spells represented a fairly ordinary reality. People lived their lives following the seasonal cycle and monthly cycle.

Respect for nature and land imbued them with harmony in everyday life, and from harmony and respect to magic is only a step. Herbs, spring water, fire and earth retain magical features and become all-important for the magician, who resorted to the four elements to wield one's power and influence over everyday events.

Abrevieri bibliografice

- Bota, Mircea 2015 - Cristian Florin Bota, Gabriela Mircea, *Comuna Galda de Jos. Secvențiar istoric și imagistic*, Alba Iulia, 2015
Coatu 1988 - Nicoleta Coatu, *Structuri magice tradiționale*, București, 1988
Gorovei 1931 - Artur Gorovei, „Descântecele românilor. Studiu de folclor”, București, 1931
Graur 1992 - Ana Graur, *Descântecul - străveche psihoterapie populară*, Chișinău, 1992
Hanciu 2003 - Ștefan Hanciu, *Monografia comunei Galda de Jos, județul Alba*, Timișoara, 2003
MNUAI - Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
Pamfilie 1999 - Tudor Pamfilie, *Boli și leacuri la oameni și păsări după datinile și credințele poporului român*, București, 1999
Pavelescu 1998 - Gheorghe Pavelescu, *Studii și cercetări despre magie, descântece și mană*, București, 1998
Văduva 1996 - Ofelia Văduva, *Pași spre sacru. Din etnologia alimentației românești*, București, 1996

Cuvinte-cheie: literatură populară, etnografie, Transilvania, sat, români

Keywords: folk literature, ethnography, Transylvania, villages, Romanians

⁶ Văduva 1996, p. 52-53.

LA ÎNCEPUTURILE UNEI DIASPORE UITATE: ITALIENII DIN TRANSILVANIA. CONSIDERAȚII ISTORIOGRAFICE.

ION CÂRJA

Universitatea Babeș Bolyai, Cluj-Napoca

Dacă Italia a devenit în ultimele trei decenii o țintă favorită pentru migrația românilor, în peninsula constituindu-se cea mai consistentă diasporă economică românească de dată recentă, este mai puțin cunoscut faptul că au fost vremuri, în trecutul ceva mai îndepărtat, în care italienii s-au orientat (și) spre spațiul românesc în căutarea unei vieți mai bune și a unor posibilități de câștig mai mari. Despre italieni s-a spus că sunt un popor de „sfinți, poeți și navigatori”, alături de care se pot adăuga numeroase alte ipostaze profesionale: zidari, cioplitori în piatră, constructori, arhitecți, pictori, meseriași în prelucrarea lemnului ș.a.m.d. Trebuie amintit, în același timp, faptul că relațiile dintre regiunile locuite de români și Italia au ceva special prin vechimea și caracterul lor mai aparte, dacă ținem seama că etnogeneza însăși a poporului român datorează enorm unei componente populaționale venite în Dacia „ex toto orbe romano”, așadar și din peninsula italică, după transformarea unei părți a ținuturilor carpato-dunărene în provincie romană, originea romană a poporului român și latinitatea limbii devenind o idee forță pe plan cultural și ideologic, odată cu Școala Ardeleană, în epoca renașterii naționale. De asemenea, în timpurile medievale și cu deosebire în perioada Renașterii, spațiul românesc a fost străbătut de misionari și oameni de litere, veniți de pe țărm italic, care remarcă descendența românilor din vechii coloniști ai Romei și înrudirea celor dintâi cu italienii, faptul că limba română avea aspectul unei latine „stricate” sau „corupte”¹. Deși despre o prezență italiană mai consistentă și de durată, în teritoriile locuite de români, se poate vorbi abia odată cu timpurile moderne, și ne referim când spunem aceasta la secolul al XIX-lea, izvoarele vremii menționează și anterior prezențe italiene la noi, fie în calitate de secretari sau medici ai domnilor din Principate, fie în calitate de constructori de biserici și catedrale în Transilvania. Nu în ultimul rând, este de notorietate numele unui principe al Țării Românești, Petru Cercel (1583-1585), care a călătorit și a studiat în Italia. Difuzarea artei baroce în Europa central-răsăriteană, în contextul politicii de Contrareformă promovată de Imperiul habsburgic în regiune, a făcut ca în a doua jumătate a veacului al XVII-lea și în cel următor, să asistăm la o prezență crescândă de arhitecți și meșteșugari italieni pe șantierele transilvănene, în edificarea unor proiecte de arhitectură religioasă în principal, alături de cea civilă².

¹Pop, Cârja 2011, p. 20.

² Vezi: Kovács, Țoca 1973, p. 19-36; Mârza, Drăghiță 2004, p. 147-157; Sabău 2001; Sabău 2007; Ciure 2016.

Prezența italiană în teritoriile intra și extracarpatică evoluează de la prezențe sporadice sau de mai lungă continuitate la sosiri mai consistente și stabiliri de mai lungă durată, pentru a deveni o comunitate stabilă, să-i spunem astfel, odată cu epoca modernă, în înțelesul pe care-l conferă istoriografia românească acestui concept, adică începând cu secolele XVIII-XIX. Nevoia de exploatare a resurselor naturale și exigențele impuse de procesul de modernizare, în primul rând construirea unei baze și a unei infrastructuri de tip urban, au adus atât în Transilvania cât și în Principatele dunărene, Vechiul Regat de mai târziu, mână de lucru specializată de pe teritoriul Italiei, aceasta ajungând în timp la proporții suficient de consistente numeric pentru a putea vorbi de o „comunitate” sau o „diasporă” italiană în aceste părți de Europă. Astfel, trebuie spus în acest context că problematica emigrării italienilor în Transilvania, în perioada aleasă spre studiu, este indisolubil legată de venirea acestora în teritoriile aflate la sud și est de Carpați, este vorba nu de puține ori de grupuri de italieni venite din nordul peninsulei în Transilvania, care s-au orientat în parte și către zona sud-carpatică. Faptul se explică prin aceea că atât Transilvania și alte provincii ale Imperiului dunărean, cât și Moldova și Valahia, erau într-un stadiu incipient al procesului de modernizare și ofereau în consecință oportunități de muncă și câștig de care italienii s-au știut folosi. Este la fel de adevărat, însă, și faptul că Transilvania împreună cu întreaga Europă central-răsăriteană, au reprezentat pentru marea migrațiune italiană din secolele XIX-XX o țintă relativ secundară în raport cu America, cea care a constituit destinația principală a fluxurilor migratorii plecate din peninsulă³. Astfel, nu ne putem aștepta să găsim în Transilvania sosiri masive de italieni, de ordinul miilor și în intervale scurte de timp, aici vin grupuri de câteva zeci, din care o parte se repatriază după o vreme, iar alții rămân pe termen mai lung sau pentru totdeauna. Pentru emigrarea italienilor în Transilvania ar mai fi de reținut, în această ordine de idei, încă o particularitate: cei mai mulți au venit din provinciile de nord și nord-est ale actualei Italii, precum Trentino, Friuli, Veneto, care au aparținut până la unificarea Italiei de Imperiul hasburgic, cu excepția regiunii Trentino care continuă să facă parte din imperiul dualist până la sfârșitul Primului Război Mondial. Astfel, pentru mulți dintre aceștia nu era vorba de o emigrare în sens convențional, caracterizată prin părăsirea țării de origine și stabilirea între frontierele unui alt stat, ci doar de relocarea în interiorul aceleiași țări, altfel spus au schimbat o periferie a imperiului cu o altă periferie.

Venirea italienilor în Transilvania, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, face parte așadar din marea emigrație italiană care a însemnat părăsirea peninsulei italiene în perioada 1870 (așadar după unificarea statală) până în 1970,

³ Dintr-o literatură deosebit de bogată pe acest subiect, reținem câteva titluri: Franzina 1979; Bevilacqua, De Clementi, Franzina 2001, 2009; De Rosa, Verrastro 2007.

de către 15 milioane de persoane, cu destinație masivă așa cum spuneam anterior, spre continentul american. Ceea ce avea special Transilvania și o făcea atractivă pentru italieni, ca și pentru alte populații din Europa centrală, era faptul că, aflată la începuturile procesului de modernizare, dispunea de materii prime extinse și variate având în același timp o penurie de mână de lucru calificată. A realizat mai de timpuriu acest lucru, ca și nevoia de exploatare eficientă a resurselor provinciei, însăși administrația habsburgică, cea care a practicat o politică de colonizare cu reprezentanți ai diferitelor etnii din alte părți ale imperiului sau din afara acestuia, componente de populație specializate în diferite meserii, încurajate să se stabilească în Transilvania și Banat, așa cum au fost șvabii în Banat, țipțerii în Maramureș, slovacii în Bihor și Arad, cehii pe clisura Dunării etc⁴. Italienii nu sunt deci un caz singular, ei reprezintă expresia unei necesități de dezvoltare și progres, resimțită de administrația habsburgică și apoi austro-ungară a Transilvaniei și Banatului, ei, alături de alte popoare din imperiu, reprezentau forță de muncă calificată pe anumite sectoare ale industriei extractive, exploatarea lemnului, infrastructură.

Sub aspect istoriografic avem de-a face cu o temă departe de a fi epuizată la nivelul cercetării de bază, a ceea ce înseamnă introducerea în circuitul științific a informațiilor din sursele primare. Astfel, chiar dacă despre imigrarea italienilor pe teritoriul de astăzi al României cercetarea științifică mai are încă, în mod incontestabil, multe de spus, considerăm că o privire asupra contribuțiilor publicate până acum nu este lipsită de interes din cel puțin câteva motive. În primul rând pentru că studiile și cercetările realizate până în prezent, despre comunitatea istorică italiană din Transilvania și din celelalte regiuni istorice românești, nu sunt tocmai lipsite de importanță și relevanță, dimpotrivă au introdus în circuitul științific o cantitate semnificativă de material documentar, care permite o dimensionare în linii mari a subiectului avut în vedere. Ar fi de spus în același timp și faptul că spre deosebire de zona Vechiului Regat și în special de capitala țării, București, studiile privitoare la italienii din Transilvania sunt cantitativ și ca aport informațional mai limitate, astfel o evaluare istoriografică parțială, așa cum se dorește și prezentul articol, poate evidenția acumulările, dar mai ales lipsurile și urgențele pe care le prezintă cercetarea prezenței italiene în spațiul ardelean. Recursul la istorie nu este deloc lipsit de importanță dacă ținem seama că, în perioada post-totalitară, în Transilvania s-a configurat din aproape în aproape o prezență italiană de „noi sosiți”, în special antreprenori veniți din părțile de nord-est ale peninsulei, dar nu numai, interesați de oportunitățile de profit pe care le oferea economia românească din perioada de tranziție. Trebuie adăugat și faptul că, fiind parte a Imperiului austro-ungar până la 1918, Transilvania și-a avut propriile particularități și specificități și din

⁴ Pe această temă, a se vedea Jakab, Peti 2009.

perspectiva care ne interesează, chiar dacă avea în comun cu Principatele danubiene - unite într-un singur stat la 1859 și proclamate regat din 1881 - nevoia de modernizare care a necesitat mână de lucru specializată, pe care bazinul uman intern n-o putea oferi. Nu în ultimul rând, prezența italienilor în Transilvania și contribuția lor la dezvoltarea economică a regiunii constituie un capitol puțin cunoscut din istoria relațiilor româno-italiene, care merită pus în evidență și sub această formă a unui eseu istoriografic cu valoare preliminară.

Paleta tematică a relațiilor italo-române în timpurile moderne conține câteva capitole importante, pe care studiile și cercetările propuse de cele două istoriografii nu le-au ocolit de-a lungul timpului, chiar dacă producția științifică rezultată este una variabilă și inegală de la o secțiune tematică la alta. Astfel, relațiile dintre cele două popoare în epoca Risorgimento și a formării națiunilor și a statelor naționale moderne se regăsesc mai întâi în câteva contribuții românești interbelice, semnate de italieniști de marcă, precum Alexandru Marcu și Claudiu Isopescu⁵. Din istoriografia de după al Doilea Război Mondial se impun a fi amintite studiile lui Dan Berindei⁶ și Ștefan Delureanu, cu o mențiune specială pentru acesta din urmă, un specialist deosebit de valoros în istoria relațiilor româno-italiene din perioada modernă⁷. În aceeași ordine de idei trebuie citate studiile lui Sorin Mitu, care se remarcă prin investigarea temei din perspectivă imagologică⁸. Din această categorie tematică a raportului și interferențelor italo-române sub semnul fenomenului național, se impun a fi reținute volumele unor conferințe cu participare bilaterală⁹, precum și contribuțiile lui Francesco Guida¹⁰, Antonio D'Alessandri¹¹, Alberto Basciani¹², universitari italieni care au dedicat studiilor românești și italo-române o parte semnificativă a operei lor științifice.

Investigarea relațiilor politic-diplomatice între România și Italia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX, a stat cu precădere

⁵ Dintre contribuțiile de referință ale celor doi, reținem lucrările: Marcu 1930; Isopescu 1937. O prezentare mai extinsă a scrierilor acestora pe tema în discuție, vezi în Cârja 2013, p. 101-112, notele de subsol 6 și 7, p. 105; despre Alexandru Marcu, a se vedea monografia Veronicăi Turcuș (Turcuș 2004).

⁶ Berindei 1971, p. 313-328; Berindei 1972, p. 439-446; Berindei 1982, p. 1116-1123, Berindei 1985, p. 83-99.

⁷ Dintre scrierile sale, a se vedea: Delureanu 2005; Delureanu 2006; Delureanu 2007; Delureanu 2010. O exegeză a operei sale, de curând apărută, se găsește în lucrarea: Tomi, Chirițescu 2018.

⁸ Mitu 1988, 1, p. 84-98, 2, p. 78-95; Mitu 2007, 513-519; Mitu 2009, p. 45-58.

⁹ Lami 1992; Altarozi, Sigmirean 2013.

¹⁰ Dintr-o operă vastă și extinsă ca tematică, reținem câteva titluri referitoare la problematica în discuție: Guida 1992, p. 139-153; Guida 2005, 2008 (carte tradusă în limba română la Editura Cartier din Chișinău, 2019, sub titlul: *România în secolul XX*); Guida 2011, p. 65-79; Guida 2011a.

¹¹ D'Alessandri 2011; D'Alessandri 2015.

¹² Basciani 2007 (ediția în limba română a apărut la Editura Cartier din Chișinău, 2018); Basciani 2011, p. 121-133; Basciani 2016, p. 172-180, 235-247, 382-398, 440-456.

în atenția istoricilor Ion Bulei și Rudolf Dinu, care au semnat împreună și individual ediții de documente, alături de numeroase studii de analiză și interpretare¹³. Relațiile italo-române din perspectivă politico-diplomatică au fost de asemenea abordate de Dorel Bușe¹⁴, Mihail Dobre¹⁵, Monica Joița¹⁶, Ionuț Șerban¹⁷, Lilian Zamfiroiu¹⁸. Pentru perioada interbelică, o contribuție importantă privind receptarea fascismului italian în România a fost semnată de Carmen Escu Müller¹⁹. Dimensiunea economică a raporturilor italo-române în deceniile interbelice a fost studiată de universitarul clujean Anca Stângaciu²⁰. Pentru relațiile culturale italo-române, o contribuție demnă de a fi reținută, în această enumerare succintă și selectivă, este lucrarea lui Carmen Burcea²¹, alături de volumul publicat de Stefano Santoro în anul 2005²², precum și lucrări dedicate instituțiilor românești din Italia, precum George Lăzărescu²³, Mihai Bărbulescu, Veronica Turcuș și Iulian Mihai Damian²⁴, Șerban și Veronica Turcuș²⁵. Demnă de interes este, de asemenea, în această ordine de idei, lucrarea recent apărută a Ancăi Stângaciu²⁶. În această perspectivă, conceptul de „relații italo-române” include, până la un punct cel puțin, și raporturile românilor cu Sfântul Scaun, respectiv cu Roma papală, din îndepărtatele și obscurele începuturi de Ev Mediu până în timpurile moderne și respectiv perioada recentă, o problematică de mare complexitate și varietate a conținutului și a contribuțiilor aduse, asupra căreia nu este locul să stăruim însă, în paginile prezentului articol, deoarece am dezvoltat subiectul cu un alt prilej²⁷. Această trecere în revistă a unor contribuții mai relevante referitoare la relațiile italo-române nu și-a dorit să realizeze un inventar complet al istoriografiei mai vechi sau mai recente, dedicate acestei teme²⁸, ci să traseze cadrul general al dezbaterii istoriografice în care se încadrează și întâlnirea italienilor cu spațiul românesc sub forma unei viețuiri stabile și continue, în ultimele două secole. Între Italia și spațiul românesc au circulat de-a lungul timpului oameni și idei, misionari catolici,

¹³ Dinu, Bulei 2001; Dinu 2006; Dinu 2009.

¹⁴ Bușe 2006; Bușe 2006a.

¹⁵ Dobre 2019.

¹⁶ Joița 2008.

¹⁷ Șerban 2013.

¹⁸ Zamfiroiu 2011.

¹⁹ Escu Müller 2016.

²⁰ Stângaciu 2004; Stângaciu 2006.

²¹ Burcea 2005.

²² Santoro 2005, p. 107-121, 225-234, 355-373.

²³ Lăzărescu 1996.

²⁴ Bărbulescu, Turcuș, Damian 2012.

²⁵ Turcuș, Turcuș 2017.

²⁶ Stângaciu 2019.

²⁷ Cârja, Cârja 2018, p. 371-389.

²⁸ În acest sens a se vedea lucrările: Turcuș 1997; Turcuș, Turcuș 2020.

voluntari risorgimentali, antreprenori, constructori, artizani ș. a., dar și modele și influențe culturale și ideologice, nu în ultimul rând căi de urmat și modele de imitat la nivelul decizional și în politica externă. Astfel de teme și subiecte de studiu „italo-române” au fost vizitate de timpuriu de ambele istoriografii, mai sistematic, cu program și metodă odată cu scrisul istoric modern (romantism, pozitivism).

Istoriografia de după 1989 dedicată acestei teme - italienii din România - se prezintă sub forma unui șantier de cercetare precedat de contribuții semnificative aduse de generațiile anterioare de istorici, între care se impune a fi menționat numele lui Dumitru Bodin²⁹, un subiect de studiu care n-a fost însă investigat nici pe departe la adevăratul său potențial. În condițiile în care scrisul istoric românesc interesat de relațiile româno-italiene s-a localizat, încă din deceniile interbelice, cel puțin, cu precădere în zona de conținut a fenomenului Risorgimento și a problematicii naționale din istoria modernă a celor două popoare și a relaționării dintre ele, istoria „comunitară” a prezenței italienilor pe teritoriul de astăzi al României a fost mai puțin investigată, fapt care a făcut ca tema să fie în continuare ofertantă pentru istorici. Pe lângă acest aspect, al unei precare și insuficiente studieri, subiectul a crescut în importanță și relevanță ca urmare a dinamicii fenomenului migratoriu post-comunist, care a dus la constituirea unei diaspore românești masive în Italia, respectiv la sosirea în România a unui nou val de italieni, de regulă din categoria întreprinzătorilor interesați de oportunitățile pe care le prezenta economia românească a perioadei de tranziție. Recursul la istorie s-a impus, astfel, de la sine, oarecum, în ultimele trei decenii înregistrându-se un interes mai crescut decât anterior pentru comunitatea istorică italiană din România, din partea istoriografiei românești în primul rând, dar și a celei italiene, interesată de istoria propriei migrații, interogație formulată sugestiv prin expresia: „quando a partire eravamo noi”.

Astfel, la o privire de ansamblu asupra istoriografiei românești de după 1989 dedicate acestei teme, înregistrăm contribuțiile semnificative ale doamnei Raluca Tomi, axate în special pe istoria comunității italiene de la gurile Dunării (orașele portuare Galați și Brăila), în prima jumătate a secolului al XIX-lea³⁰. Pe aceeași tematică a produs contribuții importante și Constantin Ardeleanu³¹. Deosebit de valoros ni se pare, de asemenea, studiul lui Rudolf Dinu, unul din primii istorici români din ultimele trei decenii care au făcut recurs la fonduri arhivistice aflate în Italia, în vederea aprofundării dimensiunii istorice a relațiilor bilaterale româno-italiene³². Utilizând arhive locale, Laurențiu Mănăstireanu a scris o contribuție importantă despre comunitatea dobrogeană a italienilor de la

²⁹Vezi Bodin 1940. Despre acest istoric, a se vedea Rădulescu 2007, p. 175-206.

³⁰Tomi 2006, p. 111-134; Tomi 2008, p. 215-238; Tomi 2011, p. 35-54.

³¹Ardeleanu 2006, p. 121-131; Ardeleanu 2012, p. 65-78.

³²Dinu 2003, p. 245-261.

Greci, județul Tulcea³³. Despre un reprezentant de seamă a italienilor din capitala vechii României, Luigi Cazzavillan, consemnăm contribuția monografică semnată de Ioan-Aurel Pop și Ion Cârja³⁴. Ioana Grosaru și Gabriela Tarabega au editat o excelentă „istorie în imagini” a comunității italiene din România, asupra căreia vom reveni mai jos³⁵. Emigrării italienilor în teritoriile românești i-au fost dedicate două teze de doctorat, cea susținută de Paolo Tomasella la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca în anul 2014³⁶, și respectiv cea realizată de Alina Dorojan sub coordonarea profesorului Francesco Guida, la Universitatea Roma Tre din Roma³⁷.

De departe însă, cea mai substanțială contribuție dedicată italienilor din România este volumul coordonat de Zsuzsa Bokor, *În căutarea țărâmului promis. Italienii din România*, apărut în anul 2017, în colecția „Minorități” a Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale din Cluj-Napoca³⁸. Volumul este concretizarea unui proiect, alături de altele, prin care institutul clujean a scos în evidență identitatea și evoluția istorică a comunităților minoritare de pe actualul teritoriu al României, un proiect dedicat de această dată „minorității istorice” italiene de la noi. Lucrarea conține șapte studii importante pentru aportul documentar deosebit de consistent pe care îl aduc la profundarea subiectului. Primul dintre ele, în ordinea în care sunt cuprinse în volum, este textul semnat de Alina Dorojan, *Italianii din spațiul românesc în secolele XIX și XX. Istorie, demografie, societate*. Este un material deosebit de cuprinzător, rezultat din teza de doctorat susținută de autoare la Universitatea Roma Tre din Roma, așa cum am arătat mai sus, o contribuție care sub aspect documentar are marele merit de a introduce în circuitul științific referitor la temă o cantitate impresionantă de informație arhivistică, din fonduri românești și italiene, alături de o extinsă bibliografie. Studiul tratează problema emigrării, profilul profesional, aspecte legislative, constituirea comunităților de italieni, amplasarea lor în urban și rural, în toate regiunile istorice ale României, pe baza a numeroase date demografice și statistice și pe o anexă documentară de asemenea deosebit de valoroasă. Alina Dorojan ne oferă o cercetare minuțioasă prin care îmbogățește la modul foarte serios istoriografia acestei componente a relațiilor italo-române: comunitatea istorică a italienilor din România³⁹. Mai departe, în volum, găsim studiul Narcisei Știucă, referitor la comunitatea italiană de la Greci (județul Tulcea), o investigație făcută cu instrumentele antropologice, bazată pe

³³ Mănăstireanu 2012, p. 307-320.

³⁴ Pop, Cârja 2011.

³⁵ Grosaru, Tarabega 2012.

³⁶ Tomasella 2014.

³⁷ Dorojan 2013.

³⁸ Bokor 2017.

³⁹ *Ibidem*, p. 13-245.

ancheta orală realizată în comunitate, care pune în evidență nu doar experiența istorică a acestor „italieni dobrogeni”, ci și identitatea locală și memoria comunitară a acestei „insule” italofoane aflată pe tărâmul dintre Dunăre și mare⁴⁰. Din aceeași perspectivă, a unei „istorii trăite și povestite”, este scris studiul lui Gabriel Cătălin Stoian, intitulat *La povești cu și despre italienii din Țara Hațegului*, care se folosește de asemenea de ancheta de teren pentru a pune în evidență resorturile subiective ale memoriei comunitare⁴¹. În continuare, studiul Ionelei Carmen Banța se oprește la un segment al comunității italiene din România extrem de puțin cunoscut: italienii din Oltenia⁴². Studiul Elenei Pârvu, coautoare a unei contribuții publicate în 1999 despre friulanii din Craiova⁴³, participă la volumul coordonat de Zs. Bokor, printr-o prezentare succintă a idiomului friulan al limbii italiene⁴⁴. Mai departe, Antonio Ricci ne oferă o panoramă istorică și demografică asupra comunității italiene din România, folosind ca instrument de evaluare cantitativă datele recensământului românesc din 2011, pentru a se referi spre final și la „italienii noi”, sosiți după 1989, într-un studiu intitulat sugestiv *Minoritatea etnică italiană din România în timp de criză*⁴⁵. Cartea pe care o prezentăm se încheie cu studiul semnat de cercetătorul ieșean Sabin Drăgulin, axat în principal pe problematica prezenței italiene în România ultimelor trei decenii: *Italianii - o prezență constantă în țesutul social și economic românesc*⁴⁶. Volumul apărut sub coordonarea Zsuzsei Bokor este, astfel, nu numai cea mai recentă contribuție la istoriografia comunității italiene din România, ci și cea mai bogată și mai consistentă, mai cuprinzătoare prin întinderea cronologică pe care o acoperă.

De cealaltă parte, chiar dacă într-o măsură mai restrânsă sub aspect cantitativ, avem printre aparițiile editoriale din ultimele decenii câteva contribuții importante ale istoriografiei italiene dedicate subiectului. Astfel, Antonio Ricci a dedicat câteva studii formării comunității istorice italiene din spațiul românesc⁴⁷, orizontul său de interes fiind axat mai mult asupra prezenței românești în Italia ultimilor 30 de ani⁴⁸. Demn de reținut este, nu în ultimul rând, volumul coordonat de profesorul Roberto Scagno, despre prezențe italiene din regiunea Veneto în România, la care au mai participat în calitate de contributory Corina Tucu și Paolo Tomasella, apărut în anul 2008⁴⁹.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 246-265.

⁴¹ *Ibidem*, p. 266-292.

⁴² *Ibidem*, p. 293-311.

⁴³ Pătrașcu, Pârvu 1999.

⁴⁴ Bokor 2017, p. 312-319.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 320-350.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 351-377.

⁴⁷ Ricci 2005, p. 661-680; Ricci 2006, p. 545-567; Ricci 2008, p. 59-70.

⁴⁸ Pittau, Ricci, Silj 2008; Pittau, Ricci, Timșa 2010, p. 14-27.

⁴⁹ Scagno 2008.

Emigrarea italienilor în Transilvania și constituirea acestora în forma unei comunități stabile este o problematică de istorie regională care se integrează perfect, sub aspectul procesualității istorice și al abordării istoriografice, în fenomenul migraționist italian la nivelul întregului spațiu românesc din ultimele secole, după cum am sugerat și la începutul articolului de față. Astfel, subiectul în sine, istoria și istoriografia referitoare la italienii „ardeleni” nu necesită, metodologic vorbind, o abordare separată, chiar dacă are câteva specificități și particularități asupra cărora dorim să aruncăm o privire în cele ce urmează. Considerațiile noastre despre ce s-a scris și cum s-a scris în istoriografia recentă (ultimele trei decenii), referitor la prezențele italiene în Transilvania epocii moderne își propun să fie o evaluare parțială, de etapă, a acumulărilor, particularităților și dificultăților unui șantier de cercetare, un posibil punct de pornire pentru o dezbatere mai amplă în zona de interes a relațiilor italo-române.

O primă componentă a cercetării prezenței italienilor în provincia intracarpatică ține de accesul la sursele primare, care nu se regăsesc în arhivele publice românești sub forma unor fonduri sistematice, informația fiind una amestecată și risipită prin fondurile diferitelor instituții ale administrației teritoriale și locale, fonduri ale unor unități economice, arhive parohiale ș.a. Informația din astfel de izvoare primare a ieșit la iveală până acum în contextul unor cercetări de altă cuprindere tematică, în special de istorie locală, contribuții monografice la istoria unor localități etc. Un exemplu concret în acest sens este contribuția lui Florin Dobrei care în cursul unor cercetări de istoria bisericii și a vieții religioase din zona Hunedoarei, a găsit în arhivele județene din zonă câteva unități arhivistice cu informații despre italienii veniți la exploatarea miniere și la cele forestiere de aici. Au fost astfel introduse în circuitul științific, cu această ocazie, informații privind italienii din localități ale Țării Hațegului precum Râu de Mori, Clopotiva, Sântămărie Orlea și altele, un argument cu privire la surprizele pe care cercetarea arhivelor județene le poate oferi pe acest subiect⁵⁰. Pe spațiul Vechiului Regat al României, o dovadă cu privire la cât de ofertantă este cercetarea fondurilor arhivistice în vederea identificării de informații despre italienii ajunși la noi, este investigația făcută de Alina Dorojan, pe care am menționat-o mai sus și care confirmă suplimentar faptul că arhivele teritoriale românești mai au încă multe de oferit cu privire la venirea și stabilirea „talienilor” în ținuturile dintre Carpați, Dunăre și Marea Neagră.

Sursele de factură narativă, memorialistică, ar fi o altă categorie de izvoare primare despre italienii ajunși în Transilvania, care, în măsura în care sunt identificate și introduse în circuitul științific, oferă un aport semnificativ la mai buna cunoaștere a temei. O apariție editorială foarte importantă a fost, astfel, la momentul publicării sale, cartea elaborată de Marco Felicetti și Renzo

⁵⁰ Dobrei 2016, p. 220-236.

Francescotti, *Sulleali di una rondine. Storie di migrazioni*. Apărută sub patronajul a trei entități administrative din nordul Italiei: Regiunea Autonomă Trentino-Alto Adige-Südtirol, Provincia Autonomă Trento și Primăria Predazzo, această lucrare are un supratitlu semnificativ în ceea ce privește conținutul volumului: „da Predazzo alla Transilvania e ritorno/un racconto lungo 150 anni”⁵¹. Baza de la care pornește reconstituirea propusă în această carte este o „expediție” de proporții, de 60 de persoane, care au plecat de la Predazzo și alte câteva sate din valea Fiemme în Transilvania, în data de 3 martie 1851, cu aprobarea Direcției Generale a Construcțiilor Publice a statului austriac, pentru a realiza lucrări de infrastructură. Vor ajunge la Sibiu, de unde vor fi dirijați în diferite locuri pentru executarea de lucrări, o parte a acestora se vor orienta spre sudul Carpaților, unii vor reveni în satele de origine din Trento, alții nu se vor mai întoarce niciodată, ci se vor integra în societatea transilvăneană și românească, având descendenți care păstrează și în prezent amintirea originilor italiene. Această plecare în îndepărta-ta Transilvanie, încă prezentă și astăzi în memoria comunității din Predazzo, a fost relatată pe baza unor însemnări din epocă, într-un fel de memorial al acestei călătorii publicat la 1908 de Lorenzo Felicetti, preot în Predazzo, intitulat *Memoria storica della colonia dei lavoratori di Predazzo e di altri paesi di Fiemme emigrati in Transilvania nell'anno 1851*⁵². Pornind de la acest document al memoriei comunitare din Predazzo, Marco Felicetti și Renzo Francescotti realizează o reconstituire amplă, în două părți: repere istorice succinte privind regiunea Trentino, valea Fiemme și Predazzo la mijlocul secolului al XIX-lea, respectiv partea a doua despre venirea predazzanilor în Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea și urmările în plan personal, economic și social care s-au manifestat în timp. Autorii acestei cărți pun în evidență urmele celei mai vechi emigrări din regiunea Trentino în Transilvania, care datează din anul 1821 - urmași ai familiilor celor veniți atunci locuind la Stavila, un cătun montan din apropierea Clujului. În fine, o a treia componentă a lucrării are statut de anexă, este întocmită de Francesco Gabrielli și oferă un soi de reconstituire de tip prosopografic referitoare la cei veniți atunci în Transilvania, precum la familiile și urmașii acestora⁵³. Pornind astfel de la o mărturie memorialistică și de la nevoia comunității Predazzo de recuperare și revalorizare a unei părți a propriei memorii a rezultat un proiect istoriografic deosebit de serios, care îmbogățește cu o contribuție inedită istoria emigrării italienilor în spațiul românesc și a istoriei relațiilor italo-române în ansamblu.

Ancheta orală, specifică demersului de cercetare de tip etnologic, a fost aplicată în cercetările de până acum despre comunitatea istorică italiană din Ro-

⁵¹ Felicetti, Francescotti 2002.

⁵² Tipărită separat, sub formă de broșură, ca anexă la volumul citat mai sus, vezi *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, p. 153-162.

mânia, cu foarte bune rezultate și în acest sens dorim să revenim asupra a două studii cuprinse în volumul coordonat de Zsuzsa Bokor, semnalat mai sus, cel al Narcisei Știucă despre comunitatea italiană de la Greci, județul Tulcea, și respectiv materialul semnat de Gabriel Cătălin Stoian despre italienii din Țara Hațegului. Metoda interviului are marele avantaj de a surprinde segmente de biografie familială și crâmpoie de istorie trăită, experiențe și povești de viață greu de găsit în alte categorii de surse. Cercetarea întreprinsă de Gabriel Cătălin Stoian s-a focalizat asupra a patru localități hațegane relevante pentru prezența italienilor: Sântămărie Orlea, Hațeg, Clopotiva și Râu de Mori. Este o contribuție consistentă care reconstituie un întreg univers comunitar: începuturile, profilul ocupațional al comunităților italiene din zonă, viața de familie și relațiile sociale, raportarea la etniile coabitante, numeroase experiențe personale, autodefinirea etnică la distanță în timp de multe generații de la primii sosiți în zonă etc. Cele două studii sunt importante pentru tipul de contribuție pe care o oferă pentru studierea temei, astfel obținerea de informații prin anchete de teren de la cei care mai păstrează sentimentul descendenței italiene, este în opinia noastră o metodă deosebit de profitabilă, care ar merita extinsă și la alte posibile studii de caz⁵⁴.

Istoria „în imagini” a italienilor din România, publicată de Ioana Grosaru și Gabriela Tarabega, pe care am amintit-o mai sus, este de asemenea demnă de toată atenția din perspectiva tipului de demers istoriografic pe care îl propune și a contribuției științifice pe care o aduce la studierea comunității istorice a italienilor din România, în particular a celor din Transilvania. Apelul la documente de factură vizuală face ca această lucrare să fie una specială și să îmbogățească reconstituirea cu ineditul, inefabilul și puterea de sugestie pe care o au imaginile, atât ca documente în sine cât și complementar în raport cu alte surse. Autoarele au adunat numeroase fotografii de la familiile de origine italiană din România și le-au introdus în circuitul științific în forma prezentului volum, fapt care sporește odată în plus importanța acestui demers restitativ prin care surse vizuale păstrate în original la familii, în colecții private, au devenit accesibile unui public mai larg. Însoțite de explicații și comentarii adecvate, aceste fotografii sunt organizate în carte pe capitole, în funcție de proveniența lor, astfel, volumul oferă mărturii vizuale despre comunitățile italiene din: București, județele Argeș și Brașov, Brezoi și Râmnicu Vâlcea, Caracal, Cluj, Craiova, Dobrogea, Galați, nordul Moldovei, Târgoviște, Hațeg, Valea Jiului și Vrancea. Volumul are spre final și un capitol cu personalități de referință ale comunității italiene din România, în diferite domenii. Pentru zona Transilvaniei, volumul conține fotografii care amintesc de prezențe italiene la Cluj - familia Pedimonte și respectiv pictorul Tasso Marchini, de la care au rămas în Transilvania aproape 300 de lucrări picturale. Capitolul despre italienii din Țara Hațegului cuprinde fotografii și

⁵⁴ Bokor 2017, p. 246-292.

documente de identitate cu italieni ajunși aici din Udine, Friuli, cei opt nepoți ai lui Vittorio Di Gaspero, familiile Petris, Onzari și Meschini. Acestea completează în mod fericit, cu mijloace specifice documentelor de tip vizual, investigația realizată de Gabriel Cătălin Stoian, despre italienii veniți la tăiat păduri în această „țară” a Hațegului, și rămași aici pentru totdeauna. Secțiunea următoare, dedicată italienilor din Valea Jiului, conține fotografii interesante cu descendenți ai familiilor Solari și Pittini, stabilite aici alături de altele (Pagani, Passudetti, Oliver, Petris), odată cu organizarea în sens modern a exploatărilor carbonifere din zonă, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea⁵⁵. Ținând seama de importanța pe care o are ca sursă istorică imaginea, despre care se spune pe bună dreptate astăzi că „face cât o mie de cuvinte” și raritatea și natura mai greu accesibilă a fotografiilor cu și despre italienii din comunitatea istorică din România, contribuția documentară pe care o aduce acest volum la mai buna cunoaștere a temei avute în vedere este una aparte. Trebuie adăugat, în același timp, faptul că demersul științific propus de lucrarea editată de Ioana Grosaru și Gabriela Tarabega se încadrează într-o tendință tot mai vizibilă în istoriografia românească din ultimii ani, care pune accent pe restituirea surselor vizuale, așa cum rezultă între altele din producția științifică ocazionată de împlinirea unui secol de la Primul Război Mondial și respectiv de Centenarul Marii Uniri de la 1918⁵⁶.

Nu în ultimul rând, ar mai fi de amintit faptul că italienii din România au în prezent o publicație reprezentativă, revista „Columna”, care apare la Iași din anul 1993, „periodic de informație și cultură”.

Pe lângă o „minoritate istorică” a italienilor, în România îi avem pe „noii sosiți”, la care ne-am referit și mai sus, în general italieni din categoria profesională a întreprinzătorilor, antreprenorilor, investitorilor, care s-au folosit de contextul și de oportunitățile de profit pe care le-a oferit economia românească de după 1989. Referitor la această parte recentă a emigrației italiene la noi, a apărut în anul 2005 lucrarea lui Bernardo Gasparini, *Firmele italiene și România - delocalizări și localizări productive*, o contribuție importantă și necesară care constituie o bază de date deosebit de utilă pentru ceea ce înseamnă prezența italiană în economia românească post-comunistă⁵⁷.

Istoriografia acestei teme, emigrarea italienilor în România și viețuirea lor la noi ca o comunitate stabilă, de durată lungă, reprezintă, așa cum rezultă din cele prezentate până aici, scrisul istoric al unui șantier de cercetare în plină desfășurare pe intervalul cronologic al ultimelor trei decenii. Tema ca atare a fost de altfel „reactivată”, așa cum era previzibil, în contextul schimbărilor survenite după 1989 în relațiile României cu Italia și la nivel continental, prin

⁵⁵ Grosaru, Tarabega 2012, p. 84-89, 150-155, 156-163.

⁵⁶ Vezi în acest sens Cârja 2019, p. 403-404 (nota 2).

⁵⁷ Gasparini 2005.

procesul de unificare europeană, o perioadă care a înregistrat stabilirea în Italia a unei „mici Români”, o diaporă deosebit de consistentă numeric, respectiv în sens invers prin aceea că în România au reînceput să imigreze italieni, din rațiuni economice, chiar dacă altele decât în veacurile anterioare. Scrisul istoric dedicat acestui subiect în perioada post-comunistă se caracterizează în primul rând prin acumulări, prin intrarea în circuitul științific a unor informații noi, esențiale de altfel pentru progresul cunoașterii în acest sector al relațiilor italo-române. Tema are nevoie în continuare, în opinia noastră, de noi contribuții documentare care să provină din cercetări mai extinse pe fonduri de arhivă, din Italia și din România deopotrivă, de foarte mare importanță fiind în acest sens documentația arhivistică din regiunile de unde au plecat italieni spre noi și respectiv aceea din zonele de destinație. Ceea ce particularizează contribuțiile istoriografice din ultimele decenii referitoare la italienii din Transilvania și din alte regiuni istorice ale României este, ca un fapt de noutate, valorificarea documentelor aflate în zona privată - la familii, intrarea în circuitul științific a surselor vizuale referitoare la temă, și mai ales redimensionarea perspectivei abordare prin apelul la interdisciplinaritate, în sensul în care investigației de factură tradițională, focalizată pe izvoare scrise, i se alătură demersul etnologic bazat pe ancheta de teren și pe „recursul la memorie”. Pentru perioada de până la 1918, studiul prezenței italiene în Transilvania prezintă o dificultate suplimentară, în ceea ce privește accesul la surse primare, pentru cercetătorii români sau din alte spații culturale care nu cunosc limbile maghiară și germană, utilizate în administrația imperiului habsburgic și din 1867 imperiu austro-ungar. Studiarea acestei teme la nivelul Transilvaniei și a celorlalte teritorii din fostul imperiu dualist care după 1918 au intrat în componența României este, pe de altă parte, mai complexă sub raportul procesualității istorice dacă ținem seama de faptul că administrația centrală de la Viena îndeosebi și-a pus în aplicare propriile proiecte de exploatare eficientă a resurselor naturale ale teritoriilor pe care le deținea, prin politici de colonizare între altele, așa cum am menționat mai sus, care a făcut să ajungă și în Transilvania și Banat mână de lucru specializată din diferite părți ale imperiului, în acest concept intrând și etnici italieni.

Spre deosebire de alte aspecte și componente a ceea ce la modul general și cuprinzător definim drept „relații româno-italiene”, prezența italienilor în spațiul românesc a fost o temă puțin studiată în istoriografia românească de până în 1989, în comparație cel puțin cu problematica „risorgimentală” a celor două popoare - formarea națiunii și a statului național modern. În ultimele trei decenii s-a recuperat, însă, destul de semnificativ, scrisul istoric dedicat subiectului înregistrând atât informație nouă și inedită cât și unghiuri și perspective noi de abordare. Problematika este însă departe de a fi epuizată, istoriografia acesteia

urmând a fi îmbogățită, în mod incontestabil, cu noi contribuții, în perioada următoare.

**At the Beginnings of a Forgotten Diaspora: the Italians from Transylvania.
Historiographical Considerations**

ABSTRACT

In the provinces that currently make Romania, we deal with a more consistent number of Italians who were to establish into a stable and uninterrupted community along time, along with modern times (XIXth century). The richness of natural resources, as well as requirements of the modernisation process, entailed need of specialised workforce, that came from the exterior and, thus, next to other ethnicities, also the Italians reached both inside and outside the Carpathian arch, in Danubian principalities. The issue of Italians' emigration to the regions bounded by the Carpathians, the Danube and the Black Sea raises the same questions and research requirements; thus, the study of the Italian presence in Transylvania is a regional variant within a theme that essentially is the same throughout the Romanian area. This paper proposes to review and generally assess the production of historical writings of the last three decades, on the presence of the Italians on the territory of current Romania, supplementary emphasising those who stopped in Transylvania. Emigration of Italians to the Romanian area and their living here on the long run is a less studied chapter from the history of Italian-Romanian relations, next to other themes concerning the same issue such as relationships between the two nations during the establishment of modern national states, the political-diplomatic, economic and cultural relations between the two countries. Research of the historical Italian community from Romania was more extensive after 1989, both as regards the primary sources and presenting new information to the scientific environment, and the report of angles and perspective of approaching the theme. However, the issue is far from being settled, and indubitably it will be enriched by new contributions, in the following period. Studies and researches on Italians from the Romanian area appeared until now are the result of the interest showed by the Romanian and Italian historiography, with a more significant number of contributions made by the Romanian historiography.

Abrevieri bibliografice

- D'Alessandri 2011 - Antonio D'Alessandri, *Gândirea și opera Dorei D'Istria între Orientul european și Italia*, București, 2011
- D'Alessandri 2015 - Antonio D'Alessandri, *Sulle vie dell'esilio. I rivoluzionari romeni dopo il 1848*, Lecce, 2015
- Altarozi, Sigmirean 2013 - Giordano Altarozi, Cornel Sigmirean (a cura di), *Il Risorgimento italiano e i movimenti nazionali in Europa. Dal modello italiano alla realtà dell'Europa centro-orientale*, Roma, 2013
- Ardeleanu 2006 - Constantin Ardeleanu, „Câteva informații cu privire la navigația și comerțul statelor italiene prin gurile Dunării (1829–1856)”, în *Analele Universității Dunărea de Jos Galați*, seria Istorie, t. V, 2006, p. 121-131
- Ardeleanu 2012 - Constantin Ardeleanu, „La comunità italiana nella città portuale di Galați nel periodo del Risorgimento (1830-1856). Il suo ruolo economico e cultural-nazionale”, în vol. Gizella Nemeth e Adriano Papo (a cura di), *Unità italiana e mondo adriatico–danubiano*, San Dorlingo della Vale (Trieste), 2012, p. 65-78
- Basciani 2007 - Alberto Basciani, *La difficile unione. La Bessarabia e la Grande Romania (1918-1940)*, Roma, 2007

- Basciani 2011 - Alberto Basciani, "Alcune considerazioni dei giornali romeni sul processo risorgimentale italiano", în vol. Ion Cârja (a cura di), *Unità nazionale e modernità nel Risorgimento italiano e romeno. Atti del convegno internazionale in occasione dei 150 anni dell'Unità d'Italia*, Cluj-Napoca, 2011, p. 121-133
- Basciani 2016 - Alberto Basciani, *L'illusione della modernità. Il Sud-est dell'Europa tra le due guerre mondiali*, Rubbettino Editore, Soveria Mannelli, 2016
- Bărbulescu, Turcuș, Damian 2012 - Mihai Bărbulescu, Veronica Turcuș, Iulian Mihai Damian, *Accademia di Romania in Roma. 1922-2012*, Accademia di Romania, Roma, 2012
- Berindei 1971 - Dan Berindei, "Rapports italo-roumains dans le domaine du journalisme pendant la période du Risorgimento", în *Revue Roumaine d'Histoire*, 10, 1971, nr. 2, p. 313-328
- Berindei 1972 - Dan Berindei, "La libération de Rome reflétée dans la presse progressiste de Bucarest (1870)", în *Revue Roumaine d'Histoire*, 11, 1972, nr. 3, p. 439-446
- Berindei 1982 - Dan Berindei, „Giuseppe Garibaldi în ansamblul relațiilor risorgimentale italo-române”, în *Revista de Istorie*, 35, 1982, nr. 10, p. 1116-1123
- Berindei 1985 - Dan Berindei, "Constitution d'Etats nationaux au XIXe siècle (Italie, Roumanie et Allemagne). Paralleles historiques", în *Revue Roumaine d'Histoire*, 24, 1985, nr. 1-2, p. 83-99
- Bevilacqua, De Clementi, Franzina 2001, 2009 - Piero Bevilacqua, Andreina De Clementi, Emilio Franzina (a cura di), *Storia dell'emigrazione italiana*, I-II, Roma, 2001, 2009
- Bodin 1940 - Dimitrie Bodin, *Politica economică a Regatului Sardiniei în Marea Neagră și pe Dunăre în legătură cu Principatele Române*, București, 1940
- Bokor 2017 - Bokor Zsuzsa (coord.), *În căutarea tărâmului promis. Italienii din România*, Cluj-Napoca, 2017
- Burcea 2005 - Carmen Burcea, *Diplomație culturală. Prezențe românești în Italia interbelică*, București, 2005
- Bușe 2006 - Dorel Bușe, *Diplomație în timp de război. România și Italia 1915-1918*, Cluj-Napoca, 2006
- Bușe 2006a - Dorel Bușe, *România și Italia în fața Primului Război Mondial*, Cluj-Napoca, 2006
- Cârja 2013 - Ion Cârja, „L'unificazione dell'Italia nella percezione della storiografia romena del XX secolo. Alcune considerazioni”, in: Andrea Ciampani (a cura di), *L'unità d'Italia in Europa*, Roma, Istituto per la Storia del Risorgimento Italiano/Biblioteca Scientifica, collana „Prospettive”/„Perspectives”, vol. III, 2013, p. 101-112
- Cârja 2019 - Ion Cârja, „Românii din Austro-Ungaria în anii «Marelui Război». Perspectiva surselor vizuale”, în vol. V. Spinei, Ghe. Iacob, I. Nistor (coord.), *Istorie ale Marelui Război și ale Marii Uniri de la 1918. Volum al Congresului Național al Istoricilor Români, Iași, 29 august-1 septembrie 2018*, Iași, 2019, p. 403-416
- Cârja, Cârja 2018 - Ion Cârja, Cecilia Cârja, „Românii și Sfântul Scaun-perspective istoriografice post-comuniste. Câteva considerații”, în vol. Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, Mihaela Bedecan (coord.), *Nicolae Bocușan. Istoria sub semnul Generozității și Umanității*, Cluj-Napoca, 2018, p. 371-389
- Ciure 2016 - Florina Ciure, *Rapporti culturali tra Venezia e Transilvania nel Cinquecento e Seicento*, Oradea, 2016
- Delureanu 2005 - Ștefan Delureanu, *Risorgimento italiano e Risorgimento romeno*, Napoli, 2005
- Delureanu 2006 - Ștefan Delureanu, *Mazzini și românii în Risorgimento*, București, 2006
- Delureanu 2007 - Ștefan Delureanu, *Garibaldi între mit și istorie*, București, 2007
- Delureanu 2010 - Ștefan Delureanu, *Italia și România spre unitatea națională. Un secol de istorie paralelă (1820-1920)*, București, 2010

- Dinu 2003 - Rudolf Dinu, „Appunti per una storia dell'emigrazione italiana in Romania nel periodo 1878-1914: il Veneto come principale serbatoio di piccole comunità in movimento”, în vol. Grigore Arbore Popescu (a cura di), *Dall'Adriatico al Mar Nero: veneziani e romeni, tracciati di storie comuni*, Roma, 2003, p. 245-261
- Dinu 2006 - Rudolf Dinu, *La Romania nella grande guerra. Documenti militari e diplomatici italiani (1914-1918)*, București, 2006
- Dinu 2009 - Rudolf Dinu, *Studi Italo-Romeni. Diplomazia e società, 1879-1914/Italian-Romanian Studies. Diplomacy and Society, 1879-1914*, București, 2009
- Dinu, Bulei 2001 - Rudolf Dinu, Ion Bulei (editori), *35 de ani de relații italo-române, 1879-1914. Documente diplomatice italiene/35 anni di relazioni italo-romene, 1879-1914. Documenti diplomatici italiani*, București, 2001
- Dobre 2019 - Mihail Dobre, *Relații diplomatice româno-italiene în timpul Primului Război Mondial (1914-1918)*, București, 2019
- Dobrei 2016 - Florin Dobrei, „Prezențe italiene în sud-vestul Transilvaniei în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Contribuții documentare”, în vol. L. Dindirică, Al. Ionicescu (coord.), *Românii în istoria Europei*, vol. III, Târgoviște, 2016, p. 220-236
- Dorojan 2013 - Alina Dorojan, *L'emigrazione italiana nelle terre romene (1861-1916)*, teză de doctorat susținută la Universitatea Roma Tre, Roma, 2013
- Escu Müller 2016 - Carmen Escu Müller, *Evaluări ale opiniei publice românești asupra fascismului italian (1922-1943)*, Cluj-Napoca, 2016
- Felicetti, Francescotti 2002 - Marco Felicetti, Renzo Francescotti, *Sulle ali di una rondine. Storie di migrazioni*, Trento, 2002
- Franzina 1979 - Emilio Franzina, *Merica! Merica! Emigrazione e colonizzazione nelle lettere dei contadini veneti e friulani in America Latina (1876-1902)*, Milano, 1979
- Gasparini 2005 - Bernardo Gasparini, *Firmele italiene și România-delocalizări și localizări productive*, Cluj-Napoca, 2005
- Grosaru, Tarabega 2012 - Ioana Grosaru, Gabriela Tarabega, *Italianii din România. O istorie în imagini/Italiani in Romania. Una storia in immagini*, București, 2012
- Guida 1992 - Francesco Guida, *Marc Antonio Canini e la Romania*, în vol. G. Lami (a cura di), *Risorgimento. Italia e Romania 1859-1879. Esperienze a confronto*, Milano, 1992, p. 139-153
- Guida 2005, 2008 - Francesco Guida, *Romania*, Milano, ediția I: 2005, ediția a doua: 2008
- Guida 2011 - Francesco Guida, „Afinități cronologice e diversità socio-politiche nella formazione degli Stati nazionali romeno e italiano”, în vol. Ion Cârja (a cura di), *Unità nazionale e modernità nel Risorgimento italiano e romeno. Atti del convegno internazionale in occasione dei 150 anni dell'Unità d'Italia*, Cluj-Napoca, 2011, p. 65-79
- Guida 2011a - Francesco Guida, *Italia e Romania verso l'unità nazionale. Convegno di studi in occasione del 150° anniversario dell'Unità d'Italia (16-17 giugno, Università di Bucarest)*, București, 2011
- Isopescu 1937 - Claudiu Isopescu, *La stampa periodica romeno-italiana in Romania e in Italia*, Roma, 1937
- Jakab, Peti 2009 - Jakab Albert Zsolt, Peti Lehel, *Procese și contexte social-identitare la minoritățile din România*, Cluj-Napoca, 2009
- Joița 2008 - Monica Joița, *Relații culturale italo-române (1927-1956)/Relazioni culturali italo-romene (1927-1956). Documenti diplomatici italiani*, Cluj-Napoca, 2008
- Kovács, Țoca 1973 - András Kovács, Mircea Țoca, „Arhitecți italieni în Transilvania în cursul secolelor al XVI-lea și al XVII-lea”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia*, XVIII, 1973, fasc. 2, p. 19-36

- Lami 1992 - Giulia Lami (a cura di), *Risorgimento. Italia e Romania 1859-1879. Esperienze a confronto*, Milano, 1992
- Lăzărescu 1996 - George Lăzărescu, *Școala română din Roma*, București, 1996
- Marcu 1930 - Alexandru Marcu, *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice a României (1848-1877)*, București, 1930
- Mănăstireanu 2012 - Laurențiu Mănăstireanu, „O mică Italie dobrogeană. Momente din viața pietrarilor italieni de la Greci (jud. Tulcea) între 1884-1902”, în vol. Anamaria Macavei, Roxana Dorina Pop (coord.), *O filă de istorie: om, societate, cultură în secolele XVII-XXI. Conferință națională (2012, Cluj-Napoca)*, Cluj-Napoca, 2012, p. 307-320
- Mârza, Drăghîță 2004 - Iacob Mârza, Zevedei-Ioan Drăghîță, „Italiani ad Alba Iulia nell'epoca del Principato autonomo di Transilvania (1541-1691)”, în vol. Cristian Luca, Gianluca Masi, Andrea Piccardi (a cura di), *L'Italia e l'Europa Centro-Orientale attraverso i secoli. Miscellanea di studi di storia politico-diplomatica, economica e culturale*, Brăila-Venezia, 2004, p. 147-157
- Mitu 1988 - Sorin Mitu, „Interférences roumano-italiennes en 1850: sensibilités révolutionnaires et réactions idéologiques (I-II)”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, XXXIII, 1988, fasc. 1, p. 84-98; fasc. 2, p. 78-95
- Mitu 2007 - Sorin Mitu, „Între Roma antică și Roma papală: imagini italiene la românii ardeleni în secolul al XVIII-lea”, în vol. Biserică, Societate, Identitate. *In honorem Nicolae Bocșan*, Cluj-Napoca, 2007, p. 513-519
- Mitu 2009 - Sorin Mitu, „Clasicism, romantism, pragmatism: Italia și românii ardeleni la 1850”, în vol. Andi Mihalache, Alexandru Istrate (coord.), *Romantism și modernitate. Atitudini, reevaluări, polemici*, Iași, 2009, p. 45-58
- Pătrașcu, Pârvu 1999 - Ion Pătrașcu, Elena Pârvu, *I Friulani di Craiova. Rapporti socio-culturali italo-romeni/Friulanii din Craiova. Interferențe socio-culturale italo-române*, Craiova, 1999
- Pittau, Ricci, Silj 2008 - Franco Pittau, Antonio Ricci, Alessandro Silj (ed.), *Romania, immigrazione e lavoro in Italia*, Roma, 2008
- Pittau, Ricci, Timșa 2010 - Franco Pittau, Antonio Ricci, Laura Ildiko Timșa (a cura di), *I romeni in Italia trarifiuto e accoglienza*, Roma, 2010
- Pop, Cârja 2011 - Ioan-Aurel Pop, Ion Cârja, *Un italian la București: Luigi Cazzavillan (1852-1903)*, Cluj-Napoca, Vicenza, Italia, 2011
- Rădulescu 2007 - Mihai Sorin Rădulescu, *D. Bodin în istoriografia românească*, în „Analele Brăilei”, serie nouă, VIII, 2007, nr. 8, p. 175-206
- Ricci 2005 - Antonio Ricci, „Emigranti italiani in Romania. Documenti e testimonianze di una comunità dimenticata”, în *Studi Emigrazione / Migration Studies*, 159, 2005, p. 661-680
- Ricci 2006 - Antonio Ricci, „Imigranți italieni în România (sfârșitul secolului XIX-secolul XX)”, în vol. Traian Rotariu, Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan (coord.), *Populația României. Trecut, prezent, viitor*, Cluj-Napoca, 2006, p. 545-567
- Ricci 2008 - Antonio Ricci, „Quando a partire eravamo noi: l'emigrazione italiana in Romania tra il XIX e il XX secolo”, în Franco Pittau, Antonio Ricci, Alessandro Silj (ed.), *Romania, immigrazione e lavoro in Italia. Statistiche, problemi e prospettive*, Roma, 2008, p. 59-70
- De Rosa, Verrastro 2007 - Ornella De Rosa, Donato Verrastro (a cura di), *Appunti di viaggio. L'emigrazione italiana tra attualità e memoria*, Bologna, 2007
- Sabău 2001 - Nicolae Sabău, *Maestri italiani nell'architettura religiosa barocca della Transilvania*, București, 2001

- Sabău 2007 - Nicolae Sabău, *Maestri ticinesi in Transilvania tra Cinquecento e Settecento*, Cluj-Napoca, 2007
- Santoro 2005 - Stefano Santoro, *L'Italia e l'Europa orientale. Diplomazia culturale e propaganda 1918-1943*, Milano, 2005
- Scagno 2008 - Roberto Scagno (ed.), *Veneti in Romania*, Ravenna, 2008
- Stângaciu 2004 - Anca Stângaciu, *Capitalul italian în economia românească între 1919-1939*, Cluj-Napoca, 2004
- Stângaciu 2006 - Anca Stângaciu, *Investiții și investitori italieni în România (1919-1952)*, Cluj-Napoca, 2006
- Stângaciu 2019 - Anca Stângaciu, *Securitatea și exilul intelectualilor români în Italia*, Cluj-Napoca, 2019
- Șerban 2013 - Ionuț Șerban, *Politică și diplomație europeană. România și Italia în relațiile internaționale în epoca modernă*, Târgoviște, 2013
- Tomasella 2014 - Paolo Tomasella, *Emigranti dal Veneto e dal Friuli nella vita economica e culturale della Romania (1848-1949)*, teză de doctorat susținută la Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Istorie și Filosofie, Cluj-Napoca, 2014
- Tomi 2006 - Raluca Tomi, "Historie de la Maison de commerce Pedemonte et fils", în *Historical Yearbook*, III, 2006, p. 111-134
- Tomi 2008 - Raluca Tomi, „Imigrația italiană în spațiul românesc: italienii din Galați și Ismail (1834-1876)”, în *Revista Istorică*, serie nouă, XIX, 2008, nr. 3-4, p. 215-238
- Tomi 2011 - Raluca Tomi "L'emigrazione italiana nei Principati romeni e il suo ruolo nella modernizzazione delle comunità urbane (1825-1866)", în Ion Cârja (a cura di), *Unità nazionale e modernità nel Risorgimento italiano e romeno. Atti del convegno internazionale in occasione dei 150 anni dell'Unità d'Italia*, Cluj-Napoca, 2011, p. 33-54
- Tomi, Chirițescu 2018 - Raluca Tomi, Mara Chirițescu (editori), *Ștefan Delureanu, un mazzinian român. Articole, evocări, restituiri*, București, 2018
- Turcuș 1997 - Veronica Turcuș, *Bibliografia istorică româno-italiană (bibliografie selectivă). Evoluția publicațiilor istorice româno-italiene până în 1996*, I-II, Cluj-Napoca, 1997
- Turcuș 2004 - Veronica Turcuș, *Alexandru Marcu (1894-1955). Viața și opera*, Romania Press, București, 2004
- Turcuș, Turcuș 2017 - Șerban Turcuș, Veronica Turcuș, *Între cultură, șantaj și spionaj. Accademia di Romania la crepuscul (1947-1955)*, Cluj-Napoca, 2017
- Turcuș, Turcuș 2020 - Veronica Turcuș, Șerban Turcuș, *România-Italia. O bibliografie cât o istorie*, Cluj-Napoca, 2020
- Zamfiroiu 2011 - Lilian Zamfiroiu, *Relații diplomatice româno-italiene 1918-1940*, București, 2011

Cuvinte-cheie: România, Transilvania, italieni, emigrare, modernizare, istoriografie, memorie.

Keywords: Romania, Transylvania, Italians, emigration, modernisation, historiography, recollection

LUPTELE DIN AUGUST-SEPTEMBRIE 1944 DIN ZONA AIUD-MIRĂSLĂU

MARIUS CRISTEA,
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

Al Doilea Război Mondial a fost, cu siguranță, cel mai distructiv moment din întreaga istorie a omenirii. Blocuri militare deosebit de puternice și decise să obțină victoria au implicat toată planeta într-un conflict care a consumat valori imense din punct de vedere material și uman. Pierderile umane colosale ajung la un total de aproximativ 15 milioane de combatanți uciși, 25 milioane de combatanți răniți și invalizi și 45 milioane de civili uciși. Efortul material uriaș este aproximat la peste 2000 de miliarde de dolari. Un total de 65 de țări au contribuit la război. În cei cinci ani de participare la conflict, România a pierdut 300.000 de soldați și aproximativ 533.000 de civili uciși¹.

Cel de-al Doilea Război Mondial s-a declanșat la 1 septembrie 1939. România aflată în stare de neutralitate în acel moment este împinsă de realitățile geo-politice ale momentului în tabăra puterilor Axei. La 23 noiembrie 1940, sub conducerea mareșalului Ion Antonescu, România se aliază cu Germania, iar în 22 iunie 1941 participă la recuperarea Basarabiei. La atacarea URSS, România a fost cel mai important aliat al Germaniei. Pe plan intern a fost considerat un „război sfânt” menit să elibereze Basarabia și Bucovina, teritorii pierdute cu un an înainte în favoarea sovieticilor. Evenimentele dintre anii 1941 și 1944, contraatacurile eficiente ale Armatei Roșii obligă factorii de decizie de la București să ia în considerare ieșirea din Axă și negocierea unei păcii separate cu Aliații. Pe de-o parte, mareșalul Antonescu consideră, conform principiilor onoarei militare, că Germania va trebui avizată de aceste acțiuni și, în paralel, discută în secret cu liderii aliați posibilitatea unui armistițiu favorabil României. Mareșalul Ion Antonescu era îngrijorat mai ales de retragerea în siguranță a trupelor germane, de securitatea teritoriilor ocupate de Armata Roșie și căuta să limiteze pretențiile sovieticilor cu suportul Aliaților. La 12 aprilie 1944, URSS trimite o notificare Guvernului român care cuprinde condițiile de armistițiu în 6 puncte. Astfel, la punctul 1 se solicita *ruperea alianței cu Germania și trecerea trupelor române sub comanda sovietică*; 2. *Recunoașterea granițelor din 22 iunie 1941 și, implicit anexarea Basarabiei și nordului Bucovinei de către URSS în 1940*; 3. *Plata reparațiilor de război către URSS*; 4. *Eliberarea prizonierilor aliați de pe teritoriul României*; 5. *Libertate de mișcare pentru Armata Roșie pe*

¹ Duțu, Dobre, Loghin 2017, p. 444-447. Cifrele includ morții, răniții, dispăruții și prizonierii în cazul forțelor combatante, iar în cazul civililor s-au luat în considerare și pierderile din Basarabia precum și genocidul Țiganilor.

teritoriul României; 6. Revenirea nordului Transilvaniei la România². Pe de altă parte, opoziția, în frunte cu Regele Mihai I și reprezentată de Iuliu Maniu, consideră condițiile aliaților acceptabile - cu excepția punctului 5 - și solicită parașutarea a două divizii aeropurtate aliate care să garanteze integritatea teritorială a României. La 21 aprilie, Aliații suspendă negocierile cu opoziția românească și solicită imperativ acceptarea armistițiului în baza condițiilor transmise prin intermediul guvernului sovietic. Dat fiind faptul că Armata Roșie ajunsese la Prut, Iuliu Maniu, în asentiment cu Regele Mihai I, acceptă condițiile ultimatumului, dar mareșalul Antonescu respinge ultimatumul considerându-l nedemn. Pentru moment, menține alianța cu Germania sperând că va obține condiții mai favorabile. Mareșalul Antonescu considera, pe drept cuvânt, că acceptarea ultimatumului echivala cu o capitulare care ar primejdiu însăși existența țării. Evenimentele ulterioare vor confirma că îngrijorările sale nu au fost nejustificate.

La 20 august 1944, ofensiva sovietică străpunge frontul româno-german de pe Carpații sud-estici. Aripa dreaptă a Frontului al 2-lea ucrainean ajunge în zona de nord a României³ în timp ce avangarda armatelor sovietice 40 și 7 Gardă ating Piatra Neamț, respectiv Valea Trotușului⁴. În față au Armata a 8-a germană (grupurile Abraham și Kirchner) care luptă să păstreze aliniamentul Carpaților pentru a evita o revărsare a trupelor sovietice spre vest, în Transilvania (Ungaria în acel moment) și spre sud în România. Regele Mihai și opoziția democratică, surprinși de evenimentele care se succedau rapid, iau decizia de a-l forța pe mareșalul Antonescu să accepte armistițiul cu URSS. Astfel, în 23 august 1944, mareșalul este invitat la Palat. Cum era de așteptat, refuză armistițiul, iar regele ordonă arestarea lui. În scurt timp sunt arestați cei mai mulți colaboratori ai acestuia. Imediat este numit un nou guvern condus de Constantin Sănătescu care avea dificila misiune de a asigura o tranziție din postura de aliat al Germaniei în cea de inamic al acesteia, în tandem cu inamicul tradițional, URSS. Proclamația regelui, difuzată la radio, în 23 august 1944, ora 22, îi surprinde pe toți actorii evenimentelor. Spicuiem câteva pasaje relevante din „Proclamația Maiestății Sale Regelui către țară”: „*Români! În ceasul cel mai greu al istoriei noastre am socotit, în deplină înțelegere cu poporul meu, că nu este decât o singură cale pentru salvarea țării de la o catastrofă totală: ieșirea noastră din alianța cu puterile Axei și imediata încetare a războiului cu Națiunile Unite [...] un nou guvern, de uniune națională a fost însărcinat să aducă la îndeplinire voința hotărâtă a țării de a încheia pacea cu Națiunile Unite. România a acceptat*

² Bărbulescu, Deletant, Hitchins, Papacostea, Teodor 2002, p. 375; Coposu 1990, p. 19.

³ Linia Arpad.

⁴ Trașcă 2006, p. 214.

armistițiul oferit de Uniunea Sovietică [...] Alături de armatele aliate și cu ajutorul lor [...] vom trece hotarele impuse prin actul nedrept de la Viena"⁵.

Întorsătura dramatică a evenimentelor a generat în tabăra germană confuzie. Reprezentanții diplomatici și conducerea misiunii militare germane din România au dorit să retragă de urgență trupele până în Transilvania și Ungaria, unde puteau să se reorganizeze, dar Hitler a ordonat înăbușirea defecțiunii române și cucerirea Bucureștiului. Pentru că grosul trupelor germane era angrenat în luptele din Moldova nu a fost posibilă schimbarea situației, pierzându-se numeroase trupe și timpul necesar evacuării. La acțiunile germane, care au bombardat Palatul Regal și Bucureștiul în 24 august, noul guvern Sănătescu a publicat o proclamație prin care solicita armatei să lupte împotriva foștilor aliați⁶. În zilele de 25-28 august Armata Română a eliberat capitala și împrejurimile acesteia. În decurs de două luni, teritoriul României a fost eliberat, iar pierderile germane au fost de 56000 de prizonieri, 5000 de morți, 222 de avioane și 498 de nave distruse. În opinia multor istorici, actul de la 23 august 1944, prin prisma pierderilor umane, materiale, prin schimbarea radicală a realităților strategice în Balcani a însemnat pentru Axă un al doilea Stalingrad⁷.

Pentru Armata română, actul de la 23 august 1944 a însemnat apariția unei noi linii de luptă care se întindea de-a lungul graniței stabilite prin Dictatul de la Viena și în spatele căreia se acumulasă forțe inamice importante care vizau aliniamentul Carpaților. Pe noul aliniament ar fi închis trecătorile în fața avansului Armatei Roșii. Urgența armatei române era „întoarcerea frontului” și asigurarea apărării noului aliniament. Efortul era îndreptat spre blocarea atacurilor germano-maghiare pe principalele direcții de înaintare: Brașov, Făgăraș, Turda, Timișoara, linia Dunării. Se fac eforturi deosebite, în condiții de luptă, pentru a re poziționa marile unități în punctele nevralgice. Imediat după 23 august 1944, sunt trimise trupe în apropierea noii granițe. Aflate până atunci la partea sedentară sau în unități de instrucție, forțele cele mai apropiate se văd nevoite să creeze și să susțină un front nou împotriva unui inamic net superior, bine echipat, cu consistentă experiență de luptă. În martie 1944, după o întâlnire cu Hitler, Antonescu a ordonat mobilizarea generală și a transferat forțele militare din interiorul României și de pe granița cu Ungaria, în sudul Ucrainei, pentru a echilibra raportul de forțe de pe front⁸. Situația a fost oarecum echilibrată timp de câteva zile datorită inconsistenței trupelor maghiare și germane de-a lungul graniței româno-ungare post 1940. La fel ca Armata română, și trupele Axei au avut nevoie de mutări semnificative pentru a avea capacitatea de a prelua inițiativa astfel că, de abia la 1 septembrie 1944 Armata a

⁵ Ilie, Savu, Loghin Ionescu 1977, p. 8-9.

⁶ Mocanu 1994, p. 249-250.

⁷ Hart 1971, p. 585.

⁸ Trașcă 2006, p. 188.

II-a maghiară, întărită cu forțe germane, a primit ordinul de atac. Acest fapt a acordat un răgaz crucial trupelor române din apropierea graniței pentru a se fortifica, iar marilor corpuri de armată să își direcționeze eforturile și forțele pe noul aliniament.

Direcțiile Feleac-Turda-Aiud și Feleac-Turda- Buru-Abrud erau vizate de atacul inamic pentru că deschideau drumul spre Alba Iulia, Sibiu și Hunedoara. Studiul de față se apleacă asupra luptelor din zona localității Mirăslău care are o poziție dificilă în contextul viitoarelor atacuri. Comuna, aflată pe o cale de acces importantă, devine unul dintre punctele de rezistență vitale, dovada fiind forțele semnificative direcționate de Marele Stat Major spre această zonă. După 23 august primele forțe care se fortifică și în această zonă sunt cele ale Corpului 6 Teritorial, condus de generalul de divizie Gheorghe Stavrescu, format din Divizia 20 Infanterie-Instrucție, întărită cu două Batalioane de vânători de munte, un Batalion de rezervă și artilerie. Principala îngrijorare consta din faptul că acest Corp acoperea o fâșie de 150 de km până la sosirea în zonă a marilor unități și de faptul că era poziționat pe două direcții principale de atac: Turda-Aiud și Târgu Mureș-Iernut. La 28 august 1944, comandantul Armatei I-a ordonă gruparea și fortificarea Corpului 6 Teritorial pe aliniamentul stabilit, folosind-se și de populația locală pentru amenajările genistice pentru a permite soldaților să își continue instrucția⁹. La 30 august 1944 ajung în zonă: Corpul motomecanizat, Diviziile 6, 11 și 21 Infanterie-Instrucție, care preiau o parte din apărarea Corpului 6 Teritorial, în special pe aliniamentul Fărău-Iernut-Târnava Mare, în multe locuri luptând cu inamicul care avansa. Situația frontului era instabilă deoarece inamicul începuse să atace granița și să înainteze pe principalele direcții de atac¹⁰. În fața acțiunilor hotărâte ale inamicului, se impunea o permanentă coagulare de forțe și o repositionare a acestora în funcție de necesitățile curente. La 5 septembrie detașamentul locotenent-colonel Ioan Pandele primește ordinul de a ajunge la Mirăslău cu misiunea: „până la Arieș va întârzia cât mai mult înaintarea inamicului”¹¹. În noaptea de 4-5 septembrie 1944, Corpul 6 teritorial, Corpul motomecanizat intră sub comanda Armatei a 4-a prin Direcția Operativă 51 a Marelui Stat Major. Situația trupelor române din zonă era următoarea: Divizia 18 infanterie-instrucție, Divizia 20 infanterie instrucție, Compania garnizoană escadron din Regimentul 10 Călărași, Batalionul fix regional Cluj, Regimentul 7 artilerie grea-instrucție, un Divizion

⁹ Cupșa 1973, p. 39.

¹⁰ Ilie, Savu 1980, p. 126-127., „Notă telefonică, 5 septembrie 1944, ora 11,30 - *La ora 10,35, la vest de Feleac, o coloană puternică motorizată a cucerit Lita de unde s-a îndreptat spre Turda*”; „Telegramă către Marele Stat Major, Secția a 2-a: *Trupe ungare în forță de circa 3-4 batalioane au atacat azi dimineață frontiera în sectorul dintre Tunel și Someșul rece....Efortul inamic este pe direcția Feleac-Turda*”.

¹¹ *Ibidem*, p. 138 (Ordinul de operații nr. 24).

(baterie) din Regimentul 6 artilerie grea, Divizionul (secție) 57 artilerie grea, Batalionul 15 Vânători de munte, Regimentul 8 Vânători de munte (ambele din Divizia 2 Vânători de munte)¹². Regimentul 92 infanterie primește ordin să se imbarce în tren la Alba Iulia și să ocupe aliniamentul Lopadea Veche-Mirăslău-Ormeniș-râul Mureș¹³.

Se aprecia eronat în Instrucția Operativă nr. 5 că efectivele forțelor inamice se coagulau în zonă și se concluziona că „în situația actuală este puțin probabil ca inamicul să întreprindă acțiuni în forță cu obiective îndepărtate”¹⁴, dar forțele erau mult mai mari. În fața alinamentului Turda-Buru-Mirăslău-Fărău-Târnava Mare era Armata a 2-a maghiară cu 5 divizii de infanterie, o divizie blindată și un detașament de autotunuri german.

Participantul la evenimente, sublocotenent Ispas Aron, relatează: „Armata horthistă înainta să ocupe și cealaltă parte din Ardeal, [dar] toate unitățile, inclusiv Regimentul 83 Infanterie de la Turda, s-au retras. Am rămas doar noi, Batalionul 8 Vânători de Munte, să opunem rezistență. Noi eram plasați pe liziera pădurii. Aveam de apărat o suprafață care pornea de la Lopadea, Rachiș, Mirăslău, Cicău, Ormeniș, până la șoseaua națională, o distanță mare pentru un singur batalion. Cu noi era contingentul '45. Ei au fost încorporați în mai 1944 și au făcut instrucție doar trei luni, nici nu au depus bine jurământul că i-am și băgat pe front”¹⁵.

Un alt participant nemijlocit la luptele din zonă, mărturisește: „Am ajuns la Sibiu, sediul Diviziei 18 Infanterie, de care aparținea unitatea noastră. S-au făcut organizarea și ordinea de bătaie, mie încredințându-mi-se comanda unui pluton (deci, eram pe funcție de ofițer n.a.), din cauză ca unitatea noastră de baza era pe frontul din Iași, care se prăbușise. Am plecat de urgentă spre Alba-Iulia, unde ni s-au dat echipamente de război, armamentul din dotare. Ajunși la Aiud, am auzit primele salve de tunuri, armatele horthiste și hitleriste înaintând spre Aiud, după ce au ocupat Turda. Ajunși în satul Mirăslău, întreaga noastră unitate a fost bombardată cu tot felul de armament greu. După repliere, în după-amiaza zilei de 6 septembrie 1944, am dat primul atac în direcția Călărași-Luna. Au fost primii morți și răniți, în număr destul de mare. Înaintarea a fost oprită, respinsă cu 12 kilometri, într-un atac de noapte și lupte crâncene. Din acel moment, unitatea în care am luptat până la sfârșitul războiului a fost în permanență în ofensivă. Numărul celor căzuți a fost mare, dovada fiind cimitirul

¹² Cupșa 1973, p. 46.

¹³ Ilie, Savu 1980, p. 160.

¹⁴ Cupșa 1973, p. 39.

¹⁵ Interviu cu veteranul Ispas Aron; <http://presamil.ro/om/2015/23/files/assets/basic-html/page15.html> (accesat la 20 iulie 2018).

eroilor, de pe șoseaua Aiud-Turda (Mirăslău), lângă statuia lui Mihai Viteazul, unde dorm în Domnul sute de ostași și ofițeri”¹⁶.

În dimineața zilei de 5 septembrie, după o serie de atacuri locale și un avans cert, se declanșează un atac masiv aruncând înapoi din aliniamentul Feleac-Turda trupele române. Situația escaladează rapid, iar inamicul ocupă în după amiaza zilei Turda, ajunge la Buru și își continuă direcția de atac spre Aiud și Câmpeni. Divizia 20 Infanterie-Instrucție este forțată să se retragă cu pierderi majore. În fața inamicului stătea acum aliniamentul Lopadea-Rachiș-Mirăslău-Cicău-Ormeniș, cu flancul drept sprijinit pe râul Mureș și cu flancul stâng asigurat de Divizia 18 infanterie-instrucție, aflată la Aiudul de Sus și Poiana Aiudului. Trupele de pe acest aliniament se fortificaseră având infanteria și vânătorii de munte pe înălțimile din zonă. Artileria grea era poziționată la Aiud și pe platoul Gâmbaș. Batalioanele 8 și 15 vânători de munte erau aici încă din 24 august 1944, dar trupa era parțial instruită, fiind recrutată în mai 1944 și fără experiență în lupte. *„După trei luni ne-or băgat pe front, nu știai nimic, fiecare cum i-o fost norocul. Eu am avut noroc că am fost brandist și am fost companie de brand, eram câte o grupă la fiecare unitate. Eu am nimerit, cu brandul, la compania a treia de pușcași. Cu compania a treia am început frontul de la Turda, păstă șoseauă și dincolo de Turda, pe Dealul Bădeni, ne-o pus pe poziție, unde am așteptat ungurii pe Feleac. Am primit ordin de la comandant să ne retragem pe deal, că ungurii o înaintat pe la Câmpia Turzii, la Cacova Ierii. Eram încercuți. Când am ajuns la Mirăslău deja ungurii erau pe coastă, deasupra. Când am trecut noi pe coastă de la Mirăslău încolo, o fost podul minat peste șoseauă și l-o aruncat în aer ca să nu treacă blindatele ungurești. Am ajuns la Aiud, într-o școală, noaptea. Dimineața, pe poziții. Acolo am înaintat pe o vale în sus, acolo am început să tragem. Or murit mulți acolo, din cauza căpitanilor. Erau mulți cu trei luni de armată”¹⁷.* Ordinele erau foarte stricte, punctul fiind nevralgic în efortul de apărare. Instrucțiunea operativă nr. 5 prevedea expres: *„...replierea pe liniile de rezistență succesive se va face numai la ordinul armatei”¹⁸.*

Putem concluziona că retragerea era o opțiune limitată și că trebuiau să oprească inamicul acolo. Chiar și în aceste condiții Armata a 4-a a reușit să

¹⁶ Interviu cu veteranul de război Mihail Cociș din Sângeorgiu de Pădure; <http://www.cuvantul-liber.ro/news/72139/61/MARTURIA-UNUI-PARTICIPANT-LA-RAZBO-IUL-PENTRU-ELIBE-RAREA-ARDEALULUI-DE-NORD-UNGARIEI-SI-CEHOSLOVACIEI-DIN-ANII-1944-bdquo-1945> (accesat la 20 iulie 2018).

¹⁷ Interviu cu veteranul de război Petru Moldovan din Boju, jud. Cluj; <https://ziuadecj.realitatea.net/cultura/--114638.html> (accesat la 20 iulie 2018, ora 18).

¹⁸ Cupșa 1973, p. 44 (Instrucțiunea operativă, nr. 5).

creeze un dispozitiv de apărare eficient, dar nu mai avea capacitatea să declanșeze un contraatac. Marile unități încă se deplasau spre noul front de pe graniță¹⁹. Este demn de menționat că toată organizarea frontului s-a făcut sub atacurile constante ale aviației germane care au vizat găurile, garniturile de tren, depozitele militare de muniție și combustibil, aerodromurile din zonă. În paralel, toată linia graniței a fost atacată între 23 august - 5 septembrie 1944 de trupe inamice.

În 6 septembrie, 3 batalioane ale Armatei a 2-a maghiare declanșează atacul vizând ocuparea cotei 502 (o înălțime care domina șoseaua Turda-Aiud, spațiul dintre șosea-râul Mureș-platoul Gâmbaș și localitățile Mirăslău, Lopadea Veche, Gâmbaș, Cicău, Inoc), a șoselei Turda-Aiud-Alba Iulia. În cazul pierderii acestei locații, trupele inamice putea desfășura atacul asupra orașului Aiud și pe direcțiile Aiud-Buru (deja ocupat din seara zilei de 5 septembrie), pe direcția Aiud-Alba Iulia și pe direcția Unirea-Iernut. Rezistența în acel punct era imperios necesară fiind crucial pentru dispozitivul creat de apărarea Armatei române pe aliniamentul Abrud-Târgu Mureș.

Apărarea cu centrul în Mirăslău este ținta atacului deosebit de puternic din dimineața zilei de 6 septembrie. Flancul stâng al Regimentului 18 infanterie-instrucție este atacat puternic și este ocupată Poiana Aiudului de unde se deschideau direcții de atac care se puteau dezvolta spre Aiud și prin Munții Apuseni spre Râmeț-Ponor-Geogel-Bucium-Abrud. Astfel, se creează un intrând în care punctul cel mai înaintat era aliniamentul Lopadea Veche-Mirăslău. Trupele inamice nu pot valorifica momentul imediat și atacul continuă intens în ziua de 7 septembrie. Linia fortificată de la nord de Mirăslău rezistă datorită îndârjirii apărătorilor și a organizării genistice eficiente precum și a intervenției prompte a rezervelor locale.

În noaptea următoare și în ziua de 7 septembrie 1944, luptele continuă intens, trupele ungare fiind respinse din pozițiile cucerite în Poiana Aiudului, dar păstrând cota 502, nord Lopadea Veche. Raportul informativ din 7 septembrie 1944, orele 20, Sulfina (Armata a 4-a) către Ruleta (Marele Stat Major) menționează: „*Un tren blindat inamic, venind dinspre Decea către Mirăslău, a intrat în pozițiile noastre; podul CFR fiind aruncat în aer, trenul blindat a rămas pe loc. Până în prezent s-au făcut 10 prizonieri. Lupta este în curs*”²⁰. Faptul este descris mai amănunțit de Ispas Aron, veteran de război: „*Dinspre*

¹⁹ Ilie, Savu 1980, p. 178, Ordin special nr. 26 către Detașamentul colonel Vlădescu din 5 septembrie 1944, ora 24. Spicuim din conținut: 1Detașamentul colonel Vlădescu, compus din batalioanele 8 și 15 vânători munte, divizionul 5 tunuri autopurtate și o companie de pionieri se subordonează Corpului 6 teritorial. [...] Detașamentul are misiunea să interzică pătrunderea inamicului pe direcția Turda-Mirăslău-Aiud, ocupând pozițiile avute anterior în zona Mirăslău-Gâmbaș-pădurea sud Mirăslău. [...] Gata de a primi lupta la 6 septembrie, ora 5.

²⁰ Ibidem, p. 6.

Decea apare o locomotivă fumegând. Ne-am uitat cu binoclurile și am văzut un drapel roșu, alb, verde pus în fața locomotivei. Locomotiva era blindată, trăgea după ea cinci vagoane, ultimul era de alimente. Când ajunge să ia curba la Strâmturi, ai noștri de la tunuri anticar au tras în locomotivă două proiectile, care au ricoșat. Atunci caporalul Moise Asemig de lângă Aiud a spus așa:

-Domnule sublocotenent, dați-mi voie să ochesc eu.

A tras cu tunul între șină și roată [și] trenul a deraiat. L-am trimis pe sergentul Terek, maghiarul care s-a dus după vin, cu o solie de pace. L-am dezarmat, a dat jos centura, fără pistol, avea un steag alb în mână, a mers la trenul blindat. L-au primit imediat în vagon, noi ne uitam cu binoclul să vedem ce se întâmplă. În trenul acela se afla nimeni altul decât contele Esterhazy, comandantul trupelor motorizate din Ungaria, care a fost somat să se predea căpitanului Negru Romulus. Contele, când a auzit numele de Negru, a zis: «Nu Negru, îi Fekete». Era șovin. A refuzat să se predea. Atunci am pornit la atac, cu mitraliere, cu grenade, am spart geamurile și am aruncat grenada înăuntru. Deodată am văzut o cârpă albă la geam, contele se preda. Când am intrat în vagon, contele era pansat de un doctor, a fost rănit la călcâi. Vagoanele erau pline de alimente, de băuturi de tot felul, dar nu am pus mâna pe nimic de acolo, să nu fie otrăvite. Alți colegi care erau cu noi au băut și au mâncat. La ultimul vagon era atașată o «gură de lup» îi zicea. Cu aia se puteau tăia traversele de la calea ferată. Contele a fost luat prizonier, a fost dus la Aiud. După o vreme am auzit că a fost făcut schimb de prizonieri, cu un general român căzut la Miercurea Ciuc. Ne-au dat generalul, le-am dat contele»²¹.

Spre sfârșitul zilei de 7 septembrie, forța atacurilor inamice scade și frontul se stabilizează pe amplasamentele curente. Continuă acțiunile de infiltrare inamice și lupte locale. În zona Mirăslău rapoartele indică acalmie în zona amiezii. „Orele 12.20-13.20: în regiunea Mirăslău - nu s-au observat mișcări de trupe; în satul Ormeniș - puține mașini și trupe germane; coloană compactă inamică de mașini cu trupe între Turda și Vințu de Sus (Unirea n.n.) - capul coloanei la Vințu de Sus»²². Putem trage concluzia că se acumulasă forțe inamice în vederea distrugerii apărării din zonă.

În toată perioada cuprinsă între 23 august și 9 septembrie 1944 s-au coagulat unități a căror obiective erau apărarea graniței și inițierea unei ofensive cu scopul eliberării Transilvaniei în cel mai scurt timp. Marile unități începuseră să ajungă pe linia frontului. Astfel, era posibilă preluarea inițiativei strategice. Se

²¹ Interviu cu veteranul Ispas Aron; <http://presamil.ro/om/2015/23/files/assets/basic-html/page15.html> (accesat la 20 iulie 2018).

²² Raport operativ pentru ziua de 7 septembrie 1944 către Statul Major al Aerului, Secția a 3-a în Ilie, Savu 1980, p. 7.

ordonă începerea ofensivei generale. Corpul 6 Teritorial primește ordinul de a ataca pe direcția Aiud-Turda-Cluj:

- Divizia 7 infanterie trece Mureșul și atacă spre Ocna Mureș;
- Divizia 18 munte împreună cu Regimentul 18 Dorobanți și Regimentul 92 infanterie atacă pe direcția Aiudul de Sus-Bădeni-Mihai Viteazu cu flancul în Lopadea Veche-Podeni-Buru cu baza de plecare între Ormeniș și Decea;
- Divizia 20 infanterie-instrucție se grupează în Unirea.

În 10 septembrie 1944, ora 15, se declanșează atacul. Divizia 18 munte se desfășoară pe direcția Mirăslău-Ciugudul de Sus, depășind Regimentul 18 Dorobanți care a fost contraatacat puternic pe direcția Ciugudu de Sus-Ormeniș spre Dâmbul Rotund. Contraatacul este oprit la orele 19.30 după care se continuă înaintarea pe pantele sud-est Ormeniș. Atacul forțelor române este oprit de puternica rezistență inamică. Luptele continuă și în 12 septembrie se avansează spre Dumbrava, inamicul retrăgându-se spre Turda²³.

La 25 octombrie 1944, în urma unui efort uriaș sunt eliberate orașele Carei și Satu Mare, anulând, de facto, Dictatul de la Viena din 1940. Pierderile armatei române sunt cifrate la aproximativ 50000 de soldați și ofițeri, morți, răniți, dispăruți dintr-un total de 275000 de soldați participanți la eliberarea Ardealului. În luptele de la Mirăslău au căzut 53 de soldați români și un număr nedefinit de soldați maghiari.

Actul de la 23 august 1944, prin care România ieșea din alianța cu Germania nazistă și trecea în tabăra aliaților, a reprezentat o provocare majoră pentru armata română, care a fost nevoită să-și redimensioneze întregul efort de război, îndreptat până la acel moment înspre est, pentru a respinge trupele germane și maghiare din țară.

Alături de respingerea atacului german asupra Bucureștiului, din zilele de 24-26 august, o presiune puternică, din partea forțelor germano-maghiare, s-a resimțit în Transilvania de-a lungul graniței care împărțea provincia în urma diktatului de la Viena.

Astfel, în zona Turda-Mirăslău-Aiud, forțele românești, formate în principal din soldați recent recrutați și, implicit, fără experiență de luptă, au trebuit să facă față unei ofensive puternice germano-maghiare, ce urmărea străpungerea văilor Mureșului și Arieșului. Cu un efort uman și logistic semnificativ, caracterizat de eroism și sacrificiu, trupele române reușesc stoparea ofensivei și inițierea contra-atacului, ce avea să se finalizeze cu eliberarea întregii Transilvanii la sfârșitul lunii octombrie 1944.

²³ Ibidem, p. 66 (Armata 4-a către Marele Stat Major, Secția 3. Raport operativ din 12 septembrie 1944, orele 20).

ANEXĂ

Lista militarilor căzuți și înhumați în cimitirul eroilor din localitate:

1. Fruntaș **Lăpuș Nicolae**
2. Elev- caporal **Ionescu Constantin** - Regimentul 180
3. Soldat **Barbaia Dumitru** - Regimentul 180
4. Soldat **Matei Gheorghe** - Regimentul 180
5. Serg. **Stoica Simion** - Regimentul 180
6. Soldat **Dulfu Virgil** - Regimentul 180
7. Caporal **D. Dumitru** - Batalionul 5 vânători de munte
8. Căpitan **Ionescu Constantin** - Batalionul 15 vânători de munte
9. Serg.-maj **Dejeu** - Regimentul 90 infanterie
10. Soldat **Dănuț Dumitru** - Regimentul 90 infanterie
11. Locotenent Rez. **Văștagu Sima Iuliu** - Regimentul 27 infanterie
12. Sergeant **Moldovan Ioan** - contingentul 1941 - Batalionul 8 vânători de munte
13. Sergeant **Pavel Iuliu** - contingentul 1941 - Batalionul 1 poliție militară
14. Sergeant **Popa Vasile** - continentul 1938- Regimentul 100
15. Soldat **Chișu Gheorghe** - Regimentul 90 infanterie
16. Soldat **Moldovan Ioan** - Regimentul 39 artilerie
17. Fruntaș **Roman Atente** - Regimentul 90 infanterie
18. Caporal **Ficior Gheorghe** - contingentul 1937 - Bateria 5 vânători de munte
19. Soldat **Hegheduș Ioan** - Regimentul 82 infanterie
20. Soldat **Sas Vasile** - Regimentul 180
21. Soldat **Geobea Ioan** - Regimentul 180
22. Soldat **Piper Iuon** - Regimentul 180
23. Soldat **Nicolescu Dumitru** - Regimentul 180
24. Soldat **Vâslan Constantin** - Regimentul 180

Abrevieri bibliografice

- Bărbulescu, Deletant, Hitchins, Papacostea, Teodor 2002 - Mihai Bărbulescu, Denis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, București, 2002
- Coposu 1990 - Corneliu Coposu, *Armistițiul din 1944 și implicațiile lui*, București, 1990
- Duțu, Dobre, Loghin 2017 - Alesandru Duțu, Florica Dobre, Leonida Loghin, *Armata română în al Doilea Război Mondial (1941-1945). Dicționar (ediția a II-a, revăzută și adăugită)*, București, 2017
- Ilie, Savu, Loghin, Ionescu 1977 - Petre Ilie, Alexandru Gheorghe Savu, Leonida Loghin, Mihail E. Ionescu, *Documente privind istoria militară a poporului român, 23 august - 31 august 1944*, București, 1977

- Ilie, Savu 1980 - Petre Ilie, Alexandru Gheorghe Savu, *Documente privind istoria militară a poporului român, 1-3 septembrie 1944*, București, 1980
- Mocanu 1994 - Marin Radu Mocanu (coord.), *România - marele sacrificat al celui de-al doilea război mondial. Documente*, vol. I, București, 1994
- Hart 1971 - Basil Henry Liddell Hart, *History of the Second World War*, London, 1971
- Cupșa 1973 - Ion Cupșa, *Armata română pe frontul antihitlerist*, București, 1973
- Trașcă 2006 - Ottomar Trașcă, „23 august 1944. Sfârșitul «camaraderiei de arme» româno-germană”, în *Anuarul Institutului de Istorie G. Bariț din Cluj-Napoca*, tom. XLV, 2006, p. 179-224

Fights from Aiud-Mirăslău Area from August-September 1944

ABSTRACT

Beyond doubt, the period between 23 August-19 September 1944 was one full of bold actions, decisions, uncertainties. The shift of political powers from 23 August 1944 set Romania on a new path, however, obliged the army, already tired from the fights on the eastern front, to reposition strategically and physically to confront the new enemy. The back of the front became the front line and, until the arrival of the big units, instruction and border guard units fought here, over a front of tens of kilometres. These units insufficiently trained ensured with sacrifices maintaining the line of the front for almost two weeks. Though it was a hotspot of the front during those difficult times, Mirăslău was a case of the hundreds that occurred.

Cuvinte-cheie: al Doilea Război Mondial, armata română, armată a II-a maghiară, front, campania de vest

Keywords: Second World War, Romanian army, the second Hungarian army, front, western campaign

**CONSIDERAȚII PRIVIND STAREA DE CONSERVARE A
BUNURILOR CULTURALE DE PATRIMONIU CARE FAC PARTE DIN
EXPOZIȚIA *ORIGINILE EUROPEI. CIVILIZAȚII PREISTORICE ÎNTRE
CARPAȚI ȘI DUNĂREA DE JOS***

MONICA DRUȚA
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

Lucrarea de față prezintă starea de conservare a unui număr de douăzeci și șapte de bunuri culturale din ceramică, os și metal, aflate în patrimoniul Muzeului Național al Unirii Alba Iulia. Lotul de artefacte arheologice a făcut parte din expoziția „Originile Europei. Civilizații preistorice între Carpați și Dunărea de Jos” organizată la Muzeul Grand Curtius (Liège) din Belgia, de către Muzeul Național de Istorie a României, Institutul Cultural Român (ICR) cu sprijinul Ministerului Culturii și Identității Naționale și al Ministerului Afacerilor Externe, în colaborare cu 30 de muzee din țară, în perioada 8 noiembrie 2019-26 aprilie 2020. Expoziția a reunit peste 450 de bunuri culturale de mare importanță, descoperite pe teritoriul României.

Cele 27 de bunuri de patrimoniu provin din săpături arheologice întreprinse în diferite situri arheologice de pe raza județului Alba și din câteva descoperiri întâmplătoare.

Din săpăturile arheologice sunt 21 de bunuri culturale de patrimoniu, astfel: șaptesprezece piese din os, bronz și ceramică (localitatea Teleac, comuna Ciugud, județul Alba), două piese din aur (localitatea Ampoița, comuna Meteș, județul Alba), o piesă ceramică (localitatea Gâmbaș ce aparține de municipiul Aiud, județul Alba) și o piesă ceramică (municipiul Aiud, județul Alba).

Bunurile culturale de patrimoniu descoperite fortuit sunt următoarele: cinci piese din bronz din localitatea Ighiel (comuna Ighiu, județul Alba) și o piesă de bronz din localitatea Vințu de Jos (la limita comunei Vințu de Jos cu comuna Pianu de Sus, județul Alba).

Așezarea de la Teleac a fost identificată și cercetată arheologic în anii '50. Încadrată cronologic de către specialiști în prima epocă a fierului, aceasta, prin toate caracteristicile ei (mărimea, durata de timp indicată de grosimea deosebită a depunerilor antropogene, amploarea și evoluția sistemului de fortificații), se dovedește a fi cea mai importantă din întreaga arie intracarpatică¹.

Cele 17 bunuri culturale de patrimoniu din situl de la Teleac sunt: sceptru de os (P6715), figurină zoomorfă cal (P6268), amforă de lut (P6672), strachină de lut (P6397), strachină de lut (P6571), vas bitronconic (P9074), cană (P6500), vas cu proeminențe (P6597), idol antropomorf (P9075), figurine zoomorfe (P6513, P6749, P6269, P6289, P4347, P6429, P6427, P6512).

¹ Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1991, p. 11-18.

Tipologic, figurinele zoomorfe, idolul antropomorf și sceptorul de os sunt încadrate de către specialiști în rândul pieselor cu semnificație cultică. Sceptorul din os este o piesă unică pe teritoriul țării noastre, care impresionează prin execuție. Este realizat dintr-un corn de cerb bine șlefuit, prevăzut cu un orificiu patrulater pentru fixarea mânerului de lemn și decorat cu cerculețe incizate pe toată suprafața sa. Capătul care se păstrează fragmentar este decorat pe margini cu un șanț ce putea servi la atârănarea unor accesorii².

Figurinele sunt executate într-un stil naturalist, uneori ușor schematic, alteori cu mare atenție asupra detaliilor (apare reprezentat sexul animalelor)³.

Vasele ceramice din așezarea de la Teleac care au participat la expoziția din Belgia, fac parte din punct de vedere tehnologic din categoria ceramicii care utiliza ca degresant nisipul cu particule de mici dimensiuni ce nu modifica omogenitatea pastei. Ca tip de ardere a ceramicii se utiliza cea reducătoare, specifică preistoriei, dar se cunoștea și se utiliza și o tehnologie specială de ardere, ce dă ceramicii o culoare roșie în interior și neagră la exterior în cazul pieselor amforă lut (P6672), vas bitronconic (P9074), vas cu proeminențe (P6597)⁴.

Un artefact inedit este amfora din lut supraetajată (P6672). Piesa a fost descoperită în locuința 19 din secțiunea III/1980. Corpul vasului este bitronconic, a fost decorat cu caneluri dispuse în ghirlande și cu patru proeminențe conice. Gâtul vasului este cilindric drept, cu buza puternic răsfântă în afară. Ineditul, în cazul său, este prezența unor depuneri de culoare brună la baza gâtului, în zona de unire cu corpul vasului și în zona dinspre bază unde este circumferința maximă, care în urma analizelor de laborator au fost identificate cel mai probabil ca fiind colofoniu în amestec cu cărbune și materii silicioase. Acest vas ceramic se presupune că a fost reparat⁵.

Vasul dublu din ceramică (P8802), descoperit în localitatea Gâmbaș (Aiud, județul Alba), a fost realizat din două recipiente lipite în zona mediană, unite printr-o toartă comună, decorate cu motive rombice și benzi incizate⁶.

Vasul ceramic cană (P6892), descoperit în punctul „Cetățuie” din municipiul Aiud, are corpul turtit, mai scund în raport cu gâtul, cu buza evazată, ornamentat pe gât și pe corp, prevăzut cu patru mici proeminențe⁷.

Bunurile culturale de patrimoniu din aur, doi cercei cu funcție de inel de buclă (P6674, P6675), au fost descoperite în tumul 3 de la Ampoița (comuna Meteș, județul Alba)⁸.

² *Ibidem*, p. 73.

³ *Ibidem*, p. 68-71.

⁴ *Ibidem*, p. 79.

⁵ Ciugudean 1981, p. 447-451.

⁶ Descriere preluată din *Fișa analitică* a obiectului.

⁷ Ciugudean 1997, p. 155.

Descoperit întâmplător în anul 1938 de trei copii în zona denumită „La Grui” de pe dealul Gruul Făgetului din satul Ighiel (comuna Ighiu, județul Alba), tezaurul de bronz număra șase obiecte (două topoare de bronz și patru brățări apărătoare de braț, din care una nu este completă). Aparținând epocii bronzului, brățările sunt confecționate din sârmă de bronz cu secțiune rotundă, lucrată la cald. Topoarele cu disc din bronz s-au obținut prin turnare în tipare, iar ulterior au fost frumos decorate cu motivul „dinților de lup”⁹. Din acest tezaur, au participat la expoziție doar cele cinci piese complete (P4216, P4217 - topoarele, P4218, P4219, P4220 - brățări - apărătoare de braț).

Bunul cultural de patrimoniu colier (P4388) a fost descoperit întâmplător, cu ocazia efectuării unor săpături pentru instalarea conductei de gaz Boian-Simeria în luna august a anului 1962, la 0,50 cm în pământ în locul numit „Conul Chișcheșului”, în apropierea Gării Blandiana (la limita comunei Vințu de Jos cu comuna Pianu de Sus). El face parte dintr-un depozit de bunuri culturale de bronz și de fier compus din 25 de piese de patrimoniu. Colierul de bronz are două ramificații, una mai lungă și una mai scurtă, formate din cinci unități ornamentale legate între ele cu verigi rotunde. La mijloc, ramificațiile sunt unite de un pandantiv frumos ornamentat pe zona mediană cu două scuturi convexe¹⁰.

Pentru întocmirea documentației de conservare s-au efectuat fotografii în detaliu ale tuturor pieselor și s-a completat fișa de conservare. Verificarea stării de conservare, pe care fișa de conservare o prevede, s-a efectuat prin observarea vizuală cu ajutorul unei lupe a fiecărei piese și notarea degradărilor constatate. În timpul examinării vizuale, pentru a evita contactul direct cu piesele, s-a utilizat o pereche de mănuși de bumbac. Rezultatul acestei examinări a fost identificarea degradărilor cu care aceste bunuri culturale de patrimoniu se confruntă. În urma acestei identificări am putut emite o clasificarea a degradărilor în funcție de momentul apariției.

La bunul cultural de patrimoniu din os (sceptru din os) am identificat două tipuri de degradări: degradări apărute în perioada de confecționare și utilizare și degradări apărute în momentul descoperirii și extragerii piesei din sol.

Degradările apărute în perioada de confecționare și utilizare (**Fig. 1**) sunt: fisuri de suprafață de mici dimensiuni, ca rezultat al procedeelor de confecționare (șlefuire) și utilizare, lipsa unui fragment din masa piesei de lângă perforația centrală, desprinderi de mici dimensiuni apărute pe extremitățile piesei.

Degradări apărute în momentul descoperirii și extragerii piesei din sol (**Fig. 2**): fragmentarea piesei (un fragment de lângă perforația centrală a suferit

⁸ Istoria României 2001, p. 234.

⁹ Berciu 1939, p. 24-32.

¹⁰ Popa, Berciu 1965, p. 51-59.

operațiuni de lipire în cadrul proceselor de restaurare), desprinderi proaspete de material din diferite zone, fisuri de adâncime, apărute posibil în timpul extragerii piesei din sol.

În cazul celor nouă bunuri culturale de patrimoniu din metal, șapte din bronz (conform documentației de clasare) și două din aur, s-au identificat degradările cu care acestea se confruntă, obținându-se astfel clasificarea lor în funcție de momentul apariției:

- degradările apărute în perioada de confecționare și utilizare (**Fig. 3**): fisuri de suprafață sau de adâncime, deformări ale suprafețelor, îndoirea părților active;

- degradări apărute în perioada în care obiectele au devenit bunuri culturale din cadrul patrimoniului muzeal (**Fig. 4**): apariția unor atacuri chimice (procese de coroziune) sub forma a diferite pete de culoare, desprinderi ale straturilor superioare.

După examinarea vizuală a celor șaptesprezece bunuri culturale de patrimoniu din ceramică, am identificat degradările cu care acestea se confruntă și le-am clasificat în funcție de momentul apariției, astfel:

- degradările apărute în perioada de confecționare și utilizare (**Fig. 5**): deformări ale suprafețelor pieselor, orificii apărute în urma pierderii diferiților degresanți, zgârieturi și fisuri de suprafață apărute înaintea arderii și după, intervenții de reparare a unui vas ceramic - cazul piesei amforă descoperită în locuința numărul 19;

- degradări apărute în momentul descoperirii și extragerii piesei din sol (**Fig. 6**): fragmentarea în mai multe bucăți a suprafeței piesei, desprinderi proaspete de material de pe suprafața piesei, pierderea unor fragmente din suprafața obiectului, fisuri de adâncime apărute probabil în timpul extragerii piesei din sol;

- degradări apărute în perioada în care obiectele au devenit bunuri culturale din cadrul patrimoniului muzeal (**Fig. 7**); sunt pete de diferite culori, apărute pe suprafața bunurilor culturale.

Pe lângă îndeplinirea și respectarea cerințelor legale din cadrul unui contract de împrumut bunuri culturale de patrimoniu și a legilor privind patrimoniul cultural mobil (Legea nr. 182/2000 privind protejarea patrimoniului cultural național mobil și Legea nr. 311/2003, legea muzeelor și a colecțiilor publice, ambele cu modificările și completările ulterioare), completarea documentației privind starea lor de conservare are și rolul de a oferi o imagine de ansamblu privind starea de conservare a colecțiilor de bunuri culturale din patrimoniul unei instituții muzeale.

Considerations Regarding the Conservation Status of the Cultural Heritage Assets that are Part of the Exhibition *Origins of Europe. Prehistoric Civilisations between the Carpathians and the Lower Danube*

ABSTRACT

The scientific work describes the state of conservation of twenty-seven cultural goods made of ceramics, bone and metal, from the patrimony of the National Union Museum of the Alba Iulia, which are part of the *Origins of Europe exhibition. Prehistoric civilisations between the Carpathians and the Lower Danube* organised at the Grand Curtius Museum (Liège), Belgium.

List of illustrations

Fig. 1.- Degradations occurred during manufacturing and use: small surface cracks as a result of manufacturing (sanding) and use, lack of a fragment from the workpiece mass, near the central perforation.

Fig. 2 - Degradations occurred during the discovery and extraction of the piece from the ground: fresh detachments of material from different areas, deep cracks that occurred probably during the extraction of the piece from the ground.

Fig. 3 – Degradations occurred during manufacture and use: surface or deep cracks, surface deformations, bending of the active parts.

Fig. 4 - Degradations occurred during the period when the objects became cultural goods within the museum heritage: the appearance of chemical attacks (corrosion processes) in the form of various colour stains, detachments of the upper layers.

Fig. 5 - Degradations occurred during manufacturing and use: deformations of the surfaces of the pieces, holes caused by the loss of various degreasers, scratches and surface cracks before and after burning, repair of a ceramic vessel - the case of the amphora discovered in house number 19.

Fig. 6 - Degradations occurred during the discovery and removal of the piece from the ground: fragmentation into several pieces of the surface, fresh detachment of material from the surface, loss of fragments from the surface of the object, deep cracks that occurred probably during the extraction of the piece from the ground.

Fig. 7 - Degradations occurred during the period when the objects became cultural goods within the museum heritage: stains of different colours appeared on the surface of cultural goods.

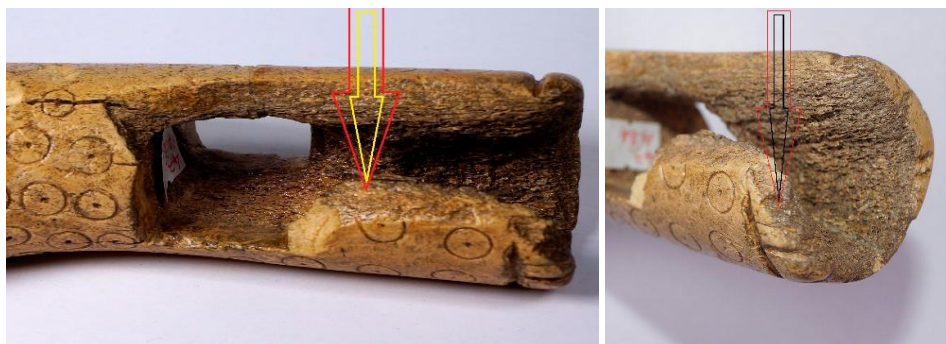

Fig. 1 - Degradările apărute în perioada de confecționare și utilizare: fisuri de suprafață de mici dimensiuni ca rezultat al procedeeelor de confecționare (șlefuire) și utilizare, lipsa unui fragment din masa piesei de lângă perforația centrală

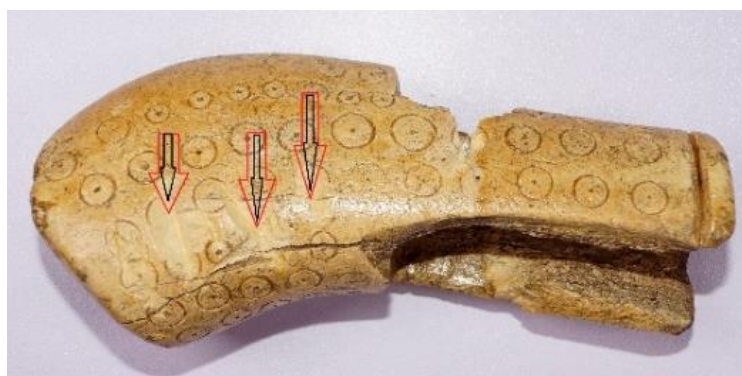

Fig. 2 - Degradări apărute în momentul descoperirii și extragerii piesei din sol: desprinderi proaspete de material din diferite zone, fisuri de adâncime apărute probabil în timpul extragerii piesei din sol

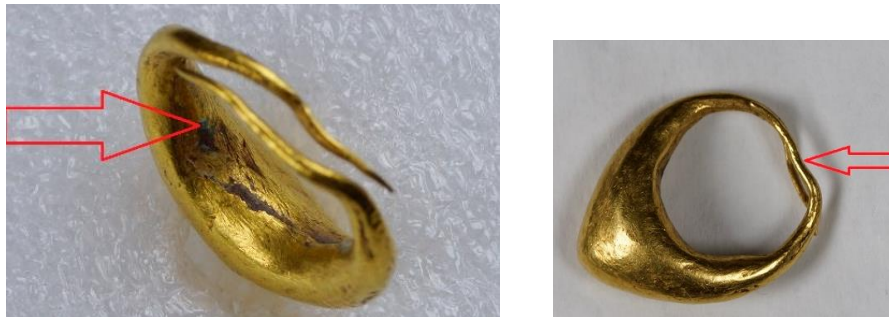

Fig. 3 - Degradările apărute în perioada de confecționare și utilizare: fisuri de suprafață sau de adâncime, deformări ale suprafețelor, îndoirea părților active

Fig. 4 - Degradări apărute în perioada în care obiectele au devenit bunuri culturale din cadrul patrimoniului muzeal: apariția unor atacuri chimice (procese de coroziune) sub forma a diferite pete de culoare, desprinderi ale straturilor superioare

Fig. 5 - Degradările apărute în perioada de confecționare și utilizare: deformări ale suprafețelor pieselor, orificii apărute în urma pierderii diferiților degresanți, zgârieturi și fisuri de suprafață apărute înaintea arderii și după, intervenții de reparare a unui vas ceramic- cazul piesei amforă descoperită în locuința numărul 19

Fig. 6 - Degradări apărute în momentul descoperirii și scoaterii piesei din sol: fragmentarea în mai multe bucăți a suprafeței piesei, desprinderi proaspete de material de pe suprafața piesei, pierderea unor fragmente din suprafața obiectului, fisuri de adâncime apărute posibil în timpul extragerii piesei din sol

Fig. 7 - Degradări apărute în perioada în care obiectele au devenit bunuri culturale din cadrul patrimoniului muzeal: pete de diferite culori apărute pe suprafața bunurilor culturale

Abrevieri bibliografice

- Berciu 1939 - Ion Berciu, „Depozitul de bronz de la Ighel Jud. Alba”, în *Apulum*, I, 1939-1942, p. 24-38
- Ciugudean 1981 - Daniela Ciugudean, „Câteva observații pe marginea restaurării materialului ceramic de la Teleac (jud. Alba)”, în *Apulum*, XIX, 1981, p. 447-452
- Ciugudean 1997 - Horia Ciugudean, *Cercetări privind epoca bronzului și prima vârstă a fierului în Transilvania*, Biblioteca Musei Apulensis VII, Alba Iulia, 1997
- Istoria României* 2001 - *Istoria României*, Vol. I, București, 2001
- Popa, Berciu 1965 - Alexandru Popa, Ion Berciu, „Un depozit de obiecte hallstattiene de la Vințu de Jos”, în *Apulum*, V, 1965, p. 51-68
- Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1991 - Valentin Vasiliev, Ioan Alexandru Aldea, Horia Ciugudean, *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții Arheologice: așezarea fortificată de la Teleac*, Cluj-Napoca, 1991

Cuvinte-cheie: fișă de conservare, degradări, documentație de conservare.

Keywords: conservation file, degradation, conservation documentation

TEXTILE ARHEOLOGICE DIN COLECȚIA MUZEULUI NAȚIONAL AL UNIRII ALBA IULIA, ÎN LUMINA ULTIMELOR CERCETĂRI

SORINA VOJU

Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

În anii 1961-1962, s-au efectuat săpături arheologice la Alba Iulia, în zona „Spitalul Veterinar”, de unde s-au recuperat fragmente textile, mărgelile, bijuterii, obiecte ce provin din patru [?] morminte de înhumăție, iar la Sebeș au avut loc lucrări de restaurare la Biserica Evanghelică, ocazie cu care s-au dăruit două cripte din fața altarului, din acestea recuperându-se fragmente textile (în prima criptă a fost înhumat preotul Michael Lang, fost decan al Gimnaziului Evanghelic din Sebeș, în cea de-a doua, văduva „consilierului intim al Transilvaniei”, Michael Huttern).

Textilele arheologice, recuperate din cele două locuri diferite au avut destin asemănător: prelevate și depozitate în spațiile muzeelor (Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, respectiv Muzeul Municipal „Ioan Raica” Sebeș), abia după aproximativ patru decenii, au ajuns în laboratorul de restaurare, prin aducerea lor de către tineri arheologi pasionați de vestigii inedite. Acest lucru se întâmpla în anul 1996, atunci când a avut loc o reorganizare a depozitelor instituției albaiulienilor, iar la Sebeș în anul 2000, când, la fel, s-au reorganizat expoziția permanentă, dar și depozitele.

Din păcate, în ambele cazuri datele menționate de arheologii care au efectuat săpăturile sunt vagi, cu minime informații despre inventar și locul de unde provin cu exactitate, ele fiind la un moment dat adunate la un loc fără a se ține seama de multitudinea de detalii care sunt necesare pentru a putea realiza o reconstituire exactă.

Datorită faptului că textilele arheologice provenite de la „Spitalul Veterinar” sunt plasate ca vechime în intervalul dintre sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea, iar cele provenite de la Biserica Evanghelică Sebeș sunt datate la jumătatea secolului al XVIII-lea (Michael Lang, 1729), respectiv sfârșitul secolului al XVIII-lea (văduva lui Michael Huttern, 1776), acestea vor fi prezentate în ordine cronologică.

Înainte de a putea susține cu exactitate care sunt tipurile de veșminte care fac obiectul acestui studiu, trebuie să ne întoarcem în timp și să căutăm soluții, începând de la cele mai vechi imagini despre îmbrăcăminte, precum și să înțelegem care erau grupurile sociale și ecleziastice din această parte a Transilvaniei.

O particularitate importantă a Transilvaniei o constituie coabitarea unei multitudini de grupuri etnice și confesionale. Cele mai multe date cu privire la categoriile etnice și regulile de îmbrăcăminte apar în secolul al XVIII-lea, în așa-

zisele cărți de costume, însă imagini deosebite întâlnim și în cărțile lui Cesare Vecellio, la sfârșitul secolului al XVI-lea, acestea fiind punctul de plecare pentru multe studii cu privire la costume tradiționale din diferite părți ale lumii.

Cesare Vecellio s-a născut în Cadore, provincia Veneto, Italia, a fost văr cu Tizian și l-a însoțit pe acesta la Augsburg în anul 1548, fiindu-i și asistent celebrului pictor. Mulți cercetători au afirmat că unele lucrări atribuite lui Tizian sunt de fapt realizate de Cesare Vecellio. A publicat în anul 1590, la Veneția, lucrarea cunoscută întregii lumi: *De gli Habiti Antichi e Moderni di Diversi Parti di Mondo*, având 415 ilustrații ce înfățișează diferite tipuri de îmbrăcăminte, începând de la suveranul Pontif până la îmbrăcămintea oamenilor din China, India, Peru, America etc.

Ilustrațiile cărții încep cu imaginile suveranului Pontif, cu precizarea că aceste veșminte majestuoase sunt purtate de principii, ambasadori, precum și la înmormântarea înalților prelați ai Bisericii Catolice. În America, războinicii purtau pe cap piele cu cap de vițel, iar principii piei de leu. Pe întregul parcurs al cărții, sunt prezentați în general reprezentanți ai nobililor, femei și bărbați deopotrivă, însă sunt și excepții în care apar oameni din păturile de jos ale societății, inclusiv matroane¹.

A doua carte a lui Cesare Vecellio a fost publicată tot la Veneția, în anul 1598: *Habiti antichi e moderni di ogni parte del mondo*, lucrare în care este prezentat *Il Principe di Transilvania*, nimeni altul decât Sigismund Báthory². În ilustrație, personajul stă în picioare, într-o armură de tip vest-european, îmbrăcămintea este deosebit de bogată, din mătase cu ornamente aurii și alte culori, materiale recunoscute ca fiind folosite de ungurii și croații care trăiau în acest regat.

Indicatori importanți în realizarea cărților de costume sunt datele prezentate de călătorii străini în diferite colțuri ale lumii și care descriu, de multe ori în detaliu, elementele costumelor purtate de principii și familiile nobiliare, din țările vizitate. În același timp, sunt importante hărțile și peisajele urbane descrise de aceștia. În scrierile lor găsim date despre îmbrăcămintea purtată de membrii diferitelor pături sociale, în special ale principilor și membrilor confesiunilor eclesiastice³.

În cărțile de costume de la începuturile epocii moderne, porturile din Europa Central-Răsăriteană apar doar marginal. Cele mai frecvente sunt cele ale polonezilor, ungurilor și croaților. Imaginile masculine sunt doar schițate, iar formele armelor și frizurilor sugerează o apropiere de influența Imperiului Otoman. Același lucru se întâmplă și în cazul reprezentărilor feminine, însă în

¹ Vecellio 1590, p. 1-25.

² Vecellio 1598, p. 407. Gravura în care este reprezentat principele Transilvaniei se regăsește și în colecțiile Muzeului Național al Unirii Alba Iulia, o achiziție recentă (inv. CF 6682).

³ *Călători străini* 1976, p. 5-9.

cazul lor se accentuează caracterul virtuos al acestora⁴.

Fig. 1 – Cesare Vecelli, principele Sigismund Báthory, *Habiti antichi e moderni* (Veneția, 1598)

⁴ Calvi 2011, p. 41-42.

Reprezentări importante întâlnim și în cartografie. *Harta Ungariei* publicată de John Speed în 1626 are marginile laterale decorate cu personaje masculine și feminine, dispuse pe verticală, în concordanță cu pozițiile lor sociale⁵.

Cei curajoși, care se ridicau împotriva asupririi otomane, primeau dreptul de a purta o pană mare. La curtea lui Matia Corvin, delegații ambasadelor străine primeau drept cadou un caftan, asemănător cu cel purtat de principe⁶.

Ca urmare a ocupării de către turci a celei mai mari părți a Ungariei, piesele vestimentare, țesăturile, obiectele de încălțăminte de calitate superioară, au devenit accesibile și celorlalte categorii sociale, nu doar curții. Aceste obiecte erau comercializate de negustorii greci și, astfel, îmbrăcămintea orientală a devenit rapid o componentă importantă a unui stil costisitor de viață, atât în Transilvania, cât și în alte părți ale Europei Central-Răsăritene, ce ținea de repertoriul solid al punerii în scenă a ascensiunii sociale⁷.

Astfel, în relatările călătorilor sau diplomaților străini în Transilvania, întâlnim descrieri ale modului în care se îmbrăcau principii. Gabriel Bethlen este echivalat cu un demnitar otoman⁸.

La începutul secolului al XVII-lea, au apărut hărți ale Transilvaniei, precum și ale Principatelor Moldova și Valahia, decorate cu portretele lui Sigismund Báthory și ale Împăratului Rudolf al II-lea. Principele Gabriel Bethlen a amenajat la castelul de la Hunedoara o galerie cu portretele principilor transilvăneni. Acest lucru a dus la crearea unei mode în secolul al XVIII-lea, în care principii și mari demnitari locali și-au realizat portrete, făcând posibilă identificarea unor personalități marcante ale Transilvaniei și nu numai. În acest articol ne referim doar la zona Transilvaniei.

Cea mai veche atestare a unei reprezentări de costum cu o referință lipsită de echivoc la Transilvania, este ilustrarea capitalei transilvănene Claudiopolis, de către Georg Hoefnagel, pentru cel de-al șaselea volum al seriei lui Georg Braun și Franz Hogenberg, *Civitates Orbis Terrarum*, din 1617. În imagine este prezentată în fundal capitala transilvăneană, iar în plan apropiat o nobilă căsătorită și două nobile necăsătorite, îmbrăcate potrivit statutului lor social. Reprezentarea în plan depărtat a unui călăreț cu turban, poate fi interpretată ca situația de stat vasal al Imperiului Otoman⁹.

Influențe în evoluția costumului din Transilvania îl au stilurile occidentale, aduse în zonă de principii, precum și de familiile nobiliare. Un rol important în impunerea unor stiluri vestimentare specifice occidentului îl au și studenții

⁵ Speed 1626.

⁶ Born 2013, p. 185.

⁷ *Ibidem*, p. 166.

⁸ *Călători străini* 1976, p. 26.

⁹ Born 2013, p. 175.

români, care au avut șansa să studieze la universități prestigioase din Europa, și care au adoptat un stil vestimentar specific țării care i-a găzduit. De asemenea, deloc de neglijat, sunt și călătorii străini care au venit trimiși de oficialități sau doar de curiozitate, în Transilvania, precum și negustorii greci, turci, venețieni, etc.

Fig. 2 – Georg Hoefnagel, *Claudiopolis*, 1617¹⁰

Moda care pare să influențeze tendințele din domeniul vestimentar și al bijuteriilor din Transilvania primei jumătăți a secolului al XVII-lea este cea spaniolă. Ea pătrunde prin intermediul Habsburgilor în Europa Centrală și atinge de asemenea spațiul intracarpatic. Moda spaniolă a secolelor XVI-XVII se caracterizează prin faptul că atât vestimentația, cât și coafura sau bijuteriile răspândite din abundență pe veșminte contribuie la constituirea unei aparențe de fast și bogăție.

Dintre accesoriile vestimentare frecvent menționate în documentele epocii, aplicele-floare (*boglar*) sunt cele cu funcții diverse. Ele puteau fi cusute pe veșminte, diademe, cingători, încălțăminte sau transformate în mici pendants, agrafe, fibule, chiar formau coliere sau brățări. În același timp, puteau fi fixate pe piesele de harnașament.

Moda aplicării acestor accesorii, atât pe veșmintele bărbătești, cât și pe cele femeiești, are influență spaniolă, caracterizată în epocă prin împodobirea

¹⁰ Colecția Bibliotecii Centrală Universitară „Lucian Blaga” Cluj-Napoca (foto Florin Bogdan).

excesivă cu diferite aplice, perle, pietre prețioase sau alte bijuterii. Aplicele puteau fi emailate sau împodobite cu pietre scumpe și perle, dând o strălucire aparte costumelor. Aplicele *boglar* apar frecvent în inventarele de bijuterii aparținând doamnelor nobile din Ungaria. Ele aveau forma unor flori cu petale aurite și/sau acoperite cu email opac alb, negru, albastru, verde și, de asemenea, cu pietre sau perle fine prinse în filigrane¹¹.

Pe lângă aplicele *boglar*, se mai foloseau rozete împodobite cu diamante sau rubine. Perlele aveau mare căutare și datorită faptului că prețurile lor erau destul de accesibile. În acest mod, reprezentanții celor mai multe categorii sociale își puteau permite să-și împodobească veșmintele cu astfel de accesorii, creând un fast aparent.

Din Ungaria, moda pătrunde și în Transilvania, iar mai apoi și în restul spațiului românesc, odată cu produsele de bijuterie ale atelierelor săsești¹².

Textile arheologice de la „Spitalul Veterinar” Alba Iulia (sfârșitul sec. al XVII-lea – începutul sec. al XVIII-lea)

Cu ocazia unor lucrări edilitare, arheologul Alexandru Popa, începea în toamna anului 1961 primele săpături în zona cunoscutei necropole de la Alba Iulia - „Stația de Salvare”. În prima fază, s-au făcut săpături în zona „Canton CFR”, urmând ca în anul următor să se cerceteze zona „Spitalul Veterinar”, unde s-au descoperit patru morminte de înhumăție.

Datele despre inventarul mormintelor nu sunt foarte bine explicate. Se știe doar că unul dintre morminte se afla în stare bună, celelalte fiind acoperite cu resturi de cărămizi și țigle romane și chiar cu o lespede de piatră¹³. Aceleași săpături sunt menționate și de M. Rusu care descrie inventarul a cinci morminte¹⁴.

Prelevate din pământ, învelite în bucăți de hârtie, iar piesele de mici dimensiuni în plicuri, tot din hârtie, cu adnotari fugitive, obiectele textile și restul inventarului unui mormânt au fost depozitate la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia. Pentru că nu prezentau interes în cercetare pentru arheologi, dar și din cauza faptului că la acea dată nu existau restauratori textile atestați în laboratoare de restaurare, fragmentele care fac obiectul acestui studiu au fost „uite” în depozitele instituției de cultură albaiuliene. Ani la rând, generații de arheologi și custozii de depozite au trecut cu vederea micile „pachețele” neinventariate din depozitul dacic al muzeului.

În anul 1996, odată cu reorganizarea depozitelor muzeului, am primit informația, din partea - pe atunci - colegului arheolog Adrian Gligor, cum că în

¹¹ Nițu 2014, p. 526.

¹² Nițu 2006, p. 275.

¹³ Dragotă, Orian, Băbuț, Niculescu, Costea, Breazu 2004, p. 169-182.

¹⁴ Rusu 1979, p. 49.

depozitul „dac” sunt câteva fragmente de textile arheologice depozitate de la săpăturile din 1962. Colegele Daniela Ciugudean - restaurator ceramică metal - și regretata Ileana Partenie - restaurator textile - au adus obiectele în laborator și, în urma unei cercetări, au realizat o încercare de reconstituire a costumului, care poate fi văzut în expoziția de bază a Muzeului Național al Unirii Alba Iulia (**Fig. 3**). Trebuie menționat că mormântul din care s-au prelevat obiectele aparține unei persoane de sex feminin, iar datorită dimensiunilor reduse ale circumferinței inelelor, s-a presupus că defuncta avea o vârstă fragedă.

Fig. 3 - Reconstituirea costumului feminin pe baza resturilor textile păstrate în depozitul muzeului albaiulian

În planurile arhitectului italian Giovanni Morando Visconti, arhitect care a realizat planurile fortificației de tip Vauban de la Alba Iulia, locul de înhumare este menționat ca cimitir reformat până la începutul secolului al XVIII-lea. Tot din planurile arhitectului rezultă că, la 1715, cimitirul era abandonat¹⁵.

Inventarul mormântului, destul de bogat în obiecte, a fost trecut printr-un proces de carantină. Pentru a parcurge pașii necesari în restaurarea obiectelor de proveniență arheologică, s-au făcut numeroase dezinfectări cu soluție pe bază de tymol. Următorul pas a fost acela de a rehidrata și emolia conglomeratul rigid, pentru a putea recupera toate fragmentele, de orice natură ar fi fost ele.

După înlăturarea mecanică a resturilor humice, am avut în față mai multe obiecte (fragmente sau întregi): podoaba capilară (părul era împletit în două codițe, prins într-un concî și fixat cu cinci ace metalice de păr), fragmente de galon, un pandantiv, fragmente de material textil în țesătură cu fir metalic, mărgelile de diferite culori și dimensiuni, fragmente din talpa unui obiect de încălțăminte, fragment textil din mătase naturală, paiete, fire metalice răsucite pe miez textil sau lamelare, fragment ce părea dintr-un ciucure, elemente bogat ornamentate ce pot proveni atât de la bentița de cap, cât și de la cordonul din talie, inel de mici dimensiuni, diferite tipuri de fragmente textile.

Cea mai mare parte a fragmentelor a trecut printr-un amplu proces de restaurare, un articol referitor la acestea fiind publicat în anuarul muzeului albaiulian de către Ileana Partenie¹⁶.

În anii care au urmat, datorită volumului mare de muncă, restul fragmentelor au rămas în așteptarea unei noi abordări. Astfel, la sfârșitul anului 2019, am reluat munca de cercetare cu privire la acestea. Este vorba de o bandă din catifea cu lungimea de 37 cm și lățimea de 4,5 cm cu aplicații deosebit de numeroase din mărgelile de sticlă, fire metalice răsucite, mărgelile din diferite alte materiale, paiete, un fragment de falangă, manșeta unei mâneci, trei globuri mici din sticlă (cu diametrul de 1,5 cm), fragmente de piele, trei „bulbi” din material textil cu decor din fir metalic spiralat în alternanță cu mărgelile din sticlă, etc. Depunerile de oxizi sunt masive, iar starea de conservare a materialelor este foarte slabă (**Fig. 4**).

Inițial, analizând materialele din care este confecționată banda, precum și aplicațiile sale (confecționate - vizibil - din materiale mai „ieftine” decât celelalte obiecte menționate în articolul anterior), s-a crezut că acestea provin din alt mormânt. După ce am studiat mai amănunțit materialele pe care le aveam în față și făcând comparație cu imaginile din timpul lucrărilor anterioare de restaurare mi-am dat seama că ele provin din același sicriu. În primul rând, pe

¹⁵ Informație obținută cu amabilitatea prof. Gheorghe Anghel, căruia îi mulțumesc cu această ocazie; despre construcția cetății vezi Anghel, Anghel 2015, p. 129-142.

¹⁶ Partenie 2001, p. 385- 387.

bulbii din material textil sunt fixate aceleași elemente decorative (o floare cu opt petale din rubin), așa-zisele aplice *boglar*, aceleași ca în cazul bentiței incluse în reconstituirea costumului. În același timp, multitudinea de mărgel și fire metalice rămase neîncorporate în încercarea de reconstituire a vestimentației, se regăsesc în decorul benzii (este cazul mai multor paiete, dar și a urmelor lăsate după desprinderea unui bulb decorativ).

Trebuie menționat că cei trei bulbi rămași sunt confecționați din material textil - bumbac, de culoare albă care sunt decorați cu fir metalic lamelat, răsucit în alternanță cu mărgel duble (îngemănate) din sticlă sidefată. La fiecare două sau trei șiruri de fir metalic răsucit se integrează un șir cu mărgel îngemănate, pentru ca la partea superioară să fie aplicat câte un element decorativ floral, elemente ce pot fi încadrate în categoria mai sus amintitelor aplice *boglar* (**Fig. 5**). Aceste elemente decorative florale sunt cele amintite anterior, floare cu opt petale din rubine. Și acest element decorativ este foarte interesant realizat. Pe o bază din material ceramic, care este străpuns cu două orificii pentru coasere, sunt fixate câte opt bucăți de rubin, formând petalele unei flori, iar în mijloc se află un element decorativ în formă de stea cu șase vârfuri, imprimate pe o suprafață metalică foarte subțire. Pietrele de rubin sunt destul de „brut” tăiate (observație ce am putut-o constata după ce am analizat fragmentele la stereomicroscop). Alături de aceste fragmente mai sunt numeroase mărgel, cele mai mici înșirate pe fir textil care, din cauza păstrării mult timp în mediu uscat, și-au pierdut din rezistență, fapt care duce la ruperea firului textil (**Fig. 6**).

Pentru că sunt de dimensiuni reduse, iar detaliile nu pot fi observate cu ochiul liber, am studiat, împreună cu colega Codruța Leahu - chimist -, la stereomicroscop, toate fragmentele existente, efectuând numeroase stereofotografii precum și teste pentru a putea stabili natura firului metalic și compoziții de coroziune. Diferențele sunt uimitoare: începând de la structura de bază a benzii textile, până la structura mărgelilor, toate sunt absolut fascinante.

Datorită noilor cercetări, consider că trebuie reevaluate toate elementele decorative incluse în încercarea de integrare în rochie, cât și a modelelor florale care sunt puse pe banda de pe cap. Având aceleași modele decorative, ar putea să fie necesară o modificare a locului de fixare. În acest caz, cercetările m-au făcut să constat că unele elemente provin de la diademă, celelalte fac parte din componența cordonului, iar fragmentele din piele sunt identice cu cele ce au fost catalogate ca fiind parte integrantă a unui obiect de încălțăminte.

Textile arheologice de la Biserica Evanghelică din Sebeș (sec. XVIII)

Istoria fragmentelor de textile arheologice, care provin din două cripte demolate în 1962, din fața altarului bisericii evanghelice din Sebeș, este strâns legată de viața politică a Sebeșului și de Gimnaziul Evanghelic, astăzi Școala Generală Nr. 2 Sebeș.

Biserica Evanghelică din Sebeș este o bijuterie arhitectonică și în același

timp cel mai cunoscut obiectiv turistic al orașului. Cu o istorie îndelungată, care începe pe undeva prin secolul al XIII-lea, ca biserică, distrusă și reconstruită în mai multe rânduri, își are forma actuală în urma restaurărilor din anii 1960-1964. Biserica a fost reconstruită, de către sași, în stil gotic, păstrând și elemente decorative romanice, într-o îmbinare inedită.

În anul 1961, în timpul lucrărilor de restaurare, s-au darâmat două cripte din fața altarului. Din păcate, datele referitoare la aceste lucrări de restaurare, la care a luat parte arheologul Radu Heitel, sunt foarte puține și neîndeajuns de explicite. Acesta a scris abia după câțiva ani note referitoare la restaurarea edificiului religios.

Conform fișei cu numărul 134/1961 cu privire la predarea-primirea unor obiecte provenite din criptele dărâmate din fața altarului, Radu Heitel, face o descriere a acestora. Monumentele, datate în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, aparțin familiilor Lang și Huttern.

În cripta familiei Lang a fost înhumat Michael Lang, preot și decan al Școlii Evanghelice, funcție ce a deținut-o până la decesul său, survenit în anul 1729. În cripta familiei Huttern a fost înhumată văduva consilierului intim al Transilvaniei, Michael Huttern¹⁷.

Istoria acestor familii este deosebit de interesantă. De aceea, în cele ce urmează, voi prezenta, pe rând, datele pe care am reușit să le găsesc, până în acest moment și în condițiile actuale, despre aceștia.

Michael Lang, preot venit la Sebeș în anul 1704, de la Amnaș, el fiind originar din Dealu Frumos, Agnita, a avut o contribuție esențială la înființarea Gimnaziului Evanghelic. Ca urmare a efortului depus de preotul Michael Lang și judele regal Michael Göbel, sub patronajul Bisericii Evanghelice, s-a înființat la Sebeș, în anul 1724, Școala Evanghelică de rang superior, care figurează cu numele de „Schul-Seminarium”. Tot din anul 1724, datează și „statutele” Seminarului, din care reiese că avea atunci caracterul unei școli latine inferioare sau a unui gimnaziu.

În același an, 1724, conform cercetărilor lui Baumann¹⁸, turnul de vest al incintei fortificației a fost dărâmat pentru a face loc construirii noului sediu al Gimnaziului Evanghelic.

Cronicarul Laurentius Weidenfelder, îl amintește în lucrarea sa, intitulată *Particola historica de urbes Sebesum*¹⁹, pe preotul Michael Lang, ca un om distins pentru activitatea sa cărturărească, alături de Michael Thauss (1730-1737), venit la Sebeș din Apoldu de Sus și Georgius Engeter (1737-1741), fost preot în Dobârca.

¹⁷ Heitel 1961.

¹⁸ Anghel 1976, p. 151; Anghel 2004, p. 128; Anghel 2010, p. 130.

¹⁹ Wollmann 2009, p. 221.

Înșiruirea acestor preoți este considerată deosebit de importantă, stând la baza întocmirii repertoriului preoților evanghelici din Transilvania *Series Pastorum*.

În lucrarea lui Weidenfelder, preotul Michael Lang este menționat că a făcut cadou un manuscris valoros din sacristia bisericii, profesorului în teologie, Christian Dietrich Hurner, din Leipzig. Weidenfelder a salvat din „dulapul golit de tot”, un codex tipărit la Sorbona și un codex *in octavo* despre viața martiriului Ignatius²⁰.

Așadar, preotul și decanul Michael Lang, figură importantă a comunității săsești din Sebeș și-a câștigat dreptul de a se odihni la picioarele Mântuitorului din Biserica Evanghelică de la Sebeș. Somnul i-a fost deranjat în anul 1961, odată cu intrarea edificiului religios într-un amplu proces de reorganizare și restaurare.

Inventarul criptei este foarte redus. Din acesta s-a păstrat doar un parte din brâul veșmântului (**Fig. 7**). Acesta este confecționat din catifea și împodobit cu aplici din argint, motiv pentru care, probabil, s-a optat pentru păstrarea unui singur fragment vestimentar, celelalte nepărând interesante.

Datorită păstrării în condiții necorespunzătoare, după prelevare, la aproape patru decenii, starea de conservare este foarte precară. Oricum, starea sa de conservare era una mult sub mediocru, la momentul extragerii din criptă. Depunerile de murdărie, săruri și oxizi ai metalului s-au transferat materialului textil, fragilizându-l.

După câteva săptămâni în care au fost supuse unui tratament de dezinfecție cu soluție de tymol, fragmentele au fost introduse într-un alt recipient cu închidere ermetică și s-a încercat rehidratarea acestora prin pulverizare cu soluție de glicerină. Pentru îndepărtarea resturilor humice și a produșilor de coroziune, s-au folosit băi repetate de complexon III, alcool etilic și glicerină. În ultimele băi, s-a introdus o soluție de săpun, urmate de băi numeroase de neutralizare. Procesul de curățire s-a desfășurat pe o perioadă relativ lungă de timp, alternând tratamentele umede cu perioade de uscare controlată, pentru a putea verifica rezistența materialelor textile, cât și a aplicilor metalice. În zonele în care murdăria prezenta urme de rezistență, s-a intervenit mecanic cu ajutorul pensulei, bisturiului sau periei din fibră de sticlă pentru curățarea materialului metalic. Ultima baie a conținut soluție de 5% alcool etilic și 5% glicerină.

Brâul se află în acest moment în proces de consolidare.

În apropierea preotului Michael Lang, o altă criptă a fost vizată de lucrările de restaurare. În aceasta își avea locul de veci văduva consilierului intim al Transilvaniei, Michael de Huttern.

Inventarul criptei, de această dată, este foarte bogat. S-au prelevat

²⁰ *Ibidem*, p. 223.

fragmente de îmbrăcăminte: bonetă, maramă, mânecă, rochie, fustă, etc.

Un obiect deosebit de valoros este placa din bronz de pe sicriu (**Fig. 10**). Acest *tumulus* este realizat din foaie de bronz, în tehnica *au repousse*, are dimensiunea de: h = 30 cm, L = 20 cm și o grosime de 1-5 mm. Într-un scut este blazonul familiei Huttern, iar în partea inferioară se găsește următoarea inscripție, în traducere liberă din limba latină: *Mormântul/ Illustrissimei și Magnificei Doamne născută Hermann/ a Illustrisimului Domn/ Mich(ael) de Huttern, consilier intim al Transilvaniei, soție mult iubită și mamă mult dorită/ Născută în ziua de 10 noiembrie 1719/ Decedată în 1776 în ziua de 22 noiembrie*²¹.

Placa metalică se află într-o stare de conservare medie. Prezintă pierderi de material și depuneri de produși de coroziune în zonele unde a fost fixată pe sicriu, cel mai probabil, cu cuie din fier, pentru că pe suprafața din bronz nu sunt urme de depuneri de coroziune.

Prezența însemnelor heraldice indică apartenența la clasa nobiliară și/sau a categoriei demnitarilor ori magistraților. Nu în ultimul rând, faptul că a fost înhumată în interiorul bisericii ne demonstrează faptul că familia sa era una importantă la acea vreme. De fapt, dacă însemnele conform cărora soțul defunctei a fost consilier intim al Transilvaniei sunt adevărate, atunci aceștia au aparținut uneia dintre confesiunile recepte, mai exact cea a evanghelicilor, din ai cărei membri era constituit Consiliul Intim, instituție formată din 12 membri²².

Consiliul Intim a fost o structură de guvernare, cu rol consultativ pentru principe, în diverse probleme, care se erija în organismul reprezentativ al națiunilor privilegiate: *natio nobilium*, *natio saxonicum*, *natio siculorum* și patru religii recepte: catolică, calvină, luterană și unitariană²³.

La sfârșitul secolului al XVII-lea, în contextul luptei dintre confesiunile religioase, pentru impunerea catolicismului în Ardeal, s-a decis desființarea Consiliului Intim și înființarea unui Guberniu al Transilvaniei. Acesta ar fi avut tot 12 membri, însă confesiunile recepte trebuiau să dețină un număr egal de reprezentanți, câte 3 pentru fiecare: catolici, reformați, evanghelici și unitarieni. Această decizie are loc ca urmare a *Rezoluțiilor Alvinczi* din anul 1693²⁴. Conducătorul Guberniului primește titulatura de guvernator, iar membrii își mențineau titulatura de consilieri²⁵.

În acest context, Michael de Huttern, trebuia să fie în listele membrilor guvernelor care s-au succedat până la anul 1776, când este consemnat decesul consoartei, care avea titulatura de văduvă.

²¹ Traducerea a fost realizată de colega noastră, Gabriela Mircea.

²² Brusanowski 2007, p. 205.

²³ Magina 2014, p. 61.

²⁴ *Ibidem*, p. 208.

²⁵ Dorner 1995, p. 184.

Cercetând diferite documente privitoare la componența guvernelor care s-au succedat începând cu 1700 până la 1780, nu am întâlnit nici o notificare cum că Michael de Huttern ar fi făcut parte din componența vreunuia²⁶.

Din raportul de săpătură redactat de Radu Heitel, la câțiva ani de la dezhumare, reiese că defuncta era văduva consilierului transilvan, Michael Huttern, originar din Miercurea Sibiului. Din păcate, accesul la arhiva Bisericii Evanghelice nu a fost posibil în această perioadă²⁷, iar datele găsite din surse publicate și posibil de cercetat din mediul online, nu sunt suficiente pentru a emite afirmații concrete despre această familie, așa cum a fost în cazul preotului Michael Lang. Vom reveni în perioada următoare cu rezultatele finale ale cercetării, deoarece interesul ne-a fost stârnit, o dată în plus, de lipsa informațiilor concrete despre familia Huttern.

Având la bază blazonul imprimat pe *tumulus*, am încercat să găsim analogii sau similitudini cu familii nobiliare din Transilvania secolelor XVII-XVIII, chiar cu trimeri la familii din Austria sau Germania, știut fiind faptul că la Sebeș au fost aduși coloniști pentru a crește numărul locuitorilor majoritari sași. Aceștia au primit pământ și unele privilegii în momentul în care s-au stabilit acolo.

Apariția însemnelor heraldice sub formă de „pecete autentică”, își are rădăcinile undeva prin secolele XII-XIII. Folosirea sigiliilor armorate implică tot atâtea jurisdicții separate, laice sau ecleziastice, întemeiate pe baza autorității supreme a regelui Ungariei²⁸.

În Transilvania, în baza diplomelor, nobilimea primea dreptul de a-și crea stemă. O categorie specială era cea a demnitarilor, care, fiind reprezentanții în teritoriu ai curții, trebuiau să includă însemnele heraldice ale regelui, în emblema personală sau mai bine zis a familiei. Cu timpul, însemnele heraldice se extind până la baza piramidei nobiliare. Aceleași însemne se vor transmite generațiilor următoare.

Cele mai vechi reprezentări ale unor steme districtuale de pe teritoriul României se găsesc în Transilvania. Din 1224 datează primul sigiliu districtual din Transilvania, cel ce desemnează cele *șapte scaune săsești*²⁹.

În perioada habsburgică s-au emis, de către cancelaria de la Viena, diplome ce se confereau unor comitate precum: Cluj, Mureș, Turda etc, sigilii publice și autentice. În cuprinsul acestor diplome era înfățișată stema, dar și semnificația elementelor heraldice componente. Totodată, în frontispiciu, se reprezenta stema, desenată în culori naturale.

²⁶ Kutschera 1943, p. 13.

²⁷ Articolul a fost redactat în perioada care s-a suprapus cu pandemia provocată de virusul Covid 19, ceea ce a îngreunat accesul la resurse și documentare.

²⁸ Tiron 2006, p. 219

²⁹ *Ibidem*.

Sub administrația maghiară, din a doua jumătate a secolului al XII-lea, Transilvania a fost organizată în comitate și districte, iar în zonele locuite de sași și secui, în scaune. Termenul vine de la scaunul de judecată (*sedes iudiciaria*), instituție tradițională românească pe care sașii și secuii au găsit-o la venirea lor pe aceste meleaguri³⁰. Cele 7 scaune erau: Sibiu (scaunul principal) și scaunele secundare: Orăștie, Sebeș, Miercurea Sibiului, Rupea, Nocrich, Cincu.

Așadar, istoria zbuciumată a Sebeșului, este strâns legată de cea mai veche clădire din cetate, Biserica Evanghelică.

Inventarul cripei, aparținând văduvei lui Michael Huttern, este destul de bogat. Au fost identificate fragmente de îmbrăcăminte, precum boneta (**Fig. 8**), peste care a fost fixată marama din borangic (**Fig. 9**), cu ajutorul unor ace metalice. Au mai fost recuperate: un fragment de manșetă cu butonii de prindere, foarte deteriorați din cauza compușilor de coroziune, o parte din corset și câteva fragmente din mătase naturală, imprimată cu motive florale, care provine, cel mai probabil, din fustă. Starea de conservare a acestor fragmente este foarte slabă. Depunerile de compuși de coroziune au distrus rezistența materialelor textile făcând aproape imposibilă salvarea lor. Am încercat, prin diferite metode, specifice restaurării textilelor de proveniență arheologică, să salvăm cât mai mult posibil din acestea.

Procesul de restaurare se află într-o fază incipientă, încercăm să stabilizăm materialele suport prin înlăturarea compușilor de coroziune. În același timp, continuăm cercetarea cu privire la tendințele vestimentare și moda sfârșitului de secol XVIII, pentru a putea repune în operă fragmentele textile recuperate.

Archaeological Textiles from the Collection of the National Museum of Unification Alba Iulia, in the Light of the Last Researches

ABSTRACT

The textile objects which are part of this study came from an archaeological excavation from Alba Iulia and the Evangelical Church from Sebes. Brought to light in 1961, they were kept in the warehouses of the cultural institutions in the towns where they were taken. Only in 1996, in the case of those from Alba Iulia and in 2001 in the case of those from Sebes, some timid researches were started regarding their restoration. The archaeological textiles from Alba Iulia, come from the "Veterinary Hospital" area, from a burial tomb and belong to a young woman of noble rank and those from the Evangelical Church from Sebes, from two crypts in front of the altar that were demolished during the works of restoration carried out in this place between 1960 and 1964. The textile fragments in the first crypt belong to the priest Michael Lang, dean of the Evangelical Gymnasium from Sebes, and from the second crypt, the fragments belong to the widow of the intimate counsellor of Transylvania, Michael Huttern. The archaeological textiles from Alba Iulia benefited from detailed research, finalised with an attempt to reconstruct the vestment, an article about it being published by Ileana Partenie, in 2001. Due to the new research

³⁰ Nistor 2000, p. 11.

and the recovery of several elements that were not included in the initial study, we resumed the research in order to include them in the exhibition circuit. The restoration activity regarding the new elements appeared is in an incipient phase.

The final results will be published soon, once the restoration activity is completed.

List of illustrations

Fig. 1 – Cesare Vecelli, Principele Sigismund Báthory, *Habiti antichi e moderni* (Venice, 1598)

Fig. 2 – Georg Hoefnagel, *Claudiopolis*, 1617

Fig. 3 - Reconstruction of female costume based on fabric scraps kept in the warehouses of the museum from Alba Iulia

Fig. 4 - Velvet band

Fig. 5 - Boglar applied ornament

Fig. 6 - Beads

Fig. 7 - Velvet waist

Fig. 8 - Cap

Fig. 9 - Raw silk headdress

Fig. 10 - Tumulus

Fig. 4 - Bandă din catifea

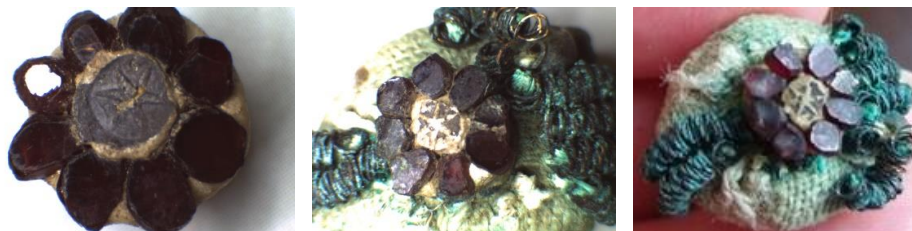

Fig. 5 - Aplică boglar

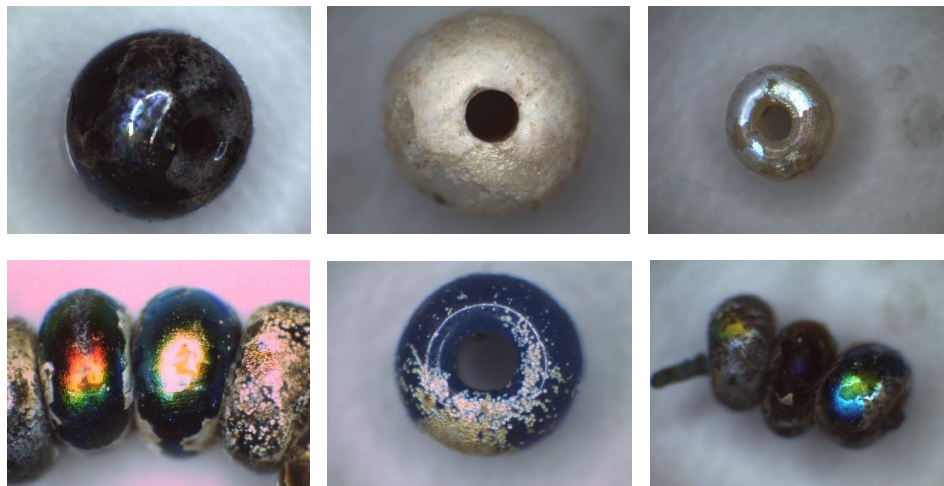

Fig. 6 - Măgele

Fig. 7 - Brâu din catifea cu aplici din argint

Fig. 8 - Bonetă

Fig. 9 - Maramă din borangic

Fig. 10 – Tumulus

Abrevieri bibliografice

- Anghel 1976 - Gheorghe Anghel, „Fortificația orașului Sebeș”, în *Apulum*, XIV, 1976, p. 147-159
- Anghel 2004 - Călin Anghel, „Din istoriografia sașilor ardeleni: Ferdinand Baumann (1840-1911). Preliminarii”, în *AUA hist.*, 8/2004, p. 125-130
- Anghel 2010 - Călin Anghel, „Fortificația bisericii parohiale evanghelice din Sebeș. Problematika datării”, în *AUA hist.*, 14/I/2010, p. 341-346
- Anghel 2013 - Gheorghe Anghel, „Construcții de apărare executate de Giovanni Morando Visconti în cetatea medievală de la Alba Iulia la sfârșitul sec. al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea”, în *Apulum*, L, 2013, p. 167- 181
- Anghel, Anghel 2015 - Gheorghe Anghel, Dan Anghel, „Cetatea Alba Iulia”, în *Monografia județului Alba* (editori: Vasile Moga, Gabriel Tiberiu Rustoiu), Alba Iulia, 2015, p. 129-142
- Born 2013- Robert Born, „Coexistența etniilor și a confesiunilor din Transilvania, reprezentată în cărțile de costume și în vedutele urbane din secolul al XVII-lea până în secolul al XIX-lea”, în Joachim Bahlcke, Konrad Gündisch (ed.), *Toleranță, coexistență, antagonism. Percepții ale diversității religioase în Transilvania, între Reformă și Iluminism*, Cluj- Napoca, 2013, p. 166-213
- Brusanowski 2007 - Paul Brusanowski, „Etapile contrareformei în Transilvania până la mijlocul secolului al XVIII-lea”, în *AUA hist.*, 11/II/2007, p. 201-223

- Calvi 2011- Giulia Calvi, „Across Three Empires Balkan Costumes in sixteenth- century Europe”, în Constanța Vintilă-Ghițulescu (ed.), *From Traditional Attire to Modern Dress. Modes of Identification, Modes of Recognition in Balkans (XIVth- XXth centuries)*, Newcastle upon Tyne, 2011, p. 29-51
- Călători străini 1976 - *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, București, 1976
- Dörner 1995 - Anton E. Dörner, „Administrația Transilvaniei în prima jumătate a secolului al XVIII-lea”, în *Revista Bistriței*, 9, 1995, p. 175-188
- Dragotă et alii 2004 - Aurel Dragotă, Cosmin Marcel Orian, Isabela Băbuș, Anita Sabina Niculescu, Antonia Petronela Costea, Marius Breazu, „Cercetări arheologice la Alba Iulia-Spitalul Veterinar și Canton C.F.R. (1961-1962)”, în *Acta Terrae Septemcastrensis*, III, 2004, p. 169-182
- Heitel 1961 - Radu Heitel, *Raport de săpătură*, fișa nr. 134/1961, Muzeul Municipal „Ioan Raica” Sebeș
- Kutschera 1943 - Rolf Kutschera, *Guvernatorii Transilvaniei 1691-1774*, Sibiu, 1943
- Magina 2014 - Livia Magina, *Instituția judeului sătesc în Principatul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 2014
- Nistor 2000 - I. D. Nistor, *Comuna și județul*, Cluj-Napoca, 2000
- Nițu 2006 - Florentina Nițu, *Prețuri de podoabe și orfevrărie din metal prețios în spațiul românesc (sec. 16-17)*, București, 2006
- Nițu 2014 - Florentina Nițu, *Consumul de bijuterii în Transilvania secolului al XVII-lea: lux, status social, rațiuni economice. Registrele de cumpărături ale principelui Gabriel Bethlen*, București, 2014
- Partenie 2001 - Ileana Partenie, „Salvarea unor fragmente textile din secolul XVII prin tehnica restaurării”, în *Apulum*, XXXVIII/2, 2001, p. 385-387
- Rusu 1979 - Mircea Rusu, „Castrul roman Apulum și cetatea feudală Alba Iulia”, în *AIIA*, XXII, 1979, p. 47- 70
- Speed 1626 - John Speed, *The mape of Hungari newly augmented, A prospect of the most famous parts of world*, London, 1626-1646
- Tiron 2006 - Tudor-Radu Tiron, „Despre dreptul la stemă în Transilvania secolului XVII”, în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, vol. 24, 2006, p. 217-238
- Vecellio 1590 - Cesare Vecellio, *De gli habiti antichi e moderni di diversi parti di mondo*, Venetia, 1590
- Vecellio 1598 - Cesare Vecellio, *Habiti antichi e moderni tutto il mondo*, Venetia, 1598
- Wollmann 2009 - Volker Wollmann, *Adnotațiunile cronicarului Laurentius Weidenfelder pe marginea manuscrisului lui Georgius Soterius despre istoria orașului Sebeș, intitulat „Particola historica in urbem Sabesum”* [Die Anmerkungen des Chronisten Laurentius Weidenfelder zur Handschrift „Particola ...], în *Terra Sebus*, 1, 2009, p. 217-232

Cuvinte-cheie: conservare, restaurare, secolele XVII-XVIII, Transilvania, veșminte

Keywords: conservation, restoration, XVIIth-XVIIIth centuries, Transylvania, clothing

METODOLOGIA RESTAURĂRII A ȘASE VOLUME DIN COLECȚIA DE CARTE VECHE A MĂNĂSTIRII RÂMEȚ

MARIA ZGÂRCIU
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

Centrul Național de Conservare și Restaurare a Cărții Vechi, compartiment al Muzeului Național al Unirii Alba Iulia, este locul în care cărțile vechi revin la viață. Fiecare carte care intră în laborator este unică, astfel, mai întâi o analizăm, apoi îi punem un diagnostic, după care începem tratamentul¹, bazându-ne pe principii elaborate științific², dar și pe experiența proprie³. Întreaga activitate de restaurare se bazează pe respectul față de integritatea obiectului, interpretarea corectă a datelor și pe alegerea tratamentului potrivit⁴.

Anul 2020 aduce pentru noi, restauratorii Centrului, o serie de provocări din punctul de vedere al complexității metodologiei de restaurare. Una dintre acestea este tratarea unui lot de carte veche - șase volume-, de la Mănăstirea Râmeț, județul Alba.

Metodologia restaurării volumelor însumează mai multe etape:

Dezinfecția s-a efectuat în momentul intrării cărții în laborator cu scopul de inhibare a atacului microbiologic activ. În cazul de față, dezinfecția s-a făcut cu timol 4% dizolvat în alcool etilic absolut, în etuvă, timp de 7 de ore, la o temperatură de 40°C⁵. Timolul este o substanță care răspunde cerințelor de compatibilitate, nu este toxică și inhibă toate tipurile de microorganisme complicate⁶.

Numerotarea filelor care formează corpul cărții s-a făcut cu un creion negru, cu mina foarte moale, în partea de sus a volumului.

Documentația foto se realizează în toate etapele intervenției, aceasta vine în completarea notărilor făcute de restaurator în dosarul de restaurare.

Dosarul de restaurare va conține:

- starea de conservare⁷, prezentarea degradărilor⁸ și a condițiilor în care acestea s-au produs⁹;
- tratamentul propus și tratamentul efectuat;

¹ Brandi 1996, p. 81.

² Choay 1998, p. 105-121.

³ HPICCH 1996, p. 19.

⁴ CEGPCACCP 2000, p. 17-61.

⁵ Alegerea temperaturii de lucru a etuvei se face în funcție de natura materialelor componente ale cărții.

⁶ Timolul se poate utiliza pentru dezinfecția în etuvă. Cărțile se așază în formă de evantai.

⁷ Clapp 1987, p. 60-63; Holben Ellis 1995, p. 180-181.

⁸ Gallo 1995, p. 33.

⁹ Villanti 1995, p. 6-7.

*Consemnarea stării de conservare***Apostol (București, 1683), nr. inv. 7606****Legătura:**

- coperta 1 - piele de culoare maro, ornamentată cu motive vegetale și religioase; feronerie păstrată parțial; atac xilofag inactiv, soldat cu găuri de zbor.
- coperta 2 - piele de culoare maro, ornamentată cu motive geometrice, vegetale; feronerie păstrată parțial; curelușă de piele; atac xilofag inactiv, soldat cu găuri de zbor.

- cotor - îmbrăcat în piele ornamentată cu motive vegetale; - scoarțele - din lemn; 3 nervuri; atac xilofag.

- forțaț 1- hârtie manuală cu însemnări manuscrise, simplu, prezintă atac xilofag inactiv; - forțaț 2 - hârtie manuală cu însemnări manuscrise, simplu, prezintă atac xilofag inactiv.

Corp carte:

- deteriorări fizico-mecanice: fisuri, ondulări, îndoituri ale colțurilor, restaurări empirice, desprinderi ale filelor din legătură.

- deteriorări fizico-chimice: pete și depozite de murdărie, pete și depozite de ceară, pete foxing, halouri mari datorate umidității, îmbrunirea hârtiei, creion chimic.

- deteriorări biologice: atac xilofag soldat cu găuri de zbor.

Apostol (Blaj, 1767), nr. inv. 32610**Legătura:**

- coperta 1 - piele de culoare maro cu pierderi de material în zona colțului inferior, ornamentată cu motive vegetale și religioase; urme de curelușe de piele; cusute de cotor cu sfoară; atac xilofag inactiv, soldat cu găuri de zbor;
- coperta 2 - piele de culoare maro, cu pierderi de material, o curelușă de piele; atac xilofag inactiv, soldat cu găuri de zbor;
- cotor - îmbrăcat în piele păstrată parțial;
- scoarțele - scoarța 1 lipsă, scoarța 2 din lemn deteriorat; 4 nervuri, atac xilofag;

- forțaț 1 – lipsă; forțaț 2 - hârtie manuală cu însemnări manuscrise cu creion, simplu.

Corp carte: - deteriorări fizico-mecanice: fisuri, ondulări, îndoituri ale colțurilor, restaurări empirice;

- deteriorări fizico-chimice: pete și depozite de murdărie, pete și depozite de ceară, pete foxing, halouri mari datorate umidității, îmbrunirea hârtiei;

- deteriorări biologice: atac xilofag soldat cu găuri de zbor.

Apostol (București, 1743), nr. inv. 3608

Legătura:

- coperta 1 - piele de culoare maro închis, ornamentată cu motive geometrice și religioase;

- coperta 2 - piele de culoare maro închis cu pierderi de material în zona colțurilor;

- cotor - îmbrăcat în piele, deteriorat parțial;

- scoarțele - din carton;

- forțaț 1 - hârtie manuală cu însemnări manuscrise, dublu, cu o fâșie de pânză de culoare violet lipită în zona cotorului;

- forțaț 2 - hârtie manuală cu însemnări manuscrise, dublu, cu o fâșie de pânză de culoare violet, lipită în zona cotorului.

Corp carte:

- deteriorări fizico-mecanice: fisuri, ondulări, îndoituri ale colțurilor, restaurări empirice, desprinderi ale filelor din legătură;

- deteriorări fizico-chimice: pete și depozite de murdărie, pete de cerneală, aciditate crescută, halouri mari datorate umidității, îmbrunirea hârtiei, însemnări cu creion chimic și cu pix;

- deteriorări biologice: atac xilofag soldat cu găuri de zbor.

Evangelie (Blaj, 1817), nr. inv. 54663

Legătura:

- coperta 1 - piele de culoare maro, cu pierderi de material în zona colțului inferior, ornamentată cu motive geometrice, vegetale și religioase; urme de feronerie; atac xilofag inactiv soldat cu găuri de zbor;

- coperta 2 - piele de culoare maro, cu pierderi de material în zona colțurilor, ornamentată cu motive geometrice; urme de curelușe de piele; atac xilofag inactiv, soldat cu găuri de zbor;

- cotor - îmbrăcat în piele ușor deteriorată, cu ruptură în partea superioară și inferioară; scoarțele - din lemn; 4 nervuri;

- forzaț 1 - hârtie manuală, dublu, cu pierderi de material; ștampila mănăstirii.
 - forzaț 2 - hârtie manuală, cu însemnări manuscrise cu cerneală, simplu; pete foxing.
- Corp carte:
- deteriorări fizico-mecanice: fisuri, ondulări, îndoituri;
 - deteriorări fizico-chimice: pete și depozite de murdărie, pete și depozite de ceară.

Noul Testament (Bălgrad, 1648), nr. inv. 53662

Legătura:

- coperta 1 - piele de culoare maro, cu pierderi de material în zona colțurilor, ornamentată cu motive geometrice, vegetale și religioase; feronerie păstrată parțial; atac xilofag inactiv, soldat cu găuri de zbor.
- coperta 2 - piele de culoare maro, cu pierderi de material în zona colțurilor, ornamentată cu motive geometrice, vegetale și religioase; o curelușă de piele; atac xilofag inactiv, soldat cu găuri de zbor.

- cotor - îmbrăcat în piele; scoarțele - din lemn; 6 nervuri;
 - forzaț 1 - hârtie manuală cu însemnări manuscrise cu cerneală, dublu, prezintă atac xilofag inactiv;
 - forzat 2 - hârtie manuală cu însemnări manuscrise cu cerneală, simplu, prezintă atac xilofag inactiv.
- Corp carte:
- deteriorări fizico-mecanice: fisuri, ondulări, îndoituri ale colțurilor, restaurări empirice;
 - deteriorări fizico-chimice: pete și depozite de murdărie, pete și depozite de ceară, pete foxing, halouri mari, datorate umidității, îmbrunirea hârtiei;
 - deteriorări biologice: atac xilofag, soldat cu găuri de zbor.

Penticostarion, București 1820, nr. inv.114731**Legătura:**

- coperta 1 - hârtie marmorată, îmbrăcată la colțuri și la cotor cu piele;
- coperta 2 - hârtie marmorată, îmbrăcată la colțuri și la cotor cu piele;
- cotor - îmbrăcat în piele; atac xilofag;
- scoarțele - din carton;
- forzaț 1 - hârtie manuală cu însemnări manuscrise, dublu, prezintă atac fungic inactiv, soldat cu pete violacee și material suport pufos;
- forzat 2 - hârtie manuală, cu însemnări manuscrise cu creion colorat roșu, dublu, prezintă atac xilofag inactiv.

Corp carte:

- deteriorări fizico-mecanice: fisuri, îndoituri ale colțurilor, desprinderi parțiale din cotor;
- deteriorări fizico-chimice: pete și depozite de murdărie, pete și depozite de ceară, halouri;
- deteriorări biologice: atac bacterian, atac fungic, atac xilofag.

Tratamentul propus pentru restaurare¹⁰

Activitatea de restaurare a cărților vechi are două tendințe, una este axată pe restaurarea completă a volumelor, prin descoasere din legătură, iar cealaltă se bazează pe intervenții mici, fără descoasere. Putem aprecia care dintre cele două metode o aplicăm în procesul de restaurare, numai după o analiză a fiecărui element în parte, corelată cu starea de conservare.

În cazul de față, vom opta pentru ambele metode, din următoarele considerente:

- starea destul de avansată a degradării elementelor de legătură precum și deteriorările filelor provocate de ața de coasere a trei volume;

¹⁰ Știrban 2002, p. 3-25.

- legătura bună ce nu necesită descoasere a celorlalte trei volume. Se va efectua o descoasere a primelor fascicule puternic deteriorate, precum și desprinderea forțașurilor și a scoarțelor în vederea restaurării lor, separat de blocul cărții.

Astfel, tratamentul propus pentru restaurare este următorul:

- Desprăfuirea mecanică, cu accent pe zona cotorului, cu o pensulă moale în vederea îndepărtării depozitelor de praf;
- Curățarea cu pensule moi pentru înlăturarea stratului de suprafață de murdărie;
- Curățirea suportului¹¹, prin mijloace mecanice uscate, a depozitelor solide de murdărie aderentă de pe suport, sub lupă, fără afectarea culorilor și a suportului;
- Curățirea umedă¹² a filelor care se vor descoase, spălarea¹³ lor în pachete de netex¹⁴ pe suport de sită;
- Îndepărtarea depozitelor de ceară cu ajutorul bisturiului;
- Îndreptarea prin mijloace mecanice, cu ajutorul unei pensule moi, a porțiunilor îndoite sau pliate din materialul suport;
- Consolidarea fisurilor și a galeriilor de zbor, cu vâl japonez corespunzător cromatic, folosind ca adeziv carboximetilceluloză 1.5%; dublarea hârtiei suport de text, în zonele fragilizate, cu vâl japonez; consolidarea marginilor;
- Pregătirea filelor în vederea completării cu hârtie japoneză, prin defibrarea marginilor lacunelor;
- Completarea lacunelor cu hârtie japoneză¹⁵ și carboximetilceluloză 2%. Hârtia de completare și agentul de lipire trebuie să aibă aceeași grosime ca și hârtia suport, pentru a nu se produce tensiuni între cele două materiale, care vor deteriora ulterior hârtia;
- Presare ușoară, între hârtii de filtru, neutre din punct de vedere chimic pentru reșezarea fibrelor, a porțiunilor desprinse sau răsucite;
- Degajarea surplusului de hârtie japoneză, manual, prin defibrarea hârtiei japoneze cu ajutorul bisturiului, pe o parte, iar după uniformizare și uscare, pe a doua parte;
- Presare finală, între hârtii de filtru, neutre din punct de vedere chimic, în scopul redobândirii stabilității și a planeității filelor;
- Restaurarea forțașurilor originale și a legăturii.

Pentru o bună conservare viitoare a volumelor, se vor confecționa cutii de protecție din carton cu pH neutru, căptușite cu hârtie de filtru.

¹¹ Van Reyden 1992, p. 117-138.

¹² Clapp 1987, p. 85-86.

¹³ Hey 1992, p. 51.

¹⁴ Netexul este un material folosit în restaurarea de carte. La spălarea hârtiei, acesta conferă stabilitate și, spre deosebire de alte materiale utilizate ca suporturi în timpul spălării, netexul permite o bună circulație a apei, determinând eliminarea impurităților.

¹⁵ Hârtia japoneză produsă manual are rezistență și durabilitate.

**The Methodology of Restoring Six Volumes from the Old Book Collection
of Ramet Monastery
ABSTRACT**

Two trends exist as restoration is concerned: one focuses on the complete restoration of volumes, by unstitching the binding, and the other one regards small interventions, without unstitching. Each old book is a case in itself, with specific issues. That is why, only after analysis of each element, correlated with the state of preservation, can we state which of the two methods we apply within the restoration.

In this case, we would choose both methods, due to the quite advanced degradation of binding elements, as well as degradations of leaves triggered by the sewing thread in three volumes; in good condition binding that does not necessitate the unstitching of the other three volumes.

Abrevieri bibliografice

- Brandi 1996 - Cesare Brandi, *Teoria restaurării*, I, Bucureşti, 1996
Choay 1998 - Francoise Choay, *Alegoria Patrimoniului*, Bucureşti, 1998
Clapp 1987 - Anne F. Clapp, *Curatorial care of Works of Art on Paper. Basic Procedures for Paper Preservation*, New York, Nick Lyons Books, 1987
CEGPCACCP 2000 - *Code of Ethics and Guidance for Practice of The Canadian Association for Conservation of Cultural Property and of The Canadian Association of Professional Conservators*, Third Edition, 2000
Gallo 1995 - Fausta Gallo „Cauze biologice ale degradării materialelor de bibliotecă”, în *Probleme de patologie a cărţii. Culegere de material documentar*, vol. 31, Bucureşti, 1995, p. 33-43
Hey 1992 - Margaret Hey, „Spălarea şi deacidifierea apoasă a hârtiei”, în *Probleme de patologie a cărţii*, vol. 28, Bucureşti, 1992, p. 49-115
HPICCH 1996 - *Historical and Philosophical Issues in The Conservations of Cultural Heritage*, The Getty Conservation Institute Los Angeles, 1996
Holben Ellis 1995 - Margaret Holben Ellis, *The Care of Prints and Drawing*, NY, 1995
Ştirban 2002 - Sofia Ştirban, *Conservarea şi restaurarea colecţiilor de arhivă şi bibliotecă*, curs universitar, Ministerul Educaţiei şi Cercetării, Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia, Alba Iulia, 2002
Van Reyden 1992 - Dianne Van Reyden, „Recent Scientific Research”, în *Paper Conservation*, JAIC, vol. 31, nr. 1, 1992
Villanti 1995 - Simonetta Villanti, „Factorii microclimatici şi conservarea fondurilor de carte”, în *Probleme de patologie a cărţii*, vol. 31, Bucureşti, 1995, p. 5-17

Cuvinte-cheie: carte veche, laborator, fişă de conservare, tratament de restaurare, legătură

Keywords: old book, laboratory, index card, restoration treatment, binding

**ANALIZE NEDISTRUCTIVE EFECTUATE ASUPRA BUNURILOR
CULTURALE DE PATRIMONIU. STUDIU DE CAZ:
*CARTEA DE AUR A SERBĂRILOR UNIRII***

ARIANA CODRUȚA LEAHU
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
GHEORGHINA OLARIU
Muzeul Județean Satu Mare

Prin lucrarea noastră dorim să aducem în atenția publicului larg și a specialiștilor un studiu asupra unor componente ale *Cărții de Aur a Serbărilor Unirii*, bun cultural de mare valoare artistică și muzeală, aflat în patrimoniul Muzeului Național al Unirii Alba Iulia, în scopul unei cât mai bune conservări și transmiterea ei cât mai multor generații viitoare.

Exemplarul a fost donat muzeului din Alba Iulia, cu prilejul Serbărilor Unirii, ce s-au desfășurat în acest oraș, la data de 20 mai 1929. Manuscrisul are dimensiunile de 50 x 39 x 4 cm (lungime, lățime, grosime).

Cartea a fost închinată sărbătoririi celor 10 ani de la Marea Unire și a apărut sub îngrijirea principesei Alexandrina Cantacuzino. Menirea sa a fost de a păstra, peste generații, numele câtorva dintre cei care au făcut posibilă Unirea, precum și de a reliefa specificul național în domeniul artei. Ornamentarea *Cărții de Aur* a fost realizată de către pictorița Cecilia Cuțescu-Storck (1879-1969), asemenea manuscriselor medievale, prin pictare tradițională în stilul Art Nouveau. Această „Artă nouă” apare la noi în țară - denumită „Arta 1900” - și este expresia echilibrului dintre tradiție și originalitate. Astfel, prin miniaturile pictate, s-a reușit redarea unei imagini sintetice a unității stilistice a artei vechi românești, într-un stil original, demn de această pictoriță, o susținătoare continuă a acestui nou stil, abordat în marea majoritate din lucrările sale¹.

Copertile cărții sunt realizate în tăblii de lemn acoperite cu piele, având două încuietori din argint. Coperta față este decorată cu două chenare aurite alcătuite dintr-un vrej de viță de vie. Între cele două chenare se înșiruie 16 flori ornamentale care prezintă similitudini cu decorul vechilor tipărituri bisericești. În centru, într-o rozetă, este poziționată stema României, adoptată la 23 iunie 1921 (**Fig. 1**). Pentru coperta spate s-a folosit un chenar cu motiv geometric. Decorul conține în mijloc, într-un chenar romboidal, „Pogorârea la iad” (Anasthasis), iar în cele patru colțuri, reprezentările evangheliștilor Matei, Marcu, Luca și Ioan (**Fig. 2**). Volumul are pentru sprijin 4 butoni (cabochioane) tot din argint. Decorul încuietorilor și a butonilor este o copie a celui de pe vechile ferecături (**Fig. 3**). Filele, din pergament gros, au fost lucrate independent și apoi legate două câte două, cu excepția fasciculei finale, care a

¹ Ciobanu 1987, p. 341; Bucur 2017, p. 696-719; Mircea 2018, p. 256-257.

fost prinsă de un cotor de hârtie mai groasă (**Fig. 4**). Miniaturile au fost realizate în acuarelă, iar fondul chenarelor în pulbere fină de aur sau argint. Fiecare filă este personalizată, purtând un chenar ornamentat în culori pastelate și cu diferite motive: vrejuri de viță de vie, ornamente florale, personaje: domni și domnițe, voievozi, călăreți în armură, femei, pelerini, fortificații medievale, biserici, arbori, peisaje, păsări exotice etc².

Pergamentul și celuloza constituie substratul material al operelor de artă, documente, arhive, cărți, fotografii etc., care alcătuiesc o mare parte a moștenirii culturale, purtătoare de informații privind istoria și evoluția civilizației umane. Sensibilitatea acestora la variațiile parametrilor microclimatici, la acțiunea poluanților atmosferici, la acțiunea factorilor biotici a provocat, de-a lungul timpului, pierderea multor documente. Datoria noastră este ca prin acțiunile de conservare preventivă sau restaurare, atunci când sunt necesare, să salvăm aceste neprețuite opere purtătoare de informație, mărturii ale unor vremuri în care cuvântul scris era apreciat la justa sa valoare.

Particularizarea condițiilor microclimatică în care acestea trebuie păstrate este esențială pentru acele obiecte compozite, alcătuite atât din materiale organice, cât și anorganice. Tendința acestor materiale de a se descompune pe calea unor procese chimice spontane, determină instabilitatea lor chimică. Materialele constitutive ale obiectului pot să intre în reacții chimice cu anumite elemente din mediul lor ambiant: umiditatea, oxigenul, gaze poluante etc. în mod diferit, de asemenea, pot interacționa între ele, aflându-se în contact direct, amplificând astfel procesul de degradare al obiectului. Sunt importante locul și acțiunea fiecărui factor. Acțiunea simultană a factorilor de reacție (umiditatea, oxigenul și gazele poluante) și a factorilor de activare (temperatura și lumina), ce se dezvoltă în substrat, sunt rezultatul proceselor chimice invizibile care conduc la deteriorarea în ansamblu a bunurilor culturale³.

La degradarea bunurilor culturale, pe lângă procesele de natură chimică, intervin și factorii biologici. Degradarea biologică poate fi cauzată de insecte, mușegaiuri, rozătoare. Apariția acestui gen de deteriorare este rezultatul unor factori ca: praful, murdăria, lipsa de aerisire a bunurilor și spațiilor, prezența unor resturi alimentare, precum și factorul uman. Factorul uman are o importanță foarte mare în conservarea preventivă. Ocrotirea bunurilor culturale a devenit în unele decenii o problemă care preocupă tot mai mulți specialiști, instituții specializate, organisme, această preocupare ducând la o mai bună cunoaștere a factorilor ce pot modifica starea de sănătate a obiectelor de patrimoniu, precum și a modalităților de contracarare a acțiunii acestor factori⁴.

² Ciobanu 1987, p. 342-346.

³ Badea 2010, p. 52.

⁴ Moldoveanu 1999, p. 8-26.

Pentru a lua cele mai eficace măsuri de conservare preventivă, este necesară identificarea a cât mai multor materiale componente ale bunului cultural.

Cartea de Aur a Serbărilor Unirii se păstrează în depozitul de documente al muzeului, într-un dulap din lemn de brad, așezată orizontal în repaus, fără a fi supusă tensiunilor distructive cauzate de o așezare pe verticală.

Având în vedere starea bună de conservare a documentului, pentru a nu aduce prejudicii acestuia, investigațiile asupra unor componente ale cărții au fost realizate printr-o tehnică nedistructivă, și anume prin spectrometrie de fluorescență de raze X, cu ajutorul Spectrometrului portabil aflat în dotarea Muzeului Județean Satu Mare.

Fluorescența de raze X este una dintre metodele analitice cele mai utilizate pentru investigarea bunurilor culturale din ceramică, sticlă, bronz, piese din metal prețios, pigmenți, cerneluri etc., nefiind necesară prelevarea de probe.

Avantajele acestei metode:

- Este nedistructivă deoarece, în majoritatea cazurilor, probele nu se distrug sau modifică dacă sunt supuse radiației X, ele pot fi astfel salvate pentru viitoare referințe sau alte tipuri de testări.
- Necesită o minimă preparare. Multe probe pot fi examinate fără o pregătire sau cu o minimă pregătire. Multe dintre tehnicile alternative necesită procedee de dizolvare, care consumă timp și bani pentru acizi sau alți reactivi necesari.
- Viteza. Cu spectrometrul cu raze X se poate determina compoziția chimică a unei probe într-un interval de la câteva secunde până la câteva minute, în funcție de natura și masa probei.
- Ușurința în utilizare⁵.

Analizele s-au efectuat folosind un dispozitiv portabil de fluorescență de raze X (XRF), model Bruker S1 TITAN SP, cu detector cu fotodiodă Si-PIN, anod de Rhodium și filtru de Titan.

Caracteristicile tehnice la care s-au realizat analizele: tensiune 45 KV, intensitate 4.5 μ A, respectiv timpul de achiziție de 60 secunde.

Astfel, am făcut câteva investigații asupra unor componente ale cărții și anume: am analizat butonii pe care se sprijină cartea, încuietorile cu elementele de prindere, decorurile din metal de pe coperta față, precum și unii pigmenți de pe cele două coperti și din picturile de pe filele cărții.

1. Elementele metalice ale coperții, sunt formate din încuietori mobile cu elementele de prindere (față, verso) și decoruri, precum și din butonii de sprijin ai volumului.

⁵ Shackley 2011, p. 8-9.

Decorurile încuietorilor de pe spatele cărții, încuietorile mobile față, verso și butonii de sprijin sunt realizați din aliaj de argint cu conținut de cupru în proporție de 86,91% Ag și 11,56% Cu, puțin Au 0,27% provenind probabil din minereul de argint. Ca elemente minore s-au identificat elementele: fier, zinc, nichel și plumb (nr. probă: 1060, 1061, 1062, 1063) (**Fig. 5**).

Decorul încuietorilor de pe fața copertei a fost realizat dintr-un aliaj de argint cu cupru și puțin aur provenind din minereul de argint. Ca elemente minore au fost identificate: fierul, nichelul, zincul, aurul și plumbul (nr. probă: 1064, 1065) (**Fig. 6**). Componenta elementelor metalice este evidențiată în **Tabelul 1** și **Graficul 1**.

2. Decorurile aurii: chenarul de pe coperta față și frunzele treflate de pe foaia de titlu, sunt realizate cu praf de aur (nr. probă: 1066, 1069) (**Fig. 7**).

3. Cerneluri și pigmenți.

Decorurile albastru închis și albastru deschis de pe foaia de titlu au fost executate dintr-un amestec de cerneală pe bază de cupru și cobalt, cu puțin aur și argint (nr. probă: 1067, 1068) (**Fig. 8**).

Cerneala roșie – scris roșu pe foaia de titlu: cinabru (nr. probă: 1070) (**Fig. 9**).

Cerneala neagră – scrisul negru de pe foaia de titlu: cerneală ferogalică, probabil în amestec cu pigmenți organici (nr. probă: 1071) (**Fig. 10**).

Cerneala verde – ornamente verzi de pe pagina cu harta, realizate cu cerneală verde de crom cu cobalt, cupru și plumb (nr. probă: 1072). (**Fig. 11**).

Ornamentele portocalii, de pe pagina nr. 6 sunt executate cu cinabru în amestec cu miniu de plumb și galben de crom (nr. probă: 1073) (**Fig. 12**).

Ornamentele gri, de pe pagina 7 au fost efectuate cu un pigment pe bază de argint (nr. probă: 1074) (**Fig. 13**).

Ornamentele aurii, de pe pagina 21 au fost pictate cu un amestec de cupru cu puțin aur (nr. probă: 1077). (**Fig. 14**).

Chenarul roșu-marونی, de pe pagina 13 a fost realizat cu cinabru în combinație cu oxizi de fier și plumb (nr. probă: 1079) (**Fig. 15**).

Componenta cernelurilor și pigmenților este redată în **Tabelul 2**.

Având în vedere compoziția rezultată pentru materialele analizate, putem trage anumite concluzii care ar putea ajuta la o mai bună conservare preventivă a acestora.

Durata de viață a obiectelor de patrimoniu, în cazul nostru a celor din piele și pergament, depinde în mare măsură de modul de depozitare și expunere. Colagenul din structura pielii și a pergamentului este sensibil la modificările valorilor de umiditate, condițiile de păstrare trebuind să fie constante și optime. Pe măsură ce materialul îmbătrânește, acesta își pierde umiditatea neputând prelua în timp decât o mică cantitate de apă, aceasta ducând la o uscare mai rapidă. Procesele de acidificare și de oxidare se amplifică în condiții de

umiditate ridicată. O temperatură ridicată favorizează reacțiile oxidante, temperatura de păstrare a obiectelor din pergament fiind recomandată la 16-18°C⁶.

Depozitarea sau expunerea obiectelor care conțin collagen la umidități relative mai mici de 25% RH nu este indicată, deoarece conduce la deshidratare și implicit la îmbătrânirea acestuia. Din cauza efectului negativ a condițiilor ciclice de umezeală și uscăciune, condiția optimă pentru conservarea intactă pe termen lung a collagenului, este sugerată ca fiind 30% RH. Astfel, condițiile pentru conservarea obiectelor care conțin collagen, ar trebui să fie orientate fie pe intenția de expunere, fie pe utilizare (expunere pe termen lung sau manipulare pe termen scurt), ținând cont de faptul că umiditățile relative sub 25% sunt incompatibile cu depozitarea pe termen lung, la fel și umiditățile relative de peste 40%, care cresc ruperea legăturilor de hidrogen, gelatinizare și atacul biologic⁷.

Din cauza cernelii și pigmentilor, pergamentele scrise sunt sensibile la radiații electromagnetice, care slăbesc structura prin fotooxidare.

Tehnicile în lianți apoși, în cazul nostru acuarela, sunt mai vulnerabile la umiditate.

Cerneala albastră este o cerneală pe bază de cupru și cobalt, posibil un carbonat bazic de cupru, care sub acțiunea umidității, trece în malachit ($\text{Cu}_2[(\text{OH})_2\text{CO}_3]$), de culoare verde; în prezența gazelor sulfuroase din aer se înnegrește, se formează sulfura de cupru; în prezența alcaliilor și a temperaturilor ridicate se înnegrește, formându-se oxidul de cupru. Aceste cerneluri sunt solubile în acizi⁸.

Cerneala roșie conține cinabru. Cinabru (sulfură de mercur) nu este rezistent la lumina solară tinzând să se înnegrească, dar este rezistent la acizi și alcalii⁹.

Ornamentele aurii sunt realizate din praf de aur. Pigmenții și cernelurile din metale prețioase se comportă, ca și tip de degradare, la fel ca și cernelurile de carbon și pigmenții pe bază de pământuri colorate; comportă în special degradări mecanice, care constau în eroziunea stratului de scriere sau aplicare; degradări fizice determinate de comportamentul liantului în prezența apei sau a unei umidități relative crescute sau variabile, astfel la umiditate relativă scăzută, pelicula de liant se deformează prin contracție-răscoacere, la suprafața peliculei de scriere are loc o măcinare, urmată de desprinderea de microparticule din

⁶ Beóthyné, Kissné, Érdi, Orosz 2013, p. 203.

⁷ Hansen, Lee, Sobel 1991, p. 105.

⁸ Sandu, Sandu, Saanen 1988, p. 443-444.

⁹ *Ibidem*, p. 458.

pigment, iar în prezența apei, liantul se înmoaie, cerneala migrând pe suprafețele vecine¹⁰.

Cerneala neagră ferogalică se absoarbe în substrat, pe care îl colorează ireversibil. Această cerneală se obține din gale (acid galic și tanic), sulfat feros (FeSO_4) și clei vegetal în calitate de liant, raportul ideal constatându-se ca fiind 3:1 în favoarea taninurilor. Abaterea de la acest raport explică existența în cerneluri a unui exces de sulfat feros, care în combinație cu aerul și umiditatea din atmosferă se transformă în sulfat bazic feric și oxizi de fier. Acești compuși de culoare ruginie acționează gradual asupra galotanatului negru de fier, transformându-l într-un compus feric, aceasta explicând culoarea cafenie a cernelii de pe unele documente. De asemenea, excesul de sulfat feros, în condiții de umiditate crescută, poate duce la formarea acidului sulfuric în zonele scrise, atacând structura suportului grafic prin corodare. În cazul nostru, pergamentul fiind un material proteic, suportă mai ușor această agresiune chimică¹¹.

Diferitele nuanțe de cerneală verde conțin crom, cupru, cobalt, plumb. Probabil sunt: verde de crom (care se obține prin amestecarea albastrului de Prusia cu galben de crom PbCrO_4), carbonat bazic de cupru (verde malachit). Oxidul verde de crom nu rezistă la lumină solară, acizi și alcalii. Carbonatul bazic de cupru rezistă la alcalii diluate la rece, la cald se descompune în oxid de cupru de culoare neagră. Nu rezistă în mediu acid¹².

Culoarea portocalie este compusă din cinabru în amestec cu miniu de plumb (oxid de plumb) și galben de crom (cromat de plumb). Atât miniul de plumb, cât și galbenul de crom, nu sunt stabili la lumină și aer, prin oxidare tinzând să devină bruni¹³, nu rezistă la acțiunea hidrogenului sulfurat, toxici din cauza plumbului. Galbenul de crom, sub acțiunea bioxidului de sulf se descompune în sulfat de plumb și ioni de crom¹⁴.

Culoarea gri este de fapt un pigment pe bază de argint care, de-a lungul timpului, sub acțiunea hidrogenului sulfurat și a umidității, se înnește prin formare de sulfură de argint¹⁵.

Culoarea roșu-marونی a fost realizată cu cinabru amestecat probabil cu oxizi de fier și pigmenți pe bază de plumb. Oxidul de fier hidratat este rezistent la lumină, la agenți atmosferici, la alcalii, este compatibil cu toți pigmenții și lianții¹⁶. Pigmenții pe bază de plumb sunt sensibili la acțiunea hidrogenului sulfurat din atmosferă, înnegrindu-se. Se formează sulfura de plumb (PbS) de

¹⁰ Oprea 2013, p. 252-253.

¹¹ Pandele 1981, p. 187-188.

¹² Istudor 2011, p. 159.

¹³ Feller 1986, p. 115-118.

¹⁴ *Ibidem*, p. 190-191.

¹⁵ Oprea 2013, p. 257.

¹⁶ Istudor 2011, p. 151.

culoare neagră. Un alt fenomen de alterare a pigmentilor pe bază de plumb constă în oxidarea lor în dioxid de plumb PbO_2 , de culoare brun închisă¹⁷.

Argintul, din ornamentele metalice, în prezența hidrogenului sulfurat și a umidității, se înnegrește superficial prin formare de sulfură de argint (Ag_2S), sare greu solubilă. Procesul se accentuează odată cu creșterea poluării și a umidității. Clorurile și sărurile pot duce la formarea de clorură de argint ($AgCl$), de culoare gri murdar¹⁸.

Datorită faptului că decorurile cuprind miniaturi foarte fine, realizate cu o multitudine de culori, cu ajutorul XRF-ului portabil, care are o mărime a spotului de 3 mm, nu s-au putut identifica cu precizie culorile analizate, acestea interferând în unele cazuri și cu culorile alăturate. Aceasta explică multitudinea de elemente chimice prezente în compoziția fiecărei culori.

Studiul nu și-a propus identificarea pigmentilor, ci obținerea de informații despre compoziția chimică a cernelurilor și a pigmentilor, prezente în bunul cultural analizat. Aceasta s-a făcut în scopul de a evidenția efectele rezultate din interacțiunea acestora cu factorii de mediu, în special a gazelor poluante (dioxidul de carbon, bioxidul de sulf, hidrogenul sulfurat), a temperaturii și umidității.

Multitudinea de compuși chimici prezenți în acest valoros bun cultural constituie o provocare ridicată în fața conservatorului pentru menținerea unui microclimat optim, de păstrare în condiții cât mai adecvate și pe termen cât mai îndelungat.

Non-destructive Analyses Carried out on Heritage Cultural Goods. Case Study: *Golden Book of the Unification Celebration*

ABSTRACT

This paper presents a case study which highlights several constituent materials of the cultural item *The Golden Book of the Celebration of the Unification*, currently held by the National Museum of the Unification Alba Iulia. The item has been analysed using X-ray fluorescence spectroscopy, with a portable Bruker S1 Titan SP-type spectrometer. Investigations were carried out concerning the metallic elements on the book as well as a series of pigments and inks used in the production of painted miniatures, and respectively the book's writing. A better understanding of the constituent materials of the cultural item represents a first step towards the selection of the most appropriate preventative conservation methodologies, which aim to preserve the item for the lengthiest time possible.

List of illustrations

Fig. 1 - Front cover with the coat of arms of Romania

Fig. 2 - Back cover with border, decorations and support buttons

Fig. 3 - Metal locks

Fig. 4 - Leaves from the *Golden Book*

¹⁷ *Ibidem*, p. 131.

¹⁸ Nenițescu 1983, p. 1054-1055.

Fig. 5 - The composition of the lock decorations on the book back, the movable front and back locks and the support buttons

Fig. 6 - The composition of the lock decoration on the front of the cover

Fig. 7 - The composition of the golden decorations on the front cover and the title page

Fig. 8 - The composition of the light blue and dark blue decors on the title page

Fig. 9 - The composition of the red writing on the title page

Fig. 10 - The composition of the black writing on the title page

Fig. 11 - The composition of the green ink on the map

Fig. 12 - The composition of the orange ornaments on page 6

Fig. 13 - The composition of the grey ornaments on page 7

Fig. 14 - The composition of the gold ornaments on page 21

Fig. 15 - The composition of the red-brown border on page 13

Table 1 - X-Ray fluorescence analyser (XRF) results. Metallic elements

Chart 1 - Metallic elements

Chart 2 - X-Ray fluorescence analyser (XRF) results. Pigments and inks

Fig. 1.

Coperta față cu stema României

Fig. 2 - Coperță spate cu chenar, decoruri și butoni de sprijin

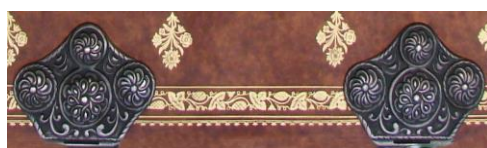

Fig. 3 - Încuietori din metal

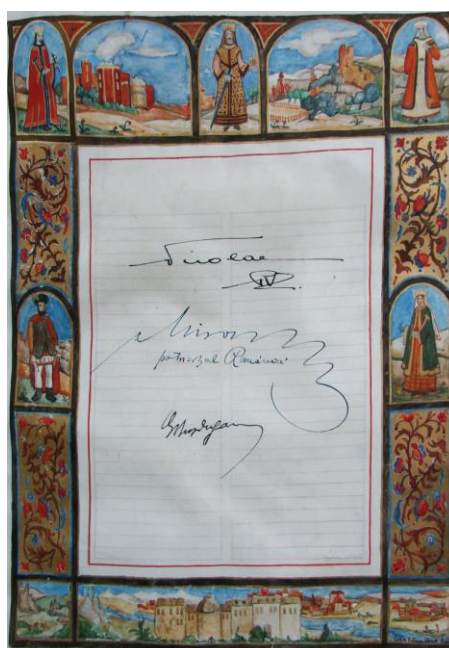
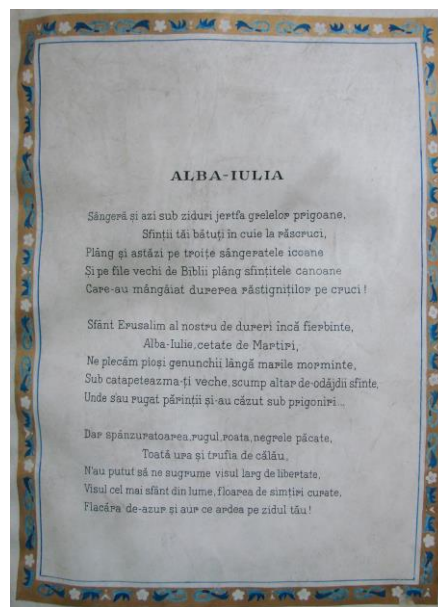
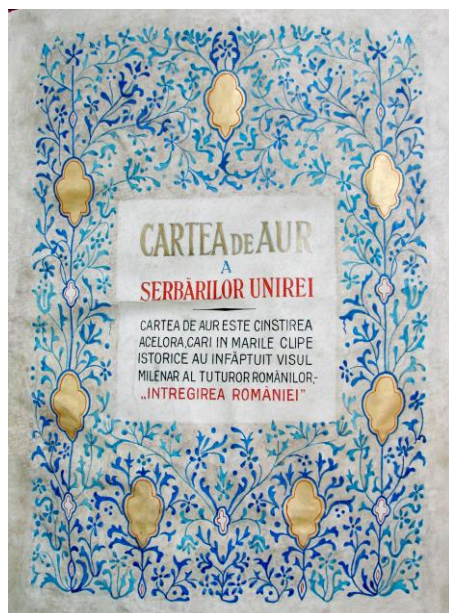

Fig. 4a - File din componența Cărții de Aur

Fig. 4b - File din componența Cărții de Aur

Fig. 4c - File din componența Cărții de Aur

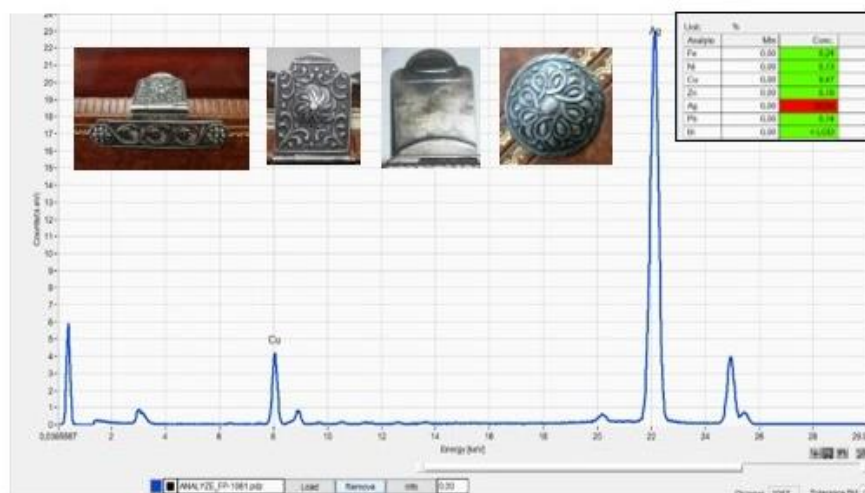

Fig. 5 - Compoziția decorului încuietorilor de pe spatele cărții, încuietorilor mobile față, verso și butonilor de sprijin

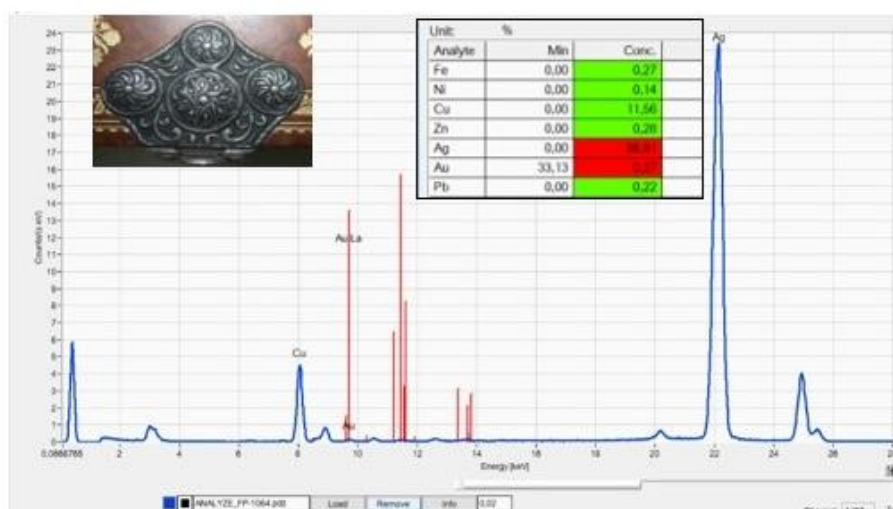

Fig. 6 - Compoziția decorului încuietorilor de pe fața copertei

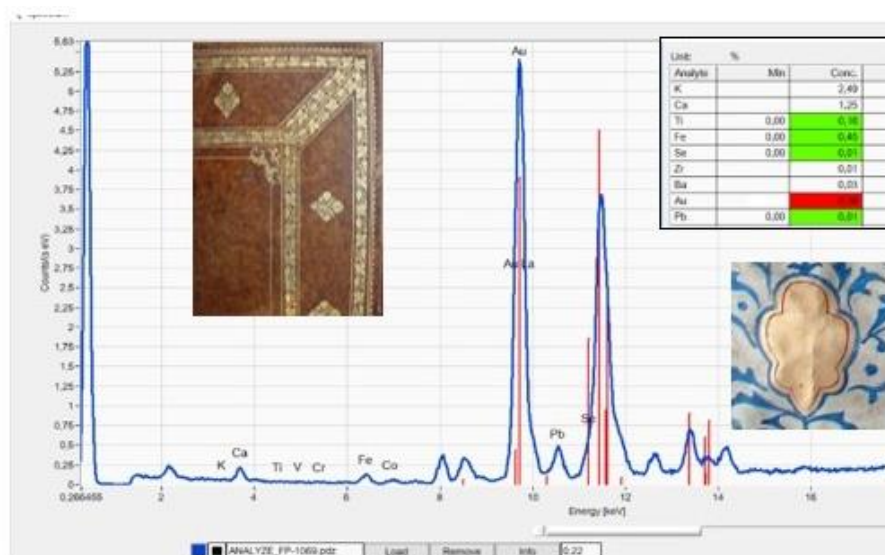

Fig. 7 - Compoziția decorurilor aurii de pe coperta față și foaia de titlu

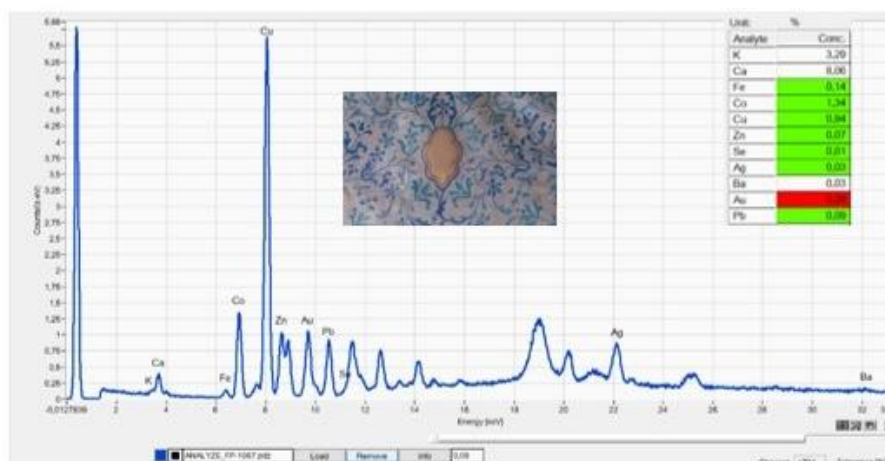

Fig. 8 - Componenta decorurilor albastru deschis și albastru închis de pe foaia de titlu

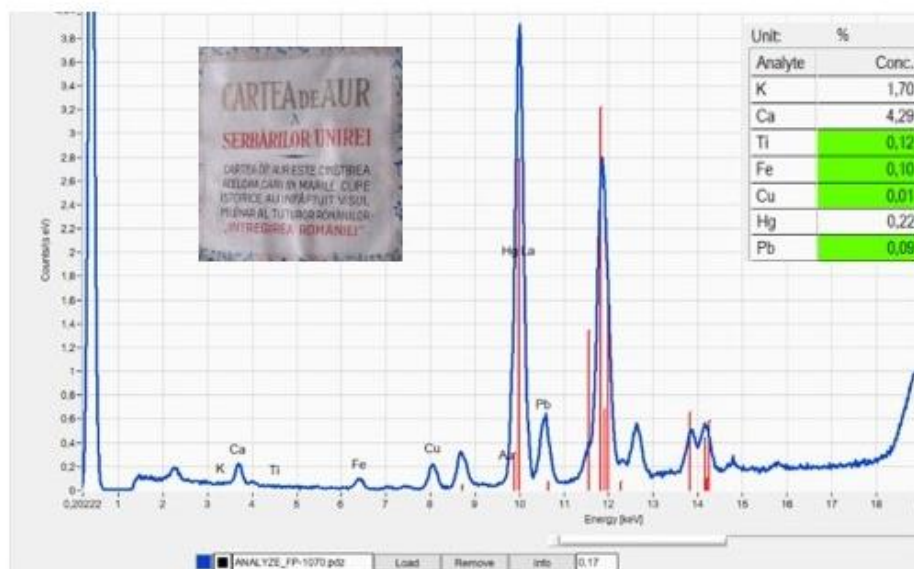

Fig. 9 - Componenta scrisului roșu de pe foaia de titlu

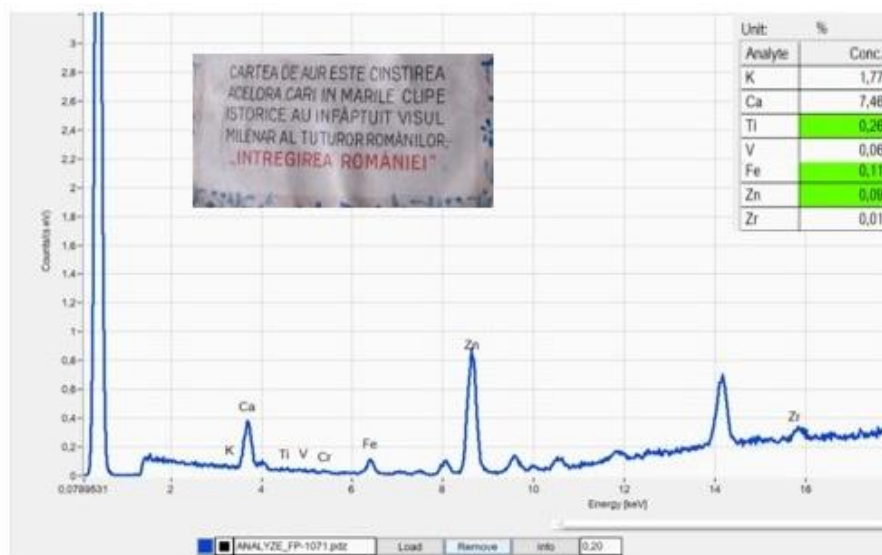

Fig. 10 - Componenta scrisului negru de pe foaia de titlu

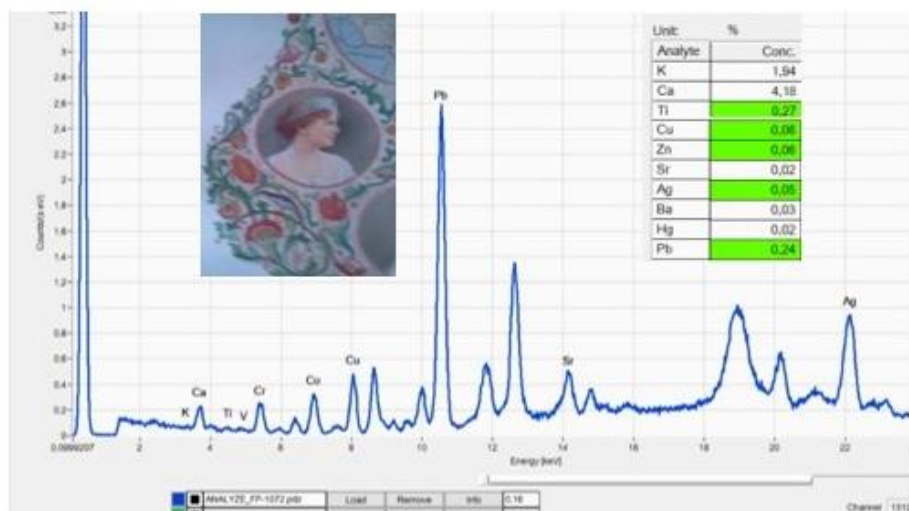

Fig. 11 - Componenta cernelii verzi de pe hartă

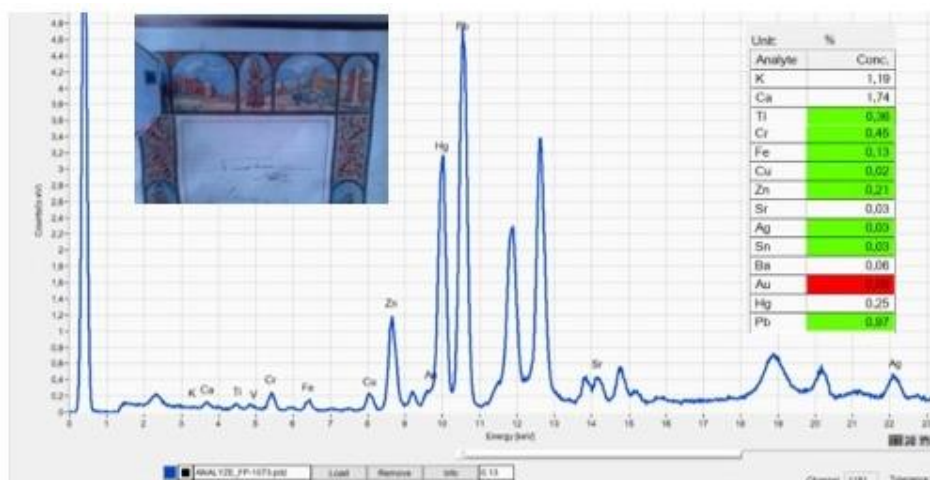

Fig. 12 - Componenta ornamentelor portocalii de pe pagina 6

Fig. 13 - Componenta ornamentelor gri de pe pagina 7

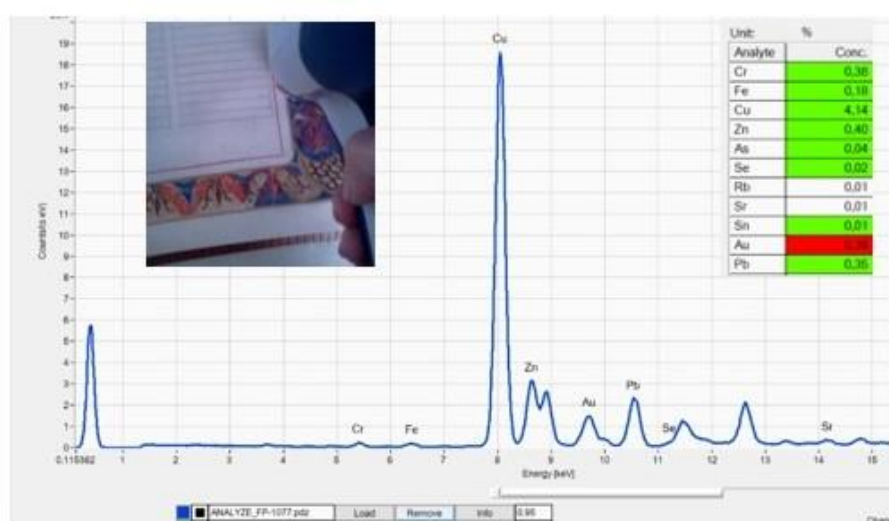

Fig. 14 - Componenta ornamentelor aurii de pe pagina 21

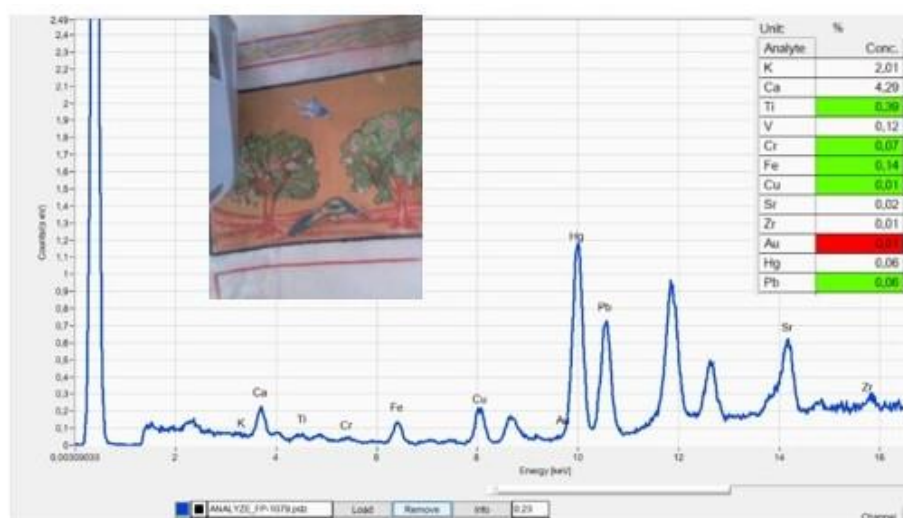
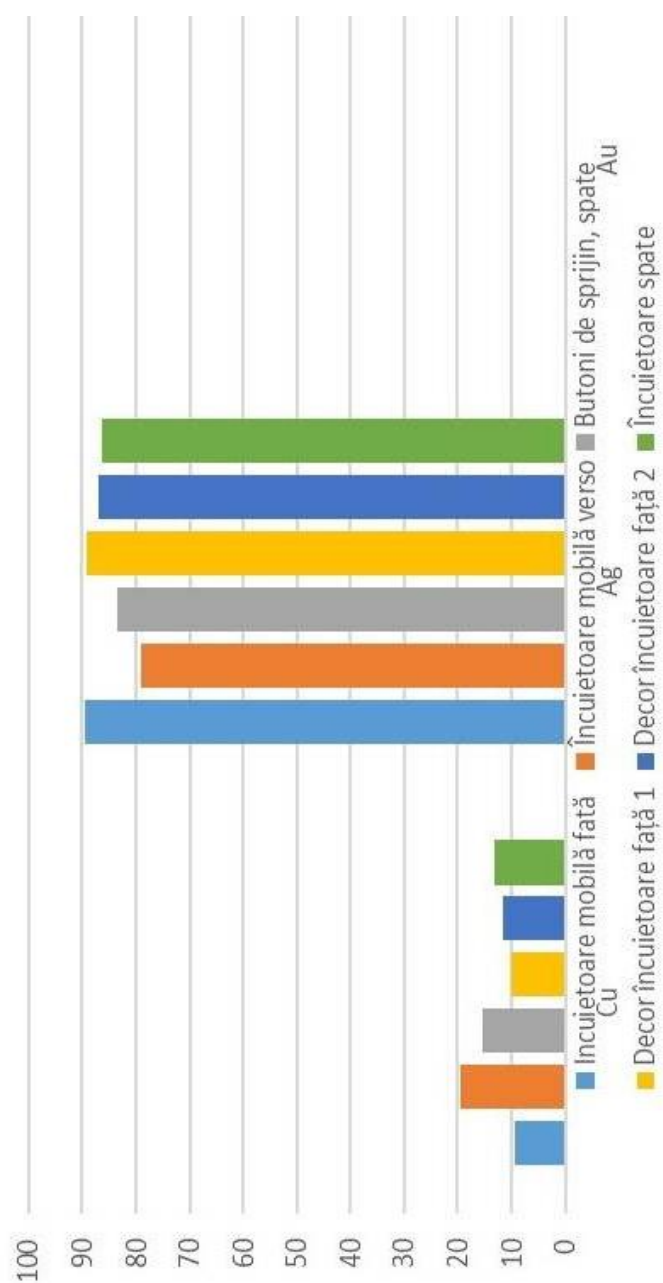

Fig. 15 - Componenta chenarului roșu-maroniu de pe pagina 13

Nr. probă		Fe	Ni	Cu	Zn	Ag	Au	Pb
1060	încuietoare spate	0.1825	0.0738	13.0995	0.0594	86.4665	< LOD	0.0647
1061	încuietoare metalică mobilă față	0.2428	0.1262	9.465	0.1824	89.6379	0.2016	0.1408
1062	încuietoare metalică mobilă verso	0.2131	0.1524	19.5707	0.2863	79.0869	0.1992	0.1785
1063	butoni de sprijin spate	0.2369	0.1216	15.328	0.2426	83.5354	0.1842	0.1973
1064	decor încuietoare față 1	0.1589	0.0933	9.969	0.2015	89.2382	0.1462	0.1916
1065	decor încuietoare față 2	0.2721	0.1421	11.5631	0.2777	86.9127	0.2735	0.2181

Tabel 1 - Rezultate analize de fluorescență de raze X (XRF). Elemente metalice

Grafic 1 - Elemente metalice

(X-ray fluorescence analyzer (XRF) results: Pigments and inks)

Nr. probă	K	Ca	Cr	Fe	Co	Cu	Zn	As	Se	Zr	Ag	Sn	Ba	Au	Hg	Pb
1066	Chenar aurii	2.4853	1.2539	<LOD	0.4508	<LOD	<LOD	0.0012	0.0103	0.0066	0.0016	<LOD	0.0329	0.509	<LOD	0.0062
1067	decor coperta față	3.2944	8.0618	0.0349	0.1358	1.336	0.0746	0.0173	0.0134	0.0075	0.0289	0.1675	0.0322	0.5796	0.0012	0.0931
1068	decor albastru deschis pe foaia de titlu	2.4412	8.2896	<LOD	0.1152	0.2554	0.0047	0.0491	<LOD	0.0057	0.0461	0.1453	<LOD	0.0783	0.0095	0.0473
1069	frunze treflate aurii pe foaia de titlu	1.7741	3.8797	0.0246	0.1232	0.0273	<LOD	0.0148	0.0667	0.0054	0.0022	<LOD	<LOD	3.8872	<LOD	0.035
1070	text de culoare roșie	1.7002	4.2914	<LOD	0.0965	<LOD	<LOD	0.0136	<LOD	0.0059	<LOD	<LOD	<LOD	0.692	0.2245	0.0912
1071	text de culoare neagră	1.766	7.4608	0.0262	0.1135	<LOD	0.0919	0.0023	<LOD	0.0088	<LOD	<LOD	<LOD	<LOD	0.0009	<LOD
1072	ornamente verzi de pe pagina cu harta	1.9366	4.1819	0.5698	0.1114	0.2973	0.0647	0.1001	<LOD	0.0041	0.0477	0.0483	0.0277	0.375	0.0168	0.2363
1073	ornamente portocalii pag. 6	1.1943	1.7433	0.4539	0.1311	<LOD	0.0231	0.1757	<LOD	<LOD	0.0281	0.0306	0.0551	0.0758	0.252	0.9652
1074	ornamente gri pag. 7	6.5049	2.7389	0.0354	0.136	<LOD	0.0726	0.0733	0.0011	0.006	0.1026	0.1559	0.0377	<LOD	0.03	0.1596
1079	chenar roșu maroniu pag. 13	2.0125	4.293	0.0701	0.144	<LOD	0.0073	0.0216	<LOD	0.0077	<LOD	<LOD	<LOD	0.0128	0.0551	0.0557

Tabel 2 - Rezultate analizor fluorescență de raze X (XRF), pigmenți și cerneluri

Abrevieri bibliografice

- Badea 2010 - Delia Nica-Badea, „Factori și procese implicate în degradarea suporturilor celulozice ale bunurilor culturale”, în *Analele Universității „Constantin Brâncuși” din Târgu Jiu, Seria Mens Sana*, nr. 2/2010, p. 51-70
- Beöthyne, Kissné, Érdi, Orosz 2013 - Ildikó Kozocsa Beöthyne, Márta Bendefy Kissné, Marianne Érdi, Katalin Orosz, „Posibilitățile restaurării obiectelor din pergament și piele netăbăcită; consecințele tratamentelor de restaurare asupra obiectelor de artă, p.189-206; (http://epa.oszk.hu/00400/00402/00012/pdf/EPA00402_ISIS_2013_189-206.pdf, accesat în 11.05.2020)
- Bucur 2017 - Bogdan Bucur, *Cartea de aur a Centenarului Marii Uniri*, București, 2017
- Ciobanu 1987 - Radu Ciobanu, „Cecilia Cuțescu Storck: *Cartea de Aur a Serbărilor Unirii din anul 1929*”, în *Apulum*, XXIV, 1987, p. 341-345
- Feller 1986 - Robert L. Feller *Artists' Pigments. A Handbook of Their History and Characteristics* vol I, National Gallery of Art, Washington, 1986
- Hansen, Lee, Sobel 1991 - Eric F. Hansen, Steve N. Lee, Harry Sobel, „The Effects of Relative Humidity on Some Physical Properties of Modern Vellum: Implications for the Optimum Relative Humidity for the Display and Storage of Parchment”, în *The Book and Paper Group Annual*, vol. 10, Fall 1991, p. 84-108; <https://cool.culturalheritage.org/coolaic/sg/bpg/annual/v10/bpga10-09.pdf>, accesat în 27.04.2020
- Istudor 2011 - Ioan Istudor, *Noțiuni de chimia picturii*, Ediția a III-a revăzută și adăugită, București, 2011
- Mircea 2018 - Mircea Simona Mircea, „Cartea de Aur a Serbărilor Unirii”, în *Muzeul Național al Unirii. 130 de ani în 130 de piese*, Alba Iulia, 2018, p. 256-257
- Moldoveanu 1999 - Aurel Moldoveanu, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, București, 1999
- Nenițescu 1983 - Costin D. Nenițescu, *Chimie Generală*, București, 1983
- Oprea 2013 - Florea Oprea, *Manual de restaurare a cărții vechi și a documentelor grafice*, Ediția a 2-a revăzută, București, 2013
- Pandele 1981 - Aurel Pandele-Barbu, „Din istoricul cernelurilor utilizate pe documentele și manuscrisele medievale europene în legătură cu datarea, autentificarea și conservarea lor”, în *Cercetări de Conservare și Restaurare a Patrimoniului Muzeal*, 1, București, 1981, p. 183-192
- Sandu, Sandu, Saanen 1988 - Ion Sandu, Irina Crina Anca Sandu, Antonia van Saanen, *Expertiza științifică a operelor de artă, vol I*, Iași, 1998
- Shackley 2011 - M. Steven Shackley, „X-Ray Fluorescence Spectrometry (XRF) in Geoarchaeology”, în *Springer Science + Business Media*, LLC 2011, p. 7-44

Cuvinte-cheie: conservare, fluorescență, pergament, metal, pigmenți

Keywords: preservation, fluorescence, parchment, metal, pigments

**VALORIFICAREA UNEI STATUI MONUMENTALE PRIN
CONSERVARE ȘI RESTAURARE.
STUDIU DE CAZ:
STATUIA LUI EMANUIL GOJDU (ORADEA)¹**

SIDONIA PETRONELA OLEA
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

Valorificarea patrimoniului național este responsabilitatea fiecăruia dintre noi, indiferent de natura profesiei noastre. Conservarea destinată rezistenței unui bun cultural în timp este o consecință a restaurării științifice, dar și a controlării factorilor fizico-chimici nepropice acestora². Studiul de față este destinat prezentării modului de punere în valoare a unei statui monumentale prin conservare și restaurare, însumând totalitatea etapelor destinate acestui aspect. Nu putem însă să omitem a prezenta înainte de toate, pe scurt, câteva detalii ale celui reprezentat de statuie, și anume a cunoscutului Emanuil Gojdu, un punct de referință al identității românilor din Ungaria³.

Asemenea mitropolitului Andrei Șaguna, marele mecena a fost originar din Macedonia, având origini aromâne⁴. Cei din familia Gojdu erau negustori înstăriți în prima parte a secolului al XVIII-lea, stabiliți în Mascopole, centru economic din sudul Albaniei⁵. În istoriografia românească apare menționat faptul că în anul 1606, câteva familii macedo-române se stabilesc în orașul Miskolc⁶, biserica de aici fiind ridicată cu ajutorul donațiilor macedo-românilor, unul dintre aceștia fiind un strămoș al lui Emanuil Gojdu, Naum Gojdu⁷. De la Miskolc, o parte a familiei Gojdu a trecut dincolo de Dunăre, iar alta s-a stabilit în zona Bihorului, din ramura bihoreană provenind și Emanuil Gojdu⁸.

Născut la data de 9 februarie 1809⁹, în Oradea, Emanuil Gojdu urmează școala primară ortodoxă românească din Oradea, apoi Gimnaziul Superior Premontori¹⁰. Studiază apoi la liceul catolic din Eger, aspect care este relatat și

¹ Studiul de față are la bază textul redactat inițial de subsemnata în cadrul colaborării cu Danil Sabău și Valentin Ștefan pentru întocmirea proiectului tehnic de restaurare: *Proiect de conservare și restaurare – Statuia lui Emanoil Gojdu, Oradea*, 2018, 48 pag.

² Gemănar, Gomoiu 2019, p. 83.

³ Berényi 2002, p. 5.

⁴ Pușcaș, Lupșa, Ciorbă 2019, p. 22.

⁵ Berényi 2002, p. 6.

⁶ Berényi 1998, p. 16-20.

⁷ Berényi 2002, p. 9.

⁸ *Ibidem*, p. 11.

⁹ Trecut în matricola botezaților doar Popovici, numele de Gojdu fiind atribuit doar în momentul decesului, 1821, conform Pușcaș, Lupșa, Ciorbă 2019, p. 24.

¹⁰ Berényi 2002, p. 14.

în cererea adresată de Emanuil împăratului Francisc al II-lea pentru obținerea funcției de cenzor la Tipografia din Buda. După absolvirea gimnaziului, își continuă studiile la Academia de Drept din Oradea, între 1820-1821, apoi la Academia de Drept din Pojon (Bratislava) 1821-1822, după care urmează studiile la Universitatea din Pesta. În anul 1824, obține aici diploma de avocat¹¹.

După desăvârșirea studiilor, E. Gojdu intră ca stagiar în biroul avocatului sârbo-maghiar Vitkovics Mihaly din Budapesta, făcând practică timp de trei ani¹². De-a lungul vieții sale, Emanuil intră în contact cu intelectualitatea din Pesta, fiind nelipsit de la întrunirile acestora, ale membrilor coloniei macedoromâne, dar și ale studenților români de aici.

A fost susținător al unor publicații românești, sprijinind apariția tipăriturilor editate la Buda, ajungând colaborator la *Biblioteca românească* și la *Calendarul lui Niagoie*¹³. După terminarea stagiaturii de avocat, Emanuil Gojdu și-a deschis propriul birou de avocatură și de notar cambial în Budapesta, devenind o autoritate juridică recunoscută, fiind unul dintre cei mai respectați și renumiți avocați din capitala statului ungar¹⁴. Reușește să se afirme și pe plan politic, debutul având loc în 1848, moment în care ajunge în fruntea intelectualității române din Ungaria¹⁵. Devine prefect al Carașului și membru al Casei Magnaților, camera superioară a Dietei maghiare¹⁶.

Cercurile literar-culturale ale studenților români din Budapesta se învâteau în jurul filantropului Emanuil Gojdu, cel care îi sprijinea. Un exemplu de amintit este faptul că a fost fondator al mai multor școli, printre care și Școala de arte și meserii „Jozsef Ipartanoda”¹⁷, fondată în 1846¹⁸, sau a liceului românesc din Lugoj.

La sfârșitul unei cariere demne de apreciat, fiind jurist, politician și militant al drepturilor românilor în Imperiul Habsburgic¹⁹, Emanuil Gojdu, fără a avea descendenți, semnează, în 4 noiembrie 1869, testamentul său, prin care averea sa era donată în vederea punerii bazelor unei fundații care îi va purta numele, idee care va prinde contur la moartea acestuia (3 februarie) în 1870²⁰.

¹¹ *Ibidem*, p. 14.

¹² Lupaș 1940, p. 693.

¹³ Berényi 2002, p. 17.

¹⁴ *Ibidem*, p. 24.

¹⁵ *Ibidem*, p. 36.

¹⁶ *Ibidem*, p. 57.

¹⁷ Berényi 1990, p. 130.

¹⁸ Sigmirean 1997, p. 166.

¹⁹ <https://provinciacrisana.wordpress.com/2017/09/06/statuia-lui-emanuil-gojdu-oradea-provincia-crisana/>, accesat la 24.02.2018.

²⁰ Berényi 2002, p. 107.

Rolul fundației²¹ a fost de a acorda burse tinerilor români ortodocși pentru efectuarea studiilor, funcționând din 1870 până în anul 1952.

În memoria personalității marcante a lui Emanuil Gojdu, au fost realizate diferite busturi, portrete ș.a.m.d, numele său rămânând în conștiința comunității în diverse moduri. În Piața Unirii din Oradea i s-a ridicat o statuie din calcar²². Inaugurată în 1988, aceasta reușește să impresioneze publicul privitor atât prin dimensiunile sale, cât și prin simplitatea care îi dă însă un aer impunător. Proiectul de reabilitare al Pieții Unirii din Oradea, demarat în anul 2015, a făcut posibil demersul pentru restaurarea acestui monument.

Statuia realizată de sculptorul M. Ștefănescu este din calcar de tip Viștea, rocă sedimentară aflată în componența geologică a dealurilor din împrejurimile județului Cluj. Materialul litic este de culoare albă, cu iridescențe crem, foarte rezistent la eroziunea cauzată de atacul micro-climatic, având bune proprietăți mecanice²³.

Opera artistului este una tipică, realizată în *ronde-bosse*, care îl înfățișează pe Emanuil Gojdu în poziție verticală. Compoziția petrografică este creată de sculptor la scară mărită, fiind o statuie colosală, iar modelul este reprezentat pedestru. Sculptura reprezintă persoana lui Emanuil Gojdu în poziție *contrapposto*, cu piciorul stâng poziționat înainte, mâna dreaptă ridicată la piept, în mâna stângă are o hârtie, un act, artistul încercând să îi reflecte astfel profesia de avocat. Îmbrăcămintea în care este reprezentat nu este extrem de detaliată, singurul lucru care iese în evidență privitorului fiind mantoul de pe spatele personajului, element care are rolul de a-i reda un echilibru static statuii, dar și de a conferi o atitudine impunătoare personajului. Figura fizionomică a lui Emanuil Gojdu este redată ca fiind una sobră, reflectând astfel seriozitatea (mult mai accentuată decât în alte reprezentări ale avocatului: picturi, sculpturi/busturi) de care a dat dovadă în timpul vieții cât și prestața care a avut-o. Rigiditatea privirii nu face altceva decât să inspire verticalitate, atribuită și de către dimensiunea/statura statuii²⁴. Realizată simplist de către autor, statuia este cioplită din trei blocuri de calcar, dimensiunile fiind apreciabile²⁵.

Demararea proiectului de conservare și restaurare a statuii, în martie 2018, a inclus atât realizarea planului de propuneri de restaurare, cât și desfășurarea etapelor restaurării.

²¹ Sigmirean 1995, p. 302-309.

²² Sculptor născut în Oradea (19.08.1929), elev al liceului care poartă numele distinsului avocat, desăvârșindu-se studiind arta plastică, realizează o serie de sculpturi cu tematica timpurilor sale, excelând în sculptura de modelaj, ciopliind însă și în piatră și lemn (Pușcaș, Lupșa, Ciorbă 2019, p. 6).

²³ <http://www.piatradeviste.ro/piatra.html>, accesat în 25.02.2018.

²⁴ Sabău, Olea, Ștefan 2018, p. 10.

²⁵ Fiecare dintre cele trei blocuri depășește 1,50 m.

În vederea realizării proiectării lucrărilor de restaurare s-a vizat efectuarea, la începutul lunii martie 2018, a unor sondaje menite să elucideze cele mai bune soluții necesare conservării active, precum și pentru diagnosticarea materialului litic din care este realizat bunul cultural. Tot în această etapă, au fost prelevate probele necesare analizelor biologice și mineralogice (petrografice), realizate în colaborare cu un laborator specializat²⁶.

Expunerea unui bun cultural într-un mediu natural, fără posibilitatea de a-i asigura o conservare preventivă, favorizează apariția unor degradări specifice artefactelor, monumentelor și componentelor artistice care nu pot fi protejate în special de factorii micro-climatici. Acest aspect a dus, în cazul statuii lui Emanuil Gojdu, la apariția unor degradări specifice materialului petrografic din care este realizată. Conform sondajelor, materialul suport prezenta o stare de conservare relativ bună, având porțiuni afectate în special în extremitățile expuse (zona superioară a bustului și părțile inferioare ale pedestalului și ale picioarelor).

Principala problemă în cazul statuii lui Emanuil Gojdu a reprezentat-o atacul biologic și crustele aderente pe suprafața pietrei²⁷. Pe lângă acestea, pe porțiuni mici ale suportului, s-au identificat: dezagregarea pietrei, exfolieri, gonflări, clivaje, solziri, fisuri, microfisuri, desprinderi de material litic sau mortar pe bază de ciment, utilizat în mod neadecvat.

Asemenea unor numeroase alte cazuri, la zona de contact a pietrei s-a identificat, după cum am spus, biodeteriorarea, prezentă prin zone cromatic vizibile de origine microbiologică și cruste²⁸. Conform analizelor biologice, s-a constatat existența unor procese biologice active ale suportului bunului cultural, descoperindu-se o specie de mușchi (*Tortula muralis*) și două specii de licheni (*Caloplaca sp.* și *Lecanora muralis*).

Etapele de conservare activă au fost hotărâte în urma testelor preliminare; astfel, s-au propus următoarele faze ale lucrării: preconsolidarea, biocidarea (aplicată în două etape), consolidarea, curățarea, relipirea zonelor desprinse, reîntregirea volumetrică, retuș cromatic și hidrofobizare. În rândurile următoare se vor sintetiza etapele urmate în procesul de restaurare, conform ordinii aplicării operațiunilor.

S-a luat decizia unei preconsolidări incipiente, imperios necesare, realizată prin impregnare, a unei substanțe speciale pe bază de ester etilic al acidului silicic. Preconsolidarea s-a aplicat pe porțiunile fragile ale suportului, cum este cazul zonelor în care materialul era pulverulent sau se risca pierderea lui, în cazul intervenției active (în zonele gonflante sau unde existau solziri ori material

²⁶ Prin colaborarea cu dna. dr. ing. Magdalena Banu (Expert MCC studii, investigații, cercetare – monumente istorice); vezi Banu 2018 (raport din dosarul proiectului, nepublicat).

²⁷ Cruste negre, licheni atrofiați, cruste de praf cimentat.

²⁸ Gomoiu, Cojoc, Rahira 2014, p. 10-11.

dezagregat). Aceeași substanță, utilizată fără diluție s-a aplicat în cazul fisurilor și microfisurilor prin injectare.

Biodegradarea pietrei este un fenomen foarte des întâlnit. De cele mai multe ori, prezența unor astfel de micro-organisme aflate în interacțiune cu roca declanșează atât procese fizice (abraziuni mecanice, fracturări sau dislocări ale materialului litic), cât și procese chimice (modificarea naturii mineralogice a stratului suport)²⁹.

În acest caz, la sugestia biologului, s-a aplicat o soluție pe bază de sare cuaternară de amoniu³⁰, utilizată pentru eliminarea biodeteriogenilor. Acest tratament a fost aplicat în două etape, prin pensulare și pulverizare. O primă etapă a avut loc înaintea curățării atacului biologic pregnant, pentru facilitarea îndepărtării sale, acțiunea substanței biocide vizând stoparea dezvoltării fungilor pe suprafața litică. Biocidarea urma a fi repetată înaintea procesului de hidrofobizare, cu rol de prevenție.

O etapă importantă în procesul conservării active îl reprezintă curățarea. În acest caz, curățarea s-a realizat în mai multe etape, existând porțiuni unde, spre exemplu, crustele negre au fost foarte aderente, precum erau și lichenii atrofiați pătrunși în porii calcarului. Astfel, s-a realizat o curățare mecanică (prin utilizarea spatulelor de plastic, de lemn, a bisturiului și a periilor medii și moi) și chimică (prin utilizarea pastei pe bază de florură de amoniu sau a compreselor cu carbonat de amoniu ori acid tricarboxilic diluat în apă demineralizată, procese repetate până la îndepărtarea crustelor aderente). Curățarea chimică a fost coroborată cu o curățare fizico-mecanică prin uzitarea aparatului de curățat cu aburi. În anumite zone, unde crustele au persistat, s-a apelat și la o curățare fizico-mecanică prin *gommage*, utilizându-se pulbere de sticlă de granulometrie fină (0,09-0,25 mm), prin folosirea unui pistol de micro-sablat.

Odată curățată suprafața petrografică, aceasta este pregătită pentru următoarele etape de tratament. Întregul suport al bunului cultural a fost consolidat prin pulverizare, urmând să rămână în repaus până la acționarea produsului³¹.

În urma curățirii statuii, au putut fi identificate deteriorări ale acesteia care nu erau foarte vizibile în timpul analizelor vizuale preliminare. Astfel, mai multe fragmente ale statuii au fost ușor desprinse datorită fisurilor de adâncime și relipite în urma curățirii lor. Lipirea s-a realizat cu rășină poliesterică bicomponentă după desprăfuirea atentă a fragmentelor desprinse. Trebuie specificat faptul că statuia a prezentat porțiuni care dispuneau de tasele. Acestea

²⁹ Olteanu 2015, p. 43-45.

³⁰ Clorură de alchil dimetil benziloamoniu (conform Fișei Tehnice a produsului utilizat).

³¹ Trebuie specificat faptul că viteza de reacție a substanței chimice aplicate depinde de factorii micro-climatici ai perioadei respective. În cazul de față, au fost necesare 14 zile pentru a putea reintervenii asupra materialului litic.

erau lipite cu mortar necorespunzător. S-a luat decizia desprinderii cu grijă a fragmentelor lipite, curățarea acestora și relipirea lor cu mortar mineral pentru piatră, de culoare albă. În urma lipirii, surplusul de rășină sau adeziv mineral este înlăturat, urmând ca trecerea între suportul litic și piesa lipită să fie tivită în timpul reîntregirii volumetrică, cu același mortar special de restaurare de culoare și granulometria pietrei din care este realizată piesa.

Reîntregirea volumetrică, cu scopul de a completa zonele lacunare din materialul lapidar, se realizează atât din motive estetice, cât și din motive de ordin funcțional. S-a utilizat doar mortar special de restaurare, de culoare și granulometrie potrivită calcarului din care este realizată statuia. Mortarul a fost aplicat cu instrumente specifice acestui proces, mistrii de mici dimensiuni și lansete/cuțite de pictură flexibile, iar ulterior, după ce materialul a intrat în procesul de uscare, a fost prelucrat prin finisare pentru a dobândi textura pietrei completate. Cele mai multe completări au fost realizate atât în zona superioară a capului, cât și în porțiunea feței, aici existând cele mai multe lacune ale materialului litic. Completări cu mortar de restaurare au mai fost aplicate și în cazul plombărilor neadecvate cu ciment (care a fost înlăturat în prealabil în momentul curățării).

O altă etapă, extrem de importantă, este retușul cromatic. Pentru integrarea cromatică este necesară aplicarea unei compoziții de mortar de modelare cu oxizi naturali, de o consistență mai lichidă, în funcție de cromatica materialului suport. Se aplică prin pensulare asupra chiturilor existente, în urma unei probe de culoare realizată preliminar. După ce materialul intră în proces de uscare, surplusul se înlătură cu o pensulă uscată. Retușul cromatic s-a realizat astfel încât completările să nu fie deranjante, însă să fie vizibile la o analiză atentă a statuii, conform normelor și eticii de conservare și restaurare³². În cazul de față integrarea cromatică a avut un dublu scop și anume, pe lângă cele amintite anterior, și astuparea micilor solziri insesizabile, prin egalizarea din punct de vedere estetic a suprafeței litice, acolo unde era cazul.

Cele trei fragmente ale statuii au fost îmbinate în toamna anului 2019³³, îmbinările au fost tivite cu mortar special de restaurare, făcându-se trecerea între moloanele de piatră, aplicându-se apoi tratamentul final de hidrofobizare. Tratamentul final s-a aplicat prin pulverizare, după montare, pe suportul petrografic total uscat, utilizându-se un xiloxan dizolvat în benzen, difuzat astfel încât să greseze porii pietrei, fără a-i închide, astfel creând o suprafață permisivă din interior spre exterior, nu și în sens invers. Tratamentul are rol de protecție împotriva absorbției apei pluviale sau apei vaporizate din atmosferă.

³² Brandi 1996, p. 105.

³³ Lucrări realizate sub atenta supraveghere a specialistului restaurator Valentin Ștefan.

Cele trei tratamente chimice, consolidarea, biocidarea și hidrofobizarea, se recomandă a fi repetate la intervale de minim trei și maxim cinci ani, pentru o trăinicie în condiții optime a suportului petrografic.

**Valorisation of a Monumental Statue through Restoration and Preservation.
Case Study: the Statue of Emanuil Gojdu (Oradea)**

ABSTRACT

This study has the purpose of presenting, in a concise manner, the valorisation of a monumental statue through restoration and preservation. The statue is a representation of the distinguished Emanuil Gojdu, lawyer/solicitor of great value, who by his actions succeeded to help his people when he was alive but also in his death. His statue, which was carved by sculptor Mircea Ștefănescu, is the object of a restoration project initiated two years ago and finalised in the fall of 2019, by putting back the sculptural composition. In the following pages, will be presented the restoration process of the petrographic cultural asset, to let the reading public know the importance of restoration, in terms of endurance for heritage works. Although in Romania, preservation and restoration is a field that is only now developing, especially in regards to the petrographic material (compared to other European countries), it has grown widely during the last 20 years.

List of illustrations

Fig. 1 - Bust of the statue (before restoration)

Fig. 2 - Application of treatment against biological attack

Fig. 3 - Stages of cleaning

Fig. 4 (a-b) - Gluing loose parts

Fig. 5 - Volumetric replenishment (ear detail)

Fig. 6 - Volumetric replenishment (chin detail)

Fig. 7 - Work steps

Fig. 8 - Bust of the statue during the works: a. The statue in the original location; b. The inauguration of the statue (2019)³⁴

³⁴ <https://www.crisana.ro/stiri/eveniment-1/la-exact-100-de-ani-de-la-inaugurarea-primei-scoli-romanesti-din-oradea-statuia-lui-emanuil-gojdu-reinaugurata-171283.html>, accesat în 01.10.2019.

Fig. 1. Bustul statuii (înainte de restaurare)

Fig. 2 - Aplicarea tratamentului împotriva atacului biologic

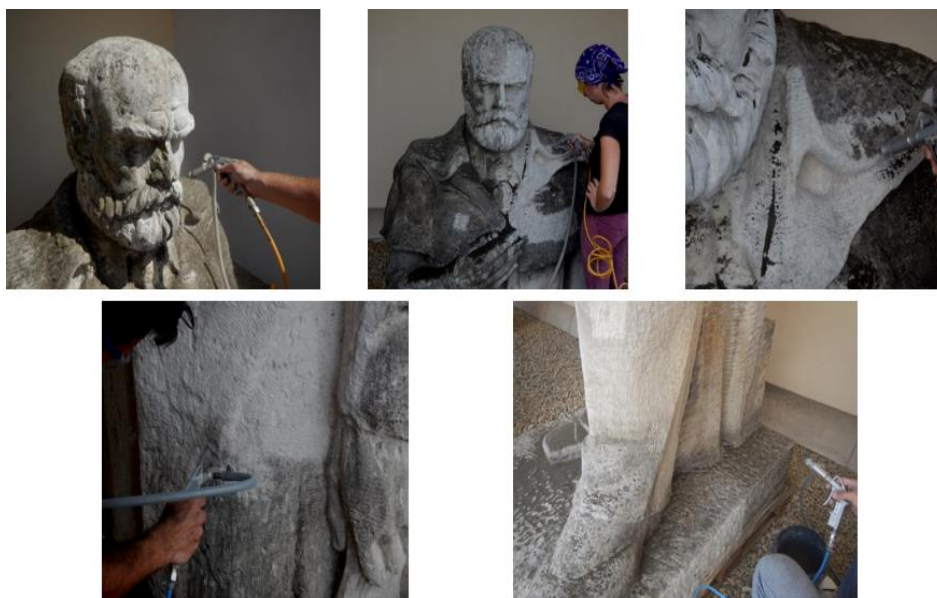

Fig. 3 - Etape ale curățării

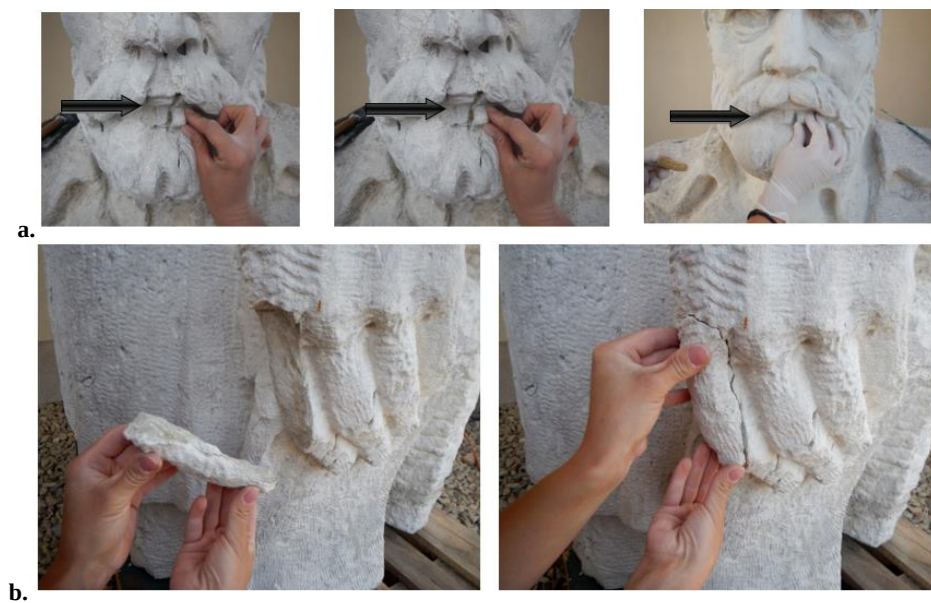

Fig. 4 (a-b) - Relipirea pieselor desprise

Fig. 5 - Reîntregire volumetrică (detaliu ureche)

Fig. 6 - Reîntregire volumetrică (detaliu barbă)

Fig. 7 - Etape de lucru

a.

b.

Fig. 8 - Bustul statuii în timpul lucrărilor

a. Statuia în amplasamentul inițial. b. Inaugurarea statuii (2019)³⁵

³⁵ <https://www.crisana.ro/stiri/eveniment-1/la-exact-100-de-ani-de-la-inaugurarea-primei-scoli-romanesti-din-oradea-statuia-lui-emanuil-gojdu-reinaugurata-171283.html>, accesat în 01.10.2019.

Abrevieri bibliografice

- Banu 2018 - Magdalena Banu, *Studiu privind piatra și factorii de biodegradare (analize chimice, mineralogice și biologice)*. Statuia Emanuil Gojdu, Oradea, 2018
- Berényi 1990 - Maria Berényi, *Aspecte național-culturale din istoricul românilor din Ungaria (1785-1918)*, Budapesta, 1990
- Berényi 1998 - Maria Berényi, „Colonia macedoromână din Miskolc și familia Șaguna”, în *Simpozion*, Giula, 1998, p. 15-34
- Berényi 2002 - Maria Berényi, *Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu, 1802-1870*, Giula, 2002
- Brandi 1996 - Cesare Brandi, *Teoria restaurării*, București, 1996
- Gemănar, Gomoiu 2019 - Ionel Gemănar, Ioana Gomoiu, „Eficiența în timp a consolidanților aplicați pe suprafețe litice”, în *Caietele Restaurării*, I, 8, 2019, p. 80-93
- Gomoiu, Cojoc, Rahira 2014 - Ioana Gomoiu, Roxana Cojoc, Florentina Claudia Rahira, „Biodeteriorarea pietrei”, în *Caietele Restaurării*, 2014, p. 8-18
- Lupaș 1940 - Ioan Lupaș, *Emanuil Gozdsu. 1802-1870. Originea și opera sa*, București, 1940
- Olteanu 2015 - Iulian Olteanu, *Piatra în patrimoniul românesc – Degradări specifice și tratamente adecvate*, București, 2015
- Pușcaș, Lupșa, Ciorbă 2019 - Cristina Liana Pușcaș, Angela Lupșa, Ioan Ciorbă, *Emanuil Gojdu (1802-1870) – avocat, mecena românilor ardeleni*, Oradea, 2019
- Sabău, Olea, Ștefan 2018 - Danil Sabău, Sidonia P. Olea, Valentin Ștefan, *Proiect conservare și restaurare – Statuia lui Emanoil Gojdu, Oradea. Cod. BH-III-m-B-01239*, 2018
- Sigmirean 1995 - Cornel Sigmirean, „Église et école. Le rôle des fondations ecclésiastiques dans la formation de l'élite intellectuelle roumaine à l' époque moderne”, în *Etnicity and Religion in Central and Eastern Europe*, Edited by: Maria Crăciun, Ovidiu Ghitta, Cluj -Napoca, 1995, p. 302-312
- Sigmirean 1997 - Cornel Sigmirean, „Studentii români la Politehnica din Budapesta (1871-1919)”, în *Revista Bistriței*, X-XI, 1997, p. 165-190

Cuvinte-cheie: material litic, degradări, consolidare, avocat român, proiect de restaurare

Keywords: lithic material, degradation, consolidation, romanian lawyer, restoration project

Ioan Zoba din Vinț, *Cărare pre scurt pre fapte bune îndreptătoare*. Ediție, note, studiu introductiv, glosar și lista prescurtărilor de Alin-Mihai Gherman. Transcrierea textului maghiar Kolumbán M. Judit, Bibliotheca Musei Apulensis XXXIII, Alba Iulia, Editura Cognitiv, 2019, 485 p.

Protopopul Ioan Zoba din Vinț a fost poate cea mai proeminentă personalitate din preajma Mitropoliei de la Bălgrad din secolul al XVII-lea, implicat în dinamica tipografică a centrului mitropolitan, atât în calitate de co-administrator al mănăstirii, școlii și tipografiei, cât mai ales în ipostaza de autor, editor și traducător de cărți.

Cărare pre scurt pre fapte bune îndreptătoare (Bălgrad, 1685) este o capodoperă a literaturii românești vechi. La inițiativa și cu finanțarea Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia, a fost editată critic recent în condiții tipografice de excepție, pe măsura valorii textului. Este o carte de morală practică, sub formă de întrebări și răspunsuri, care are o triplă importanță în istoria românilor ardeleni:

1. Pentru istoria culturii și elitei românești din Transilvania secolului al XVII-lea, lucrarea portretizează figura unui cleric aflat în proximitatea Curții mitropolitane de la Alba Iulia ajuns, la un moment dat, notar al sinodului. Prin filele acestei traduceri și adaptări distingem figura protopopului Zoba din Vinț, aflat în apropierea vechii reședințe de vară a cardinalului Gheorghe Martinuzzi (1482-1551)¹, un spațiu semiurban, în epocă. La apariția cărții-manual, ea constituia o filă de literatură necunoscută în acest spațiu cultural, un îndreptar insolit pentru buna conduită a cetățeanului în relație cu familia, cu societatea și în deplin respect față de preceptele creștine.

2. Din perspectiva istoriei Bisericii românești din Transilvania, lucrarea *Cărare pre scurt* chiar dacă nu este una reprezentativă, pentru că desigur foarte puțini preoți din elita clericală ortodoxă a Transilvaniei dispuneau de un asemenea orizont cultural cum l-a avut Zoba², totuși, chiar și numai această

¹ Despre rolul acestui spațiu în viața cardinalului, vezi incitantă lucrare recentă a lui Adriano Papo, Gizella Nemeth Papo, *Nemăsurata ispită a puterii. Gheorghe Martinuzzi, adevăratul rege al Transilvaniei în secolul al XVI-lea*, Oradea, Ratio et Revelatio, 2019, în special p. 276-286.

² Ana Dumitran, *Considerații istorice*, în *Molităvnic (Bălgrad, 1689)*, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2009, p. 15-28.

traducere/prelucrare, să-i zicem singulară, demonstrează fără echivoc faptul că elita clericală românească era orientată dogmatic și pastoral în curente fundamentale creștine ale vremii. Ea nu era nici ignară și nici needucată, cu atât mai puțin ușor de manipulat, cum a portretizat-o, din păcate, o întreagă istoriografie de tradiție ortodoxă din România secolului XX³.

3. Prin prisma transferurilor culturale europene, traducerea și prelucrarea efectuată de protopopul din Vinț din lucrarea calvinului Matkó István, *Kegyesszelekedetek rövid ösvenykeje* (Sibiu, 1666), la rândul ei o traducere a unor lucrări englezești de atmosferă puritană (Arthur Dent, *The plaine-mans path-way to heaven*, 1601 și Lewis Bayly, *The Practice of Piety*, London, 1615 sau Robert Hill, *Pathway to piety*, 1606) - sursele fiind, de altfel, excelent identificate de autorul Studiului introductiv - ilustrează „interferența” stimulativă dintre mediul ortodox și literatura Reformei religioase a vremii (sec. XVI-XVII)⁴. Indiscutabil a existat un contact dogmatic și pastoral între cele două spații culturale, iar Zoba este produsul acestui dialog cultural. Era, deloc paradoxal, un „ortodox reformat” (după expresia Anei Dumitran), un modernist, un avangardist ...așa cum îl descoperim parcurgând *Cărarea* ... și care indică începutul occidentalizării spațiului cultural transilvănean de etnie română.

Ioan Zoba, să nu uităm, era protopopul unei Biserici Ortodoxe care nu era socotită în rândul religiilor recepte; era doar tolerată și era expusă unei supravegheri intense din partea Superintendentului calvin (maghiar) chiar și numai prin condițiile pe care le puneau fiecare Principe ardelean Mitropolitului român la investirea în funcție⁵. Cu toate acestea, odată cu înstăpânirea habsburgilor în Transilvania, când fiecare grup social și de putere din Transilvania încerca să-și regleze statutul cu noua stăpânire, elita clericală a românilor a negociat situația Bisericii românești, a preoților și enoriașilor, prin tratativele purtate pentru Unirea bisericească cu Biserica Romei⁶. Documentele vremii și negocierea, care s-a întins pe durata mai multor luni, atestă, fără dubiu, orizontul teologic al ierarhilor români.

³ Corina Teodor, *Coridoare istoriografice: o incursiune în universul scrisului ecleziastic românesc din Transilvania anilor 1850-1920*, Presa Univ. Clujeană, 2003, *passim*; Remus Câmpeanu, *Biserica Română Unită între istorie și istoriografie*, Presa Universitară Clujeană, 2003, *passim*.

⁴ Așa cum se poate înțelege din cercetarea Anei Dumitran, *Religie ortodoxă. Religie reformată. Ipoteze ale identității religioase a românilor din Transilvania în secolele XVI-XVII*, Oradea, Ratio et Revelatio, 2015, *passim*.

⁵ Vezi în acest sens Paul Brusanowski, „Titulatura și poziția canonică a ierarhilor români din Alba Iulia”, în Johann Marte, Viorel Ioniță, Iacob Mârza, Laura Stanciu, Ernst Christoph Suttner, *Die Union der rumänen Siebenbürgens mit der Kirche von Rom/ Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei*, vol. I, București, Editura Enciclopedică, 2010, p. 120-139.

⁶ Laura Stanciu, *Între Răsărit și Apus. Secvențe din istoria Bisericii românilor ardeleni (prima jumătate a sec. al 18-lea)*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2008, p. 18-85.

Interesul protopopului Zoba pentru traducerea și tipărirea lucrării calvinului Matkó István era indisolubil legată de mentalitatea modernă a acestei elite clericale și intelectuale. Este dovada pertinentă a dorinței acestei elite urbane libere de a se integra în sistemul de valori, social, cultural și politic al Principatului transilvan.

În același timp, Ioan Zoba - așa cum aflăm din Studiul introductiv semnat de Alin Mihai Gherman – rămâne atașat „bisericii, editează texte necesare cultului bisericesc (*Molitvenic, Rânduiala diaconstvelor, Ceasloveț, Poveste la 40 de mucenici*), pe de altă parte traduce și/sau compune texte care se adresează sensibilității și înțelegerii enoriașilor săi, formați dintr-o populație urbană și liberă: *Sicriul de aur, Cărare pre scurt, Cazanii la oameni morți și Iertăciuni la oameni morți*”.

Nu este nimic paradoxal aici. Dimpotrivă! Zoba este omul epocii sale. El rămâne un veritabil teolog răsăritean, pentru că „nu face nicio afirmație care să contravină dogmelor Bisericii Ortodoxe; în cazul de față pietismul puritan al sursei coincide în mare măsură cu isihasmul propagat de mulți părinți ai bisericii, cel ortodox, acesta fiind o mișcare mistică atonită din secolul al XIII-lea cu lungi prelungiri în lumea Europei Răsăritene, inclusiv în cultura noastră”.

Unde se simte influența literaturii Reformei și a puritanismului? Răspunsul pertinent este formulat în același Studiu introductiv: „*Cărarea pre scurt* este un dialog moral focalizat pe probleme individuale de comportament ale bunului creștin, așa cum *Sicriul de aur, Cazanii la oameni morți și Iertăciuni la oameni morți* puneau în evidență probleme de comportament ale bunului creștin și, mult mai puțin, probleme fundamentale dogmatice”. În același timp, este o atitudine similară cu cea a lui Dimitrie Cantemir (*Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea*) sau a lui Miron Costin (*Viața lumii*).

Perfect încadrabil literaturii pedagogice a vremii sale, desprins de tărâmul pareneticii (*Învățăturile* atribuite lui Neagoe Basarab sau *Principele* lui Machiavelli), prin ce se deosebește, totuși, protopopul ardelean? Prin ce este el modern?

Aflăm tot de la profesorul Gherman: „prin structura nouă din punctul de vedere a retoricii discursului, cât și printr-o atitudine nouă față de familie și societate. Textele lui (și ne referim aici la oratoria funebră, și în mod special *Cărare pre scurt*) exprimă un moment bine definit al istoriei Bisericii Ortodoxe din Transilvania, moment aflat în relație cu unele curente ale culturii europene. Din nou, această relație cu cultura occidentală îl apropie de contemporanii săi Miron Costin și Dimitrie Cantemir, dar îl singularizează prin caracterul opțiunilor sale”. Și ne convingem de acest lucru savurând capitolele: 15. *Cheltuiala cu folos*; 23. *Dojana muierilor*; 32. *Rânduiala oamenilor*; 36. *Cum să mă gătescu* sau [45] *Despre nesocotința părinților*. Atractivitatea textului, care

combină tradiția cu inovația, constă în faptul că el ne oferă prilejul să vedem cum s-a orientat un preot român prin ideile în vogă ale epocii.

Este o sursă importantă care ne ajută să înțelegem mentalitatea elitei clericale urbane ardelenice de la începutul epocii moderne și felul în care ea s-a configurat, viziunea despre viața a elitei clericale, raportarea ei la dogmă, biserică și la propriii enoriași, felul în care ea își înțelegea menirea de lider spiritual și nu numai. Este o pledoarie pentru pragmatismul specific epocii Reformei și care anticipa rolul pe care-l va asuma Biserica pentru emanciparea omului, situație acreditată de Epoca Luminilor, tocmai prin concepția asupra potențialului naturii umane, mereu perfectibilă. Prin acest text care oferă îndemnuri, sfaturi ancorate în viața cotidiană concretă, putem spune că se naștea și în Transilvania modelul preotului intelectual modern, implicat în viața socială. Se prefigura astfel portretul preotului iluminist, care viza rezolvarea frontală a problemelor desprinse din realitățile vieții și se putea adapta soluționării aspectelor practice sau spirituale curente cotidiene ale omului.

Ne rezumăm și alegem să dăm un singur exemplu asupra viziunii novatoare a protopopului din Vinț: rolul păstorului, a îndrumătorului, care este clar și ferm definit în sens modern, cu o raportare critică la misiunea acestuia „Uneori și învățătorii sânt muț, carii, au nu vor au doară, nu cutează [a] deștepta pre cei somnoroș și, așea, le dau slobozie pre durmitare [...]. Uneori și învățătura învățătorului ce o face cu urât și cu leane aduce somnu” (p. 421, 423).

Era viziunea desprinsă din literatura Reformei (din mediul literaturii pietiste), brevetată ulterior de Secolul Luminilor, conform căreia religia constituia fundamentul conduitei etice. Teza s-a întemeiat pe convingerea utilității religiei, văzută ca singura capabilă să asigure stabilitate socială.

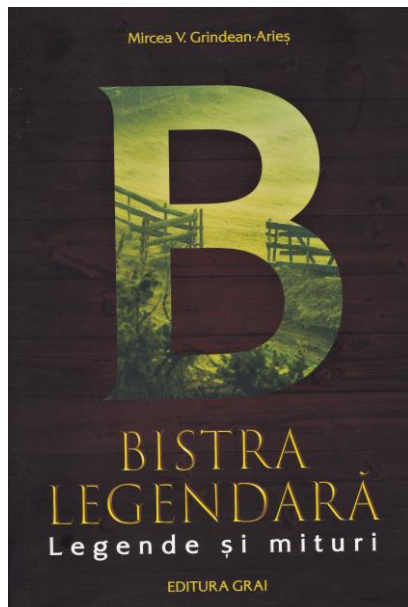
Chiar și numai această viziune îl acreditează pe Ioan Zoba din Vinț drept un avangardist și un om modern, care merită cunoscut prin intermediul *Cărării pre scurt*. Este un text provocator, ilustrativ pentru sfârșitul Vechiului Regim⁷ din Centrul Europei, care realiza un autentic dialog, într-o paradigmă și azi valabilă, între religie și cultură.

Tocmai datorită tuturor acestor considerente, ediția conține un neajuns major prin lipsa unui rezumat într-o limbă de circulație. Sperăm că, o eventuală a doua ediție critică îmbogățită a lucrării ar putea remedia această lipsă.

Laura Stanciu*

⁷ Heinz Duchhardt, *Europa am Vorabend der Moderne 1650-1800*, Stuttgart, Verlag Eugen Ulmer, 2003, p. 132-149.

* Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia.

Mircea V. Grindean-Arieș, *Bistra legendară. Legende și mituri*, Editura Grai, Târgu Mureș, 2019, 308 pagini.

Descoperirea de către noi a acestei cărți, pe rafturile unei librării bisericești din Alba Iulia, ne-a prilejuit o deosebit de plăcută surpriză. Am aflat între paginile ei mărturii ale memoriei colective dintr-o comună din centrul Munților Apuseni, Bistra, județul Alba, pe care autorul le-a cules la fața locului, salvându-le în felul acesta de la o inevitabilă uitare. Sunt în cea mai mare parte, crâmpie de cultură imaterială din cadrul civilizației tradiționale a Țării Moților, deosebit de interesante și de valoroase acum, în secolul XXI, când prefacerile tot mai accelerate ale modernității au dus, deja de bune decenii,

creația orală a satului românesc spre un ineluctabil amurg.

În condițiile în care elementele de civilizație rurală, tradițională, regăsim încă în spațiul rural, atâtea câte mai sunt în prezent, nu fac decât într-o mică măsură obiectul unei campanii sistematice de culegere și teaurizare a lor de către instituțiile abilitate, din motive asupra cărora nu este locul să insistăm în acest context, inițiative individuale precum cea de față sunt absolut lăudabile și binevenite. Prin astfel de demersuri sunt recuperate și salvate tehnici tradiționale, obiceiuri, practici, elemente de folclor, cunoștințe de medicină populară, experiențe comunitare de excepție etc., un întreg univers al culturii populare, care vine dinspre alte generații și evocă satul românesc de altădată, o dimensiune a memoriei noastre colective și a identității noastre, în ultimă instanță, pe cale de a deveni istorie, astăzi, când satul românesc marcat de multă vreme de înnoirile aduse de modernitatea începută odată cu industrializarea secolului al XIX-lea, și respectiv de impactul dramatic al comunismului asupra fizionomiei acestuia, se găsește la o nouă răscruce determinată de migrația sat-orăș și mai ales de emigrarea spre Occident, în ultimele trei decenii, care prin depopularea accentuată lipsesc lumea satului de ceea ce a făcut dintotdeauna ca aceasta să fie o realitate vie: oamenii.

Autorul volumului, Mircea V. Grindean, este jurnalist și scriitor, utilizează pseudonimul literar „Arieș” și deține editura Grai din Târgu Mureș, de sub teascurile căreia a ieșit și lucrarea de față. După cum aflăm din scurta secțiune de „mulțumiri” din finalul cărții, proiectul acesteia s-a născut la inițiativa lui Mircea Grindean-Arieș de a aduna „poveștile bătrânilor” din Bistra,

dar ideea ca tema de bază a lucrării să fie reprezentată de legende disponibile pe teren, în localitate, a aparținut primarului comunei Bistra, Traian Gligor. Cartea se deschide cu câteva pagini introductive din care aflăm unele date despre situarea geografică și atestarea documentară a localității, precum și o legendă privind originea numelui localității Bistra, însă cea mai mare parte a introducerii este ocupată de interviul acordat autorului de către primarul Traian Gligor, esențial pentru înțelegerea, în termeni sintetici, a fizionomiei actuale a acestei localități, una din comunele cu cea mai întinsă suprafață din Europa.

În continuare, structura volumului se împarte în 21 de capitole, în care se include și scurta secțiune de „mulțumiri” de la sfârșit. Primul capitol se intitulează „Legenda Șolomeșului” și conține legende despre „un balaur mitologic controlat de un Solomonar cu ajutorul căruia acesta putea modifica vremea, putea opri sau porni furtuni”. Faptul că astăzi, în secolul XXI, în era revoluției comunicațiilor și a tehnologiilor de tot felul mai regăsim pe teren astfel de legende cu „solomonari”, ipostazierea locală a șamanilor arată cât de bogate sub aspectul zestrei etnologice și de interesante sunt, prin urmare, din punctul de vedere al cercetării, aceste reminiscențe de Ev Mediu din cultura tradițională a Țării Moților și din alte segmente regionale ale ruralului românesc.

Capitolul următor este despre „legenda Balomiresei”, așa cum apare aceasta povestită de localnici din Bistra, despre dispariția misterioasă a unei mirese într-o zonă mlăștinoasă din Muntele Mare, masiv al Munților Gilăului care se învecinează cu comuna Bistra. Surprinzătoare este și tematica următorului capitol, „Legende despre oloși/uriași”, care conține crâmpie de legende și povești despre uriașii care trăiau pe pământ la începuturile acestuia, localizați, potrivit relatărilor culese de autorul cărții, și în perimetrul Bistrei. În continuare, avem un capitol referitor la „legende despre vâlve”, creaturi feminine fantastice care se regăsesc în plâsmuirile colective din Munții Apuseni (vezi „vâlva băilor” etc.) și nu numai. Capitolul care urmează prezintă „legende despre bursucăi”, numiți în zonă și „moroșete” sau „moroșnițe”, acestea fiind „persoane care au capacitatea de a se transforma în ființe fabuloase, de exemplu în iepuri mult mai mari decât cei obișnuiți, și care, prin procedee de obicei necunoscute, fură, iau sau strică, alterează calitatea laptelui vacilor, oilor, caprelor” (p. 51). Mai departe, capitolul următor conține un grupaj de relatări despre „oamenii-lup”, persoane cu capacitatea de a se transforma luând înfățișarea acestui animal, prezente pe scară largă de altfel în plâsmuirile imaginației populare românești și, deopotrivă, la alte popoare.

Nu lipsesc din relatările bistrenilor consemnate în volumul pe care îl prezentăm povești fabuloase despre locuri care ascund comori, așa cum aflăm din capitolul următor. Din același registru tematic sunt relatările despre tunelurile și galeriile care ar exista în subsolul zonei centrale a localității, locuri pe care memoria colectivă le pune în legătură cu extragerea aurului în trecut, pe

raza comunei, dar și cu alte narațiuni aflate între real și fabulos. Capitolul care urmează prezintă relatări despre felul în care se desfășurau în Bistra șezătorile de altădată, numite local „torcării”, activități axate pe torsul lânii sau al cânepii, prilej totodată de „socializare, de transmitere orală a informațiilor și mai ales a poveștilor și legendelor din generație în generație” (p. 98). Secțiunea următoare dedicată „meșteșugurilor” și activităților dispărute, este una din cele mai consistente din volum, de aproape 40 de pagini, fiind demnă de toată atenția prin relatările culese de la oamenii în etate din comună, prin care se realizează o veritabilă radiografie a dimensiunii ocupaționale tradiționale a Bistrei și a Munților Apuseni în același timp. Autorul a strâns de la repondenți numeroase relatări punctuale privind practicarea unor ocupații și meșteșuguri demult dispărute din localitate, iar altele aflate într-o fază avansată de extincție, precum: extragerea aurului din nisipurile văii Arieșului, măcinatul cerealelor la mori de apă, coptul pâinii în cuptor cu lemne, olărit, fierăritul și potcovitul animalelor de tracțiune, țesutul la razboi, cioplitul lemnului cu barda, cositul fânului cu coasa, cărăușitul lemnului cu carul cu boi, împletitul nuielor, repararea încălțămintei („șuștăritul”), muncile manuale în agricultură, cu sapa, secera, coasa, cultivarea cerealelor și treieratul manual (cu „îmblăciul” și „vânturașca”), finisarea țesăturilor la „dube” și „vâltori”, confecționatul opincilor, mersul la secerat în satele maghiare de pe câmpia Transilvaniei (din zona Turzii), etc. După acest capitol bogat și consistent, avem un altul mai succint, cu câteva narațiuni privind întâmplări ale localnicilor cu animale sălbatice, lupi și urși în special.

Memoria orală a bistrenilor păstrează nu numai narațiuni din zona fantasticului, fabulosului și imaginarului, ori cele referitoare la tradiții ocupaționale dispărute, ci și relatări privind experiențe dure, la limită, despre participarea la cel de al Doilea Război Mondial, despre impactul epidemiei de foamete din anii 1946-1947, sau mișcarea de partizani-grupuri de rezistență anticomunistă care au activat pe teritoriul comunei Bistra și în zona Muntelui Mare. La data la care Mircea Grindean a cules materialele cuprinse în această carte, mai trăia în Bistra un participant la cel de al Doilea Război Mondial, Selagea Mihail Gheorghe zis „Lebu”, a cărui narațiune face obiectul unui capitol din volum. De mare interes sunt, apoi, relatările localnicilor privind mișcarea de partizani, condusă în zonă de maiorul Nicolae Dabija, care a avut adepți și printre locuitorii Bistrei. Chestiunea este de altfel cunoscută în spațiul public ca urmare a investigațiilor făcute în zonă de echipa de la Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului, condusă de Marius Oprea și, nu în ultimul rând, grație contribuțiilor publicate de cercetătorii din domeniul istoriei orale.

O tradiție încă vie la Bistra este reprezentată de „prăgșor”, obicei de Paște practicat de o ceată de feciori, adus după unele păreri de-a dreptul de la Roma de însuși episcopul Petru Pavel Aron, originar din comună, la sugestia împărătesei

Maria Tereza. Un capitol de aproximativ 10 pagini adună relatările culese din localitate cu privire la acest obicei, întâlnit astăzi numai în centrul Bistrei și în unu-două din cele 34 de sate ale comunei. O variantă asemănătoare a acestui obicei se mai regăsește astăzi, din câte știm, la Vadu Moșilor, și se mai practica până în urmă cu nu foarte mulți ani la Certege, alte două localități din subzona etnografică Țara Moșilor. Foarte interesant este, în continuare, capitolul cu secvențe narative despre „bisericele reale și imaginare”, pe care imaginația colectivă le-a localizat pe teritoriul acestei comune montane, precum și cel despre „faptele și întâmplările memorabile” petrecute de-a lungul timpului pe teritoriul Bistrei. Mai departe, capitolul despre „secretele și legendele satelor și locurilor” prezintă numeroase relatări adunate de la oamenii intervievați cu privire la numele localității Bistra și la multe din satele care o compun, precum și la alte referințe din topografia acestei așezări.

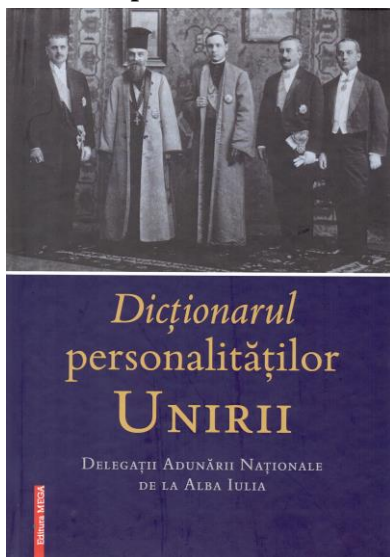
Capitolul care urmează, „Personalități ale comunei cu har și talent”, este un mini-dicționar al figurilor ilustre originare din Bistra: episcopul unit Petru Pavel Aron, Vasile Ladislau Fodor, tribun în oastea țărănească a lui Avram Iancu la 1848-1849, Nicodim Ganea, compozitor, dirijor și om de cultură, Iuliu Coroiu, învățător și dirijor al corului mixt din Bistra în perioada interbelică și ulterior. De o importanță esențială pentru întreaga investigație care stă la baza prezentului volum sunt „Povestitorii”, bistreni de vârstă în general înaintată de la care Mircea Grindean a adunat mărturiile pe care apoi le-a încredințat tiparului. Despre ei este vorba în capitolul omonim, penultimul al cărții, sunt 24 de persoane, bărbați și femei, fiecare dintre aceștia fiind prezentat sub forma unui scurt interviu, care pune în evidență datele biografice esențiale, alături de câteva informații succinte din ceea ce am putea numi „povestea vieții” fiecăruia dintre ei. Sunt redați în ordinea alfabetică a numelui de familie, după cum urmează: Acvila de Bistra (pseudonim), Adam Ioan zis „Nelu Ursului” (80 de ani), Anca Nicolae și Petronela (85 și respectiv 90 de ani), Balea Ioan, Balea Ioan zis „Ioanu Lecului” (80 de ani), Berindei Simion (76 de ani), Buda Maria (68 de ani), Crețu Maria (83 de ani), Floca Dorel-preot, Gâte Maria (81 de ani), Gligor Traian-primarul comunei Bistra, Joldeș Ioan (83 de ani), Muntea Simion (88 de ani), Muntean Ioan (79 de ani), Paven Ioan, Raiu Avram (88 de ani), Râștei Ioan (72 de ani), Râștei Petru (70 de ani), Râștei Ioan zis „Iuanu Mărhăni” (83 de ani), Selagea Mihail Gheorghe zis „Lebu”, Selagea Ionel zis „al lui Culicău” (65 de ani), Todea Eva-bibliotecară, Todea Ioan (69 de ani), Vodă Valeriu (81 de ani). Secțiunea de „Mulțumiri”, pe care am menționat-o deja, însoțită de invitația autorului către „cei care cunosc povești și povestiri, legende și mituri din comuna Bistra”, de a-l contacta în vederea îmbogățirii volumului, încheie prezenta lucrare.

Deși nu este conceput pe formatul standard al unei lucrări științifice erudite, volumul *Bistra legendară. Legende și mituri* este unul bine documentat

și bine întocmit, din anatomia sa internă nelipsind o anume rigoare care face credibil și pertinent întregul demers al cărții. Capitolele lucrării au rezultat din ordonarea tematică a materialului cules de autor în localitatea avută în vedere, cele mai multe dintre acestea fiind prefăcute de considerații lămuritoare din care nu lipsesc trimiteri la referințe bibliografice din domeniul istoriei și al etnologiei, ceea ce probează faptul că Mircea V. Grindean-Arieș este familiarizat cu exigențele acestor spații ale cercetării științifice umaniste. Înainte de toate, însă, dorim să salutăm și să subliniem importanța deosebită a unui asemenea proiect recuperatoriu, prin care sunt salvate informații din patrimoniul civilizației tradiționale din Țara Moșilor, care vor „trece în neființă” odată cu sfârșitul pământesc al deținătorilor lor. Murind, „bătrânii” Bistrei vor duce cu ei o lume, un întreg univers al culturii tradiționale pe care generațiile tinere trăitoare astăzi, în vârtoarea începutului de secol XXI, îl preiau de la înaintași tot mai puțin și mai precar. Astfel, Mircea V. Grindean-Arieș a realizat prin această carte o adevărată operațiune de salvare „în regim de urgență” a unei lumi aflate la crepuscul, oferind în același timp un model pentru alte posibile și dezirabile demersuri similare.

Ion Cârja*

Dragoș Ursu, Tudor Roșu (coordonatori), *Dicționarul personalităților Unirii. Delegații Adunării Naționale de la Alba Iulia, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2019, 687 p.*

Prezentul volum se constituie într-o foarte utilă și necesară aducere aminte a celor care prin votul lor au făcut posibil cel mai mare eveniment al istoriei românilor, Marea Unire de la 1918. Volumul coordonat de Dragoș Ursu și Tudor Roșu, adevărat op monumental conține 687 de pagini și a apărut în anul 2019, în condiții grafice deosebite la prestigioasa editură Mega din Cluj-Napoca, instituție care ne-a obișnuit cu cărți de referință pentru istoria Transilvaniei și nu numai. Cititorul îi poate descoperi în paginile cărții pe cei care au avut marea șansă și marele privilegiu să trăiască unirea pe viu, să vadă cu proprii ochi cum se scrie istoria. Ei au fost delegații de drept, aleși sau supleanți.

* Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.

Reprezentății tuturor categoriilor sociale din Transilvania, de la intelectualul format în mediul universitar până la simplul agricultor, sunt repertoriați în acest volum, autorii realizând un sintetic medalion biografic pentru fiecare persoană. Sunt consemnate date succinte despre viața și activitatea fiecăruia, accentul căzând pe contribuția la Marea Unire. Autorii au ales să-i analizeze pe delegați în funcție de criteriul împărțirii administrativ-teritoriale actuale, fiind prezentați transilvănenii, bănățenii, maramureșenii și locutorii din Crișana. Cel care citește această carte va înțelege, cu siguranță, faptul că unirea Transilvaniei a fost un act profund democratic, care nu a fost îndreptat împotriva nimănui. Unirea s-a realizat prin votul popular liber exprimat. Nu putem să ignorăm nici latura sentimentală a actului de la 1 decembrie 1918, visat, așteptat și dorit de generații întregi de români transilvăneni, mobilizați de elita intelectuală reprezentată de preoții ambelor confesiuni românești (ortodoxă și greco-catolică), care au ținut vie flacăra românismului, de numeroșii avocați, medici, ingineri români școliți în marile universități europene. Este de ajuns să citim memoriile celor prezenți, pentru a înțelege, care a fost starea sufletească a celor prezenți la Alba Iulia.

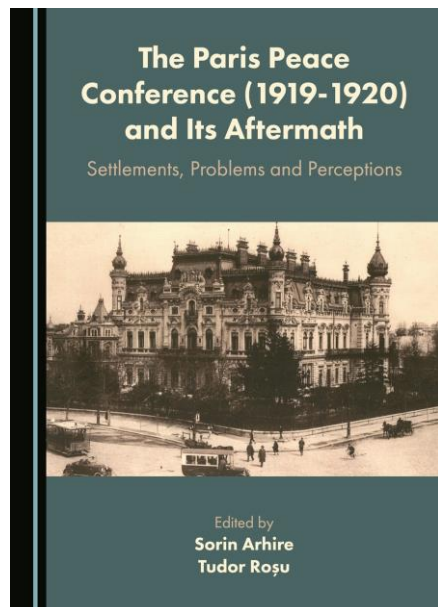
Considerăm că prezentul volum este atât o lucrare adresată specialiștilor, pentru care are valoarea unui deosebit de util instrument de lucru, dar și publicului larg, care se poate familiariza cu adevărate modele de comportament profesional și social. Cei prezentați în carte sunt figuri emblematice ale istoriei românilor, iar faptele lor naționale sunt ghidate de un sentiment patriotic autentic format și dezvoltat de cele două biserici românești și de școlile românești, care funcționau la acea dată în Transilvania.

Chiar dacă limbajul folosit este unul accesibil, se observă impregnarea lui de rigorile unui act științific veritabil. Parafrazându-l pe istoricul clujean, Șerban Turcuș, afirmăm că structura acestei cărți este una solidă, de casă tipic ardelenescă. Pentru documentarea medalioanelor biografice ale delegaților, autorii demonstrează faptul că au consultat o bogată bibliografie de specialitate, care este prezentată la finalul lucrării.

În contextul în care în 2018 am sărbătorit primul centenar al Marii Uniri, această carte considerăm că este o elegantă, frumoasă și perenă concluzie a ceea ce s-a petrecut atunci.

Răzvan Mihai Neagu*

* Colegiul Tehnic Turda.

***The Paris Peace Conference (1919-1920) and Its Aftermath: Settlements, Problems and Perceptions*, edited by Sorin Arhire and Tudor Roșu, Cambridge Scholars Publishing, 2020, 301 p.**

Centenarul Unirii Transilvaniei cu România a fost celebrat la Alba Iulia, printr-o multitudine de evenimente publice festive și de întâlniri academice de anvergură, precum simpozionul internațional „Tratatele Conferinței de Pace de la Paris (1919-1920)” - organizat, în perioada 3-7 iunie 2018, de către Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, în parteneriat cu Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia.

Simpozionul a fost un veritabil „re-enactment academic” al Conferinței de la Paris, prin faptul că a adus laolaltă 28 de specialiști (profesori și cercetători) din 11 țări europene, care au restituit, prin lucrărilor lor, mozaicul de poziții și opinii care au animat Parisul anilor 1919-1920.

Sfârșitul Primului Război Mondial a impus în conștiința liderilor națiunilor învingătoare imperativul creării unei noi ordini europene, cu implicații globale, care să creeze premisele unei păci durabile. Înruniți la Conferința de la Paris, liderii națiunilor învingătoare s-au dovedit incapabili să traducă în practică promisiunea inițială de a crea „o pace fără învinși și fără învingători”, astfel că tratatele semnate în capitala Franței au fost expresia voinței marilor puteri, respectiv Franța, Italia, Anglia și Statele Unite, în jurul cărora au gravitat celelalte delegații ale țărilor aliate sau parteneri Antantei.

Conferința de Pace de la Paris, prin tratatele și spiritul său, a reprezentat punctul nodal al secolului XX, evenimentul care a influențat decisiv istoria ultimului veac, pe de o parte prin dispariția a trei imperii - German, Austro-Ungar și Otoman, apariția unor state noi - Iugoslavia, Cehoslovacia, renașterea altora - Polonia, sau extinderea unor state, prin alipirea provinciilor locuite în majoritate de națiunile respective, precum România. În planul consecințelor pe termen lung, „problema germană”, rezolvată într-un spirit vindicativ la Paris, s-a dovedit a fi „călcâiul lui Ahile” al Europei post-Versailles și una din cauzele majore ale celui de-al Doilea Război Mondial. Dar efectele „Parisului” s-au resimțit până spre sfârșitul secolului XX, respectiv în conflictele inter-etnice din Iugoslavia anilor 1990.

Spiritul Parisului, tensiunile diplomatice, laborioasele ședințe ale zecilor de comitete ale experților, toate acestea se regăsesc în *proceedings*-ul conferinței internaționale de la Alba Iulia, editat de istoricii Tudor Roșu (Muzeul Național al Unirii) și Sorin Arhire (Universitatea „1 Decembrie 1918”) și care a apărut la prestigioasă editură engleză Cambridge, sub titlul - *The Paris Peace Conference (1919-1920) and Its Aftermath: Settlements, Problems and Perceptions* [*Conferința de pace de la Paris (1919-1920) și urmările ei: acorduri, probleme și percepții*].

Volumul, ce adună 14 studii ale unor cercetători din 7 țări, acoperă întregul spectru de „poziționări” la conferința de la Paris. Marile Puteri sunt „reprezentate” de Stefano Santoro (Universitatea din Trieste) și Alessandru Sette (Universitatea din Bari); națiunile aliate, România, Cehia și Slovacia de către istoricii Constantin Stan (Galați), Mădălina Oprea (Buzău), Bogdan Popa (București), Brigitta Lutyán (Târgu Mureș), Sorin Arhire, Valer Moga (Alba Iulia), Irah Kucerova (Universitatea din Praga) și Marek Syrný (Universitatea „Matej Bel” Banská Bystrica); puterile învinse, prin David Noack (Universitatea din Mannheim - Germania) și Zerin Savaşan (Universitatea din Konya - Turcia). De asemenea, la Alba Iulia au participat reprezentatii „marelui absent” de la Conferința de la Paris, respectiv Rusia, prin Irina Karabulatova (Universitatea din Moscova), Natalia Zhukovskaia și Vladimir Romanov (Universitatea din Tambov), Ludmila Mezt și Tatyana Kattsina (Universitatea din Krasnoyarsk).

Prin studiile pe care le conține, volumul ne oferă întregul tablou al abordărilor metodologice referitoare la problematica tratatelor și conferinței de la Paris. Regăsim astfel, *istorie factologică* – precum articolul Ludmilei Mezt și Tatyanei Kattsina despre amiralul Kolceak, care reconstituie relația complicată pe care liderul albilor a avut-o cu marile puteri în timpul războiului civil în care a luptat împotriva bolșevicilor; *semantică istorică și analiză de discurs* – precum articolul lui Sorin Arhire în care radiografiază poziționările liderilor politici englezi față de România în decursul războiului și al conferinței de la Paris, așa cum sunt reflectate în presa britanică. Plecând de la atitudinea tradițională de izolare britanică și de dezinteres față de problemele est-europene, articolul pune în evidență tranziția de la atitudinea de simpatie a Marii Britanii față de România între 1917-1918 la o ușoară reticență și regret față de generozitatea de care a beneficiat România la trasarea granițelor; *dezbatere conceptuală* – precum articolul lui Irah Kucerova – *Central Europe – Like a Cordon Sanitaire or Shatterbelt? (Europa Centrală – ca un cordon sanitar sau o „centură de spargere”?)*, în care cercetătoarea din Praga aduce în discuție oportunitatea conceptului de „centură de spargere”, aparținând lui Saul Cohen, pentru a problematiza situația Europei Centrale așa cum era văzută după Primul Război Mondial, considerând mai potrivită această paradigmă în care pot fi evaluate

România, Cehoslovacia și Polonia, în comparație cu termenul consacrat de „cordon sanitar” față de expansiunea comunismului rusesc.

Volumul, care se adresează deopotrivă specialiștilor și pasionaților de istoria Primului Război Mondial, a conferinței și tratatelor de pace de la Paris și consecințelor acestora, reprezintă unul din cele mai importante evenimente editoriale din peisajul cultural ardelean al ultimilor ani și are menirea de a confirma faptul că Alba Iulia, prin muzeu și universitate, ocupă un loc semnificativ în dezbaterile istoriografice europene.

Dragoș Ursu*

Profesorul Francesco Guida deține o experiență universitară și de cercetare de cinci decenii, fiind actualmente profesor la Facultatea de Științe Politice a Universității Roma Tre din Roma unde, pe lângă alte responsabilități a deținut funcția de director al Serviciului de Cooperări Internaționale și respectiv de decan al acestei facultăți.

De curând, în anul 2019, a primit titlul de *doctor honoris causa* al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, drept expresie a recunoștinței comunității universitare napocense pentru sprijinul acordat studiilor de italianistică, pentru programele de cooperare dintre Universitatea Roma Tre și Universitatea

„Babeș-Bolyai”, pe care le-a inițiat și consolidat și nu în ultimul rând pentru preocupările de istorie contemporană românească, pe care le-a onorat de pe pozițiile unui profesionalism autentic.

În palmaresul științific al Domniei Sale se regăsesc numeroase studii și cărți pe teme de istorie modernă și contemporană a României și a Europei central-răsăritene. Dacă lucrările mai vechi ale Domniei Sale sunt studii punctuale, referitoare la problematici precum istoriografia revoluției lui Tudor

* Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

Vladimirescu, subiect cu care Francesco Guida inaugurează în forma unui studiu apărut în 1975 preocupările de istorie românească, sau relațiile culturale și diplomatice româno-italiene în secolele XIX-XX, spectru tematic din care mai putem reține excelentul studiu *Marc Antonio Canini e la Romania* sau lucrarea *Italia e Romania nell'Europa moderna*, trebuie subliniat faptul că profesorul Guida a ales să onoreze mai recent aceste teme de cercetare în formula sintezei. Stau drept dovadă în acest sens mai întâi lucrarea apărută în anul 2003 la Editura Nagard din Milano: *La Romania contemporanea. Momenti e questioni di storia*, un proiect care a fost reluat și dezvoltat sub forma unei abordări sintetice mult mai ample și mai consistente, apărută sub forma a două ediții, în 2005 și 2009 la editura milaneză Unicopli, după care s-a realizat traducerea în limba română sub titlul *România în secolul XX*, tipărită anul trecut, 2019, la Editura Cartier din Chișinău-volumul pe care îl prezentăm succint în cuprinsul rândurilor de față. Afirmam în recenzia pe care am dedicat-o ediției apărute la Unicopli în anul 2005, că prin această lucrare Francesco Guida propune una din cele mai serioase și mai temeinice abordări pe teme de istorie românească, din câte s-au scris în istoriografia internațională a ultimelor trei decenii. Editura Cartier ne-a oferit această lucrare și în limba română, o traducere demult așteptată dealtfel, una prin care cultura română face un gest de reverență și considerație față de profesorul Guida, oferindu-i prezenta versiune românească după un șir lung de studii și cercetări pe care le-a dedicat istoriei noastre. Lucrarea de față nu este prima apărută în limba română sub semnătura domnului profesor Guida, aceasta a fost precedată de volumul colectiv de studii coordonat de Domnia Sa: *Marele Război și Europa danubiano-balcanică*, versiunea în limba română îngrijită de Ana-Victoria Sima și Monica Fekete, traducere de: Monica Fekete, Mirona Bence-Muk, Delia Morar, Academia Română/Centrul de Studii Transilvane, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2016. Cartea de față este însă una specială prin faptul că reprezintă o monografie, în formula sintezei, care, iată, vede lumina tiparului la un deceniu după publicarea celei de a doua ediții în limba italiană, la Editura Unicopli, în anul 2009.

În ceea ce privește formula sintezei, în care profesorul Guida și-a conceput lucrările din ultimii ani, pe teme de istorie românească și sud-est europeană, se cuvine să mai amintim volumul *L'altra metà dell'Europa. Dalla Grande Guerra ai giorni nostri*, apărut la editura Laterza din Roma în anul 2015.

Totalizând 382 de pagini, lucrarea de față este structurată în opt capitole, împărțite fiecare în subcapitole și secțiuni, la care se adaugă în final o anexă cu lista șefilor de stat și de guvern din România în perioada 1859-2014, o extinsă și substanțială bibliografie, precum și un indice de nume.

Primul capitol al cărții se intitulează: *România până la Primul Război Mondial*, și prezintă o retrospectivă factologică ce pleacă de la formarea statului național român în secolul al XIX-lea până la începutul secolului XX, aliniament

cronologic din care nu lipsește implicarea micului regat dunărean în războaiele balcanice. Autorul expune aici, într-un text dens și concentrat, prioritățile și provocările pe care le-a avut de înfruntat națiunea română în deceniile care s-au scurs între „Mica Unire” și izbucnirea primei conflagrații mondiale.

Capitolul al doilea are ca tematică participarea României la Primul Război Mondial și înfăptuirea Marii Uniri, la sfârșitul conflagrației. Materia acestui capitol este împărțită în următoarele cinci secțiuni: intrarea României în război (august 1916), abandonarea părții de sud a țării, armistițiul și pacea separată, conservatorii și războiul, reintrarea României în război și extinderile teritoriale, războiul cu Ungaria.

Consistent și bine documentat este și cel de al treilea capitol al lucrării: *Noile hotare. Reformele și criza politică de după război*, care ia în discuție numeroase aspecte din viața internă a României Mari din primii ani postbelici, precum: chestiunea evreiască, problema agrară, problema statutului fluviului Dunărea, reforma electorală, partidele politice și activitatea primelor guverne, dezbaterile cu privire la democrație și eventualele căi alternative, purtate în societatea românească, politica de școlarizare etc.

Capitolul următor (IV) acoperă o perioadă lungă, de un deceniu și jumătate: *România Mare între cele două războaie mondiale (1922-1937)*, în care sunt aprofundate în principal aspecte ale vieții politice din epocă. Arcul cronologic pe care îl acoperă acest capitol este unul generos, ca și tematica luată în discuție de altfel, de la anii douăzeci postbelici, trecând prin perioada grea a crizei economice și prin aceea, nu mai puțin complexă și complicată, a anilor treizeci, anterioară instaurării regimurilor de dictatură în România.

Capitolul V tratează noua fază în care a intrat istoria românească spre sfârșitul anilor treizeci și în perioada următoare, marcată de dictaturile lui Carol al II-lea și Ion Antonescu și de impactul devastator al celei de a doua conflagrații mondiale asupra României. Autorul redă cu mare acuitate, făcând dovada unei excelente stăpâniri a problematicii, întreg parcursul evenimential și factologic al unei perioade care a început cu evoluția țării noastre spre autoritarism la sfârșitul anilor '30, a cunoscut experiența dramatică a cedărilor teritoriale din vara și toamna anului 1940 și apoi ororile războiului și preliminariile instaurării, sub control politic și militar sovietic, a regimului comunist la București.

Capitolul VI tratează despre geneza și prima fază a regimului comunist, cu accent pe aspecte și problematici relevante și bine alese ca: problema Transilvaniei, nașterea regimului comunist, prima fază a acestuia și mecanismele terorii, relațiile noului regim cu Biserica, politica externă și sovietizarea României, epurările, atitudinea față de intelectualitate și altele. Este una din cele mai dure perioade din istoria României contemporane, anii stalinismului, pe care Francesco Guida îi prezintă competent și bine documentat, cu punerea în evidență a datelor și faptelor relevante.

Capitolul VII se intitulează *De la destalinizare la dictatura lui Ceaușescu* și se prezintă sub aspectul conținutului informațional și al interpretărilor ca fiind bine documentat, cu accent pe teme și problematici de cel mai mare interes pentru studiul acestei perioade, precum: destalinizarea, ascensiunea la putere a lui Nicolae Ceaușescu, relațiile României cu CAER, Tratatul de la Varșovia și Moscova, relațiile cu Occidentul și dictatura personală a lui Nicolae Ceaușescu.

Ultimul capitol al cărții este dedicat unei felii de istorie contemporană și recentă: *Revoluția din 1989 și România post-comunistă*, conținând secțiuni care se intitulează semnificativ astfel: „Revoluția din 1989”, „Chestiunea Moldovei”, „România postcomunistă”, „Foștii comuniști se dau la o parte”, „Întoarcerea și declinul lui Iliescu: bransarea la Occident”.

Suntem, astfel, în fața unei cărți cu un conținut bine ales și bine documentat, cu teme relevante și reconstituiri pertinente, cu interpretări senine și echilibrate, o lucrare bine scrisă, care se citește cu plăcere deopotrivă în limba italiană și în limba română. Lucrarea este o sinteză erudită de istorie modernă și contemporană românească, de interes atât pentru specialistul aplicat cât și pentru un public mai larg.

Relația deosebit de familiară cu teme și subiecte de istorie românească a ultimelor două secole în tot ceea ce presupune acest lucru, de la surse și istoriografia de dată mai veche sau mai recentă, până la procesualitatea istorică propriu-zisă, constituie un atu important care-l recomandă pe Francesco Guida printre cei mai avizați istorici de astăzi, din peisajul istoriografiei internaționale, interesați de România. Domnia Sa și-a dezvoltat și consolidat competențele și capacitatea de orientare în istoria românească și sud-est europeană, predând aceste problematici în cadrul cursului de istoria Europei orientale pe care îl ține de mulți ani la Facultatea de Științe Politice a Universității Roma Tre, la care se adaugă numeroase stagii de cercetare în România precum și numeroase contacte cu reprezentanți ai istoriografiei românești, prilejuite de simpozioanele științifice româno-italiene de după 1989, care au devenit în timp o tradiție a cooperării științifice dintre cele două istoriografii.

Prezentul volum nu se rezumă la a fi un simplu excurs rezumativ în istoria contemporană a României, făcut pentru un public italian nefamiliarizat cu aceasta, ci este mult mai mult decât atât, în sensul în care marile teme de viață, politică, socială și economică, de istoria configurării instituțiilor și a politicilor de reformă din România interbelică, a vieții constituționale, sau politica internă și externă a statului român de-a lungul secolului XX, sunt amplu reconstituite, fără a lipsi detaliile lămuritoare sau discutarea unor teorii și interpretări divergente, toate acestea fără a pierde din vedere imperativul sintezei. Pe lângă faptul că oferă o bază informațională consistentă și de bună calitate unui public precum cel italian pentru care a fost scrisă inițial, cartea are darul de a fi un interlocutor credibil și pertinent pentru istoricii români, prin reconstituirile pe

care le oferă și nu în ultimul rând printr-o viziune senină și detașată, conferită de poziția imparțială, „din exterior”, pe care se situează autorul. Pentru toate aceste excelente motive, felicităm autorul, pe traducătorul Dragoș Cojocaru și deopotrivă editura Cartier, pentru reușita de a pune la dispoziția publicului de la noi prezenta versiune românească a cărții.

Ion Cârja*

Ioan Muntean, Ioana Ursu, *Pictura interbelică a Sălii Unirii. Recuperare. Restaurare. Reîntregire*, Cluj Napoca, Editura Mega, 2019, 84 p.

În cadrul colecției *Bibliotheca Musei Apulensis*, XXXII, din 2019, a apărut volumul, cu titlul amintit anterior, datorat colaborării a doi „muzeografi”, unul restaurator pictură la Muzeul Bruckenthal de la Sibiu,

Ioan Muntean⁸, pe care Alexandru Constantin Chituță îl considera, nu demult, chiar „cel mai mare restaurator pe care îl are România”, dat fiind faptul că a restaurat pânze de o mare valoare patrimonială, pictate de Rembrandt sau Tizian etc. și are o experiență profesională cu totul remarcabilă, în acest sens⁹) și celălalt, istoric modern-contemporaneist la Muzeul Național al Unirii din Alba

* Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.

⁸ Fiu al Județului Alba, Ioan Muntean s-a născut în 1974, la Sebeș și a absolvit în 1998, cursurile Secției Pictură a Academiei de Artă și Design din Cluj Napoca. Din 1999 a funcționat ca restaurator pictură în ulei la Muzeul Bruckenthal din Sibiu, pentru ca din 2004 să devină expert restaurator, cu această specializare (după o pregătire și perfecționare de 5-6 ani), iar din 2014 să dobândească și atestatul de expert restaurator tempera pe lemn și lemn policrom, ceea ce denotă o seriozitate și continuitate remarcabile în evoluția și ascensiunea sa profesională continuă și gradat acumulativă, pregătirea de restaurator pictură, pe ambele tehnici (în ulei și tempera), fiind, de bună seamă înceată, meticuloasă și sigură (în cazul său), oricum exemplar programată și realizată pas cu pas, neforțat - și observăm că un deceniu separă clar dobândirea de abilități în pictura în temperă de cele similare, din domeniul picturii în ulei, desăvârșirea sa ca restaurator complet în domeniul picturii petrecându-se pe parcursul a 15-16 ani, fără sărire de etape! - vezi <http://www.cultura.ro/sites/default/files/inline-files/M.N.%20%E2%80%9EBruckenthal%E2%80%9D-Raport%202017.pdf>.

⁹ <https://www.bihon.ro/stirile-judetului-bihor/ingerii-si-demonii-artistului-ioan-muntean-18148/>

Iulia (Ioana Ursu¹⁰), asupra cărei apariții editoriale ne aplecăm pentru a încerca a o recenza, de fapt a o recepta cât mai corect calitativ, cu puțință, după capacitatea noastră de percepție (atât pe ea ca atare, ca reper bibliografic, cât și, mai ales, tentativa actuală de recuperare și reîntregire a picturii lui Pierre Bellet, din 1922, de la *Sala Unirii*, ceea ce volumașul supus analizei ne mijlocește explicitându-ne în chip fericit).

Lucrarea este un veritabil album de artă, imprimat cu măiestrie și originalitate grafică și tipografică modernistă la Editura Mega, din Cluj-Napoca, cum ne obișnuisem în ultimul timp cu aparițiile editoriale ale acesteia.

Dar ea nu e numai atât (un album de artă adică), ci și o lucrare literară, cumva autoconfesivă, scrisă subtil la persoana întâi (și ne referim la contribuția textuală a lui Ioan Muntean, care literaturizează un raport de restaurare-conservare, conferindu-i un iz de epocă, chiar medievală, în genul vechilor consemnări cronicărești, ca *Poevest vremeni let*, mult modernizate și acomodate exigențelor actuale), cu valențe de popularizare accentuate, cu încărcătură istorică, muzeografică și de conservare-restaurare foarte importantă, de mare interes și impact public, dar și cu încărcătură științifică, în sine.

„Științificitatea” sa este însă bine voalată, de altfel, pentru a nu îl obosi pe comodul lector al vremurilor actuale, de orice vârstă ar fi el, ceea ce singularizează ediția, conferindu-i originalitate și o valoare compozită (o interesantă plurivalență, de fapt) de mare interes cultural și artistic contemporan (în ciuda vetustității, subtil căutată, de către ambii autori, prin textele lor și trimerile documentare, spre îmbogățirea complexă a lectorului, care este sedus, literalmente, din clipa în care începe să citească, fiind garantat faptul că va duce lectura până la sfârșit, cu sufletul la gură, chiar, și cu un interes aparte, prelungit, inclusiv pentru partea ilustrativă. Restaurarea în sine a fost spectaculoasă, antrenantă și întregește, cumva cinematografic, partea textuală și relatarea ca atare, continuată de imagini, foarte grăitoare, narative și ele, la rândul lor.

Finanțarea apariției editoriale de față îi aparține *Muzeului Național al Unirii* din Alba Iulia, lucrarea beneficiind și de un *Cuvânt înainte*, compus de directorul instituției, Gabriel Rustoiu (p. 5-6). Prin textul său, Gabriel Rustoiu schițează momentele semnificative din istoricul clădirii, în care se află *Sala Unirii*, precum și destinul nefast al picturii lui Pierre Bellet (care nu s-a soldat, însă, cu totala sa distrugere), imediat după exilarea regelui Mihai. Autorul prefeței relevă îndeosebi natura și importanța lucrărilor de restaurare și consolidare a clădirii *Sălii Unirii*, inițiate din primăvara anului 2018, în contextul cărora se încadrează și temerara tentativă de recuperare și completare

¹⁰ Ioana Zoia Sandu Ursu este absolventă a *Facultății de Istorie a Universității „Babeș Bolyai”* din Cluj Napoca, doctor al acesteia și studentă a *Facultății de Teologie a Universității „1 Decembrie 1918”* din Alba Iulia, iar din 2018 muzeograf la *Muzeul Național al Unirii* din Alba Iulia.

compensativă a vechii picturi a acesteia, realizată în 1922, de Pierre Bellet: „În primăvara anului 2018 au fost demarate lucrări ample de restaurare: s-a înlocuit învelitoarea, s-a reabilitat șarpanta, s-au refăcut zugrăvelile interioare și exterioare, s-au înlocuit instalațiile termice și electrice, s-a reabilitat și refuncționalizat subsolul, urmând a se realiza drenul și expoziția de bază”. Și, în continuarea citatului, redat anterior, corolarul tuturor restaurărilor și reparațiilor de la Sala Unirii, din anul centenarului, a fost ceea ce reiese din citatul următor: „Cea mai mare realizare este redarea aspectului din anul 1922. Deasupra intrării monumentale din Sala Unirii au fost refăcute stemele mici ale României Mari și s-a reușit restaurarea picturii lui Pierre Bellet. Ceea ce (adică revenirea categorică la aspectul Sălii, de la Încoronare), totuși, nu s-a atins integral, dar a constituit o aspirație restauratoare superioară (singura absolut justificată și necesară, prin raportare la clădire și Sală, la istorie), inclusiv sub aspect estetic, pusă în prim planul proiectului de reabilitare a întregului complex monumental, ea fiind realizată mai ales prin restaurarea și întregirea picturii monumentale din 1922.

Revenind la componența albumului analizat, narațiunea, destul de cronică-rească și literaturizată, în accepțiunea noastră, a lui Ioan Muntean începe astfel: „La începutul anului 2016, în urma unei solicitări venite din partea Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia, am efectuat o deplasare cu scopul de a face o primă analiză vizuală a unor bucăți de pânză pictată, care decorau odinioară interiorul Sălii Unirii. [...] Această pictură originală realizată de Pierre Bellet undeva între anii 1920-1922, cu prilejul încoronării Regelui Ferdinand și a Reginei Maria, a decorat o perioadă lungă de timp interiorul Sălii Unirii, dar, cândva, în perioada comunistă, când această pictură nu mai servea puterii din acea vreme, a fost coborâtă de pe perete. În istoria promovată de conducerea comunistă nu-și avea locul o reprezentare a Regelui Carol alături de ceilalți domnitori ai neamului, legătura dintre Marea Unire și regalitate trebuia să fie cât mai puțin vizibilă. [...] Lipsa de respect față de o parte din istoria neamului s-a răsfrânt și asupra operelor de artă. Această pictură, care nu mai era «de actualitate», ar fi putut foarte bine să fie conservată pe un tambur și să li se dea în acest fel posibilitatea generațiilor viitoare să aibă acces la mesajul artistic și istoric transmis prin intermediul ei. Incultura și reaua credință au făcut ca *picturile să fie sfârtecate, bătute în cuie pe geamuri și uși, iar mai mult de jumătate din fiecare lucrare să fie pierdută*” (s. n., p. 9).

Decupajele interioare ale acestei „narațiuni” culturalizatoare, însoțită și de imagini documentare sau artistice - noi așa o considerăm în principal, chiar și în cazul raportului de restaurare propriu-zis, care și el a fost popularizat sub formă narativă, literaturizantă - , sunt:

I. *Contextul istoric* (al realizării picturii lui Pierre Bellet) - p. 9-12 (cu succinte medalioane istorice, textuale, dedicate unor personalități implicate în

realizarea picturii, ca Nicolae Titulescu, Octavian Goga, Miron Cristea, Nicolae Iorga, Alexandru Lapedatu, George Enescu, Costin Petrescu și Victor Ștefănescu, realizate de Ioana Ursu);

II. *Descrierea picturilor* - p. 12-38 (din nou, cu documentarea surselor istorice pentru redarea chipurilor de voievozi și date istorice sintetice despre diferenții voievozi figurați în picturile lui Bellet, de pe „Arcul A” [pe care sunt reprezentați: Matei Basarab (1632-1654), Vasile Lupu (1634-1653), Șerban Cantacuzino (1678-1688), Constantin Brâncoveanu (1688-1714), Dimitrie Cantemir (martie-aprilie 1693; 1710-1711), Grigore al III-lea Alexandru Ghica (Moldova: 1764-1767, 1774-1777; Țara Românească: 1768-1769), Tudor Vladimirescu (1821), Barbu Dimitrie Știrbei (1849-1853, 1854-1856), Gheorghe Bibescu (1842-1848), Mihail Sturza (1834-1849), Alexandru Ioan Cuza (1859-1864) și Carol I (1866-1914)] și de pe „Arcul B” [pe care sunt reprezentați: Basarab I (1310-1352), Dragoș Vodă (1347-1354), Mircea cel Bătrân (1386-1418), Alexandru cel Bun (1400-1432), Vlad Țepeș (1456-1462), Ștefan cel Mare (1457-1504), Neagoe Basarab (1512-1521), Petru Șchiopul cu fiul său (1574-1579, 1582-1591), Doamna Chiajna (1559-1568), Mihai Viteazul (1593-1601), Radu Șerban (1601, 1602-1610, 1611) și Ieremia Movilă (1595-1600, 1600-1606)], ale interiorului *Sălii Unirii*, cu contribuția permanent bine orchestrată a Ioanei Ursu);

III. *Starea de conservare înainte de restaurare* (care de fapt aluneacă și spre *Raportul de restaurare propriu-zisă*, conținând explicitarea și ilustrarea fazelor de lucru prin care picturile lui Bellet au fost restaurate și completate) - p. 39-84.

De raportul de restaurare popularizată, pe care Ioan Muntean l-a realizat, ține și subcapitolul intitulat *Considerente asupra metodologiei de lucru* (p. 48-53), din care cităm: „*Conceptul de restaurare trebuie înțeles într-un cadru mai larg pentru acest proiect. Conștienți fiind încă de la început de faptul că aceste bucăți de pictură originală nu reprezintă 51% din suprafața inițială a picturii, am hotărât totuși că avem datoria să intervenim și să recuperăm tot ce se poate din ea. Conform normelor profesioniste, o piesă nu poate fi restaurată și reîntregită dacă din aceasta nu se păstrează 51%; așadar ar fi trebuit ca bucățile de pictură să fie conservate, dar ca ele să nu mai poată constitui un ansamblu unitar. În spatele deciziei noastre de a recupera această pictură de pe arce a stat dorința de a reda publicului o parte din frumusețea vremurilor trecute și în același timp de a face un act de reparație morală față de opera unui pictor. Astfel a trebuit să găsim soluții pentru ca aceste picturi să nu fie «pierdute» pentru totdeauna și pentru ca, în urma restaurării lor, să putem reda publicului aceste mărturii artistice ale încoronării»* (p. 48, 51).

E o profesiune de credință, ca restaurator și o adjudecare eroică a destinului acestor valoroase fragmente de pictură monumentală de la Alba Iulia, cu

certă valoare patrimonială de vârf (de maxim interes cultural, istoric și artistic)! Totodată, e un text, aparent prea cuminte și evaziv, în spatele căruia se ascunde o atitudine de implicare integrală în vederea restituirii unui ansamblu pictural, grav afectat de încercările dure ale istoriei, în condițiile în care restituirea respectivă abia mai era posibilă, escaladând imposibilul, în chip evident (numai din iubire față de patrimoniul cultural și artistic al țării), act imposibil din punctul de vedere al teoriei restaurării, pentru că mai mult de jumătate din întreg s-a pierdut, iar recuperarea interpretativă a părții pierdute presupunea un travaliu de recompunere creativă deosebit de greu, de consumator de energie. Și limita dintre părțile originale ale picturii lui Bellet și cele reconstituite trebuia să fie *discret sesizabilă*, tot timpul, pentru că un alt principiu al restaurării, pe lângă cele ale *reversibilității* și *analogiei* (respectate cu sfințenie, în cadrul acestui proiect) este acela al *semnalării discret vizibile a completărilor* pe care restauratorul le face, prin raportare la original (inclusiv în cazul completărilor interpretative ale unor părți pierdute, despre care nu sunt informații adiacente, în vederea reconstituirii lor documentate).

Or, în acest caz, al asumării unei responsabilități, de a reîntregi, cu completări interpretative, mult vitregitul ansamblu pictural al lui Bellet trebuie să recunoaștem că un rol important l-a jucat și *documentarea* despre aspectul inițial al acestuia, în întregimea sa, așa cum era el în 1922, mijlocită restauratorilor de Ioana Ursu, pe baza broșurii *Alba Iulia. Descriere istorică și geografică*, Alba Iulia, 1922, unde s-au publicat fotografiile picturilor de pe cele două arce ale *Sălii Unirii*, așa cum erau ele la inaugurare/vernizare, ceea ce a constituit un ajutor cheie, în arogarea realistă a responsabilității restauratorilor de a reîntregi interpretativ ansamblul. În lipsa acestor imagini-document, din păcate doar alb-negru, etalon indispensabil, însă, restaurarea unui ansamblu pictural, din care se păstrau mai puțin de 51% nu ar fi fost posibilă, fără a se cădea în realizarea eventuală doar a unor falsuri (cu totul nedorite - ceea ce nu este cazul, în acest context), inclusiv fără căutarea, atât de novatoare pentru restauratori (ca metodologie de lucru), de a identifica, documentar, cu obstinație, din nou, modelele la care Pierre Bellet a chiar apelat pentru realizarea unor chipuri de domnitori sau la care ar fi putut, cu probabilitate apela, pentru realizarea părților de pictură dispărute. Deci, este impresionant de-a dreptul efortul de documentare istorică, pe de-o parte prin raportare la ansamblul pictural al lui Bellet, așa cum era el în 1922, cât și, pe de altă parte, la sursele iconografice pe care Bellet le-ar fi putut folosi sau chiar le-a folosit (în chip cert, cum și cât se mai poate reconstitui acum), pentru redarea sa interpretativă de chipuri voievodale.

Ca atare, munca restauratorilor a fost de recondiționare picturală atât a părților de pictură originale păstrate, care au fost reîmprospătate și chemate întru reînviere, cât și de repictare integrală, într-o manieră specifică autorului prim, dar neconfundabilă cu maniera acestuia, intervențiile acestea complete, mult

documentate istoric fiind o variantă completiv plastică, în stil sensibil diferit, unitar în sine, al restauratorilor. Astfel încât, stilul autentic al lui Bellet, din cadrul acestei lucrări picturale muraliste (deși a fost realizată în ulei pe pânză) este pus în dialog subtil, de finețe, cu stilul restauratorilor, care au respectat în mare compoziția de ansamblu a celui menționat, inclusiv gamele și paleta sa cromatică, pensulația, toate detaliile picturale, permițându-și totuși să facă și *creație proprie* (în limite bine fixate), întregitoare, în stilul general al lui Bellet, care însă a și fost stilizat, standardizat, subtil, în vederea repictării părților pierdute.

Ca atare, originalul pictural al lui Bellet, refăcut și el sensibil, rezonază cu părțile completate, care sunt operă discretă a restauratorilor, astfel încât întreaga pictură refăcută este o operă nouă, în stilul lui Bellet - care altfel ar fi fost integral pierdut, prin raportare la acest ansamblu pictural istoric, de referință din istoria artelor plastice din România, veritabil „cântec de lebedă” al destul de popularului pictor român de origine franceză (născut la Galați) a cărui creație în ansamblu se cuvine a fi reasezată valoric, acolo unde i se cuvine.

Dar să urmărim succesiunea intervențiilor restauratorilor asupra acestor fragmente de picturi, sortite neantului și uitării, din care au fost scoase doar printr-un gest cultural artistic, cu totul remarcabil.

În etapa I s-au restaurat, în deplinul înțeles al termenului, fără alte completări, următoarele pânze: cea a *Împăratului Traian și a Regelui Decebal*, a corifeilor răscoalei țărănești, din 1784-1785: *Horea, Cloșca și Crișan*, precum și cea a portretului lui *Avram Iancu*, toate trei lucrările fiind veritabile capodopere în pictura istorică românească, destinate nișelor *Sălii Unirii*.

A urmat apoi restaurarea și completarea portretelor de pe *Arcul A*¹¹, după fixarea lor pe un suport textil nou, prin dublare, în cazul părților existente încă, în vederea recompunerii și pictării inclusiv a lipsurilor și a fixării suportului pe șasiu, un șasiu imens, de dimensiunile exacte ale arcului corespondent din interiorul *Sălii Unirii*, după operațiunile inerente de curățare a părților păstrate încă.

Volumul de muncă a fost imens, după cum se poate observa, din paginile albumului. În cadrul acestui subansamblu, se păstrasera: 1. portretul lui Matei Basarab; 2. Vasile Lupu; 3. Grigore al III-lea Alexandru Ghica - păstrat integral; 4. Tudor Vladimirescu - portret tăiat în două; 5. Barbu Dimitrie Știrbei - portret tăiat în două și pliat. A fost, totodată necesar să fie reconstituite, pentru întregirea acestui subansamblu, portretele domnitorilor: 1. Șerban Cantacuzino; 2. Constantin Brâncoveanu - se păstra numai o parte a veștmintelor sale, portretul fiind pierdut; 3. Dimitrie Cantemir - portret de asemenea integral pierdut; 4. Gheorghe Bibescu (din pictura originală nu s-a păstrat decât o mică parte); 5. Mihail Sturza - nu s-a păstrat nimic; 6. Alexandru Ioan Cuza - nu s-a păstrat

¹¹ Dacă s-ar fi ținut cont de cronologie, acesta ar fi trebuit să fi fost notat *Arcul B*, și celălalt *Arcul A* (dar s-a ținut cont de așezarea în spațiu)!

nimic; 7. Carol I - nu s-a păstrat nimic. Deci, de pe *Arcul A*, din 13 portrete, doar 5 s-au păstrat, dintre care 2 grav sfâșiate, iar 7 au fost aproape integral repictate, ceea ce denotă travaliul de reconstituire sensibil reinterpretată a subansamblului acestui *Arc*, al restauratorilor, cu totul ieșit din tipare.

Situația *Arcului B* a fost următoarea: 1. Basarab I - s-a păstrat aproape integral (dar un colț de coroană a fost tăiat); 2. Dragoș Vodă - aproape integral recuperat (doar mâna stângă a fost tăiată); 3. Vlad Țepeș - se păstrează în original; 4. Ștefan cel Mare (bucata de pânză, pe care a fost pictat portretul lui Ștefan cel Mare s-a păstrat, dar partea de la umeri în jos a fost pierdută). Pierduți cu totul și repictați sunt: 1. Mircea cel Bătrân - portretul lui Bellet nu s-a păstrat (corpul cu mâinile erau tăiate și prezente pe trei bucăți de pânză); 2. Alexandru cel Bun - portret distrus; 3. Neagoe Basarab - distrus integral; 4. Petru Șchiopul cu fiul său - distrus integral; 5. Doamna Chiajna - portret distrus integral; 6. Mihai Viteazul - distrus și el integral; 7. Ieremia Movilă (nu Petru Movilă, cum apare în broșura din 1922?); 8. Radu Șerban - se păstra doar o mică parte. Din 12 portrete, s-au păstrat, cu unele lipsuri doar 4 portrete, restul de 8 fiind repictate.

Echipa de restauratori, care a muncit atât de din greu, la restaurare și completare, a fost alcătuită din 5 persoane, dintre care 4 sunt *experți în restaurare pictură* și anume, din: 1. *Celestina Albișor*, restaurator pictură; 2. *Cristina Fău*, expert restaurator pictură; 3. *dr. Ilie Mitrea*, expert restaurator pictură; 4. *Andrei Popa*, expert restaurator pictură; 5. *Ioan Muntean*, expert restaurator pictură. Rămâne, desigur, o sarcină a cercetării viitoare a reprezentărilor picturale de la *Sala Unirii*, să se evalueze în detaliu, modul în care moștenirea lui Bellet consonează sau nu cu reconstituirea recuperativă a realizatorilor acestui important ansamblu pictural recuperativ, precum și ai prezentului *Catalog de restaurare și completare de pictură istorică*, pus sub semnul sintagmelor *Recuperare*, *Restaurare*, *Reîntregire*, în mod reprezentativ realizate, fiecare în parte, în optica noastră.

Oricum, atmosfera actuală de la *Sala Unirii*, creată grație picturii recent restaurată și reconstituită, ne reîntoarce înspre momentul *Încoronării* din 1922 (a festinului de atunci, care s-a desfășurat sub pictura integrală a lui Bellet și care va fi făcut o bună impresie, inclusiv invitaților străini la acel eveniment), înspre cel al *Unirii* din 1918, chiar, și înspre gusturile estetice ale românilor acelor ani, readucându-l în memorie, în actualitatea vremurilor de acum, inclusiv pe autorul lor, Pierre Auguste Bellet (1865-1924), un pictor poate prea uitat și minimalizat între timp.

Totodată, trebuie să recunoaștem, până la urmă, că dintre cele trei ansambluri de pictură, pe care *Sala Unirii* le-a avut (cel din 1922, al lui Bellet; cel din 1967-1968, datorat lui Constantin Piliuță, Marius Cilievici și Pavel

Codiță; cel din 1993, realizat de Horea Cucerzan și Aurel Dumitru¹²), de-a lungul vremurilor, acesta, cel de-al patrulea, care ni-l reînvie ca o nouă creație, cumva, pe cel de la început, este, poate, cel mai adecvat specificului actual al *Sălii Unirii*. El pare a corespunde unei sensibilități moderne (în ciuda complexei sale încărcături istorice) și oglindește cel mai bine nivelul nostru de recuperare și respectare a unor valori plastice patrimoniale, corespunzând și gusturilor noastre, ale celor mai mulți, nu chiar atât de mult îndepărtate de cele ale anilor 1918-1922 și de cele ale perioadei interbelice, cu inerente modernizări, de restaurare și manifestare plastică, exprimând totuși o subtilă continuitate.

Gabriela Mircea*

¹² A cărui scoatere din context o „deplângea” cumva Cornel Tatai-Baltă (din sensibilitate blăjeană, dacă ne raportăm la valoarea de ansamblu a creației unui mare artist ca Horea Cucerzan etc.); vezi Cornel Tatai-Baltă, *Cel de-al treilea ansamblu pictural din Sala Unirii de la Alba Iulia*, în *Sargetia*, IX (s. n.), 2018, p. 323-328.

* Muzeul Național al Unirii Alba Iulia.

LISTA AUTORILOR

Bogdan Laurențiu **Avram**, Universitatea „1 Decembrie 1918”
Alba Iulia
bogdan.avram@uab.ro

Taras **Batyuk**, Universitatea de stat „Ivan Franko” din
Drohobych, Ucraina
tbatyuk@gmail.com

Ovidiu-Valentin **Boc**, Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba
Iulia
ovidiuboc26@gmail.com

Florin **Bogdan**, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
bogdan_florin_reghin@yahoo.com

Ion **Cârja**, Universitatea „Babeș Bolyai” Cluj-Napoca
ioncarja@yahoo.it

Marinel **Chirițescu**, Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba
Iulia
marinel.chiritescu@gmail.com

Marius **Cristea**, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
mariuscristeamnu@yahoo.com

Monica **Druța**, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
druta_monica1@yahoo.com

Edina **Gordán**, Biblioteca Documentară „Bethlen Gábor” Aiud
g_edina_999@yahoo.com

Mihai Octavian **Groza**, Universitatea „Babeș Bolyai” Cluj-Napoca
grozamihai@ymail.com

Vasyl **Ilnytskyi**, Universitatea de stat „Ivan Franko” din Drohobych, Ucraina
vilnickiy@gmail.com

Ariana-Codruța **Leahu**, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
codruta.leahu@gmail.com

Ciprian **Marinuț**, Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia
ciprianmarinut@yahoo.com

Livia **Măgina**, Muzeul Banatului Montan, Reșița
maginalivia@gmail.com

Gabriela **Mircea**, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
peace_gabi@yahoo.com

Răzvan Mihai **Neagu**, Colegiul Tehnic Turda
neagurazvan10@yahoo.com

Paul **Nemeș**, Asociația „Arta Tradițională” Cluj-Napoca
paul.nemes@gmail.com

Gheorghina **Olariu**, Muzeul Județean Satu Mare
ginaolariu@yahoo.com

Sidonia-Petronela **Olea**, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
olea.sidoniapetronela@yahoo.com

Virgil **Pană**, Muzeul Județean Mureș
panavirgil1951@gmail.com

Liviu **Pleșa**, Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor
Securității, București
liviu_plesa@yahoo.com

Dănuț Viorel **Presură**, Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba
Iulia
presura_dan@yahoo.com

Alexandru **Porțeanu**, București
alexandruporteanu@gmail.com

Tudor **Roșu**, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
tudor.rosu2014@gmail.com

Ioana **Rustoiu**, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
ioana_rustoiu@yahooo.com

Laura **Stanciu**, Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia
laurastanciu@hotmail.com

Adriana **Tuțuianu**, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
adibadi25@yahoo.com

Ioana-Zoia **Ursu**, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
ioana_ursu@hotmail.com

Dragoș **U**rsu, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
dragos.ursu@hotmail.com

Sorina **V**oju, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
sorinavoju@yahoo.com

Maria **Z**gârciu, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
liazgarciu@yahoo.com

Liviu **Z**gârciu, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia ,
liviu.zgarciu@yahoo.com